

ISSN 1303-5290
E-ISSN 2667-7768

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Ankara University Institute of Turkish Revolution History

ATATÜRK YOLU DERGİSİ

JOURNAL OF ATATÜRK YOLU

Bahar / Spring 2025

Sayı / Issue **76**

ATATÜRK YOLU DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK YOLU

Ankara Üniversitesi
Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Ankara University
Institute of Turkish Revolution History

E-ISSN: 2667-7768
ISSN: 1303-5290

Bahar / Spring 2025

Sayı / Issue: 76

ATATÜRK YOLU DERGİSİ

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü tarafından Bahar (Mayıs) ve Güz (Kasım) dönemlerinde olmak üzere yılda iki kez yayımlanan uluslararası, hakemli, bilimsel bir dergidir. Yaygın süreli bir yayındır. Yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.

Dergi, TR-Dizin (ULAKBİM), EBSCO Historical Abstracts with Full Text, ERIH PLUS ve SOBIAD Sosyal Bilimler Atıf Dizini tarafından dizinlenmektedir. Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar yazara iade edilmez. Yayımlanan yazılardaki bilimsel içerik ve fikirler yazarlara aittir. Dergiye gönderilen yazılar, iThenticate İntihal Programı ile denetlenir.

JOURNAL OF ATATÜRK YOLU

The Journal of Atatürk Yolu is an international, peer-reviewed and scholarly journal, published biannually (Spring/May and Autumn/November) by the Institute of Turkish Revolution History, Ankara University. The publication language of the journal is Turkish and English.

The journal is indexed by TR-Index (ULAKBIM), EBSCO Historical Abstracts with Full Text, ERIH PLUS and SOBIAD. The manuscripts and pictures sent to the journal can not be given back. The scientific content and ideas within an article belong to its author. Manuscripts sent to the journal are checked by iThenticate programme against plagiarism.

Teknik Sekreter/Technical Secretary: Cafer TOPÇU

Mizanpaj/Layout: Cafer TOPÇU

Yönetim Yeri/ Place of Administration: Ankara Üniversitesi

Yazışma Adresi/ Correspondence Address: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Gümüşdere 60. Yıl Yerleşkesi, Gümüşdere Mah. Yavuz Sultan Selim Bulvarı No: 37/14-A Keçiören-Ankara

SAHİBİ ve GENEL YAYIN YÖNETMENİ/ OWNER AND EXECUTIVE EDITOR

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü adına
Mesut ÇAPA

EDİTÖR/EDITOR

Bahar İZMİR (Ankara Üniversitesi)

ALAN EDİTÖRLERİ/FIELD EDITORS

Necdet AYSAL (Ankara Üniversitesi)
Ahmet Şamil GÜRER (Ankara Üniversitesi)

TÜRKÇE DİL EDİTÖRÜ/TURKISH LANGUAGE EDITOR

Sebile Yıldız AYBAK (TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı)

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ/ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Mehtap KAYA (Türk-Alman Üniversitesi)

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Tülay ALİM BARAN (Yeditepe Üniversitesi)
Necdet AYSAL (Ankara Üniversitesi)
Recep BOZTEMUR (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi)
Sedef BULUT (Ankara Üniversitesi)
Ahmet Şamil GÜRER (Ankara Üniversitesi)
Necdet HAYTA (Gazi Üniversitesi)
Zafer KOYLU (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Ayten SEZER ARIĞ (Hacettepe Üniversitesi)
Çağla Derya TAĞMAT (Ankara Üniversitesi)
Esma TORUN ÇELİK (Kocaeli Üniversitesi)
Hakan UZUN (Ankara Üniversitesi)
Osman KÖSE (Milli Savunma Üniversitesi)
Kenan OLGUN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Rahmi ÇİÇEK (Trabzon Üniversitesi)
Mehmet OKUR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Ömer TURAN (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Roza ABDYKULOVA (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi)
Kırgızistan)
Sevinç ALİYEVA (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Azerbaycan)
Nihad DELIBEGOVIC DZANIC (Tuzla Üniversitesi, Bosna-Hersek)
Cezmi ERASLAN (İstanbul Üniversitesi)
Nejla GÜNAY (Gazi Üniversitesi)
Süleyman İNAN (Pamukkale Üniversitesi)
Barış METİN (Uşak Üniversitesi)
Neşe ÖZDEN (Ankara Üniversitesi)
Olca ÖZKAYA (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)

Serdar SARISIR (Ankara Üniversitesi)
Fatma UYGUR (Ankara Üniversitesi)
Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi)
Taşansu TÜRKER (Ankara Üniversitesi)
Rafal WITKOWSKI (Adam Mickiewicz Üniversitesi, Polonya)
F. Rezzan ÜNALP (Ufuk Üniversitesi)
Demo Ahmet ASLAN (İzmir Demokrasi Üniversitesi)
Hakan YAŞAR (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Fevzi ÇAKMAK (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Esra ÖZSÜER (İstanbul Üniversitesi)
Mevlüt ÇELEBİ (Ege Üniversitesi)
Ömer ERDEN (Ordu Üniversitesi)
Bahattin DEMİRTAŞ (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Fabio L. GRASSİ (Roma Sapienza Üniversitesi, İtalya)

YAYIN POLİTİKASI

Amaç ve Kapsamı

1988'den bu yana, yılda iki sayı olarak yayımlanan Atatürk Yolu Dergisi (AYOD), Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin toplumsal, kültürel, siyasal ve iktisadi alanlarında yapılmış özgün tarih araştırmalarını, başta akademik çevreler olmak üzere topluma ulaştırmayı amaçlar. Dergide, arşiv çalışmalarına, Cumhuriyet tarihi yazımına yeni yorumlar kazandırabilecek incelemelere, alana teorik ve metodolojik katkı sunabilecek eleştirel analizlere, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk modernleşmesine dair araştırmalara, alanla ilgili kitap tanıtımlarına ve makale çevirilerine yer verilir.

Etik İlkeler

- 1- Atatürk Yolu Dergisi, etik ilke ve değerlere ilişkin COPE (Committee of Publication Ethics) tarafından belirlenen ölçütleri ve YÖK Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nde belirlenen esasları dikkate alır.
- 2- Etik kurul izni gerektiren araştırmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.
- 3- Dergiye gönderilen, ancak değerlendirme sürecinde araştırma ve yayın etiği kurallarına aykırı oldukları tespit edilen yazılar reddedilir. Söz konusu aykırılık, yayın süreci tamamlandıktan sonra tespit edilirse yazı yayından kaldırılır.
- 4- Tezden üretilen makaleler, çift yazarlı (danışman-öğrenci) değilse, tez danışmanından feragat yazısı alınmış olmalıdır.
- 5- **Yazarların Sorumluluğu:** Yazar, dergiye gönderdiği yazının, derginin benimsediği etik kurallara, yayın ilkelerine ve yazım kurallarına uygun olup olmadığını kontrol ve taahhüt eder.
- 6- **Hakemlerin Sorumluluğu:** Hakem, kendisine gönderilen yazıyı COPE tarafından belirlenen esasları dikkate alarak değerlendirir ve yazıyla ilgili görüşlerini içeren raporu, tanınan süre içerisinde editör kuruluna iletir.
- 7- **Editörlerin Sorumluluğu:** Editör;
 - Din, dil, ırk, cinsiyet, milliyet, kıdem veya kurumsal ilişki gözetmeksizin dergiye gönderilen yazıların değerlendirme sürecini tarafsız bir şekilde yürütür,
 - Hakem değerlendirme sürecini gizli tutarak üçüncü kişilerle paylaşmaz,
 - Değerlendirme sürecinin etik standartlara uygunluğu açısından COPE rehberini dikkate alır,
 - Değerlendirme sürecinin öngörülen sürede tamamlanması için gerekli işbirliği ve eşgüdümü sağlar,
 - Yayın Kurulu ile değerlendirme ve yayın süreçleriyle ilgili bilgi paylaşımını COPE standartları çerçevesinde uygular,
 - Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen veya önceki sayılarda yayımlanmış olan bir yazıya ilişkin mükerrer yayın, dilimleme, intihal, uydurma veri, çıkar çatışması ve haksız yazarlık şüphesi oluştuğunda, COPE tarafından belirlenen standartlara riayet eder.

Yayın İlkeleri

- 1- Atatürk Yolu Dergisi (AYOD), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü tarafından elektronik ortamda yılda iki kez (Bahar ve Güz) yayınlanır.
- 2- AYOD, açık erişim politikasını benimser.
- 3- Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Diğer dillerde yazılan ve dergiye gönderilen yazılar, Yayın Kurulu'nun onayı ile değerlendirmeye alınır.
- 4- Dergiye yazı gönderen yazarlardan herhangi bir ücret talep edilmez ve yazarlara telif ücreti ödenmez.
- 5- Yazarların dergiye yazı göndermeleri, AYOD'un yayın ilkelerini kabul ettikleri anlamına gelir.
- 6- Dergiye gönderilen yazılar, daha önce başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır. Yazılar bilimsel araştırma kriterlerine ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmalıdır. Yazılar kabul edildiği andan itibaren, tüm yayın haklarına AYOD sahiptir.
- 7- Dergiye gönderilen yazılar, yazım kurallarına uygun olmaları koşuluyla değerlendirmeye alınır. Yazıların değerlendirilme süresi ortalama üç aydır. Yazılar, iThenticate İntihal Programı ile denetlendikten sonra Yayın Kurulu tarafından değerlendirilerek hakemlere gönderilir ve hakemlerden gelecek raporlar doğrultusunda yazıların basılmasına/düzeltilme istenmesine/geri çevrilmesine karar verilir.
- 8- Değerlendirme süreci olumlu sonuçlanan Türkçe makaleler için genişletilmiş İngilizce özet (extended abstract) talep edilir.
- 9- Değerlendirme süreci olumlu sonuçlanan yazılar, Yayın Kurulu'nun en az sekiz üyesinin kabulüyle yayımlanır.

PUBLICATION POLICY

Aim and Scope

Being published biannually since 1988, the Journal of Atatürk Yolu aims to convey original historical researches on social, cultural, political and economic fields of Turkey during the National War of Independence and the Republic Period, to the society, especially to the academic circles. The journal includes archival studies, researches which can bring new interpretations to the Modern Turkish historiography, critical analyzes that can contribute theoretically and methodologically to the field, studies on Turkish modernization process from the Ottoman Empire to the Republic Period, book reviews and article translations on the field.

Ethical Principles

1- Regarding ethical principles values, the Journal of Atatürk Yolu takes into account the criteria determined by the COPE (Committee of Publication Ethics) and the principles determined in the YÖK (Council of Higher Education) Scientific Research and Publication Ethics Directive.

2- For researches requiring ethics committee permit, approval of ethics committee is obligatory. This approval should be stated and documented in the article.

3- Manuscripts sent to the journal, yet detected as against the rules of research and publication ethics during the evaluation process will be rejected. If any contradiction is found out after the publication process, the article will be removed from the publication.

4- If the manuscript derived from a thesis is not two-authored (supervisor-student), a statement of renounce must be received from the thesis supervisor.

5- Authors' Responsibility: The author ensures that the manuscript submitted to the journal is in accordance with the ethical rules, publication principles and writing rules adopted by the journal.

6- Referees' Responsibility: The referee evaluates the manuscript by taking into account the principles determined by COPE and submits the report containing his/her opinions about the manuscript to the editorial board within the given time.

7- Editors' Responsibility: Editor;

- conducts the evaluation process of manuscripts submitted to the journal in a fair manner without any regard to religion, language, race, gender, nationality, seniority or institutional relationship,
- does not share the referee evaluation process with third parties by keeping it confidential,
- takes into account the COPE guidelines in terms of compliance of the evaluation process with ethical standards,
- provides the necessary cooperation and coordination to complete the evaluation process within the given time,
- applies the sharing of information with the Editorial Board regarding the evaluation and publication processes within the framework of COPE guidelines,
- complies with the standards set by COPE when duplicate publication, slicing, plagiarism, fictitious data, conflict of interest and suspicion of unfair authorship arise regarding a manuscript submitted to the journal for publication or published in previous issues.

Publication Principles

1- The Journal of Atatürk Yolu (JOAY) is published biannually in Spring (May) and Autumn (November) by Ankara University, Institute of Turkish Revolution History.

2- The JOAY adopts the open access policy.

3- The language of the journal is Turkish and English. Manuscripts written in other languages and sent to the journal are evaluated with the approval of the Editorial Board.

4- No payment is requested from the authors who submit manuscripts to the journal and no royalties are paid to the authors.

5- If the authors submit their manuscripts to the journal, it means that they accept the JOAY's publication principles.

6- Manuscripts submitted to the journal must not have been published elsewhere or sent elsewhere for publication. Manuscripts should be prepared in accordance with scientific research criteria and publication ethics. The JOAY owns all publication rights from the moment the manuscripts are accepted.

7- Manuscripts sent to the journal are evaluated on condition that they comply with the spelling rules. The evaluation period of the manuscripts is three months on average. After the manuscripts are checked with the iThenticate Plagiarism Program, they are evaluated by the Editorial Board and sent to the referees, and in line with the reports from the referees, it is decided to print / request / reject the manuscripts.

8- An extended abstract in English is requested for articles in Turkish after evaluation process is approved.

9- After approval process, the manuscripts are published with the acceptance of at least eight members of the Editorial Board.

BU SAYININ HAKEMLERİ/REFEREES OF THIS ISSUE

- Prof. Dr. NECDET AYSAL (Ankara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi ERDAL KORKMAZ (Millî Savunma Üniversitesi)
Doç. Dr. GÜLTEKİN K. BİRLİK (Atılım Üniversitesi)
Dr. MEHMET GÜNDÜZ (Millî Eğitim Bakanlığı)
Prof. Dr. HAKAN UZUN (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. MAHMUT BOLAT (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Doç. Dr. HAKAN YAŞAR (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Doç. Dr. İSMAİL ÖZER (Ordu Üniversitesi)
Prof. Dr. KENAN OLGUN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. RAHMİ ÇİÇEK (Trabzon Üniversitesi)
Prof. Dr. AYTEN SEZER ARIĞ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. BAHRİ ATA (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. BEHÇET KEMAL YEŞİLBURSA (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. RESUL BABAOĞLU (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. NAMIK ÇENÇEN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. FEVZİ ÇAKMAK (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. HASAN DİNÇER (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. AHMET YİĞİT (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. YAŞAR BAYTAL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. HAKKI UYAR (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi DUYGU YILMAZ (Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi)
Dr. SEBİLE YILDIZ AYBAK (Türkiye Büyük Millet Meclisi)
Doç. Dr. MİKAİL KOLUTER (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. GÜLŞAH KURT GÜVELOĞLU (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

FATİH SELÇUK

TEK PARTİ DÖNEMİNDE CHP-TAŞRA İLİŞKİLERİNE DAİR BİR ÖRNEK: TİRE'DEKİ
NAKŞİBENDİ DAVASI ÜZERİNE YAZIŞMALAR (1935)

*AN EXAMPLE OF CHP-PROVINCIAL RELATIONS IN THE SINGLE PARTY PERIOD: CORRESPONDENCE ON THE
NAQSHBANDI CASE IN TIRE (1935)*

1-26

AYŞE ERYAMAN

İSTANBUL'DA TİFO İLE MÜCADELE (1931-1937)

FIGHT AGAINST TYPHOS IN ISTANBUL (1931-1937)

27-43

AHMET ŞAMİL GÜRER

1798'DE İSTANBUL'DA (?) BASILMIŞ *LES REPRESAILLES* ADLI BİR SÜRELİ YAYIN

A PERIODICAL TITLED LES REPRESAILLES PRINTED IN ISTANBUL (?) IN 1798

44-53

ŞAKİRE ÇİMENLİ

ANAFARTALAR KAHRAMANI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN 1928 YILI ÇANAKKALE ZİYARETİ

ANAFARTALAR HERO MUSTAFA KEMAL PASHA'S VISIT TO ÇANAKKALE IN 1928

54-69

MEHMET SOYUÇOK

TÜRKÇE EĞİTİMİ AÇISINDAN DİL BAYRAMI VE BASINA YANSIMALARI:

ULUS GAZETESİ ÖRNEĞİ (1933-1949)

*LANGUAGE FESTIVAL IN TERMS OF TURKISH EDUCATION AND ITS REFLECTIONS IN THE PRESS:
THE EXAMPLE OF ULUS NEWSPAPER (1933-1949)*

70-80

HARUN ÇAKAN

ÜNİVERSİTE KONFERANSLARI'NDA HALK SAĞLIĞI

PUBLIC HEALTH IN UNIVERSITY CONFERENCES

81-103

GÜLNAZ GEZER

SİYASET BİLİMCİ PROF. DR. SUNA KİLİ'NİN GÖZÜYLE ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK MODERNLEŞMESİ

*TURKISH MODERNIZATION DURING THE ATATÜRK ERA THROUGH THE EYES OF POLITICAL
SCIENTIST PROF. DR. SUNA KİLİ*

104-123

FATMA EYLEM ÇOBAN

İNGİLİZ ARŞİV BELGELERİNE GÖRE, MUDANYA MÜTAREKESİ ÖNCESİNDE, MÜTTEFİKLER ARASINDAKİ
DOĞU TRAKYA'NIN TBMM'YE DEVRİ TARTIŞMALARI

*DISCUSSIONS BETWEEN THE ALLIANCES ON THE TRANSFER OF EASTERN THRAKIAN TO TURKEY'S GRAND
NATIONAL ASSEMBLY BEFORE THE MUDANIA ARMISTICE ACCORDING TO THE BRITISH ARCHIVE DOCUMENTS*

124-136

DÖNDÜ SENA GÖNDÜRÜ

İNGİLİZ KÜLTÜR HEYETİNİN (BRITISH COUNCIL) ANKARA HALKEVİ'NDEKİ FAALİYETLERİ

THE ACTIVITIES OF THE BRITISH COUNCIL AT ANKARA PUBLIC HOUSE

137-155

BEHRİN YALÇIN

YENİ İSTANBUL GAZETESİNDE 1950 YILI MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMİ

1950 GENERAL PARLIAMENTARY ELECTION IN YENİ İSTANBUL NEWSPAPER

156-177

CANAN SARIYAR SEZAN

YUNUS NADİ BEY'İN (ABALIOĞLU) II. YASAMA DÖNEMİNDEKİ MECLİS FAALİYETLERİ

PARLIAMENTARY ACTIVITIES OF YUNUS NADİ BEY (ABALIOĞLU) DURING THE SECOND LEGISLATIVE PERIOD

178-192

CELAL PEKDOĞAN

FRANSA'NIN GAZİANTEP'İ İŞGALİNİN YENİ BELGELERLE DEĞERLENDİRİLMESİ

(9 ŞUBAT 1921-05 OCAK 1922)

*EVALUATION OF FRANCE'S OCCUPATION OF GAZİANTEP WITH NEW DOCUMENTS (FEBRUARY 9, 1921-
JANUARY 5, 1922)*

193-210

BERKSAN GÜLSOY

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ ÇALIŞMALARI AÇISINDAN İSPANYA ARŞİVLERİ

SPANISH ARCHIVES IN TERMS OF THE HISTORY STUDIES OF THE REPUBLIC OF TÜRKİYE

211-231

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 76 (2025), 1-26.

Geliş/Received: 03.02.2025

Kabul/Accepted: 21.05.2025

DOI: 10.46955/ankuayd.1632644

(Araştırma Makalesi/Research Article)

TEK PARTİ DÖNEMİNDE CHP-TAŞRA İLİŞKİLERİNE DAİR BİR ÖRNEK: TİRE'DEKİ NAKŞİBENDİ DAVASI ÜZERİNE YAZIŞMALAR (1935)

AN EXAMPLE OF CHP-PROVINCIAL RELATIONS IN THE SINGLE PARTY PERIOD: CORRESPONDENCE ON THE NAQSHBANDI CASE IN TIRE (1935)

FATİH SELÇUK*

ÖZ

Bu makalede tek parti döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) taşra ve taşradaki mülki idare ile olan ilişkileri İzmir'in Tire ilçesi özelinde incelenmektedir. Bu inceleme 1935 yılında Tire'de Nakşibendi tarikatı mensubu olduğu değerlendirilen bazı kimselerin yargılanmasına dair yazışmalara dayanmaktadır. Yazışmalar, tek parti dönemi taşrasında, özellikle de ilçe bazında parti idaresini elinde bulunduran yerel unsurun merkez karşısında belirgin bir inisiyatif alanına sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu inisiyatif alanına dayanan yerel unsur, mensubu olduğu partinin kendisine çizdiği ilkelerin dışına çıkabilmekte ve bunu kendi yerelinin bir tür sözcüsü ve savunucu olarak yaptığını öne sürebilmektedir. Üstelik söz konusu yerel unsur, bu tutumu nedeniyle herhangi bir yaptırıma da maruz kalmamaktadır. Yazışmaların diğer bir yönü, yerelde partiyi idare eden unsurların mülki idare ile olan herhangi bir husumet, düşmanlık yahut buna benzer bir sıkıntıda parti merkezini kendi çizgisinde yönlendirerek mülki idareye karşı üstün gelebildiğine işaret etmektedir. Bu durum, özellikle ilçeler bazında parti eliyle kaleme alınan ve mülki idareyi işaret eden raporlardan kısa bir süre sonra mülki idarede yapılan değişiklikleri dikkate değer kılmaktadır. Dolayısıyla, taşrada merkezin tam olarak denetim sağlayamadığı parti idarelerinin mülki idareye üstünlük kurabildiği söylenebilir. Netice olarak, en azından 1936 yılına kadar taşrada parti ile mülki idare arasındaki uyumun arzulanan ölçüde sağlanamadığı görülebilir.

Anahtar Kelimeler: CHP, Cumhuriyet Halk Partisi, Tek Parti Dönemi, Taşra, Tire.

ABSTRACT

This article examines the relations of the Republican People's Party (CHP) with the provincial and provincial administrations during the single-party period, specifically in the Tire district of İzmir. This examination is based on correspondence regarding the trial of certain individuals who were considered to be members of the Naqshbandi order in Tire in 1935. The correspondence indicates that the local element that held the party administration in the provincial areas of the single-party period, especially on a district basis, had a distinct area of initiative vis-à-vis the center. The local element, relying on this area of initiative, could go beyond the principles set for itself by the party it was affiliated with and could claim that it did this as a kind of spokesperson and advocate for its own locality. Moreover, the local element in question was not subject to any sanctions due to this attitude. Another aspect of the correspondence indicates that the elements that governed the party locally could prevail against the provincial administration by directing the party center along their own lines in the event of any hostility, animosity or similar problems with the provincial administration. This situation makes the changes made in the provincial administration, especially after the reports written by the party on a district basis and indicating the provincial administration, noteworthy. Therefore, it can be said that the party administrations, where the center could not fully control the provincial administration, were able to establish superiority over the provincial administration. As a result, it can be seen that the harmony between the party and the provincial administration could not be achieved to the desired extent, at least until 1936.

Keywords: CHP, Republican People's Party, Single Party Period, Provincial, Tire.

* Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, fatihselcuk35@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0505-0539.

Extended Abstract

This article examines the relationship between the Republican People's Party (CHP) and provincial authorities during Türkiye's single-party era, focusing specifically on correspondence surrounding a 1935 Naqshbandi trial in Tire. The primary finding of the article suggests that the assertion that the state, or central authority, maintained absolute control over local administration during the single-party period is open to question. The Tire example particularly illustrates that local party administrations could exercise a degree of initiative both vis-à-vis provincial administrative bodies and the central party administration. Consequently, local party officials, especially in districts, could, in practice, transcend the ideological boundaries prescribed for them and act as representatives or advocates of local interests. The judicial proceedings in Tire clearly demonstrate the freedom of action available to elected local party officials. The Tire case initially arose from the Tire District Governorate and was subsequently forwarded by the İzmir Governorate to the Ministry of the Interior, and from there to the CHP General Secretariat. Although both the provincial administration and the CHP General Secretariat found it contradictory and problematic that a CHP district chairman acted as the defense lawyer for Naqshbandi defendants and sought their acquittal, the CHP General Secretariat was quickly convinced by CHP İzmir Provincial Chairman Avni Doğan's defense of District Chairman Gençer. Doğan argued persuasively that the provincial administration's allegations were baseless, emphasizing that Gençer's actions reflected legitimate local interests and highlighting previous instances of cooperation with the provincial authorities. In other words, the local party organization successfully influenced and shaped the position of the party headquarters against the accusations relayed by the provincial administration. The process by which the stance of the party center was influenced by local factors resulted in a markedly different outcome than that initially reported by the provincial administration. In his letter to CHP General Secretary Recep Peker, İzmir Provincial Chairman Doğan not only defended Gençer but also targeted the Tire District Governor Gafur Soylu, who had initially brought the issue to attention. According to Doğan, Soylu had long harbored hostility toward the local party administration in Tire, exploiting the Naqshbandi trial as an opportunity against the party. Shortly after these correspondences, Soylu was reassigned from Tire to Osmaniye. Doğan displayed similar behavior in Menemen, where another district governor was also reassigned shortly after Doğan's critical intervention. Similar reassignments occurring in various other districts following party-initiated reports suggest that these examples were not exceptions but indicative of a broader structural pattern. It is noteworthy that these incidents correspond with Recep Peker's tenure as CHP General Secretary, a rising figure within the regime whose role merits further examination to comprehensively understand the CHP's relations with the state and provincial authorities during the single-party era. As a result, the findings presented by the correspondence on the Naqshbandi case in Tire show that the provincial organizations of the CHP, which had the initiative in a way that was far from central control and influence during the single-party period, were able to establish superiority over the provincial administration, at least until 1936. Therefore, it is difficult to speak of a party-state harmony and integrity within the balance that was in favor of the party in the provinces. What the regime understands by "harmony" is that the party is subject to the provincial administration. This view reveals the background of the process that led to the decision taken immediately after Recep Peker was meaningfully removed from the General Secretaryship in June 1936, and in which the state virtually "swallowed" the party by eliminating it.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde “tek parti dönemi” olarak adlandırılan siyasi dönem, genellikle Cumhuriyet’in ilan edildiği 1923 yılı ile Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) karşısında yeni muhalif partilerin kurulmaya başlandığı 1945 yılı arasındaki yirmi iki yıllık zaman dilimini tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu dönemin “tek parti dönemi” olarak adlandırılmasının yegâne nedeni, ülkeyi en başından beri tek bir siyasi parti (CHP) iktidarının idare etmiş olmasıdır. Tek partili Türkiye, Cumhuriyet’in ilanından kısa bir süre sonra hilafeti kaldırmış, eğitimi tek bir çatı altında birleştirmiş, alfabe ve kıyafet alanında köklü reformları benimsemiş, Batı hukuku normlarını Türkiye’ye uyarlamış ve gündelik hayatı doğrudan etkileyen önemli inkılapları (alfabe, ölçü birimleri, takvim vs.) hayata geçirmiştir. Tüm bu süreç kaçınılmaz olarak rejimin iktidar partisi olan CHP ile özdeşleşmiştir. Tek parti döneminin bu şekilde CHP ile özdeşleşmiş olması, doğal olarak tarih yazımının otoriter ve merkezin her yere nüfuz edebildiği bir tek parti iktidarı resmetmesine neden olmuştur. Ancak son dönemlerde elde edilen yeni bulgular, Türkiye’deki tek parti iktidarının güçlü bir merkezi denetime ve her yere nüfuz edebilen bir otoriteye sahip olduğunu öne süren ve bir bakıma onu döneminin herhangi bir tek partili rejimi olarak yansıtan görüşlerin daha güçlü bir şekilde sorgulanabilmesini sağlamaktadır.¹ Her şeyden önce iktidar partisi CHP bu tür bir özellik göstermekten uzaktır.² Frey’in değerlendirmesiyle tek parti döneminde “[...] hükümet ile toplum arasında gereken bütünleşmeyi temin edecek bir örgüt”³ ve “zaruri bir toplumsal kontrol vasıtası”⁴ olarak tanımlanabilecek olan CHP, otoriter bir tek parti olabilmek bir yana, teşkilat olarak dahi pek çok yerde kağıt üzerinde⁵ görünmekten ileri gidememiş, Nihat Erim’in 1947 yılında yaptığı değerlendirmeden yola çıkılırsa, uzun yıllar adeta “havada”⁶ kalmıştır.⁷ Her şeyden önce güçlü ve otoriter bir siyasi parti teşkilatını teşkil edecek kadroların varlığı en başından beri söz konusu değildir. Koçak’ın ifadesiyle, “Taşra teşkilatını kuracak siyâsal kadrolara gelince... Açıkçası yine olmayan bir şeyden söz etmeye başlıyoruz.”⁸ Bu manzara içerisinde ülke genelinde, yani taşrada CHP teşkilatları, yerelde önde gelen ve “eşraf” olarak tanımlanabilecek bir sınıfın elinde kalmıştır. Bu durum, Milli Mücadele’de Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin kurulmasında bu tür yerel unsurlar ile yapılmak durumunda kalınan ittifakın Halk Fırkası’na geçişte sürdürülmesinin doğal bir sonucudur.⁹ Buna bağlı olarak parti merkezinin

¹ Gavin D. Brockett, “Collective Action And The Turkish Revolution: Towards A Framework For The Social History of The Atatürk Era (1923-38)”, *Middle Eastern Studies*, 34:4 (1998), 44-66; Senem Aslan, “Everyday Forms of State Power and The Kurds In The Early Turkish Republic”, *International Journal Middle East Studies*, 43 (2011), 75-93; Mustafa Tuna, “The Missing Turkish Revolution: Comparing Village-Level Change And Continuity In Republican Turkey And Soviet Central Asia (1920-50)”, *International Journal Middle East Studies*, 50 (2018), 23-43; Cemil Koçak, *Tek-Parti Döneminde Muhalif Sesler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2015, 33-89, 105-107 vd.; İlbey C. N. Özdemirci, *Fötr Şapkalı Şih: Cumhuriyet Sekülerleşmesi ve Taşra*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2022, 95 vd.; Deniz Parlak, *Laikleşme Sürecinde Camiler: Genç Osmanlı’dan Erken Cumhuriyet’e*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2020, 131 vd.; Umut Azak, *Türkiye’de Laiklik ve İslâm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2019, 107-110; Umut Azak, “Tek Parti Döneminde Dinin Denetlenişinin Sınırları: Türkçe Ezan İnkılabı”, *Tek Parti Dönemini Yeniden Düşünmek Devlet, Toplum ve Siyaset*, der. Sevgi Adak ve Alexandros Lamprou, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Baskı, 2022, 129-154; İlker Aytürk, “Post-Post Kemalizm: Yeni Bir Paradigmayı Beklerken”, *Post-Post Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar*, Ed. İlker Aytürk ve Berk Esen, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2022, 23-48; Alexandros Lamprou, “Dilekçe Gönderme, İhbar ve Türkiye’de Tek Parti Döneminde Devlet-Toplum İlişkileri: 1939 Genel Seçimi Örneği”, *Tek Parti Dönemini Yeniden Düşünmek: Devlet, Siyaset ve Toplum*, Ed. Sevgi Adak ve Alexandros Lamprou, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Baskı, 2022, 93-128; Hale Yılmaz, *Türk Olmak: Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Milliyetçi Reformlar ve Kültürel Tartışmalar 1923-1945*, çev. Ayşe Özbay Erozan, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, 2023; Fatih Selçuk, “Tek Parti Dönemi’nde İzmir’de Cumhuriyet Halk Partisi: Müfettişlik Raporları Üzerinden Yeni Bir Değerlendirme (1936-1937)”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD)*, 8:2 (2024), 105-154; Murat Can Kabagöz, *Kemalizmin Mâbedi: Halkevleri ve Gündelik Hayat*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2025.

² Cemil Koçak, “CHP-Devlet Kaynaşması (1936)”, *Toplumsal Tarih*, 118 (Ekim 2003), 74-79.

³ Frederic W. Frey, *Türk Siyasal Eliti*, Çev. Fatih Santur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2024, 317.

⁴ Frey, *Türk Siyasal Eliti*, 318.

⁵ Aydın, *CHP’nin Taşra Örgütlenmesi*, s. 293.

⁶ Nihat Erim, *Günlükler (1925-1979)*, Haz. Ahmet Demirel, Cilt I, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, 2005, 195.

⁷ Murat Metinsoy, “Kemalizmin Taşrası: Erken Cumhuriyet Taşrasında Parti, Devlet ve Toplum”, *Toplum ve Bilim*, 118 (2010) 124-164; Tülay Aydın, “Tek Parti Döneminde CHP’nin Taşra Örgütlenmesi ve Merkez-Taşra İlişkileri (1935-1945)”, Doktora Tezi, *Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2018; Cemil Koçak, *CHP ve Taşra (1930-1950)*, Cilt I, İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Baskı, 2019; Mehmet Kabasakal, *Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1. Baskı, 1991, 238; Selçuk, “İzmir’de Cumhuriyet Halk Partisi”, 105-149.

⁸ Koçak, *CHP ve Taşra*, 695.

⁹ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 7. Baskı, 2015; 40-52; 94-99; Turan Güneş, “C.H.P. Halktan Nasıl Uzaklaştı”, *Yön*, 1 (20 Aralık 1961), 14; Doğan Avcioğlu, *Türkiye’nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın*, Cilt I, İstanbul: Tekin Yayınevi, 10. Baskı, 1976, 286-300; Doğan Avcioğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi 1838’den 1995’e*, Cilt III, İstanbul: Tekin Yayınevi, 3. Baskı, 1978; Bülent Tanör, *Türkiye’de Kongre İktidarları (1918-1920)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, 2016, 113-116; Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara: İmge Kitabevi, 1. Baskı, 1993, 17-18; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Cilt I, İstanbul: Kastay Yayınları, 10. Baskı, 2004, 64-79.

taşrada parti ve partinin muhatap olduğu kitleler üzerinde esaslı bir denetimi en başından beri söz konusu değildir.¹⁰ Dolayısıyla “*Yerel ölçekte siyasetin, bölgedeki önemli kişiler elinde evrilmesi Tek Parti Döneminin açık bir gerçeğidir.*”¹¹ Şüphesiz bu durum taşrada, özellikle de taşranın esas iskeletini oluşturan ilçelerde ve ilçelere bağlı yerlerde, parti idarelerini ellerinde bulunduran bu unsurların merkez karşısındaki hareket ve inisiyatif alanlarını artırmakta, dolayısıyla konumlarını da adeta dokunulmaz kılmaktadır. Yerelde kendisini temsil eden unsur dahi tam olarak denetleyemeyen ve onun üzerinde gerçek manada bir otorite kuramayan bir partinin kitleler üzerinde nasıl bir otorite kurabileceği ve onları kendi ilkeleri doğrultusunda nasıl sürükleyebileceği sorusu ise yanıtlanmayı beklemektedir.¹²

Taşrada parti idarelerinin bu denli inisiyatif sahibi olabildikleri bir ortamda merkezin denetiminden uzak bulunan yerel unsurların taşradaki bir diğer bir güç unsuru olan mülki idare (valilik ve kaymakamlık) ile ilişkileri incelenmeye değer bir konudur. Her ne kadar tek parti döneminde partinin devlet ile uyum içerisinde olması arzu edilmiş olsa da, taşrada yerelden seçilerek gelen parti idareleri ile merkezden atanan mülki idare arasında husumetler, güç mücadeleleri ve çıkar çatışmaları sıkça yaşanmıştır.¹³ Bu tür durumların sıkça yaşanması nedeniyledir ki, parti müfettişleri için hazırlanan teftiş talimatnamesinde incelenmesi istenen hususlardan biri de “[Partinin] Hükûmet erkânile iş ve fikir birliği derecesi” olmuştur.¹⁴ Yine de parti ile mülki idare arasında arzu edilen uyum tesis edilememiştir. Öyle ki, örneğin İzmir’de, il bazında parti ile mülki idare arasındaki çatışma Atatürk’ün mülki idare lehine olacak şekilde bizzat devreye girmesini gerektirecek kadar açık bir hal almıştır.¹⁵ İzmir bu noktada bir istisna olarak kabul edilebilir; zira diğer pek çok yerde mülki idare partiyi idare eden yerel unsurların nüfuzları karşısında etkisiz kalmıştır.¹⁶ Bu manzara içerisinde partiyi idare eden yerel unsurlar, partinin kendileri için belirlediği resmi çizginin dışına çıkabilmiş ve merkezden gelen adımlar karşısında yerelin sözcülüğüne ve savunuculuğuna da soyunabilmişlerdir.¹⁷ Aydın, ilgili doktora tezinin sonuç kısmında, Türk toplumunun geçmişe dayanan kültürel kodlarından yola çıkarak, eskiden beri yerleşmiş bulunan “*kendi adına söz söyleme yetkisini beylerine devretmek*” alışkanlığının tek parti döneminde yerelde partinin başında bulunan kimseler üzerinde geçerli olduğu tespitinde bulunmaktadır.¹⁸

Gelinen noktada şu ön değerlendirmeyi yapabilmek mümkündür: Tek parti döneminde CHP’ye atfedilen rol, Frey’in de dikkat çektiği gibi, esasen devlet ile toplum arasında bir tür aracılıktan ileri gitmemektedir.¹⁹ Parti kâğıt üzerinde ülkenin büyük bir kesiminde vardır; fakat merkezin denetimine ve yönlendirmesine bağlı somut ve kitleler üzerinde etkin bir varlığı söz konusu değildir. Ülke nüfusunun tamamına yakınının yaşadığı taşrada denetimden uzak parti idareleri, çoğu yerde kökleri Millî Mücadele’ye ve sonrasında CHP’nin kuruluş sürecine uzanan yerel unsurların elindedir. Bu unsurlar, parti idaresini ellerinde bulundurmayı yereldeki güç mücadeleleri içerisinde önemli görmektedirler.²⁰ Ayrıca bu unsurların yerelde sözü dinlenen ve tanınan kimseler olmaları, dolayısıyla da yerelin bir tür sözcülüğüne soyunmaları olağan bir durumdur. Parti merkezi ve hatta devlet ise bu unsurlar üzerinde tam anlamıyla bir tasarruf sahibi olamamaktadır. Sözü geçen durumun rejimin

¹⁰ Metinsoy, “Kemalizmin Taşrası”; Koçak, *CHP ve Taşra*; Kabasakal, *Siyasal Parti Örgütlenmesi*, 238; Selçuk, “İzmir’de Cumhuriyet Halk Partisi”; Aydın, *CHP’nin Taşra Örgütlenmesi*, s. 291, 293; Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2011, 282. Serbest Cumhuriyet Fırkası tecrübesi (1930) 1924 yılından itibaren ülke genelinde teşkilatlanmaya başlamış olan (Tunçay, *Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması*, 94-99) CHP teşkilatlarının aslında hiç var olmadığını ilk defa somut bir şekilde ortaya koymuştur. Bkz. Yakup Kadri [Karaosmanoğlu], “C. H. Fırkası”, *Hâkimiyeti Milliye*, 29 Teşrinisani [Kasım] 1930, 1; Ali Naci [Karacan], “Bizim Fırkanın Acınacak Hali”, *İnkılâp*, 24 Teşrinisani [Kasım] 1930, 1. Nitekim Atatürk, SCF tecrübesi sırasında yanındakilere şunları söylemiştir: “*Anlaşıyor ki parti teşkilatı dediğimiz şey de çarık çürük bir yapıdan ibarettir. Bunu anladığımız da iyi oldu.*” Bkz. Kılıç Ali, *Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları*, der. Hulûsi Turgut, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 9. baskı, 2007, 273.

¹¹ Aydın, *CHP’nin Taşra Örgütlenmesi*, 242.

¹² Buna benzer bir yorum daha önce Akdeniz Bölgesi baz alınmak suretiyle Koçak tarafından da yapılmıştır. Bkz. *CHP ve Taşra*, 705.

¹³ Aydın, *CHP’nin Taşra Örgütlenmesi*, 283-285; Koçak, *CHP ve Taşra*; Tülay Aydın, “Tek Parti Döneminde CHP’nin Taşra Örgütlerinde Güç ve İktidar Mücadelesi: Maraşlı Kadızâde Ailesi”, *Asia Minor Studies*, 1:7 (2019) 184-200; Metinsoy, “Kemalizmin Taşrası”, 161.

¹⁴ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *CHP Kataloğu*, 490-1-0-0, Kutu No:664, Gömlek No:224, Sıra No:1.

¹⁵ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 6. Baskı, 2010, 462-464.

¹⁶ Aydın, *CHP’nin Taşra Örgütlenmesi*, 262, 269, 280, 282; Aydın, “Maraşlı Kadızâde Ailesi”.

¹⁷ Koçak, *CHP ve Taşra*, 698.

¹⁸ Aydın, *CHP’nin Taşra Örgütlenmesi*, 292.

¹⁹ Frey, *Türk Siyasal Eliti*, 317-318.

²⁰ Koçak, *CHP ve Taşra*, 691.

taşraya yönelik kasıtlı bir tercihi yahut taşradaki gücünün sınırları ile alakalı olup olmadığı tartışmaya açık bir konudur.²¹

Bu makalede tek parti dönemi taşrasının İzmir'in Tire ilçesi²² üzerinden bir yansıması sunulacaktır. Makalenin ana kaynağı Cumhuriyet Arşivi'nde 2024 yılının ağustos ayında erişim yasağı kaldırılmış olan bazı yazışmalardır.²³ Yazışmaların konusu, rejimin bir tehdit olarak gördüğü Nakşibendi tarikatına mensup olduğu iddia edilen bazı kimselerin 1935 yılı başlarında Tire'de yakalanarak aynı ilçede bulunan mahkemede yargılanmalarıdır. İlk bakışta yazışmalar tek parti döneminde benzer şekillerde rastlanabilen adli vakaların örneğini andırır bir görünümündedir. Ancak yazışmaların içeriği üzerinden yapılacak olan ayrıntılı bir analiz, ilk bakışta göze çarpmayan bir manzaranın ortaya çıkmasını sağlamaktadır: İlgili davada Nakşibendi sanıklarının avukatı, Tire'de CHP'nin ilçe başkanlığı görevini yürüten Avukat Hikmet Zühtü Genç'er'dir. Devamında dikkat çekici olan ise İzmir'deki CHP İl Başkanlığının Tire'deki bu dava meselesinde Genç'er'e karşı olan tutumu ve buna bağlı olarak partinin mülki idare ile olan ilişkilerine dair elde edilen ipuçlarıdır. Bu makalenin Tire'deki örnek üzerinden öne sürdüğü ilk tez, tek parti döneminde yerelde partiyi idare eden unsurların, partinin kendilerine çizdiği çizginin dışına çıkarak yerelin sözcüsü gibi hareket edebildikleri ve bunu merkez karşısında sahip oldukları inisiyatif alanına dayanarak yapabilmeleridir. İkinci olarak, yereldeki parti idarelerinin mülki idare ile sıkça yaşadıkları husumet/çatışma/düşmanlık durumlarında mülki idareye üstün gelebildikleridir. Makale bu tür örneklerin farklı yerlerde de görülebildiğini öne sürmekte ve bunların rejim içerisinde yükselen bir sima olan Recep Peker'in Genel Sekreterliği dönemine has bir özellik olup olmadığının incelenmeye değer bir konu olduğuna da dikkati çekmektedir.

CHP Tire İlçe Başkanı Hikmet Zühtü Genç'er'in Nakşibendi Davasında Avukatlık Yapması

20 Şubat 1935 tarihinde İçişleri Bakanlığından CHP Genel Sekreteri Recep Peker'e bir yazı gönderilmiştir.²⁴ Söz konusu yazı, "İzmir vilâyetinden [valiliğinden] alınan 20.2.[1]935 tarih ve 1302 numaralı şifrenin bir örneği[nin] ilişik olarak sunul[duğunu]" ifade etmektedir.²⁵ İçişleri Bakanlığının Peker'e ilettiği fakat içeriği belgeye ilişik olarak bulunamayan 20 Şubat 1935 tarihli bu yazı, 24 Şubat 1935 tarihli bir diğer yazışmaya ek olarak karşımıza çıkmaktadır. İçişleri Bakanlığı, ilgili yazısında, İzmir Valiliğinden gelen ve ciddi olabileceği değerlendirilen şu bilgiyi CHP Genel Sekreteri Peker'e sunmaktadır:

"Eski Nakşî Şeyhlerinin ölü Dağıstan'lı Hüsamettin'in torunu ve İstanbul'da Öztürk nakliyat müessesesi sahibi İsmetullah'ın oğlu Hüsnü İstanbul'dan Tire'ye giderek orada bulunan eski Nakşî mensublarını başına toplayarak tarikat faaliyetinde bulunduğu görülerek avenesiyle birlikte suç üzeri yakalanarak Adliyece verilmiş ve Adliyece cümlesi tevkif edilmişlerdir. Yapılan araştırma ve soruşturma sırasında başta Hüsnü'nün babası İsmetullah olmak üzere muhtelif vilâyetlerde bazı kişilerin de bu şebeke ile münasebet ve alâkaları anlaşılacak bunlar hakkında da gereken tahkikata başlanmıştır. Bu kez Tire'de mevkufen mahkemelerine başlanan tarikatçıların mahkemeleri safahatına ve bunların avukatlığını Tire C[umhuriyet]. H[alk]. Fırkası Reisi Avukat Hikmet Zühtü'nün kabul ettiğine dair İzmir Vilâyetinden alınan 1302 sayılı şifrenin bir örneğini ilişik olarak saygılarımla sunuyorum."²⁶

²¹ 1935 Kurultayı'nda CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in açıklamaları ve bu konuda yapılan tüzük düzenlemeleri, merkezin taşradaki bu dengeli bir şekilde sürdürmek durumunda kaldığına işaret etmektedir. 1935 Tüzüğü'nde partinin il bazında mülki idare ile ilişkisi tespit edilirken, ilçelere dair herhangi bir karar alınmamıştır. Bkz. C.H.P. Tüzüğü: Partinin Dördüncü Büyük Kurultayınca Onaylanmıştır (Mayıs 1935), Ankara: Ulus Basımevi, 1935, 25; C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (9-16 Mayıs 1935), Ankara: Ulus Basımevi, 1935 100-101; Aydın, CHP'nin Taşra Örgütlenmesi, 271. 1936 Haziran'ında alınan kararla İçişleri Bakanı CHP Genel Sekreteri, Valiler de CHP İl Başkanları yapılmış olmasına rağmen, aynı kararın ilçeler için alınmamış olması da bu konuda ayrıca kayda değerdir. Bkz. Cemil Koçak, "CHP-Devlet Kaynaşması (1936)", 74-75.

²² İzmir'in bir ilçesi olan Tire, 1935 yılı genel nüfus sayımına göre 42.805 kişinin yaşadığı bir yerdir. Tire nüfusunun 20.461'i Tire ilçe merkezinde, 11.017'i merkezine bağlı köylerde, 11.320'si ise nahiyelere bağlı köylerde yaşamaktadır. Tire'nin temel ekonomik faaliyeti ise tarımdır. Bkz. Zeynep Türkylmaz, Cumhuriyet Döneminde Tire (1923-1938), Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, 67-119; 135.

²³ İlgili yazışmalar şurada bulunmaktadır: BCA CHP Kataloğu, Katalog No:490-1-0-0, Kutu No:587, Gömlek No:24, Sıra No:5. Bu yazışmalar makalenin "Ekler" kısmında sunulmuştur.

²⁴ İlgili tarihlerdeki yazışmalarda İçişleri Bakanlığı için hem "Dâhiliye Vekâleti" hem de "İçişleri Bakanlığı", Genel Sekreterlik için "Kâtibi Umumîlik", Parti için de "Fırka" kelimeleri kullanılmaktadır. Makale boyunca bu ifadeler günümüz Türkçesi ile kullanılmıştır.

²⁵ BCA CHP Kataloğu, Katalog No:490-1-0-0, Kutu No:587, Gömlek No:24, Sıra No:5; Ek-1.

²⁶ BCA CHP Kataloğu, Katalog No:490-1-0-0, Kutu No:587, Gömlek No:24, Sıra No:5; Ek-2.

Yazının son cümlesinde ifade edilen şifre, İzmir Valisi Kazım Dirik tarafından İçişleri Bakanlığına gönderilen 1302 numaralı şifredir. Dirik'in kaleme aldığı şifreli yazı şöyledir:

"1) Tiredeki Nakşilerin avukatlığını mahallî [Cumhuriyet] Halk fırkası reisinin kabul ettiği hakkında. 2) Tirede tutularak adliye verilecek ve muhakemeleri mevkuften yapılmaya başlanan nakşilerin avukatlığını Tire Cumhuriyet halk fırkası Reisi Avukat Hikmet Zühtünün kabul ettiği ve ilk duruşmada bunların serbes[t] bırakılmalarını istediği haber alınmış ve kaza kaymakamlığı bunu tespit etmiştir. Muteassıp bir muhit olan Tirede rejim namına açılmış bir davada gene o rejimin koruyucusu olan fırkanın reisi tarafından maznunlar [sanıklar] lehine vekâlet alması ve bunu müdafaa etmesi gözleri çeken ve oldukça dedikodu yapan bir tezattır."²⁷

İzmir ile Ankara arasında gerçekleşen bu yazışmaların yanında bir de emniyet birimleri tarafından hazırlandığı anlaşılan bir tahkikat fezlekesi mevcuttur. Daha sonra CHP İzmir İl Başkanı Avni Doğan tarafından CHP Genel Sekreteri Recep Peker'e gönderilecek olan fezlekeye göre olay 1933 yılına kadar uzanmaktadır. 1933 yılında Kırılı Haşim adlı bir kişi, Dağıstan doğumlu Nakşibendi Şeyhi Hüsamettin'in²⁸ torunu Hüsnü'ye ait "*Ceylan*" adlı bir kırsak İzmir'in Tire ilçesine bağlı Kahrat köyünde yaşayan Molla Hüseyin'e getirir ve altı ay sonra İstanbul'a döner. Emniyet güçleri ise Haşim'i takibe almıştır. Yaklaşık iki yıl sonra, 1935 yılı başında Hüsnü, okuduğu üniversitenin ara tatile girmesi münasebetiyle İstanbul'dan İzmir'e gelir ve Tire ile Ödemiş çevresinde Nakşibendi tarikatı üyeleriyle toplantılar yapar. Emniyet güçlerinin Tire'de baskın yaptığı bir toplantıda Hüsnü ve diğer tarikat mensupları, Nakşibendilik ile ilgili kitaplar ve belgelerle birlikte yakalanır. Sorgularında tarikat faaliyetlerini canlandırmak istediklerini itiraf eden şüpheliler, tutuklanarak Tire adliyesine sevk edilir ve yargılama süreci başlar.²⁹ Yerel basına yansımadağı anlaşılan³⁰ bu süreç, Nakşibendi mensuplarının kısa sürede yeniden nasıl örgütlenebildiklerini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Tek parti idaresi 1925 yılında Tekke ve Zaviyeleri resmen kapatmış olmasına rağmen bu tür dini faaliyetlere ev sahipliği ve öncülük yapan dini tarikatlar ve bu tarikatların sürdürdükleri gizli faaliyetler, rejimin sekülerleşme adımlarına karşı taşrada dini muhalefetin gün yüzüne çıkabildiği alanlardan birisi olmuştur.³¹ Özellikle 1925 yılında baş gösteren Şeyh Said İsyanı'nın ve 1930 yılında İzmir'in Menemen ilçesinde Mustafa Fehmi (Kubilay) adlı bir asteğmenin katledilmesi ile sonuçlanan hadisenin Nakşibendilik ile alakalı olması,³² Nakşibendiliğin bu tür tarikat yapılanmaları arasında daha da ciddiye alınmasını sağlamıştır.³³ Üstelik Tire'deki Nakşibendi mensuplarının yeniden örgütlenmeye başlayışı da, tıpkı Menemen'deki hadisede olduğu gibi, dışarıdan gelen kişi ya da kişilerin tarikat mensuplarını yeniden hareketlendirmeleri ile olmuştur.³⁴

İzmir ile Ankara arasında bir yandan mülki idare diğer yandan da parti aracılığıyla yapılan yazışmalarda irdelenmesi gereken ilk husus, Tire'de yargılanan ve rejim karşıtı olarak görülen Nakşibendi tarikatı sanıklarının avukatlığını CHP'nin Tire ilçe başkanlığı görevini yürüten Avukat Hikmet Zühtü Genç'er'in üstlenmiş olmasıdır. Normal şartlarda otoriter bir tek partili bir rejim içerisinde rejimin partisini temsil eden bir ilçe başkanının, rejim karşıtı olarak görülen bir davada sanıkların avukatlığını üstlenmesi beklenemez. Fakat Genç'er sanıkların avukatlığını kendi isteğiyle üstlenmiş ve bununla da kalmayarak ilk duruşmada "*bunların serbes[t] bırakılmalarını*" talep etmiştir. İzmir Valisi Dirik'in Tire Kaymakamlığından edindiği bu bilgiyi şifreli bir yazı ile İçişleri Bakanlığına bildirmesi mülki idarenin konuya bakışını göstermektedir. Yazısında Dirik, "*muteassıp*" bir yer olarak bilindiğini ifade ettiği Tire'de "*rejim namına açılmış bir davada gene o rejimin koruyucusu olan fırkanın reisi[nin]*" rejim karşıtlarının avukatlığını üstlenmesinin "*gözleri çeken ve oldukça dedikodu yapan bir tezattır*" olduğuna dikkat çekmektedir.³⁵

²⁷BCA CHP Kataloğu, Katalog No:490-1-0-0, Kutu No:587, Gömlek No:24, Sıra No:5; Ek-3.

²⁸ Turan Alptekin, "Ahmed Hüsameddin (1848-1925)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt II, İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı, 1989, 90-92.

²⁹ BCA CHP Kataloğu, Katalog No:490-1-0-0, Kutu No:587, Gömlek No:24, Sıra No:5; Ek-6 ve Ek-7.

³⁰ *Anadolu*, 1 Ocak-28 Şubat 1935.

³¹ Brockett, "Turkish Revolution"; Koçak, *Muhallif Sesler*, 33-48; 105-107. Nitekim CHP Genel Sekreteri Peker, parti teşkilatlarına gönderdiği 6 Haziran 1935 tarihli yazıda şöyle demektedir: "*Son günlerde bâzı vilâyetlerde gizli tarikat çalışmalarının ve gizli toplantıların dikkati çeker bir yolda artmakta olduğu bize haber veriliyor.*" Bkz. Cemil Koçak, *CHP Genel Sekreterliği (1930-1945)*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 2018, 188.

³² *Tarih IV: Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931, 197.

³³ Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 1991, 32-33.

³⁴ *Tarih IV*, 197; Kemal Üstün, *Menemen Olayı ve Kubilay*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1978; Osman Selim Kocahanoğlu, *Menemen ve Kubilay Olayı*, İstanbul: Temel Yayınları, 2013.

³⁵BCA CHP Kataloğu, Katalog No:490-1-0-0, Kutu No:587, Gömlek No:24, Sıra No:5; Ek-3.

CHP Genel Sekreteri Peker de İçişleri Bakanlığı tarafından kendisine iletilen dava meselesini ciddiye almıştır. Peker, Tire'nin İzmir'in bir ilçesi olması hasebiyle CHP İzmir İl Başkanı ve Yozgat Milletvekili Avni Doğan'a 7 Mart 1935 tarihli ve "gizli" ibareli bir yazı göndermiştir. Yazının içeriği şu şekildedir:

"Eski nakşi şeyhlerinden ölü Dağıstanlı Husamettin Torunu ve İstanbul'da Öztürk nakliyat şirketi müessisi İsmetullahın oğlu Hüsnü isminde birisinin Tireye gelerek oradaki eski nakşi mensuplarını başına topladığı görülmesi üzerine kendisinin avanesile birlikte yakalandığı ve mevkuf olarak muhakemelerine başlanılan bu adamların avukatlığını Tire C[umhuriyet].H[alk].F[ırkası]. Reisi avukat Hikmet Zühtünün kabul ettiği ve ilk duruşmada mahkemeden kendilerinin serbest bırakılmalarını istediği İzmir Valisinin iş'arı üzerine İç İşleri bakanlığından bildirilmiştir. Tire gibi mutaassıp bir muhitte doğrudan doğruya inkılap ve rejim adamı olması ve bu gibi faaliyetleri karşılaması lazı[m] gelen bir Fırka başkanımızın bir irtica teşekkülünün müdafaasını alması dikkati çeker bir vaziyet olarak görülmüştür. İşin etraflı tahkiki ile malumat verilmesini rica ederim."³⁶

7 Mart 1935 tarihli bu gizli yazı büyük oranda İzmir Valisi Dirik'in İçişleri Bakanlığına, Bakanlığın da Genel Sekreter Peker'e yazdıklarının doğrudan bir aktarımı gibidir. Peker ilk paragrafta durumu özetlemekte ve tutucu bir yer olarak bilindiğini ifade ettiği Tire'de "inkılap ve rejim adamı olması ve bu gibi faaliyetleri karşılaması lazı[m] gelen" ilçe başkanının "bir irtica teşekkülünün" savunmasını üstlenmesinin "dikkati çeker bir vaziyet" olarak görüldüğünü belirterek, bu konunun etraflıca incelenerek kendisine bilgi verilmesini istemektedir. Dolayısıyla Peker de Dirik gibi bir CHP ilçe başkanının bu grupların avukatlığını üstlenmesini rejim açısından çelişkili bir durum olarak görmekte ve partinin bu davada alması gereken pozisyonun ne olması gerektiğini kesin bir şekilde ifade etmektedir. Tıpkı mülki idarede olduğu gibi parti merkezinin gösterdiği hassasiyet davanın niteliği göz önünde bulundurulduğunda anlaşılabilir. Nitekim Aydın her ne kadar parti merkezinin taşradaki teşkilatlarını büyük oranda serbest bırakmış olsa da "parti onurunu rencide edecek ve halkın gözünde parti imajını yıkacak olan faaliyetlere" izin vermediğinin altını çizmektedir. Buna rağmen Aydın, bunun büyük oranda kâğıt üzerinde kalan bir tutum olduğuna işaret ederek, her ne kadar bu tür kimseler ile ilgili soruşturmalar açılmış olsa da "yereldeki güçleri gücendirmemek ya da parti aleyhine bir soğukluk oluşturmamak adına bu yola fazlaca başvurulmadığı" kanaatini de eklemektedir.³⁷ Şüphesiz bu durum, CHP'nin taşrada arz ettiği ve Giriş'te de vurguladığımız manzarası ile ilgilidir.

Yazışmaların Analizi: Tire Örneği Üzerinden Tek Parti Dönemi Taşrasında CHP³⁸

Avukat Hikmet Zühtü Gençler Üzerinden Taşrada CHP Temsiliyetine Bakış

CHP İzmir İl Başkanı Doğan, doğrudan bağlı bulunduğu Peker'in gizli yazısına yaklaşık iki hafta sonra yanıt vermiştir. Yazının içeriği şu şekildedir (yazıda altı Doğan tarafından kalemle çizilen ifadeler olduğu gibi aktarılmıştır):

"7/3/[1]935 ve 13406/3 sayılı buyruğun karşılığıdır.

1- Tire fırka başkanı Avukat Hikmet Zühtünün nakşî mensuplarının davasına vekâlet yapmak istediği Vali tarafından bir ay önce bana bildirilmişti. O zaman Hikmet Zühtüyü, İzmir'e çağırdım: (Kendisinin fırka başkanı olduğunu ve böyle rejim aleyhinde görülen davalara vekâlet yapmasının iyi bir iz bırakmayacağını) söyledim. Bana: (Ben rejim aleyhinde suç yapıldığına inanmıyorum. Benim kanaatime göre suç yapılmamış ve Tireli hemşehrilerim boş yere töhmetli görülmüştür. Fırkamin en büyük umdesi kanunu hâkim kılmaktır. Haklı bildiğim bu davada suçsuz hemşehrilerimle memleketim olan Tirenin bu şaibeden uzak olduğunu isbat için davaya girmek isteyorum.) dedi.

Suçun şekli hakkında Tetkikat yaptım. Resmi tahkikat hulasasını polisten istedim. Örneğini bağlı olarak sunduğum bu fezlekeye göre işte büyük bir ehemmiyet görmedim. Hikmet Zühtü, uyanık ve fırkaya kafasına candan bağlı bir arkadaşdır. Son sayı seçiminde müstakil meb'usluk için kendi kasabasından namzetlik koyanların bir rey bile alamaması ve karısının reyini olsun kazanamaması Tiredeki fırka zehniyetinin bir örneğidir. Bunda Hikmet Zühtünün büyük bir payı olduğuna inanmak gerekir.

³⁶ BCA CHP Kataloğu, Katalog No:490-1-0-0, Kutu No:587, Gömlek No:24, Sıra No:5; Ek-4.

³⁷ Aydın, CHP'nin Taşra Örgütlenmesi, 292.

³⁸ Bu başlıktan itibaren yapılan değerlendirmeler, aksi dipnotta ifade edilmedikçe, makalenin temel kaynağı olan yazışmalara dayanmaktadır. Bkz. BCA CHP Kataloğu, Katalog No:490-1-0-0, Kutu No:587, Gömlek No:24, Sıra No:5; Ek-1; Ek-2; Ek-3; Ek-4; Ek-5; Ek-6; Ek-7; Ek-8.

Bütün bunları göz önüne alarak vekâlet y[a]lpmasında bir mahzur görmediğimi ben söyledim. Vâliye de işi anlattım. [Vali] General Kâzım Dirikin, o zaman fikrinde ısrar etmemişken sonradan bakanlığa –aramızdaki konuşmalardan hiç bahsetmeksizin- yeni bir vaz’iyet varmış gibi yazı yazması yerinde yapılmış bir şey değildir.

2- Vilâyetin bu yazısındaki asıl sebep, Tire kaymakamile belediye ve fırka arasında sürüklenip gelen geçimsizliktir. Kaymakam en âdi vesileleri arkadaşlarımız aleyhinde kullanmayı kâr saymaktadır. Sonsuz saygılarımla ellerinizden öperim. 23/3/[1]935. Vilâyet idare heyeti B[aşkani]. ve Yozgat sayılayı A[vni]. Doğan.”³⁹

Doğan’ın Peker’e gönderdiği 23 Mart 1935 tarihli cevabi yazısı, meselenin arka planını gözler önüne sermektedir. Yazının içeriğini ilginç kılan ilk husus CHP Tire İlçe Başkanı Genç’ın Nakşibendi davasındaki tutumuna karşılık CHP İzmir İl Başkanı Doğan’ın Genç’e yaklaşımıdır. Buna göre İzmir Valisi Dirik’in Tire’deki dava ile ilgili olarak kendisini bilgilendirmesinin ardından Doğan, ilk olarak Genç’i İzmir’deki parti il merkezine çağırması ve kendisine CHP’nin bir ilçe başkanının “*rejim aleyhinde görülen davalara vekâlet yapmasının iyi bir iz bırakmayacağını*” söylemiştir. Buna cevaben Genç, davada rejim aleyhine bir suç işlendiğini düşünmediğini, bu dava ile Tireli hemşerilerinin “*boş yere töhmetli*” görüldüğünü, partisinin en büyük umdesinin kanunu hâkim kılmak olduğunu ve bu sebeple de “*haklı bildiği*” bu davada “*hemşehrilerimle memleketim olan Tirenin bu şaibeden uzak olduğunu isbat için*” avukatlığı üstlendiğini ifade etmiştir. Dikkat edilirse Genç aldığı karardan en ufak bir pişmanlık belirtisi göstermemekte ve parti il merkezi tarafından kendisine yönelik herhangi bir yaptırımın uygulanamayacağından da emin bir eda ile konuşmaktadır. Onun için bu kararı alırken partinin il merkezinin ne düşündüğü çok önemli görülmemiştir; kendisi davanın ilk anında kararını vermiş, avukatlığı üstlenmiş ve parti il merkezine haber vermek gereği dahi duymamıştır. Genç, konu ancak mülki idare tarafından açık edildikten sonra parti il merkezine gelerek (ki bu da Doğan’ın daveti üzerine olmuştur) bilgi vermekle yetinmiştir. Bu manzara CHP ilçe başkanının yereldeki hareket serbestisini gözler önüne sermektedir. Peki Genç, CHP’nin bir ilçe başkanı olarak kendisi açısından riskli olabilecek böyle bir adımı ne için atmıştır? Bu soruya verilecek yanıt, Tire’de yerel bir unsur olarak öne çıkan Genç’in Tire ile kurduğu ilişkiyi tespit etmek bakımından önemlidir.

Genç’in bu davayı maddi bir beklenti ile üstlenmiş olduğuna dair herhangi bir kanıt olmamakla birlikte, Nakşibendi tarikatına mensup olduğuna ya da sempati beslediğine dair de en ufak bir ibare yoktur. Bu bakımdan Genç, rejim karşıtı olarak yargılanan sanıkların avukatlığını maddi bir beklenti yahut tarikat iltisafından dolayı üstlenmiş olamaz. Diğer yandan Genç’in rejim karşıtı olduğu ve bu nedenle davayı bu karşıtlığını sergilemek için bir fırsat olarak gördüğü de söylenemez. Genç’in bu davada üstlendiği rol, kendi düşüncesinde memleketi Tire adına atmak zorunda hissettiği bir adımdan ileri gelmektedir. Kendisinin Doğan’a yaptığı açıklamaya bakılacak olursa Genç, sanıkların avukatlığını davayı memleketi Tire için adeta bir varoluş meselesi olarak gördüğü için üstlenmiştir. Davanın Nakşibendi tarikatı ile alakalı olması ve bu bağlamda bir bakıma rejim karşıtlığına varan bir dava olarak görülmesi nedeniyledir ki, Genç “*zan altında kalmak*” şeklinde ifade ettiği ve hemşerilerini “*töhmetsiz*” gösteren bu davanın Tire’ye mal olacağını düşünerek bu şekilde bir hassasiyet göstermiştir. Genç’in bu tutumunun yakın bir tarihte Menemen’de yine Nakşibendi tarikatı ile iltisaklı olduğu değerlendirilen kimseler eliyle çıkarılan ve “*Kubilay Olayı*” olarak da bilinen gerici hadise arasında bir bağlantı kurulabilir. Yaklaşık dört yıl önce yine Nakşibendi tarikatı ile iltisaklı olduğu değerlendirilen birtakım kimselerin Manisa’dan İzmir’in Menemen ilçesine gelerek dini propaganda ile insanları kışkırtmaları ve Mustafa Fehmi (Kubilay) adlı bir asteğmeni katletmeleri rejimin hafızasında son derece güçlü bir yer edinmiştir. Nitekim Menemen’de sembolik bir anlama sahip olan meşhur Kubilay anıtı, Tire’deki söz konusu davadan yalnızca iki ay önce bizzat CHP Genel Sekreteri Peker gibi rejimin “*Üçüncü Adamı*”⁴⁰ olarak görülebilecek bir isim tarafından açılmış ve ulusal gazetelerde ana sayfaların neredeyse yarısını kaplayacak şekilde yer bulmuştur.⁴¹ Bu bakımdan hadise hala son derece canlıdır. Menemen’de vuku bulan bu hadise psikolojik olarak o denli etkili olmuştur ki, Menemen’in zihinlerde edindiği yeri de doğrudan etkilemiş ve İzmir’in bu küçük ilçesi çok uzun yıllar boyunca zan altında kalmıştır.⁴² Nitekim 1937 tarihli bir parti müfettişlik raporuna göre “*Menemenlilerin bir derdi de eski ve esef verici hadisenin mesuliyetile damgalı olmak acısıdır.*”⁴³ Bu bakımdan Menemen’in yaşadığı akıbet göz

³⁹ BCA CHP Kataloğu, Katalog No:490-1-0-0, Kutu No:587, Gömlek No:24, Sıra No:5; Ek-5.

⁴⁰ Teoman Gül, *Türk Siyasal Hayatında Recep Peker*, Ankara, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, 1998, 99; Cemil Koçak, *Recep Peker Konuşuyor: “Disiplinli Hürriyet”*, İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Baskı, 2018, 9-18 vd.

⁴¹ *Ulus ve Akşam*, 26 Aralık 1934, 1.

⁴² Abdullah Taşkın, *Türk Siyasal Hayatında Menemen Olayı*, Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, 31-32.

⁴³ BCA CHP Kataloğu, Katalog No:490-1-0-0, Kutu No:664, Gömlek No:224, Sıra No:2; Selçuk, “İzmir’de Cumhuriyet Halk Partisi”, 140.

önünde bulundurulduğunda, özellikle de İzmir'de, o tarihte hemen hiçbir ilçenin bu tür bir "damğa" ile anılmak istemeyeceği açıktır. Bu bakımdan Genç'er'in henüz çok taze olan Menemen örneğinden yola çıkarak Tire için endişelenmesi olağandışı değildir. Zira her iki örnekte de Nakşibendi olduğu öne sürülen kimseler ilçeye dışarıdan gelerek dini faaliyetlerde bulunmaya çalışmıştır. Tire'nin farkı, bu faaliyetlerin açık bir kitlesel eyleme dönüşmemesi ve gizli toplantılarla sınırlı kalmasıdır.

Tüm bu veriler ışığında Tire'de parti idaresinin başında bulunan yerel bir figürün (Genç'er'in) yerelin bir tür sözcüsü ve savunucusu olarak öne çıkması durumunun söz konusu olduğu söylenebilir. Nakşibendilik davası nedeniyle "boş yere töhmetli" görülen hemşerilerini ve memleketini zan altında kalmaktan kurtarmaya çalıştığını ifade eden Genç'er'in Tire halkı ile kurduğu ilişki bu tür bir sözcülüğün ve savunuculuğun dayanak noktasını kendiliğinden açığa vurmaktadır. Kendisi Tire'de oldukça sevilen bir figürdür. Nakşibendilik davasında sanıkların avukatlığını üstlenmesinden yaklaşık bir yıl sonra ani bir rahatsızlık neticesinde vefat ettiği zaman Genç'er'in cenaze merasimi Tire'de yoğun bir ilgi görmüş ve saatler sürmüştür. *Son Posta* gazetesi, Genç'er'in bir adet vesikalık fotoğrafı ile verdiği haberinde şu ifadeleri kullanmaktadır: "C.H.P. Başkanı Hikmet Genç'er kısa bir hastalıktan sonra ölmüştür. Bu muhitte herkes tarafından çok sevilmiş olan Hikmet Genç'erin ölümü büyük teessür uyandırmış, cenazesi ihtifalle kaldırılmıştır. Cenazede İdmanyurdu bandosu, asker ve jandarma müfrezeleri, bütün memurlar, halk ve mektepliler hazır bulunmuş, merasim beş saat sürmüştür. Hikmet Genç'erin tahsil çağındaki iki çocuğu Tire belediyesinin himayesine alınmıştır."⁴⁴ Buradan yola çıkarak, tek parti dönemi taşrasını inceleyen Aydın'ın Türk toplumunun "kendi adına söz söyleme yetkisini beylerine devretmek]" alışkanlığına dair tespitini hatırlamakta fayda vardır.⁴⁵ Bize göre Aydın'ın tek parti dönemi taşrasına dair geleneklere dayanan tespitini Tire'de Genç'er'in bir parti ilçe başkanı olarak üstlendiği role uyarlamak mümkündür.

Tire Örneği Üzerinden CHP'nin Taşra Örgütleri ile Olan İlişkilerinin Analizi

CHP'nin Tire İlçe Başkanı Genç'er'in hemşerilerini ve memleketini zan altında kalmaktan kurtarmak motivasyonu ile Nakşibendilerin avukatlığını üstlenmesini takiben yazışmalarda dikkati çeken ikinci husus, CHP İzmir İl Başkanı Avni Doğan'ın Tire'deki davayı öğrenmesinin ardından Genç'er'e olan yaklaşımıdır. Her şeyden önce Doğan, Genç'er'in bu adımdan ilk anda haberdar olmamış görünmektedir. Hadise, Doğan'ın da Peker'e ifade ettiği üzere, ilk olarak Vali Dirik tarafından kendisine aksettirilmiştir. Doğan, Dirik'in meseleyi kendisiyle paylaşmasının ardından (muhtemelen Dirik'in talebi üzerine) Genç'er'i İzmir'e çağırarak onunla görüşmüş, ancak onu yumuşak bir dille uyarmakla yetinmiştir. Normal şartlarda otoriter bir tek partili rejimde rejimin kurucusu olan bir partinin İzmir gibi önemli bir şehirdeki il başkanının, doğrudan kendisine bağlı bulunan bir ilçe başkanının rejim karşıtı olduğu değerlendirilen bir davada sanıkların avukatlığını üstlenmesi karşısında farklı bir tutum takınması beklenebilirdi. Fakat ilgili görüşmede Doğan, Genç'er'in kendinden emin bir eda ile gerçekleştirdiği savunma karşısında meseleyi üstelenmemiş ve ona avukatlığı üstlenmesi için (dikkat edilirse Genç'er ondan izin istememesine rağmen) onay da vermiştir. Ayrıca Doğan'a göre tahkikat raporuna bakıldığında davada "büyük bir ehemmiyet" de yoktur. Belki de bu nedenle Doğan, Dirik'ten hadiseyi öğrenmesinden itibaren aradan geçen bir ay boyunca CHP Genel Sekreterliğini konuyla ilgili olarak bilgilendirmemiştir. Genel Sekreterlik, ancak konunun İzmir Valiliği üzerinden İçişleri Bakanlığına aksettirilmesi neticesinde, yani yaklaşık bir ay sonra davadan haberdar olmuştur. Yazışmaların sunduğu bu veriler, Dirik'in İçişleri Bakanlığına ilettiği "ihbarın" ardından meselenin Genel Sekreterliğe aksetmesiyle birlikte Doğan'ın Genç'er'i merkeze karşı savunur ve kollar bir görünümde olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Doğan'ın Peker'e hitaben yazdığı yazısında Genç'er'i kollarken kullandığı şu ifadeleri dikkat çekici olmakla birlikte, bazı yerlerin altı bizzat kendisi tarafından çizilmiştir: "Bütün bunları göz önüne alarak [davada sanıklar lehine] vekâlet y[a]pmasında bir mahzur görmediğimi [ona] ben söyledim." Doğan'ın bu meselede Genç'er'e karşı müsamahakâr ve onu merkeze karşı bu şekilde kollar tutumu, tek parti dönemi taşrasındaki dinamikleri anlamak bakımından dikkat çekici görünmekte ve irdelenmeyi hak etmektedir.

Tek parti döneminde kimi yerlerde CHP il başkanlarının doğrudan merkezden atanması ve bunların aynı zamanda milletvekili olmaları olağan bir durumdur.⁴⁶ Yozgat Milletvekili Avni Doğan da CHP'nin İzmir İl

⁴⁴ *Son Posta*, 22 Şubat 1936, 6; Ek-9. Genç'er'in vefatından dört ay sonra Bakanlar Kurulu, aldığı bir kararla Genç'er'den kalan ve ailesinin ödeyemediği otuz sekiz liralık borcu sildirmiştir. Bkz. *BCA Kararlar Daire Başkanlığı Kataloğu*, Katalog No:30-18-1-2, Kutu No:65, Gömlek No:47, Sıra No:12. Bu durum onun, en azından Peker'in Genel Sekreterliği döneminde, parti merkezinin gözünde olumsuz bir imaj çizmediğini de göstermektedir.

⁴⁵ Aydın, *CHP'nin Taşra Örgütlenmesi*, 292.

⁴⁶ Koçak, *CHP Genel Sekreterliği*, 116-120.

Başkanlığı görevine 1934 Temmuz’unda atanmış ve 24 Temmuz 1934’te İzmir’e gelerek resmen görevine başlamıştır.⁴⁷ Tire’de önde gelen yerel bir figür olan Gençler ise daha önce Tire Belediyesi Müessat (Kurumlar) Müdürü iken 1933 yılının Nisan ayında Tire İdman Yurdu Başkanı seçilmişti.⁴⁸ Aynı yıl gerçekleştirilen CHP Tire Kaza Kongresi ile hem kaza idare heyeti üyeliği⁴⁹ hem de İzmir Vilayet Kongresi Mümessilliğine seçilmiş bulunuyordu.⁵⁰ Doğan’ın İl Başkanlığının ilk döneminde partinin Tire İlçe Başkanlığına seçilmiş olduğu anlaşılan Gençler, 1935 yılında da Tire’de CHP’nin başında bulunan yerel bir isim olarak öne çıkmaktadır.⁵¹ Üstelik, yukarıda da ifade edildiği gibi, Tire’de yaygın bir şekilde sevilmektedir. Kronolojik bir şekilde bakıldığında, Gençler’in yerelliğinin aksine doğrudan merkezden atanarak geldiği için İzmir’e dahi uzak bir figür olan Yozgat Milletvekili Doğan ile Tireli Gençler arasında geçmişe dayanan bir ilişki olması düşünülemez. Tire’deki Nakşibendi davası ortaya çıktığında Doğan’ın İzmir’deki görevi henüz bir yılını dahi doldurmamıştır. Bu bakımdan İzmir’de yeni olan Doğan, Gençler’i geçmişe dayanan bir dostluk ve ahbaplık hukuku ile kolluyor olamaz. Doğan’ın Gençler’i kollar tutumu, CHP’nin taşrada dayanmış olduğu dengeler ile doğrudan alakalı görünmektedir. Diğer bir ifadeyle Doğan, yereldeki dengeyi gözetmekte ya da gözetmek durumunda kalmaktadır. Bu durum Doğan’ın CHP İzmir İl Başkanlığına henüz yeni atanmış bir isim olması ile birlikte düşünüldüğünde daha bir anlam kazanmaktadır. Nitekim Doğan’ın İzmir’de göreve başlamasından iki ay sonra, 1934 Eylül’ünde kaleme aldığı ilk rapor, İzmir’deki CHP teşkilatlarında yapılması gereken çok iş olduğuna işaret etmektedir. CHP, İzmir’de il merkezinin dışına çıkıldıkça düzensiz, denetimden uzak ve zayıf bir görünüm arz etmektedir. İlçelerde ve ilçelere bağlı yerlerde CHP teşkilatları uzun yıllar boyunca o denli denetimsiz kalmıştır ki, Doğan il başkanlığına getirildiğinde partinin ilçelerde ne kadar üyesi olduğu dahi tam olarak tespit edilememektedir.⁵² Bu nedenledir ki Doğan, İzmir’de partinin başına geçmesinin ardından meseleyi ciddiyetle ele almıştır.⁵³ Gençler, Doğan’ın il başkanlığına başlamasından kısa bir süre sonra, bu olumsuz manzara içerisinde partinin Tire ilçe başkanı olmuştur. Bu nedenle Doğan’ın hemen her türlü meselede Gençler’e yakın durması beklenebilir.

Doğan’ın kendi döneminde başa gelmiş olan ilçe parti idareleri ile kurmak durumunda kaldığı ilişkinin seçim ortamında daha da belirginlik kazandığı görülmektedir. Nitekim 1935 yılının Şubat ayında gerçekleştirilmesi nedeniyle Tire’deki davanın gündeme geldiği döneme denk düşen Genel Seçimlerin kapıda olduğu düşünülürse, Doğan’ın görevinin henüz başında karşılaştığı manzara anlaşılabilir. Üstelik Doğan açısından bu ilk “*sınavda*” İzmir’den bağımsız bir şekilde adaylığını koyan altı kişiden ikisi Tire’den adaylıklarını koymuştur. Bu türde önemli bir “*sınavda*” Doğan’ın, henüz yeni atandığı İzmir’de partiyi temsil eden kişi ve gruplarla olan ilişkisini sıkı tutmak durumunda kalacağı muhakkaktır. Dolayısıyla Doğan’ın dava meselesini en başından Genel Sekreterliğe aksettirmemesinin bir diğer nedeni de o günlerde yaşanan bu seçim atmosferi olabilir. On altı milletvekilliğinin bağımsızlar (müstakiller) için ayrıldığı 1935 Genel Seçimlerinin CHP Genel Sekreterliği tarafından önemsendiği bilinmektedir. Genel Sekreterliğin bu konuda parti teşkilatlarına gönderdiği “*gizli*” ibareli bir yazıda “*uyanık olunması*” gerektiği yönünde uyarıda bulunulması, seçim atmosferi hakkında fikir vericidir.⁵⁴ Nitekim Doğan, dava meselesi ile ilgili olarak Peker’e gönderdiği yazısında “*müstakil mebusluk*” için Tire’den adaylıklarını koyan iki kişinin tek bir oy dahi alamamış olmasını Gençler’in Tire’de CHP’yi nasıl etkin kıldığının bir örneği olarak sunmaktadır; ona göre Gençler, “*uyanık ve fırkaya kafasile candan bağlı bir arkadaştır.*”⁵⁵ Doğan’ın yazışmasında özellikle bu noktaya ısrarla vurgu yapmış olması, onu kollar görünmesi bakımından önemlidir.

Tüm veriler, taşrada parti idaresinde il seviyesinden aşağı inildikçe yereldeki parti temsilcilerine, eğilimleri, tutumları yahut (dava meselesinde de görüldüğü üzere) eylemleri ne olursa olsun, göz yumulduğuna ya da yumulmak durumunda kalındığına işaret etmektedir. Buradan yola çıkarak, il bazında CHP’yi temsil eden ve parti merkezine karşı sorumlulukları bulunan kimselerin, kendi muhitlerindeki alt unsurlar ile kurmak durumunda kaldığı dengenin önemine dikkat çekilmelidir. Ayrıca, her ne kadar tek partili bir rejim söz konusu olsa da, seçim dönemlerinde taşradaki yerel unsurlara olan ihtiyacın ve bu ihtiyaca bağlı olarak gösterilen müsamahanın

⁴⁷ Demet Öztekinli Vural, *İzmir’de Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Kuruluşu ve Teşkilatlanması (1923-1938)*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, 86.

⁴⁸ *Yeşil Tire*, 29 (1 Mayıs 1933).

⁴⁹ Vural, *İzmir’de Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Kuruluşu*, 71.

⁵⁰ *Akşam*, 26 Kasım 1933, 6.

⁵¹ Türkylmaz, *Tire*, 195.

⁵² Selçuk, “İzmir’de Cumhuriyet Halk Partisi”, 128.

⁵³ Selçuk, “İzmir’de Cumhuriyet Halk Partisi”, 117 vd.

⁵⁴ Aydın, *CHP’nin Taşra Örgütlenmesi*, 178-179.

⁵⁵ *BCA CHP Kataloğu*, Katalog No:490-1-0-0, Kutu No:587, Gömlek No:24, Sıra No:5; Ek-5.

arttığına dair bir çıkarım yapılabilir. Şüphesiz bu müsamaha durumu, yerelde yerel unsurun merkez karşısındaki hareket alanını daha da artırmaktadır.

Tire Örneği Üzerinden Taşrada Parti-Mülki İdare İlişkilerine Dair Bir Değerlendirme

Yazışmaların üçüncü yönünü parti ile mülki idare arasındaki ilişkiler oluşturmaktadır. Çünkü Tire'deki dava meselesi merkeze yönelik olarak doğrudan mülki idare eliyle açığa vurulmuş ve İzmir'deki parti idaresi üstü kapalı bir şekilde merkeze “ihbar” edilmiştir. Bu tür durumları tek parti dönemi içerisinde olağandışı görmemek gerekir. Her ne kadar resmi söylemde parti ile mülki idare arasındaki uyuma⁵⁶ vurgu yapılsa da pek çok yerde olduğu gibi İzmir'de de parti-mülki idare ilişkileri 1930'ların ikinci yarısına kadar istenilen seviyeye gelememiş, hatta husumete varan durumlar olabilmektedir. Atatürk'ün en yakınlarından Hasan Rıza Soyak, bunun bir örneğinin İzmir'de Vali Kazım Dirik ile merkezden atanmış olan CHP İzmir İl Başkanı Hacim Muhitin Çarıklı arasında yaşandığını ifade etmektedir. Atatürk, Çarıklı'nın Dirik'in otoritesini tanımayarak onu aşmaya çalışması karşısında Çarıklı'yı 1934 Nisan'ında CHP İl Başkanlığından istifaya zorlamıştır. Atatürk, parti il başkanlarının valilerin otoritesini zedelemelerini ve onların önüne geçmelerini istememektedir.⁵⁷ Her ne olursa olsun, 1934 tarihli bu örnek İzmir'de il bazında parti ile mülki idare arasında yetki ve sınır çatışmalarının yaşandığının bir kanıtıdır. Çarıklı'nın istifasından sonra Doğan'ın parti il başkanlığına atanması sonrasında ise parti ile mülki idare arasında açığa çıkmış bir soruna rastlanmamaktadır.⁵⁸ Fakat ilerleyen süreçte Tire'deki dava üzerine yapılan yazışmalardan, il bazında arzulanan uyumun bozulmaya başladığı anlaşılmaktadır. Peker'e hitaben kaleme aldığı yazısında Doğan'ın Dirik'e karşı üstü kapalı bir sitem halinde olduğu görülebilmektedir. Kendi ifadesine göre Doğan, Dirik'in Tire'deki dava ile ilgili kendisini bilgilendirmesinin ardından Genç'er'i İzmir'e davet ederek onunla görüşmüş, ona davayı kabul etmesinin sakıncaları ile ilgili telkinlerde bulunmuş ve Genç'er'e “*olur*” verdiğini Dirik ile paylaşmıştı. Bir diğer ifadeyle rejim karşıtı bir davada parti ilçe başkanı sanıkların avukatlığını üstlenmiş ise Dirik de en başından beri bunu biliyordu ve o an ses çıkarmamıştı. Ancak şimdi her ne olursa Dirik, aradan onca zaman geçtikten sonra davayı partiyi şikâyet eder bir tarzda merkeze aktarıyor ve bunu yaparken kendisinin daha önce benimsemiş olduğu tutumundan hiç söz etmiyordu. Doğan, Peker'e hitabe kaleme aldığı yazısında bu satırların da altını özellikle çiziyordu: “[...] Bütün bunları göz önüne alarak [Genç'er'in davada] vekâlet y[a]pmasında bir mahzur görmediğimi ben söyledim. Vâliye de işi anlattım. General Kâzım Dirikin, o zaman fikrinde ısrar etmemişken sonradan bakanlığa –aramızdaki konuşmalardan hiç bahsetmeksizin- yeni bir vaz'iyet varmış gibi yazı yazması yerinde yapılmış bir şey değildir.”⁵⁹

Doğan'ın bu ifadelerinin dikkate değer ilk yönü, mülk idareyi temsil eden kimselere yönelik kullandığı ifadelerin tonudur. Doğan, Dirik'e karşı sitemli durmasına rağmen onu zikrederken görece yumuşak bir dil kullanmakta ve onun bu hareketini yalnızca “*yerinde bir davranış olarak görmemek*” şeklinde sunmakla yetinmektedir. Bir diğer ifadeyle Doğan, Dirik'i doğrudan karşısına almamaktadır. Halbuki meseleyi merkeze aktaran ve bunu yaparken de hiçbir şey bilmiyormuş gibi davranan Dirik'tir. Dirik'e karşı bu denli üstü kapalı ve yumuşak bir dil kullanırken Doğan, söz Tire Kaymakamı'na geldiği zaman son derece sert bir dil kullanacak ve onu “*en âdi vesileleri arkadaşlarımız aleyhinde*” kullanan bir kişi olmakla itham edecektir. Aradaki bu ton farkının birkaç nedenden kaynaklandığı söylenebilir. İlk olarak, bir parti il başkanı için Kaymakam'ın Vali'ye nazaran daha kolay bir hedef olması olağandır. İkincisi, merkezden atanmış olan Doğan, Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki parti idarelerinde yaygın olduğu gibi bir yerel güç unsuru değildir. “*General Dirik*” ise, her ne kadar o da atanmış olsa da, gerçekten güçlü bir figürdür.⁶⁰ Türkiye'nin farklı illerinde parti idarelerinin mülki idare üzerinde tahakküm kurabildiklerine dair örneklerle rastlansa da, 1926 yılından beri İzmir Valiliği görevini yürüten Dirik'in karşısında herhangi bir parti il başkanının üstünlük kurabildiği görülmemiştir. O tarihe kadar bunun tek örneği olmaya çalışan ve yine merkezden atanmış olan CHP İzmir İl Başkanı Çarıklı, sırf bu tür bir girişimde bulunduğu için 1934 yılında bizzat Atatürk tarafından görevinden istifa ettirilmişti.⁶¹ Dirik'in 1935 yılının Ağustos ayında bir terfi olarak atandığı Trakya Umumi Müfettişliği sırasında da Edirne'de CHP İl Başkanı ile yaşadığı geçimsizlikte görevinden alınan kişi yine Dirik değil, tıpkı İzmir'de olduğu gibi, CHP İl Başkanı olacaktır.⁶² Dolayısıyla “*General*

⁵⁶ BCA CHP Kataloğu, Katalog No:490-1-0-0, Kutu No:59, Gömlek No:229, Sıra No:5; Aydın, *CHP'nin Taşra Örgütlenmesi*, 271.

⁵⁷ Soyak, *Hatıralar*, 462-464.

⁵⁸ BCA CHP Kataloğu, Katalog No:490-1-0-0, Kutu No:383, Gömlek No:1618, Sıra No:1.

⁵⁹ BCA CHP Kataloğu, Katalog No:490-1-0-0, Kutu No:587, Gömlek No:24, Sıra No:5; Ek-5.

⁶⁰ Ramazan Şahin Er, *İzmir'de Bir Vali Kazım Paşa*, Yüksek Lisans Tezi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

⁶¹ Soyak, *Hatıralar*, 462-464.

⁶² Soyak, *Hatıralar*, 465.

Dirik” öyle bir figürdür ki, onunla doğrudan çatışmaya giren partili ancak rejimin “Üçüncü Adamı”⁶³ olarak görülen CHP Genel Sekreteri Recep Peker olabilmektedir. Bu yazışmalardan yaklaşık bir yıl sonra Peker *Dirik*’i Trakya Umumi Müfettişliğinden aldırarak için Atatürk’e baskı yapmaya çalışacak, fakat o da başarılı olamayacaktır.⁶⁴ Bu bakımdan Doğan, Peker’e yazdığı yazılarında Kaymakam’a doğrudan saldırırken, *Dirik* gibi bir figürden ancak haz etmemekle yetinebilir. Nitekim konunun Doğan tarafından parti merkezine aktarımında da meselenin esas öznesi Vali değil, Kaymakam olacaktır.

Doğan’ın Peker’e gönderdiği yazının son paragrafı kullanılan dilin esas kısmını oluşturmaktadır. *Dirik*’ten ancak haz etmemekle yetinebilen Doğan, meselede esas sorumlu olarak Tire Kaymakamı’nı göstermekte ve onun hakkında çok daha sert ifadeler kullanmaktadır. Doğan’a göre CHP’nin Tire İlçe Başkanı’nın Nakşibendi sanıklarının avukatlığını üstlenmesini bir fırsat olarak gören Tire Kaymakamı konuyu partiye karşı düşmanca bir hisle kasten gündeme getirmiştir. Zira ona göre “*Tire kaymakamı belediye ve fırka arasında sürüklenip gelen [bir] geçimsizlik*” söz konusudur ve bu geçimsizlik nedeniyle Tire’deki “*Kaymakam en âdi vesileleri arkadaşlarımız [CHP] aleyhinde kullanmayı kâr saymaktadır.*”⁶⁵ Burada Doğan’ın ifadelerinden Tire’de CHP ile mülki idare arasında bir süredir devam eden ve düşmanlığa varan bir husumetin yaşandığı izlenimi doğmaktadır. Bunun Gençler’i merkeze karşı kollamakta olan Doğan’ın Kaymakam’ı merkeze şikâyet etmek amacıyla öne sürdüğü bir iddiası olabileceği de düşünülebilir; zira Doğan’a göre bu konuda kabahatli olan Kaymakam’dır. Ancak genel olarak bakıldığında kesin olan, Kaymakam’ın CHP İlçe Başkanı Gençler’in dava konusundaki tutumunu bir ihbar gibi üstlerine rapor ettiğidir. İkinci ve daha önemli bir kesinlik ise dava meselesinin Kaymakam tarafından açığa vurulmasının ardından Tire’de parti ile mülki idare arasındaki ilişkilerin geri dönülemez bir şekilde bozulacağıdır. Şüphesiz bu bozulma görüntüsü Doğan eliyle parti merkezine sirayet ettirilmekte ve merkezin de olaya dahil edilmesi sağlanmaktadır.

Doğan’ın Peker’e hitaben kaleme aldığı yazısı parti merkezinde güçlü bir karşılık bulmuş görünmektedir. İçişleri Bakanlığından gelen ilk yazıda durumu tıpkı mülki idare gibi ciddiyetle karşılamış olan Peker, Doğan’ın sürecin iç yüzünü anlatan yazısının ardından artık meselenin yerelde parti ile mülki idare arasında sürmekte olan ve mülki idareden kaynaklanan bir tür çekişmenin sonucu olduğunu düşünmektedir. Nitekim ilgili yazışmalar parti bürokrasisi içerisinde kayda alınırken üzerlerine düşülen not bunun açık bir göstergesidir: “*İzmir: C.H.F. Başkanı. Tire fırka başkanı Avukat Hikmet Zühtü’nün nakşî mensuplarının davasını kabul ettiği hakkındaki ihbarın yerinde olmadığını anlamış. Kâzım Dirik’in bunda ısrar etmesine asıl sebep kaymakamın belediye ve fırka ile sürüklenip gelen geçimsizlik üzerine ve kaymakamın böylece yazması yüzünden imiş. Fırka başkanı kafası ve varlığı ile fırkaya bağlı imiş.*”⁶⁶ Her ne kadar yazışmalar parti merkezinde bu şekilde kayda alınmış olsa da Tire’deki dava burada yazıldığı gibi asılsız bir iddiadan ibaret değildir; Kaymakam’ın yaptığı “*ihbar*” doğrudur ve ortada rejim karşıtı bir grubun yargılandığı bir davada CHP İlçe Başkanı tarafından üstlenilen bir avukatlık vardır. Buna rağmen Doğan’ın Peker’e yazmasının ardından ibre birden tersine dönmüş, parti merkezinin gözünde durum yerel parti idaresine karşı düşmanca hisler besleyen Kaymakam’ın kasten asılsız bir ihbarda bulunduğu düşüncesine evrilmiştir. Bundan sonraki gelişmeler, yereldeki parti idaresinin bu tür bir aktarımı karşısında mülki idare hakkında nasıl bir tasarrufa gidildiğini ortaya koymaktadır.

Doğan’ın iddiasında Tire’deki parti idaresine karşı düşmanca hisler beslediği ifade edilen Kaymakam, 23 Mart 1933’ten beri Tire’de görev yapan Gafur Soylu’dur.⁶⁷ Durmuş Türkmenoğlu’nun *Halkın Sesi* gazetesinde kaleme aldığı bir yazısı, Soylu’nun Tire’de yaptıklarını övücü bir dille ön plana çıkarmaktadır.⁶⁸ Türkmenoğlu, bunu başka gazetelerindeki yazılarında da tekrarlamaktadır.⁶⁹ Aydın’ın yerel basının yereldeki bürokratlar lehine bir tutum takındığı yönündeki tespiti⁷⁰ göz önünde bulundurulacak olursa, bu yöndeki haberleri farklı açılardan değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim basında Soylu’ya dair yer bulan haberler genel olarak bu tür bir içeriğe sahiptir.⁷¹ Netice olacak, ilgili tarihte Soylu hakkındaki verilerin sınırlı olduğunu söylemek gerekir. Soylu’nun

⁶³ Gül, *Recep Peker*, 99.

⁶⁴ Soyak, *Hatıralar*, 465-468.

⁶⁵ *BCA CHP Kataloğu*, Katalog No:490-1-0-0, Kutu No:587, Gömlek No:24, Sıra No:5; Ek-5.

⁶⁶ *BCA CHP Kataloğu*, Katalog No:490-1-0-0, Kutu No:587, Gömlek No:24, Sıra No:5; Ek-8.

⁶⁷ *Tire’den Yansımalar*, Cumhuriyet’in 100. Yılı Özel Sayısı, 24 (Aralık 2023), 21.

⁶⁸ Durmuş Türkmenoğlu, “Yeşil Tire Cennet Köşesine Dönüyor”, *Halkın Sesi*, 24 Nisan 1935, 1, 4.

⁶⁹ Durmuş Türkmenoğlu, “Memleket Mektupları”, *Akşam*, 4 Temmuz 1935, 6.

⁷⁰ Aydın, *CHP’nin Taşra Örgütlenmesi*, 281.

⁷¹ *Son Posta*, 5 Temmuz 1935, 4; *Yeni Asır*, 19 Mayıs 1935, 6, *Anadolu*, 18 Haziran 1935, 5, *Zaman*, 13 Mart 1935, 4, *Akşam*, 6 Temmuz 1935, 6.

kendi görev mıntıkasında CHP ile olan ilişkisine dair tek bilinen, Doğan'ın Peker'e yazdığı yazıda da işaret ettiği üzere, kendisinin uzun süredir parti idaresi ile husumet içerisinde olduğu ve herhangi bir fırsatı partiye karşı düşmanca bir hisle kullandığıdır. Fakat yukarıda da ifade edildiği şekliyle bu husumet durumunun gerçek olmaması için hiçbir sebep olamayacağı gibi (çünkü bu pek çok yerde görülmektedir), Gençler'i merkeze karşı kollayan Doğan'ın kendi iddiası da olabilir. Kesin olan, dava meselesini adeta bir ihbar gibi ortaya çıkarmış olan Soylu'nun parti ile olan ilişkilerinde pek çok şeyin değişmiş olduğudur. Artık Soylu, CHP İl Başkanı'nın oklarını üzerine çekmiş olduğu gibi, parti merkezinin gözünde de benzer bir konuma oturmaktadır.

Aydın'a göre merkez, taşrada parti idareleri içerisinde yaşanan uyumsuzluk/husumet/çatışma durumlarında genelde hareketsiz kalmaktadır.⁷² Ancak konu partinin mülki idare ile olan ilişkilerine geldiğinde iş değişmektedir. Taşrada il bazında parti ile mülki idare arasında bariz bir uyumsuzluk/husumet/çatışma yaşanması durumunda Atatürk'ün görüşü tam anlamıyla mülki idareden yana olmaktadır.⁷³ Ancak bu görüşün, otoriter bir tek parti rejiminden beklenmeyecek bir şekilde, her yerde tatbik edilebildiğini söylemek zordur. İl bazında parti idaresinin yereldeki güç unsurlarına dayandığı muhitlerde parti ile mülki idare arasında yaşanan sıkıntılarda genellikle mücadeleyi kaybeden, mülki idare olmaktadır. Mülki idarenin tamamının merkezden atama usulüne bağlı olmasının sağladığı pratiklik, daha çok yerelden seçimle gelen parti idareleri karşısında bu tür bir tercihte bulunulmasını kolaylaştırmış olabilir.⁷⁴ Tire'deki dava meselesi açısından bakılacak olursa yazışmalara yansıyan durumun il bazında büyük bir sorun olarak görüldüğü söylenemez; ancak Doğan'ın Dirik'ten haz etmiyor oluşunun bir göstergesi ya da ileride yaşanabilecek bir ayrılığın ilk sinyalleri olduğu ifade edilebilir. Burada esas dikkate değer olan nokta ilçe bazındaki durumdur. Zira meseleye konu olan esas muhit il değil, ilçedir.

Tek parti dönemi taşrasında ilçe düzeyinde de "seçilmiş" yerel parti idarelerinin "atanmış" mülki idare karşısındaki avantajlı konumlarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır.⁷⁵ Nitekim Gençler, Soylu'nun merkeze iletilen "ihbarının" ardından Doğan tarafından adeta kollanmış ve parti merkezinin de herhangi bir müdahalesine maruz kalmamıştır. Nitekim kendisi bir yıl sonra vefat ettiği zaman CHP Tire İlçe Başkanı sıfatını taşımayı sürdürmektedir.⁷⁶ Gençler makamını korumayı sürdürürken, makamı tehlikeye giren esas kişi Kaymakam Soylu olmuştur. Gençler'i kollayan Doğan'ın konuyu Peker'e aktarırken Soylu'yu açık bir şekilde hedef göstermesi, Soylu'nun akıbetini doğrudan etkilemiş görünmektedir. Partiye karşı düşmanlık beslediği ve bu konuda hiçbir fırsatı kaçırmayarak asılsız bir şekilde parti idaresini ihbar ettiği değerlendirilen Soylu, Doğan'ın Peker'e gönderdiği yazıdan yaklaşık iki ay gibi kısa bir süre sonra görev yeri değiştirilen kaymakamlar listesindeki yerini almış ve Tire'den Osmaniye'ye atanmıştır.⁷⁷ Resmi yazışma dili göz önüne alındığında bu değişiklik kararının dava meselesi ile ilgili olduğunu açık bir şekilde saptamak mümkün değildir. Ancak zamanlama oldukça manidardır. Kaymakam Soylu'nun Tire'de iki yıldır sürdürmekte olduğu görevi, dava meselesinin parti kanalıyla kendisini hedef gösterir bir şekilde Peker'e iletilmesinden kısa bir süre sonra sona ermiştir. Bu durumun Tire'ye has olmadığına dair kimi örnekler, Soylu'nun akıbetini bu tür bir nedene dayandırılabilmesini sağlamaktadır. Nitekim bu örneklerden birisini de yine Doğan sunmaktadır.

CHP İzmir İl Başkanı Doğan'ın 1934 Eylül'ünde Genel Sekreter Peker'e hitaben kaleme aldığı bir yazıya göre İzmir'in bir diğer ilçesi olan Menemen'de Kaymakam ile "eşhas ve müesseseler" arasında bir sıkıntı söz konusudur. Doğan'a göre bu sıkıntı, tıpkı daha sonra Tire'de Soylu üzerinden olacağı gibi, Menemen Kaymakamı'ndan kaynaklanmaktadır; "Kaymakam Nihat bey Eşhas ve müesseseler arasına ihtilaf saçmaktan zevk almaktadır."⁷⁸ Parti merkezine iletilen bu yazıdan kısa bir süre sonra, tıpkı Tire'de olduğu gibi, iddiaya konu olan Menemen Kaymakamı Nihat Bey'in buradaki görevi son bulmuş ve yerine "Kara[h]isarlı kaymakamı Rebii" atanmıştır.⁷⁹

⁷² Aydın, *CHP'nin Taşra Örgütlenmesi*, 285.

⁷³ Soyak, *Hatıralar*, 462-464.

⁷⁴ Örneğin Afyonkarahisar'da son derece etkin bir konumda bulunan bir kesimin elinde olan ve valiyi adeta esir alan parti idaresi karşısında müfettiş, merkeze hitaben kaleme aldığı raporunda, çözüm olarak parti idaresinin değil fakat valinin değiştirilmesini önermiştir. Bkz. Aydın, *CHP'nin Taşra Örgütlenmesi*, 282.

⁷⁵ Aydın, *CHP'nin Taşra Örgütlenmesi*, 285. Bir örnek olarak Kayseri'nin Bünyan ilçesinde Kaymakam, parti müfettişinden, sorun yaşadığı parti ilçe idaresinin lağvedilmesini istemesine rağmen parti müfettişi, ilgili parti idaresi ile görüşerek itidalli davranmalarını istemekle yetinebilmiştir. Bkz. Aydın, *CHP'nin Taşra Örgütlenmesi*, 283.

⁷⁶ *Son Posta*, 22 Şubat 1936, 6. Tire'deki davanın sonucuna dair basında herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır.

⁷⁷ *BCA Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı Kataloğu*, Katalog No:30-11-1-0, Kutu No:96, Gömlek No:17 Sıra No:18.

⁷⁸ *BCA CHP Kataloğu*, Katalog No:490-1-0-0, Kutu No:664, Gömlek No:224, Sıra No:1. Burada müesseseler ile parti, eşhas ile de yerelde partiye hâkim olan unsurlar kastedilmektedir.

⁷⁹ *BCA Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı Kataloğu*, Katalog No:30-11-1-0, Kutu No:96, Gömlek No:17, Sıra No:18.

Ancak 1936 tarihli bir müfettişlik raporuna göre Menemen’de kaymakam değişmiş olmasına rağmen parti ile mülki idare arasındaki sıkıntılar sürmüştür.⁸⁰ Bu durumda Menemen’de Doğan’ın iddia ettiği sıkıntıların mülki idareden değil, parti idaresinden kaynaklandığı söylenebilir. Buna rağmen Doğan’ın Peker’e yazarak kaymakamı hedef göstermiş olması, tıpkı Tire’de olduğu gibi, Menemen’deki mülki idarede değişikliğe gidilmesi için yeterli olmuşa benzemektedir. Bunun yalnızca Doğan’a has bir durum olmadığı anlaşılmaktadır; zira diğer bazı ilçelerde de parti raporlarında hedef gösterilen kaymakamlar kısa bir müddet içerisinde görevlerinden alınmıştır. Örneğin 1935 yılında Konya hakkında Genel Sekreterliğe hitaben kaleme alınan parti teftiş raporlarında Ereğli ilçesinde parti idaresi ile “*arası çok açık*” olarak değerlendirilen ve parti idaresine çeşitli zorluklar çıkarmaya çalıştığı iddia edilen⁸¹ ilçe Kaymakamı Vasfi Bey, aynı yıl Ereğli’den alınarak Göle’ye atanmıştır.⁸² Dikkat edilirse Tire, Menemen ve Ereğli’de parti ile mülki idare arasında yaşanan sorunlar ile ilgili olarak parti kanalıyla Genel Sekreterliğe aktarılan raporlardan kısa bir süre sonra mülki idarenin görev yerleri değiştirilmektedir. Tüm bu veriler, özellikle ilçe bazında parti ile mülki idare arasında yaşanan sorunlarda Genel Sekreterliğe iletilen raporların, mülki idarenin mücadeleyi kaybetmesi için yeterli bir neden oluşturduğuna işaret etmektedir. Bütün bunların rejimin yükselen simalarından Recep Peker’in CHP’nin Genel Sekreterliği koltuğunda oturduğu ve bu makamı giderek etkin kıldığı bir döneme tesadüf etmesi kayda değerdir. Bu bakımdan, taşradaki parti idarelerinin mülki idare karşısındaki avantajlı konumunun belirginlik kazanmasının Peker’in CHP Genel Sekreterliği dönemine tekabül edip etmediği ayrıca incelenmeye değer bir konudur. Böylelikle, tek parti döneminde CHP’nin devlet ve taşra ile olan ilişkilerine dair daha kapsamlı saptamalar yapabilmek mümkün olabilecektir.

Sonuç

Bu makalede tek parti döneminde CHP’nin taşra ile olan ilişkileri 1935 yılında Tire’de görülen bir Nakşibendilik davası hakkında yapılan yazışmalar üzerinden ele alınmıştır. Makalenin temel bulgusu, tek parti döneminde devlet, yani merkez eliyle yerel üzerinde mutlak bir otorite kurulduğu şeklindeki tezlerin sorgulanmaya açık olduğudur. Her şeyden önce Tire örneği, yerelde parti idarelerinin hem mülki idare hem de parti merkezi karşısında belirli bir inisiyatif alanına sahip olabildiklerini göstermektedir. Bu sayede parti idaresini elinde bulunduran yerel unsur, özellikle de ilçelerde, fiiliyatta kendisine çizilen ideolojik çizginin dışına çıkabilmekte ve bunu yaparken de yerelin bir tür sözcüsü ve savunucusu olarak hareket ettiğini öne sürebilmektedir. Bu bakımdan Tire’deki dava süreci, ilçede parti idaresini elinde bulunduran seçilmiş unsurun hareket serbestisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tire’deki dava meselesi önce Tire Kaymakamlığı kaynaklı olarak İzmir Valiliğinden İçişleri Bakanlığına, oradan da CHP Genel Sekreterliğine iletilmiştir. Gerek mülki idare gerekse CHP Genel Sekreterliği, bir CHP İlçe Başkanının Nakşibendi sanıklarının avukatlığını üstlenerek onların beraatını talep etmesini çelişkili bulmuş ve bu konuda hassasiyet göstermiş olsa da, CHP Genel Sekreterliği, CHP İl Başkanı Doğan’ın kendisine bağlı bir ilçe başkanı olan Genç’i savunan tutumu karşısında bunun mülki idarenin partiye karşı öne sürdüğü temelsiz bir iddia olduğuna kısa sürede ikna olmuştur. Bir diğer ifadeyle yereldeki parti teşkilatı, mülki idarenin merkeze aksettirdiği iddialar karşısında parti merkezini ikna etmiş ve parti merkezinin pozisyonunun belirlenmesinde etkili olmuştur.

Parti merkezinin meseleye yönelik tutumunun yerelin etkisi altında şekillendiği süreç, mülki idarenin konuyu merkeze aksettirdiğinden çok farklı bir şekilde sonuçlanmıştır. CHP Genel Sekreteri Recep Peker’e hitaben kaleme aldığı yazısında CHP Tire İlçe Başkanı Genç’i adeta kollayan CHP İzmir İl Başkanı Doğan, bununla da kalmayarak meseleyi ortaya çıkaran Tire Kaymakamı Gafur Soylu’yu hedef tahtasına oturtmuştur. Doğan’ın parti merkezine yansıttığına göre Tire’deki parti idaresine karşı uzun süredir düşmanlık besleyen, partiye karşı hiçbir fırsatı kaçırmayan ve Nakşibendilik davasını da bu tür bir fırsat olarak gören Kaymakam Gafur Soylu, bu yazışmadan kısa bir süre sonra Tire’den Osmaniye’ye atanmıştır. Doğan’ın buna benzer bir tutumu Menemen için de takınması ve bu konuda kaleme aldığı bir yazının ardından Menemen Kaymakamı’nın da kısa bir süre sonra farklı bir yere atanması dikkate değerdir. İzmir dışındaki diğer bazı ilçelerde de parti eliyle merkeze aktarılan raporların ardından benzer atamaların yaşanması, bu örneklerin istisnai değil, yapısal olduğuna işaret etmektedir. Bu tür örneklerin rejimin yükselen bir ismi olan Recep Peker’in CHP Genel Sekreterliği dönemine

⁸⁰ *BCA CHP Kataloğu*, Katalog No:490-1-0-0, Kutu No:664, Gömlek No:224, Sıra No:1; Selçuk, “İzmir’de Cumhuriyet Halk Partisi”, 140.

⁸¹ Faysal Mayak, “Cumhuriyet Halk Partisi’nin Konya’daki Teşkilat Yapısı Ve Faaliyetleri Hakkında Adnan Menderes’in Teftiş Raporu (1935)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 12 (2007), 184.

⁸² *BCA Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı Kataloğu*, Katalog No:30-11-1-0, Kutu No:99, Gömlek No:34, Sıra No:15.

tekabül etmesi kayda değer olmakla birlikte, bir faktör olarak Peker, tek parti döneminde partinin devlet ve taşra ile ilişkilerinde bütünsel bir sonuca ulaşabilmek adına ayrıca incelenmeye değerdir.

Netice olarak Tire'deki Nakşibendilik davası üzerine yapılan yazışmaların sunduğu bulgular, tek parti döneminde CHP'nin merkezi denetim ve etkiden uzak bir şekilde inisiyatif sahibi olan taşra teşkilatlarının, en azından 1936 yılına kadar olan süre zarfında, mülki idare üzerinde üstünlük kurabildiğini göstermektedir. Dolayısıyla taşrada parti lehine seyreden denge içerisinde bir parti-devlet uyum ve bütünlüğünden söz etmek güçtür. Rejimin “uyum” ile anladığı ise partinin mülki idareye tabi olmasıdır. Bu manzara, 1936 Haziran'ında Recep Peker'in manidar bir şekilde Genel Sekreterlik'ten alınmasının hemen ardından alınan ve devletin partiyi saf dışı bırakarak onu adeta “yuttuğu”⁸³ karara giden sürecin arka planını ortaya koyar niteliktedir.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı Kataloğu.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, CHP Kataloğu.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Kararlar Daire Başkanlığı Kataloğu.

Resmi Yayınlar

C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (9-16 Mayıs 1935), Ankara: Ulus Basımevi, 1935.

C.H.P. Tüzüğü: Partinin Dördüncü Büyük Kurultayınca Onaylanmıştır (Mayıs 1935), Ankara: Ulus Basımevi, 1935.

Tarih IV: Türkiye Cumhuriyeti, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.

Tire'den Yansımalar, Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı, 24 (Aralık 2023).

Telif Eserler

Ali, Kılıç, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, der. Hulûsi Turgut, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 9. baskı, 2007.

Alptekin, Turan, “Ahmed Hüsameddin (1848-1925)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt II, İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı, 1989: 90-92.

Aslan, Senem, “Everyday Forms of State Power and The Kurds In The Early Turkish Republic”, *International Journal Middle East Studies*, 43 (2011): 75-93.

Avcıoğlu, Doğan, *Millî Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*, Cilt III, İstanbul: Tekin Yayınevi, 3. Baskı, 1978.

Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın*, Cilt I, İstanbul: Tekin Yayınevi, 10. Baskı, 1976.

Aydın, Tülay, “Tek Parti Döneminde Chp'nin Taşra Örgütlerinde Güç Ve İktidar Mücadelesi: Maraşlı Kadızâde Ailesi”, *Asia Minor Studies*, 1:7 (2019): 184-200.

Aydın, Tülay, *Tek Parti Döneminde CHP'nin Taşra Örgütlenmesi ve Merkez-Taşra İlişkileri (1935-1945)*, Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Aytürk, İlker, “Post-Post Kemalizm: Yeni Bir Paradigmayı Beklerken”, *Post-Post Kemalizm: Türkiye Çalışmalarında Yeni Arayışlar*, Ed. İlker Aytürk ve Berk Esen, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2022: 23-48.

Azak, Umut, “Tek Parti Döneminde Dinin Denetlenişinin Sınırları: Türkçe Ezan İnkılâbı”, *Tek Parti Dönemini Yeniden Düşünmek Devlet, Toplum ve Siyaset*, Ed. Sevgi Adak ve Alexandros Lamprou, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Baskı, 2022: 129-154.

Azak, Umut, *Türkiye'de Laiklik ve İslâm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2019.

Brockett, Gavin D., “Collective Action And The Turkish Revolution: Towards A Framework For The Social History of The Atatürk Era (1923-38)”, *Middle Eastern Studies*, 34:4 (1998): 44-66.

⁸³ Cemil Koçak, “CHP-Devlet Kaynaşması (1936)”, 74-79; Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, Cilt I Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1. Baskı, 1965, 113; Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1930)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2017, 247-248.

- Erim, Nihat, *Günlükler (1925-1979)*, haz. Ahmet Demirel, Cilt I, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, 2005.
- Frey, Frederic W., *Türk Siyasal Eliti*, Çev. Fatih Santur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2024.
- Giritlioğlu, Fahir, *Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, Cilt I Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1. Baskı, 1965.
- Gül, Teoman, *Türk Siyasal Hayatında Recep Peker*, Ankara, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, 1998.
- Güneş, Turan, "C.H.P. Halktan Nasıl Uzaklaştı", *Yön*, 1 (20 Aralık 1961): 14.
- Kabagöz, Murat Can, *Kemalizmin Mâbedi: Halkevleri ve Gündelik Hayat*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2025.
- Kabasakal, Mehmet, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1. Baskı, 1991.
- [Karacan], Ali Naci, "Bizim Fırkanın Acınacak Hali", *İnkılâp*, 24 Teşrinisani [Kasım] 1930, 1.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Ankara*, İstanbul: İletişim Yayınları, 7. Baskı, 1987.
- [Karaosmanoğlu], Yakup Kadri, "C. H. Fırkası", *Hâkimiyeti Milliye*, 29 Teşrinisani [Kasım] 1930, 1.
- Kocahanoğlu, Osman Selim, *Menemen ve Kubilay Olayı*, İstanbul: Temel Yayınları, 2013.
- Koçak, Cemil, "CHP-Devlet Kaynaşması (1936)", *Toplumsal Tarih*, 118 (Ekim 2003): 74-79.
- Koçak, Cemil, *CHP Genel Sekreterliği (1930-1945)*, İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Baskı, 2018.
- Koçak, Cemil, *CHP ve Taşra (1930-1950)*, Cilt I, İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Baskı, 2019.
- Koçak, Cemil, *Recep Peker Konuşuyor: "Disiplinli Hürriyet"*, İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Baskı, 2018.
- Koçak, Cemil, *Tek-Parti Döneminde Muhallif Sesler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2015.
- Lamprou, Alexandros, "Dilekçe Gönderme, İhbar ve Türkiye'de Tek Parti Döneminde Devlet-Toplum İlişkileri: 1939 Genel Seçimi Örneği", *Tek Parti Dönemini Yeniden Düşünmek: Devlet, Siyaset ve Toplum*, Ed. Sevgi Adak ve Alexandros Lamprou, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Baskı, 2022: 93-128.
- Mardin, Şerif, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 1991.
- Mayak, Faysal, "Cumhuriyet Halk Partisi'nin Konya'daki Teşkilat Yapısı Ve Faaliyetleri Hakkında Adnan Menderes'in Teftiş Raporu (1935)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 12 (2007): 165-192.
- Metinsoy, Murat, "Kemalizmin Taşrası: Erken Cumhuriyet Taşrasında Parti, Devlet ve Toplum", *Toplum ve Bilim*, 118 (2010): 124-164.
- Özdemirci, İlber C. N., *Fötr Şapkalı Şih: Cumhuriyet Sekülerleşmesi ve Taşra*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2022.
- Parlak, Deniz, *Laikleşme Sürecinde Camiler: Genç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2020.
- Selçuk, Fatih, "Ahenk Gazetesi Başyazarı Mehmet Şevki Ertuğrul'un Serbest Fırka Hatıratı ve Tek Parti Dönemine Dair Düşündürdükleri", *Belgi Dergisi*, 29 (2025): 161-193.
- Selçuk, Fatih, "Tek Parti Dönemi'nde İzmir'de Cumhuriyet Halk Partisi: Müfettişlik Raporları Üzerinden Yeni Bir Değerlendirme (1936-1937)", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD)*, 8:2 (2024): 105-154.
- Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, Cilt I, İstanbul: Kastaş Yayınları, 10. Baskı, 2004.
- Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 6. Baskı, 2010.
- Şahin Er, Ramazan, *İzmir'de Bir Vali Kazım Paşa*, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Tanör, Bülent, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, 2016.
- Taşkın, Abdullah, *Türk Siyasal Hayatında Menemen Olayı*, Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Timur, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara:İmge Kitabevi, 1. Baskı, 1993.
- Tuna, Mustafa, "The Missing Turkish Revolution: Comparing Village-Level Change And Continuity In Republicain Turkey And Soviet Central Asia (1920-50)", *International Journal Middle East Studies*, 50 (2018): 23-43.
- Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 7. Baskı, 2015.
- Türkmenoğlu, Durmuş, "Memleket Mektupları", *Akşam*, 4 Temmuz 1935, 6.

Türkmenoğlu, Durmuş, "Yeşil Tire Cennet Köşesine Dönüyor", *Halkın Sesi*, 24 Nisan 1935, 1, 4.

Türkyılmaz, Zeynep, *Cumhuriyet Döneminde Tire (1923-1938)*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Uran, Hilmi, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1930)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2017.

Uyar, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2011.

Üstün, Kemal, *Menemen Olayı ve Kubilay*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1978.

Vural, Demet Öztekinli, *İzmir'de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Kuruluşu ve Teşkilatlanması (1923-1938)*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Yılmaz, Hale, *Türk Olmak: Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Milliyetçi Reformlar ve Kültürel Tartışmalar 1923-1945*, çev. Ayşe Özbay Erozan, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, 2023.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Anadolu

Cumhuriyet

Halkın Sesi

Son Posta

Ulus

Yeşil Tire

Zaman

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

EKLER

Ek-1

T. C.
Dahiliye Vekâleti
Hususi Kalem Müdürlüğü

3
79

C.H.F.	
20.2.935	
Nabî Umur	
20 Şubat 1935	
No	13404

C.H.F. Umumi kâtibi Sayın Receb

PEKER'e.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

İzmir vilâyetinden alınan 20.2.935 tarih ve
1302 numaralı şifrenin bir örneği ilişik olarak sunulmuştur.

Ab

Dahiliye vekili n.

N. Fennel

İden
görüldü III. B. tektin
OK. j.

23 44 P

08.01.2024 tarih ve 97024 sayılı OLUR ile GİZLİLİĞİ KALDIRILDI.

10

İzmir Valisi Kazım Dirik'in İçişleri Bakanlığına gönderdiği 1302 sayılı ve 20 Şubat 1935 tarihli şifreli yazının Recep Peker'e
iletildiğine dair 20 Şubat 1935 tarihli yazı.⁸⁴

⁸⁴ BCA CHP Kataloğu, Katalog No:490-1-0-0, Kutu No:587, Gömlek No:24, Sıra No:5.

Ek-2

T. C.
Dahiliye Vekâleti
Hususi Kalem Müdürlüğü

3
82

24/2/1935
Habibî Umumiye
25. Şubat 1935
No: 13406 7

C.H.F. Umumi Kâtibi Receb Peker'e

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Eski Nakşî Şeyhlerinin ölü Dağıstan'lı Hüsa-mettin'in torunu ve İstanbul'da Öztürk nakliyat müessesesi sahibi İsmetullah'ın oğlu Hüsnü İstanbul'dan - Tire'ye giderek orada bulunan eski Nakşî mensublarını başına toplayarak tarikat faaliyetinde bulunduğu görü-lerek avanesiyle birlikte suç üzeri yakalanarak Adliye-ye verilmiş ve Adliyece cümlesi tevkif edilmişlerdir.

Yapılan araştırma ve soruşturma sırasında baş-ta Hüsnü'nün babası İsmetullah olmak üzere muhtelif vilâyetlerde bazı kişilerin de bu şebeke ile münasebet ve alâkaları anlaşılacak bunlar hakkında da gereken tahki-kata başlanmıştır.

Bu kez Tire'de mevkufen mahkemelerine başlanan tarikatçıların mahkemeleri safahatına ve bunların avukat-lığını Tire C.H. Fırkası Reisi Avukat Hikmet Zühtü'nün kabul ettiğine dair İzmir Vilâyetinden alınan 1302 sayı-lı şifrenin bir örneğini ilişik olarak saygılarımla su-nuyorum.

R.O.

Dahiliye Vekili N.

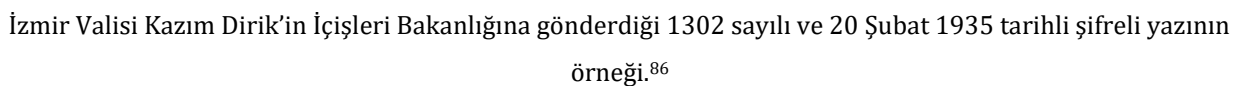
N. Demmes

08.01.2024 tarih ve 97024 sayılı OLUR ile GİZLİLİĞİ KALDIRILDI.

9

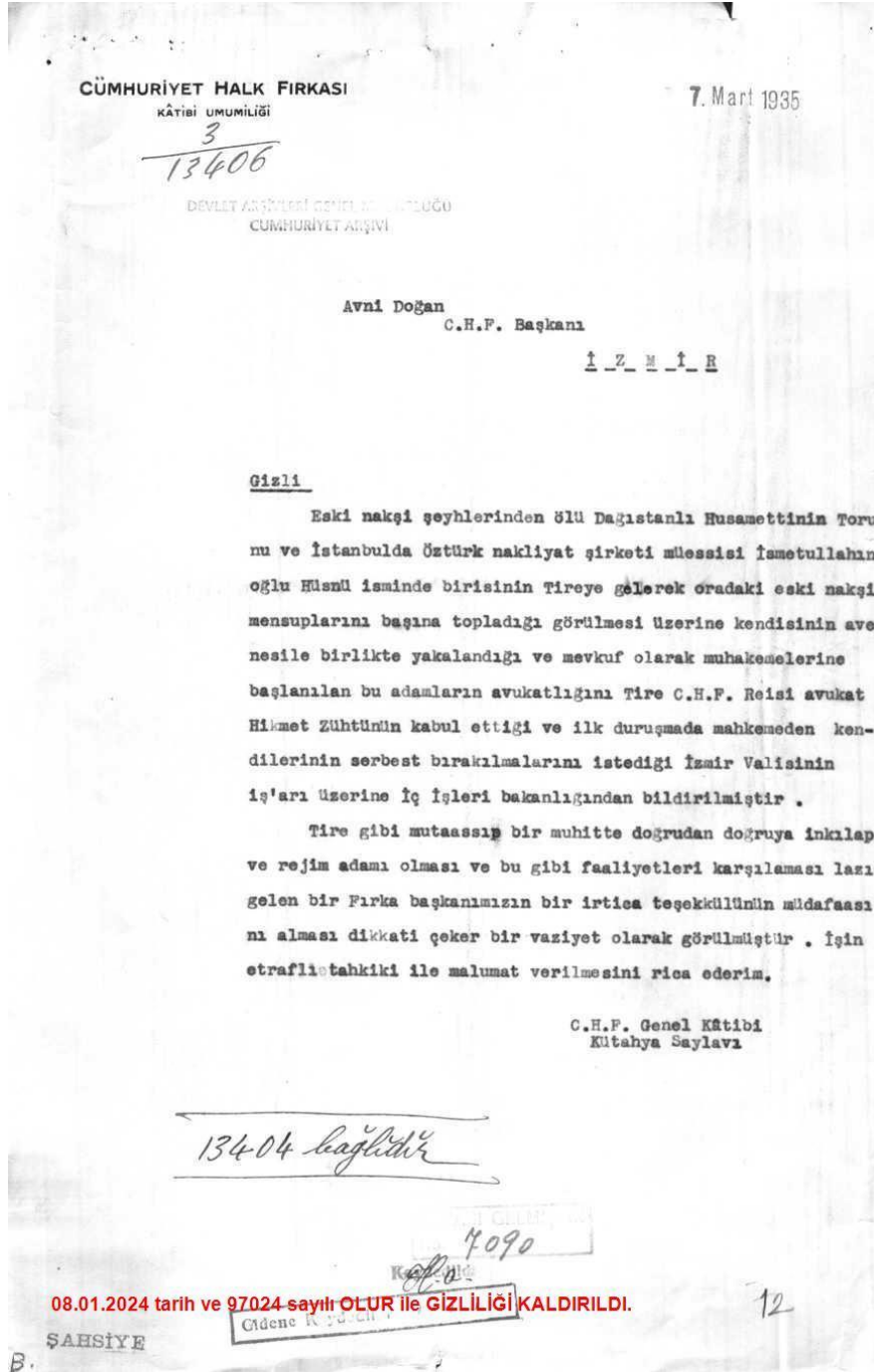
İçişleri Bakanlığının CHP Genel Sekreteri Receb Peker'e hitaben kaleme aldığı 24 Şubat 1935 tarihli yazı.⁸⁵

⁸⁵ BCA CHP Kataloğu, Katalog No:490-1-0-0, Kutu No:587, Gömlek No:24, Sıra No:5.

20

Ek-4

CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in CHP İzmir İl Başkanı Avni Doğan'a gönderdiği 7 Mart 1935 tarihli gizli yazı.⁸⁷

⁸⁷ BCA CHP Kataloğu, Katalog No:490-1-0-0, Kutu No:587, Gömlek No:24, Sıra No:5.

Ek-5

7090

C. H. F.

İzmir

1284

C. H. F. Genel kütüplüğüne

26. Mart 1935

7090 / 2

Ankara

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

7/3/935 ve 13406/3 sayılı buyruğun karşılığıdır .

I - Tire fırka başkanı Avukat Hikmet Zühtü'nün nakşî mensuplarının davasına vekâlet yapmak istediği Vali tarafından bir ay önce bana bildirilmişti . O zaman Hikmet Zühtü, İzmir'e çağırdım : (Kendisinin fırka başkanı olduğunu ve böyle rejim aleyhinde görünen davalara vekâlet yapmasının iyi bir iz bırakmayacağını) söyledim . Bana : (Ben rejim aleyhinde suç yapıldığına inanmıyorum . benim kanaatime göre suç yapılmamış ve Tireli hemşehrilerim boş yere töhmetli görülmüştür . Fırkamin en büyük umdesi kanunu hakim kılmaktır . Haklı bildiğim bu davada suçsuz hemşehrilerimle memleketim olan Tirenin bu şaibeden uzak olduğunu isbat için davaya girmek isteyorum .) dedi .

Suçun şekli hakkında Tetkikat yaptım . Resmi tahkikat hulasasını polisten istedim . Örneğini bağla olarak sunduğum bu fezlekeye göre işte büyük bir ehemmiyet görmedim . Hikmet Zühtü , uyanık ve fırkaya kafasile candan bağlı bir arkadaşdır . Son sayı seçimi müstakil meb'usluk için kendi kasabasından namzetlik koyanların bir rey bile alamaması ve karısı ikinci seçmenler arasında bulunan bir müstakil namzedin kendi karısının reyini olsun kazanamaması Tiredeki fırka zehniyetinin bir örneğidir . Bunda Hikmet Zühtü'nün büyük bir payı olduğuna inanmak gerektir .

Bütün bunları göz önüne alarak vekâlet yapmasında bir mahzur görmediğimi ben söyledim . Vâliye işi anlattım . General Kâzım Dirikin , o zaman fikrinde ısrar etmemişken sonradan bakanlığa - aramızdaki konuşmalardan hiç bahsetmeksizin- yeni bir vaz'iyet varmış gibi yazı yazması yerinde yapılmış bir şey değildir .

2 - Vilâyetin bu yazısındaki asıl sebep , Tire kaymakamı belediye ve fırka arasında sürüklenip gelen geçimsizliktir . Kaymakam en âdi vesilelerle arkadaşlarımızın aleyhinde kullanmayı kâr saymaktadır . Sonsuz savgılarımızla onların gözünden çıkarın . 28/3/1935

08.01.2024 tarihinde 97024 sayılı OLUR ile GİZLİLİĞİ KALDIRILDI

Vilâyet idare heyeti B. ve Yozgat sayı 6

A. Doğan

Keydedildi

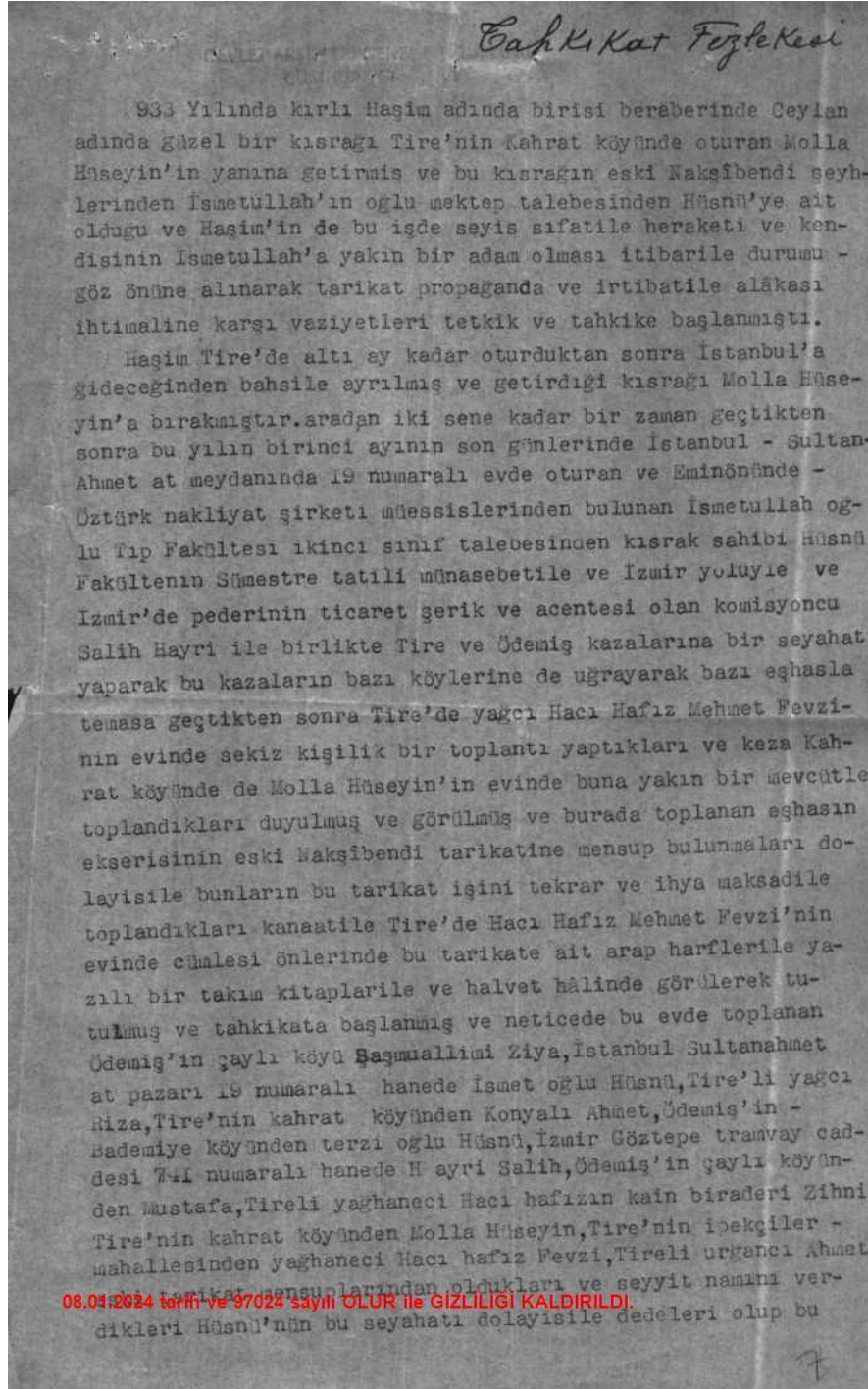
Sahsuna

28 III 935

CHP İzmir İl Başkanı Avni Doğan'ın CHP Genel Sekreteri Recep Peker'e hitaben kaleme aldığı 23 Mart 1935 tarihli yazı.⁸⁸

⁸⁸ BCA CHP Kataloğu, Katalog No:490-1-0-0, Kutu No:587, Gömlek No:24, Sıra No:5.

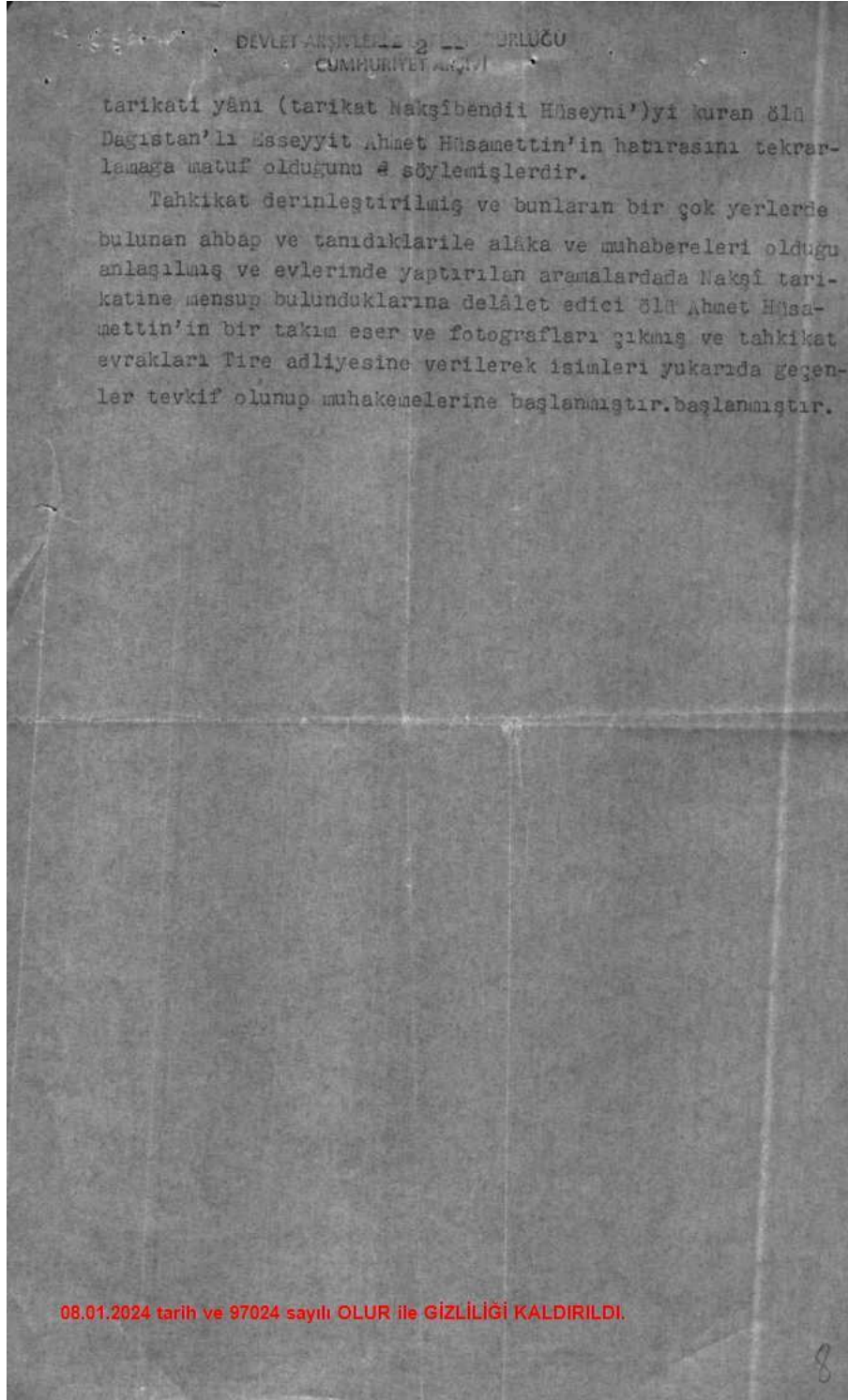
Ek-6

CHP İzmir İl Başkanı Avni Doğan'ın CHP Genel Sekreteri Recep Peker'e sunduğu tahkikat fezlekisi. (1. sayfa)⁸⁹

⁸⁹ BCA CHP Kataloğu, Katalog No:490-1-0-0, Kutu No:587, Gömlek No:24, Sıra No:5.

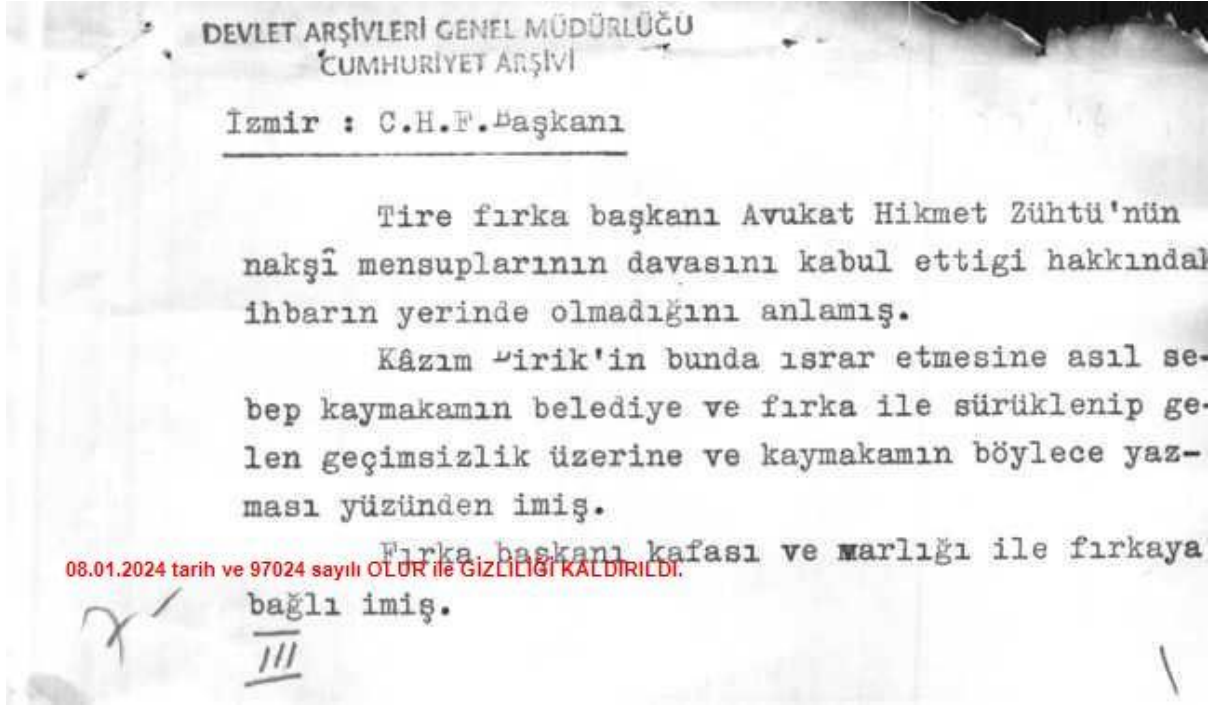
Ek-7

CHP İzmir İl Başkanı Avni Doğan'ın CHP Genel Sekreteri Recep Peker'e sunduğu tahkikat fezlekesi. (2. sayfa)⁹⁰

⁹⁰ BCA CHP Kataloğu, Katalog No:490-1-0-0, Kutu No:587, Gömlek No:24, Sıra No:5.

Ek-8

CHP İl Başkanı Avni Doğan'ın CHP Genel Sekreteri Recep Peker'e gönderdiği yazıların parti bünyesinde tutulan kaydı.⁹¹

⁹¹ BCA CHP Kataloğu, Katalog No:490-1-0-0, Kutu No:587, Gömlek No:24, Sıra No:5.

Ek-9

Tire Partî *Başkanı Öldü*

Tire (Özel) — C. H. P. başkanı

Hikmet Genç-
er kısa bir
hastalık-
tan sonra öl-
müştür. Bu
muhitte her-
kes tarafın-
dan çok sevil-
miş olan Hik-
met Gencerin
ölümü büyük
teessür uyan-
dırmış, cena-
zeşi ihtifalle

*Merhum Hikmet
Gençer*

kaldırılmıştır. Cenazede İdmanyur-
du bandosu, asker ve jandarma
müfrezeleri, bütün memurlar, halk
ve mektepliler hazır bulunmuş, me-
rasim beş saat sürmüştür. Hikmet
Gencerin tahsil çağındaki iki çocu-
ğu Tire belediyesinin himayesine
alınmıştır.

CHP Tire İlçe Başkanı Avukat Hikmet Zühtü Genç'er'in vefat haberi.⁹²

⁹² Son Posta, 22 Şubat 1935, 5.

İSTANBUL'DA TİFO İLE MÜCADELE (1931-1937)

FIGHT AGAINST TYPHOS IN ISTANBUL (1931-1937)

AYŞE ERYAMAN*

ÖZ

Halk sağlığı için büyük bir tehdit oluşturan ve genellikle kötü hijyen koşullarında hızla yayılan tifo, İstanbul'da genelde yaz ve son baharda olmak üzere, her mevsimde görülen bir hastalıktır. Cumhuriyet'e kadar gelen süreçte, İstanbul'da görülen salgın hastalıklarla mücadele için bazı tedbirler alınmışsa da bütün ülkeyi kapsayacak ve kanuni esaslara dayanan mücadele, 1930 senesinde kabul edilen Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile başlamıştır. 1931 ile 1937 yılları arasında, İstanbul'da tifo vakalarında, önceki yıllara göre bir artış yaşanmıştır. Çalışmada, belirtilen yıllarda İstanbul'da görülen tifo hastalığının, nedenleri, hastalığı önlemek için başvurulan mücadele yöntemleri ve elde edilen sonuçları ortaya koymak amaçlanmıştır. Şehirdeki yetersiz altyapı ve kötü hijyen koşullarının hastalığın temel nedeni olduğu görülmüştür. Bundan dolayı İstanbul'da tifoyu tamamen ortadan kaldırmanın, her şeyden önce kanalizasyon ve su işlerinin yani alt yapı hizmetlerinin geliştirilmesine bağlı olduğu tespit edilmiştir. Tifonun önünü almak için, su sistemlerinin ve kanalizasyon şebekelerinin modernize edilmesine, zorunlu ve ücretsiz aşı uygulamalarına yönelik adımlar atılmışsa da şehirde görülen tifo hastalığının tamamen önünün alınması, alt yapı hizmetlerinin bütün yönleriyle tamamlanması ile gerçekleştirilebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Salgın, Salgın Hastalıklar, Karahumma, Tifo, Halk Sağlığı

ABSTRACT

Typhoid, which posed a major threat to public health and spread rapidly in poor hygiene conditions, was a disease seen in Istanbul in all seasons, usually in summer and autumn. Although some measures were taken to combat epidemic diseases observed in Istanbul during the period leading up to the Republic, a nationwide struggle based on legal principles began with the adoption of the Public Health Law in 1930. Between 1931 and 1937, there was an increase in typhoid cases in Istanbul compared to previous years. The study aims to identify the causes of typhoid fever seen in Istanbul during the specified years, the methods employed to prevent the disease, and the successes achieved in combating it. It has been observed that the city's inadequate infrastructure and poor hygiene conditions were the main causes of the disease. Therefore, it has been determined that completely eradicating typhoid in Istanbul depended primarily on improving sanitation and water services, that is, the development of infrastructure. Although steps have been taken to modernize water systems and sewerage networks and implement compulsory and free vaccinations to prevent typhoid, the complete prevention of typhoid in the city can only be achieved by completing all aspects of infrastructure services.

Key Words: Epidemic, Epidemic Diseases, Public Health, Typhoid

*Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, eryamanayse@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5571-7776.

Extended Abstract

Infectious diseases are among the most important public health problems that affect the entire structure of a society. The vulnerabilities they create in the economic, social and military spheres show that diseases are not limited to physical effects on individuals, but also seriously shake the functioning and resilience of society. Due to this importance, the fight against typhoid, as with other epidemic diseases, was among the main goals in the early years of the Republic. Typhoid, which posed a major threat to public health and spread rapidly in poor hygiene conditions, was a disease seen in Istanbul in all seasons, usually in summer and autumn. Although some measures were taken to combat epidemic diseases observed in Istanbul during the period leading up to the Republic, a nationwide struggle based on legal principles began with the adoption of the Public Health Law in 1930. Between 1931 and 1937, there was an increase in typhoid cases in Istanbul compared to previous years. The study aims to identify the causes of typhoid fever seen in Istanbul during the specified years, the methods employed to prevent the disease, and the successes achieved in combating it.

During the period under review, it was observed that inadequate infrastructure services and poor hygiene conditions in the city were the main causes of typhoid fever. Apart from these, the fact that a large part of the population lives in unhygienic conditions and the lack of awareness among the population about contagious diseases such as typhoid are other reasons for the occurrence of the disease.

Therefore, it has been determined that completely eliminating typhoid in Istanbul depends, first of all, on the development of sewerage and water works, that is, infrastructure services. Since this was a matter of time and money, some preventive measures were taken to prevent further spread and occurrence of typhoid. Free and compulsory vaccination has become a fundamental element in the fight against the disease. Efforts were made to educate the public that the disease was transmitted through contact, and intense efforts were made to convince the public about the vaccine. In addition, vaccination activities have been expanded through mobile vaccination officers and by opening new vaccination stations. This situation has once again demonstrated the importance of vaccination and hygiene in controlling diseases. In particular, the importance of issues such as personal hygiene habits and hygienic food preparation was conveyed to large masses during this period.

Apart from these, measures taken against typhoid were tried to be made more comprehensive compared to the previous year during the period examined. In this context, work has been initiated to reorganize the city's water and sewer systems. Important steps have been taken in public health by initiating modernization efforts for old and inadequate infrastructure facilities. These initiatives led to the creation of new water and sewerage facilities in Istanbul in the following years. All of these meant taking the first steps for the healthy progress of Istanbul's urbanization process. This process played a decisive role not only in terms of public health but also in the history of modernization in Istanbul.

Although steps have been taken to modernize water systems and sewage networks and implement mandatory and free vaccinations to prevent typhoid in Istanbul, the complete elimination of typhoid in the city could only be achieved by completing all aspects of infrastructure services. The study reveals both the situation in Istanbul in the 1930s and the policies pursued against typhoid in these years, and is important in terms of once again demonstrating the gains that the Republic offered to the Turkish nation.

Giriş

Humma-ı Tifoidi, Humma-ı Şibh Tifo, Kara Humma isimleriyle de bilinen tifo, *Ebert Basili*'nin neden olduğu, tedavi edilmediğinde ölümcül sonuçlar doğurabilen bulaşıcı bir hastalıktır.¹ Tifo, genelde sıhhi suların bulunmadığı, kanalizasyon gibi altyapı eksikliklerinin olduğu bölgelerde görülür. Bulaşma yollarından biri de çiğ yenen meyve ve sebzelerdir. Gelişmiş kanalizasyon tertibatı olmayan yerlerde, lağım sularının temiz su kaynaklarına bulaşması, tifonun görülmesinin başlıca nedenleri arasında sayılabilir. Tifo hastalarıyla temasta bulunmak,

¹*Şibh-i Tifoya Karşı İttihaz Olunacak Tedabir-i Tahaffuziye ve Mânia-ı İstilaiye'ye Dair Talimatname*, Dâhiliye Nezareti Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatından, İstanbul: Hilal Matbaası, 1331, 4.

onların kullandığı eşyaları kullanmak da hastalığın bulaşmasında etkili olan faktörlerdendir.² Tifonun kuluçka devri, 9 ila 12 gün arasındadır. Hastalığın belirtileri ise, yorgunluk, bel, bacak ve kol ağrıları, baş ağrısı, iştahsızlık, yüksek ateş, zayıflık, halsizlik, deride kızarıklık ve döküntüdür.³ Hastalığa karşı alınacak tedbirler arasında, tifoya yakalanmış kişilerle temastan kaçınmak, hastanın kullandığı eşyaları sık sık yıkamak, açık lağımaları kapatmak gibi önlemler sayılabilir.⁴ Tifodan korunmanın en etkili yolu aşıdır. 1896 yılında Pfeiffer ve Kolle tarafından geliştirilen tifo aşısı, önemli başarılar elde etmiş ve tifo salgınları esnasında mücadele için başvurulacak en esaslı tedbirlerden birini teşkil etmiştir.⁵

Tifo, *Hippokrates* zamanından beri bilinen bir hastalıktı. Modern tıbbın ve tedavi yöntemlerinin bulunmasından önce, salgın hasatlıkların tarihi ile ilgili yapılan araştırmaların en önemli problemi, hastalıkların tam tanınmaması ve tanımlanamamasıdır. Eskiçağ'dan hastalıkların net olarak tespit edildiği Yakınçağ'a kadar birçok hastalık, belirli topluluklarda ve coğrafyalarda tek bir adla anılıyordu. Örneğin, Hititlerde *henkan* denilen hastalık, belirtileri bilinmediği için muhtemelen salgın hastalıkların genel bir adıydı. *Henka*'nın, tifo veya kolera hastalığını karşılayacak manada kullanıldığı da ileri sürülmektedir.⁶ İlk defa T. Willis, 1659'da İngiltere'deki salgınlar sırasında tifo ve tifüsün birbirinden ayrı klinik biçimleriyle seyrettiğini bildirmiştir. K. J. Eberth de 1880'de tifo basiliini bulmuştur.⁷ Tifo, aynı zamanda bir ordu ve savaş hastalığı olarak, tarihteki her savaşta küçük büyük epidemiler şeklinde görülmüş, orduların ağır kayıplar vermesine sebep olmuştur. Bu nedenle tifo aşısı, ilk olarak orduda uygulanmıştır. İlk uygulama İngiliz ordusunda yapılmıştır. 1899-1911 seneleri arasında ise Almanya, Amerika, Fransa ve diğer ülkeler ordularında tifo aşısını uygulamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda da Avrupa'da tifo salgını çıkmış, orduların ağır kayıplar vermesine neden olmuştur. Diğer taraftan, tifo aşısını düzenli uygulayan Amerika'nın ordusu sadece 227 kayıp vermiştir.⁸

19. yüzyıl boyunca tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de çevre koşullarının elverişsiz olması, temiz suya erişimde yaşanan imkânsızlıklar nedeniyle ortaya çıkan tifo, çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur.⁹ Tifo, özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti bünyesinde 6. Ordu'da belirgin bir şekilde görülmüştür. 6. Ordu'da, 1915 Aralık'ında 15 tifo vakası görülürken, bunlardan 10'u hayatını kaybetmiştir. Benzer şekilde 1915 yılının ocak ayında 74 hastadan 35'i, 1915 Şubat'ında 138 hastadan 62'si ve 1916 Mart'ında 12 tifo hastasından 4'ü hayatını kaybetmiştir.¹⁰ Birinci Dünya Savaşı yıllarında görülen tifo üzerine, 11 Ocak 1914 tarihinde tifo aşısı, orduda mecburi hale getirilmiştir.¹¹ Bütün kolordular hızla tifoya karşı aşılanmıştır.¹²

Osmanlı Devleti'nde tifo aşısı uygulamasına dair ilk teşebbüs, Muallim Doktor Hüsamettin Bey tarafından 1911'de Harbiye Nezareti'ne sunulan bir raporla gerçekleşmişti. Hüsamettin Bey raporunda, tifonun sefer esnasında ordulara verdiği zayıyatı anlatmıştır. Ardından tifo aşısının tarihçesine değindikten sonra, diğer ülkelerdeki aşı ile ilgili istatistikleri bildirmiştir. Sonuç olarak, orduda tifo aşısının bir an önce uygulanması gerektiğini vurgulamıştır. Ancak bu öneri başlarda dikkate alınmamıştır. Aşı fikrinin ciddiye alınması, Hüsamettin Bey'in Gülhane'de düzenlediği ve aşının faydalarını anlattığı konferansın ardından gerçekleşmiştir. Bu konferanstan etkilenen Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, aşının temin edilmesi ve üretilmesi için emir vermiştir.¹³ Osmanlı ordusunda tifo aşısı ilk kez Balkan Savaşları sırasında Çatalca Cephesi'nde uygulanmıştır.

²Karahumma-Tifo, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti Neşriyatından, No 44, Ankara: Recep Ulusoglu Basımevi, 1942, 3-4.

³Karahumma-Tifo, 5-8; Şih-i Tifo'ya Karşı İttihaz Olunacak Tedabir-i Tahaffuziye ve Mânia-i İstilaiye'ye Dair Talimatname, 14.

⁴"Tifoya Karşı", *Sıhhiye Mecmuası*, Sayı 1, 1329, 27-28.

⁵Prof. Braun ve Osman Şerafeddin Çelik, "Tifo Aşısı Hakkında Bazı Mütalaat", *İstanbul Seririyatı*, Sene XIX, No 12, Aralık 1937, 219; Reşat Rıza, "Tifo Aşısı", *Sıhhiye Mecmuası*, Sayı 2, 1329, 146; Tefik Sağlam, *Tifo Aşısı*, İstanbul: Kader Matbaası, 1922, 4.

⁶Orhan Kılıç, *Mikrop, Salgın ve Toplum*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021, 26-27

⁷Metin Menekşe, "XIX. Yüzyılda Bingazi'de Görülen Salgın Hastalıklar (Veba ve Tifo)", *Dr. Cezmi Karasu Armağanı: Ustaya Saygı*, Der. Mikail Kolutek, Çağhan Sarı, Orhan Köksal, Ankara: Gazi Kitabevi, 2021, 221.

⁸Werner Schreiber, *Infectio, Infectious Diseases in the History of Medicine*, Switzerland: Roche, 1987, 140.

⁹Osmanlı Devleti'nde tifo için ayrıntılı bkz. Menekşe Yıldız Uslu, *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Tifo ve Tifo ile Mücadele*, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 2024.

¹⁰Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölüm 1914-1918*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010, 297.

¹¹İbrahim Aykun, Menekşe Yıldız Uslu, "Talimatnameler Işığında XIX. Yüzyılda Tifo Salgınından Korunma Yolları ve Aşı Uygulaması", *Assam Uluslararası Hakemli Dergisi*, 9/20 (2022), 42; İnci Hot, *Sıhhiye Mecmuasına Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele 1913-1996*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2001, 192.

¹²Okan Töre, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bulaşıcı Hastalıklarla Savaşım", *Klinik Dergisi*, 34/1 (2021), 10.36519/kd.2021.02, [Erişim tarihi: 20.10.2024].

¹³Aykun, Yıldız Uslu, "Talimatnameler Işığında XIX. Yüzyılda Tifo", 42.

Daha sonra, Temmuz 1915'te Erzurum'da, ardından Sivas ve Merzifon'da açılan aşı laboratuvarlarında tifo aşısının üretimine başlanmıştır.¹⁴

7 Eylül 1914 tarihinde ise Meclis-i Vükela kararı ile yayımlanan “*Tifo Aşısının Lüzum Görülecek Mahallerde Tatbikinin Mecburi Olması Hakkında İrâde-i Seniyye*” ile tifo aşısının, gerekli görülecek mahallerde zorunlu olarak uygulanması kararlaştırılmıştır.¹⁵ 1914 yılında tifonun, İstanbul'da salgına dönüşmesi üzerine, aşılama hizmetlerine de hız verilmiş ve merkezdeki resmi dairelerde memur, müstahdem ve bazı nezaretlere bağlı okulların aşılmasına karar verilmiştir. Ayrıca içme suyu barajlarının, su depolarının temizliğine önem verilerek, bunların yenilenmesi için girişimler başlatılmıştır. Fakat belediyenin yeterli bütçeye sahip olmaması çözüme ulaşmayı geciktirmiştir. Mütareke yıllarında ise İstanbul'da diğer salgın hastalıklar kadar tifoya rastlanmamakla beraber, 1921-1922 yıllarında Beyazıt ve Fatih bölgelerinde küçük çaplı salgınlar görülmüştür. Bunun üzerine aşılama çalışmalarına gidilerek, salgının büyümesi engellenmeye çalışılmıştır.¹⁶ Bu tür aşılama faaliyetlerinin Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam ettiği görülmektedir.¹⁷

Türkiye'de sağlık hizmetlerinin devletin görevleri arasına alınması ve bu alanda bağımsız bir yönetim biriminin oluşturulması ancak millî hükûmetin kurulmasından sonra mümkün olmuştur.¹⁸ TBMM'nin kurulmasını takip eden günlerde, 2 Mayıs 1920 tarihli ve 3 Sayılı Kanun ile Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti kurulmuştur. 1920 tarihinde teşkil edilen hususi vekâlet, devletin sıhhi işlere verdiği önemi göstermektedir. Bu vekâlet, çok büyük ve muğlâk meseleler karşısında bulunmaktaydı. Genel sefalet, gıdasızlık, çocuk bakımsızlığı vesaire gibi büyük sıhhi sorunlar ile bulaşıcı ve salgın hastalıklar büyük tahribatlara neden olmaktaydı.¹⁹ Bundan dolayı vekâlet, ülkenin nüfus, sosyoekonomik ve sağlıkla ilişkili durumları hakkında bilgi edinmek ve sorunlara yönelik çözümler geliştirmek amacıyla *Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası* adıyla araştırma yaptırmıştır. Bu sayede ülkedeki sağlık kurumları, sağlık personeli, hastalıklar ve diğer konularda bir durum tespiti yapılabilirdi. Bu tespitler, 1920-1930 yılları arasında halk sağlığını etkileyen belirleyici unsurların, eğitimsizlik, kişisel ve çevre temizlik şartları, beslenme, sağlık personeli ve kurumu gibi imkânların ve hastalıklarla mücadelenin yetersizliğini göstermiştir. Başta sıtma ve verem olmak üzere frengi, çiçek, difteri, kolera, dizanteri, tifo, trahom ve diğer bazı hastalıkların halk sağlığını tehdit eden en önemli sorunlar olduğu gözlenmiştir.²⁰

Bu çalışmada, İstanbul'da 1931-1937 yılları arasında görülen tifo hastalığına karşı yürütülen mücadele incelenmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. Belirtilen yıllarda İstanbul'da görülen tifo hastalığının nedenlerini, etkilerini, başvuru mücadele yöntemlerini ortaya koymak amaçlanmıştır. İstanbul'da bölgesel bir hastalık olarak hüküm süren tifonun, özellikle 1931-1937 yılları arasında, önceki yıllara oranla arttığı gözlemlenmektedir. Bundan dolayı çalışmanın dönemlendirilmesi 1931-1937 yılları arası olarak belirlenmiştir. Araştırmada, verilerin toplanması ve analiz edilmesi sürecinde “doküman analizi” yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem kapsamında, birincil ve ikincil kaynaklara dayalı detaylı bir inceleme yapılmıştır. Birincil kaynaklar arasında, döneme ait arşiv belgeleri, resmî raporlar, sağlık kurumlarına ait kayıtlar ve dönemin süreli yayınları yer almaktadır. İkincil kaynaklar ise konuyla ilgili bilimsel makaleler, istatistik yıllıkları, telif ve tetkik eserlerden oluşmaktadır. Doküman analizi yöntemi sayesinde, 1931-1937 yılları arasında İstanbul'da görülen tifo salgınına dair nedenler, hastalığın toplum üzerindeki etkileri ve uygulanan mücadele yöntemleri sistematik bir şekilde değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler, dönemsel eğilimleri ortaya koymak ve tifo ile mücadelede izlenen politikaları analiz etmek amacıyla karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

¹⁴Mehmet Temel, “Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye’de Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler”, *İlmi Araştırmalar*, 6 (1998), 238.

¹⁵*Şibh-i Tifoya Karşı İttihaz Olunacak Tedabir-i Tahaffuziye ve Mânia-ı İstilaie’ye Dair Talimatname*, 58; “Tifo Aşısı Hakkında İttihaz Olunan Mukarrerat”, *Sıhhiye Mecmuası*, Sayı 5, 1330, 344-346.

¹⁶Zafer Koylu, “I. Dünya Savaşı ve Sonrası İstanbul’unda Tifo ve Verem”, *5. Balkan Tıp Tarihi ve Etiği Kongresi Özet ve Bildiri Kitabı*, 11-15 Ekim 2011, Ed. Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir, Dr. Sezer Erer, Prof. Dr. Öztan Usmanbaş, Dr. Burhan Akgün, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 2011, 1015.

¹⁷T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 180-9-0-0.13-71-4, (16.10.1924); BCA, 180-9-0-0.13-71-3, (18.10.1924); BCA, 180-9-0-0.12-68-18, (28.10.1924); BCA, 180-9-0-0.61-302-35, (25.10.1924); BCA, 180-9-0-0.13-71-7, (27.11.1924); BCA, 180-9-0-0.13-71-13, (04.12.1924); BCA, 180-9-0-0.59-293-46, (17.10.1925).

¹⁸“Türkiye’de Sıhhat ve İçtimai Muavenet Teşkilatı’nın Cumhuriyet Devrindeki İnkişafı”, *Poliklinik*, No 52, Aralık 1937, 112; *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Ankara, 1973, 7.

¹⁹Mehmet Temel, *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*, İstanbul: Nehir Yayınları, 2008, 14; “Türkiye’de Sıhhat ve İçtimai Muavenet Teşkilatı’nın Cumhuriyet Devrindeki İnkişafı”, *Poliklinik*, No 52, Aralık 1937, 112.

²⁰Osman Gümüşçü, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Geçiş ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Halk Sağlığı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19/55 (2003), 125-146.

1930 Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ve Salgın Hastalıklarla Mücadeleye Genel Bir Bakış

Sıhhat Vekâleti kurulduğunda, ülke pek çok zorlukla karşı karşıyaydı. Uzun süren Dünya Savaşı'nın yarattığı sefalet ve kriz yılları, birçok korkunç hastalığın yayılmasına zemin hazırlamış, cephelerdeki kayıpların yerini dolduracak yeni can kayıplarına yol açma tehdidi doğmuştu. Bakımsızlık ve cehaletin halk sağlığı üzerindeki yıkıcı etkileri, Anadolu'yu giderek ıssızlaştırırken, artan iş yükünü üstlenecek insan gücünün yetersizliği ülkeyi ciddi bir krizle karşı karşıya bırakıyordu.²¹ Millî Mücadele sonrası yeni devletin inşası aşamasında, toplumun, 2/3'si sıtma, verem, frengi, trahom gibi çeşitli hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştı. 12 milyon nüfusun yarısı sıtma, %5'i frengi, %9'u verem, %5'i trahom hastasıydı. Bu hastalıkların yanı sıra toplumda kızamık, kızıl, tifo, çiçek, difteri, lekeli humma gibi hastalıklar da görülmekteydi.²² Bu vaziyet karşısında, işin büyüklüğünü ve güçlüğünü takdir eden vekâlet, esaslı ve ilmi bir programla faaliyete geçti. Önce bunları başaracak ve iş bölümünü kolaylaştıracak organizasyonu kurdu. Sonra kanunları söz ve yazı halinden iş haline soktu.

Cumhuriyet'e kadar gelen süreçte, İstanbul'da görülen kolera ve veba salgınları ile mücadele için bazı tedbirler alınmışsa da bütün ülkeyi kapsayacak ve kanuni esaslara dayanan mücadele,²³ 1930 senesinde kabul edilen Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile başlamıştır. Ülkede ilk defa salgın hastalıklarla mücadele işleri bu kanunla, genel devlet işleri arasına girmiş ve kanuni bir şekil almıştır. Kanunun 40 maddeyi ihtiva eden ikinci babının ikinci faslı, ülke dâhilindeki salgın hastalıklarla mücadeleye mahsustur.²⁴ Bu maddelerle salgın hastalıklarının ihbarının mecburi olduğu kabul edilmiş, aşı tatbiki, hastaların veya şüphelilerin tecridi gibi mücadele usulleri benimsenmiştir.²⁵ İhbarı mecburî olan muayyen hastalıklar arasına sıtma, trahom, tifo gibi bulaşıcı hastalıklar yer almıştır.²⁶ Yine salgın hastalığa yakalanan bir meslek sahibinin, hastalıktan tamamen kurtuluncaya değin meslek ve sanatını yapması ve hastalıkların salgın halinde hüküm sürdüğü mahallerdeki umumî banyo, kuyu, dere, nehir, göl sularından şüpheli olanların kullanılması yasaklanmıştır.²⁷ Kanunun ilgili fasılları ile şehir ve kasabaların hıfzıssıhhası yani su, lağım ve mesken işleri de ilmi esaslara göre düzenlenmiştir.²⁸ Hastalıklardan birçoğunun ortaya çıkmasında çok büyük bir neden olan meskenlerin hıfzıssıhhası, o zamana değin ehemmiyetle ele alınan bir mevzuu olmamıştı. Bu itibarla mesken hıfzıssıhhası işlerini daha fazla ihmal etmek çok daha zararlı neticeler verebileceğinden, meskenler hıfzıssıhhasıyla ilgili maddeler, tatbik edilebilecek mahiyette düzenlenmişti. Bu çerçevede mahallî belediyelerin ruhsatı olmaksızın, her nevi mesken ve umuma mahsus binalar inşası yasaklanmıştır.²⁹

Ayrıca Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'na göre, vilâyet merkezleri ile kazalarda birer Hıfzıssıhha Meclisi kurulacaktı. Bu meclisler, mahallî sıhhat işlerini görüşecek ve ıslahı veya tesisi icap eden hususları tespit edecekti. Meclisler, mahallî sıhhat ve içtimâî muavenet müdürü, nafia mühendisi, maarif ve baytar müdürleri, mevcutsa sahil sıhhiye merkez tabibi, bir hükûmet ve belediye tabibi ve hastane baştabibi ile garnizon ve kıta bulunan yerlerde en büyük askerî tabip, serbest sanat icra eden bir tabip, bir eczacı ve belediye başkanından oluşacaktı.³⁰

Diğer taraftan, salgın ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek amacıyla, ilgili kanun, yönetmelik ve talimatlar doğrultusunda gerekli tedbirleri uygulamak ve bu süreçte devlet kurumlarıyla iş birliği içinde çalışmak belediyelerin önemli sorumluluklarından biriydi. Belediyeler, bulundukları beldenin ve halkının sağlık, güvenlik ve refahını sağlamakla görevliydi. Umuma açık alanların temizliğini sağlamak ve düzenini korumak, tüketilecek gıda ve içeceklerin yanı sıra, halk sağlığı ile ilgili kullanılan ürünlerin ve bu ürünlerin satıldığı yerlerin, ilgili kanun, yönetmelik ve talimatlara uygunluğunu denetlemek, genel olarak her türlü inşaat, tamirat ve ek bina yapımı için ilgili kanunlara uygun şekilde ruhsat vermek, izinsiz veya ruhsatsız başlanan inşaatları durdurmak

²¹Feridun Frik, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tıp ve Hıfzıssıhha Hareketleri 1923-1938*, Bayer Leverkusen Almanya: Universum Basımevi, 1938, 6.

²²Namık Çencen ve Aslı Arslan, "Modern Türkiye'de Sağlık (1923-2019)", *Modern Türkiye Tarihi*, Ed. Ahmet Şimşek, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2019, 452.

²³"Memleket Dâhilinde Sâri Hastalıklarla Mücadele", *Sıhhiye Mecmuası*, Fevkalade Nüshası, 29 Ekim 1933, 32.

²⁴Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Dönem: 3, Cilt: 18, 17.04.1930, 2; *Resmî Gazete*, Sayı 1489, 06.05.1930.

²⁵"Memleket Dâhilinde Sâri Hastalıklarla Mücadele", *Sıhhiye Mecmuası*, Fevkalade Nüshası, 29 Ekim 1933, 33; *Resmî Gazete*, Sayı 1489, 06.05.1930.

²⁶TBMMZC, Dönem: 3, Cilt: 18, 17.04.1930, 64.

²⁷*Resmî Gazete*, Sayı 1489, 06.05.1930.

²⁸"Doğrudan Doğruya Umumi Hıfzıssıhha İşlerine ve Sâri ve İçtimai Hastalıklarla Mücadeleye Mahsus Kanun ve Nizamnameler", *Sıhhiye Mecmuası*, Fevkalade Nüshası, 29 Ekim 1933, 17; TBMMZC, Dönem: 3, Cilt: 18, 17.04.1930, 68.

²⁹TBMMZC, Dönem: 3, Cilt: 18, 17.04.1930, 6.

³⁰*Resmî Gazete*, Sayı 1628, 22.10.1930.

ve ilgili mevzuat hükümlerini uygulamak belediyelerin görevleri arasındaydı. Ayrıca, bahçe, tarla, bostanların ve umumî yerlerin su birikintilerini kurutmak ve kurutturmak, umumî ve hususî havuzların sularını şartlara uygun surette vakit vakit değiştirmek ve tazelettirmek gibi hususlar da bu görevler arasında yer almaktaydı.³¹

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile diğer kanun ve düzenlemeler, Cumhuriyet öncesinde ihmal edilen ve sağlık hizmetlerinden yeterince faydalanamayan halk kitleleri üzerinde önemli ve olumlu sonuçlar doğurmuştur. Cumhuriyet rejimi, halk sağlığını koruma ve yaşam standartlarını yükseltme konusunda sistemli bir yaklaşım benimseyerek bu alanda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Nüfusun doğal bir şekilde her yıl artması da Cumhuriyet döneminde sağlık alanında gerçekleştirilen bu reformların başarılı sonuçlarından biri olarak görülmektedir.³²

1931-1936 Yılları Arasında İstanbul'da Tifo ile Mücadele

Tifo, İstanbul'da uzun senelerden beri, en çok yaz ve son baharda olmak üzere, her mevsimde görülen bir hastalıktı. Tifo vakaları genel olarak haziran ayında artmaya başlar, ağustos ve eylülde en yüksek seviyesini bulur ve ekimden sonra da hızla azalırdı. Ancak lağım sularının, içme ve kullanma sularına karıştığı yerlerde herhangi bir mevsimde de görülebilirdi.³³

1931 ile 1937 arasında, İstanbul'da tifo vakalarında önceki yıllara göre bir artış yaşanmıştır.³⁴ Bu yıllarda yapılan aşı sayısı ve tifo hastalığından vefat eden kişi sayısı şöyledir:³⁵

Tablo 1: 1931-1940 Yılları Arasında İstanbul'da Aşılama ve Vefat Sayısı

Yıllar	Aşı	Vefat
1931	25.949	110
1932	9.358	83
1933	23.487	90
1934	8.987	87
1935	65.545	114
1936	91.412	177
1937	300.321	344
1938	113.500	53
1939	83.189	59
1940	48655	71

Tablo 1'de görüldüğü üzere, İstanbul'da hastalığın şiddetinde yıllara göre değişim yaşanmış ve buna göre de aşılama ve vefat sayılarında artış ve azalışlar olmuştur. Tifonun en çok artarak salgın boyutuna vardığı ve en büyük kayıplara neden olduğu yıl, 1937'dir. Tifo hastalığının bu şekilde bazı seneler daha çok ve bazı senelerde daha az görülme sebebi, mikropların şiddetine, fer+terin sağlık kurallarına uyma şartlarına göre değişmesiydi.³⁶

³¹Resmî Gazete, Sayı 1471, 14.04.1930.

³²Cumh

uriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı, 335.

³³Muzaffer Akyol, *Tifo*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınlarından, No 299, Ankara: Üç-Er Ofset, 1975, 3; Dr. Feridun Frik, "Türkiye'de Tifo İstatistiki", *Dirim*, Sayı 10, Birinciteşrin 1936, 293.

³⁴Osman Şerafettin Çelik, "1937'de İstanbul'da Görülen Tifo Epidemisi Hakkında Bazı Tetkikat", *Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası*, Yıl 5, No 8, 1 Ağustos 1939, 228.

³⁵*İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1930-1931*, Cilt 1, Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, 108; *İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1931-1932*, Cilt 2, Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, 102; *İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1932-1933*, Cilt 3, Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, 87; *İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1936-1939*, Cilt 5, Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, 51 ve 169; *İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1939-1943*, Cilt 6, Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, 59, 71 ve 133; *İstatistik Yıllığı 1931-1932*, Cilt 5, İstatistik Umum Müdürlüğü, 117; *İstatistik Yıllığı 1932-1933*, Cilt 6, İstatistik Umum Müdürlüğü, 110 ve 117; *İstatistik Yıllığı 1933-1934*, Cilt 7, İstatistik Umum Müdürlüğü, 202 vd.; *İstatistik Yıllığı 1935-1936*, Cilt 8, İstatistik Umum Müdürlüğü, 114-115; *İstatistik Yıllığı 1938-1939*, Cilt 10, No 142, İstatistik Umum Müdürlüğü, 148vd.; *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, Cilt 11, Neşriyat No 159, İstatistik Umum Müdürlüğü, 14; *Küçük İstatistik Yıllığı 1937-1938*, Cilt 1, Neşriyat No 129, İstatistik Umum Müdürlüğü, 59; *Küçük İstatistik Yıllığı 1938-1939*, Cilt 2, Neşriyat No 141, İstatistik Umum Müdürlüğü, 69; *Küçük İstatistik Yıllığı 1940-1941*, Cilt 4, Neşriyat No 192, İstatistik Umum Müdürlüğü, 100.

³⁶Murat Sertoğlu, "Tifoya Karşı Harp", *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1937, 5.

Örneğin Gureba Hastanesi'ne 1933'de 43, 1934'te 53, 1935'de 91, 1936'da da 148 tifo vakası gelmişti.³⁷ Aşağıda da ayrıntılı olarak değerlendirileceği üzere, hastalığın şiddetine göre, başvuru tedbirlerin seyri de değişecek ve tifonun önü alınmaya çalışılacaktır.

1931 yılının ilk günlerinde özellikle Galata, Ortaköy, Kadıköy³⁸ ve aynı yılın ortalarında ise Kurtuluş semtinde tifonun arttığı gözlemlenmiştir.³⁹ Hastalığa karşı ilk önlem olarak derhal, vaka görülen semtler karantinaya alınmış, mecburi aşı⁴⁰ uygulamasına gidilmiştir. Ayrıca seyyar aşı memurları vasıtasıyla ve yeni aşı istasyonları açılarak aşılama faaliyetleri genişletilmiştir.⁴¹ Bu bölgelerde görülen hastalığın, daha çok açık lağımlardan ileri geldiği anlaşılmıştı.⁴² Yaşanan vaka artışları üzerine Sıhhiye Vekâleti, İstanbul'daki tifo vakaları dolayısıyla sıkı tedbirler alınmasını, gerekli mahallerde mecburi aşı tatbikini, hastalığın sebeplerinin önemle incelenmesini emretmiştir.⁴³

Diğer taraftan söz konusu önlemler kapsamında, Sıhhiye Müsteşarı Hüsamettin Bey, Ankara'dan İstanbul'a gelmiştir.⁴⁴ Müsteşar Hüsamettin Bey, şehirde görülen tifo vakaları ile ilgili olarak temaslarda bulunmuş ve konuyla ilgili şu açıklamayı yapmıştır:

"İstanbul'daki tifo vakaları normaldir. Esasen İstanbul gibi büyük bir şehirde böyle birkaç vakanın çıkması tabiidir. Avrupa'nın büyük şehirlerinde de bu gibi vakalara her gün tesadüf edilir. Son ay zarfında, Nişantaşı ve Kurtuluş'ta bir iki vaka görülmesi üzerine gerekli tedbirler alınmış ve bazı mahallerde aşı tatbik edilmiştir. Biz, bu hastalığın sebeplerini arayarak, bu vakaların önüne geçmeye çalışacağız. Mevsimin yaz, sebze ve meyvenin bol olması sebebiyle hastalık mikroplarının sebzelerde mi yoksa meyvelerde mi bulunduğunu tetkik edeceğiz. İstanbul'da içilen kapalı suların bu mikropları ihtiva etmediği kanaatindeyim. Lakin ne olursa olsun her şeyi dikkate alarak, hastalığın tamamen ortadan kaldırılması çaresini düşünmekteyiz."⁴⁵

Tifo vakalarında yaşanan artış nedeniyle, halkın belirli tedbirleri alması gerekiyordu. Bu münasebetle fikirlerine müracaat edilen Doktor Osman Şerafettin Bey şu tavsiyelerde bulunmuştur:

"Tifo, suları saf olmayan ve muntazam kanalizasyonu bulunmayan şehirlerde görülür. İstanbul'da da kanalizasyon mevcut bulunmadığı gibi, saf içilecek su da pek az olduğundan tifo hastalığı her daim mevcuttur. Bu hastalık, bazı mevsimlerde artar, vakalar çoğalır. Hatta bazen birçok ölüme sebep olduğu da görülür. Hali hazırda dahi İstanbul'da tifo vakalarının biraz arttığını gözlemlemekteyiz. Bundan başka, hastalık görüldüğü zaman, alınması gereken bazı tedbirler vardır. Evvela, tifo bulunan evlere gitmemek gereklidir. Eğer gitmek mecburiyeti olursa, hastaya temas etmemeli ve bu mahallerde su içmemeli ve yemek yememelidir. Aynı zamanda içilecek suyun temizliğine dikkat etmek gerekir. Eğer temiz memba suyu bulunamazsa, sular kaynatılarak içilmelidir. Yaş yemişleri de hoşaf halinde veya komposto şeklinde yemek tavsiye olunur. Portakal ve elma gibi meyvelerin kabukları soyulmalı, sokaktan alınan sütler kaynatılmadan katıyen içilmemelidir. Bir aile arasında tifo çıktığı takdirde, hasta ayrı bir odaya yatırılmalıdır. Hastaya bakanlar sık sık ellerini yıkamalıdır. Hastanın çamaşır, yatak, yorgan ve çarşafı, lizol gibi mikropları kıran bir suyun içerisinde bekletilmelidir."⁴⁶

³⁷Çelik, "1937'de İstanbul'da Görülen Tifo Epidemisi Hakkında Bazı Tetkikat", 228.

³⁸"Şehrimizde Tifo Var", *Milliyet*, 29 Ocak 1931, 3.

³⁹"Tifo Vakaları Var", *Yarın*, 8 Ağustos 1931, 2.

⁴⁰Cumhuriyet sonrası Türkiye'de aşı üretimine yönelik ilk adımlar, Pasteur Enstitüsü'nde eğitim almış Dr. İbrahim Refik Saydam ve Dr. Zekai Muammer Tunçman'ın öncülüğünde gerçekleştirilen üretim denemeleriyle atılmıştır. Cumhuriyet'in ilanından bir gün sonra Sağlık Bakanı olarak atanan Dr. Refik Saydam ve çalışma arkadaşlarının çabalarıyla, 1926-1927 yıllarında Türkiye'de ilk kez verem aşısı üretilmiştir. Aşı üretiminde kaydedilen bir diğer önemli gelişme, 1928 yılında çıkarılan 1267 sayılı yasa ile Ankara'da Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bağlı Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü'nün kurulmasıdır. Bu enstitü sayesinde Ankara, Sivas, Eskişehir, Kastamonu ve İstanbul'daki bakteriyolojiler, aşı üretim laboratuvarları ve kimyahaneler tek bir çatı altında toplanmıştır. Bu dönemde dünyadaki bilimsel gelişmeler de yakından takip edilerek modern aşı ve ilaç üretim yöntemleri Türkiye'de uygulanmaya çalışılmıştır. Bunun hemen ardından, 1930 yılında kabul edilen 1539 sayılı Hıfzıssıhha Kanunu ile aşı ve serum üretimi ile denetimi yasal bir zorunluluk hâline getirilmiştir. Bu kanun kapsamında hem yerli üretim hem de ithal edilen ilaç ve tıbbi ürünlerin sıkı kontrollerden geçirilmesi hedeflenmiştir. Böylece, Türkiye tarihinde ilk kez tüm dünyada uygulanan tıbbi ürün standardizasyonu konusunda resmî bir düzenleme yapılmış, üretim süreçleri ve ürün kalitesi belirli kurallara bağlanmıştır. Süleyman Furkan Demirden vd, "Dünden Bugüne Türkiye'de Aşılama ve Aşı Üretiminin Tarihçesi", *Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Dergisi*, 52/4 (2022), 255-256.

⁴¹"Halkı Tifodan Koruyan Mühim Amil", *Son Posta*, 14 Ağustos 1931, 1 ve 6.

⁴²"Tifo Salgın Değil Mevzi Haldedir", *Milliyet*, 9 Ağustos 1931, 1.

⁴³"İstanbul'da Tifo", *Milliyet*, 13 Ağustos 1931, 1; "Tifo Hakkında Sıhhiye Vekâleti'nin Emirleri", *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1931, 3.

⁴⁴"Umumi Sıhhi Vaziyetimiz İyidir", *Vakit*, 16 Ağustos 1931, 1.

⁴⁵"Telaşa Sebep Yok", *Yarın*, 16 Ağustos 1931, 1; "Dün Şehrin Sıhhiye Vaziyeti Görüldü", *Milliyet*, 16 Ağustos 1931, 1; "Şehirde Meyve, Sebze ve Sular Tetkik Edilecek", *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1931, 1.

⁴⁶"Dr. Osman Şerafettin Bey'in Vesayısı", *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1931, 1 ve 3.

Bütün bu açıklamalar, İstanbul'daki tifo vakalarının, temiz su ve kanalizasyon imkânlarının yokluğu, kişisel sağlık bilgisi kurallarının eksikliği, halkın kendini korumasını ve hatta hastalığın ne şekilde bulaştığını dahi bilmemesi gibi sebeplerden kaynaklandığını göstermektedir. Ayrıca, hastanelerin ve apartmanların lağımalarının açıkta akması, bu hastane ve sair yerlerden gelen lağım muhteviyatının civardaki sebze bahçelerinde gübre olarak kullanılması, bahçelerin yine bu pis kaynaklardan gelen sularla sulanması temel nedenler arasında sayılabilir.⁴⁷

Tifoya karşı mücadele verilirken görülen bir durumda, halk arasında hastalığın salgın boyutuna vardığı yönünde bir algının olması ve bundan doğan büyük endişedir. Bu gibi gelişmeler karşısında yetkili makamlar, sık sık hastalığın bir salgın boyutunda olmadığı yönünde açıklamalarda bulunmuşlardır. Örneğin, 1931 yılında tifoya karşı verilen mücadele sırasında, Sıhhiye Müdürü Ali Rıza Bey şu açıklamayı yapmıştır: *"Defalarca yaptığım açıklamaya rağmen salgından bahsedilmesi gariptir. Galata ve Kasımpaşa arasındaki bu sene vaka, diğer senelere oranla 20 kadar fazladır. Derhal aşı tatbik ettik. Ve bu aşının tesirleriyle ki son günlerde ancak bir iki vaka tespit edilmiştir. Tekrar ediyorum salgın halinde tifo yoktur."*⁴⁸

Diğer taraftan, resmi makamların tifo vakalarını az gösterdiğine yönelik bir algının olduğu da görülmektedir. Örneğin *Cumhuriyet* gazetesi, *"Tifo Olmaz Olur Mu?"* başlığı ile yazdığı yazısında hastalığa neden olan unsurları dile getirerek, eleştirilerini şu şekilde sunmuştur:

"Tophane'den Çeşmemeydanı'na kadar uzanan sahada tifo vardır. Tifo bazı mekteplerde de görülmüştür. Bu sahaya yakın olan Musevi Lisesi'nde bazı vakalara rastlanmıştır. Çünkü Musevi Lisesi'nin bulunduğu Kumbaracıyokuşu'nda aylardan beri bir lağım yolun üstünde akıp duruyor. Şimdi tifo salgınından ve şiddetli tedbirlerden bahsediliyor. Bereket versin ki mikroplarla kardeş olduğumuz için, pek zalimane saldırmıyorlar. Yoksa Kumbaracıyokuşu'nda tifoya tutulmadık insan kalmazdı. Halka aşı yapmadan önce, biraz da onun hastalıkla aşılmasına mani olsak daha iyi olmaz mı?"⁴⁹

Yine aynı doğrultuda olarak 1 Mart 1931 tarihinde, gazetelerde, İstanbul'da önemli derecede bir tifo salgını olduğu belirtilerek, tıp öğrenci yurdunda da birçok vaka görüldüğü ve tifo aşısı tatbik edilmeye başlandığı yazılmıştı.⁵⁰ Gazetelerin bu yöndeki beyanına karşı, İstanbul Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlüğü, yurttan umumi bir aşı tatbik edilmediğini açıklasa da⁵¹ aşı tatbikatı sırasında çekilen bir fotoğrafın yayınlanması sonucu, durum kabul edilmiştir.⁵²

Yukarıda üzerinde durulmaya çalışılan 1931 yılının yaz aylarındaki vaka artışı, sonraki yıllarda da yaşanacaktır.⁵³ Yine hastalığın önünü almak için başvurulacak ilk araç, aşı olacaktır. Bu noktada, vakaların görüldüğü semtlerde mecburi aşı uygulamasına gidilerek, yeni aşı istasyonları açılarak aşılama faaliyetleri son derece geniş tutulmaya çalışılmıştı.⁵⁴ Aşağıda da görüleceği üzere, tifoya karşı alınan tedbirler, bir önceki yıla göre daha kapsamlı hale getirilecekti.

Bu nokta tifo vakalarının artması üzerine, kanalizasyon faaliyetlerinin derhal ele alınmasının kararlaştırıldığı görülmektedir.⁵⁵ Belediye, genel kanalizasyon masrafından ayırdığı bir para ile ilk olarak, Fındıklı-Cihangir, Fındıklı-Galata, Kasımpaşa-Dolapdere, Şişli-Beşiktaş lağımalarının yapılmasına karar vermiştir. Bunun üzerine şehrin lağımaları kapatılmaya başlanmıştır. Bunlardan başta Fındıklı-Cihangir kısmı yapılmış, diğer kısımlar da peyderpey yapılacaktır. Ayrıca kanalizasyon olmayan semtlerde, meskenlere uygun beton çukurlar açılması mal sahiplerine tebliğ edilmiş, yeni yapılan ev ve apartmanlarda bu tür çukurlar açtırılmadıkça mesken olarak kullanılmasına ruhsat verilmemesi kararlaştırılmıştır.⁵⁶ Diğer taraftan bahçelerin lağım suları ile sulanması tifo hastalığının başlıca sebebi olduğundan, bahçelerini lağım suları ile sulayanların, bahçelerinin kapatılması ve sebzelerine el konulması da karara bağlanmıştı. Bu şekilde sulanan bahçelerin sebzeleri sökülümüştü.⁵⁷

⁴⁷"Faaliyete Geçiyorlar", *Yarın*, 14 Şubat 1931, 2; "Tifo Vukuatı Çoğalıyor", *Milliyet*, 30 Ağustos 1931, 3; "Şişli Tarafında Yine Tifo Salgını", *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1934, 2.

⁴⁸"Tifo Azaldı", *Vakit*, 13 Şubat 1931, 3; "Tifo Salgın Halde Değildir", *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1931, 2.

⁴⁹"Tifo Olmaz Olur Mu?", *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1931, 3.

⁵⁰"Tifo Aşısı", *Vakit*, 1 Mart 1931, 3; "Tifo Hastalığı", *Cumhuriyet*, 1 Mart 1931, 4.

⁵¹"Neden Ölmüş", *Yarın*, 3 Mart 1931, 2.

⁵²"Ya Buna Ne Buyrulur Efendim? Tıp Talebe Yurdunda Tifo Aşısı Tatbik Edilmemiş İmiş!", *Cumhuriyet*, 2 Mart 1931, 2.

⁵³"Tifo Vakaları Çoğaldı, Tedbirli Bulunmak Lazım", *Akşam*, 17 Temmuz 1934, 1 ve 2; "Tifo Vukuatı Çoğalıyor", *Milliyet*, 30 Ağustos 1933, 3; "İstanbul'da Tifo Vakaları", *Hâkimiyeti Milliye*, 16 Temmuz 1934, 3.

⁵⁴"İstanbul'da Tifo Vakaları", *Hâkimiyeti Milliye*, 16 Temmuz 1934, 3.

⁵⁵"Şehir Meclisi'nde İki Mühim Mesele", *Vakit*, 2 Şubat 1932, 4.

⁵⁶"Tifonun Kökü Kazınacak", *Akşam*, 23 Ağustos 1935, 1; "Lağım Suları ile Sulanan Bostanlar", *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1935, 2.

⁵⁷"Tifoya Karşı Bir Kısım Bostanlardaki Sebzeler Söktürülüyor", *Akşam*, 27 Ağustos 1935, 3.

Alınan bütün bu önlemlere rağmen, tifonun devam etmesi üzerine, sık sık eleştiriler de gündeme gelmiştir. Örneğin Yunus Nadi, 5 Ağustos 1936 tarihli “*Tifo Hastalığı Belasından Ne Vakit Kurtulacağız?*” başlığı ile yazdığı yazısında, büyük kanalizasyon işinin zamana ve çok masrafa ihtiyaç gösteren durumuna karşı dahi tifoya karşı tedbirler almak imkânı olduğunu belirtmiştir. Bu konuda yapılanların yeterli olmadığını ileri sürerek, mesul birimlerin harekete geçmeleri gerektiğini savunmuştur.⁵⁸

Söz konusu eleştiriler üzerine, 1936 yılında İstanbul Sıhhiye İşleri Müdürü Ali Rıza Bey şu yönde bir açıklamada bulunmuştur:

“Gerek lağım ve gerekse su işleri yerinde sayıyor değildir. Biliyorsunuz ki kanalizasyon işlerinde, tasarruf edilen 1.5 milyon lira ile Dolapdere’den başlayarak Pangaltı ve Kasımpaşa’ya kadar açık olan lağımlar kapatılmaya başlandı. Bu ameliye halen devam etmektedir. Şimdi, Cihangir Yanginyeri mıntıklarında biten ve Fındıklı ve Tophane’ye kadar inen bu inşaat Azapkapısı’na kadar gidecektir. Bütün bu inşaat, 1938 yılının 31 Mayıs gününde bitmiş olacaktır. Bunun haricinde bu bölgede daha 7.400 metrelik bir yer açık kalıyor ki bu da 1939 senesinde bütçeye konacak tahsisatla karşılanacaktır. Lağım meselesi deyip geçmeyelim, İstanbul bundan evvelki idarelerde o kadar ihmal edilmiştir ki, hiçbir tarafta uygun bir lağım yoktur. Koskoca bir şehrin kanalizasyon işlerini yapmak, her şeyden önce para ve tahsisat meselesidir. Su meselesine gelince, lağımlardan sonra tifo vakalarına sebep olan ikinci amil de sulardır. Halen gerek Hamidiye ve gerekse Terkos suları temizdir. Ancak Halkalı, Kırkçeşme ve Taksim suları pistir. Bu sular, ne içme ne de temizlik için uygun değildir. Şimdilik vilayet, Terkos suyunu kuvvetlendirerek, diğerlerini kullanımdan çıkarmaya çalışmaktadır.”⁵⁹

İstanbul’da yaz aylarında yaşanan tifo artışları, özellikle eylül ayının ortalarına gelindiğinde şiddetini kaybedecektir.⁶⁰ Daha öncede vurgulandığı üzere hastalığın böyle bir süreçte seyretmesinin en önemli nedeni, genel olarak bahar aylarında yağın yağmurların taşması ve bunların sebze bahçelerine dâhil olmasıydı. Ardından sıcakların artması ile bu süreç sona eriyor ve kış aylarına girilirken tifo vakalarında düşüşler yaşanıyordu.⁶¹

1937 Yılında İstanbul’da Tifo ile Mücadele

İncelenen zaman diliminde İstanbul’da tifo vakaları en yoğun şekilde, 1937 yılında görülmüştür.⁶² Yılın yaz aylarına gelindiğinde, özellikle Fatih, Eyüp, Karagömrük, Kumkapı civarlarında tifo vakalarında artışlar yaşanmıştır.⁶³ İstanbul’da vakaların bu şekilde artması üzerine halk sağlığı alanındaki reformları ile Türkiye’de modern sağlık sisteminin temellerini atan Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Refik Saydam, İstanbul’a gelmiş ve hastalıkla ilgili şu açıklamada bulunmuştur:

“İstanbul’da son zamanlarda tifo vakalarının arttığını biliyorsunuz. Bu sene vakalar geçen senelerde görülmeyen miktara çıkmıştır. Vekâletimiz, İstanbul tifosu ile senelerden beri meşgul olmaktadır. Fakat maalesef şehrin su ve lağım tesisatı fenni bir şekle getirilmedikçe bu hastalığa karşı halkı aşılamaktan başka yapacak bir tedbir yoktur. Bu tesisat bu halde kaldıkça, İstanbul’da her sene bazen az ve bazen çok tifo vakalarının görülmesini beklemek lazımdır.”

Saydam, bu açıklamalarının ardından istatistikî bilgiler vererek, hastalığın 1937 yılında artış sebeplerinin neler olabileceği konusunda ayrıntılı değerlendirmelerde bulunmuştur. İlk olarak son yıllarda yaz aylarında yaşanan vaka sayılarını şu şekilde aktarmıştır:⁶⁴

Tablo 2. 1933-1936 Yılları Arasında Yaz Aylarında Görülen Vaka Sayısı

Sene	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül
1933	29	121	193	200
1934	25	109	88	90
1935	30	79	116	142
1936	51	130	185	200

⁵⁸Yunus Nadi, “Tifo Hastalığı Belasından Ne Vakit Kurtulacağız?”, *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1936, 1.

⁵⁹“Tifoya Karşı Alınan Tedbirler”, *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1936, 3.

⁶⁰“Tifo Vukuatı”, *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1933, 3.

⁶¹Frik, “Türkiye’de Tifo İstatistik”, 294.

⁶²Çelik, “1937’de İstanbul’da Görülen Tifo Epidemisi Hakkında Bazı Tetkikat”, 228.

⁶³“Şehirde Tifo Var”, *Kurun*, 7 Haziran 1937, 3.

⁶⁴“Tifo Hakkında Sıhhat Vekili’nin Beyanâtı”, *Kurun*, 2 Temmuz 1937, 1 ve 6; “Tifo Neden Çoğaldı? Sıhhiye Vekili Refik Saydam Bu Artışın Nedenlerini Anlatıyor”, *Akşam*, 2 Temmuz 1937, 1 ve 6.

1937 senesi vaka sayısının ise, Ocak'ta 149, Şubat'ta 55, Mart'ta 46, Nisan'da 54, Mayıs'ta 99 olmak üzere Haziran ayı sonu itibariyle 741'e ulaştığını belirtmiştir. Vakalarda yaşanan artış nedeniyle, İstanbul'da yaptıkları tetkikat neticesini de şu şekilde açıklamıştır: ⁶⁵

"İstanbul'da asırlardan beri beledi bir halde devam eden tifo hastalığı, son aylarda evvelki senelere oranla bir artış göstermektedir. Bu artışın sebebi kesin olarak söylenemez. Bununla beraber vakaların, şehrin en fakir, temizlik ve sağlık şartı bakımından kötü olan yerlerinde ve hayatını güçlüklerle temin ederek, bir odada beş altı kişi birden kalma mecburiyetinde olan insanlar arasında görülmesi, bu vakaların insandan insana ve temas yoluyla geçtiğini göstermektedir. Hastalık çıkan evlerin fena şartlar altında olması ve abdesthanelerle müşterek kuyuların görülmesi, bulaşta bir rol oynadığı fikrini verebilir. Bundan başka, bu sene ilkbaharın kurak geçmesi, sıcakların erken başlaması, meyve ve çiğ yenen yiyeceklerin bolluğu ve karasineklerin pis yerlerde sıkça görülmesi de hastalığın artmasında bir neden sayılabilir. Bugünkü vakaları kati surette sularla alakalı görmek güçtür. Bununla beraber şehrin kanalizasyon vaziyeti, şehirdeki birtakım bostancılardan da her türlü takibe ve cezalara rağmen sebzelerini lağım suları ile sulamaktan vazgeçmemeleri, mahallerdeki su nakliyatının şekli, İstanbul'daki tifoyu beledi bir halde idame ettirmektedir."

Bu açıklamalarının ardından, İstanbul'un bütün sıhhi şartlara sahip oldukça bu gibi vakaların asgari hadde ineceğini belirten Saydam, asırlarca ihmal edilmiş şehri on senede her türlü vasıtalarla donatmanın kolay bir iş olmadığını vurgulamıştır. ⁶⁶

Diğer taraftan tifonun İstanbul'dan tamamen ortadan kaldırılmasının, hangi unsurlara bağlı olduğunu açıkça ortaya koyabilmek için Dr. Tevfik Sağlam'ın şu mütalaasına da aynen yer verilebilir:

"Tifoya tamamen son vermek için şehrin sıhhileştirilmesi gereklidir. Bu da lağım, su ve yeme içme maddeleri meselelerinin çözülmesine bağlı bir iştir. Su meselesi çok karışık bir meseledir. İstanbul'da, Terkos, Elmalı ve Hamidiye suları hariç, diğerlerinin hepsine şüpheli yaklaşmak gerekmektedir. Fakat halk, temiz olan sular ağır geldiği için tercih etmektedir. Bu itibarla su işini kökünden halletmenin yegâne çaresi, her eve doğrudan sıhhi borularla iyi kalitede su sevk etmektir. Ve bu suları halkı sarnıç ve kuyu sularına muhtaç bırakmayacak derecede ucuz olarak vermek gereklidir. Çünkü kuyu ve sarnıç suları birinci derecede şüpheli sulardır. İkinci olarak, İstanbul'da kanalizasyon büyük bir dert halini almıştır. Şimdiye kadar bu işe 7.5 milyon lira sarf edildiği halde, kanalizasyona ancak birkaç ev bağlanabilmiştir. Açık kalan lağım da İstanbul'un eski bir derdidir. Yani demek istediğim şey evvela bu sebepler ortadan kaldırılmalıdır. Ondan sonra giderek daha büyük işler yapılabilir." ⁶⁷

Gerek Saydam'ın ve gerek Sağlam'ın açıklamalarından da anlaşılacağı üzere, İstanbul'da tifoyu tamamen ortadan kaldırmak, her şeyden önce kanalizasyon ve su işlerinin halledilmesine bağlı idi. Bu da zaman ve para meselesi olduğu için, o zamana kadar yapılacak tek şey, tifonun daha fazla genişlemesi ve ortaya çıkmasını engellemektir. Başvurulacak ilk ve en önemli tedbir ise aşı idi. Halka bu hastalığın temaslara geçtiğini iyice öğretmek ve aşı konusunda halkı ikna etmek de önemli idi. Bütün bunlardan ayrı olarak, dönemin önde gelen doktorları, tifoya karşı alınabilecek tedbirler konusunda sık sık açıklama yapmaktaydılar. Başvurabilecek önlemler şu şekilde sıralanmaktaydı. Havuz ve sarnıç gibi durgun suların kullanılmasını yasaklamak, sebze bahçelerini şehir içinden kaldırmak, lağım suları ile sulanan bostanları kapamak, sokak ve caddelere bitişik olan ve duvarla ayrılmamış bahçelere yüksek duvarlar çekmek. ⁶⁸

1937 yılının haziran ayının sonuna gelindiğinde, İstanbul Sıhhiye Meclisi toplanmış, salgının seyri ve alınan tedbirlerin hastalık üzerindeki etkisini değerlendirmiştir. Hastalığın mevcudiyetinde temaslara büyük bir rolü olduğu, tedbirlere devam etmekle vakaların daha fazla indirilebileceği anlaşılmıştır. Bundan dolayı da yeni bazı kararlar verilmiştir. Bu kararlara göre; yiyecek, içecek satan esnaftan aşı yaptırmayanların isimleri tespit edilecek, bunlar vakit geçirmeden derhal mecburi aşıya tabi olacaklardı. Esnaftan tifoya yakalananlar iyi olduktan sonra da uzun müddet müşahade ve kontrol altında bulundurulacaklar ancak mikrop taşımadıkları kati surette anlaşıldığı takdirde tekrar gıda maddeleri alım satımı ile meşgul olmalarına müsaade edilecekti. Şehir suları muhtelif yerlerde daima olarak kontrol edilecek, memba sularının şişe ve damacanalara dolduruldukları

⁶⁵"Tifo Hakkında Sıhhat Vekili'nin Beyanâtı", *Kurun*, 2 Temmuz 1937, 1 ve 6; "Tifo Neden Çoğaldı? Sıhhiye Vekili Refik Saydam Bu Artışın Nedenlerini Anlatıyor", *Akşam*, 2 Temmuz 1937, 1 ve 6.

⁶⁶"Tifo Hakkında Sıhhat Vekili'nin Beyanâtı", *Kurun*, 2 Temmuz 1937, 1 ve 6; "Tifo Neden Çoğaldı? Sıhhiye Vekili Refik Saydam Bu Artışın Nedenlerini Anlatıyor", *Akşam*, 2 Temmuz 1937, 1 ve 6.

⁶⁷Murat Sertoğlu, "Tifoya Karşı Harp", *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1937, 6.

⁶⁸Murat Sertoğlu, "Tifoya Karşı Harp", *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1937, 3; Murat Sertoğlu, "Tifoya Karşı Harp", *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1937, 5.

yerlerdeki kontrol memurları çoğaltılacak ve şişelerin el değmeden doldurulmasına dikkat edilecekti. Sıhhat Heyeti, şehrin temizliğine daha fazla dikkat edilmesine ve devam etmekte olan aşya da daha fazla ehemmiyet verilmesine de karar vermişti. Bunun için şehrin muhtelif semtlerinde mevcut 30 aş istasyonuna ilave olarak, Haydarpaşa, Çocuk, Cerrahpaşa, Haseki, Gureba ve Beyoğlu Hastanelerinde de aş yapılmaya başlamıştı. 6 Temmuz 1937 tarihi itibarı ile şehirde çeşitli istasyonlarda yapılan aş miktarının 85 bine ulaştığı açıklanmıştır. Gerek sıhhat müdürü gerekse sıhhat mütehassısları, ikinci aş olmadan birinci aşının katiyen bir koruma sağlayamayacağını, bunun için de halkın derhal ikinci aşlarını yaptırmalarını önemle istemekteydiler.⁶⁹

Akşam gazetesi halkın aşya olan ilgisini “*Aşıya Büyük Bir Hücum Var*” başlığı ile yazdığı haberle sunmuştur. Bu alaka ile Beyoğlu’nda vakaların sayısının azaldığını vurgulayan gazete, ayrıca Hamidiye suyu ile Terkos’tan başka su satanlarla, şüpheli suların limonata ve şerbet yapanların kaplarının kurşun mühürle mühürlendiğini duyurmuştur.⁷⁰

Diğer taraftan alınan bu tedbirlerin faydalarının hissedilmesi üzerine salgının seyrini değerlendirmek için, 13 Temmuz 1937 tarihinde İstanbul Sıhhat Meclisi yeniden toplanmıştır.⁷¹ İstanbul’un sıhhi durumunu gözden geçiren meclis, tifo meselesi üzerinde yeni kararlar da vermiştir. Buna göre, tifonun en yoğun şekilde görüldüğü Fatih ve Eminönü semtlerinde tarama yapılacaktı. Polis karakolu, muhtar ve bekçiler aracılığı ile hastaların adedi ve hastalıkların cinsi öğrenilerek, bunlardan tifoya tutulmuş olanlar hakkında tedavi çarelerine başvurulacaktı. Ayrıca, ateşi beş günden fazla süren kişilerin, şüpheli tifo sayılarak ihbarı mecbur tutulmuş ve şehrin sıhhi vaziyetini kontrol altında bulundurmaya üzere bir ikinci sıhhat komisyonunun kurulması da kararlaştırılmıştı.⁷²

Bütün bunlardan ayrı olarak Kırkçeşme⁷³ suları zaten öteden beri yüksek miktarda koli basilleri ihtiva etmesi ve bu suyun şehirde lağımlarla temas halinde bulunmasından dolayı, Kırkçeşme sularının yerine Terkos çeşmelerinin yapılmasına da karar verilmişti.⁷⁴ Belediye Sular İdaresi, derhal faaliyete geçerek şehirde bulunan 150’ye yakın Kırkçeşme suyu çeşmesinin mühim bir kısmını Terkos çeşmesi ile değiştirmiştir.⁷⁵ Başlangıçta bir su epidemisi olmadığı vurgulansa da, epideminin birden bire parlaması ve sonra birden bire sönmesi ve bu azalışın Kırkçeşme sularının kapatılması zamanına gelmesi, suların da salgında etkili olduğunu göstermiştir.⁷⁶

1937 yılı temmuz ayının ortalarına gelindiğinde ise, nüfus yoğunluğu çok olan Eminönü ve Fatih kazalarında mecburi aş tatbik edilmesine rağmen, tifonun gün geçtikçe arttığı gözlemlenmiştir. Ayrıca Fatih, Eminönü kazalarından başka Eyüpsultan, Bakırköy, Beyoğlu, Beşiktaş, Üsküdar ve Kadıköy gibi nispeten nüfusun seyrek olduğu kazalarda da birçok tifo vakaları görülmüştür.⁷⁷ 1937 yılındaki hastalık esnasında, hastalığın en çok artış gösterdiği eylül ve ağustos aylarında Gureba Hastanesi’nde 195 hasta tedavi edilmiş ve bu hastalardan 18’i vefat etmiştir. Bu halde vefat nispeti %9,5 olarak tespit edilmişti. Bu oran, önceki yıllara göre yüksekti. Zira diğer senelerde vefat nispeti %6,5’ti.⁷⁸

Tifo vakalarındaki gözlenen bu artış, yeniden endişeye sebep olmuş, bundan dolayı Sıhhiye Vekâleti erkânının İstanbul’da tekrar incelemelerde bulunması ve yeni bazı kararlar alması zorunluluğu doğmuştu. Bu gelişmeler üzerine Hıfzıssıhha Reisi Asım Bey ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Müsteşarı Doktor Hüsamettin Bey, Vekil Saydam’dan aldığı direktif üzerine İstanbul’a gelerek, şehrin muhtelif semtlerinde, hastanelerde ve sular üzerinde incelemelerde bulunmuştur. Hıfzıssıhha Reisi Asım Bey, yaptığı incelemeler sonucunda, alınan tedbirlerin büyük bir kısmının uygulandığını ve bunun sonuçlarının yakında görüleceğini belirtmiştir. Ardından birinci aşlarını yaptıranların sayısının 180.000’e ulaştığını, bunlardan 102.000 kişinin ikinci aşlarını da

⁶⁹“Tifo ile Mücadele İçin Yeni Kararlar Verildi”, *Akşam*, 6 Temmuz 1937, 7; “Kuyu Suları Muayene Ediliyor”, *Akşam*, 13 Temmuz 1937, 3.

⁷⁰“Aşı İstasyonlarına Büyük Bir Hücum Var”, *Akşam*, 3 Temmuz 1937, 1 ve 4.

⁷¹“Tifo Salgını Ne Halde?”, *Kurun*, 14 Temmuz 1937, 3.

⁷²“Tifoyla Mücadele”, *Haber*, 14 Temmuz 1937, 7.

⁷³İstanbul’un zamanla artan su ihtiyacını karşılamak amacıyla Kanûnî Sultan Süleyman devrinde Kırkçeşme tesisleri yaptırıldı. Bu tesisler, o döneme kadar inşa edilen tesislerin en mükemmeli olduğu gibi mühendislik bakımından Mimar Sinan’ın en önemli yapısı ve hacim yönünden de en büyük eseridir. Kırkçeşme sularının şehre gelişi yani isâle hattı esas itibarıyla iki koldan teşekkül eder. Bunlardan suyu en bol olanı Kâğıthane deresinin kollarından Kirazlı, Topuz ve Paşa derelerinden su alan doğu kolu, diğeri yine Kâğıthane deresinin biraz daha memba tarafında bulunan Ayyat deresi, Orta dere ve Bakraç deresinden su alan batı koludur. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kirkcesme-sulari> [Erişim tarihi: 30.11.2024]

⁷⁴BCA, 30-10-0-0.177-222-2, (18.03.1938); TBMMZC, Dönem: 5, Cilt: 65, 24.05.1938, 166.

⁷⁵“İstanbul’da Tifo Vakaları Azalıyor”, *Ulus*, 3 Ağustos 1937, 2; “Su Meselesi”, *Akşam*, 19 Temmuz 1937, 1 ve 4.

⁷⁶Çelik, “937’de İstanbul’da Görülen Tifo Epidemisi Hakkında Bazı Tetkikat”, 231.

⁷⁷“24 Saatte 26 Tifo Vakası”, *Akşam*, 17 Temmuz 1937, 3.

⁷⁸Çelik, “937’de İstanbul’da Görülen Tifo Epidemisi Hakkında Bazı Tetkikat”, 231.

olduğunu, böylece tifoya karşı korunma yolunda büyük bir adım atıldığını vurgulamıştır. Diğer alınan önlemleri de şu şekilde dile getirmiştir:

“Mücadele işlerinde en mühim amillerden biri olan hastaların tecridi ve portörler üzerinde tetkikat işleri de emniyetle yürümektedir. 8 Ağustos sabahı İstanbul şehrinde tarama suretiyle kontrol yapılacaktır. Bu kontrol neticesinde kendisini veya yanında çalıştırdığı kimseleri iki defa aşılattırmamış olanların dükkân, mağaza, ticarethane, imalathane, eğlence yeri ve oteller derhal kapatılacaktır.”⁷⁹

Sihhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Müsteşarı Doktor Hüsametdin Bey de yaptıkları incelemeler sonucunda elde ettikleri sonuçları şu şekilde açıklamıştır:

“Hastalığın başladığı günden itibaren yapılacak tedbirler tespit edildi. Tedbirlerin tatbiki hususunda İstanbul vilayet ve belediyesinin gösterdiği faaliyet teşekküre şayan olduğu gibi, İstanbul halkının bu tedbirleri kolaylaştıran çok medeni hassasiyeti de takdire şayandır. İstanbul içinde 67 aşı istasyonu meydana geldiği gibi, başkaca seyyar ekipler vasıtası ile de aşı tatbik edilmektedir. Şimdiye kadar İstanbul şehri dâhilinde, 251.919 kişi birinci ve 185. 571 kişi ikinci defa aşılanmıştır.”⁸⁰

Yukarıda üzerinde durulmaya çalışılan söz konusu önlemlerle, tifonun seyri dalgalı şekilde azalıp artacaktır. Alınan tedbirler ve tatbik edilen aşılarla tifo hastalığı ilk günlerdeki tesirini kaybedecek, temmuz ayının sonlarına gelindiğinde günlük tifo vakalarında azalmalar görülecektir.⁸¹

Yaşanan bu gelişmelerle ilgili olarak Yunus Nadi, “*Netice: Tifoya Karşı Devamlı Mücadele Lazımdır*” başlığı ile yazdığı yazısında, uzak ve yakın ihtimallerin tümü göz önüne alınarak, hepsine karşı sürekli bir harbe ihtiyaç olduğunu kesin şekilde anlaşıldığını vurgulamıştır. Tifoya karşı verilen savaşta elde edilen neticeleri değerlendiren yazar, verilecek mücadelenin gerçek bir mücadele sayılabilmesi için, olağanüstü tedbirlere mutlaka ihtiyaç olduğunu ve böyle tedbirlerin mutlaka olumlu sonuçlar vereceğini dile getirmiştir. Ayrıca son beş altı sene zarfında İstanbul’da tifo her yıl bir öncekine göre artarak devam ettiğinden, mücadelenin çok daha esaslı tutularak ve devamlı bir surette yürütülmesine ihtiyaç olduğuna da değinmiştir. Bu konuda Sihhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti’nin gösterdiği çaba ve hassasiyetin de teşekküre şayan olduğunu dile getirmiştir.⁸²

Sonuç

Bulaşıcı hastalıklar bir toplumun tüm yapısını etkileyen en önemli halk sağlığı problemleri arasında yer alır. Ekonomik, sosyal ve askeri alanlarda yarattıkları zafiyetler, hastalıkların yalnızca bireyler üzerindeki fiziksel etkilerle sınırlı olmadığını, aynı zamanda toplumun işleyişini ve dayanıklılığını da ciddi şekilde sarstığını göstermektedir. Bu öneme binaen, Cumhuriyet’in ilk yıllarında diğer salgın hastalıklarla olduğu gibi, tifo ile mücadele de temel hedefler arasında yer almıştır. İstanbul’da 1931 ile 1937 yılları arasında tifo vakalarında görülen artış, 1930’da çıkarılan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun önemini ortaya koymuş, bu kanun bütün salgın hastalıklarla mücadelede sürecinde önemli bir dönüm noktası olmuş, altyapının geliştirilmesi ve halk sağlığı açısından geleceğe yön vermiştir.

İncelenen zaman diliminde, şehirdeki yetersiz altyapı hizmetlerinin ve kötü hijyen koşullarının tifo hastalığının temel nedeni olduğu görülmüştür. Bunlardan ayrı olarak, halkın büyük bir kısmının hijyenik olmayan koşullarda yaşaması, halk arasında tifo gibi bulaşıcı hastalıklar hakkında yeterli farkındalığın bulunmaması, hastalığın görülmesinin diğer nedenlerini oluşturmuştur.

Bundan dolayı İstanbul’da tifoyu tamamen ortadan kaldırmanın, her şeyden önce kanalizasyon ve su işlerinin yani alt yapı hizmetlerinin geliştirilmesine bağlı olduğu tespit edilmiştir. Bunu sağlamak, özellikle bir zaman ve para meselesi olduğu için, o zamana kadar tifonun daha fazla genişlemesi ve ortaya çıkmasını engellemek için önleyici bazı tedbirlere başvurulmuştur. Hastalığa karşı mücadelede, ücretsiz ve zorunlu aşı temel unsuru oluşturmuştur. Halka hastalığın temasla geçtiği öğretilmeye çalışılmış ve aşı konusunda halkın ikna edilmesi için yoğun çaba sarf edilmiştir. Ayrıca seyyar aşı memurları vasıtasıyla ve yeni aşı istasyonları açılarak, aşılama faaliyetleri genişletilmiştir. Bu durum hastalıkların kontrol altına alınmasında aşılama ve hijyenin önemini bir

⁷⁹“İstanbul’daki Tifo Vakaları Hakkında Hıfzıssıhha Reisi B. Asım’ın Mühim Beyanati”, *Ulus*, 27 Temmuz 1937, 1 ve 5; “Hıfzıssıhha Reisi Asım Bey Diyor Ki!”, *Kurun*, 27 Temmuz 1937, 1 ve 3.

⁸⁰“İstanbul’da Tifo Azaldı”, *Ulus*, 7 Ağustos 1937, 1 ve 5; “İstanbul’da Tifo Vakası Kalmadı Gibi”, *Kurun*, 7 Ağustos 1937, 4.

⁸¹“Tifo Azalıyor”, *Kurun*, 29 Temmuz 1937, 3.

⁸²Yunus Nadi, “*Netice: Tifoya Karşı Devamlı Mücadele Lazımdır*”, *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1937, 1.

kez daha göstermiştir. Özellikle, kişisel hijyen alışkanlıkları, hijyenik gıda hazırlama gibi konuların önemi, bu dönemde geniş kitlelere aktarılmıştır.

Bunlardan ayrı olarak, incelenen zaman diliminde tifoya karşı alınan tedbirler, bir önceki yıla göre daha kapsamlı hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede, şehrin su ve kanalizasyon sistemlerini yeniden düzenleme çalışmaları başlatılmıştır. Eski ve yetersiz altyapı tesislerinin modernize edilme çalışmaları başlatılarak, halk sağlığı konusunda önemli adımlar atılmıştır. Bu girişimler, ilerleyen yıllarda İstanbul'a yeni su ve kanalizasyon tesislerinin kazandırılmasına yol açmıştır. Bütün bunlar, İstanbul'un şehirleşme sürecinin sağlıklı bir şekilde ilerlemesi için, ilk adımların atılması anlamına gelmekteydi. Bu süreç, yalnızca halk sağlığı açısından değil, İstanbul'un modernleşme tarihinde de belirleyici bir rol oynamıştır.

İstanbul'da tifonun önünü almak için su sistemlerinin ve kanalizasyon şebekelerinin modernize edilmesine ve zorunlu ve ücretsiz aşı uygulamalarına yönelik adımlar atılmışsa da şehirde görülen tifo hastalığının tamamen önünün alınması ancak alt yapı hizmetlerinin bütün yönleriyle tamamlanması ile gerçekleşebilecektir. Çalışmanın ortaya koyduğu gerek İstanbul'un 1930'lu yıllardaki durumu ve gerek bu yıllarda tifoya karşı takip edilen politikalar, Cumhuriyet'in Türk milletine sunduğu kazanımları bir kez daha göstermesi açısından önemlidir.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmî Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)

Resmî Gazete

Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı.

Şibh-i Tifoya Karşı İttihaz Olunacak Tedabir-i Tahaffuziye ve Mânia-ı İstilaiye'ye Dair Talimatname, Dâhiliye Nezareti Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatından, İstanbul: Hilal Matbaası, 1331.

Karahumma-Tifo, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Neşriyatından, No 44, Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1942.

İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1930-1931, Cilt 1, Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü.

İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1931-1932, Cilt 2, Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü.

İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1932-1933, Cilt 3, Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü.

İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1936-1939, Cilt 5, Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü.

İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1939-1943, Cilt 6, Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü.

İstatistik Yıllığı 1931-1932, Cilt 5, İstatistik Umum Müdürlüğü.

İstatistik Yıllığı 1932-1933, Cilt 6, İstatistik Umum Müdürlüğü.

İstatistik Yıllığı 1933-1934, Cilt 7, İstatistik Umum Müdürlüğü.

İstatistik Yıllığı 1935-1936, Cilt 8, İstatistik Umum Müdürlüğü.

İstatistik Yıllığı 1938-1939, Cilt 10, No 142, İstatistik Umum Müdürlüğü.

İstatistik Yıllığı 1939-1940, Cilt 11, Neşriyat No 159, İstatistik Umum Müdürlüğü.

Küçük İstatistik Yıllığı 1937-1938, Cilt 1, Neşriyat No 129, İstatistik Umum Müdürlüğü.

Küçük İstatistik Yıllığı 1938-1939, Cilt 2, Neşriyat No 141, İstatistik Umum Müdürlüğü.

Küçük İstatistik Yıllığı 1940-1941, Cilt 4, Neşriyat No 192, İstatistik Umum Müdürlüğü.

Telif Eserler

- Akyol, Muzaffer. *Tifo*. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınlarından, No 299, Ankara: Üç-Er Ofset, 1975.
- Aykun, İbrahim, Menekşe Yıldız Uslu. "Talimatnameler Işığında XIX. Yüzyılda Tifo Salgınından Korunma Yolları ve Aşı Uygulaması", *Assam Uluslararası Hakemli Dergisi*. 9/20 (2022): 19-34.
- Çelik, Osman Şerafettin. "937'de İstanbul'da Görülen Tifo Epidemisi Hakkında Bazı Tetkikat", *Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası*. Yıl 5, No 8 (1 Ağustos 1939): 228-242.
- Çecen, Namık ve Arslan, Aslı. "Modern Türkiye'de Sağlık (1923-2019)", *Modern Türkiye Tarihi*. Ed. Ahmet Şimşek, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2019: 447-464.
- Demirden, Süleyman Furkan, vd. "Dünden Bugüne Türkiye'de Aşılamaya ve Aşı Üretiminin Tarihçesi", *Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Dergisi*. 52/4 (2022): 247-264.
- Frik, Dr. Feridun. "Türkiye'de Tifo İstatistikî", *Dirim*. Sayı 10 (Birinciteşrin 1936): 291-293.
- Frik, Feridun. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tıp ve Hıfzıssıhha Hareketleri 1923-1938*, Bayer Leverkusen Almanya: Universum Basımevi, 1938.
- Gümüşçü, Osman. "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçiş ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Halk Sağlığı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 19/55 (2003): 125-146.
- Hot, İnci. *Sıhhiye Mecmuasına Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele 1913-1996*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2001.
- Kılıç, Orhan. *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Basımevi, 2004.
- Kılıç, Orhan. *Mikrop, Salgın ve Toplum*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021.
- Koylu, Zafer. "I. Dünya Savaşı ve Sonrası İstanbul'unda Tifo ve Verem", *5. Balkan Tıp Tarihi ve Etiği Kongresi Özet ve Bildiri Kitabı*, 11-15 Ekim 2011. Ed. Prof. Dr. Ayşegül Demirhan Erdemir, Dr. Sezer Erer, Prof. Dr. Öztan Usmanbaş, Dr. Burhan Akgün. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 2011: 1013-1026.
- Menekşe, Metin. "XIX. Yüzyılda Bingazi'de Görülen Salgın Hastalıklar (Veba ve Tifo)", Dr. *Cezmi Karasu Armağanı: Ustaya Saygı*. Der. Mikail Kolutek, Çağhan Sarı, Orhan Köksal. Ankara: Gazi Kitabevi, 2021: 212-237.
- Özdemir, Hikmet. *Salgın Hastalıklardan Ölüm 1914-1918*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- Prof. Braun ve Osman Şerafeddin Çelik. "Tifo Aşısı Hakkında Bazı Mütalaat", *İstanbul Seririyatı*. Sene XIX, No 12 (Aralık1937): 219-222.
- Schreiber, Werner. *Infectio, Infectious Diseases in the History of Medicine*. Switzerland: Roche, 1987.
- Sertoğlu, Murat. "Tifoya Karşı Harp", *Cumhuriyet*. 24 Haziran 1937.
- Sertoğlu, Murat. "Tifoya Karşı Harp", *Cumhuriyet*. 26 Haziran 1937.
- Sertoğlu, Murat. "Tifoya Karşı Harp", *Cumhuriyet*. 28 Haziran 1937.
- Sağlam, Tevfik. *Tifo Aşısı*. İstanbul: Kader Matbaası, 1922.
- Töre, Okan. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bulaşıcı Hastalıklarla Savaşım", *Klinik Dergisi*. 34/1 (2021): 1-12, 10.36519/kd.2021.02, [Erişim tarihi: 20.10.24]
- Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*. Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, 1973.
- Reşat Rıza. "Tifo Aşısı", *Sıhhiye Mecmuası*. Sayı 2 (1329): 146.
- Temel, Mehmet. "Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye'de Bulaşıcı ve Zührevi Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler", *İlmi Araştırmalar*. 6 (1998): 227-243.
- Temel, Mehmet. *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*. İstanbul: Nehir Yayınları, 2008.
- Yıldız Uslu, Menekşe. *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Tifo ve Tifo ile Mücadele*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 2024.
- Yunus Nadi. "Tifo Hastalığı Belasından Ne Vakit Kurtulacağız?", *Cumhuriyet*. 5 Ağustos 1936.
- Yunus Nadi. "Netice: Tifoya Karşı Devamlı Mücadele Lazımdır", *Cumhuriyet*. 9 Temmuz 1937.

Sürekli Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Dirim

Haber

Hâkimiyeti Millîye

İstanbul Seririyatı

Klinik Dergisi

Kurun

Milliyet

Poliklinik

Sıhhiye Mecmuası

Son Posta

Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası

Ulus

Vakit

Yarın

Elektronik Kaynaklar

<https://islamansiklopedisi.org.tr/kirkcesme-sulari> [Erişim tarihi: 14.03.2025]

EKLER

Ek 1: Tıp Talebe Yurdunda Tifo Aşısı Tatbik Edilirken
(*Cumhuriyet*, 2 Mart 1931, 1.)

Ek 2: Sıhhiye Meclisi'nde Şehrin Sıhhi Vaziyeti Görüşülürken
(*Milliyet*, 16 Ağustos 1931, 1.)

Ek 3: Beyoğlu Belediye Dairesinde Aşı Yapılırken
(*Akşam*, 3 Temmuz 1937, 1.)

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 76 (2025), 44-53.

Geliş/Received: 28.03.2025

Kabul/Accepted: 22.05.2025

DOI: 10.46955/ankuayd.1667233

(Araştırma Makalesi/Research Article)

1798'DE İSTANBUL'DA (?) BASILMIŞ *LES REPRESAILLES* ADLI BİR SÜRELİ YAYIN

A PERIODICAL TITLED *LES REPRESAILLES* PRINTED IN ISTANBUL (?) IN 1798

AHMET ŞAMİL GÜRER*

ÖZ

Bu çalışma, Napolyon Savaşları sırasında Fransız karşıtı propaganda bağlamında, Louis Tannenbroy adlı bir yazar tarafından kaleme alınmış ve İstanbul'da yayımlandığı iddia edilen kraliyetçi broşür *Les Represailles* (1798) adlı eseri incelemektedir. Napolyon'un Mısır'ı işgalini ve Fransız Devrimi'nin radikalizmini kınayan broşür, Napolyon'un Mısır'ı özgürleştirme iddialarını geçersiz kılmak için İstanbul'daki bir İngiliz diplomatı ile Memlük Beyi'ne atfettiği sahte belgeler kullanmıştır. Basın tarihçisi Orhan Koloğlu, karşı devrimci broşürlerin Fransız devrimi sürecinde Avusturya ve İngiliz elçilikleri tarafından İstanbul'da dolaşıma sokulduğunu ileri sürse de bunların herhangi bir örneğinin günümüze ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Bu makalede *Les Represailles*'in bu kayıp süreli yayınlardan biri olup olmadığı tartışılmaktadır. Broşürün Rastatt Kongresi'ne (1797-1799) odaklanması, yazarın muhtemelen bir Alman kraliyet yanlısı olduğunu ortaya koymaktadır. "Konstantinopolis" ibaresinin ise sansürü atlatmak veya güvenilirliği artırmak için uydurma bir etiket olarak kullanılmıştır. Üslup olarak broşür, Napolyon'un propagandasını çürütmek için hiciv kullanır, Mısır bildirisini alay eder ve Fransızların ikiye yüz lüğünü ortaya çıkarır. Broşürün temaları, Napolyon'u bir tiran olarak gösteren daha geniş Avrupa "Kara Efsane" anlatılarıyla uyumludur. Sonuç olarak, *Les Represailles*, sahte belgeler ve hayali baskıların kamuoyunu etkilemek için kullanıldığı dönemin ulusötesi propaganda savaşlarını örneklemektedir. Çalışma, basın tarihinde kaynak eleştirisinin önemini vurgulamakta ve 18. yüzyılın sonlarında diplomatik ve ideolojik rekabetlerin bilgi yayılmasını nasıl şekillendirdiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Napolyon, Bonapart, III. Selim, Mısır, Murad Bey, Louis Tannenbroy

ABSTRACT

This study examines the royalist pamphlet *Les Represailles* (1798), allegedly written by an author named Louis Tannenbroy and published in Istanbul, within the context of anti-French propaganda during the Napoleonic Wars. The pamphlet, which condemns Napoleon's invasion of Egypt and the radicalism of the French Revolution, uses fabricated documents attributed to a British diplomat in Istanbul and a Mamluk Bey to refute Napoleon's claims of liberating Egypt. Although Orhan Koloğlu suggests that such counter-revolutionary pamphlets were circulated in Istanbul by Austrian and British embassies during the French Revolution, it appears that no copies of them have survived to the present day. This article discusses whether *Les Represailles* could be one of these lost periodicals. The pamphlet's focus on the Congress of Rastatt (1797-1799) and its appeals to German princes indicate that the author was likely a German royalist. The "Constantinople" imprint appears to be a fictitious label used to evade censorship or enhance credibility. Stylistically, the pamphlet employs satire to dismantle Napoleon's propaganda, mocking his Egyptian proclamation and exposing French hypocrisy. Its themes align with broader European "Black Legend" narratives that portrayed Napoleon as a tyrant. Ultimately, *Les Represailles* exemplifies the transnational propaganda wars of the period, in which fabricated documents and fictitious imprints were used to influence public opinion. The study emphasizes the importance of source criticism in press history and demonstrates how diplomatic and ideological rivalries shaped the dissemination of information in the late 18th century.

Keywords: Napoleon, Bonaparte, Selim III, Egypt, Murad Bey, Louis Tannenbroy

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, asgurur@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1409-578X.

Extended Abstract

The late 18th century witnessed the emergence of the first periodical publications in the Ottoman Empire, initiated by the French legation between 1795 and 1797. These early bulletins—*Bulletin Nouvelle*, *Bulletin de la Légation de la République Française près la Porte Ottoman*, *Gazette Française de Constantinople*, and *Mercure Oriental*—served as tools of diplomatic propaganda, aiming to sway Ottoman policy in favor of France during the turbulent years of the French Revolutionary Wars. The *Bulletin Nouvelle*, in particular, sought to counter anti-French narratives promoted by the Coalition powers (Austria, Prussia, and Britain) and to foster loyalty among French émigrés in Ottoman territories. However, the Ottoman Porte, wary of entanglement in European conflicts, maintained neutrality until Napoleon's invasion of Egypt in 1798 forced a declaration of war against France.

Against this backdrop, the discovery of *Les Represailles* (1798), a royalist pamphlet ostensibly published in Constantinople, raises intriguing questions about the role of counter-revolutionary propaganda in the Ottoman capital. This study examines whether this pamphlet—whose content and authorship suggest a European origin—could indeed be linked to the anti-French efforts of Coalition diplomats in Istanbul, as hinted by Ottoman press historian Orhan Koloğlu. The pamphlet's alleged connection to Constantinople is scrutinized through an analysis of its themes, style, and historical context.

Les Represailles is a 98-page polemical work attributed to Louis Tannenbroy, likely a pseudonym. Its first section (55 pages) focuses on Napoleon's Egyptian campaign, framing it as a predatory invasion masked by republican rhetoric. The pamphlet includes two forged documents: a fabricated report by British diplomat Spencer Smith warning of France's invasion plans, and a counterfeit proclamation by Mamluk leader Murad Bey, inciting resistance against Napoleon. Both texts echo Coalition propaganda, depicting the French Revolution as anarchic and atheistic, and Napoleon as a deceitful tyrant. The second section shifts to European affairs, particularly the Congress of Rastatt (1797–1799), where German princes negotiated territorial losses to France. Here, the author—revealing his German allegiances—calls for a pan-European uprising against French "Jacobin tyranny."

The pamphlet's authenticity as an Ottoman publication is dubious. Internal evidence—such as its focus on Rastatt and its appeals to German princes—suggests a European author writing for a Continental audience. The "Constantinople" imprint may be a fictitious label, a common practice among 18th-century publishers to evade censorship or lend exotic credibility to anti-French texts. Alternatively, it could reflect a deliberate attempt to amplify the Ottoman Empire's alignment with the Coalition by simulating a local publication. The pamphlet's timing aligns with British and Austrian efforts to sway the Porte against France, but its content lacks the nuance of genuine Ottoman perspectives.

Stylistically, *Les Represailles* employs biting satire to dismantle Napoleon's propaganda. It parodies his Egyptian proclamation, exposing contradictions in France's claims of liberating oppressed peoples while plundering their resources. The text mocks Napoleon's self-mythologizing, contrasting his "heroic" image with accusations of megalomania and brutality. This aligns with broader anti-Napoleonic "Black Legend" tropes circulating in Europe, which depicted him as a bloodthirsty opportunist. The pamphlet's German nationalist undertones further distance it from Ottoman concerns, reinforcing the likelihood of a European origin.

In conclusion, *Les Represailles* is more likely a European-produced counterfeit than a genuine Ottoman publication. Its thematic focus, rhetorical style, and political agenda point to a German or French émigré author leveraging the "exotic" Ottoman context to bolster anti-Napoleonic sentiment. This finding underscores the need for careful source criticism in press history, as fictitious imprints and diplomatic forgeries were rampant in this era. The pamphlet nevertheless offers valuable insights into the transnational reach of anti-French propaganda and the interplay of European and Ottoman narratives during the Revolutionary Wars. Its exaggerated claims and satirical tone reflect the period's polarized discourse, where information warfare often blurred the lines between fact and fabrication.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk süreli yayınlar 1795-1797 arasında Fransız sefaretî tarafından çıkarılmış olan *Bulletin Nouvelle*, *Bulletin de la Légation de la République Française près la Porte Ottoman*, *Gazette Française de Constantinople* ve bir Fransız müteşebbis'in yayınladığı *Mercure Oriental* adlarında dört bülten veya gazeteden ibarettir. Birkaç sayısı günümüze ulaşmış *Gazette Française de Constantinople* hariç tutulacak olursa bunların içerikleri hakkındaki bilgilerin çoğu dönemin elçilik raporlarına dayanmaktadır. Bu raporlara dayalı incelemelerden, özellikle *Bulletin Nouvelle*'in el yazısıyla çoğaltılmış öncüsü olan Descorches bültenlerinin Birinci Koalisyon savaşları sırasında Osmanlı topraklarına iltica eden Fransız göçmenlerin Cumhuriyet'e sadakatini kazanmak ve Bâbiâli'yi bir Osmanlı-Fransız ittifak anlaşmasına ikna etmek gibi amaçlarla çıkarıldığı anlaşılmaktadır.¹

Bu ittifak meselesinin arka planında Fransız devrim hükümetinin 1792'de başlayan Birinci Koalisyon savaşlarında Osmanlı Devleti'nin desteğini sağlama; Avusturya, Prusya ve İngiltere'den oluşan koalisyon güçlerinin de bu muhtemel işbirliğini önleme çabaları yatıyordu. Avusturya ve Rusya ile 1787'den beri yapmakta olduğu savaşlardan henüz çıkmış olan Bâbiâli ise Avrupa'nın kendi iç meselesi olarak gördüğü koalisyon savaşlarında tarafsız kalmayı tercih etmiştir.² Fransız elçiliği, Bâbiâli'yi koalisyon güçlerine (Avusturya, Prusya, İngiltere) karşı kendi yanına çekmeye çalışırken, Koalisyon devletleri elçilikleri de Bâbiâli nezdinde bulundukları diplomatik girişimlerle bu olası ittifakı engelleme çabası içerisine girmişlerdir. Koalisyon elçileri, özellikle de Avusturya sefiri Baron Herbert Rathkeal, Fransız Devrimi'ni "ateizm" ve "anarşi" ile özdeşleştiren raporlarıyla Bâbiâli'yi etkilemeye çalışmıştır. Gayriresmi Fransız elçisi Marie Louis Descorches, koalisyon'un bu "karalayıcı propagandasına" karşı Kasım 1793'ten itibaren onbeş günde bir *Bulletin Nouvelle* adlı bir bülten çıkararak Fransa'nın askeri başarılarını ve Osmanlı-Fransız ittifakının faydalarını vurgulamıştır. Türkçe ve Rumcaya da çevrilerek el yazısı ile çoğaltılan bu bülten, doğrudan devrim propagandası yapmaktan kaçınarak, daha çok diplomatik ve askeri işbirliği fikrini işliyordu. Elçilik gazeteleri farklı isimlerle sonraki elçiler Raymond Verninac ve Aubert Dubayet tarafından da bir müddet daha yayımlanmaya devam edilmiş, ancak adında "Gazette" ibaresini taşıyan sonuncusu Prusya elçisinin şikâyeti üzerine kapatılmıştır.³ Napolyon'un 1798 yazında Mısır'ı işgali üzerine bütün sefaret personelinin Yedikule zindanına hapsedilmesiyle⁴ de artık Fransız elçiliğinin yeni bültenler çıkarması imkânsız hale gelmiştir.

Avusturya ve İngiliz elçilerinin Fransız bültenlerinin İstanbul halkı ile Bâbiâli üzerinde bıraktığı etkilerden şikayet eden raporlarına bakılırsa Descorches propaganda konusunda oldukça başarılı olmuştu.⁵ Bu durumda koalisyon elçileri için diplomatik girişimlerin yanısıra Fransız propagandasının yarattığı etkiyi dengeleyecek türde propaganda yayınları çıkarmak önem kazanıyordu ki; İngiliz sefiri Londra'ya yazdığı 3 Temmuz 1794 tarihli bir raporunda bu konuya değinmektedir. Sefir Robert Liston, Osmanlı ülkesinde daha önce hiç gazete yayınlanmamış olmasının avantajını kullanarak halkın ilgisini çekmeyi başarmış olan Fransız sefaretinin Türkçeye çevrilerek İstanbul'daki kahvehanelerde dağıtılan düzenli bültenlerle bir Osmanlı-Fransız ittifakının Türklere yönelik Rus tehdidini ortadan kaldıracığı fikrini işlediğinden bahisle devam ediyor: "Efendim, tüm bu çaba ve sanatın yalnızca bir tarafta (Fransızlar) yoğunlaştığı ve dağıtılan hediyeler ile paranın bolluğunun diğer tarafta (koalisyon) benzeri şekilde dengelenmediği düşünüldüğünde, Fransızlar lehine bu kadar çok lütuf gösterilmesine şaşırmanın gerekirdir..."⁶ İngiliz elçinin Fransız propaganda yöntemlerinin koalisyon sefaretleri tarafından da kullanılması gereğinin üzerinde durması benzeri nitelikte bültenler çıkarıldığı ihtimaline işaret

¹ Bkz. Louis Lagarde, "Note sur les journaux français de Constantinople à l'époque révolutionnaire", *Journal Asiatique*, 235 (1948), 271-276; Richard Clogg, "A Further Note on the French Newspapers of Istanbul during the Revolutionary Period (1795-97)", *Belleten*, (39-153-6), 1975, 483-492; Gérard Groc, "Propagande révolutionnaire et presse française à Constantinople à la fin du XVIIIe siècle", D. Panzac (ed.), *Histoire économique et sociale de l'Empire ottoman et de la Turquie (1326-1960)*, Paris, 1995: 795-811; Pascal Firges, *French Revolutionaries in The Ottoman Empire*. Oxford, 2017, 140-153.

² Vak'anüvis Halil Nuri Bey, *Nuri Tarihi*, Ankara, 2015, 223; *Tarih-i Cevdet*, C. VI, Dersaadet, 1309, s. 182.

³ Firges, *French Revolutionaries*, 140-153.

⁴ *Nuri Tarihi*, 800.

⁵ Avusturya elçisinin 1794 yılına ait raporlarında mealen şu ifadeler geçmektedir: "Okumaya pek meraklı olmayan bir milletin bu uçuşan yaprakları nasıl bu kadar açgözlülükle kapıştığını görmek inanılmaz."; "Türkçe ve Rumcaya çevrilen bu bültenlerin dolaşıma girmesinin yol açtığı zarar hesaplanamaz."; "Bu entrikacının evinde kapsamlı bir yalan fabrikası var. Biri Bâbiâli'ye yönelik hazırlanıyor; diğerleri ise, farklı zevk ve tutkulara hitap edecek şekilde eyalet paşalarına, taşradaki temsilcilere ve kadırlara ...", Groc, "Propagande...", 800-801.

⁶ Firges, *French Revolutionaries*, 143-144'ten mealen çeviri. Parantez içi kelimeler tarafımdan eklenmiştir.

etmektedir ki; Koloğlu'nun verdiği İstanbul'daki monarşist Fransızlar ile Avusturya ve İngiliz sefaretları tarafından çıkarılan bültenlerin mevcudiyetinden bahseden bir iki satırlık bilgi bu ihtimali güçlendirmektedir.⁷

Louis Tannenbroy adlı bir yazar tarafından kaleme alındığı anlaşılan "Novembre 1798", "Constantinople" gibi künye bilgileri "1798"de "İstanbul"da basıldığını gösteren *Les Represailles* (Misillemeler)⁸ başlıklı kraliyetçi periyodik broşür, Koloğlu'nun bahsettiği bu yayınlardan biri olabilir mi? Bu makale, hakkında kısa bir katalog tanımlaması⁹ dışında herhangi bir araştırma bulunmayan *Les Represailles* adlı broşürün künye bilgileri ile içeriğinin bağdaşıp bağdaşmadığı hususu üzerinde genel bir inceleme yaparak bu sorunun cevabını bulmak amacıyla kaleme alınmıştır. Elde edilecek sonucun bu türden metinlerin dikkatli kullanımı hususunda yakınçağ tarihi ve basın tarihi araştırmalarına katkı sağlaması umulmaktadır.

Tarihsel Bağlamı

Napolyon'un Mısır'ı işgali sırasında kaleme alındığı anlaşılan doksan sekiz sayfalık broşürün elli beş sayfalık ilk bölümü bu işgal bağlamında doğrudan İngiltere ile Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren konuları işlemektedir. Bu yüzden eserin referans yaptığı gelişmeleri bu bağlamda kısaca gözden geçirmekte yarar vardır: Broşürün yayınladığı Kasım 1798 tarihi itibarıyla Babiâli ile İngiliz kabinesinin en önemi meselesini Napolyon'un Mısır'ı işgali oluşturunuyordu. Fransa, 1797'de Avusturya ile imzaladığı Campo Formio Antlaşması ve diğer anlaşmalarla Avrupa'da üstünlüğünü pekiştirmişse de bu anlaşmalara katılmayan Koalisyon üyesi İngiltere'yi mağlup edememişti. Bu durum karşısında Direktuvar Hükümeti, İngiltere'yi barışa zorlamak amacıyla Britanya'ya bir çıkartma düzenlemeyi tasarlamış ve bu görevi General Bonapart'a vermeyi düşünmüştü. Ancak Napolyon, Paris'e döndüğünde asıl hedefinin Mısır'ı fethetmek olduğunu açıkladı. Dışişleri Bakanı Talleyrand da bu görüşü desteklemişti. İkili, planlarını Direktuvar'a onaylatmaya çalışmış, ancak Fransız hükümeti ve kamuoyu önceliği doğrudan İngiltere'ye saldırıya vermişti. Napolyon, Şubat 1798'de sunduğu raporda, denizlerde hâkimiyet sağlanmadan İngiltere'ye çıkartma yapmanın tehlikeli olacağını savunmuştu. Bunun yerine, İngiltere'nin Hint ticaretini sekteye uğratmak için Yakındoğu'ya (Mısır ve Suriye) bir sefer düzenlenmesini önermişti. Talleyrand'ın desteğiyle bu proje, 1798 Mart'ında onaylanmış ve Napolyon, büyük bir donanma ve 38.000 askeriyle 19 Mayıs'ta Toulon'dan hareket etmişti. Kısa süren bir kuşatmayla St. Jean şövalyelerinden Malta'yı aldıktan sonra 2 Temmuz 1798'de İskenderiye'ye asker çıkardı. İskenderiye'de yaptığı ilk iş ünlü Mısır beyannamesini yayınlamak oldu:

"Mısır halkı: Düşmanlarımız size, dininizi yok etmek için geldiğimi söyleyecekler. Onlara inanmayın. Onlara, haklarınızı iade etmek, gaspçılarınızı cezalandırmak ve Muhammed'in gerçek ibadetini yükseltmek için geldiğimi söyleyin. Onlara, Allah'a, peygamberine ve Kur'an'a Memlûklerden daha çok saygı duyduğumu söyleyin. Tanrı katında bütün insanların eşit olduğunu, aralarındaki farkın yalnızca bilgelik, yetenek ve erdemden kaynaklandığını söyleyin onlara. Peki Memlûkleri farklı kılan, onlara hayatın tüm zevklerini kendilerine mal etme hakkı veren erdemler nelerdir? Eğer Mısır onların çiftliği ise, Tanrı'dan aldıkları kira kontratını gösterebilir. Güzel bir arazi mi var? Memlûklere aittir. Güzel bir köle, iyi bir at, iyi bir ev mi? Hepsi Memlûklere aittir. Ama Tanrı adil ve merhametlidir ve Memlûk İmparatorluğu'nun sona ermesini emretmiştir. Bizden yana olanlara ne mutlu; servetlerinde ve rütbelerinde ilerleyecekler. Tarafsız olanlara ne mutlu; bizi tanımak için zamanları olacak ve bizim tarafımıza geçecekler. Ama Memlûkler için silahlanıp bize karşı savaşacak olanların vay haline! Onlar için hiçbir umut olmayacak, yok olacaklar."¹⁰

Beyanname, Bonapart'ın asi Memlûk beylerini cezalandırmak üzere Sultan III. Selim tarafından gönderildiğini de iddia ederek, beyleri, Kafkasya'dan gelen ve Mısır'ı acımasızca ağır vergilerle sömüren yabancılar olarak nitelendiriyordu. Din adamlarının camilerde namazlarına devam etmesine izin verilmekle birlikte yerleşim yerlerinde Fransız bayrağı çekilmesini şart koşuyordu. Arapça konuşan Mısırlılar Osmanlı-Mısır yöneticilerinin tarafını tutmamaları konusunda uyarılıyor ve isyan eden köylerin yakılacağını söyleniyordu. *Kur'an* ve *İncil*'in retoriğini taklit eden beyanname, Fransız deizmini ve ruhban karşıtlığını kullanarak Fransızların aslında tek Tanrı'ya inandıkları için Müslüman kabul edilmeleri gerektiğini iddia ediyordu. Yani, Hristiyanların aksine, Fransızlar teslise değil, tek Tanrı'ya inanıyor, Papa'ya da amasız bir düşmanlık besliyorlardı.¹¹

⁷ Orhan Koloğlu. *Osmanlı Dönemi Basının İçeriği*. İstanbul, 2010, 4-5.

⁸ *Les Représailles: Avec privilège exclusif de Sa Majesté Très-Ignorée La Vérité*. I, (Novembre 1798), Constantinople.

⁹ <https://gazetier-revolutionnaire.gazettes18e.fr/les-represailles>

¹⁰ M. Tarbell. *Napoleon's Adresses*. Boston. 1897, 53-54; Tam metin için bkz. "Bonaparte, général en chef, au peuple Egyptien", *Le Redacteur*, 28 Vendémiaire 7 (19 Ekim 1798), 2-3; İşgalin tanığı Mısırlı Tarihçi Ceberti'nin gramatik analizlerle eleştirileri için bkz. *Al-Jabarti's Chronicles of The French Occupation*, 1798. Princeton, 2006, 24-33.

¹¹ Juan Cole. *Napoleon's Egypt: Invading The Middle East*. New York, 2007, 31-32.

Mısır halkı üzerinde sınırlı bir etki bıraktığı anlaşılan bu beyannamenin ardından Napolyon, Piramitler Savaşı'nda Kölemen beylerinden Muhammed Murad Bey ile İbrahim Bey tarafından komuta edilen Memlûk kuvvetlerini yenerek 24 Temmuz'ta Kahire'ye girmiştir. Ancak, donanmasının 1 Ağustos'ta Abukir limanında Amiral Nelson tarafından yok edilmesiyle de büyük yara almıştır. İngiliz donanmasının bu zaferi Mısır'ın işgali karşısında nasıl bir politika izleyeceği hususunda tereddüt yaşayan Babıâli'nin de Fransa'ya karşı savaş ilanı kararını etkilemiş ve Ağustos başlarında yayınladığı bir notanın ardından Eylül ayında Fransa'ya savaş ilan etmiştir.¹²

Bu sıralarda İngiltere'nin İstanbul maslahatgüzarı Spencer Smith ile Reis Efendi tarafından hazırlanan bir İngiliz-Osmanlı-Rus ittifakı projesinin hayata geçirilmesi konusundaki görüşmeler devam etmekteydi.¹³ Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nu Fransa karşıtı yeni bir koalisyona dâhil edecek anlaşmalar ise Babıâli'nin işi ağırdan alması sebebiyle henüz resmen imzalanmamıştı. Osmanlı Devleti'ni koalisyona dâhil etmek için İngiliz diplomasisinin yoğun bir çaba içerisinde olduğu dönemde "Spencer Smith'in Mısır Beyi Murad Bey'e Raporu" ve "Murad Bey'in Beyannamesi" gibi başlıklar altında kaleme alınmış metinleri içeren broşürün bu çabaları desteklemek için İstanbul'da İngiliz sefareti tarafından çıkarıldığı düşünülebilirse de aşağıda görüleceği üzere durum daha farklıdır. Spencer Smith'e atfedilen raporda geçen "*Babıâli ve Rusya, yakında muazzam filolarını İngilizlerinkilerle birleştireceklerdir.... Avusturya ve Prusya'nın çok geçmeden bu üçlü ittifaka katılacaklarına dair güçlü nedenlerim var... İsveç ve Danimarka, kuzey denizlerinde Rusya'nın filosuyla birlikte hareket edecek donanmalar hazırlıyorlar.*"¹⁴ ifadeleri yazarın temennisinden ibarettir.

Sahte Belgelerle Korsan Yayın

Spencer Smith'in raporu ile Murad Bey'in beyannamesi dikkatli incelendiğinde bu belgelerin gerçek oldukları konusunda zihinlerde ciddi soru işaretleri uyanmaktadır. Özellikle Smith'e atfedilen uzun rapor yukarıda anahatları çizilen gelişmelerin kronolojik sıralamasını da alt üst etmektedir. Napolyon'un Toulon'dan 19 Mayıs 1798'de ayrıldığı göz önünde bulundurulduğunda Murad Bey'e "*Şu anda öğrendim ki, Fransa'yı yöneten kral katilleri Toulon limanında Mısır'a karşı bir sefer hazırlıyorlar. Babıâli'ye karşı duyduğum sorumluluk ve diplomatik görevim sizi bu sefer hakkında uyarmamı ve yaratabileceği olumsuz sonuçları önlemenizi sağlamamı gerektirir.*"¹⁵ cümleleriyle Mısır'ın işgal edileceğini bildiren metnin aşağıdaki alıntıda verilen ifadelerle Napolyon'un Temmuz ayında yayınlacağı beyanname üzerinden kurgulanması daha ilk bakışta belgenin sahte olduğunu ortaya koymaktadır:

"Bu fetih amacına ulaşmak için, Mısır'a gelen haydutların liderinin, halkınıza aynı yalanları söylediğini göreceksiniz. Yüzsüzlükle onlara, Mısır'ı halkın Beylerin zulmünden kurtarmak için geldiğini söyleyecektir. Ayrıca, halkınızın Avrupalılardan daha batıl inançlı ve daha saf olduğunu düşündüğünden, Yüce Yaradan'ın Beylerin egemenliğinin yok edilmesine mührünü bastığını iddia ederek, Tanrı'nın emriyle geldiğini de ekleyecek. Halkın güvenini daha çok kazanmak için, ikiyüzlülüğü o kadar ileri götürecektir ki Peygamber'e ve kutsal Kuran'a saygı duyduğunu, hatta Fransızların samimi Müslüman olduklarını bile söyleyecektir."¹⁶

Abukir Muharebesi'nden sonra bütünüyle Tannenbroy'un kaleminden çıktığı anlaşılan metnin ağırlık noktasını Jakobenler ve Fransız Devrimi'nin radikal aşamasına yönelik sert eleştiriler içermektedir.¹⁷ Bunlar devrim sürecinde Jakobenlere yöneltilen "kral katilliği", "ateizm" ve "anarşizm" gibi monarşist propaganda tarafından sıkça kullanılan ithamlarla yapılmaktadır.¹⁸ XVI. Louis'nin idamı ile kilise'ye yönelik saldırılar bunlara örnek olarak verilir. Jakobenlerin anarşi ve terör yarattığı, mülkiyet haklarını hiçe saydığı ve "halk egemenliği" fikrini meşru monarşilere karşı bir silah olarak kullandıkları gibi hususlar sayılan iddialar arasındadır. Ayrıca, dinin ve soylu sınıfın ortadan kaldırılmasıyla toplumsal düzenin bozulduğu savunulmaktadır. Smith (Tannenbroy) Napolyon'un Mısır'ı işgal planlarından bahsederken, Fransızların Mısır halkını "eşitlik" ve "özgürlük" vaatleriyle kandıracağını, ancak asıl amacın Osmanlı topraklarını ele geçirmek olduğunu savunur. Fransızların "İslam'a saygı" iddialarının aldatmacadan ibaret olduğu vurgulanır. Ayrıca, Malta ve Roma'nın işgali, Jakobenlerin din

¹² Anahatları verilen bu gelişmelerin ayrıntıları için bkz. Nuri Tarihi, 797-808; Tarih-i Cevdet, C. VI, 308-309; Rifat Uçarol. *Siyasi Tarih*, İstanbul, 1995, 78-84; Babıâli'nin Fransa'ya verdiği nota metni için bkz. *Osmanlı Belgelerinde Mısır*, İstanbul, 2012, 350-358.

¹³ M.S. Anderson. *The Eastern Question, 1774-1923*, New York, 1966, 28.

¹⁴ *Les Représailles*, 45-46.

¹⁵ *Les Représailles*, 24.

¹⁶ *Les Représailles*, 38-39.

¹⁷ *Les Représailles*, 24-52.

¹⁸ Bu iddialar dönemin karşı devrimci filozof ve politikacılarının eserlerinde yer almaktadır. Örn. Edmund Burke. *Reflections on The Revolution in France* (1790); Joseph de Maistre, *Considérations sur la France* (1796); Louis de Bonald, *Théorie du pouvoir politique et religieux* (1796); Friedrich von Gentz, *Betrachtungen über die Französische Revolution* (1793).

karşısı niyetlerinin kanıtı olarak gösterilir. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa'ya karşı İngiltere ve Rusya ile ittifak kurma planları yapmasında etkili olmuştur. Fransa'nın İsviçre, Belçika ve İtalya'da yarattığı tahribat anlatılırken Jakobenlerin İsviçre'de zorla anayasa dayatması, Belçika'nın işgali ve yağmalanması, Papa'nın esir alınması ve Campo Formio Antlaşması'nın ihlalleri eleştirilir. Bu olaylar, Fransa'nın "devrimci yayımlacılık" politikasının Avrupa'da nasıl tepki çektiğini göstermektedir. Direktuar yönetimi, dış politikada agresif davranmış ve bu durum İngiltere, Avusturya ve Rusya'nın koalisyonlar kurmasına yol açmıştır. Son olarak Murad Bey'den beklentisini şu dramatik cümlelerle ifade eder: *"Ah! Murad Bey, talihsizlikler nedeniyle rütbelerinin haysiyetini unutmuş prenslerin soyundan gelen siz! Alman hükümdarlarının cesaretini yeniden canlandırmak Nelson'a ve size düşüyor. Onlara vahşetleri ve liderlerinin hilekârlığı sayesinde tehlikeli hale gelen ordularının mağlup edilebilir olduğunu kanıtlayın. Afrika'daki parlak zaferleriniz, Avrupa'da yeni savaşların işareti ve müttetiklerin kazanacağı zaferlerin müjdecisi olsun."*¹⁹

Smith'in ağzından aktardıklarının benzerini Murad Bey'e de söyleten Tannenbroy metinde kullandığı *"hiçbir zaman bir Fransız Cumhuriyeti olmadı ve Paris'te böyle bir şeyin varlığı, İstanbul'da olmadığı kadar imkânsızdır... Bu sahtekârın İtalya'ya getirdiği nimetler tam da böyleydi; tıpkı onun gibi yalancı olan diğer haydutlar da Belçika'da, Hollanda'da, İsviçre'de ve Ren'in sol kıyısında aynı şeyleri yaydılar.."* ifadeleriyle Mısırlı Kölemen Bey'i ni tam bir karşı-devrimci yapmaktadır.

Fransızların ve Bonapart'ın meşruiyetini reddeden Murad Bey Fransız işgal güçlerini ve onların lideri Bonapart'ı ağır bir dille eleştirerek halkı direnişe çağırmaktadır. Fransız yönetimi, zalim ve barbar olarak nitelendirilirken, Bonapart ve askerleri ise yağmacı bir çeteye benzetilmektedir. Fransızların Mısır'a geliş amaçları Napolyon'un beyannamesinde söylediklerinin aksine iyi niyetli değildir. Fransızlar, camileri yıkacak, din adamlarını öldürecek, halka ağır vergiler yükleyecek ve mallarına el koyacaktır. Avrupa'da İtalya, Belçika ve Hollanda gibi ülkelerde yaptıkları zulümlerin benzerleri Mısır'da yapılacaktır. Bu yüzden Mısır halkı uyanık olmalıdır. Halkı dini ve milli bir direnişe çağıran beyanname "Muhammed'in sancağı altında birleşin" çağrısı ile cihad vurgusu yapmaktadır. İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin desteğine atıfta bulunulan metinde Fransızlara teslim olanlar lanetlenirken direnenlerin mükafatlandırılacağı belirtilmektedir. Napolyon'un Mısırlılara talimatının tam tersi olan beş maddelik talimatta Fransız bayrağının görüldüğü yerde yırtılıp yakılması, Fransız ordusuna direnen köylerin ödüllendirilmesi, teslim olan köylerin yakılması, Fransız mallarının ganimet olarak paylaşılması ve din adamlarının halkı savaşa teşvik etmesi istenmektedir. Metin, monarşi yönetimini savunmakta ve Fransız Devrimi'nin fikirlerini reddetmektedir. Cumhuriyetçi fikirler, halkı mutsuz eden sapkınlıklar olarak nitelendirilmektedir.²⁰

Yukarıda özetlenen iki metinde görüldüğü üzere İngiliz diplomat Smith ve Murad Bey'e atfedilen belgelerin bu şekilde kurgusal olması basım yerinin doğruluğu hususundaki şüpheleri de beraberinde getirmektedir. Esasında broşürün ekler başlığı altında yer alan ikinci kısmı büyük ölçüde İkinci Rastatt Kongresi gibi muhtemelen yazarın mensubu bulunduğu coğrafyayı ilgilendiren meselelere ayrılmıştır. Broşürün basıldığı sıralarda devam etmekte olan bu kongre Ren Nehri'nin Fransız işgali altında bulunan sol yakasının durumunu görüşmek üzere Kasım 1797'de toplanmıştır. Kongre'nin ana gündemini Alman prensliklerine ait bu topraklar karşılığında Fransa'ya bir tazminat planı belirleme meselesi oluşturuyordu. Almanlar 7 Şubat 1798'de Habsburg İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü ilkesinden vazgeçerek kendilerine ait toprakların Fransa'ya teslimini kabul etmişler ancak bazı detaylarda anlaşamamışlardı.²¹

Bu gelişmeden memnun olmadığı anlaşılan Tannenbroy Ren'in sol kıyısı sakinlerinin katıldığı hayali bir kongre sonunda alınan kararları açıklamaktadır. Bu kararlar Rastatt Kongresi'nin derhal dağıtılmasını; İmparatorluk delegelerinin şehirden ayrılmadan önce tüm karar tutanaklarını yakmalarını; Fransızlara karşı 600.000 kişilik bir ordu kurulmasını ve işgal atındaki halkların Jakoben idaresine karşı ayaklanmasını öngörmektedir. Alınan bu kararların uygulanmasından Habsburg, Rus ve Osmanlı İmparatorları başta olmak üzere Prusya, İngiltere, Napoli, İsveç, Danimarka, Portekiz, Sardunya kralları; diğer Alman ve İtalyan hükümdarları ile Mısır beyleri sorumludur.

Yazarın milli kimliğini de açığa çıkaran bu kararın gerekçeleri özetle şu şekilde açıklanır: İmparatorluk heyetinin veya Rastatt'taki temsilcilerinin, ne halkların hakkını çiğneyerek sol yakayı Fransa'ya terk etme yetkisi vardır, ne de bu kadar aşağılayıcı ve onur kırıcı tavizler verme hakkı. En büyük felaket anında bile, hayatı utanç ve sefalet

¹⁹ *Les Représailles*, 51-52.

²⁰ *Les Représailles*, 51-55.

²¹ Joachim Whaley. *Germany and Holy Roman Empire*. C.II, Oxford, 2012, 579-580.

içinde sürdürmektense, onurlu bir duruş sergilemek esastır. Kendilerine dayatılan dinsiz, kral katili ve yağmacı rejim; derin bir dini inanca, hükümdarlarına sadakate, vatan sevgisine ve anayasal düzene bağlı halklar için en büyük bir utanç kaynağı ve felakettir. Jakobenler, halk egemenliği iddiasıyla çelişerek ve en kutsal sözlerini hiçe sayarak, çok sayıda halkı hakimiyetleri altına alan özgürlük katilleri ve halkın egemenliğini çalan tiranlardır. Halkı, köleleştirmekten başka bir amaç gütmemişlerdir.²²

Bunun gibi broşürün genelinde sıkça rastlanan Rastatt Kongresi vurgusu ve Murad Bey'e hitaben "*Alman hükümdarlarının cesaretini yeniden canlandırmak Nelson'a ve size düşüyor.*"²³ ifadesi broşür yazarının Alman ve broşürün basım yerinin de Avrupa'da bir şehir; muhtemelen de görüşmelerin yapıldığı Rastatt kenti olabileceğini göstermektedir. Tabii burada broşürün kapağında neden "Constantinople" ibaresinin bulunduğu sorunu hala havada asılı durmaktadır. Bu da zayıf bir ihtimalle Avrupa'da 18. yüzyılda yaygın olan kitap korsanlığı meselesi ile ilişkilymiş gibi görünmektedir. Sahte künyelerle yayıncılık (Fictitious Imprint) sansür, siyasi baskı ve ticari kaygılarla alakalı bir durumdu. Yayıncılar sansürden kurtulmak için yayınların kapağına sahte basım bilgileri ekliyordu. Fransa'da basılmış bir kitabın kapağına "Londra'da basılmıştır" ibaresi eklenerek hem sansürden hem de vergiden kaçılabilirdi.²⁴ Şüphesiz, Osmanlı İmparatorluğu'nda matbaa imkânlarının kısıtlılığı ve dil meselesi dikkate alındığında Avrupalı okuyucuyu bir kitabın İstanbul'da basıldığına ikna etmek güç bir mesele idi.²⁵ Bu yüzden Les Represailles'ın basım yeri olarak İstanbul'un seçilmesinin arkasında daha görünür bir anlam aramak gerekir. Bunu, Napolyon karşıtı kraliyetçi propaganda aygıtının Osmanlı İmparatorluğu'nun koalisyona katılabileceği hususunda Fransa'ya verdiği bir mesaj olarak görmek daha akılcı olacaktır.

Napolyon Karşıtı Propaganda Örneği

Napolyon'un İtalya'da kazandığı zaferlerin (1796-1797) ardından bizzat kendisinin organize ettiği propagandalarla bir "Napolyon Miti" yaratılmaya çalışılmıştır. Bu konuda tartışmasız bir yeteneğe sahip olan Fransız general tiyatrodan gazetelere, bültenlerden, basın sansüründen gazete makalelerini bizzat yazmaya varıncaya kadar dönemin bütün kitle iletişim araçlarını kullanmıştır. Birinci İtalya Seferi (Mart 1796-Ekim 1797) sırasında raporların, yazışmaların, madalyonların ve özellikle de basının bilinçli manipülasyonu ile kendisine bir "Devrim Kahramanı" imajı yaratmayı başarmıştı. Avrupa'nın neredeyse tamamında tanınmasını sağlayan bu imajı onu kısa süre içerisinde Fransa'da dikkate alınması gereken bir güç haline getirdi.²⁶

Tabii bunun karşılığında özellikle İngiltere odaklı bir karşı propaganda aygıtı devreye girmekte gecikmedi. İngiliz karikatürcüler (James Gillray, Thomas Rowlandson) ve Fransız göçmen yazarlar (Jean-Gabriel Peltier, Jacques Regnier), Napolyon'u zalim, hırslı, dini açıdan ikiyüzlü ve ailesiyle ilgili skandallara bulaşmış bir figür olarak tasvir etmişlerdir. Özellikle Mısır ve Suriye seferlerindeki savaş suçları iddiaları (3800 Türk askerinin katledildiği Yafa katliamı, Fransız vebalı askerlerin zehirlenmesi) bu propagandanın temelini oluşturmuştur. "Kahraman Napolyon" efsanesine karşı oluşturulan "Kara Efsane" propagandası onun canilik ve ahlâksızlığından gayri-meşru doğumuna, boyunun kısalığından karısı Josephine'in sadakatsizliğine varıncaya kadar geniş bir yelpazede seyrediyordu.²⁷

Napolyon karşıtı (Anti-Napoleonic) propaganda genellikle Napolyon'un Mısır seferi sonrasındaki konsüllük ve İmparatorluk dönemlerinde devreye girmiştir. 1798'de yayımlanmış olan Les Represailles bunun erken örneklerinden biri sayılabilir. Broşürün ilk yirmi sayfasında Mısır beyannamesi başta olmak üzere Napolyon parodik bir anlatımla alaya alınmaktadır. Paris'te yayınlanan *Le Redacteur*'ü eleştiren şu örnekte olduğu gibi üsluba dikkat edilmediği takdirde broşürün pekâla Napolyon taraftarı bir yayın olduğuna bile hükmedilebilir:

"Bazı gazeteciler, General Bonapart'ın, (masum amacı Mısır'da özgürlük saltanatını kurmak ve Jakobenlerin güzel ahlâkı sayesinde Avrupa ve Amerika'nın halihazırda yararlandığı tüm medeniyeti bu muhteşem topraklarda yaymak olan) bildirisini gazetelerine eklemekte acele ettiler. Ancak yüzyılın yozlaşması öyle bir hâl aldı ki, bu generalin aleyhtarları, onun niyetinin, Fransızların lütfuyla diğerleri gibi egemen hale gelen Mısır halkı adına, bu ülkeyi yöneten beylerin otoritesini, mülklerini ve tüm zenginliklerini ele geçirmek için tüm

²² Les Représailles, 76-79.

²³ Les Représailles, 52.

²⁴ Bu konu hakkında bkz. Robert Darnton. *Korsanlar ve Yayıncılar: Aydınlanma Çağında Kitabın Serüveni*. İstanbul, 2021, 41-42.

²⁵ Osmanlı Devleti'nin bu sıralarda Fransızca basım yapılabilen geçici matbaası Mısır meselesi dolayısıyla el konularak Mühendishane'ye taşınan Fransız elçiliği matbaasıdır. Bu matbaada Mısır'a gönderilecek olan propaganda metinleri basılmıştır.

²⁶ Hanley, Wayne. *The Genesis of Napoleonic Propaganda 1796-1799*, <http://www.gutenberg-e.org/haw01/haw01.html>

²⁷ Simon Burrow. "Britain and the Black Legend: The Genesis of the Anti-Napoleonic Myth". *Resisting Napoleon*. Ed. M. Philip. New York, 2006, 141-157.

Mısır'ı beylerine karşı ayaklandırmak ve onları yok etmekten başka bir şey olmadığını söylemeye cesaret ediyorlar.”²⁸

Tersine anlamlandırma yapıldığında yazarın bu parodik söylem tarzıyla kastının Napolyon'un Mısır'a özgürlük götürmek, buradaki halkları Avrupa ve Amerika'nın medeniyetlerine ortak etmek gibi idealist hedefleri olduğunu iddia eden Le Rédacteur'ün yalanını ifşa etmek olduğu anlaşılmaktadır. Yazar böyle bir girişten sonra metnin ilerleyen sayfalarında genellikle aynı üslubu koruyarak özetle şunları söylüyor: Generalin bildirisi her ne kadar özgürlük ve halk iradesi üzerine yazılmışsa da, bu sözlerin ardında yatan şey bir çeşit diplomatik illüzyon ve sihirbazlıktır. Fransız Devrimi, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik gibi büyüleyici sloganlarla birçok hükümeti devirmiş, yerine anarşi ve kaos getirmiştir. Bu bağlamda Bonapart ve Direktuar, halkları özgürleştirdiklerini iddia ederken aslında yağmacı ve ikiyüzlü bir politika yürütmektedir. Yazar, Bonapart'ın bu seferle birlikte büyük bir fedakârlık yaptığı izlenimini vermeye çalıştığını ama gerçekte bunun Fransa'nın çıkarları doğrultusunda bir işgal olduğunu belirtiyor. Mısır'ın özgürleştirilmesi bahanesiyle gönderilen ordu, Osmanlı egemenliğini ihlal etmiş, III. Selim'i öfkelenmiştir. Osmanlı'nın bu “ihaneti” fark ederek Fransa'ya savaş ilan etmesi, yine ironik bir tarzda aktarılıyor:

“Bütün bu macerada en acınası gördüğüm şey, zavallı Bonapart'tır: Üç yüz binden fazla insanın katline ve bir milyondan fazlasının da mahvına yol açtı. İtalya'nın üçte ikisini sefalet ve umutsuzluğa sürükledi. Büyük bir servete mukabil çok az bir şöret kazandı. Ve şimdi de hem servetini hem hayatını Türk İmparatoru uğruna feda etmeye hazırlanıyor. Oysa bu cömert davranışa karşı Türk İmparatoru o kadar duyarsız kaldı ki, İtalya kahramanının bu talihsiz kaderine bir damla olsun gözyaşı dökmek yerine, halkına onun üzerine birer kaplan gibi saldırılarını emretti!”²⁹

Metin boyunca Fransız Devrimi liderlerinin ve Bonapart'ın sözleriyle eylemleri arasındaki büyük çelişkilere dikkat çekilmektedir. Fransızlar, sözde cumhuriyet ve özgürlük adına hareket ettiklerini söyleseler de, gerçekte krallardan daha baskıcı ve çıkarıcı davranmaktadırlar. Napolyon'un, küçük bir başarıyı abartarak kendini “yüzyılın adamı” ilan ettiği şu şekilde aktarılmaktadır:

“Bin adamı yenmiştin, kırk binini yendiğini iddia ettin. Çünkü tek bir şehri açlıkla ele geçirdin; kendini yüzyılın en büyük adamı sandın: Ah! Hayatın iniş çıkışlarını ne kadar kötü bir şekilde yaşıyorsun! Kıtayı barışa kavuşturduğunu zannettin, ama şimdi savaş yeniden alevlenecek... Mısırlılara yaptığın coşkulu konuşmalarla Beylerini ve İmparatorluklarını sana vereceğini düşündün. Ancak ne kadar kaba oldukları düşünülürse düşünülün bu halk senin büyüleyici yalanlarına direndi... Fransa'da iyi bir Hristiyan olmadığın gibi, Mısır'da da iyi bir Müslüman değilsin. Seni vahşi bir despotun kölesi ve kendilerini daha da aşağılık bir boyunduruk altına almaya çalışan küstah bir gaspçı olarak gördüler. Bu yüzden büyüleyici yalanlarını dinlemek yerine, sana bir dönecek köpek ve bir haydut muamelesi yaptılar.”³⁰

Sonuç

Les Représailles adlı kraliyetçi broşürün İstanbul'da yayınlanıp yayınlanmadığının tespiti amacıyla hazırlanan bu araştırma adı geçen periyodun İstanbul'da değil, bir Avrupa şehrinde yayınlanmış olabileceği düşüncesini güçlü bir ihtimal olarak ileri sürmektedir. Dolayısıyla 18. yüzyılda İstanbul'da yayınlanmış ilk süreli yayınlar kategorisine ekleme ihtimali de büyük ölçüde azalmıştır. Broşürdeki İngiliz elçisi Spencer Smith ile Kölemen Muhammed Murad Bey'e atfedilen belgeler sahte olup, yazarın propaganda amaçlı olarak kurguladığı metinlerden ibarettir. Zaten yazarın kendisi de broşürünün diğerler yayınlara göre daha az “şarlatan” olduğunu açıkça belirtmektedir.³¹

²⁸ *Les Représailles*, 18; Bu gazetenin bahsedilen nüshası için bkz. *Le Redacteur*, 28 Vendémiaire 7 (19 Ekim 1798), 2-3.

²⁹ *Les Représailles*, 18.

³⁰ *Les Représailles*, 18.

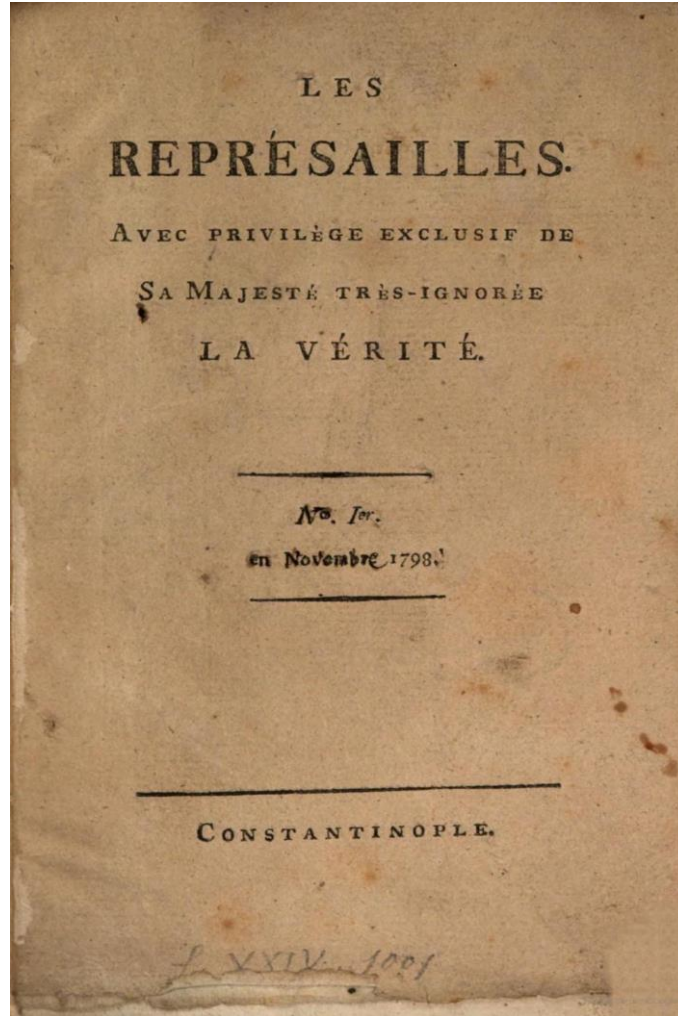
³¹ *Les Représailles*, 6.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

- Al-Jabarti. *Al-Jabarti's Chronicle of The French Occupation, 1798*. Çev. S. Moreh. Princeton: M. W. Publishers, 2006.
- Anderson, M.S. *The Eastern Question, 1774-1923*. New York: St. M. Press, 1966.
- Burrow, Simon. "Britain and the Black Legend: The Genesis of the Anti-Napoleonic Myth". *Resisting Napoleon*. Ed. M. Philip. New York: 2006, 141-157.
- Clayton, Tim. *This Dark Business: The Secret War Against Napoleon*. London: Abacus, 2018.
- Clogg, Richard. "A Further Note on the French Newspapers of Istanbul during the Revolutionary Period (1795-97)", *Bellesten*, (39/153), (1975), 483-492.
- Cole, Juan. *Napoleon's Egypt: Invading The Middle East*. New York: Palgrave MacMillan, 2007.
- Darnton, Robert. *Korsanlar ve Yayıncılar: Aydınlanma Çağında Kitabın Serüveni*. Çev. F. E. Koçyiğit. İstanbul: Antre, 2021.
- Firges, Pascal. *French Revolutionaries in The Ottoman Empire*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Groc, Gérard. "Propagande révolutionnaire et presse française à Constantinople à la fin du XVIIIe siècle". Ed D. Panzac, *Histoire économique et sociale de l'Empire ottoman et de la Turquie (1326-1960)*. Paris, 1995: 795-811.
- Koloğlu, Orhan *Osmanlı Dönemi Basının İçeriği*. İstanbul: 2010.
- Lagarde, Louis. "Note sur les journaux français de Constantinople à l'époque révolutionnaire", *Journal Asiatique*, 235 (1948): 271-276.
- Le Redacteur*, 28 Vendémiaire 7 (19 Ekim 1798).
- Les Représailles: Avec privilège exclusif de Sa Majesté Très-Ignorée La Vérité*. I, (Novembre 1798), Constantinople.
- Osmanlı Belgelerinde Mısır*. İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2012.
- Tarbell, M. *Napoleon's Adresses*. Boston, 1897.
- Tarih-i Cevdet*, Tertib-i Cedid, Cilt VI, Dersaadet: 1309.
- Vak'anüvis Halil Nuri Bey. *Nûrî Tarihi*. Haz. S. V. Toprak. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.
- Wayne, Hanley,. *The Genesis of Napoleonic Propaganda 1796-1799*. <http://www.gutenberg-e.org/haw01/haw01.html>
- Whaley, Joachim. *Germany and Holy Roman Empire*. Cilt 2, Oxford: Oxford Univ. Press, 2012.

<https://books.google.fr/books?id=toNBAAAaAAJ&printsec=frontcover&hl=fr#v=onepage&q&f=false>

ATATÜRK YOLU DERGİSİ

JOURNAL OF ATATÜRK YOLU

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 75 (2024), 54-69.

Geliş/Received: 31.12.2024

Kabul/Accepted: 21.05.2025

DOI: 10.46955/ankuayd.1610953

(Araştırma Makalesi/Research Article)

ANAFARTALAR KAHRAMANI MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN 1928 YILI ÇANAKKALE ZİYARETİ

ANAFARTALAR HERO MUSTAFA KEMAL PASHA’S VISIT TO ÇANAKKALE IN 1928

ŞAKİRE ÇİMENLİ*

ÖZ

İletişim ağının günümüzdeki gibi gelişmediği, bilgiye ulaşmanın çok daha zor ve kısıtlı olduğu Cumhuriyetin ilk dönemleri sadece halk nazarında değil, icraatlarını halka anlatma konusunda devlet liderleri için de son derece sancılı bir evre olmuştur. Halk ile devlet arasındaki yegâne iletişim vasıtasının gazeteler ve dergiler olduğu göz önüne alındığında bu sınırlı ve kısıtlı kaynağa alternatif geliştirmenin ne denli elzem olduğu da anlaşılabacaktır. Siyasi aktörler, bu alternatif kaynak arama ihtiyacını gerçekleştirdikleri yurt gezileri ile çeşitlendirmişlerdir. Hayata geçirilmek istenen devrim/icraat gibi çalışmaların propagandasının yapıldığı ciddi arenalar haline dönüştürülen bu geziler ayrıca devlet liderlerine, halkı ve devlet memurlarını denetleme olanağı da sağlamıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın, çok yönlü gerçekleştirdiği yurt gezileri de bu amaca hizmet eden gezilerdendir ve bunlardan biri de 1928 yılı Çanakkale gezisidir. Mustafa Kemal Paşa, 1928 yılında gerçekleştirdiği bu gezisinde: Harf Devrimi’yle ilgili incelemelerde bulunmuş, Çanakkale savaş alanlarını gezmiş, donanmaya tatbikat yaptırmıştır. TBMM Zabıt Tutanaklarını, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv belgelerini, ulusal basın ve dönemi ihtiva eden literatür kaynakları referans alarak hazırlanan bu çalışma, Mustafa Kemal Paşa’nın, Cumhurbaşkanı olarak Çanakkale’ye ilk ziyareti olan 1928 yılı gezisinin bu yönlerini analiz edip ortaya koymayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale, Harf Devrimi, Mustafa Kemal Paşa, 1928 Yılı Gezisi, Yurt Gezileri.

ABSTRACT

The early period of the Republic, when the communication network was not as developed as it is today and access to information was much more difficult and limited, was an extremely painful phase not only for the public but also for the state leaders in terms of explaining their actions to the public. Considering that the only means of communication between the public and the state were newspapers and magazines, it will be understood how essential it was to develop an alternative to this limited and restricted source. Political actors diversified this need to search for alternative sources by travelling abroad. These trips, which were transformed into serious arenas for the propaganda of the revolution/activities to be implemented, also provided state leaders with the opportunity to control the public and civil servants. Mustafa Kemal Pasha's multifaceted travels abroad were among the trips that served this purpose, and one of them was the Çanakkale trip in 1928. Mustafa Kemal Pasha, during this trip in 1928: He made examinations on the Alphabet Revolution, visited the battlefields of Çanakkale, and had the navy carry out drills. This study, which has been prepared with reference to the Minutes of the Grand National Assembly of Turkey, the State Archive documents of the Presidency of the Republic of Turkey, the national press and the literature sources covering the period, aims to analyse and reveal these aspects of Mustafa Kemal Pasha's 1928 visit to Çanakkale, which was his first visit to Çanakkale as President.

Key Words: Çanakkale, Letter Revolution, Mustafa Kemal Pasha, 1928 Tour, Travels

Extended Abstract

Although political leaders today have many means of communication, they still resort to travelling abroad as the most effective method to convey their actions and ideologies to the public, to make propaganda and to form public opinion. These visits are not only political arenas where leaders announce their national and international messages, but also important meeting points where they establish direct contact with the public, listen to their problems and understand their expectations. These visits, which function as a bridge between the rulers and the public, were developed as an alternative to the print media, which was the only and most effective mass communication tool in the early years of the Republic.

After the end of the National Struggle, Mustafa Kemal Pasha started to carry out revolutions/activities in order to transform Turkey, which was backward in many areas from economy to law, from law to education, from education to health, into a modern and national structure. The way to build the new Turkey depended on the adoption of the revolutions/activities by the people in a short time. For this reason, Mustafa Kemal Pasha made use of the press as well as travelling abroad in order to promote the revolution/activity that had been/would be carried out and to ensure that it was assimilated by the public. As a matter of fact, these travels, in which Pasha personally came into contact with the public, functioned as a unique space where the revolution was directly explained, conveyed and propagandised to the public. Mustafa Kemal Pasha organised 52 foreign trips for this purpose. Pasha tried to keep the morale of the people high by giving messages about the political developments of the day and informed the people about the characteristics of the action/revolution to be carried out.

Mustafa Kemal Pasha believed that education played a decisive role in the change and transformation of a society. In this respect, believing that the change of the alphabet would accelerate this process, he took a bold step despite all opposition and started to work on the alphabet reform. In this context, newspapers were published in new letters, public classrooms were opened, conferences were organised and books were printed. In order to introduce the new letters directly to the public and to follow the process closely, Mustafa Kemal Pasha embarked on a tour of the country starting from Tekirdağ between 23 August and 20 September.

Mustafa Kemal Pasha also visited Çanakkale between 1-2 September 1928 during his tour of the country in order to examine the Letter Revolution and to gauge the public opinion. In fact, Mustafa Kemal Pasha visited Çanakkale many times after 1928. However, his visit to Çanakkale in 1928 was his first visit to the city that shaped his military life as president after 1915, and in this context, it was different, emotional and special from his other visits. Although the main reason for the trip was the Alphabet Revolution, Mustafa Kemal Pasha also travelled to the Gallipoli Peninsula during this trip and told his experiences during the war by giving excerpts from his memories to the soldiers who were with him as a guide and reminisced his memories of the Çanakkale Battles. Pasha, who visited the battlefields and made studies on the Letter Revolution in Çanakkale, did not neglect to give a message about the tensions with Greece due to the exchange and Italy's disturbing demands in the Mediterranean by ordering the navy he brought from Istanbul to manoeuvre. In this context, it can be said that Mustafa Kemal Pasha's trip to Çanakkale in 1928 was shaped by three elements; introducing the New Turkish letters, visiting the battlefields of Çanakkale and having the navy perform military manoeuvres

Giriş

Mustafa Kemal Paşa Millî Mücadele'den sonra inşa etmeyi düşündüğü yeni devlet için devrim yapmaya başlamıştır. Yapılacak olan devrimin, benimsenmesinin ve olası bir reaksiyonun önüne geçilmesinin yolu ise halka indirgenip halk tarafından kabul görmesine bağlıydı. Bu gereklilikten hareket eden Mustafa Kemal Paşa, devrimden önce kamuoyunu devrime hazırlamak; devrimden sonra ise kamuoyunun devrime karşı tepkisini ölçmek amacıyla yurt gezilerine çıkmıştır. Gerçekleştirdiği yurt gezilerinde devrim lideri olarak, yapılacak olan devrimin neden yapıldığını ve sonuçlarına dair açıklamalarda bulunmuş ve devrimin halk nazarında benimsenmesi için çaba harcamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın, Şapka Devrimi öncesinde Kastamonu'ya gerçekleştirdiği gezi de bu minvalde yapılan gezilerdendir. 1925 yılında Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri olan Saffet Arıkan anılarında Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine Şapka Devrimi'ni Kastamonu'da başlatmasının nedenini şöyle aktardığını anlatmaktadır: *"Çocuğum Kastamonu'ya gideceğim...Niçin Kastamonu'yu seçtiğimi bilemezsin. Dur, anlatayım. Bütün vilayetler beni tanır. Ya üniforma ile yahut fesli, kalpaklı sivil elbiseyle görmüşlerdir. Yalnız Kastamonu'ya gidemedim. İlk önce nasıl görürlerse öyle alışırlar, yadırgamazlar. Üstelik bu vilayet halkının hemen hepsi asker ocağından geçmişler. İtaatlidirler, munistirler. Adları gericiye çıkmışsa da anlayışlıdır. Bunun için şapkayı orada giyeceğim ..."*¹ Diğer taraftan Falih Rıfkı Atay ünlü eseri *"Çankaya'da"* Mustafa Kemal Paşa'ya neden şapkayı İzmir veya daha aydın fikirli insanların yaşadığı bir yerde değil de mutaassıp olan Kastamonu'da giydiğini sorduğunu Paşa'nın da: *"İzmir tarafı halkı beni birçok defa gördü. Eğer orada şapka giysem, bana değil, şapkama bakarlardı. Beni ilk defa görenler ise şapkamla olduğu gibi kabul ettiler."*² cevabını verdiğini belirtmiştir. Radyo, televizyon, internet gibi iletişim araçlarının olmadığı bir devirde halkı devrimden haberdar etmek, amacını ve gerekçelerini anlatmak için yegâne vasıtanın basın olduğu düşünüldüğünde Mustafa Kemal Paşa'nın, basınla yetinmeyip devrimin idraki ve kalıcılığı için gezilerden de yararlandığı anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa, devrimlere bir altyapı oluşturma çabasıyla gerçekleştirdiği bu gezilerinde halkın sorunlarını yerinde görmeyi ve askeri birlikleri de teftiş etmeyi ihmal etmemiş ve bu amaç çerçevesinde 52 yurt gezisi düzenlemiştir.³ Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale'ye yaptığı geziler de bu amaca hizmet eden gezilerden olup; 1-2 Eylül 1928, 14 Temmuz 1933,⁴ 14-15 Nisan 1934,⁵ 25 Haziran 1934⁶ evresinde gerçekleşmiştir.⁷ Mustafa Kemal'in Çanakkale'ye gerçekleştirdiği ve araştırmanın esasını oluşturan 1928 yılı ilk gezisi hariç diğer gezilerine kısaca değinmek gerekirse şöyledir: Mustafa Kemal Paşa, 14 Temmuz 1933 tarihinde Çanakkale'ye yaptığı ikinci gezisini Ertuğrul Yatı ile Marmara Denizi üzerinden Ece Limanı'na gelerek gerçekleştirmiş⁸ vali, belediye başkanı ve Çanakkale eşrafiyla görüşüp teftişlerini yaptıktan sonra şehirden ayrılmıştır.⁹ Paşa, Çanakkale'ye üçüncü ziyaretini Batı Anadolu gezisi esnasında İzmir'den sonra yapmıştır.¹⁰ 14 Nisan 1934'te şehre gelen Mustafa Kemal Paşa, ilk iş olarak Çanakkale'deki askeri birlikleri teftiş etmiş¹¹ ve aynı günün akşamında orduevinde tertip edilen baloya katılmış ertesi gün ise Balıkesir'e geçmiştir.¹² Paşa, Çanakkale'ye dördüncü ziyaretini 25 Haziran 1934 günü İran Şahı Rıza Pehlevi ile birlikte gerçekleştirmiştir.¹³ Bu gezi kapsamında 25 Haziran 1934'te Biga üzerinden Çanakkale'ye hareket edilmiş, şehre girmeden önce Balaban Tepesi üzerinde bir

¹ Niyazi Ahmet Banoğlu, *Nükte ve Fıkralarla Atatürk*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1981,250-251; *Atatürk'ün Kastamonu Gezisi ve Şapka Devrimi*, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yıldönümü İl Kutlama Komitesi Adına, Ankara, 1982, 22-25.

² Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul: Pozitif Yayınları,2009,502.

³ Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları,1998, IX ve XI.

⁴ "Reisicumhur Hazretleri", *Hakimiyeti Milliye*, 16 Temmuz 1933,1; "Gazi Hz. Evvelki Gün Çanakkale'ye Gittiler", *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1933,1; "Gazi Hz. Çanakkale'yi ve Yalova'yı Teşrif Ettiler", *Son Posta*, 16 Temmuz 1933,1.

⁵ "Gazi Hz. Çanakkale'yi ve Bazı Kıtaları Teftiş Ettiler", *Akşam*, 15 Nisan 1934,1; "Gazi Hz. Çanakkale'den Balıkesir'e Geldiler", *Hakimiyeti Milliye*, 15 Nisan 1934,1; "Gazi Hz. Geceyi Edremit'te Geçirdiler", *Hakimiyeti Milliye*, 16 Nisan 1934,1; "Gazi Hz. Edremit'te", *Milliyet*, 15 Nisan 1934,1; "Gazi Hz. Çanakkale'yi Teşrif Ettiler", *Vakit*, 15 Nisan 1934, 1; "Gazi Hz. Dün Balıkesir'i Şereflendirdiler", *Vakit*, 16 Nisan 1934, 1.

⁶ "Hoş Geldiniz Şahinşah Hz.", *Akşam*, 26 Haziran 1934,1; "İki Büyük Şef İstanbul'da", *Hakimiyeti Milliye*, 26 Haziran 1934,1; "Şahinşah Hz. İle Gazi Hz. Bu Sabah 11 Buçukta İstanbul'u Şereflendiriyorlar", *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1934,1; "Şahinşah Hz. ve Gazimiz Şehrimize Şeref Veriyorlar", *Son Posta*, 26 Haziran 1934, 1; "İstanbul Bu Sabah Aziz Misafirini Selamlıyor", *Vakit*, 26 Haziran 1934,1.

⁷ Mehmet Önder, *Atatürk'le Adım Adım Türkiye*, Ankara: Kültür Ofset Araştırma Yayınları,1984,94-97.

⁸ "Reisicumhur Hazretleri", *Hakimiyeti Milliye*, 16 Temmuz 1933,1; "Gazi Hz. Evvelki Gün", *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1933,1; "Gazi Hz. Çanakkale'yi", *Son Posta*, 16 Temmuz 1933,1.

⁹ "Reisicumhur Hazretleri", *Hakimiyeti Milliye*, 16 Temmuz 1933,1.

¹⁰ "Gz. Hazretleri", *Hakimiyeti Milliye*, 16 Nisan 1934,1.

¹¹ "Gazi Hazretleri", *Milliyet*, 15 Nisan 1934,1.

¹² "Gazi Hz. Geceyi", *Hakimiyeti Milliye*, 16 Nisan 1934,1.

¹³ Muhittin Gül, "Atatürk'ün Yurt Gezilerinin Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006, 8/3 (2006) 61.

kahve molası verilmiş¹⁴ ve askeri tatbikat izlendikten sonra 15.45'te şehre girilmiştir.¹⁵ Çanakkale'de askeri birlikleri denetleyen Mustafa Kemal Paşa akabinde Erenköy'e geçmiş ve burada konuk Cumhurbaşkanını Çanakkale Muharebeleriyle ilgili bizzat kendisi bilgilendirmiş,¹⁶ akşamında ise Gülcemal Vapuru ile İstanbul'a dönmüştür.¹⁷ Mustafa Kemal Paşa, Çanakkale'ye beşinci ziyaretini İsmet Paşa ve Afet İnan'la birlikte 1 Ağustos 1935'te gerçekleştirmiş sahilde üç saat vakit geçirdikten sonra şehirden ayrılmışlardır.¹⁸ Paşa'nın, Çanakkale'ye bu gezileri haricinde şehre uğramadan 17 Şubat 1935'te gerçekleştirdiği bir de boğazdan geçişi vardır.

Mustafa Kemal Paşa'nın, 1928 yılından sonra Çanakkale'ye yaptığı ziyaretler dikkate alındığında bu gezilerin ekseriyetle askeri birlikleri denetleme amaçlı olduğu ve bu savunma amacının ise Faşizm ve Nazizm kökenli tansiyonu yükselten sansasyonel hamlelere karşı bir tedbir veyahut bir gözdağı verme ihtiyacından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa'nın bir devrim lideri olarak "öğretmen", Çanakkale Muharebelerine katılan biri olarak "rehber", donanmaya manevra yaptıran biri olarak "amiral" edasıyla çeşitli misyonlar üstlenerek gerçekleştirdiği 1928 Çanakkale gezisi Çanakkale'ye yaptığı diğer gezilerinden farklı olup detaylandırılmaya değer bir konudur. Yapılan incelemeler Mustafa Kemal Paşa'nın 1915'ten sonra Cumhurbaşkanı olarak Çanakkale'ye yaptığı bu ilk ziyaretinin, amacı ve ayrıntıları bağlamında yeteri kadar detaylandırılmadığını ortaya koymuştur. TBMM Zabıt Tutanaklarını, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv belgelerini, ulusal basını ve dönemi ihtiva eden literatür kaynakları referans alarak hazırlanan bu çalışma, söz konusu alandaki bu eksikliği giderip alana daha fazla katkı sağlamayı hedeflemiştir.

Mustafa Kemal'in, Cumhurbaşkanı olarak Çanakkale'ye gerçekleştirdiği ilk ziyareti olan 1928 yılı gezisinin itekleyici amillerinden biri Harf Devrimi iken; diğer bir sebebi ise bu şehrin, Mustafa Kemal Paşa'nın hayatında özel bir yerinin olmasıdır. Nitekim inisiyatif olarak düşmana karşı harekete geçtiği ve göğsünden vurulduğu Çanakkale Muharebelerinde elde ettiği başarı sadece savaşın gidişatını değiştirmekle kalmamış aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın, ulusal ve uluslararası düzeyde tanınmasını da sağlamıştır.¹⁹ "Anafartalar Kahramanı" ünvanını aldığı²⁰ albaylığa (miralay) yükseldiği²¹ bu cephenin, ileri yıllarda Mustafa Kemal Paşa'nın, halk tarafından benimsenip Millî Mücadele'nin lideri²² olarak kabul görmesinde hatırı sayılır bir tesiri olmuştur. Öte yandan 1928 yılı Çanakkale gezisi, bu sebeplerin yanı sıra Mussolini'nin kaygı veren yayılmacı dış politikası, Yunanistan ile çözülemeyen nüfus mübadelesi meselesi nedeniyle gerginlik yaşanan bu devletlere donanmaya manevralar yaptırmak suretiyle gözdağı verme misyonuna da hizmet etmiştir. Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa'nın 1928 yılında yaptığı ve yukarıda hülasası verilen 1928 Çanakkale gezisinin amillerini ve niteliklerini sıralayıp detaylandırmak gerekmektedir.

1. Harf Devrimi'yle İlgili Denetimler Yapmak

Çağdaş uygarlık ölçütlerine göre inşa edilen Cumhuriyet'in değerlerini, Türk halkına benimsetmek ve yaşantısına entegre etmek için yazı son derecede önemli bir araçtır. Bu önemli aracın değişim farkındalığı, Tanzimat Dönemi ile başlayıp Meşrutiyet Dönemi'nde yoğunlaşmışsa da dönemin muğlak siyasi atmosferinden dolayı mümkün olmamıştır.²³ 1923 yılından itibaren yeni kurulan Türkiye'de de gündeme gelen yazı/harf değişikliği TBMM'yi, basını, aydın ve düşünürleri ikiye bölmüştür.²⁴ Diğer taraftan eğitim sisteminin temel kutbu olan öğretmenler, Milli Eğitim Bakanı Vasıf Çınar'ın yaptığı ankette %96 oranında yeni Türk harflerine karşı olduklarını ortaya

¹⁴ Mithat Atabay, *Atatürk ve Çanakkale*, Çanakkale: Paradigma Yayınları, 2015, 192-193.

¹⁵ "Şahinşah Hz. İle Gazi Hz.", *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1934, 1.

¹⁶ Önder, *Atatürk'ün Yurt*, 119.

¹⁷ "Şahinşah Hz. İle Gazi Hz.", *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1934, 1.

¹⁸ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009, 215-217; Afet İnan bu geziye dair hatıralarını, 10 Kasım 1952'de Cumhuriyet gazetesinde "Kemal Atatürk ve Çanakkale Savaşı" başlığı adı altında kaleme almıştır. *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1952.

¹⁹ Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl-1*, Yeni Gün Haber Ajansı Yayıncılık, 1999, 112; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 1. Kitap, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991, 49; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.9, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, 469-471; Bayram Akça, "Mustafa Kemal Paşa'nın, Askerlik Hayatında Çanakkale Savaşları'nın Yeri", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı (2006) 107-114.

²⁰ Turan, *Türk Devrim*, 49.

²¹ Osman Akandere, "Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale Savaşlarında Gösterdiği Liderlik ve Motivasyon Stratejileri", *Atatürk Dergisi*, 5/3(2010) 81.

²² "Reisi Cumhur Hazretleri Evvelki Gece Çanakkale ve Gelibolu Seyahatlerinden Avdet Bulundular", *Hakimiyeti Milliye*, 4 Eylül 1928, 1.

²³ İlhan Başgöz- Howard E. Wilson, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk*, Ankara: Dost Yayınları, 1968, 113-114.

²⁴ Neriman Tongul, "Türk Harf İnkılâbı", *Atatürk Yolu Dergisi*, 33-34 (2004) 115-116.

koymuş, üniversite hocaları ise bu harflerin kabul edilmesi halinde bir tek satır yazmayacaklarını, kalemlerini kıracaklarını belirtmişlerdir. Fakat Latin kökenli yeni Türk harflerine karşı olan ve Arap harflerinde kalma konusunda ısrar eden bu grupların göz ardı ettiği husus toplumda Arap harfleriyle okuma-yazma bilenlerinin oranının %6'yı geçmemesiydi.²⁵

Bir toplumun, değişim ve dönüşümünün en önemli öğelerinden birinin eğitim olduğuna inanan Mustafa Kemal Paşa, bu devrimin harf değişimiyle mümkün olacağı kanaatindeydi. Bu nedenle Paşa, onca muhalefete rağmen alfabe değişikliği için radikal bir adım atarak hazırlıklara başlamıştır. Bu hazırlıklar doğrultusunda "Elifba Raporu" düzenlenmiş, gazeteler yeni harfler ile yayınlanmaya başlanmış, halk dershaneleri açılmış, konferanslar verilmiş, kitaplar basılmış ve Mustafa Kemal Paşa yeni harfleri halka bizzat kendisi tanıtip denetimler yapabilmek amacıyla 23 Ağustos-20 Eylül tarihlerini kapsayan ve Tekirdağ'dan başlayan bir yurt gezisine çıkmıştır.²⁶

Tekirdağ'dan sonra Bursa'ya geçen Paşa,²⁷ İstanbul Dolmabahçe Sarayı'nda birkaç gün istirahat ettikten sonra 1 Eylül 1928'de Ertuğrul Yatı ile Çanakkale'ye hareket etmiştir.²⁸ Bu gezi Mustafa Kemal Paşa'nın, "Cumhurbaşkanı" olarak Çanakkale'ye gerçekleştireceği ilk gezisidir.²⁹ Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in, Harf Devrimi nedeniyle düzenlediği bu yurt gezisinde Çanakkale'yi de ziyaret etmesinde Çanakkale'deki öğretmenler tarafından Mayıs-Ağustos 1925 aralığında yayınlanan "Muallimler Birliği Dergisi'nde"³⁰ Kemalettin Derviş imzalı yazı dizisinin de etkili olduğu düşünülmektedir.³¹ Kemalettin Derviş, 15 Ağustos 1925 tarihli "*Munfasıl Harf mi? Muttasıl Harf mi?*" başlıklı yazısında "*muttasıl harflerin nesi var? zararı neresindedir...?*" derken;³² 31 Ağustos 1925 sayılı devam mahiyetindeki "*Latin Harfleri mi kendi harflerimizi islah mı?*" başlıklı yazısında *Latinciler Zümresi* olarak nitelediği Harf Devrimi'ni savunanları; yabancı ülkelerde tahsil görmüş, Avrupa'nın etkisinde kalmış, vatan düşmanı bir kesim olarak nitelemiştir. Geleceğin nesillerini yetiştirecek olan öğretmen birinin kaleminden Harf Devrimi'ne dönük: "*Yazı bir müessesedir, yıkılamaz. Tebdil edilemez. Başka millet harflerine kalp olunamaz. Ancak islah olunur...*"³³ gibi son derece ağır ve sert tenkitlerin Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatini çektiği ifade edilebilir. Nitekim Harf Devrimi'nin benimsenip yaşatılmasının ön şartının eğitim neferleri olan öğretmenler tarafından kabul görmesine bağlı olduğu düşünüldüğünde, bir dizi öğretmen tarafından çıkarılan bu dergide yer alan yazının, dergi kadrosunca benimsenmiş olma ihtimalinin Mustafa Kemal Paşa'yı rahatsız ettiği ve Çanakkale'ye bir ziyaret gerçekleştirmeye sevk ettiği ileri sürülebilir.³⁴

Dolmabahçe Sarayı'ndan Ertuğrul yatıyla gece üç buçukta hareket eden³⁵ Mustafa Kemal Paşa saat: 14:45'te Çanakkale'ye varmıştır. Çanakkale'de Mustafa Kemal Paşa'yı sahili dolduran halk büyük bir coşku ile karşılamıştır.³⁶ Öyle ki bu coşkuyu İkdâm gazetesi manşetten "*Çanakkale dün emsalsiz bir sevinç içinde çalkalandı.*"³⁷ başlığıyla duyurmuştur. Mustafa Kemal Paşa, kendisini karşılamaya gelen coşkun kalabalığa ziyaretinin öncelikli amacı olan Harf Devrimi'yle alakalı "*Yeni Türk harflerini öğrendiniz mi?*" sorusunu yönelmiş ve müsbet cevap almıştır.³⁸ Bu cevaptan sonra Paşa, devlet memurlarının devrime karşı tavrını öğrenmek için halkın coşkun ve candan alkışları arasında doğruca Hükümet Konağı'na doğru yol almıştır.³⁹ Hükümet Konağı'na yaya olarak geçen Paşa, buradaki kitleye kara tahta üzerinde yeni Türk Harfleri hakkında sualler sormuş, imla

²⁵ Başgöz-E. Wilson, *Türkiye Cumhuriyet'inde*, 116-117.

²⁶ Tongul, "Türk Harf İnkılabı", 120-124.

²⁷ Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999, 414.

²⁸ "Gazi Hazretleri Ertuğrulla Dün Gece Gelibolu'ya Hareket Buyurdular", *Hakimiyeti Milliye*, 2 Eylül 1928, 1; "Çanakkale Dün Emsalsiz Bir Sevinç İçinde Çalkalandı", *İkdâm*, 2 Eylül 1928, 1; "Gazi Hazretleri Dün Çanakkale'yi ve Gelibolu Harp Sahnelerini Ziyaret Buyurmuşlardır. Büyük Reisimiz halkı Yeni Yazı ve İmla İtibarıyla Gayet İyi Bir Halde Bulmuşlardır" *Milliyet*, 2 Eylül 1928, 1.

²⁹ Önder, *Atatürk'ün Yurt*, 118.

³⁰ Atabay, *Atatürk ve Çanakkale*, 138.

³¹ Atabay, *Atatürk ve Çanakkale*, 189.

³² *Çanakkale Muallimler Birliği Dergisi*, 15 Ağustos 1925.

³³ *Çanakkale Muallimler Birliği Dergisi*, 31 Ağustos 1925.

³⁴ Mithat Atabay, *Çanakkale Topraklarında Mustafa Kemal Atatürk*, Çanakkale: Çanakkale Belediyesi Yayınları, 2019, 62.

³⁵ "Gazi Hazretleri Ertuğrulla Dün Gece", *Hakimiyeti Milliye*, 2 Eylül 1928, 1.

³⁶ "Gazi Hazretleri Anafartalar'ı Ziyaret Ettiler", *Akşam*, 3 Eylül 1928, 1; *Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri*, Derleyen: Necati Çankaya, İstanbul: Tifdruk Matbaacılık, 1985, 269.

³⁷ "Çanakkale Dün Emsalsiz", *İkdâm*, 2 Eylül 1928, 1; "Gazi Hazretleri Dün Gece Gelibolu'ya Teşrif Buyurdular", *Son Saat*, 2 Eylül 1928, 1; "Gazi Hazretleri Dün Çanakkale ve Maydos'u Teşrif Ettiler", *Vakit*, 2 Eylül 1928, 1.

³⁸ "Çanakkale Maydos Halkı Gazinin Ani Teşriflerinden Sevinç Heyecanlar Geçirmekte ve Büyük Halaskâra Şükranlarını İzhar Eylemektedir", *Hakimiyeti Milliye*, 3 Eylül 1928, 1.

³⁹ "Çanakkale Dün Emsalsiz", *İkdâm*, 2 Eylül 1928, 1.

kaidelerine dair izahlarda bulunmuş ve dersler vermiştir.⁴⁰ Tahta başında aldığı cevaplardan memnun olan Paşa, Çanakkale halkına teşekkür etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Hükümet Konağı'ndan sonra Belediye dairesini ve Türk Ocaklarını da ziyaret ederek yeni Türk harfleriyle ilgili teftişler yapıp açıklamalarda bulunmuştur.⁴¹ Çanakkale merkezde Harf Devrimi'ne ilişkin yaptığı teftişten memnun kalan Paşa, Maydos'a (Eceabat) gitmek için harekete geçmiştir.⁴² Çanakkale halkı kendilerini bir gece de olsa misafir etmek istemiş ve bu rica Belediye Reisi tarafından Paşa'ya iletilmişse de Mustafa Kemal Paşa'nın programının yoğunluğu nedeniyle kabul edilmemiştir.⁴³

2. Çanakkale Muharebe Alanlarını Gezip Savaş Anılarını Yad Etmek

Mustafa Kemal Paşa'nın askeri kariyerinin dönüm noktasını, Çanakkale Muharebeleri belirlemiştir. Bu nedenle Paşa, hayatında önemli bir yer teşkil eden Çanakkale Muharebelerine dair hatıralarına daima ayrı bir ihtimam göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'dan Sivas'a dönerken göğsündeki tek madalyası Çanakkale Muharebelerinde kazandığı "*Çifte Kılıçlı Altın İmtiyaz Madalyası*" idi. Millî Mücadele'de nişan ve rütbelerinin elinden alınmasından son derece müteessir olan Paşa, göğsündeki bu madalyaya dokunarak: "... Varsın alsınlar! Ancak, bunu vermem; bunu benden kimse alamaz! Bunu Anafartalar'da savaş meydanında benim göğsüme taktılar!"⁴⁴ diyerek Çanakkale Muharebelerinin kendisinde ne denli ayrı ve özel bir yere sahip olduğunu altını çizmiştir. Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa'nın, 1928 yılı Çanakkale ziyaretinin diğer bir sebebinin, hayatının miladı olan Çanakkale Muharebelerindeki anılarını yad etmek olduğu söylenebilir.

Mustafa Kemal Paşa'nın, geçmişe bir yolculuk yapıp ve anılarını yad edeceği bu gezi sırasında kendisine: Halk Fırkası Kâtip Umumiyesi Saffet Bey, Nuri Bey, Kılıç Ali Bey, Salih Bey, Cevat Abbas Bey, Recep Zühdü Bey, Hasan Cavid Bey, Ruşen Eşref Bey, Seyri-i Sefain Müdürü Umumiyesi Sadullah Bey, Seryaver Rüsuhi Bey, Muhafaza Kıtaatı Kumandanı İsmail Hakkı Bey, yaverlerden Naşid ve Fikri Beyler eşlik etmişlerdir.⁴⁵

Çanakkale merkezden 16:00/17:00'da Maydos'a geçen⁴⁶ Paşa'yı, burada; vali vekili, jandarma kumandanı, polis müdürü beylerle, kaza erkânı ve halk karşılamıştır.⁴⁷ Bu merasimden sonra Mustafa Kemal Paşa anılarını yad etmek için Anafartalar'a geçmiştir.⁴⁸ Anafartalar'ı ziyaret eden Mustafa Kemal Paşa, cephede yaşanan olayların önemli bir tanığı olarak 1915 yılı hatıralarını yanındakilere bir rehber edasıyla anlatmıştır.⁴⁹ Anafartalar savaş alanını otomobilden tek tek inip: "*Burası saatin beni kurtardığı/kırıldığı düşman kurşununun isabet ettiği yerdir. Burası ilk karargahımı kurduğum yerdir. Burası düşmana ilk darbeyi vurduğum yerdir.*"⁵⁰ diyerek anlatan Mustafa Kemal Paşa bu sözleriyle adeta Çanakkale Kara Muharebelerinin bir özetini yapmıştır. Bu özetin tahlili ise 1915 yılı Çanakkale Muharebelerinde ve bu muharebelerde Mustafa Kemal Paşa'nın üstlendiği rolde gizlidir.

Yıllar sonra Çanakkale'ye gelen Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, muharebe alanlarını *Anafartalar Grup Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın* anılarından hareketle ortaya koyması tarihin birinci ağızdan dinlenmesine eşdeğer olup son derece kıymetlidir. Bu sebeple *Anafartalar Grup Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın* hatıralarından istifade ederek anlattığı bu tarihi gezide kullandığı cümleler ile hangi olayı kastettiğini çözümlemek gerekmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, 3. Kolordu dâhilinde oluşturulan 19 Tümen Komutanlığı'na 18 Ocak 1915'te atanmış ve 25 Şubat 1915'te Çanakkale Maydos'a gelmiştir.⁵¹ Maydos'a gelen Mustafa Kemal Paşa, ilk karargahını burada kurmuştur.⁵² Mustafa Kemal Paşa'nın, Çanakkale gezisi esnasında yanındaki erkâna "*Burası ilk karargahımı*

⁴⁰ "Gazi Hazretleri Dün Çanakkale'yi", *Milliyet*, 2 Eylül 1928, 1.

⁴¹ "Çanakkale Maydos Halkı Gazinin", *Hakimiyeti Milliye*, 3 Eylül 1928, 1.

⁴² "Çanakkale Maydos Halkı Gazinin", *Hakimiyeti Milliye*, 3 Eylül 1928, 1; *Akşam*, "Gazi Hazretleri Anafartalar'ı", 3 Eylül 1928, 1.

⁴³ "Gazi Hazretleri Anafartalar'ı", *Akşam*, 3 Eylül 1928, 1; "Gazi Hazretleri Dün Çanakkale'yi", *Milliyet*, 2 Eylül 1928, 1.

⁴⁴ Banoğlu, *Nükte ve Fıkralarla*, 401-402.

⁴⁵ Çanakkale Maydos Halkı Gazinin", *Hakimiyeti Milliye*, 3 Eylül 1928, 1; "Gazi Hazretleri Dün Çanakkale'yi", *Milliyet*, 2 Eylül 1928, 1.

⁴⁶ "Çanakkale Dün Emsalsiz", *İkdam*, 2 Eylül 1928, 1; "Reisi Cumhuriyet Hazretleri Evvelki Gece", *Hakimiyeti Milliye*, 4 Eylül 1928, 1.

⁴⁷ "Çanakkale Maydos Halkı Gazinin", *Hakimiyeti Milliye*, 3 Eylül 1928, 1.

⁴⁸ "Gazi Hazretleri Anafartalar'ı", *Akşam*, 3 Eylül 1928, 1.

⁴⁹ "Sevgili Gazimiz Dün Gece Avdet Ettiler", *Vakit*, 3 Eylül 1928, 1; "Gazi Hazretleri Dün Çanakkale'yi Teşrif Ettikten Sonra Rumeli Sahiline Geçtiler ...", *Son Saat*, 3 Eylül 1928, 1.

⁵⁰ "Gazi Hazretleri Dün Çanakkale'yi", *Son Saat*, 3 Eylül 1928, 1; "Çanakkale Maydos Halkı Gazinin", *Hakimiyeti Milliye*, 3 Eylül 1928, 1.

⁵¹ Uluğ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı (1881-1918)*, I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980, 37.

⁵² Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi'ndeki karargahları; 25 Şubat 1915- 19 Nisan 1915 Maydos karargâhı, 19 Nisan 1915- 25 Nisan 1915 Bigalı Köyü karargâhı, 25-26 Nisan 1915 Kocadere Köyü karargâhı, 27 Nisan 1915- 17 Mayıs 1915 Kemalyeri karargâhı, 17 Mayıs 1915- 04 Haziran 1915 180 Rakımlı Tepe Güneyi, 04 Haziran 1915- 08 Ağustos 1915 Kemaldere karargâhı, 08 Ağustos 1915-10

kurduğum yerdir." diyerek işaret ettiği yerin bu nedenle Maydos/Eceabat olduğu anlaşılmaktadır. Çanakkale Deniz Savaşlarında başarılı olamayan İtilaf güçleri karaya çıkarma yapmaya karar vermişlerdir. Bu çıkarmalardan biri Gelibolu Yarımadası'nın kuzeyinde olan Arıburnu istikametine yapılmıştır. 25 Nisan sabahı Arıburnu kıyılarına çıkan Anzak birlikleri,⁵³bu kıyıları gözetleyen iki mangadan oluşan Türk birliğinin şiddetli direnişiyle karşılaşmışlardır. Yoğun çatışmaların olduğu bu cephede 27. Alay Komutanı olan Albay Şefik Aker'e 19'uncu Tümen'in 57'nci Alayının Kocaçimen'e yöneldiği bilgisi verilerek bu tümenle temasa geçmesi istenmiştir.⁵⁴Albay Şefik Aker'e temasa geçmesi talimatı verilen 19. Tümen'in Komutanı Çanakkale Muharebelerinin seyrini değiştirecek olan Mustafa Kemal Paşa'dır. 25 Nisan sabahı Kabatepe yönündeki şiddetli bombardıman ve Maltepe'deki 77'nci Alay ve 9'uncu tümendenden gelen raporlar üzerine tümenini alarma geçiren Mustafa Kemal Paşa, süvari bölüğünü bölgenin kilit noktası olan Kocaçimen'e yöneltmiş ve tehlike durumunda sonuna kadar direnilmesi emrini vermiştir. Conkbayırı'nın kaybedilmesi halinde boğazı müdafaa etmenin mümkün olamayacağını bilen Mustafa Kemal Paşa, harekete geçmek için saat 07:00'ye kadar beklemiş ve hiçbir emir gelmeyince kurmay başkanını ve iki alayını Bigalı'da bırakarak, 57'nci Alay ile birlikte saat 08:00'de Kocaçimen'e hareket etmiştir.⁵⁵Conkbayırı'na gelen Mustafa Kemal Paşa, cephanesi bittiği için geri çekilen Türk askerlerine anında müdahale etmiştir. Mustafa Kemal Paşa gerçekleştirdiği bu müdahalesini sonraki yıllarda şöyle anlatmaktadır: *"Kaçan efrada: -Düşmandan kaçılmaz dedim. - Cephanemiz kalmadı, dediler. - Cephaneniz yoksa, süngünüz var, dedim. Ve bağırarak bunlara süngü taktırdım. Yere yatırdım. Aynı zamanda Conkbayırı'na doğru ilerlemekte olan piyade alayı ile cebel bataryasının yetişebilen efradının "marş marş'la" benim bulunduğum yere gelmeleri için yanımdaki emir zabıtını geriye saldırdım. Bu efrat süngü takip yere yatınca düşman efradı da yere yattı. Kazandığımız an bu andır."*⁵⁶ Bu hamleyi 57'nci Alay'ın 261 rakımlı tepeye taarruzu takip etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu taarruzun sıradan bir taarruz olmadığını Ruşen Eşref Bey'e verdiği söyleşide şöyle anlatmaktadır: *"...Bu öyle alelade bir taarruz değil, herkesin muvaffak olmak veya ölmek azmiyle harekete teşne olduğu bir taarruzdur. Hatta ben, kumandanlara şifahen verdiğim emirlere şunu ilave etmişimdir: Size ben taarruzu emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman zarfında yerimize başka kuvvetler ve kumandanlar kaim olabilir."*⁵⁷ İşte Mustafa Kemal Paşa'nın 1928 Çanakkale gezisi sırasında *"Burası düşmana ilk darbeyi vurduğum yerdir."* diyerek gösterip anlattığı yerin Conkbayırı ve bu sahada başlattığı taarruz olduğu anlaşılmaktadır.

25 Nisan'dan sonra İtilaf Devletlerinin, ikinci kez çıkarma yapacağını tahmin edilmesi üzerine 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa ile Mustafa Kemal Paşa çıkarma için öngörülen araziye incelerler. Esat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya çıkarma bölgesi olarak öngördüğü yeri sormuş, Mustafa Kemal Paşa *"Arıburun-Anafartalar"* arasındaki kıyıya işaret etmişse de inandırıcı olamamıştır. Buna karşın Mustafa Kemal Paşa, kendi önlemini alıp karargahını çıkarma bölgesini tepeden gören Düztepe'ye taşımıştır.⁵⁸ 6 Ağustos'ta başlayan ikinci çıkarma, Mustafa Kemal Paşa'nın öngördüğü yerden yapılmış; fakat gerekli önlemler alınmadığından Anafartalar bölgesi zor duruma düşmüştür. Ordu Komutanı 16. Kolordu'dan destek istemişse de bu mümkün olmamış ve cephe çökme noktasına gelmiştir. Bu gelişmeler üzerine 5'inci Ordu Kurmay Başkanı, 5'inci Ordu Komutanı Liman Von Sanders adına Mustafa Kemal Paşa'ya telefon ederek gidişat hakkında görüşlerini sormuş ve Mustafa Kemal Paşa durumun hassasiyetini belirterek zaman kaybetmeksizin tüm birliklerin, komutası altına verilmesini önermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu önerisini fazla bulan Kurmay Başkanın *"Çok gelmez mi?"* sorusuna, Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı *"Az gelir"* olmuştur.⁵⁹ Bu gelişmeler üzerine 8/9 Ağustos gecesi Mustafa Kemal Paşa, Anafartalar Grup

Aralık 1915 Çamlıtekte karargahını kullanmıştır. Detaylı bilgi için bakınız: *Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları (Emir-Rapor ve Mektuplar)*, Yay. Haz. Fatma Bulut Hacıaloğlu, Ed. Barış Borlat, Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, 2023.

⁵³ Fikret Günesen, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Atatürk ve Çanakkale*, İstanbul: İleri Yayınları, 2006, 181-186.

⁵⁴ Şükrü Erkal, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, Cilt: V, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'inci, 2'nci ve 3'üncü Kitapların Özetlenmiş Hali (Haziran 1914-9 Ocak 1916), Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2002, 66-67.

⁵⁵ F. Rezzan Ünalp, "Çanakkale Muharebeleri ve Mustafa Kemal Paşa", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, 18 (2015) 46.

⁵⁶ Ruşen Eşref, *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat*, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, 1999, 23; Barış Borlat, *Çanakkale Cephesi'nde İkmal faaliyetleri (1914-1916)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, 2018, 134.

⁵⁷ Ruşen Eşref, *Anafartalar Kumandanı*, 27.

⁵⁸ *Anafartalar Muharebeleri 'ne Ait Tarihçe*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2011, 3, 10-11.

⁵⁹ Uluğ İğdemir, "Atatürk'ün Anafartalar Gurubu Komutanlığından İstifasına Dair Bazı Belgeler", *Belleten*, 32/128(1968) 474; *Anafartalar Muharebeleri 'ne Ait Tarihçe*, 19-20.

Komutanlığı'na getirilmiş⁶⁰ ve emrindeki kuvvetleri düzenledikten sonra 10 Ağustos'ta 1915'te Conkbayırı'nda taarruz emrini vermiştir. Mustafa Kemal Paşa bu taarruzu şu cümleleriyle anlatmaktadır: "Askerler! Karsımızdaki düşmanı mağlûp edeceğimize hiç şüphe yoktur. Fakat siz acele etmeyin. Önce ben ileri gideyim. Siz, ben kırıbacımla işaret verdiğim zaman hep birden atılırsınız! Komutan ve subaylara da askerlerin dikkatini işaretime çekmelerini emrettim. Ondan sonra hücum safının önünde bir vere kadar ileri gidildi ve oradan kırıbacımı havaya kaldırarak hücum işaretini verdim...Conkbayırı Tepesi askerlerimizin eline geçtikten sonra düşman karadan ve denizden yönelttiği seri ve yoğun topçu ateşiyle Conkbayırı'nı cehenneme çevirmişti. Semadan şarapnel, demir parçaları yağmur yağıyordu. Büyük çaplı deniz toplarının tam isabetli daneleri yerin içirdikten sonra patlıyor, kenarımızda büyük lağımlar açıyordu. Herkes kaderine razı olmuş, akıbetini bekliyordu. Etrafımız şehit ve yaralılarla doldu. Muharebe meydanındaki durumu izlerken bir şarapnel parçası göğsümün sağ tarafına çarptı. Cebimde bulunan saati parça parça etti. Vücuduma giremedi. Yalnız derince bir kan lekesi bıraktı..."⁶¹ Ruşen Eşref'in, 1918 yılında Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı mülakatta hazır bulunan yaveri Cevat Abbas (Gürer) Bey de Mustafa Kemal Paşa'nın saatinden vurulması hadisesini şöyle aktarmaktadır:

"...Bulunduğumuz yer tamamen hücumların arası idi. Paşa da ilerleyen efradımızı seyrederken göğsüne bir şeyin gayet kuvvetle çarptığını duymuştur. - Evet, sağ tarafta ceketimde bir kurşun yeri gördüm. Yanımda bulunan zabıt rahmetli Nuri Conker Bey, Efendim, vuruldunuz dedi. Ben böyle bir söz duyulursa askerimizin kuvvet-i maneviyesi üzerinde yapacağı tesiri düşündüm. Elimle zabitin ağzını kapadım. "Sus" dedim. Cevat Bey devamla: - Bir şarapnel misketi göğsünün sağ tarafına tam saatinin bulunduğu cebe isabet etmiştir. Saat parça parça oldu. Fakat o darbe Paşa'nın göğsünde hafif bir leke bırakmaktan başka ileri geçmemiştir, dedi."⁶² Mustafa Kemal Paşa'nın 1928 Çanakkale gezisi sırasında sarfettiği "*Burası saatin beni kurtardığı/kırdığı düşman kurşununun isabet ettiği yerdir.*" dediği hadisenin 10 Ağustos 1915 tarihinde Conkbayırı Taarruzu esnasında (261 Rakımlı Tepe bölgesinde) gerçekleşen bu olay olduğu bilinmektedir.

Paşa'nın 1928 yılında gerçekleştirdiği Çanakkale gezisinin tarihi boyutuna dönem gazeteleri içerisinde en fazla değinen gazete Hakimiyet-i Milliye olmuştur. Hakimiyet-i Milliye gazetesi "*Anafartalar Kahramanı Anafartalar'da*" başlığı adı altında duyurduğu haberin ayrıntılarında Çanakkale'nin Mustafa Kemal Paşa'nın, askeri hayatında ne denli önemli bir dönüm noktası olduğunu Çanakkale Muharebelerinde Paşa'nın üstlendiği sorumluluğu ve elde ettiği başarıları şu cümleler ile ortaya koymuştur:

"...Gazi Hazretleri Arıburnu cephesinin sol cenahından evvela cesaret tezkere Conkbayırı'na çıktılar. Conkbayırı Muharebelerinde Arıburnu, Anafartalar cephelerinin iltisak noktasında bulunan ve Arıburnu cephesini ve bütün memleketi düşürmek için Anafartalar'da bir cephe teşkil etmek noktasından dahi en mühim rolü ifa edebilecek derecede müstesna olan bu askeri mevzuda Gazi Hazretleri 25 Nisan sabahı Arıburnu mıntıkasında karaya çıkan ve cephesiyle Maydos istikameti Umumiyesinde ilerleyen ve kuvvetli sol cenahıyla Conkbayırı'nı istihdaf eden hasım kıtaatına kendi kumandanları altındaki 19. Fırka ile Kocaçimen üzerinden evvela düşmanın sol cenahına taarruza başlamış ve muvaffak olmuş, müteakiben diğer kıtaatı ile cephe ve sağ cenahına teveccüh eylemişti. Gazi Hazretlerinin bizzat ateş hattından sevk ve idare ettiği bu kıta muharebe neticesinde hasmın sol cenahı denize doğru sahile kadar atılmış ve cephesi de tepelerden yamaçlara püskürtülmüştür. Hatta taarruz eden kitle hileye kapılmamış olsalar beyaz teslim bayrağını çekmiş olan düşmanlar teslim olarak muharebe daha önceleri neticelenmiş olacaktı. Bu muharebeler neticesinde düşman Arıburnu mıntıkasında gayr-ı müsait bir vaziyette kıta olarak müdafaaya icbar edildi. Arıburnu ihraç ve taarruz ikamete duçar olunca düşman taze ve büyük bir ordu ile Anafartalar mıntıkasında yeni bir ihraç hareketi yapmıştı. Bu yeni cephede birkaç gün sonra Gazi Hazretlerinin emrine verildi ve kumandayı aldığı ilk gün Suvla Limanı'nda mühim hasım kuvvetlerini seri bir taarruz ile mağlup ricata mecbur ettiğinden sonra ikinci günü de Conkbayırı'na teveccüh eyledi. Orada da ezici bir muvaffakiyet kazandı. Hasım ordular bu iki mağlubiyetin altında bir daha kalkamadılar..."⁶³

Mustafa Kemal Paşa'ya bu tarihi gezisi esnasında harp zamanından kalma infilak etmemiş bir kurşun takdim edilmiştir.⁶⁴

⁶⁰ *Anafartalar Muharebeleri 'ne Ait Tarihçe*, 24.

⁶¹ *Anafartalar Muharebeleri 'ne Ait Tarihçe*, 39-41.

⁶² Ruşen Eşref, *Anafartalar Kumandanı*, 73-74.

⁶³ "Reisi Cumhuriyet Hazretleri Evvelki Gece", *Hakimiyeti Milliye*, 4 Eylül 1928, 1.

⁶⁴ "Gazi Hazretleri Anafartalar'ı", *Akşam*, 3 Eylül 1928, 1.

3. Donanmaya Askeri Manevralarda Komuta Etmek

Mustafa Kemal Paşa'nın, Çanakkale ziyaretinin diğer bir sebebinin, donanmaya askeri tatbikat yaptırarak donanmanın gücünü dünyaya göstermek olduğu düşünülmektedir. Yunanistan ile yaşanan mübadele meselesinin son derece kritik bir noktaya evrilmesinin, Faşist Mussolini'nin Akdeniz havzasındaki cüretkâr istemlerinin Mustafa Kemal Paşa'yı böylesi bir girişime sevk ettiği söylenebilir.

Yunanistan'da 25 Haziran 1925'te darbe ile iktidara gelen General Pangalos. Lozan Barış Antlaşması'nı revize etmeyi hedeflemiş⁶⁵ ve bu hedef çerçevesinde Türkiye'nin, Musul meselesinden dolayı İngiltere ile yaşadığı gerilimi fırsat bilerek İtalya ile ittifak girişimine başlamıştır.⁶⁶ Türkiye ile İngiltere arasındaki tansiyonun yüksek olduğu bu evrede Mussolini'nin Akdeniz'e hakim olma arzusu, İngiltere'nin ise Türkiye üzerinde bir baskı oluşturma istemi tarafları Türkiye'ye karşı birleştirmiştir. İki devlet arasında başlayan; fakat uzun soluklu olmayan bu iş birliğine Yunan General Pangalos da dâhil olmuştur. Lakin Musul sorununun 1926 yılında Ankara Anlaşması ile çözüme kavuşması ve İngiltere'nin politika değişikliğine gitmesi bu birlikteliği nihayete erdirmiştir.⁶⁷ Türkiye'de güvensizliğe neden olan Pangalos yönetimi Ağustos 1926'da devrilmiş,⁶⁸ İtalya'yla ise 30 Mayıs 1928'de "*Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Adli Tesviye Antlaşması*" yapılmıştır. Ancak bu müspet gelişmelere rağmen Türkiye için tehlike tamamen geçmemiştir.

Gezi sırasında Mustafa Kemal Paşa'ya refakat eden başyaver Rüsuhi Efendi'nin: "... Başvekil İsmet Paşa Hazretleri'ne yatın telsizi vasıtasıyla derhal bir telgraf çektiler. Bu telgrafta Kalamış Koyunda bulunan donanmanın Gelibolu istikametine hareket etmesini ve Çanakkale'de genel bir manevra yapılacağını bildirdiler..."⁶⁹ sözlerine bakıldığında Paşa'nın, bu manevrayı önceden planlamadığı Çanakkale'de kararlaştırdığı anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa 2 Eylül 1928 sabahı İstanbul'dan gelen donanmayı kırmızı ve mavi olmak üzere ikiye ayırıp harp vaziyeti aldırılmış ve manevralara bizzat kendisi telsizle kumanda etmiştir. İki saat boyunca telsiz başında manevrayı takip eden Paşa, manevralar esnasında mavi ve kırmızı ekip kumandanlarına vaziyet hakkında kararlarının ve emirlerinin neden ibaret olduğunu sormuş, kumandanların verdiği cevaplara "çok iyi, isabet ediyorlar!" şeklinde memnuniyet duyduğunu belirten tepkiler vermiş sonrasında ise Donama Kumandanlığına yolladığı mesajla kendilerini tebrik etmiştir.⁷⁰ Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa'yı, Çanakkale Boğazı'nda böylesi bir askeri manevra yapmaya iten nedenin, Akdeniz'deki tehditkâr devletlere karşı bir göz dağı verme amaçlı olduğu söylenebilir.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan gelen donanmaya tatbikat yaptırdıktan sonra saat 13:30'da karaya çıkmıştır.⁷¹ Hükümeti ziyaret eden Mustafa Kemal Paşa, burada yeni Türk harfleriyle yazı yazdırmak suretiyle memurları ve halkı imtihana tabi tutmuş,⁷² sonrasında ise belediyede şereflerine tertip edilen çay ziyafetine katılmıştır. Yeni harflerle ilgili halkla fikir alışverişi yapan Mustafa Kemal Paşa⁷³ Çiftçi Atıf Bey'den memleketin ziraattı hakkında bilgi almış⁷⁴ ve 15:00'da yata dönüp donanmayla birlikte İstanbul'a hareket etmiştir.⁷⁵

Sonuç

Günümüzde parti liderlerinin, birçok iletişim aracı olmasına rağmen icraatları ve ideolojileri hakkında halkı bilgilendirmek, propagandalarını yapmak ve bir kamuoyu oluşturmak için hâlâ başvurdukları en etkin yolun yurt gezileri olduğu görülmektedir. Siyasi aktörlerin gerek uluslararası gerekse de ulusal mesajlarını duyurduğu siyasi arenalar olan bu geziler, aynı zamanda liderlerin halkla doğrudan temas ederek onları dinlediği, sorunlarına vakıf

⁶⁵ Nilüfer Erdem, "Yunan Tarihçilerinin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkıları", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2009) 97-98.

⁶⁶ Ömer Faruk Akar, "İki Savaş Arası Dönemde Yunanistan'ın Ege Politikası", *Atatürk Yolu Dergisi*, 69(2021)55-56; Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2006)246-247.

⁶⁷ Mustafa Salep, "İtalya'nın Yayılmacı Dış Politikasının İki Savaş Arası Dönemde Türk-İtalyan İlişkilerine Etkisi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/1(2022)126.

⁶⁸ *Düştur*, III. Tertip, Cilt: 8, Ankara: Ankara Devlet Matbaası, 1946, 136-139.

⁶⁹ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt: 22, İstanbul: Analiz Basım Yayın, 2010, 209.

⁷⁰ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 209, 211 ve 212.

⁷¹ Atabay, *Atatürk ve Çanakkale*, 188.

⁷² Gazi Hazretleri Dün Çanakkale'yi", *Son Saat*, 3 Eylül 1928, 1; "Gazi Hazretleri Gelibolu Harp Sahasını Gezerken Bir Vatan Kurtardıkları Günlerin Heyecan ve İhtiraslarını Yaşamışlar ve Arada bir Otomobilden İnerek..." *Milliyet*, 3 Eylül 1928, 1.

⁷³ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 209.

⁷⁴ "Gazi Hazretleri Gelibolu Harp Sahasını Gezerken", *Milliyet*, 3 Eylül 1928, 1.

⁷⁵ "Reisi Cumhuriyet Hazretleri Evvelki Gece", *Hakimiyeti Milliye*, 4 Eylül 1928, 1; "Sevgili Gazimiz Dün Gece Avdet Ettiler", *Vakit*, 3 Eylül 1928, 1.

olduğu mekanlardır. Yöneticiler ile halk arasında bir köprü işlevi gören bu geziler, Cumhuriyetin ilk dönemlerinde tek ve en etkin kitle iletişim aracı olan yazılı basına alternatif olarak geliştirilmiştir. Bu alternatif yöntemin halk üzerindeki etkisini bilen Mustafa Kemal Paşa, 15 yıllık Cumhurbaşkanlığı süresince 52 yurt gezisi yapmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'den sonra kurulan Cumhuriyetin, her anlamda çağdaş ve modern bir devlet olması için ikinci bir savaş başlatmıştır. Bu ikinci savaş; siyasi, toplumsal, eğitim, ekonomik, hukuk gibi tüm alanları kapsayan ve amacı muasır medeniyetler seviyesi olan çağdaş Türkiye idi. Bu yeni Türkiye'nin inşası ise devrimden geçmekteydi. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa, Saltanatın feshedilmesinden Cumhuriyetin ilanına, Şer'i yasaların ilga edilmesinden, Medeni Kanun'un kabulüne, Arap Harflerinin kaldırılmasından Yeni Türk Harflerine geçilmesine değin gerçekleştirdiği çok yönlü devrimleri halka bizzat anlatarak benimsenmesini sağlamak amacıyla yurt gezilerinden sık sık istifade etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa gerçekleştirdiği bu gezilerde gördüğü eksiklikleri, var olan sorunları tahlil ederek gezileri gün ve gün takip eden basın vasıtasıyla halk ile paylaşmıştır. Halk ile Mustafa Kemal Paşa'nın karşılıklı güven tazelediği, halkın desteğinin hissedildiği, iç ve dış kamuoyuna siyasi mesajların verildiği, teftiş ve denetlemelerin yapıldığı bu geziler oluşturulmak istenen yeni Türkiye'nin kurulmasında da önemli bir propaganda sahası işlevi görmüştür.

Mustafa Kemal Paşa, siyasi bir platform misyonuna dönüştürdüğü bu gezilerinden birini Harf Devrimi'nden hemen önce başlatmış ve bu seyahati esnasında Çanakkale'yi de ziyaret etmiştir. Çanakkale'yi ziyareti esnasında kendisini karşılamaya gelen halka ilk olarak yeni harfleri öğrenip öğrenmedikleri sormuş, gezilerinde bir ritüel haline getirdiği vali, belediye başkanı başta olmak memurları da teftiş etmiştir. Lakin bu geziler sadece "devrime hazırlık çalışmaları", "teftiş" ve "denetleme" gezilerinden ibaret değildir. Ülkenin toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik sorunlarını yerinde saptayıp çözüm yolları aramak, günün siyasi gelişmeleri hakkında ulusal ve uluslararası kamuoyuna fikir telakki ederek takip edilecek yöntem konusunda mesaj vermek amacına da hizmet etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın, 1928 yılı Çanakkale gezisi her ne kadar Harf Devrimi ile ilintiliyse de dönem itibarıyla nüfus mübadelesi nedeniyle sorun yaşanan Yunanistan'a ve Akdeniz'de tarihsel hayallerini gerçekleştirme uğraşı veren Faşist İtalya'ya karşı donanmaya manevralar yaptırmak suretiyle bir göz dağı vermeyi de içermektedir. Nitekim Çanakkale'nin Ege, Karadeniz, Akdeniz koridorundaki stratejik önemi dikkate alındığında bu savunma tedbirinin ne denli önemli olduğu anlaşılacaktır.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, esasında 1928 yılından sonra Çanakkale'yi beş kez ziyaret etmiştir. Fakat bu ziyaretleri içerisinde 1928 yılı ziyaretini diğer ziyaretlerinden farklı kılan Paşa'nın, 1915 yılında Anafartalar Kahramanı olarak ayrıldığı bu şehre Cumhurbaşkanı kimliği ile ilk kez gelip bir rehber edasıyla yanındaki erkana bu savaşları anlatmasıdır. Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa'nın, 1928 yılı Çanakkale gezisini; devrim, tarih ve askeri olmak üzere üç unsur üzerine inşa ettiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmî Yayınlar

TBMM Zabıt Ceride

Düstur

Telif Eserler

Akandere, Osman. "Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale Savaşlarında Gösterdiği Liderlik ve Motivasyon Stratejileri". *Atatürk Dergisi*, 5-3/81 (2010): 79-93

Akar, Ömer Faruk. "İki Savaş Arası Dönemde Yunanistan'ın Ege Politikası". *Atatürk Yolu Dergisi*, 69(2021): 50-63.

Akça, Bayram. "Mustafa Kemal Paşa'nın, Askerlik Hayatında Çanakkale Savaşları'nın Yeri". *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Özel Sayı (2006): 107-114.

Akşin, Aptülâhat. Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi. Ankara: TTK, 1991.

- Anafartalar Muharebeleri'ne Ait Tarihçe. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATAŞE) Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Armaoğlu, Fahir. 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995). İstanbul: Kronik Kitap, 2018.
- Atatürk'ün Kastamonu Gezisi ve Şapka Devrimi. Atatürk'ün Doğumunun 100. Yıldönümü İl Kutlama Komitesi Adına, Ankara, 1982: 22-25.
- Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri. Derleyen: Necati Çankaya, İstanbul: Tifdruk Matbaacılık, 1985.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri. Cilt:22, İstanbul: Analiz Basım Yayınları, 2010.
- Atay, Falih Rıfki. Çankaya. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2009.
- Atabay, Mithat. Atatürk ve Çanakkale. Çanakkale: Paradigma Yayınları, 2015.
- Atabay, Mithat. Çanakkale Topraklarında Mustafa Kemal Atatürk. Çanakkale: Çanakkale Belediyesi Yayınları, 2019.
- Banoğlu, Niyazi Ahmet. Nükte ve Fıkralarla Atatürk. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1981.
- Başgöz, İlhan.- E.Wilson, Howard. Türkiye Cumhuriyet'inde Eğitim ve Atatürk. Ankara: Dost Yayınları, 1968.
- Borlat, Barış. Çanakkale Cephesi'nde İkmal Faaliyetleri (1914-1916). Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, 2018.
- Değerli, Esra Sarıkoyuncu. "Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 15(2006): 239-262.
- Demiröz, Damla. Savaşın Barışa Giden Yol/Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Erdem, Nilüfer. "Yunan Tarihçilerinin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkıları". *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2009):93-128.
- Erkal, Şükrü. Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi. Cilt: V, "Çanakkale Cephesi Harekatı", 1'inci, 2'nci ve 3'üncü Kitapların Özetlenmiş Hali (Haziran 1914-9 Ocak 1916). Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2002.
- Esmer, Ahmet Şükrü. Siyasî Tarih (1919-1939). Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1953.
- Eşref, Ruşen. Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat. Yenigün Haber Ajansı Yayınları, 1999.
- Günesen, Fikret. *Size Ölmeyi Emrediyorum! Atatürk ve Çanakkale*, İstanbul: İleri Yayınları, 2006.
- Gönlübol, Mehmet- Sar, Cem. Olaylarla Türk Dış Politikası. Cilt:1(1919-1973), Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1987.
- Gül, Muhittin. "Atatürk'ün Yurt Gezilerinin Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 8-3/61(2006): 52-72.
- İğdemir, Uluğ. Atatürk'ün Yaşamı (1881-1918) I. Ankara: TTK Yayınları, 1980.
- İğdemir, Uluğ. Atatürk'ün Anafartalar Gurubu Komutanlığından İstifasına Dair Bazı Belgeler. *Belleten*, 32/128 (1968):473-478.
- İnan, Afet. Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009.
- Karal, Enver Ziya. Osmanlı Tarihi. C.9, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- Kocatürk, Utkan. Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.
- Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları (Emir-Rapor ve Mektuplar). Yay. Haz. Fatma Bulut Hacıoğlu, Ed. Barış Borlat, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, 2023.
- Rainero, Romain. "Kemal Atatürk Devriminin İtalya'daki Yankıları". Atatürk'ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları Uluslararası Sempozyumu 1981, Ankara, 1983: 121-129.
- Salep, Mustafa. "İtalya'nın Yayılmacı Dış Politikasının İki Savaş Arası Dönemde Türk-İtalyan İlişkilerine Etkisi". *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/1(2022): 114-147.
- Sanders, Liman Von. Türkiye'de Beş Yıl-1. Yeni Gün Haber Ajansı Yayıncılık, 1999.
- Sosyal, İsmail. Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları. Cilt: I (1920-1945), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Tongul, Neriman. "Türk Harf İnkılâbı". *Atatürk Yolu Dergisi*, 33-34(2004): 103-130.

Toynbee, Arnold J. Survey of International Affairs 1924. London: Oxford University Press, 1928.

Turan, Şerafettin. Türk Devrim Tarihi. 1.Kitap, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991.

Önder, Mehmet. Atatürk'ün Yurt Gezileri. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları,1998.

Önder, Mehmet. Atatürk'le Adım Adım Türkiye. Ankara: Kültür Ofset Araştırma Yayınları,1984.

Ünalp, F. Rezzan. "Çanakkale Muharebeleri ve Mustafa Kemal Paşa". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*,18 (2015): 37-64.

Süreli Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Çanakkale Muallimler Birliği Dergisi

Haber

Hakimiyet-i Milliye

İkdam

Milliyet

Son Posta

Son Saat

Ulus

Vakit

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

Ekler

Ek 1: Mustafa Kemal Paşa Çanakkale'de. *Vakit*, 2 Eylül 1928.

Ek 2: Mustafa Kemal Paşa, Ertuğrul Yatu ile Çanakkale önlerinde. *Vakit*, 4 Eylül 1928.

Ek 3: Çanakkale Halkı, Mustafa Kemal Paşa'yı karşılarlarken. *Vakit*, 4 Eylül 1928.

Ek 4: Mustafa Kemal Paşa ve maiyeti Çanakkale halkı arasında. *Vakit*, 4 Eylül 1928.

Ek 5: Mustafa Kemal Paşa ve devlet erkânı Anafartalar Harp Sahasını gezerken.

Vakit, 4 Eylül 1928.

Ek 6: Mustafa Kemal Paşa, Ertuğrul yatından donanmanın manavlarını tetkik ederken.

Vakit, 4 Eylül 1928.

Ek 7: Mustafa Kemal Paşa, donanmanın manevraları idare ederken *Vakit*, 4 Eylül 1928.

ATATÜRK YOLU DERGİSİ

JOURNAL OF ATATÜRK YOLU

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 76 (2025), 70-80.

Geliş/Received: 04.01.2025

Kabul/Accepted: 21.05.2025

DOI: 10.46955/ankuayd.1613188

(Araştırma Makalesi/Research Article)

TÜRKÇE EĞİTİMİ AÇISINDAN DİL BAYRAMI VE BASINA YANSIMALARI: ULUS GAZETESİ ÖRNEĞİ (1933-1949)

LANGUAGE FESTIVAL IN TERMS OF TURKISH EDUCATION AND ITS REFLECTIONS IN THE PRESS: THE EXAMPLE OF ULUS NEWSPAPER (1933-1949)

MEHMET SOYUÇOK*

ÖZ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasıyla birlikte toplumsal, ekonomik, kültürel vb. birçok alanda yenilik ve devrimler gerçekleştirilmiştir. Bu Devrimlerin en önemlilerinden birinin Dil Devrimi olduğu söylenebilir. Çünkü dil, doğası nedeniyle bireyler ve toplumlar üzerinde şekillendirici etkiye sahiptir. Dil Devrimi kapsamında yapılan çok sayıdaki çalışmadan biri, 1932 yılında Dil Kurultayının toplanmasıdır. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülüğünde toplanan Türk Dil Kurultayında Türkçe ile ilgili yapılacak çalışmalar ve izlenecek yol haritası belirlenmiştir. Bu ilk kurultayın tarihi olan 26 Eylül, sonraki yıllarda Dil Bayramı olarak kutlanmaya başlamıştır. Bu çalışmanın konusunu oluşturan Türkçe eğitimi açısından Dil Bayramı ve basına yansımaları hakkında *Ulus* gazetesinin iyi bir veri kaynağı olacağı düşünülmüştür. Çünkü *Ulus* gazetesi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin yarı resmî yayın organı görevini üstlenmiş ve gerçekleştirilen devrimler, yapılan çalışmalarla ilgili kamuoyunu bilgilendirmiştir. Araştırmaya veri toplamak için *Ulus* gazetesinin 1933 ve 1949 yılları arasındaki sayıları taranmış, elde edilen veriler orijinaline sadık kalınarak sunulmuştur. Yapılan taramada bayramın ülke genelinde, halkın yoğun katılımıyla ve zengin bir içerikle kutlandığı; *Ulus* gazetesinde bayram haberlerine, dil konulu şiirlere, bilgilendirici yazılara, konuşmalara yer verildiği görülmüş; Dil Bayramı sayesinde informal bir Türkçe eğitimi yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ana Dili, Dil Bayramı, Gazete, Haber, Türkçe Eğitimi, Ulus Gazetesi.

ABSTRACT

With the establishment of the Republic of Turkey, innovations and revolutions were realized in many areas such as social, economic, cultural, etc. It can be said that one of the most important of these revolutions is the Language Revolution. Because language has a shaping effect on individuals and societies due to its nature. One of the many activities within the scope of the Language Revolution, was the convening of the Language Congress in 1932. At the Turkish Language Congress convened under the leadership of Gazi Mustafa Kemal Atatürk the studies to be carried out on Turkish and the road map to be followed were determined. September 26, the date of this first congress, started to be celebrated as Language Day in the following years. It was thought that *Ulus* newspaper would be a good source of data about the Language Day and its reflections on the press in terms of Turkish language education, which is the subject of this study. Because the *Ulus* newspaper served as a semi-official organ of the state in the early years of the Republic and informed the public about the revolutions and activities carried out. In order to collect data for the study, the issues of *Ulus* newspaper between 1933 and 1949 were scanned and the obtained data was presented faithfully to the original. It was observed that the holiday was celebrated throughout the country with a rich content and with the intense participation of the public; *Ulus* newspaper included news about the holiday, poems on language, informative articles and speeches; and it was concluded that an informal Turkish education was provided thanks to the Language Holiday.

Key Words: Mother Tongue, Language Festival, Newspaper, News, Turkish Education, Ulus Newspaper.

* Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, mehmetsoyucok@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7800-4402

Extended Abstract

It is possible to consider every kind of language and cultural activity as an opportunity for mother tongue education. From a historical perspective, it is understood that only a few centuries have passed since the formal teaching of mother tongue education, while informal language teaching is almost as old as humanity. This is because people have learned and taught their mother tongue for thousands of years without a school, class or teacher in today's sense. Nations have done this through songs, folk songs, rhymes and riddles, proverbs, idioms, fairy tales and folk stories. In this respect, it can be said that mother tongue education has a wide range of possibilities and can be carried out in natural environments with authentic materials.

One of the many activities carried out within the scope of the Language Revolution was the convening of the Language Congress in 1932. In the Turkish Language Congress convened under the leadership of Gazi Mustafa Kemal Atatürk, the studies to be carried out on Turkish and the road map to be followed were determined. September 26, the date of this first assembly, started to be celebrated as Language Day in the following years. Since practices such as festivals provide the formation of a common identity, it can be thought that the Language Day facilitates the adoption of the Language Revolution by the public. Ceremonial events can fulfill important functions in awakening language awareness, intuiting language structure and instilling love for language. Therefore, it is an expected situation that Language Day will serve mother tongue education. At this point, it should be known how the Language Day is celebrated and how the public is informed about the Language Day and related activities. It is seen that newspapers were the most appropriate tools can be used to reach the general public in the examined period.

One of the newspapers that is in business in this period is *Ulus*. In *Ulus* newspaper, developments on revolutions and the opinions of administrators on current issues were frequently included in news articles and columns. It can be said that the main purpose of the newspaper's publication policy was to guide and even educate the people in line with Atatürk's principles and revolutions. Detailed coverage of official programs such as festivals, news from party organizations, full text of party leaders' speeches, and discussion of the Republican revolutions in columns support this idea. Therefore, the *Ulus* newspaper is expected to be one of the newspapers informing the public about the Language Day. The study was based on this idea and aimed to reveal the reflections of the Language Day in the *Ulus* newspaper in terms of Turkish language education. The study was conducted in accordance with the qualitative research paradigm. Document analysis technique was used in data collection and content analysis technique was used in data analysis. Within the scope of the study, *Ulus* newspapers between 1933 and 1949 were scanned. In order to collect data for the study, the issues of *Ulus* newspaper between 1933 and 1949 were scanned and the data obtained were presented faithfully to the original. When the newspaper is examined, it is seen that announcements of the Language Day program, celebration news, articles on technical issues of Turkish and Turkish education are included.

Not only the celebrations in big cities such as Ankara but also in small cities in Anatolia were reported, and the full texts of the speeches at the celebrations and articles on language were included in the newspaper. It is seen that these articles, written by competent names in the field of language such as İbrahim Necmi Dilmen, Besim Atalay, Hüseyin Namık Orkun, have a strong scientific background and provide extensive information on Turkish. In the issues published on the days when the Language Day was celebrated, discussions on language were included and language was discussed in editorials. All these approaches and practices show the importance given to the mother tongue. By publishing program announcements and schedules in the newspaper days before, the large masses of people were informed about the events, and it was tried to ensure that the celebrations were more intensely attended and enthusiastic. It is understood that an informal Turkish education was attempted to be carried out in the news and columns published on the occasion of the festival. The news and columns provided information about the development and history of Turkish and emphasized the necessity of using Turkish words instead of words of foreign origin.

In addition, vocabulary and grammar were taught by using the technique of intuition with exemplified uses. Language awareness, which is at least as important as technical knowledge about the mother tongue, was tried to be brought to the public through the news of the festival in the newspaper, and the Language Day and its reflections in the press were also utilized in the ideal of enlightening the public, which was tried to be realized with the National Schools and Public Chambers. Based on the news and articles published on the occasion of the festival, it is possible to characterize the Language Day as an example where all organs of the state, mass media

and all segments of the society did their part on an issue of great importance in every respect. Carrying out similar activities by taking advantage of the advanced technology and communication opportunities of the twenty-first century is of great importance in terms of for the protecting, strengthening and teaching of Turkish.

Giriş

Dil çok farklı yönleri sahip, toplumdan ve insandan ayrı düşünülmemesi gereken, duygu ve düşüncelerin hem üreticisi hem de aktarıcısı olan bir varlıktır. Dilsel eylemlerde bulunabilmek için düşünsel becerileri işe koşturmak, düşünsel becerileri kullanabilmek için de dile başvurmak gerekir. Diğer bir deyişle dile düşünce arasında güçlü bir ilişki söz konusudur. Dil, düşüncenin ve ruhun dışı yansımasıdır.¹ Düşünce dil sayesinde somutlaşır, düşünce dili ürettiği gibi dil de düşünceleri yaratır. Bu iki unsur arasındaki ilişki vazgeçilmez ve çok güçlüdür. İnsanın kullandığı dil, dünya görüşünü ve günlük hayattaki tutumlarını, davranışlarını şekillendirir. Hatta dilin kişisel dünyayı sınırlandırdığı², insanların dünyayı ancak sahip oldukları dil becerisi ölçüsünde algılayıp anlamlandırabildikleri söylenebilir.

Dil varlığı yoksul olan insanların eleştirel, yaratıcı ve yansıtıcı düşünme becerilerini işe koşturmaları zordur. Zihinde olmayan bir düşüncenin de dile yansıması veya dilde bulunmayan bir kavramla ilgili zihinde şemalar oluşması mümkün değildir. Çünkü insan dünyayı diliyle görür ve anlamlandırır.³ İnsanların kelime seçimlerinden, kullandıkları atasözü ve deyimlerden hareketle dini inançlarına, ideolojik tercihlerine, hayata bakış açılarına, sahip oldukları değer yargılarına ilişkin önemli ayrıntılara ulaşılabilir. Dil, ideolojik ve düşünsel boyutlarının yanı sıra insanlık için ontolojik bir önem de taşımaktadır. Dolayısıyla insanlığın ortaya çıkışıyla birlikte dilin de ortaya çıktığı söylenebilir.⁴ İnsan dili şekillendirdiği gibi dil de insanı şekillendirir. Buradan hareketle dilin insanın aynası ve insanın da dilinin eseri olduğu ileri sürülebilir. İnsanın olmadığı yerde dil faaliyetleri yapılamayacağı gibi dil faaliyetlerinin olmadığı yerde de üst düzey insanî etkinliklerin gerçekleştirilmesi, geliştirilmesi ve aktarılması söz konusu değildir. Çünkü dil sadece günlük işlerde ve görevlerde kullanılmaz, entelektüel ve düşünsel faaliyetlerin gerçekleştirilmesi de bu faaliyetlerden elde edilen deneyimlerin aktarılması da genellikle dil sayesinde mümkün olur.

Toplum bireylerden oluştuğu için dil ile düşünce, tutum ve davranışlar arasındaki ilişki toplum için de geçerlidir. Diline bakarak bir toplumun eğitim anlayışı, tarihi, kültürü, entelektüel birikimi, ekonomisi ve diğer özellikleri hakkında önemli ipuçları elde edilebilir. Çünkü bütün bu özellikler dile yansır, dildeki kelimelerin geçmişi, yapısı, azlığı veya çokluğu toplumsal özelliklerin bir yansımasıdır. Toplum bu şekilde dili yarattığı gibi dil de toplumu yaratır.⁵ Dil varlığını oluşturan atasözleri, deyimler, tekerlemeler, ninniler, kavramlar kültürel değerleri ve toplumun dünyaya bakış açısını büyük ölçüde yansıtır. Toplumsal kültürün tüm unsurları ya dil aracılığıyla üretilmekte ya da aktarılmaktadır. Kültür de sahip olduğu imkânlar ve altyapı sayesinde dilsel üretimi sağlamakta ve dili zenginleştirmektedir. Dil aynı zamanda toplumdaki fertleri birbirine bağlayan önemli bir unsurdur, insanlar dili kullanarak topluma karışır ve onun bir parçası olur.⁶ Bu sayede toplumsallaşan bireyler toplumun bir parçası olarak kolektif biçimde yapılan değerlendirmelerin öznelere olurlar. Savaşçı bir halkın dilinde askerî kavramların, üretken bir halkın dilinde üretim araçlarının adlarının, bilimsel açıdan ileri bir halkın dilinde bilimsel terimlerin daha çok bulunması beklenir. Bir halkın yüzyıllar belki de bin yıllar boyu edindiği deneyimlerin ürünü olan kültürel değerler de dile yakın ilişkilidir. Dil ve kültür varlığı birbirine bağlı olan iki unsurdur.⁷

Dil, ideolojik bir varlık olarak toplumsal yapıyı oluşturan maddi unsurlardan biridir.⁸ Kullanılan dilin varsıllığı veya yoksulluğu, eskiliği veya yeniliği, dış etkilere maruz kalmışlığı veya korunmuşluğu genel toplumsal tepkileri ve değerlendirmeleri önemli ölçüde etkiler. Dolayısıyla derinlemesine toplumsal değişimler yaratılmak istendiğinde dilde de bu doğrultuda hamleler yapılması kaçınılmazdır. Almanya, Rusya, Çin gibi ülkelerde

¹ Wilhelm von Humboldt, *On Language*, Der. Michael Losonsky, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 46.

² Michel Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, Çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi, 2006, 28.

³ Benjamin Lee Worf, *Language, Thought and Reality*, New York: The Technology Press, 2007, 44.

⁴ Walter Benjamin, *Über Sprache überhaupt und über die Sprache des Menschen*, Munich: Handschrift, 1916, 1.

⁵ Ferdinand Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, Çev. Berke Vardar, İstanbul: Multilingual Yayınları, 2001, 51.

⁶ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim 1. Cilt*, Ankara: TDK Yayınları, 1987, 92.

⁷ Wenying Jiang, "The Relationship Between Culture and Language", *ELT Journal*, 54/4 (2000), 328-334.

⁸ Muzaffer Sencer. "Dil ve ideoloji", *Amme İdaresi Dergisi*, 3/15, 119-122.

sergilenen bu yaklaşım Türkiye’de de söz konusu olmuştur. 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle Türkiye Cumhuriyeti Devleti resmen kurulmuş ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde yeni bir devlet kültürü oluşturma çabasına girilmiş, yeni kurumlar oluşturulmuş, eski kurumlardan bazılarıysa iyileştirilerek kullanılmaya devam edilmiştir. Ülkenin çağdaş medeniyetler seviyesine çıkması için yapılan çalışmalarda devlet yapısındaki reformlarla yetinilmemiş, halkın günlük hayatına doğrudan yansıyan yenilikler de gerçekleştirilmiş, bu doğrultuda kültür, ekonomi ve eğitim alanında köklü düzenlemelere gidilmiştir. Dil de bu kapsamlı değişimin dışında kalmamış ve Atatürk devrimlerinin önemli bir parçasını oluşturmuştur. Dil devrimini önemli kılan, dildeki yabancı kökenli kelimelerin atılarak dilde özleşmeyi sağlamasının yanı sıra diğer devrimlerin de kuşatıcısı ve destekleyicisi olmasıdır. Büyük oranda başarılı biçimde gerçekleştirilen Dil Devrimi uluslararası alanda diğer devletlere de örnek olmuştur. Örneğin Fransa 1970’li yılların başlarında başlattığı dilde özleşme çalışmaları için Türkiye’den bilgi istemiş, bunun üzerine Türkçedeki özleşme akımının nasıl başladığını, hangi evrelerden geçtiğini ve güncel durumunu içeren bir rapor Türk Dil Kurumunca hazırlanarak ilgililere sunulmuştur.⁹

Kullanılan dil düşünceleri, düşünceler de tavır ve tutumları etkilediği için Dil Devrimi’nin diğer devrimlerin benimsenmesini ve uygulanmasını kolaylaştırdığı söylenebilir. Dil Devrimi, uzun süren tartışmaların, çalışmaların sonucu ve Cumhuriyet dönemindeki güncel gelişmelerin gereği olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Dil Devrimi’nin ruhunu anlayabilmek için Türkçenin söz konusu dönemdeki durumunu irdelemek gerekmektedir. Türkçenin asırlarca ülkenin aydınları ve sanatçıları tarafından dışlandığı, bilim ve sanatta, özellikle şiirde yabancı kelimelerin, kuralların yaygınlaştığı bilinen gerçeklerdir. Ayrıca yazı, bilim ve sanat dili olarak kabul edilen Osmanlıca ile halkın konuşma dili arasında büyük farklılık olduğu bilinmektedir.¹⁰ Bu durumu değiştirmek için ortaya çıkan Mahallileşme akımıyla başlayan dilde özleşme çabaları Millî Edebiyat’la yeni bir dinamizm kazanmış ve meyvelerini vermeye başlamıştır. Bu konuda “Yeni Lisan Hareketi” üzerinde özellikle durulmalıdır. Ömer Seyfettin, Ali Canip Yöntem ve Ziya Gökalp’in “Genç Kalemler” dergisindeki makaleleriyle başlattıkları bu hareket sonucunda yirminci yüzyılın başlarında yazı dilinde önemli ölçüde sadeleşmenin ve edebiyat dünyasında halkın diline yönelimin sağlandığı söylenebilir. Refik Halit Karay’ın, Ömer Seyfettin’in, Halide Edip Adıvar’ın, Mehmet Emin Yurdakul’un ve diğer birçok yazarın eserlerinde kullandıkları dil bu yargıyı desteklemektedir.¹¹ Dilde sadeleşmenin yaşandığı bu dönemde dilin sosyal yönü ve yeni tip insanı yetiştirme işlevi üzerinde de durulmuştur.¹² Dolayısıyla Dil Devrimi’ni zaten yavaş yavaş yoluna girmeye başlayan dil meselesini bilimsel bir yaklaşımla ele alan ve dili özleştirmeye yetinmeyip zenginleştirmeyi de hedefleyen bir hamle olarak değerlendirmek gerekir.

Genç Cumhuriyet’in kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün dil konusuna özel önem verdiği bilinmektedir. Macar bilim insanı Gyula Nemeth’in Türkçe gramer kitabında kullanılan alfabeyi gereksiz şekilde ayrıntılı bulması, Tevfik Fikret’te ve Mehmet Emin’de Arapça, Farsça kelimelerin çokluğunu tespit etmesi, onun dille ciddi biçimde ilgilendiğini ve dil konusunda kafa yordüğünü göstermektedir.¹³ Atatürk, düşünce insanı olduğu kadar eylem insanı da olduğu için dil konusunda harekete geçmiş, Dil Encümenini kurmuş, Harf Devrimi’ni gerçekleştirmiş ve dil konusunda çalışmalar yapılması için ilgililere gerekli desteği sağlamıştır.¹⁴ Bu çalışmaları yakından takip eden Atatürk, Dil Encümeninin istenen verimi sağlamadığını tespit etmiş, bu kurumun yerine 12 Temmuz 1932 tarihinde Türk Dili Tetkik Cemiyetinin kurulması talimatını vermiştir. 1936 yılında Türk Dil Kurumu (TDK) adını alan bu kurum hâlâ çalışmalarına devam etmektedir. Kurumun 26 Eylül 1932’de Dolmabahçe Sarayı’nda gerçekleştirilen ilk kurultayına Atatürk de katılmış, dil konularındaki tartışmaları takip etmiş, görüşlerini açıklamış ve kurumun çalışmalarını beğenerek izlediğini belirtmiştir. Kurultayın sonlarına doğru Halit Fahri (Ozansoy) Bey tarafından yapılan öneri kabul edilerek 26 Eylül tarihi Dil Bayramı olarak kabul

⁹ Agop Dilaçar, “Dil”, *Türk Dili* 258/1 1973, 735-736.

¹⁰ Yusuf Çotuksöken, “Türk Aydınlanmacılığının Dili”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Atatürk’ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı (2013), 71-83.

¹¹ Nurullah Ulutaş, “Erken Cumhuriyet Döneminin Sanat ve Zihniyet Kavşağında Türk Edebiyatı”, *Türkiye’de Tek Partili Yıllar (1923-1950) Bir Dönem Panoraması*, Ed. Yunus Koç ve Adem Palabıyık, İstanbul: Pınar Yayınları, 2021, 473-498.

¹² Ramazan Korkmaz, Tarık Özcan, “Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri”, *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ed. Ramazan Korkmaz, Ankara: Grafiker Yayınları, 2005, 223-306.

¹³ Zeynep Korkmaz, *Atatürk ve Türk Dili*, Ankara: TDK Yayınları, 1995, 935.

¹⁴ Rahim Tarım, “Atatürk ve Türk Dili”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/9 (2013), 95-103.

edilmiştir.¹⁵ Bayramlar gibi uygulamalar ortak kimlik oluşumunu sağladığı¹⁶ için Dil Bayramı'nın Dil Devriminin halk tarafından benimsenmesini kolaylaştırdığı düşünülebilir.

Dil Devriminin ve bütün dil çalışmalarının yol haritasının dil kurultaylarında belirlendiği görülmektedir. Özellikle Atatürk döneminde toplanan dil kurultaylarında dil meselesi bir bağımsızlık ve millî egemenlik meselesi olarak ele alınmıştır. Birinci kurultayda dil-egemenlik ilişkisinin göz önünde tutulması ve bu ilişkinin tarihsel dilbilim perspektifinden ele alınması bunun ispatıdır. Emperyalist ülkelerin sömürge siyasetlerini Hint-Avrupa dil çalışmaları gibi yaklaşımlarla gerekçelendirmeye çalışmaları bu düşüncenin oluşmasında önemli rol oynamıştır.¹⁷ Dil Kurultaylarında en çok önem verilen bir diğer konunun ise dilde sadeleşme olduğu görülmektedir. Özellikle Atatürk döneminde 1932, 1933 ve 1936 yıllarında toplanan ilk üç kurultaydan sonra dilde sadeleşme çalışmalarına büyük önem verilmiş ve Türkçeye birçok yeni kelime kazandırılmıştır. Bu kurultaylar, eğitim, basın ve dil çalışmaları alanında büyük etki göstermiştir. Örneğin Üçüncü Dil Kurultayından sonra Güneş Dil Teorisi Dil tarih ve Coğrafya Fakültesinde ders olarak okutulmaya başlanmıştır.¹⁸ 1942'de toplanan Dördüncü Dil Kurultayında ise dilde sadeleşmenin yanı sıra Türklük vurgusunun da çok güçlü olduğu görülmektedir. Hatta dönemin Millî Eğitim Bakanı ve kurultay başkanı Hasan Âli Yücel kapanış konuşmasında bu konuda denge tavsiyesinde bulunmaya gerek duymuştur.¹⁹ Kurultaydaki ulusçu atmosferin yoğunluğu savaş dolayısıyla yabancı bilim insanlarının kurultaya katılamayışlarına bağlanabilir. Görüldüğü üzere kurultayların atmosferi değişmekle birlikte dilde ulusallaşma ve sadeleşme amacı süreklilik göstermiştir. Dil kurultaylarında alınan kararların Dil Bayramı'nın ruhu ve uygulanışı üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir.

Tazminat Döneminden beri kamuoyu oluşturmada büyük rol oynayan²⁰ basına devlet yetkililerince her dönem büyük önem verilmiştir. Basına verilen önemin büyük siyasî ve kültürel değişimler söz konusu olduğunda daha da arttığı görülmektedir. Çünkü basın güncel gelişmelerin, değişimlerin, yeniliklerin, çağdaşlaşma hamlelerinin geniş kitlelere duyurulması işlevini görür.²¹ Bu önemli işlevin ve basının gücünün farkında olan Cumhuriyet'in kurucu kadroları devrimler konusunda halkı bilgilendirmek ve aydınlatmak amacıyla, dönemin geniş kitlelere ulaşabilen neredeyse tek basın aracı olan, gazeteleri kullanmışlardır. Bu amaçla yayın yapan gazetelerden biri "Hakimiyet-i Milliye" gazetesidir. Kurtuluş Savaşı döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin resmî yayın organı görevini gören bu gazete 28 Kasım 1934'te "*Ulus*" adını almıştır.²² Adı değişse de gazetenin işlevi değişmemiş, devrimler konusundaki gelişmelere ve yöneticilerin güncel konular hakkındaki görüşlerine haberlerde ve köşe yazılarında sıklıkla yer verilmiştir. Gazetenin yayın politikasındaki temel amacın halkı Atatürk ilke ve devrimleri doğrultusunda yönlendirmek hatta eğitmek olduğu söylenebilir.²³ Bayramlar gibi resmî programların ayrıntılı şekilde ele alınması, parti örgütlerinden haberlere yer verilmesi, parti yöneticilerinin demeçlerinin tam metin hâlinde paylaşılması, Cumhuriyet devrimlerinin köşe yazılarında tartışılması bu düşüncüyü desteklemektedir. Başyazarlık görevini uzun süre yürüten Falih Rıfkı Atay'ın ve yazı işleri müdürü Nasuhi Baydar'ın CHP milletvekilliği yapmış olması da gazetenin hükümetin bakış açısını yansıttığı düşüncesini desteklemektedir.

Her türlü dil ve kültür faaliyetini ana dili eğitimi için bir fırsat olarak değerlendirmek mümkündür. Tarihsel açıdan bakıldığında ana dili eğitiminin formal biçimde öğretimi üzerinden sadece birkaç yüzyıl geçtiği, informal dil öğretiminin ise neredeyse insanlıkla yaşıt olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü insanlar bir okul, ders veya bugünkü anlamıyla öğretmen olmadan binlerce yıl boyunca ana dillerini öğrenmiş ve öğretmişlerdir. Uluslar bunu şarkılarla, türkülerle, tekerleme ve bilmecelemlerle, atasözleriyle, deyimlerle, masallarla ve halk öyküleriyle gerçekleştirmiştir. Bu bakımdan ana dili eğitiminin çok geniş olanaklara sahip olduğu ve otantik materyallerle doğal ortamlarda da gerçekleştirilebileceği söylenebilir. Dil bilincini uyandırmada, dil yapısını sezdirmede, dil

¹⁵ Erhan Alpaslan, Hilal Kocaoglan, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Gaziantep ve Maraş Halkevi Öncülüğünde Dil Bayramı Kutlamaları", *Gaziantep University Journal Of Social Sciences* 21/3 (2022), 1699-1719.

¹⁶ Emre İğneci, *Osmanlı'da Modern Vatandaşlık Eğitiminin Doğuşu*, Ankara: Hitabevi Yayınları, 2020, 154.

¹⁷ Orhan Özdemir, "Birinci Türk Dil Kurultayı Bildirilerinde Dil ve Egemenlik İlişkisi", *Turkish Studies*, 7/4 2012, 2511-2520.

¹⁸ Gökhan Yavuz Demir, "Türk Tarih Tezi ile Türk Dil Tezinin Kavşağında Güneş Dil Teorisi", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/19 2010, 385-396.

¹⁹ Ahmet Bican Ercilasun, "Dördüncü Türk Dili Kurultayı". *Türk Dili*, 71/852 (2022), 4-11.

²⁰ İğneci, *Osmanlı'da Modern Vatandaşlık*, 52.

²¹ Aziz Coşkun, "Cumhuriyet Döneminde Sansür ve Özgürlük Sarkacı: Türk Basını", *Türkiye'de Tek Partili Yıllar (1923-1950) Bir Dönem Panoraması*, Ed. Yunus Koç, Adem Palabıyık, İstanbul: Pınar Yayınları, 2017, 183-204.

²² Fuat Süreyya Oral, *Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Yeni Adım Matbaası, 1968, 101.

²³ Nermin Abadan, "Cumhuriyet ve Ulus Gazeteleri Hakkında Muhteva Tahlili", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 16/2 1961, 93-118.

sevgisini aşılama törensel etkinlikler önemli işlevler yerine getirebilir. Dolayısıyla Dil Bayramı'nın ana dili eğitimine hizmet etmesi beklenen bir durumdur.

Dil Bayramı Duyuruları ve İzlenimleri

Cumhuriyet döneminde neredeyse yarı resmi yayın organı görünümünde olan *Ulus* gazetesinin Dil Bayramı kutlamaları hakkında bilgi edinmek ve bu kutlamaların basına yansımalarını görebilmek için iyi bir kaynak olduğu söylenebilir. Gazetede Dil Bayramı kutlama programı duyurularına ve gerçekleştirilen program haberlerine sıkça yer verilmesi bu düşüncüyü desteklemektedir. 1941 yılında düzenlenmesi planlanan etkinliklerle ilgili haber buna iyi bir örnektir. Haberde Ankara radyosunda TDK adına bir söylev verileceği, halkevlerinde çeşitli programlar düzenleneceği, gazetelerde bayramın kutlanacağı, Türk dili üzerine yazılar yayınlanacağı belirtilmiştir.²⁴ Bu yolla halkın program hakkında bilgilendirildiği ve katılımın arttırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Gazetelerdeki program haberlerinin doğrudan bir davetiye niteliği taşıdığı da görülmektedir. 1936 yılındaki kutlama programına ilişkin kısa haberde törenin Ankara Halkevi'nde saat 15.30'da başlayacağı bilgisi verilmiş, haberdeki *"Halkevi bütün Ankaralıları büyük bayrama çağırılmaktadır."*²⁵ ifadesiyle halk kutlamalara çağırılmış ve ayrıca bir davetiye bulunmadığı belirtilmiştir. Kutlama programı duyurularının programdan hayli uzun zaman önce yapılması, program hazırlıklarına ciddi zaman ayrıldığını ve önem verildiğini göstermektedir. Örneğin 1936 yılındaki duyuru haberi programdan on iki gün önce ve ilk sayfanın üst orta kısmında dikkat çekici biçimde verilmiştir.²⁶ Burada basının gündemi belirleme ve gelişmeleri öngörülebilir hâle getirme işlevine başvurulmuştur.²⁷ Çünkü basın toplum hayatını ve toplumun bakış açısını şekillendirmede ana faktörlerden biri olarak görev yapar.²⁸

Sadece program duyurusu ve davetler değil programlardan izlenimler de *Ulus* gazetesinde yer almıştır. Program izlenimlerini ele alan haberlerden kutlamaların coşkulu geçtiği ve farklı etkinliklerle desteklendiği anlaşılmaktadır. Dil Bayramı'yla ilgili bir haber içeriğinde yer alan *"Salonu çağrılıların bir saat önceden doldurmaya başlamaları, tören vakti geldiği zaman ne localarda ne salonda boş tek bir yerin görünmemesi"*²⁹ ifadelerinden hareketle halkın törene yoğun ilgi gösterdiği ve gazetede program duyurularının amacına ulaştığı söylenebilir. Hatta bazı programlarda katılımcılar salona sığmamış, koridorlar ve bahçe de dolmuş, salona giremeyenler için dışarıya hoparlör sistemi kurulmuştur.³⁰ Gazetede genellikle Ankara'daki kutlamalara yer verilse de diğer kısa haberlerden Dil Bayramı'nın Anadolu'da da coşkuyla kutlandığı anlaşılmaktadır. Taşradaki kutlamalarda bazen radyo yayınları dinlemekle yetinilmiş bazen de şehirdeki Halkevi tarafından düzenlenen etkinliklere yer verilmiştir.³¹ Kütahya, Edirne, Tekirdağ, Afyon, Sinop, Diyarbakır ve birçok ilde törenin halkın geniş katılımıyla gerçekleştirildiğine ilişkin haberin³² bayramın dil uzmanlarıyla, öğrencilerle ve ilgili resmî kurumlarla sınırlı görülmediğinin, ulusça benimsendiğinin bir kanıtı olduğu değerlendirilmektedir.

Dil Bayramı'na olan bu ilginin bir sebebi de merkezî ve yerel yöneticilerin kutlama programlarına büyük önem vermeleridir. Örneğin Afyon'da yetkililer tarafından hazırlanan program halka dağıtılmış ve çeşitli sebeplerle kutlamalara katılamayan vatandaşlar için şehrin farklı noktalarına on hoparlör konmuştur.³³ Dil Bayramı sırasında şehirlerde genel bir kutlama ve şenlik havası oluşturulduğu da anlaşılmaktadır. Bolu'da *"büyük gün şerefine bütün evler ve dükkânlar mağazalar, hususî ve resmî dairelerin gündüz bayrak, gece ışıklarla donanacak"* olması,³⁴ Dil Bayramı'nın büyük bir ulusal bayram olarak benimsendiğini ve kutlamalara önem verildiğini göstermektedir. Yöneticilerin bu gibi özverili çalışmaları sayesinde 1930'lu, 40'lı yıllardaki iletişim imkânlarındaki yoksulluğun ve halkın sosyo-kültürel durumunun yarattığı zorluklar yenilebilmiştir. *Ulus* gazetesinde bayram haberlerinin bu durum göz önünde bulundurularak yapılması ve kutlamaların hemen hemen bütün ayrıntılarına yer verilmesi kısıtlı imkânların yarattığı zorluklarla mücadele etmek için her fırsatın değerlendirildiğini göstermektedir. Törenlere olan yoğun katılım, halkın dil devrimini ve dil konusundaki

²⁴ "Dokuzuncu Dil Bayramı 26 Eylülde Kutlanacak", *Ulus*, 15 Eylül 1941, 2.

²⁵ "Dil Bayramı", *Ulus*, 26 Eylül 1936, 1.

²⁶ "26 Eylül Dil Bayramı Kutlama Programı Hazırlandı", *Ulus*, 14 Eylül, 1936, 1.

²⁷ Robert M. Entman, (2007). "Framing Bias: Media in the Distribution of Power", *Journal of Communication*, 57/1, 163-173.

²⁸ Maxwell McCombs, *The Agenda Setting Function of the Press*, Oxford: Oxford University Press, 2005, 156

²⁹ "Dil Bayramı", *Ulus*, 27 Eylül 1935, 1.

³⁰ "Dil Bayramı Halkevinde Parlak Törenle Kutlandı", *Ulus*, 27 Eylül 1937, 5.

³¹ "Dün Dil Bayramı Törenle Kutlandı", *Ulus*, 27 Eylül 1947, 2.

³² "Memlekette Dil Bayramı", *Ulus*, 28 Eylül 1938, 6.

³³ "Afyon'da Dil Bayramı Hazırlıkları", *Ulus*, 25 Eylül 1936, 2.

³⁴ "Bolu Haberleri", *Ulus*, 26 Eylül 1936, 2.

çalışmaları benimsediğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Taşradaki kutlamalar sayesinde dil konusunda bilinçsiz veya ilgisiz olan vatandaşlara da bu konuda en azından farkındalık kazandırılmaya çalışıldığı düşünülmektedir.

Programlarda dil uzmanlarının yanı sıra devlet adamlarının da konuşmalar yaptıkları, şiirler okudukları görülmektedir. Ferid Celal Güven'in 1935 yılındaki Dil Bayramı kutlamasında yaptığı konuşma³⁵ bu duruma örnek verilebilir. Milletvekillerinin kutlamalara katılmaya özen göstermeleri ve etkinliklerde Türkçe ile ilgili konuşmalar yapmaları dil meselesine devletin üst kademelerince büyük önem verildiğinin, dilde özleşmenin ve ulusallaşmanın devlet politikası olarak kabul edildiğinin bir kanıtıdır. 1936 yılındaki program haberinde İshak Rafet Işıkmen tarafından yazılan ve okunan şiirdeki dilin "Atatürk Türkçesi" şeklinde nitelenmesi³⁶ de dikkat çekicidir. Bu nitelme Dil Devrimi ile Atatürk'ün ne denli özdeşleştirildiğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Türkçe Eğitimiyle İlgili Haber ve Yazılar

Ulus gazetesinde Dil Bayramı dolayısıyla yayınlanan duyuru, haber ve yazılarda Türkçe eğitimine hizmet edildiği görülmektedir. 1948 yılındaki program duyurusunda halkı teşvik etmenin yanı sıra dil devriminin amacına da atıfta bulunulmuştur. Katılımcıların "*Türkçenin nesirde ve şiirde olduğu durum ve güzelliğin örnekleriyle göz önüne konacağı ve en yeni halk türküleriyle en yeni Türkçe şiirleri dinlemek imkânını bulacaklarının*" belirtildiği haberde³⁷ yeni dil anlayışıyla ortaya konan dil ürünlerinin halkın beğenisine sunulacağından bahsedilmektedir. Güzeli düzyazı ve şiir örneklerinin dinlenecek olması dinleme eğitimi kapsamında informal olarak sezdirmeye dayalı kelime ve dil bilgisi öğretimi yapılmaya çalışıldığını göstermektedir. Haberde kullanılan ifadeler dinleme metinlerinde dilin doğru kullanımını gösteren örneklerle, öz Türkçe kelimelere, kelime, tamlama ve cümle yapılarına yer verildiğinin kanıtıdır. 1936 yılındaki programda günün anlam ve önemini belirten konuşmaların dışında Manisa milletvekili Kâzım Nami Duru'nun "Öz Türkçem" adlı şiiri "*öz ve kıvrak bir Türkçe*" ile okuduğu, bunlardan başka bir de müzik dinletisi sunulduğu gazeteki haberden anlaşılmaktadır.³⁸ Etkinlikte okunan şiirle sade ve akıcı Türkçe kullanımı örneklenmiş, örtük bir Türkçe eğitimi gerçekleştirilmiştir. Şiir dinletisi sayesinde dinleme ve konuşma becerisine hizmet edildiği de söylenebilir çünkü bu iki beceri birbirini destekleyen, besleyen becerilerdir. Katılımın arttırılmaya çalışılması, Dil Bayramı'nın adeta bir okul, bir dil dersi olarak değerlendirildiğinin kanıtıdır. Bunun ana dili eğitimi açısından doğru bir uygulama olduğu söylenebilir çünkü herhangi bir sosyal ortam öğrenme öğretme amacıyla değerlendirilebilir.³⁹

Dil Bayramı'nın gazetede köşe yazılarına ve tartışmalara da konu edildiği görülmektedir. Hatta Falih Rıfkı Atay'ın başyazar olduğu dönemde Dil Bayramı ve dilde yenileşme konusu başyazılara konu olmuştur.⁴⁰ Atay, bu yazılarında dil devriminin felsefesinden ve dil devrimi gerçekleştirilirken izlenen yoldan bahsetmiştir. Gazetede "Yankılar" köşesinde de Dil Bayramı dolayısıyla dil konusunu ele alan T.İ. imzalı yazılar çıkmış, dil konusundaki tartışmalara yer verilmiş, 1947 yılında yayınlanan yazıda "*ağır ağır giden Osmanlıcanın yerine hızlı hızlı yeni bir otomanca geldiğinden*" yakınılmış, Batı dillerinden Türkçeye geçen kelimelerden bahsedilmiş ve dilin her türlü yabancı etkiden uzak tutulması istenmiştir.⁴¹ Bu konu, güncelliğini hâlâ korumakta ve Türkçe Öğretim Programı'nda yer almaktadır. Anılan yazıdaki mesajlar Türkçe programında yer alan "*Yabancı dillerden alınmış ve dilimize henüz yerleşmemiş kelimelerin yerine Türkçelerini kullanır.*" kazanımıyla doğrudan örtüşmektedir. Buradan da anlaşılabileceği üzere bu yazı, adeta bir Türkçe eğitimi materyali görevi görmektedir. Ayrıca Türkçe konusundaki gidişatın aksayan yönleri üzerinde durulması konunun gerçekçi ve tarafsız biçimde ele alındığını; gazetenin Dil Devriminin sadece destekçisi değil takipçisi de olduğunu göstermektedir. Gazete böylece basının yol gösterme ve uyarma işlevlerini de yerine getirmiştir.

Gazetede diğer yayın kuruluşlarıyla dil konulu tartışmalara girildiği de görülmektedir. Örneğin farklı bir gazete yer alan "ayta, kapsal, yönerge, konu" kelimelerinin ne anlama geldiğinin anlaşılmadığına ilişkin haberi⁴² eleştirilmiş ve bu haberle neyin amaçlandığını soran, anılan kelimelerin anlaşılabilir Türkçe kelimeler olduğunu savunan bir yazı yayınlanmıştır. Yazıda kelime karşılıklarının bulunduğu yerler detaylıca açıklanmış ve yazıda

³⁵ Nasuhi Baydar, "Dil Bayramı", *Ulus*, 27 Eylül 1937, 5.

³⁶ "Halkevimizde Bayram Nasıl Kutlandı?", *Ulus*, 27 Eylül 1936, 1.

³⁷ "Dil Bayramı", *Ulus*, 23 Eylül 1948, 2.

³⁸ "Halkevimizde Bayram Nasıl Kutlandı?", *Ulus*, 27 Eylül 1936, 1.

³⁹ Linda Deer Richardson, Mary Wolfe, *Principles and Practice of Informal Education*, London: Routledge, 2001, 2.

⁴⁰ Falih Rıfkı Atay, "Dil Bayramı", *Ulus*, 26 Eylül 1936, 1.

⁴¹ T.İ. (Gerçek Adı: Nurettin Artam), "Dil Bayramı...", *Ulus*, 26 Eylül 1947, 2.

⁴² "Zaman Ne Demek İstiyor?", *Ulus*, 15 Eylül 1935, 1

diğer gazetenin dil çalışmaları konusundaki düşüncelerini açıklamaya davet edilmiştir. Bu da dil konusunun gazetesinin yayın politikası içinde değerlendirildiğini ve kendisini dil devriminin tarafı olarak gördüğünü göstermektedir. Ayrıca bu tartışmayla kelime öğrenme, öğretme teknikleri konusunda okuyuculara da yol gösterildiği söylenebilir. Çünkü tartışma metninde kelime karşılıklarını bulma konusunda verilen bilgiler sayesinde okuyucular anlayamadıkları kelimelerin anlamlarına nereden ulaşabilecekleri konusunda aydınlatılmışlardır.

Dil Bayramı'yla ilgili haberlerde törenlerdeki konuşmalara geniş yer verilmiştir. Konuşmaların genellikle tam metin hâlinde verilmesi gazetenin halkı aydınlatmayı amaçladığını kanıtlar niteliktedir. İcel Milletvekili Ferid Celal Güven'in 1935 yılında Ankara Halkevi'nde düzenlenen törende yaptığı, dil devriminin sebepleri ve ana dilinin önemi konuları üzerinde durduğu konuşması⁴³ ve milletvekili Nasuhi Baydar'ın 1937'de Ankara Halkevinde yaptığı konuşma⁴⁴ ile TDK Genel Sekreteri İbrahim Necmi Dilmen'in 1937,⁴⁵ 1938,⁴⁶ 1940,⁴⁷ 1943,⁴⁸ yıllarındaki kutlama programlarında yaptığı konuşmalar buna örnektir. Az sayıda da olsa özet olarak veya sadece ana düşünceyi yansıtacak şekilde verilen konuşmalar da mevcuttur. Örneğin Behçet Kemal Çağlar'ın 1945 yılındaki konuşmasına⁴⁹ kısaltılarak yer verilmiştir. Genellikle tam metin hâlinde verilen konuşmalardan okuyucuya sadece kutlama programı hakkında bilgi verilmekle yetinilmediği, aynı zamanda ana dili ve dil devrimi konusunda bilgi ve bilinç kazandırmanın hedeflendiği anlaşılmaktadır. Ana dilini kullanmada yetkinleşmek için dil yapısına yönelik bilginin yanı sıra dil bilinci de gerektiğinden dil bilinci kazandırılması ana dili eğitimi açısından büyük önem taşır. Çünkü dil salt bir bilgi nesnesi olarak değerlendirilemez.

Türkçenin Teknik Konularıyla İlgili Yazılar

Köşe yazılarında Dil Bayramı'nın kutlandığı tarihlerde dil konulu yazılar yayınlanması, bu yazılardan bazılarının teknik bilgiler içerirken bazılarının sadece duyarlılık kazandırmaya odaklanması gazetenin dil konusunu kapsayıcı biçimde ele aldığını göstermektedir. Dil Bayramı'nın başyazıya konu edilmesi ise konuya verilen değeri kanıtlamaktadır. Çünkü bilindiği üzere gazete başyazıları önemli olduğu düşünülen konu, olay ve olgular hakkında yazılmaktadır. Bunların yanı sıra gazetede diğer gazetelerden yazılara da yer verilmiştir. "Kurun" gazetesinde Asım Us'un kaleme aldığı önceleri öz Türkçe sayılmayan birçok Osmanlıca kelimenin yapılan çalışmalar sonucunda aslında öz Türkçe olduklarının anlaşıldığının ve böylece Türk dil devrimine yeni bir ufuk açıldığının ifade edildiği yazının kısaltılmış hâlinin verilmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir.⁵⁰

Yer verilen kimi konuşmalarda adeta bir dil dersi havası vardır. 1935 yılındaki programda Besim Atalay⁵¹ ve Hüseyin Namık Orkun⁵² tarafından verilen söylevler bu özelliği taşımaktadır. Atalay, söylevinde geçmişte dil konusunda yaşanan olumsuzlukları örneklerle açıklamış, Türkçenin geçmişteki durumunu ele alan bir de şiir okumuştur. Ayrıca bu söylevde Farsça sanılan fakat aslında Türkçe olan kelimelerden de örnekler vermiştir. Orkun'un söylevinde ise Türkçenin tarihsel gelişimiyle ilgili çalışmaları, bu konuda bilim adamlarının görüşleri ele alınmıştır. Her iki çalışmada da adeta dil tarihi dersi verilmektedir. Ayrıca Dil Bayramı'nın kutlandığı hafta Türk Dil Kurumu tarafından faaliyetlerini kamuoyuyla paylaşmak için fırsat olarak değerlendirilmiş, hazırlanan kılavuzlar, sözlük çevirileri,⁵³ araştırmalar, dil bilgisi kitapları, temel eser indeksleri, bibliyografya çalışmaları⁵⁴ hakkında halk bilgilendirilmiştir.

Gazetede Dil Bayramı'nın kutlandığı tarihlerde köşe yazıları dışında dil konusunda uzman olan kişilerin yazılarına da yer verilmiştir. Nurullah Ataç'ın dönemin dil tartışmalarını ele aldığı yazısı⁵⁵ ile Dr. Mehmet Ali Ağakay'ın Dil Devrimi'ni ve yeni terimleri incelediği yazısı⁵⁶ buna örnek olarak gösterilebilir. İki yazıda da Türkçe

⁴³ "B. Ferid Celal'in Açış Söylevi", *Ulus*, 27 Eylül 1935, 3.

⁴⁴ Nasuhi Baydar, "Dil Bayramı", *Ulus*, 27 Eylül 1937, 5.

⁴⁵ "Dil Bayramı Dün Kutlandı", *Ulus*, 27 Eylül 1935, 1.

⁴⁶ "İbrahim Necmi Dilmen Dil İnkılabının Ana Hatlarını Anlattı", *Ulus*, 28 Eylül 1938, 6.

⁴⁷ "Birçok Yeni ve Değerli Eserler Hazırlanıyor", *Ulus*, 27 Eylül 1940, 1.

⁴⁸ İbrahim Necmi Dilmen, "Dil Devriminin Mana ve Önemi", *Ulus*, 27 Eylül 1943, 1.

⁴⁹ "Dil Bayramını Dün Sevinçle Kutladık", *Ulus*, 27 Eylül 1945, 1.

⁵⁰ "Kurun'da Asım Us Diyor ki", *Ulus*, 27 Eylül 1965, 3.

⁵¹ Besim Atalay, "Dil Nedir?", *Ulus*, 27 Eylül 1935, 5.

⁵² Hüseyin Namık Orkun, "Dünya Medeniyetinde Türk Dilinin Rolü", *Ulus*, 27 Eylül 1935, 5.

⁵³ Neset Halil Atay, "T.D.A.K. Nasıl Çalışıyor?", *Ulus*, 17 Eylül 1935, 2.

⁵⁴ "Dokuzuncu Dil Bayramı 26 Eylül'de Kutlanacak", *Ulus*, 15 Eylül 1941, 2.

⁵⁵ Nurullah Ataç, "Dil Bayramı", *Ulus*, 27 Eylül 1948, 2.

⁵⁶ Mehmet Ali Ağakay, "Dil Devrimimiz ve Yeni Terimlerimiz Üzerine Birkaç Söz", *Ulus*, 26 Eylül 1943, 2.

derslerinde öğrencilerden beklenen bir beceri olan yabancı kelimeler yerine Türkçe kelimelerin tercih edilmesi konusunun önemi üzerinde durulmuştur. Özellikle İbrahim Necmi Dilmen'in Dil Bayramı dolayısıyla birçok bilgilendirici yazısı gazetede yer almıştır. Bu yazılarda Güneş Dil Teorisi, bu teorinin tarih ve coğrafya bilimlerine katkısı, dildeki seslerin gelişimi ve bazı kelimelerin kökenleri ele alınmıştır.⁵⁷ İlerleyen yıllarda başbakanlık görevinde bulunacak olan Sadi Irmak da 1948 yılında Dil Bayramı dolayısıyla bir yazı kaleme almış, yazısında Dil Devrimi'ni Alman, Macar, Fin, Rumen ve Latin dillerinde yapılan düzenlemelere benzetmiştir.⁵⁸ Dil Bayramı dolayısıyla yayınlanan yazılarda sadece akademik metinlere yer verilmemiş, dildeki yenilikleri mizahi bir üslupla ele alan metinlere ve şiirlere de yer verilmiştir. Bunlardan "Türk-Türk Dili" adlı şiirde⁵⁹ millet olma bilinci ve dil ilişkisine vurgu yapılırken başka bir yazıda⁶⁰ dil devriminin faydaları akademik havadan uzak mizahî bir dille ele alınmıştır. Dil Devrimi'nin hedef kitlesinin önemli bir kısmı da yetişkinler olduğu için benimsenen bu yaklaşım son derece doğrudur. Çünkü yetişkinlere ana dili bilinci kazandırmanın kendine mahsus karmaşık bir yapısı ve zorlukları vardır.⁶¹

Gazetede yer alan Türkçenin teknik konularıyla ilgili yazıların dil kurultaylarında hazırlanan raporlarla, belirtilen düşüncelerle paralellik taşıdığı söylenebilir. Dil Bayramı kapsamında yayınlanan bu yazılarda kurultaylarda ısrarla üzerinde durulan dilde sadeleşme ve ulusallaşma konusu yoğun olarak işlenmiştir. Teknik dil konularının dil kurultaylarındaki görüşlere uygun bir bakış açısıyla ele alınması hem dil kurultaylarının önemli bir etki gücü olduğunu hem de dil meselesinin bütüncül bir yaklaşımla ele alındığını ve konunun halk tarafından benimsenmesi için bütün imkânların seferber edildiği göstermektedir. Dil kurultaylarında alınan kararların kamuoyunca kabul görmesi için basın araçlarına ve resmî programlara başvurulması bunun kanıtıdır.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasıyla birlikte birçok devrim gerçekleştirilmiştir. Dilin politik, toplumsal, kültürel ve psikolojik işlevlerinden dolayı Dil Devrimi'nin bu devrimlerin en önemlilerinden biri olduğunu söylemek mümkündür. Dil Devrimi'ni başarılı kılmak ve bu devrimin geniş kitlelerce benimsenmesini sağlamak için ortaya konan uygulamalardan biri Dil Bayramı'dır. Bayram gibi törensel uygulamalar toplumsal tutum ve tavırları biçimlendirebildiği için Dil Bayramı'nın dil alanında yenilik ve devrimler konusunda halkın bilgilendirilmesini ve olumlu tavır almasını sağladığı söylenebilir. 1930'lu, 1940'lı yıllardaki iletişim olanakları düşünüldüğünde kitlesel haberleşme için en uygun aracın gazeteler olduğu ortadadır. Cumhuriyet'in kurucu kadroları bu gerçeği görmüşler ve bu doğrultuda hareket etmişlerdir. Millî Mücadele Dönemi'nde yayın hayatına başlayan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi 1934'te *Ulus* adını almış ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet yönetiminin yarı resmî yayın organlığı görevini yerine getirmiştir. Yapılan devrimler, devlet yöneticilerinin güncel olaylar hakkındaki görüşleri, parti örgütlerinin çalışmaları *Ulus* gazetesi aracılığıyla kamuoyuyla paylaşılmıştır. Bu bakımdan *Ulus* gazetesinde Dil Bayramı ile ilgili haber ve yazıların bulunması beklenen bir durumdur. Gazete incelendiğinde Dil Bayramı programı duyurularına, kutlama haberlerine, Türkçenin teknik konularıyla ve Türkçe eğitimiyle ilgili yazılara yer verildiği görülmektedir. Sadece Ankara gibi büyük illerdeki değil Anadolu'daki küçük şehirlerdeki kutlamalar da haberleştirilmiş, kutlamalardaki konuşmaların tam metinleri ve dil konusundaki yazılar gazetede yer almıştır. İbrahim Necmi Dilmen, Besim Atalay, Hüseyin Namık Orkun gibi dil alanında yetkin isimlerin kaleme aldığı bu yazılarda bilimsel alt yapının güçlü olduğu, Türkçe konusunda geniş bilgiler verildiği görülmektedir. Dil Bayramı'nın kutlandığı günlerde yayınlanan sayılarda dille ilgili tartışmalara yer verilmiş, dil konusu başyazılarda ele alınmıştır. Bütün bu yaklaşım ve uygulamalar ana diline verilen önemi göstermektedir. Program duyurularının, programlarının günler öncesinden gazetede paylaşılmasıyla geniş halk kitlelerini etkinliklerden haberdar edilmiş, kutlamaların daha yoğun katılımlı ve coşkulu geçmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bayram dolayısıyla yer verilen haberlerde ve köşe yazılarında informal bir Türkçe eğitimi gerçekleştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Haber ve yazılarla Türkçenin gelişimi ve tarihi hakkında bilgi verilmiş, yabancı kökenli kelimeler yerine Türkçe kelimelerin kullanılmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca örneklenen kullanımlarla sezdirme tekniği kullanılarak kelime ve dil bilgisi öğretimi yapılmıştır. Ana dili konusunda en azından teknik bilgi kadar önemli olan dil bilinci de gazetede bayram haberleriyle halka kazandırılmaya çalışılmış, Millet

⁵⁷ "İ. Necmi Dilmen'in Tezi", *Ulus*, 22 Eylül 1937, 7.

⁵⁸ Sadi Irmak, "Dil Gününde", *Ulus*, 26 Eylül 1948, 2.

⁵⁹ İzzet Ulvi Aykurt, "Türk-Türk Dili", *Ulus*, 26 Eylül 1936, 2.

⁶⁰ Sabaheddin Sönmez, "Dilimize Tekrar Kavuştuğumuz Gün", *Ulus*, 26 Eylül 1943, 2.

⁶¹ Gordon G. Darkenwald. "Effective Approaches to Teaching Basic Skills to Adults: A Research Synthesis", *ERIC* (1961). <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED325631.pdf>, 1. Erişim: 11.09.2024.

Mektepleriyle, Halk Odalarıyla gerçekleştirilmeye çalışılan halkı aydınlatma ülküsünde Dil Bayramı'ndan ve bu bayramın basındaki yansımalarından da yararlanılmıştır. Bayram dolayısıyla yapılan haberlerden, yayınlanan yazılardan hareketle Dil Bayramı'nı her açıdan büyük öneme sahip bir konuda devletin bütün organlarının, kitle iletişim araçlarının, toplumun her kesiminin üstüne düşeni yaptığı bir örnek olarak nitelendirmek mümkündür. Yirmi birinci yüzyılın gelişmiş teknolojilerinden ve iletişim olanaklarından yararlanarak benzer etkinliklerin gerçekleştirilmesi Türkçenin korunması, güçlendirilmesi ve öğretilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Telif Eserler

- Abadan, Nermin. "Cumhuriyet ve Ulus Gazeteleri Hakkında Muhteva Tahlili", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 16/2 1961: 93-118.
- Ağakay, Mehmet Ali. "Dil Devrimimiz ve Yeni Terimlerimiz Üzerine Birkaç Söz", *Ulus*. 26 Eylül 1943.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim 1. Cilt*. Ankara: TDK Yayınları, 1987.
- Alpaslan, Erhan, Kocaoğlu, Hilal. "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Gaziantep ve Maraş Halkevi Öncülüğünde Dil Bayramı Kutlamaları", *Gaziantep University Journal Of Social Sciences* 21/3 (2022): 1699-1719.
- Ataç, Nurullah. "Dil Bayramı", *Ulus*. 27 Eylül 1948.
- Atalay, Besim. "Dil Nedir?", *Ulus*. 27 Eylül 1935.
- Atay, Falih Rifki. "Dil Bayramı", *Ulus*. 26 Eylül 1936.
- Atay, Neset Halil. "T.D.A.K. Nasıl Çalışıyor?", *Ulus*. 17 Eylül 1935.
- Aykurt, İzzet Ulvi. "Türk-Türk Dili", *Ulus*. 26 Eylül 1936.
- Baydar, Nasuhi. "Dil Bayramı", *Ulus*. 27 Eylül 1937.
- Benjamin, Walter. *Über Sprache überhaupt und über die Sprache des Menschen*. Munich: Handschrift, 1916.
- Coşkun, Aziz. "Cumhuriyet Döneminde Sansür ve Özgürlük Sarkacı: Türk Basını", *Türkiye'de Tek Partili Yıllar (1923-1950) Bir Dönem Panoraması*. Ed. Yunus Koç, Adem Palabıyık. İstanbul: Pınar Yayınları, 2017.
- Çotuksöken, Yusuf. "Türk Aydınlanmacılığının Dili", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE), Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı* (2013): 71-83.
- Darkenwald, Gordon G. "Effective Approaches to Teaching Basic Skills to Adults: A Research Synthesis", *ERIC*, (1986) <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED325631.pdf>, Erişim: 11.09.2023.
- Demir, Gökhan Yavuz. (2010). "Türk Tarih Tezi ile Türk Dili Tezinin Kİlavşığında Güneş Dil Teorisi", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (11/19): 385-396.
- Dilaçar, A. "Dil", *Türk Dili*. 258/1 1973: 735-736.
- Dilmen, İbrahim Necmi. "Dil Devriminin Mana ve Önemi", *Ulus*. 27 Eylül 1943.
- Ercilasun, Ahmet Bican. "Dördüncü Türk Dili Kurultayı", *Türk Dili*, (71/852): 4-11.
- Foucault, Michel. *Kelimeler ve Şeyler*. Çev. M. Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi, 2006.
- Humboldt von, Wilhelm. *On Language*. Der. Michael Losonsky. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Irmak, Sadi. "Dil Gününde", *Ulus*. 26 Eylül 1948.
- İğneci, Emre. *Osmanlı'da Modern Vatandaşlık Eğitiminin Doğuşu*. Ankara: Hitabevi Yayınları, 2020.
- Jiang, Wenying. "The Relationship Between Culture and Language". *ELT journal*, 54/4 (2000): 328-334.

- Korkmaz, Ramazan, Özcan, Tarık. "Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri", *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ed. Ramazan Korkmaz. Ankara: Grafiker Yayınları, 2005.
- Korkmaz, Zeynep. *Atatürk ve Türk Dili*. Ankara: TDK Yayınları, 1995.
- Entman, Robert M. "Framing Bias: Media in the Distribution of Power", *Journal of Communication*, 57/1 (2007): 163-173.
- Oral, Fuat Süreyya. *Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Yeni Adım Matbaası, 1968.
- Orkun, Hüseyin Namık. "Dünya Medeniyetinde Türk Dilinin Rolü", *Ulus*. 27 Eylül 1935.
- Özdemir, Orhan. (2012). "Birinci Türk Dili Kurultayı Bildirilerinde Dil Ve Egemenlik İlişkisi", *Turkish Studies*, (7/4): 2511-2520.
- Richardson, Linda Deer, Wolfe, Mary. *Principles and Practice of Informal Education*. London: Routledge, 2001
- Saussure, Ferdinand. *Genel Dilbilim Dersleri*. Çev. Berke Vardar. İstanbul: Multilingual Yayınları, 2001.
- Sencer, Muzaffer. (1982). "Dil ve ideoloji". *Amme İdaresi Dergisi*, (3/15): 119-122.
- Sönmez, Sabaheddin. "Dilimize Tekrar Kavuştuğumuz Gün", *Ulus*. 26 Eylül 1943.
- Tarım, Rahim. "Atatürk ve Türk Dili", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 8/9 (2013): 95-103.
- T.İ. (Gerçek Adı: Nurettin Artam). "Dil Bayramı...", *Ulus*. 26 Eylül 1947.
- Ulutaş, Nurullah. "Erken Cumhuriyet Döneminin Sanat ve Zihniyet Kavşağında Türk Edebiyatı", *Türkiye'de Tek Partili Yıllar (1923-1950) Bir Dönem Panoraması*. Ed. Yunus Koç ve Adem Palabıyık. İstanbul: Pınar Yayınları, 2021.
- Worf, Lee Benjamin. *Language, Thought and Reality*. New York: The Technology Press, 2007.

Süreli Yayınlar

Ulus

ATATÜRK YOLU DERGİSİ

JOURNAL OF ATATÜRK YOLU

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 76 (2025), 81-103.

Geliş/Received: 04.02.2025

Kabul/Accepted: 13.05.2025

DOI: 10.46955/ankuayd.1632983

(Araştırma Makalesi/Research Article)

ÜNİVERSİTE KONFERANSLARI'NDA HALK SAĞLIĞI

PUBLIC HEALTH IN UNIVERSITY CONFERENCES

HARUN ÇAKAN*

ÖZ

Erken Cumhuriyet döneminde yüksek öğrenim alanında önemli adımlar atılmıştır. Bunlar arasında Üniversite Reformu'nu izleyen yıllarda düzenlenmeye başlanan ve on yıl boyunca sürdürülen ve halka açık olan Üniversite Konferansları bulunmaktadır. Üniversite'nin hem Türk hem de yabancı hocalarının konuşmacı oldukları bu konferanslar hemen her alanda yapılmıştır. Bu dönemin bir diğer önemli mücadelesi ise halk sağlığı alanındadır. Bu çalışmada söz konusu konferanslarda halk sağlığı ve bununla ilişkili olan alanların ne ölçüde ele aldığı incelenmiştir. Konferanslarda halk sağlığına ilişkin sorunlara dair sunumların yapıldığı, ancak bazı istisnalar dışında, çeşitli hastalıklarla doğrudan temas eden vatandaşlara veya yerelerde mücadele eden hekimlere yönelik tavsiyelerden ziyade ele alınan konuların daha kuramsal ve genel bir bakış açısıyla işlendiği görülmüştür. Bunun nedenleri arasında, konferansların İstanbul'da gerçekleştirilmiş olması ve buna bağlı olarak da dinleyici kitlesinin bileşiminin ve konferansların yapıldığı tarihlerde salgınlarla mücadele konusunda bazı aşamaların kaydedilmiş olmasının etkili olduğu değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, halk sağlığı konusunun, kuramsal ve genel yönleriyle olsa da Üniversite Konferansları'nda ele alındığını ve Üniversite'nin bu mücadeleye katıldığını söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Erken Cumhuriyet Dönemi, Halk Sağlığı, Hıfzıssıhha, İstanbul Üniversitesi, Üniversite Konferansları

ABSTRACT

In the Early Republican Era important steps were taken in the field of higher education. Among these were the University Conferences, which were held in the years following the University Reform and continued for ten years as public events. These conferences, in which both Turkish and foreign professors of the University were speakers, were organised in almost every field. Another important struggle in this era was in the field of public health. This study analyses the extent to which public health and related topics were addressed in the Conferences. It has been observed that presentations on public health issues were made at the Conferences, but with some exceptions, the issues addressed were approached from a more theoretical and general perspective rather than recommendations for citizens who were in direct contact with various diseases or physicians who were struggling in locally. Among the reasons considered are the fact that the conferences were held in Istanbul, which influenced the composition of the audience, and that certain progress had been made in combating epidemics at the time the conferences took place. Nevertheless, it is possible to say that the subject of public health was addressed in the University Conferences, albeit in theoretical and general aspects, and that the University participated in this struggle.

Key Words: Early Republican Era, Istanbul University, Public Health, Public Hygiene, University Conferences

* Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, hcakan@gantep.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6087-3784

Extended Abstract

The young republic has adopted a scientific approach to governing the state and society and to generating solutions to existing problems, attached importance to scientific education and scientific research, and endeavoured to disseminate scientific knowledge and thought to the public. Among the activities aimed at the last mentioned goal, the 'University Conferences' open to the public and later the 'University Week' activities were of great importance.

With the 1933 University Reform, Darülfünûn, inherited from the Ottoman Empire, was closed down and Istanbul University was established as a higher education institution suitable for the needs of the Republic. In order to establish the university's connection with society and life, University Conferences were organised in Istanbul for 10 years starting from the 1935-1936 academic year. In these conferences, topics in various disciplines such as philosophy, mathematics, astronomy, physics, chemistry, biology, geology, statistics, statistics, philology, literature, history, geography, pedagogy, law, economy, politics, folklore and medicine were discussed. In these conference series, both Turkish and foreign lecturers, especially German scientists working at Istanbul University at that time, took part as speakers.

In the same period, one of the important areas of struggle of the state was the field of health. During the foundation period of the Republic, diseases such as tuberculosis, syphilis, trachoma, malaria and smallpox were important problems in Turkey. In addition, high infant mortality and low population were also problems. For this reason, since its foundation, the Republic of Turkey has carried out important works in the field of public hygiene, i.e. the protection of public health, in order to fight against diseases and to build a healthy society. These efforts included initiatives in the health organisation, legal regulations, education and propaganda activities.

This study analyses how preventive medicine and public health were addressed in the aforementioned conference series. In this framework, the papers that directly or indirectly addressed the related issues in the University Conferences were identified and analysed. Thus, the importance given to the issue of public health in these events and the approach towards this issue were revealed and evaluated.

In this study, it was determined that more than 200 presentations were made in total in University Conferences within a period of 10 years, and 41 of them directly or indirectly addressed public health issues. Although the numbers vary, public health has been a topic that has been addressed every year that the events have continued. Featured subjects within these conferences were about diseases, public health as a discipline, nutrition, substance abuse and maternal and child health and population. Besides these, there were presentations about mental health, orthopaedics, disabilities, preventive medicine and new techniques in relation to public health as well.

It is noteworthy that these presentations addressed the issue of public health on a more general and theoretical basis, rather than including urgent measures or recommendations to address existing problems.

The reasons for the aforementioned approach were considered to be related to the fact that the events were held in Istanbul and the audience consisted of university professors and students and the interested Istanbul public. In this context, it can be explained that the texts emphasised the importance of public health, its methodology and some measures that the central government could take, instead of solutions to various concrete problems. On the other hand, the fact that the conferences started in the 1935-1936 academic year, and that the methods of combating epidemics had been determined in these years and that a certain degree of success had been achieved may also have influenced the approach to the subject.

However, although theoretical and general issues were mainly dealt with, it is still possible to say that the issue of public health occupied an important place in the University Conferences and that the University supported the state's struggle in this field through the conferences it organised.

Giriş

Genç Cumhuriyet, kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" sözünde de ifadesini bulan bir anlayışla hareket ederek devletin ve toplumun yönetimini ve mevcut sorunlara çözümlerin üretilmesini bilimsel esaslara dayanarak ele almıştır. Yine bu anlayışa uygun olarak bilim eğitime ve bilimsel araştırmaya önem vermiş ve bilimsel bilgi ve düşüncenin halka yayılması için çaba göstermiştir. Belirtilen son amaca yönelik faaliyetler arasında ise halka açık "Üniversite Konferansları" ve daha sonra "Üniversite Haftası" etkinlikleri önem taşımaktadır.

Cumhuriyetin kuruluş döneminde devletin önemli mücadele alanlarından bir diğeri sağlık alanıdır. Bu yıllarda Türkiye'de salgın hastalıklar önemli bir sorun oluşturmuyordu.¹ Bu nedenle de Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren hem salgın hastalıkları bitirebilmek hem de sağlıklı bir toplum inşa edebilmek adına hıfzıssıhha, yani hijyen veya halk sağlığını² koruma alanında önemli çalışmalar yapmıştır.

Bu çalışmada ise yukarıda anılan konferans dizisinde, erken Cumhuriyet dönemi açısından çok önemli bir sorun ve bir mücadele sahasını oluşturan önleyici tedavi ve halk sağlığı, yani hıfzıssıhha veya hijyen meselesinin nasıl ele alındığı incelenmiştir. Bu çerçevede Üniversite Konferansları'nda doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili konulara değinen bildiriler belirlenerek ele alınmıştır. Böylece bu etkinliklerde halk sağlığı meselesine verilen önem ve bu konuya yönelik yaklaşım ortaya konmuş ve değerlendirilmiştir.

I. Üniversite Konferansları

1933 Üniversite Reformu ile birlikte Osmanlı Devleti'nden miras alınan Darülfünûn kapatılmış ve Cumhuriyet'in ihtiyaçlarına uygun bir yükseköğretim kurumu olarak İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Bu reform ile beraber Darülfünûn'da eleştiri konusu olan birçok nokta³, İstanbul Üniversitesi'nde giderilmeye çalışılmıştır. Bunlardan biri de Darülfünûn'un toplum ve hayat ile bağının bulunmadığına dair eleştiridir.⁴ Bu sebeple, İstanbul Üniversitesi, 1935-1936 öğretim yılından itibaren İstanbul'da salı günleri halka açık bir şekilde "Üniversite Konferansları", 1940 yılından itibaren ise yaz tatillerinde Anadolu'nun diğer şehirlerinde "Üniversite Haftası" olarak anılan etkinlikleri düzenlemiştir. Üniversite ile toplum ve hayat arasındaki bağı kurmayı hedefleyen bu etkinlikler aynı zamanda halkı aydınlatmayı da amaçlamıştır.⁵

1935-1945 yılları arasında düzenlenen Üniversite Konferansları'nın amacını, dönemin İstanbul Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Dr. Cemil Bilsel, 1937 yılında basılan *1935-1936 Üniversite Konferansları'nın 1. cildinin* önsözünde şöyle ifade etmiştir: "... talebimizin genel bilgilerini arttırmak ve genel düşünüş kabiliyetlerini olgunlaştırmak için ...Üniversite bilginlerini halka yaymak için..."⁶

Üniversite Konferansları, bilimsel düşünceyi ve bilgiyi halka ulaştırmayı amaçlamakta olup bu anlayış genç Türkiye Cumhuriyeti'nin bir "Bilim Cumhuriyeti"⁷ olma hedefiyle örtüşmektedir. Bu yaklaşım, Rektör Ord. Prof. Dr. Cemil Bilsel'in "ilerleme ilim ile olur"⁸ sözüyle de paralellik göstermektedir.

On yıl boyunca gerçekleştirilen bu konferanslarda felsefe, matematik, astronomi, fizik, kimya, biyoloji, jeoloji, istatistik, filoloji, edebiyat, tarih, coğrafya, pedagoji, hukuk, ekonomi, politika, folklor ve tıp gibi çeşitli bilim dallarındaki konular ele alınmıştır. 200'ün üzerinde sunumun yapıldığı bu konferans dizilerinde hem Türk hem

¹ Süleyman Tekir, "Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1930)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 65 (2019), 408.

² Türk Dil Kurumu sözlüğünde halk sağlığı, "bireylerin sağlığının korunmasını konu edinen bilim dalı" olarak tanımlanırken hıfzıssıhha "Sağlıklı yaşamak için alınması gerekli önlemlerin bütünü; sağlık bilgisi", hijyen kelimesi ise "sağlık bilgisi" olarak tanımlanmaktadır. Bkz. <https://sozluk.gov.tr/>. Erişim 05.05.2025.

³ Prof. Albert Malche, Darülfünûn'a yönelik eleştiriler ve öneriler içeren bir rapor hazırlamıştır. Onun eleştirileri için bkz. Albert Malche, *İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor*. İstanbul: Devlet Basımevi, 1939. Önemli bir diğer eleştiri ise Darülfünûn'un devrimlere yeterli oranda destek vermemesi şeklindedir. Bkz. Remzi Demir, "1920 - 2010 Yılları Arasında Türkiye'de Bilim (Bir Tarihsel Yorum Denemesi)", *Cumhuriyet ve Bilim Kongre Bildirileri, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi Eki*, (2009), 7.

⁴ İnan Kalaycıoğulları, "Cumhuriyet Dönemi'nde Bilim ve Teknoloji Politikalarının Oluşumunda Alman Bilim Adamlarının Rolü ve Etkisi", *İkinci vatan ve Ankara Üniversitesi (1933-1970)*, Ed. Kasım Karakütük, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2016, 126.

⁵ Kalaycıoğulları, "Cumhuriyet Dönemi'nde Bilim ve Teknoloji", 126.

⁶ Cemil Bilsel, "Önsöz", *Üniversite Konferansları 1935-1936*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1937, III.

⁷ İnan Kalaycıoğulları, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Bilim - II*, İstanbul: Muhayyel, 2020, 253.

⁸ Cemil Bilsel, "Rektör Cemil Bilsel'in 1937-1938 Ders Yılı Açış Nutku", *Üniversite Konferansları 1937-1938*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1939, 3.

de o dönemde İstanbul Üniversitesi'nde görev alan başta Alman bilim insanları olmak üzere yabancı hocalar konuşmacı olarak yer almıştır.⁹

İstanbul Üniversitesi'nde düzenlenen konferanslar çok rağbet görmüştür. Ancak bu durum İstanbul ile sınırlı kalmamış, Anadolu'nun farklı bölgelerinde de ilgi uyandırmış ve bu nedenle de İstanbul Üniversitesi, söz konusu konferansları kitap olarak 1937 yılından itibaren basmaya başlamıştır.¹⁰

Ayrıca, 1940 yılından itibaren "Üniversite Haftası" adıyla Üniversite Konferansları'nın benzeri Türkiye'nin farklı illerinde yapılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede farklı bilim dallarından İstanbul Üniversitesi öğretim üyeleri çeşitli kentlere gitmişler ve burada biri halk için biri de akademik olmak üzere ikişer konferans vermişlerdir.¹¹ Dönemin Rektörü Cemal Bilsel'in ifadesiyle "*ilmi yurda götüren ve ilmi millileştiren*"¹² bu Üniversite Haftası etkinlikleri aralıklarla 1958 yılına kadar sürmüştür.¹³ Sonraki yıllarda Türkiye'nin çeşitli illerinde Ankara Üniversitesi Haftası ve İstanbul Teknik Üniversitesi Haftası da düzenlenmiştir.¹⁴

2. Genç Cumhuriyet ve Sağlık Meselesi

Cumhuriyeti'nin kuruluşu döneminde Türkiye, birçok alanda geri kalmış ve az gelişmiş bir ülke durumundaydı. Ülkenin sağlık teşkilatının düzeyi, toplumun iktisadi koşulları gibi çeşitli etmenler birçok hastalığın salgın halinde bulunmasına yol açıyordu. Bu dönemde verem, frengi, trahom, sıtma, çiçek gibi hastalıklar ciddi bir sorundu.¹⁵ Bunların yanı sıra çocuk ölüm oranları yüksek, ayrıca ülkenin nüfusu da genel olarak yetersizdi.¹⁶ Söz konusu durum, yani hem nüfus azlığı hem de halkın sağlık açısından içerisinde bulunduğu olumsuz durum, Cumhuriyet yönetiminin güçlü bir ekonomi ve güçlü bir ordu meydana getirme gibi hedeflerini aksatacak bir seviyede olması sağlık alanını daha da önemli kılmıştır.¹⁷ Sağlık alanındaki çalışmaların amacı güçlü bir toplum meydana getirmek, bunun için de ölüm oranlarını azaltmak suretiyle nüfus artışını sağlamak ve salgınları da etkisizleştirmektir.¹⁸ Bu amaç, Mustafa Kemal Atatürk tarafından şu sözlerle vurgulanmıştır: "*Sağlık ve Sosyal Yardım hususunda takip ettiğimiz gaye şudur: Milletimizin sıhhatinin muhafaza ve takviyesi, ölümlerin azaltılması, nüfusun çoğaltılması, bulaşıcı ve salgın hastalıkların etkisiz hale getirilmesi, bu suretle milletin fertlerinin dinç ve kabiliyetli bir halde kusursuz beden olarak yetiştirilmesi...*"¹⁹ Belirlenen bu amaç ve hedef doğrultusunda genç Türkiye Cumhuriyeti, sağlık konusuna büyük önem vermiştir. Bir yandan salgın hastalıklarla mücadele etmiş²⁰, bu çerçevede aşı üretimi ve aşı uygulamalarına önem vermiş²¹; öte yandan da halk sağlığını koruma ve iyileştirme amaçlı başka girişimlerde de bulunmuştur.²² Özellikle Cumhuriyet'in ilk Sağlık Bakanı olan Dr. Refik Saydam'ın anlayışı doğrultusunda koruyucu hekimliğe önem verilmiştir.²³ Bu durum *On Beşinci Yıl Kitabı*'nda, Sıhhat ve İctimaî Muvenet Vekaletinin, biri halk sağlığını koruma diğeri ise tıbbi-ictimai yardım olmak üzere başlıca iki görevi bulunduğu şeklinde ifade edilmiştir.²⁴

⁹ Kalaycıoğulları, "Cumhuriyet Dönemi'nde Bilim ve Teknoloji", 126.

¹⁰ Bilsel, "Önsöz", III.

¹¹ Kalaycıoğulları, "Cumhuriyet Dönemi'nde Bilim ve Teknoloji", 127.

¹² Bilsel'den aktaran Nuri Fudaylı Kıcıroğlu, Ayşegül Komsuoğlu, "Türk Yükseköğretiminde Üniversite Yeniden Yapılanırken "İlmi Yurda Götürmek": Üniversite Haftaları Örneği", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 41 (2022), 18.

¹³ Kıcıroğlu, Komsuoğlu, "Türk Yükseköğretiminde", 4.

¹⁴ Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi 4 - İstanbul Üniversitesi (1933-1946)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, 375.

¹⁵ Gül Karacaer Çakır, "Cumhuriyet Dönemi Toplum Sağlığı Politikalarında Bulaşıcı Hastalıklar 1920-1940", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 53 (2021), 206.

¹⁶ Karacaer Çakır, "Cumhuriyet Dönemi Toplum Sağlığı", 202.

¹⁷ Sena Coşgun Kandal, "'Çocuklar, gördüğünüz her sivrisineği öldürünüz!' Erken Cumhuriyet Dönemi'nde sıtma ile mücadelede eğitim (1923-1948)", *Turkish History Education Journal*, 11/1 (2022), 76.

¹⁸ Tekir, "Erken Cumhuriyet Dönemi", 408.

¹⁹ Atatürk'ün *Bütün Eserleri*, 2005, 278'den akt. Fevzi Çakmak, "Cumhuriyet Türkiye'si'nin Sağlık Politikası ve Uygulamaları (1923-1973)", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Özel Sayı: Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye (2023), 324-353.

²⁰ Erken Cumhuriyet döneminde çeşitli hastalıklarla ilgili verilen mücadele için bkz. Hilal Özkaya, "Cumhuriyet döneminde bulaşıcı hastalıklarla mücadele", *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 20/2 (2016), 77-84; Tekir, "Erken Cumhuriyet Dönemi", 407-430; Karacaer Çakır, "Cumhuriyet Dönemi Toplum Sağlığı", 220-228.

²¹ Türkiye'de aşılama ve aşı üretimi çalışmalarının tarihçesi ile ilgili bkz. Süleyman Furkan Demirden, Kadir Alptekin, İlgin Kımız Geboloğlu, Suphi Ş. Öncel, "Dünden bugüne Türkiye'de aşılama ve aşı üretiminin tarihçesi", *Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Dergisi*, 52/4 (2022), 247-264.

²² Bu mücadele Osmanlı Devleti döneminde başlamıştır. Ancak bu konu, çalışmanın kapsamını aşacağından burada ele alınmamaktadır.

²³ Halil İbrahim Aksakal, "Dr. Refik Saydam Önderliğinde Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetlerini Modernleştirme Çabaları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27/1 (2017), 227-228.

²⁴ *On Beşinci Yıl Kitabı*, Yayına Hazırlayan: Cumhuriyet Halk Partisi, 1938, 337.

Sağlık hizmetlerinde ve teşkilatında yapılan çalışmaların yanı sıra²⁵ bu dönemde özel olarak bazı hastalıklarla mücadele amacıyla teşkilatların kurulduğu da görülmektedir. Örneğin, frenginin daha yoğun görüldüğü bölgelerde 1925 senesinin sonlarında “Frengi Mücadele Teşkilatları” oluşturulmuştur.²⁶ 1928 yılında ise Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi²⁷ kurulmuş, aynı yıl bir Hıfzıssıhha Mektebinin açılması kararı verilmişse de, kararın hayata geçirilmesi ancak 1936 yılında olmuştur.²⁸

Teşkilat yapısındaki düzenleme ve geliştirmelerle birlikte sağlık konusunda yasal düzenlemelerde bulunulmuştur. Henüz Cumhuriyet ilan edilmeden önceki tarihte, 1921 yılında çıkarılan 90 sayılı Frenginin Men ve Tahdidi Sirayeti Hakkında Kanun²⁹, 1926 tarihli 839 sayılı Sıtma Mücadele Kanunu³⁰ gibi çeşitli kanunlar ve nizamnameler yürürlüğe konmuştur.³¹ Yasal düzenlemeler ve çıkarılan kanunlar arasında halk sağlığı açısından en önemlisi 24 Nisan 1930 tarihinde çıkarılan 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’dur.³²

Hıfzıssıhha veya halk sağlığı sadece sağlık teşkilatının veya yasama faaliyetlerinin konusu olmamış, erken Cumhuriyet döneminde düzenlenen tıp kongrelerinde de hıfzıssıhha ve özellikle de bulaşıcı hastalıklar gündemde önemli bir yer tutmuştur. 1925 yılında yapılan 1. Milli Tıp Kongresi’nde sıtma ve verem üzerinde durulmuş, 1927 yılındaki 2. Milli Tıp Kongresi’nde trahom ve verem, 1929 tarihli 3. Milli Tıp Kongresi’nde ise frengi ele alınmıştır. 1950 yılında yapılan 11. Milli Tıp Kongresi’nde ise tüberküloz (verem) önemli bir gündem maddesi olmuştur.³³

Bulaşıcı hastalıklarla mücadele o dönemde eğitim alanına da yansımıştır. Toplumun sahip olduğu hıfzıssıhha alışkanlıklarını değiştirerek toplumsal sağlığa katkıda bulunmak amacıyla hıfzıssıhha, eğitim müfredatlarına 1924 yılından itibaren dâhil edilmiştir. Bu konu özellikle ilkokullarda ders programlarına eklenmiştir.³⁴

Cumhuriyet’in ilk yıllarında çeşitli hastalıklarla mücadele etme yolu olarak propaganda ve eğitim faaliyetleri ile halkı aydınlatmayı amaçlayan bazı cemiyetler de kurulmuştur. Bunlara örnek olarak İzmir Verem Mücadele Cemiyeti (1923) ve İstanbul Verem Mücadelesi Cemiyeti verilebilir (1927).³⁵

Propaganda ve eğitim aracılığıyla sağlık bilgilerinin halka ulaştırılması ve böylelikle sağlık koşullarının iyileştirilmesi çabası kapsamında sağlık bakanlığı çeşitli afişler, broşürler, kitap ve dergiler de basmıştır.³⁶ Bunların dışında sıhhi filmlerin gösterimleri yapılarak, sıhhi müzeler, sıhhi sergiler ve radyo konferansları düzenleyerek kamuoyunu bilgilendirme çalışmalarında bulunulmuştur. Ayrıca kurumun uzmanlarına yönelik yayınlar, Sıhhiye Mecmuası gibi yayıncılık çalışmaları da gerçekleştirilmiştir.³⁷

Erken Cumhuriyet döneminde salgın hastalıklarla mücadele ve sağlığın korunması gibi konularda halka ulaşmanın araçları içerisinde hutbeler de değerlendirilmiştir. Örneğin “Hekim, İlaç, Hastalık”, “Hayatın Kıymeti, Vücut Sağlığı”, “Verem Hastalığı ve Bundan Korunma Çareleri”, “Mikroplardan Sakınmalı”, “Kızamık, Kızıl, Kuş Palazı-Difteri”, “Çiçek, Boğmaca, Tifo”, “Isıtma, Batakılık, Sivrisinek, Karasinek”, “Göz Hastalığı, Trahom” başlıklı hutbelerle çeşitli hastalıklar, bunların tedavileri, korunma yolları gibi bilgiler aktarılmıştır.³⁸

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.saglik.gov.tr/TR-11492/tarihce.html>. Erişim 07.01.2025.

²⁶ Cahide Sınmaz Sönmez, Reyhan Erdenanar, “Atatürk Dönemi’nde Frengi İle Mücadele”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 71 (2022), 262.

²⁷ Refik Saydam’ın 1942 yılındaki vefatından sonra kurumun ismi “T.C. Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi” olarak değiştirilmiştir. Bkz. Aksakal, “Dr. Refik Saydam”, 227.

²⁸ Aksakal, “Dr. Refik Saydam”, 227-228.

²⁹ <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/5.pdf>. Erişim 05.05.2025.

³⁰ <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/384.pdf>. Erişim 05.05.2025.

³¹ 1923-1938 yılları arasında çıkarılan kanun ve nizamnamelerin listesi için bkz. *On Beşinci Yıl Kitabı*, 336-337.

³² <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1489.pdf>. Erişim 05.05.2025.

³³ Özkaya, “Cumhuriyet döneminde”, 78. Söz konusu Kongreler ile ilgili ayrıntılı bilgi ve bunların sağlık politikaları üzerindeki etkisi için bkz. Ayten Arıkan, Milli Türk Tıp Kongreleri (1923-1968) ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005.

³⁴ Coşğun Kandal, “Çocuklar”, 81-82.

³⁵ Karacaer Çakır, “Cumhuriyet Dönemi Toplum Sağlığı”, 212.

³⁶ Ümüt Akagündüz, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinin Sağlık Bilgisini Halka Ulaştırma Çabası”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 73 (2023), 7.

³⁷ *On Beşinci Yıl Kitabı*, 357-361. Bu tür propaganda ve eğitim çalışmaları 1938 sonrasında da devam etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Sağlık Propagandası ve Tıbbi İstatistik Genel Müdürlüğü Yayın No:422, Ankara: Ayıldız Matbaası, 1973, 202-219.

³⁸ Hüseyin Kalemli, “Cumhuriyet Dönemi Hutbelerinde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklar Meselesi”, *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 11/55, 50 ve 52.

Erken Cumhuriyet döneminde halk sağlığı ve genel olarak sağlık alanında yapılan çalışmalara ilişkin burada sadece bazı örnekler sunulmuştur. 1920'li ve 1930'lu yıllarda bu alanda yapılan çalışmalar çok daha fazla ve çok daha kapsamlıdır, ancak makalenin çerçevesini aşacağı için burada örneklerle yetinilmiştir.

3. Üniversite Konferanslarında Tıp ve Halk Sağlığı Konuları

Tıp alanıyla ilgili konferanslara bakıldığında, burada geniş bir konu başlığı dağılımı ile karşılaşılmaktadır. Bazı sunumlar ve dolayısıyla metinler tıp teknik ve teknolojisindeki yeniliklere ilişkin iken, diğer bazıları tıp ve eczacılık tarihi, psikiyatri, fizyoloji, hastalıklar-rahatsızlıklar ve etmenleri, yeni tedavi yöntemleri ve ilaçlar, körlük gibi engeller, insan sağlığı ve çevresel etmenler, halk sağlığı ve önleyici tıp gibi konuları ele almıştır.

Söz konusu tıp ile ilgili konferanslar arasında doğrudan halk sağlığını, hıfzıssıhha ve önleyici tedavi konusunu ele alan çalışmalar az olmasına rağmen³⁹ diğer metinlerde ele alınan konu çerçevesinde halk sağlığı meselesine değinildiği görülmektedir. Söz konusu metinlerin bazılarında doğrudan uygulama odaklı bir şekilde hıfzıssıhha alanına değinilirken⁴⁰ bazılarında genel olarak hıfzıssıhha hakkında bilgi verilmiş veya yorum yapılmış⁴¹; diğer bazılarında ise önleyici hekimlik ve genel olarak halk sağlığı alanını da ilgilendiren ancak sunum içerisinde doğrudan ilişkilendirilmeden verilen bilgi ve yorumlar yer almıştır⁴².

Bu çalışmaya konferanslar ve açılış dersleri dâhil edilmiş, açılış konuşmaları gibi sunumlar incelemeye dâhil edilmemiştir. Makalede halk sağlığı konusunu işleyen veya bu konuya değinen konferanslar yıllara göre ele alınacaktır. İncelenen metinler bütün yönleriyle değil, sadece halk sağlığı ile ilgili kısımlarıyla değerlendirilmiştir.

3.1. 1935-1936 Yılı Konferanslarında Halk Sağlığı

Halk sağlığı ve önleyici tedavi kapsamında Üniversite Konferanslarındaki ilk metin, 1935-1936 öğretim yılında Ord. Prof. Dr. Akil Muhtar Özden tarafından verilen açış dersi olmuştur. Özden nüfus artışının başarılı hekimlik ile mümkün olacağını belirtmiştir.⁴³ Anne ve çocuk ölümlerinin önlenmesine öncelik vermiş ve bu başarının, ortalama yaşam süresinin uzamasına ve dolayısıyla nüfus artışına katkı sağlayacağını belirtmiştir. Ardından Özden, tıp alanındaki çeşitli gelişmeleri ele almış ve bunların ölüm oranlarını azaltacağını, ortalama yaşam süresini ve bireyin gençlik dönemini de uzatacağını vurgulamıştır.⁴⁴

Hıfzıssıhha konusunda önemli diğer bir metin ise Ord. Prof. Dr. Julius Hirsch'in⁴⁵ verdiği konferansın metnidir. "Anadoluda bir seyahat" başlıklı bu metinde Hirsch, Üniversitede Hıfzıssıhha Enstitüsü'nün kurulmasına yönelik, ülkedeki yaşam koşulları ve sağlık şartlarını yansıtacak eğitim materyallerine duyulan ihtiyaca dikkat çekerek konuşmasına başlamıştır. Bu amaçla da Dr. Muhiddin Erel ile birlikte Ankara, Kayseri, Sivas, Samsun ve Zonguldak illerini kapsayan bir inceleme gezisi gerçekleştirdiklerini söylemiştir. Seyahat ile hem mevcut sıhhi teşkilatı hem de bölgelerin sıhhi koşullarını belirlemeye çalıştıklarını ifade etmiştir. Bu kapsamda hastane, dispanser gibi kurumların gezildiğini, ayrıca demografik ve istatistiki verilerin toplandığını ve fotoğrafların çekildiğini belirtmiştir.⁴⁶ Hirsch, sunumunda halk sağlığı konusundaki uygulamaların büyük ölçüde mali meseleye bağlı olduğunu, bundan dolayı da bu konudaki değerlendirmelerin elde bulunan maddi koşullara göre yapılması gerektiğini söylemiştir. Ardından hıfzıssıhha kültürünün ve anlayışının hem Avrupa'daki hem Türkiye'deki gelişim tarihini kısaca özetlemiştir. Hirsch, hıfzıssıhha açısından önem taşıyan faktörleri doğal çevre (teknik hıfzıssıhhanın konusu) ve kültür (içtimai hıfzıssıhhanın konusu) olmak üzere ikiye ayırmıştır. Metnin devamında ise seyahati bağlamında Anadolu'nun hıfzıssıhha açısından durumunu ele almış ve ülkenin geleceği için gençliğin sağlığının önemini vurgulamıştır.⁴⁷

³⁹ Başlığında "hıfzıssıhha" kelimesi geçen sunumlar iki tanedir.

⁴⁰ Örneğin uyuşturucu ile mücadele veya beslenmenin önemi gibi.

⁴¹ Örneğin hıfzıssıhha çalışmaları için gereklilikler gibi.

⁴² Örneğin çeşitli engellere sahip bireylerin topluma katılımı, kan ve organ nakli gibi konular.

⁴³ Akil Muhtar Özden, "Açış Dersi", *Üniversite Konferansları 1935-1936*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1937, 14-15.

⁴⁴ Özden, "Açış Dersi", 15-22.

⁴⁵ Alman kökenli hijyen uzmanıdır. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde 1942 yılında Halk sağlığı Anabilim Dalı'nı kurmuştur (Bkz. <https://istanbultip.istanbul.edu.tr/tr/content/dahili-tip-bilimleri/8.halk-sagligi-anabilim-dali>. Erişim 07.01.2025.) Ancak 1939-1940 öğretim yılı Üniversite Konferansları kapsamında yaptığı bir sunumda kendisini Üniversite'deki İçtimai Hıfzıssıhha Kürsüsü temsilcisi olarak da tanıtmaktadır (Bkz. Julius Hirsch, "İçtimai Hıfzıssıhha", *Üniversite Konferansları 1939-1940*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1940, 268-269.)

⁴⁶ Julius Hirsch, "Anadoluda bir seyahat", *Üniversite Konferansları 1935-1936*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1937, 85.

⁴⁷ Hirsch, "Anadoluda", 86-102.

1935-1936 eğitim yılı kapsamında halk sağlığı ile ilişkili konferanslardan biri de Prof. Dr. Hulusi Behçet'in "Frengi Tarihi ve Geçirdiği Devirler" başlıklı sunumudur. Burada, Hulusi Behçet, frengi hastalığının "mevcut diğer hastalıklarla kıyas kabul etmeyen ailevi, nesli fenalıklara sebep olması"⁴⁸ nedeniyle önemli olduğunu belirtmiştir. Bu hastalıkla mücadelenin "ulusun sağlam ve kuvvetli olmasına"⁴⁹ katkı sunacağını belirten Behçet, sunumunda frengi tarihçesini ele almış ve ardından hastalığın Türkiye'ye girişi ile ilgili bilgi vermiştir.⁵⁰ Hulusi Behçet, tebliğinin devamında çeşitli ülkelerde frengi ile mücadele kapsamında alınan önlemler üzerine durmuştur.⁵¹

3.2. 1936-1937 Yılı Konferanslarında Halk Sağlığı

Üniversite Konferanslarının ikinci yılında halk sağlığı konusuna değinen veya bu alanı da ilgilendiren sunumlar yapılmıştır. Bunlardan ilki, Ord. Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay'ın vermiş olduğu "Psikiyatrinin Tarih ve Tekamülü" başlıklı konferanstır. Asıl olarak psikiyatri tarihini ele alan bu sunumda Gökay, ruh sağlığı çerçevesinde halk sağlığına da değinmiştir. Gökay, ruh sağlığının toplumsal huzur için önemini vurgulamıştır.⁵² "Bir millette mecaninin çoğalması, psikopatların artması, cürümlerin çoğalması o milletin içtimai vaziyetini tehlikeye koyduğu gibi bütçesine de büyük yük teşkil eder"⁵³ diyen Gökay, "Hygiène Mentale"nin bir memleket meselesi olduğunu vurgulamıştır.⁵⁴ Bu bağlamda da toplumun akıl sağlığını bozabilecek eroin, morfin, alkol vb. unsurların incelendiğini ve frengi gibi hastalıklara karşı da mücadele edildiğini söylemiştir.⁵⁵

Aynı öğretim yılı içerisinde halk sağlığı açısından değinilmesi gereken ikinci bir sunum Ord. Prof. Dr. Hugo Braun⁵⁶ tarafından verilmiş olan "Hastalık âmillerinin değişme kabiliyeti" başlıklı konferanstır. Burada çeşitli hastalık etmenlerinin farklı suşlarının⁵⁷ farklı özellikleri üzerinde durulmuş ve değişme kabiliyetleri vurgulanmıştır. Günümüz biyoloji bilgisi kapsamında bu değişimin mutasyonlara bağlı olduğu bilinse de o yıllarda henüz bu bilgi mevcut değildi. Bu durum Braun tarafından "Hastalık âmillerinin bu değişme kabiliyetinin sebebi bizce bilinmemekle..."⁵⁸ şeklinde belirtilmiştir. Bunun sonucunda mikropların aşılara ve ilaçlara karşı direnç kazanabileceğine dikkat çekerek, bu konunun halk sağlığı açısından önemli olduğunu belirtmiştir.⁵⁹

Halk sağlığı ve önleyici tedavi alanını ilgilendiren bir yorumu içeren diğer bir konferans ise Ord. Prof. Dr. Siegfried Oberndorfer'in "Kanser çıbanları ve araştırmaları" konferansıdır. Kanser ve kanser nedenlerini ele alan bu çalışmada Oberndorfer kanser araştırmalarının sonucunda gelecekte kanserin sadece tedavi edilmesinin değil, önlenmesinin de mümkün olacağını vurgulamıştır.⁶⁰

Halk sağlığı ile ilişkili bir diğer sunum ise Prof. Dr. Joseph İgersheimer'in "Kör ve Körlük Dünyası" başlıklı sunumudur. Bu sunum konuyu doğrudan halk sağlığı bakış açısından işlememekle beraber bu alanı da ilgilendiren bazı bilgiler vermektedir. İgersheimer, burada körlüğün nedenleri üzerinde durmamakta ancak körlük hakkında bilgiler vermektedir. Görme engelinin ileri yaşta veya doğuştan veya küçük yaşta mı meydana geldiğine göre ayırım yaparak görme engellilerin ruh hallerini, diğer duyu hislerinin gelişimini ve kullanımlarını

⁴⁸ Hulusi Behçet, "Frengi tarihi ve geçirdiği devirler", *Üniversite Konferansları 1935-1936*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1937, 240.

⁴⁹ Behçet, "Frengi", 240.

⁵⁰ Behçet, "Frengi", 241-258.

⁵¹ Behçet, "Frengi", 274-277.

⁵² Fahrettin Kerim Gökay, "Psikiyatrinin tarih ve tekâmülü", *Üniversite Konferansları 1936-1937*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1937, 31.

⁵³ Gökay, "Psikiyatrinin", 47-48.

⁵⁴ Gökay, "Psikiyatrinin", 50.

⁵⁵ Gökay, "Psikiyatrinin", 50.

⁵⁶ Konferans metinlerinde bilim insanlarının isim ve unvanları standart bir usulde verilmemiştir. Bazılarında unvan ile soyisim verilirken, bazılarında ismin ilk harfi ile soyisim, diğer bazılarında ise tam ismi yer almıştır. Örneğin burada adı geçen Hugo Braun metinde "Dr. Braun" olarak anılmış ve Ordinaryüs Profesör olduğu belirtilmiştir. Biz, çalışmamızda isimleri tespit ederek tam isimleri kullandık.

⁵⁷ Türk Dil Kurumu Veteriner Hekimliği Terimleri Sözlüğü'nde suş terimi "Bir bakteri veya virüsün farklı alt türlerinin, aralarında genetik farklılık bulunan grupları" olarak tanımlanmaktadır. <https://sozluk.gov.tr>. Erişim 05.05.2025

⁵⁸ Braun, "Hastalık âmillerinin değişme kabiliyeti", *Üniversite Konferansları 1936-1937*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1937, 53.

⁵⁹ Braun, "Hastalık âmillerinin", 55-59.

⁶⁰ Oberndorfer, "Kanser çıbanları ve kanser araştırmaları", *Üniversite Konferansları 1936-1937*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1937, 70.

ele almıştır.⁶¹ Sunumda ayrıca uygun bir eğitim ile görme engellilerin yapabileceklerini, örneğin Braille yazısı ile nasıl okuyup yazabildiklerini anlatmıştır.⁶²

Üniversite Konferansları'nın ikinci yılında madde bağımlılığı konusunu ele alan konferanslar da verilmiştir. Bunlar Ord. Prof. Dr. Mazhar Osman Uzman'ın "Uyuşturucu maddelerin zararları", Prof. Dr. Hayrullah Diker'in "Heroin ve Esrar" ve Ord. Prof. Dr. Akil Muhtar Özden'in "Afyon, Morfin ve Heroin Manileri" başlıklı sunumlarıdır. Üç konferansta da uyuşturucunun sadece bireysel zararlarına değil, aynı zamanda toplumsal zararlarına değinilmiş ve bu çerçevede hıfzıssıhha alanına girilmiştir. Mazhar Osman Uzman uyuşturucu maddelerini şöyle tanımlamıştır: "*Son asırda halkın en büyük düşmanı keyif veren zehirlerdir.*"⁶³ Uzman, çalışmasında içki, esrar, morfin ve heroin üzerinde durmuştur. Ancak en fazla alkolün ele alındığı görülmektedir.⁶⁴ Burada alkolün kişiye verdiği zararın yanı sıra aileye ve gelecek nesle verdiği zarar vurgulanmıştır. Uzman'a göre sarhoşluğun hem aile hayatı üzerinde olumsuz etkisi vardır hem de "*Sarhoş ebeveynlerden dünyaya gelen çocukların çoğunun sinirli, abdal, dilsiz, saralı olduğuna dair istatistikler pek çoktur.*" denmektedir.⁶⁵ Hayrullah Diker de çalışmasında uyuşturucuların hem bireysel sağlığa hem de toplumsal zararlarına değinmiştir. Ancak o, toplumsal boyutu halk sağlığından ziyade ekonomik ve ahlaki boyutuyla ele almış ve uyuşturucu kullanımının nedenleri üzerinde durmuştur.⁶⁶ Akil Muhtar Özden ise konferansında uyuşturucu kullanımının ve bağımlılığının bireysel sağlık açısından zararları üzerinde durmuştur. Ayrıca morfin kullanımının kısırlık yaptığını ve uyuşturucu kullananların çocuklarının "*daima kusurlu ve çok defa abdal oluyor*"⁶⁷ diyerek bu sorunun halk sağlığı açısından da önemine dikkat çekmiştir.

3.3. 1937-1938 Yılı Konferanslarında Halk Sağlığı

1937-1938 öğretim yılında doğrudan olmasa da ele aldığı konu kapsamında halk sağlığı veya hıfzıssıhha ile ilgili olan bazı konferanslar verilmiştir. Bunlardan ilki "Ruh tıbbının içtimaiyattaki rolü" başlığı ile Ord. Prof. Dr. Mazhar Osman Uzman tarafından yapılan sunumdur. Uzman bu çalışmasında ruhsal hastalıkların tedavilerinin yanı sıra ruh sağlığının korunmasının önemini belirtmiş ve bu bağlamda uyuşturucu ve frengiyle mücadeleye değinmiştir. Ayrıca "ırk ıslahı" ve sağlıklı nesillerin yetişmesi için dünyanın çeşitli ülkelerindeki kısırlaştırma uygulamalarından ve yasalar yoluyla evlilik engellerinden bahsederek burada evlilik kontrolünün daha uygun bir yöntem olduğunu ifade etmiştir.⁶⁸

Aynı yıl içerisindeki bir diğer konferans ise "İçtimai Jinekolojinin mahiyeti ve ehemmiyeti" başlığını taşıyan ve Prof. Dr. Wilhelm Liepmann tarafından yapılan sunumdur. Konferansında nüfus siyasetinin önemi üzerinde duran Liepmann, buna yönelik tedbirlerin en tehlikeli düşmanı olarak da lohusalık hummasını görmüştür.⁶⁹ Ardından lohusalık hummasının kısa bir tarihçesine değinen Liepmann, anne ve çocuk sağlığı açısından koruyucu hekimliğin önemine işaret etmiştir.⁷⁰ Sunumunda ayrıca kadın sağlığının milletin ve devletin geleceği açısından önemini vurgulamış ve bu bağlamda "*...kadın hygiene'ine yardım eden, millet ve devletin hâl ve atisine yardım etmiş olur.*"⁷¹ demiştir.

3. 4. 1938-1939 Yılı Konferanslarında Halk Sağlığı

Konferanslar, dördüncü yılda geniş bir yelpazedeki konuların ele alınmasıyla devam etmiştir. Bu yılda da hıfzıssıhha ile ilişkili bazı sunumlar yapılmıştır. Bunlardan ilki Ord. Prof. Dr. Julius Hirsch'in "Su Hakkında" başlıklı konferansıdır. Hirsch burada önce insan vücudu ile su ilişkisi üzerinde kısaca durduktan sonra suyun tifo, kolera, dizanteri gibi hastalıkların bulaşmasında rol oynayabileceğini söylemiştir. Bunun özellikle suyun,

⁶¹ İgersheimer, "Kör ve Körlük Dünyası", *Üniversite Konferansları 1936-1937*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1937, 170-174.

⁶² İgersheimer, "Kör ve Körlük", 175-177.

⁶³ Mazhar Osman Uzman, "Uyuşturucu maddelerin zararları", *Üniversite Konferansları 1936-1937*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1937, 235.

⁶⁴ Uzman, "Uyuşturucu", 238-242.

⁶⁵ Uzman, "Uyuşturucu", 242.

⁶⁶ Hayrullah Diker, "Heroin ve Esrar", *Üniversite Konferansları 1936-1937*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1937, 255-256.

⁶⁷ Akil Muhtar Özden, "Afyon, Morfin ve Heroin Manileri", *Üniversite Konferansları 1936-1937*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1937, 299.

⁶⁸ Mazhar Osman Uzman, "Ruh tıbbının içtimaiyattaki rolü", *Üniversite Konferansları 1937-1938*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1939, 51.

⁶⁹ Liepmann, "İçtimai Jinekolojinin mahiyeti ve ehemmiyeti", *Üniversite Konferansları 1937-1938*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1939, 207.

⁷⁰ Liepmann, "İçtimai", 209.

⁷¹ Liepmann, "İçtimai", 215.

insan artıklarının su tesisatına karışması sonucu kirlendiği yerlerde olduğunu belirtmiştir.⁷² Ardından su döngüsüne ilişkin bilgiler aktaran Hirsch, kaynak sularını sağlık açısından ele almıştır.⁷³ Hıfzıssıhha açısından ise içme sularının klorlanarak dezenfekte edilmesinin çok önemli olduğunu dile getirmiştir.⁷⁴

İkinci bir konferans ise “Haşereler Enfeksiyöz Hastalıkları Nasıl Yayarlar?” başlıklı bildiridir. Bu konferans Ord. Prof. Dr. Hugo Braun tarafından sunulmuştur. Braun, böceklerin hastalıkların yayılmasında önemli bir etken olduğunu ifade etmiştir. Ekolojik bir bakış açısıyla değerlendirmeler yapmış ve konuya ilişkin örnekler vermiştir. Braun, bildirisinde böcekler aracılığıyla yayılan hastalıklara tifo, dizanteri, trahom, veba, sıtma vb. hastalıkları örnek vermiştir.⁷⁵ Bu bağlamda bazı enfeksiyöz hastalıklara karşı, böceklerle mücadelenin önemini vurgulamıştır.⁷⁶

Halk sağlığını ilgilendiren bir diğer sunum ise Prof. Dr. İhsan Alantar’ın “Diphterié Tedavisinde Modern Usuller” başlığını taşıyan sunumudur. Burada Alantar, difterinin bulaşıcı bir enfeksiyon hastalığı olduğunu ve zaman zaman salgınlara yol açtığını belirtmiştir.⁷⁷ Sunumunun devamında ise serumun uygulamasına ilişkin bilgiler verip ne zaman ve ne kadar uygulanması gerektiğini anlatmıştır.⁷⁸

Halk sağlığı ile ilgili bu öğretim yılındaki son bildiri ise “İnsan ve Hava Hâdiseleri” başlığını taşıyan ve Prof. Dr. Karl Hellmann tarafından sunulan bildiridir. Hellmann sunumunda, hava olayları ile hastalık ilişkisi üzerinde durmuştur. Bazı salgınlara hava koşullarına bağlı olarak geliştiğini örnekler vererek açıklamıştır.⁷⁹ Bunların yanı sıra mevsime bağlı olan hastalıkların da var olduğunu, yine örneklerle belirtmiştir.⁸⁰

3.5. 1939-1940 Yılı Konferanslarında Halk Sağlığı

Üniversite Konferansları’nın beşinci yılı olan 1939-1940 öğretim yılında çeşitli sunumlar yapılmıştır. Bunlardan ikisi doğrudan hıfzıssıhha ifadesini başlığında taşıyan sunumlardır. Bu sunumların dışında da halk sağlığını ilgilendiren, bu alana değinen konferanslar verilmiştir.

Hıfzıssıhha açısından önemli olan sunumların ilki, “Mektep Hıfzıssıhhatı” başlıklı Ord. Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp’in⁸¹ sunumu olmuştur. İrdelp, konferansının başında konunun geniş olduğunu ve burada sadece ortaokul ve lise öğrencilerinin zihinsel çalışmalarını ve beslenmelerini ele alacağını belirtmiştir. Ardından mektep hıfzıssıhhasının Avrupa’daki ve Türkiye’deki tarihçesinden kısaca bahsetmiştir. Sağlık siyasetine büyük önem veren Cumhuriyet yönetimi ile beraber mektep hıfzıssıhhası konusunun kanunlara da girdiğini belirtmiştir.⁸² Sonrasında İrdelp, çocukların okula başlama yaşları, ders süreleri, uyku zaman ve süreleri, derslere başlama saati, teneffüs süreleri gibi konularda ayrıntılı bilgiler aktarmıştır. Ayrıca öğrencilerin günlük ideal çalışma sürelerini yaşlara göre vermiştir. Öğrencilerin zihinsel gelişimleri açısından tatil ve teneffüslerin önemini de vurgulamış, tatillerin kısaltılmaması gerektiğini ifade etmiştir.⁸³ İrdelp, ardından çocukların beslenmesi konusuna değinmiştir. Farklı ağırlıktaki çocukların kalori ihtiyacını vermiş ve bu çerçevede Eğitim Bakanlığının 1930 tarihli talimnamesinde de yer alan yemek ve kalori listesini anmıştır.⁸⁴ İrdelp bundan sonra çocukların kilolarına göre ihtiyaç duydukları protein, yağ ve karbonhidrat miktarlarını belirtmiş, vitamin ve minerallerin önemli olduğunu söylemiştir.⁸⁵ Daha sonra çok kısa bir şekilde çocuk gelişiminde rol oynayan hormonlar gibi içsel faktörlere değinmiş, bunlardaki olumsuz durumların çocukların zihinsel gelişimlerini de olumsuz

⁷² Julius Hirsch, “Su hakkında”, *Üniversite Konferansları 1938-1939*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1939, 53.

⁷³ Hirsch, “Su hakkında”, 57-60.

⁷⁴ Hirsch, “Su hakkında”, 64.

⁷⁵ H. Braun, “Haşereler Enfeksiyöz Hastalıkları Nasıl Yayarlar?”, *Üniversite Konferansları 1938-1939*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1939, 81-88.

⁷⁶ Braun, “Haşereler”, 88.

⁷⁷ İhsan Hilmi Alantar, “Diphterié Tedavisinde Modern Usuller”, *Üniversite Konferansları 1938-1939*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1939, 90.

⁷⁸ Alantar, “Diphterié”, 91-94.

⁷⁹ Karl Hellmann, “İnsan ve Hava Hâdiseleri”, *Üniversite Konferansları 1938-1939*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1939, 120-126.

⁸⁰ Hellmann, “İnsan”, 126-128.

⁸¹ Mustafa Kemal Atatürk’ün tedavisinde görev almış hekimlerden.

⁸² Neşet Ömer İrdelp, “Mektep Hıfzıssıhhatı”, *Üniversite Konferansları 1939-1940*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1940, 24-25.

⁸³ İrdelp, “Mektep”, 26-28.

⁸⁴ İrdelp, “Mektep”, 28.

⁸⁵ İrdelp, “Mektep”, 29-30.

etkileyebileceğini vurgulamıştır.⁸⁶ Son olarak ise çocukların günlük öğünlerine yönelik tavsiyelerde bulunmuştur.⁸⁷

Halk sağlığı bağlamında önem taşıyan bir diğer konferans ise Ord. Prof. Dr. Akif Şakir Şakar'ın "Malûl Çocuklarda Beden Terbiyesi" başlığını taşıyan sunumudur. Akif Şakir Şakar konferansının konusunu engelli çocukların tedavisi olarak değil, engelli olmaya fiziksel yatkınlığı olan çocuklara yönelik önleyici uygulamalar olarak belirlemiştir.⁸⁸ Şakar, "tam sağlamlarla, hastalıklı sayılacak ağır malûller arasında" bulunan çocukların sağlıklı olabilmeleri için özel ortopedik egzersizlerin uygulanması gerektiğinden, sağlıklı çocuklarla aynı sporu yapmalarının onlar için zararlı olacağını vurgulamıştır.⁸⁹ Ardından çeşitli beden tipleri ve bunlara uygun jimnastik önerilerini sunmuş⁹⁰, sonrasında da çocuklarda görülebilen çeşitli ortopedik sorunlar ve bunların teşhis yöntemleri üzerinde durmuştur.⁹¹ Şakar, sunumunu bedensel malûliyeteye yatkın olan çocukların, eğer gerekli önlem alınmazsa gerçek malûl hale geleceklerini ifade ederek, bu kişilerin hem ailelerine hem de topluma yük olacaklarını ifade etmiştir. Bu bağlamda da Şakar, ortopedik egzersizlerin önemini vurgulamıştır.⁹²

Halk sağlığı konusuna değinen bir diğer konferans Ord. Prof. Dr. Mazhar Osman Uzman'ın sunduğu "Ruh Hastalıklarında Yeni Tedavi Usulleri" başlıklı bildiridir. Mazhar Osman Uzman bu bildirisinde hekimlerin görevlerinin iki yönlü olduğunu söylemiştir: Birincisi, hasta olmayanları korumak ve ikincisi hastaları iyileştirmek.⁹³ Bu anlayışın ruh hekimliği için de geçerli olduğunu ifade eden Uzman, sunumunda psikolojik ve nörolojik hastalıkların tarihini ve bazı tedavi yöntemlerini ele almıştır. Bütün dünyada ruh ve sinir hastalıklarından ve engellerinden muzdarip insanların sayısının sürekli arttığını, bu hastalıkların nedenleri arasında enfeksiyöz hastalıkların, uyuşturucu gibi zararlı madde kullanımının ve özellikle de kalıtsal etmenlerin rol oynadığını belirtmiştir.⁹⁴ Bu durumun ise en zengin devletlere bile yük oluşturduğunu söylemiştir. Önlem amaçlı olarak ise ülkemizde akıl ve sinir malûllerinin evliliklerinin sınırlandırıldığını belirtmiştir.⁹⁵

Prof. Dr. Kâzım İsmail Gürkan'ın "İnsandan İnsana Kan Nakli" başlıklı çalışması doğrudan olmamakla beraber halk sağlığını ve hıfzıssıhhayı ilgilendiren bir konuya değinmektedir. Gürkan, bildirisinde kan naklinin tarihçesi, kanın önemi, kan grupları ve bunların belirlenmesi, kan nakli tekniği gibi konuları işlemiştir.⁹⁶ Sonrasında ise kan nakli teşkilatının gerekliliği üzerinde durmuştur. Halihazırda birçok hastanede kan nakillerin yapıldığını belirten Gürkan, bunun genelleştirilmesinden ve gerekli olduğunda savaş sahnesine nakledilmesinden yanadır. Bu çerçevede Fransa'yı, özellikle de devam eden II. Dünya Savaşı'nın Batı cephesindeki uygulamalarını örnek göstermektedir. Ona göre, Avrupa'da Kızılhaç, kan nakli teşkilatını oluşturmuştur, ancak diğer kurumlarda da kan nakil merkezleri kurulabilir. Türkiye'de yıllardır yapılan kan nakillerini merkezi bir teşkilata bağlamak amacıyla İstanbul Üniversitesi'nin önceki yıl inisiyatif aldığından bahsetmiştir.⁹⁷

Hıfzıssıhha konusu ile doğrudan ilgili bir diğer konferans ise Ord. Prof. Dr. Julius Hirsch'in "İçtimaî Hıfzıssıhha" adlı çalışmasıdır. Hirsch, İstanbul Üniversitesi'nde İçtimaî Hıfzıssıhha Kürsüsü temsilcisi olarak kendi alanını, alanın önemi ve yöntemi bağlamında tanıtmak istediğini ancak bunu hayattan alınmış bir örnek üzerinden yapacağını belirterek sunumuna başlamıştır. Kullandığı örnek ise çocuk ölümleri ve ortalama ömür uzunluğuna dairdir. Doğum koşulları, aşı uygulamaları, erken teşhis ve tedavi yöntemleri, yaşam koşullarının iyileşmesi gibi nedenlerle insanların ortalama ömürlerinin 50 veya 100 yıl önce doğmuş insanlara göre daha fazla olduğunu söylemiştir.⁹⁸ Ardından "İstanbulda şimdi doğan çocuklar vasatî olarak kaç yaşına erişebilirler?"⁹⁹ diye sorduktan

⁸⁶ İrdelp, "Mektep", 30-31.

⁸⁷ İrdelp, "Mektep", 32-33.

⁸⁸ Akif Şakir Şakar, "Malûl Çocuklarda Beden Terbiyesi", *Üniversite Konferansları 1939-1940*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1940, 80.

⁸⁹ Şakar, "Malûl", 83.

⁹⁰ Şakar, "Malûl", 83-85.

⁹¹ Şakar, "Malûl", 85-98.

⁹² Şakar, "Malûl", 98-99.

⁹³ Mazhar Osman Uzman, "Ruh Hastalıklarında Yeni Tedavi Usulleri", *Üniversite Konferansları 1939-1940*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1940, 149.

⁹⁴ Uzman, "Ruh Hastalıklarında", 160.

⁹⁵ Uzman, "Ruh Hastalıklarında", 161.

⁹⁶ Kâzım İsmail Gürkan, "İnsandan İnsana Kan Nakli", *Üniversite Konferansları 1939-1940*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1940, 187-198.

⁹⁷ Gürkan, "İnsandan", 199-200.

⁹⁸ Hirsch, "İçtimaî Hıfzıssıhha", 268-269.

⁹⁹ Hirsch, "İçtimaî Hıfzıssıhha", 269.

sonra ortalama ömür beklentisi hesaplama yöntemini ele almıştır. Hirsch, ortalama ömür beklentilerini diğer ülke verileriyle de karşılaştırmıştır.¹⁰⁰ Hirsch, daha sonra çocuk ölümleri konusunu ele almıştır. Bu konuda istatistiksel bilgiler aktarıp, önemli bir etkenin yeni doğan çocuğun ailesinin toplumsal çevresi olduğunu, bunun ise İçtimaî Hıfzıssıhha'nın araştırma konusu olduğunu belirtmiştir.¹⁰¹ 1921 yılı İngiltere verilerini aktararak, yeni doğan bebeklerin ölüm oranlarının ailelerin toplumsal statüsüne göre değiştiğini tespit etmiştir.¹⁰² Hirsch sunumunda, insanın aile, okul ve iş çevrelerinin bağımsız olmadığını, şehir ve devlet çevresinin etkisi altında olduğunu ve din, kültür ve gelenek tarafından yönlendirildiğini; bunların yaşam tarzına dolayısıyla sağlık durumuna etki ettiğini vurgulamıştır.¹⁰³ İnsanın sosyal çevresinde de tıpkı doğal çevresinde olduğu gibi sağlık ve yaşam açısından tehlikelerin bulunduğunu ve bunların doğal tehlikeler kadar önemli olduğunu ifade etmiştir. Bunları aile çevresinde, okul ve meslek hayatında, büyük şehirde, köyde, devletler dahilinde ve uluslararası ilişkilerde bulunan tehlikeler olarak gruplandırarak örneklemiştir. İnsanların toplumsal hayatlarından kaynaklı dolaylı ya da doğrudan sıhhi zararların ise İçtimaî Hıfzıssıhha'nın konusunu oluşturduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁴ Bu bağlamda Hirsch, İçtimaî Hıfzıssıhha'nın yöntemini istatistik olarak, görevini ise toplumsal hayatın neden olduğu sağlık zararlarını hafifletmek veya insanları bunlardan korumak için gerekli önlemleri bulmak ve uygulamak olarak ortaya koymuştur. Bu disiplinin esas görevi ise profilaksi, yani önleyici tıp yaklaşımıdır. Bu alanın uygulama organlarının ise devlet ve belediye teşkilatları olduğunu ve hıfzıssıhha faaliyetlerinin de ekonomik koşullarca belirlendiğini söylemiştir. Bu noktada 1. Dünya Savaşı ülkelerindeki halk sağlığı koşullarını örnek olarak vermiştir. Savaş öncesinde, savaş yıllarında ve savaştan sonraki yıllarda Avrupa'da veremden ölen sivillerin arttığını sayısal verilerle sunmuştur.¹⁰⁵

Ord. Prof. Dr. Sedat Tavat ise "Tababet İlerliyor mu?" başlıklı konferansında tıp tarihini kısaca ele aldıktan sonra hastalık etmenlerinin, yeni tedavi yöntemlerinin, yeni ilaçların ve aşıların keşfinden bahsetmiş, ayrıca vitaminlerin hastalıkların tedavisinde veya önlenmesindeki rolünü vurgulamıştır.¹⁰⁶ Konuşmasının sonunda modern tıp, yani tedavi ve hijyen veya önleyici tıp sayesinde ömür uzunluğunun geçmiş yüzyıllara kıyasla arttığını ifade etmiştir.¹⁰⁷

3.6. 1940-1941 Yılı Konferanslarında Halk Sağlığı

1940-1941 öğretim yılında, şiddetlenen II. Dünya Savaşı nedeniyle hemen hemen bütün konferanslar savaş ile ilgili olmuştur. Savaşın çeşitli yönleriyle ilgilenen bu konferanslara örnek olarak "Türkiye ve Harp", "Harp ve Ahlâk", "Harp Tekniğinin Siyasi ve İçtimaî Tesirleri", "Harp Maliyesi Meseleleri" vb. örnekler verilebilir. Savaş ile ilgili olmayanlar ise "Bugünkü Tababette Chimiotherapie'nin Yeni Vasıtaları"¹⁰⁸, "Nefes ve Kalbi durmuş insanları yeniden canlandırma usulleri", "Fizik ve Politika" ve "Felsefe Tarihinde Ölüm Meselesi" başlıklı konferanslar olmuştur.

Halk sağlığı veya önleyici tıp alanını ilgilendiren tek konferans ise "Harp ve yeni gıda maddeleri için milletlerin mücadelesi" başlıklı Ord. Prof. Dr. Felix Haurowitz'in konferansıdır. Haurowitz bu konferansında kısaca insanın günlük besin ihtiyacını ele aldıktan sonra¹⁰⁹ dünyanın 3-4 milyar insanı besleyip besleyemeyeceğini sormuş ve yapay gıdalar konusuna değinmiştir. Bu kapsamda sentetik vitaminler hakkında bilgi vermiştir.¹¹⁰

3.7. 1941-1942 Yılı Konferanslarında Halk Sağlığı

Bu öğretim yılında doğrudan halk sağlığı ve hıfzıssıhha konularını ele almasa da bu alanlarla ilişkilendirilebilecek ilk konferans Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak'ın "Biyoloji vakıalarının millet bünyesinde rolü" başlıklı sunumudur. Irmak, bu konferansında milletin gelecekte sağlıklı ve başarılı olması için ırs politikalarının

¹⁰⁰ Hirsch, "İçtimaî Hıfzıssıhha", 269-273.

¹⁰¹ Hirsch, "İçtimaî Hıfzıssıhha", 274-276.

¹⁰² Hirsch, "İçtimaî Hıfzıssıhha", 278.

¹⁰³ Hirsch, "İçtimaî Hıfzıssıhha", 280.

¹⁰⁴ Hirsch, "İçtimaî Hıfzıssıhha", 280.

¹⁰⁵ Hirsch, "İçtimaî Hıfzıssıhha", 280-282.

¹⁰⁶ Sedat Tavat, "Tababet İlerliyor mu?", *Üniversite Konferansları 1939-1940*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1940, 300-307.

¹⁰⁷ Tavat, "Tababet", 311.

¹⁰⁸ Açılış Dersi.

¹⁰⁹ F. Haurowitz, "Harp ve yeni gıda maddeleri için milletlerin mücadelesi", *Üniversite Konferansları 1940-1941*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941, 108-109.

¹¹⁰ Haurowitz, "Harp", 113.

uygulanması gerektiğini anlatmıştır.¹¹¹ Ailenin ve nüfusun da önemini vurgulayarak bekarlık vergisi alınması gerektiğini savunmuştur.¹¹²

Bu öğretim yılında, tıpla ilgili veya bir hekim tarafından verilmiş bir konferans olmasa da halk sağlığı konusuna değinen bir sunum bulunmaktadır. Söz konusu sunum, Ord. Prof. Dr. Ernst Hirsch tarafından verilmiş olan “İlim Halinde Sigorta” başlıklı konferanstır. Bir hukuk profesörü olan Ernst Hirsch bu konferansında, ele aldığı meselelerin içerisinde sigorta sistemi için hıfzıssıhha biliminin önemine de değinmiştir.¹¹³

Ord. Prof. Dr. Fahri Arel de hıfzıssıhha alanını ilgilendirebilecek sunum yapanlardan birisidir. “Vazife görmiyen bir uzvun yerine bir diğerini aşlamak kabil midir?” başlıklı konferansında uzuv ve organ nakli konusunu ele almıştır. Arel sunumunda, insanların mikrobiyal hastalıklarla mücadelede önemli yol katettiğini ve hijyen kurallarına uyulan toplumlarda veba, kolera gibi hastalıkların ortadan kalktığını veya çok azaldığını vurgulamaktadır.¹¹⁴ Uzuv ve organ nakli konusunda ise kan ve kornea gibi bazı dokuların nakillerinin yapılabildiğini belirtmiştir.¹¹⁵ Arel, ardından çeşitli organ ve uzuv nakli çalışmalarına değinmiş ve bu alanda farklı başarı derecelerinin olduğunu söyleyerek çalışmaların devam ettiğini vurgulamıştır.¹¹⁶

Diğer bir konferans “Harpte Ayağın Önemi” başlıklı, Ord. Prof. Dr. Akif Şakir Şakar tarafından sunulmuş olan konferanstır. Şakar, ortopedik anlamda ayak sağlığı için önlemlerin çocukluktan itibaren alınmasını gerektiğini, uygun önlemlerle bazı ortopedik ayak sağlığı problemlerinin giderilebileceğini anlatmıştır.¹¹⁷ Sunumunun devamında ayak sağlığının ordu için önemini vurgulamıştır.¹¹⁸ Şakar, ayrıca ayakkabının önemini de belirtmiştir.¹¹⁹

Halk sağlığı alanına giren bir diğer konferans, Ord. Prof. Dr. Julius Hirsch’in “Üniversite Gençliği ve Tütün” başlıklı sunumudur. Hirsch, tütün kullanımının ilk ve ortaokul öğrencileri için yasaklandığını belirterek sunumuna başlamış ve ardından tütün kullanımının zararları üzerinde durmuştur.¹²⁰ Sonrasında gerek hıfzıssıhha açısından gerekse genel olarak bilimsel açıdan sigara kullanımını ele almıştır. Ona göre, sigara ve alkol, çay, kahve gibi diğer keyif verici maddelere yönelik duyulan ihtiyaç, gıdalardan farklı olarak fizyolojik temelli değildir. Dolayısıyla bunların kullanımı fiziksel açıdan gereksiz, hatta zararlıdır. Bununla beraber psikolojik açıdan durumun farklı olduğunu, beslenmede de etkisi bulunan haz ve zevk gibi etmenlerin burada rol oynadığını ifade etmiştir.¹²¹ Hirsch, sunumunun devamında sigara kullanımının büyüklere özenme ve erkekliğini kanıtlama çerçevesinde başladığını ancak sonrasında hızlı bir şekilde bağımlılığın oluştuğunu ifade etmiştir.¹²² İnsanlığın bu tür keyif verici maddelere başlamasını ise şöyle ifadelerle açıklamıştır: “*Keyif vericiler tarihten evvelki zamandan bize kalan ve medeniyetsiz milletlerin Avrupa kültürüne verdiği çok şüpheli ve felaket getirici bir hediyedir.*”¹²³ Tütün bağımlılığının “*...medeniyetsiz kızilderililerin barbarca bir geleneğinin, önüne geçilemeyen bir bulaşıcı hastalık gibi bütün insanlığa...*” yayıldığını söylemiştir.¹²⁴ Tütünün dünyanın en önemli tüketim maddesi haline geldiğini belirten Hirsch, tütün kullanımının diğer keyif verici maddelere kıyasla daha yaygın olmasını tütünün kahve ve çay gibi özel bir hazırlık süreci ve bu bağlamda zaman gerektirmemesine bağlamakta, alkollü içkilerin ise sarhoşluk vereceğinden yine zaman gerektirdiğini oysa tütünün ne hazırlık ne de özel bir zaman gerektirmediğini söyleyerek açıklamaktadır.¹²⁵ Ayrıca tütün içme zevkinin sadece nikotinle ilgili olmadığını, bu zevkin “*bizzat tütün içilirken yapılan fiil ve hareketlere bağlı...*” olduğunu söylemiştir.¹²⁶

¹¹¹ Sadi Irmak, “Biyoloji vakıalarının millet bünyesinde rolü”, *Üniversite Konferansları 1941-1942*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1942, 69-73.

¹¹² Irmak, “Biyoloji”, 69.

¹¹³ Ernst E. Hirsch, “İlim Halinde Sigorta”, *Üniversite Konferansları 1941-1942*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1942, 87.

¹¹⁴ Fahri Arel, “Vazife görmiyen bir uzvun yerine bir diğerini aşlamak kabil midir?”, *Üniversite Konferansları 1941-1942*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1942, 185.

¹¹⁵ Arel, “Vazife”, 190-191.

¹¹⁶ Arel, “Vazife”, 197.

¹¹⁷ Akif Şakir Şakar, “Harpte Ayağın Önemi”, *Üniversite Konferansları 1941-1942*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1942, 202.

¹¹⁸ Şakar, “Harpte”, 203.

¹¹⁹ Şakar, “Harpte”, 207.

¹²⁰ Julius Hirsch, “Üniversite Gençliği ve Tütün”, *Üniversite Konferansları 1941-1942*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1942, 305.

¹²¹ Hirsch, “Üniversite”, 306-307.

¹²² Hirsch, “Üniversite”, 307.

¹²³ Hirsch, “Üniversite”, 308.

¹²⁴ Hirsch, “Üniversite”, 309.

¹²⁵ Hirsch, “Üniversite”, 310-311.

¹²⁶ Hirsch, “Üniversite”, 311.

Bağımlılığın aslında bir tür özgürlük kaybı olduğunu da vurgulayan Hirsch, tütünün egemenliğini yıkacak kuvvet olarak da kendisini “... modanın cazibesine kaptırmayan, ... hür ve hürriyete aşık bir gençliğin inkılapçı kudreti”ni göstermiştir.¹²⁷

Bağımlılık ve halk sağlığı çerçevesindeki bir diğer sunum Ord. Prof. Dr. Mazhar Osman Uzman'ın sunumudur. “Tütün ve bilhassa ruha tesiri” başlığını taşıyan sunumunda Uzman, içki ve sigara karşıtı cemiyetlerden ve çalışmalardan, sigara karşıtı ünlülerden bahsetmiştir.¹²⁸ Sunumunun devamında ise sigara kullanımının kadınlar ve çocuklar arasında yayıldığını, ancak bunun sağlık, yaşam ve nesil açısından zararlı olduğunu belirtmiştir.¹²⁹ Uzman’a göre sigara ile mücadele edilmesi gerekmekte ve bu görev de entellektüellere düşmektedir.¹³⁰ Ardından sigara yasaklarının ve sigaranın Avrupa’ya gelişinin ve yayılışının tarihçesini anlatmıştır.¹³¹ Sigaranın sağlık açısından zararlarını ele aldıktan sonra “gelecek neslin ruhu üzerinde tesiri olmayacak mı?” sorusunu sormuştur.¹³² Sunumun sonunda ise sigara kullanımı ile ilgili bazı isteklerini dile getirmiştir. Bunlar, 18 yaşın altında sigara kullanımının yasaklanması, öğretmenlerin öğrencilerin önünde içmemesi, kapalı alanlarda içilmemesi gibi isteklerdir.¹³³

3.8. 1942-1943 Yılı Konferanslarında Halk Sağlığı

Üniversite Konferansları’nın sekizinci yılında çok sayıda sunum yapılmıştır. Halk sağlığı veya hıfzıssıhha ile ilgili olanlardan ilki, Prof. Dr. Şevket Salih Soysal’ın “Harbin çocuk beslenme ve gelişmesi üzerinde olan tesirleri” başlıklı sunumudur. Soysal sunumunda gebelikte yetersiz beslenme veya ağır iş yapmanın doğan çocuk üzerindeki olumsuz etkilerini ele almıştır. Yetersiz beslenmenin fetus gelişimini yavaşlattığı ve bundan dolayı da gebelik süresini birkaç gün uzattığını ifade etmiş ve yetersiz beslenen veya ağır iş yapan annelerin çocuklarının daha cılız ve ufak doğduğunu söylemiştir.¹³⁴ Doğum sonrası bebeğin beslenmesinin önemini belirtmiş ve bunun çocuk hastalık ve ölümlerinde birinci derecede rol oynadığını vurgulamıştır. Soysal, sorunun sadece boy ve kilo olmadığını, yetersiz beslenmenin aynı zamanda çocuğun bağışıklığı, zihni gibi farklı fizyolojik etkileri de olduğuna dikkat çekmiştir.¹³⁵ Çocukların ihtiyaç duyduğu protein, yağ vb. besin grupları hakkında bilgi verdikten sonra¹³⁶ bunların eksikliği sonucunda bazı hastalıkların arttığına dikkat çekerek beslenmenin nüfus siyaseti açısından önemini vurgulamıştır.¹³⁷

Diğer bir konferans ise “Gıda, rejim ve hastalık” başlığını taşıyan Prof. Dr. Nihat Reşat Belger’in sunumu olmuştur. Sağlık için doğru gıdaların alınmasının, yani “gıdalanma ‘Hygiène’nin”¹³⁸ önemiyle sunumuna başlayan Belger, gıdalara dair bilgiler vermiş¹³⁹, alınması gereken miktar ve oranları anlatmıştır.¹⁴⁰ Sonrasında obezite, gıdasızlık gibi beslenme bozukluklarını incelemiştir.¹⁴¹ Sağlıklı beslenme konusunda ise iştahın bir ölçüt olmadığını vurgulayarak “gıda hygien’i için fennin kontrolünden geçen ve göreneğe dayanan” bir yolun olduğunu savunan Belger, bütün doktorların bunu bilmesi ve bunun halka da anlatılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu yolla insanların birçok hastalıktan korunabileceğini, “en iyi hekim, iyi bir hayat ve gıda rejimidir” diyerek ifade etmiştir.¹⁴² Ancak Belger’e göre beslenme rejimleri şahsi olarak ele alınmalıdır.¹⁴³ Konferansının sonunda ise, önleyici tıp açısından en verimli uygulama alanının beslenmeye bağlı hastalıklar olduğunu hatırlatmıştır. Halk

¹²⁷ Hirsch, “Üniversite”, 314.

¹²⁸ Mazhar Osman Uzman, “Tütün ve bilhassa ruha tesiri”, *Üniversite Konferansları 1941-1942*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1942, 315-321.

¹²⁹ Uzman, “Tütün”, 321-322.

¹³⁰ Uzman, “Tütün”, 322.

¹³¹ Uzman, “Tütün”, 322-324.

¹³² Uzman, “Tütün”, 325-328.

¹³³ Uzman, “Tütün”, 329.

¹³⁴ Şevket Salih Soysal, “Harbin çocuk beslenme ve gelişmesi üzerinde olan tesirleri”, *Üniversite Konferansları 1942-1943*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1944, 41-42.

¹³⁵ Soysal, “Harbin”, 43.

¹³⁶ Soysal, “Harbin”, 43-48.

¹³⁷ Soysal, “Harbin”, 50-56.

¹³⁸ Nihat Reşat Belger, “Gıda, rejim ve hastalık”, *Üniversite Konferansları 1942-1943*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1944, 58.

¹³⁹ Belger, “Gıda”, 59-66.

¹⁴⁰ Belger, “Gıda”, 68-74.

¹⁴¹ Belger, “Gıda”, 75-81.

¹⁴² Belger, “Gıda”, 82.

¹⁴³ Belger, “Gıda”, 82.

sağlığı açısından doğru beslenmenin önemine dikkat çekerek sağlıklı toplumların “*kuvvetli ve azimli*”, mesailerinin de “*çok verimli olacağını*” vurgulamıştır.¹⁴⁴

Önleyici tıp açısından rutin kontrollerinin önemine dikkat çeken bir konferans ise Prof. Dr. Behçet Sabit Erduran’ın “Genç ve ihtiyarlarda prostat mevzuu ve telakkileri” başlıklı sunumudur. Burada prostat ve prostat hastalıkları ile ilgili bilgiler veren Erduran, “... *hasta iken değil, ancak sıhhatte iken tetkik edilmesi lâzımgeldiğine*” ilişkin ABD’de bulunduğu dönemde yaşadığı bir anısını anlatmıştır.¹⁴⁵

Halk sağlığı kapsamında önem taşıyan bir diğer sunum Prof. Dr. Münir Ahmet Sarpyener’in “Ortopedinin Harpte Önemi” başlıklı konferansıdır. Sarpyener, burada savaş nedeniyle ve sivil hayatta da makineleşmeye bağlı olarak bir travma-çarpma salgınından¹⁴⁶ bahsetmiştir.¹⁴⁷ Doğru tedavi ile kişilerin cepheye veya işlerine dönebileceklerini belirtmiş ve ortopedi tedavisinin yöntemine değinerek kültür-fiziğin önemini vurgulamıştır.¹⁴⁸

Beslenme ve halk sağlığı ilişkisini esas alan bir diğer konferans “Kriz zamanlarında dar gelir ile kafi bes” başlıklı Prof. Dr. Muzaffer Esat Güçhan’ın sunumudur. Yetersiz beslenme ile salgın hastalıkların ve bu hastalıkların verdiği zararların artacağını belirten Güçhan, tüberküloz ve vitamin eksikliğine bağlı hastalıkları örnek olarak göstermiştir.¹⁴⁹ Birinci Dünya Savaşı sonrasında, konunun öneminden dolayı Milletler Cemiyetinin hıfzıssıhha organizasyonunun da besli noksanlığı ve çareleri ile ilgili incelemelerde bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁰ Ardından çeşitli işlerde çalışan insanların günlük kalori ihtiyacına ve dengeli beslenme açısından hangi besin gruplarından ne ölçüde alınması gerektiğine dair bilgi vermiştir.¹⁵¹ Sunumunun devamında çeşitli vitaminlerin eksikliğine bağlı hastalıklar ile ilgili bilgiler aktarmış, beyaz ekmekle mücadeleden söz etmiş ve fiyat bilgilerini de içeren üç farklı beslenme listesi sunmuştur.¹⁵²

“Hayat ve İşitme” başlığını taşıyan ve Prof. Dr. Ekrem Behçet Tezel tarafından gerçekleştirilen bir diğer sunumda kulağa dair anatomik ve sağırılığa dair tıbbi bilgiler verildikten sonra¹⁵³ işitme sorunlarının sanayileşme ile artacağına dikkat çekilmiş ve bunun bir sosyal problem olarak ele alınması gerektiği belirtilmiştir. Sunumda ayrıca meslek hastalığı olarak sağırılıktan bahsedilmiştir.¹⁵⁴ Ancak bundan önce işitmenin eğitim açısından önemi üzerinde durulmuş ve ağır işiten çocuklar için ayrı sınıfların oluşturulmasının önemi, Almanya örneği üzerinden ele alınmıştır.¹⁵⁵ Bu noktada okul hekimleri üzerine önemli bir görevin düştüğünü, onların okul hayatlarında başarısız olan çocukların bu başarısızlıklarının arkasında işitme sorunları olup olmadığını tespit etmekle yükümlü olduklarını söylemiştir.¹⁵⁶

3.9. 1943-1944 Yılı Konferanslarında Halk Sağlığı

Bu öğretim yılında doğrudan halk sağlığı ile ilgili bir sunum olmasa da yine bu alana da temas eden bazı konferanslar verilmiştir.

Bunlardan ilki Ord. Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp tarafından sunulmuş olan “Tedavi Metodları” konferansıdır. İrdelp sunumuna ilkel kabilelerde dahi, 20. yüzyılda kabul edilen bazı kişisel ve toplumsal hijyen, yani hıfzıssıhaya yönelik uygulamaların var olduğunu, Mısır ve Yahudi uygarlıklarında da bu konunun ele alındığını

¹⁴⁴ Belger, “Gıda”, 84.

¹⁴⁵ Behçet Sabit Erduran, “Genç ve ihtiyarlarda prostat mevzuu ve telakkileri”, *Üniversite Konferansları 1942-1943*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1944, 199.

¹⁴⁶ Sarpyener, yaşadığı dönemde gerek sivil hayatta gerek savaş nedeniyle fiziki travmaların çok artmasını travma-çarpma salgını olarak adlandırmaktadır.

¹⁴⁷ Münir Ahmet Sarpyener, “Ortopedinin Harpte Önemi”, *Üniversite Konferansları 1942-1943*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1944, 210-212.

¹⁴⁸ Sarpyener, “Ortopedinin”, 221-222.

¹⁴⁹ Muzaffer Esat Güçhan, “Kriz zamanlarında dar gelir ile kafi bes”, *Üniversite Konferansları 1942-1943*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1944, 223.

¹⁵⁰ Güçhan, “Kriz”, 224.

¹⁵¹ Güçhan, “Kriz”, 224-228.

¹⁵² Güçhan, “Kriz”, 229-234.

¹⁵³ Ekrem Behçet Tezel, “Hayat ve İşitme”, *Üniversite Konferansları 1942-1943*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1944, 236-243.

¹⁵⁴ Tezel, “Hayat”, 247-251.

¹⁵⁵ Tezel, “Hayat”, 245.

¹⁵⁶ Tezel, “Hayat”, 246.

belirtmiştir.¹⁵⁷ Ayrıca sunumunda önleyici tıp kapsamında aşı üzerinde de durmuş ve aşının tarihçesini kısaca ele almıştır.¹⁵⁸

Bu öğretim yılında halk sağlığı ile ilişkilendirilebilecek bir diğer sunum ise Ord. Prof. Dr. İhsan Hilmi Alantar'ın "Sağlam okul çocuğu" başlıklı konferansı olmuştur. Sunumunda çocuk sayısının fazlalığının gelecek açısından faydalı olduğunu belirten Alantar¹⁵⁹ çocuk eğitimi konusunu ele almıştır. Burada özel olarak beden terbiyesi üzerinde durmuş, çocukların yaşı küçükken beden eğitiminin, ergenlikle birlikte ise sporun önem kazandığını vurgulamıştır.¹⁶⁰ Son olarak da okul hekimliğinin önemi üzerinde durmuştur. Ona göre, çocuklar okula başlarken bu hekim tarafından muayene edilmelidir. Yine bu uygulamanın salgınlara karşı da önem taşıdığını belirtmiştir.¹⁶¹

Ord. Prof. Dr. Mazhar Osman Uzman ise "Frengi ve sinir hastalıkları" başlıklı sunumunda bu hastalıkla toplumsal ölçekte mücadele etme yolu olarak hastalığın insanlara anlatılması ve tanıtılması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁶² Sonrasında frengi hastalığının bulaşma yollarını ele almış ve bu hastalığın sadece cinsel yolla bulaşmadığını vurgulamıştır.¹⁶³ Ardından ise Avrupa ve Türkiye'de frengi hastalığına ilişkin istatistiki bilgiler aktarmış¹⁶⁴ ve sinir sistemine tutunan frengi ile ilgili bilgiler vermiştir.¹⁶⁵

Ord. Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay ise "Felçler ve korunma çareleri" başlıklı sunumunda felçler hakkında bilgi vermiş ve felç konusunda, beslenme vs. ile ilgili alınması gereken önlemler üzerinde durmuştur.¹⁶⁶ Prof. Dr. Kâzım İsmail Gürkan ise ülkemizde bulunan sahillerden sağlık açısından faydalanılması gerektiğinden söz etmiştir. "Sahil sanatoryumları" başlıklı sunumunda çeşitli hastalıkların tedavisi ve zayıf bünyeli insanların bağışıklıklarını güçlendirmek için sahillerde sanatoryumlar kurulmasını önermiştir.¹⁶⁷

3.10. 1944-1945 Yılı Konferanslarında Halk Sağlığı

Üniversite Konferansları'nın son yılı olan 1944-1945 öğretim yılında da çeşitli konulara ilişkin sunumlar yapılmıştır. Bunlardan ancak bir tanesi halk sağlığı alanına da değinen bir sunum olmuştur. Söz konusu konferans Ord. Prof. Dr. Sedat Tavat'ın "Mutbaktaki¹⁶⁸ inkılap" başlığını taşıyan konferansıdır. Burada Tavat, doğru bir beslenmeyle ömür uzunluğunun artacağını ve insanların daha güçlü olacağını belirterek bunun hem hijyen hem de ekonomik bir mesele olduğunu vurgulamıştır.¹⁶⁹ Beslenme ve gıdaların besin haline getirilmesi, yani pişirilmesi konusunda ayrıntılı bilgiler veren Tavat¹⁷⁰ ayrıca et ve yağ tüketimine dikkat çekmiştir. Ona göre et ile beslenen toplumlar diğerlerini hükümleri altında tutar ve ayrıca sanat ve bilim gibi alanlarda daha başarılı olurlar. Tavat, bunların yanı sıra balık, süt ve yağ tüketiminin de düzenlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Özellikle yağ konusuna dikkat çekerek kötü yağ ile beslenmenin hastalıklara yol açacağını, bundan dolayı ülkede kaliteli yağ üretiminin sağlanması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre Türkiye'de bunun koşulları vardır.¹⁷¹

¹⁵⁷ Neşet Ömer İrdelp, "Tedavi Metodları", *Üniversite Konferansları 1943-1944*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945, 30-31.

¹⁵⁸ İrdelp, "Tedavi", 35.

¹⁵⁹ İhsan Hilmi Alantar, "Sağlam okul çocuğu", *Üniversite Konferansları 1943-1944*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945, 75.

¹⁶⁰ Alantar, "Sağlam", 78-79.

¹⁶¹ Alantar, "Sağlam", 83.

¹⁶² Mazhar Osman Uzman, "Frengi ve sinir hastalıkları", *Üniversite Konferansları 1943-1944*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945, 114.

¹⁶³ Uzman, "Frengi", 116.

¹⁶⁴ Uzman, "Frengi", 116-118.

¹⁶⁵ Uzman, "Frengi", 121-125.

¹⁶⁶ Fahrettin Kerim Gökay, "Felçler ve korunma çareleri", *Üniversite Konferansları 1943-1944*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945, 146-147.

¹⁶⁷ Kâzım İsmail Gürkan, "Sahil sanatoryumları", *Üniversite Konferansları 1943-1944*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945, 152-153.

¹⁶⁸ Günümüzde "mutfak" olarak yazılan kelimenin Arapçası "matbah (مطبخ)" şeklindedir. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Yayına hazırlayan: Aydın Sami Güneyçal, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 29. Baskı, 2009, 585. Buradaki "mutbak" şeklindeki kullanımı baskı hatası olabileceği gibi tercih de olabilir.

¹⁶⁹ Sedat Tavat, "Mutbaktaki inkılâp", *Üniversite Konferansları 1944-1945*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1946, 178.

¹⁷⁰ Tavat, "Mutbaktaki", 178-186.

¹⁷¹ Tavat, "Mutbaktaki", 187-190.

Yıl	Yazar	Konferans Başlığı	Kategori
1935-1936	Akil Muhtar Özden	Açış Dersi	Anne-Çocuk Sağlığı ve Nüfus
1935-1936	Julius Hirsch	Anadolu'da bir Seyahat	Hıfzıssıhha Disiplini
1935-1936	Hulusi Behçet	Frengi Tarihi ve Geçirdiği Devirler	Hastalıklar
1936-1937	Fahrettin Kerim Gökay	Psikiyatrinin Tarih ve Tekâmülü	Ruh Sağlığı
1936-1937	Hugo Braun	Hastalık Âmillerinin Değişme Kabiliyeti	Hastalıklar
1936-1937	Siegfried Oberndorfer	Kanser Çıbanları ve Araştırmaları	Hastalıklar
1936-1937	Joseph İgersheimer	Kör ve Körlük Dünyası	Engellilik
1936-1937	Mazhar Osman Uzman	Uyuşturucu Maddelerin Zararları	Madde Bağımlılığı
1936-1937	Hayrullah Diker	Heroin ve Esrar	Madde Bağımlılığı
1936-1937	Akil Muhtar Özden	Afyon, Morfin ve Eroin Manileri	Madde Bağımlılığı
1937-1938	Mazhar Osman Uzman	Ruh Tıbbının İctimaiyattaki Rolü	Ruh Sağlığı
1937-1938	Wilhelm Liepmann	İctimaî Jinekolojinin Mahiyeti ve Ehemmiyeti	Anne-Çocuk Sağlığı ve Nüfus
1938-1939	Julius Hirsch	Su Hakkında	Hastalıklar
1938-1939	Hugo Braun	Haşereler Enfeksiyöz Hastalıkları Nasıl Yayarlar?	Hastalıklar
1938-1939	İhsan Alantar	Diphterié Tedavisinde Modern Usuller	Hastalıklar
1938-1939	Karl Hellmann	İnsan ve Hava Hâdiseleri	Hastalıklar
1939-1940	Neşet Ömer İrdelp	Mektep Hıfzıssıhhatı	Hıfzıssıhha Disiplini
1939-1940	Akif Şakir Şakar	Malûl Çocuklarda Beden Terbiyesi	Ortopedi
1939-1940	Mazhar Osman Uzman	Ruh Hastalıklarında Yeni Tedavi Usulleri	Ruh Sağlığı
1939-1940	Kâzım İsmail Gürkan	İnsandan İnsana Kan Nakli	Yeni Teknik
1939-1940	Julius Hirsch	İctimaî Hıfzıssıhha	Hıfzıssıhha Disiplini
1939-1940	Sedad Tavat	Tababet İlerliyor mu?	Hıfzıssıhha Disiplini
1940-1941	Felix Haurowitz	Harp ve Yeni Gıda Maddeleri İçin Milletlerin Mücadeleleri	Beslenme
1941-1942	Sadi Irmak	Biyoloji Vakıalarının Millet Bünyesinde Rolü	Anne-Çocuk Sağlığı ve Nüfus
1941-1942	Ernst Hirsch	İlim Halinde Sigorta	Diğer
1941-1942	Fahri Arel	Vazife Görmeyen Uzuvu Aşılama Kabil mi?	Yeni Teknik
1941-1942	Akif Şakir Şakar	Harpte Ayağın Önemi	Ortopedi
1941-1942	Julius Hirsch	Üniversite Gençliği ve Tütün	Madde Bağımlılığı
1941-1942	Mazhar Osman Uzman	Tütün ve Bilhassa Ruha Tesirleri	Madde Bağımlılığı
1942-1943	Şevket Salih Soysal	Harbin Çocuk Beslenme ve Gelişmesi Üzerinde Olan Tesirleri	Beslenme

1942-1943	Nihat Reşat Belger	Gıda, Rejim ve Hastalık	Beslenme
1942-1943	Behçet Sabit Erduran	Genç ve İhtiyarlarda Prostat Mevzuu ve Telakkileri	Önleyici Tıp
1942-1943	Münir Ahmet Sarpyener	Ortopedinin Harpte Önemi	Ortopedi
1942-1943	Muzaffer Esat Güçhan	Kriz Zamanlarında Dar Gelir ile Kafi Besi	Beslenme
1942-1943	Ekrem Behçet Temel	Hayat ve İştme	Engellilik
1943-1944	Neşet Ömer İrdelp	Tedavi Metodları	Hıfzıssıhha Disiplini
1943-1944	İhsan Hilmi Alantar	Sağlam Okul Çocuğu	Anne-Çocuk Sağlığı ve Nüfus
1943-1944	Mazhar Osman Uzman	Frengi ve Sinir Hastalıkları	Hastalıklar
1943-1944	Fahrettin Kerim Gökay	Felçler ve Korunma Çareleri	Önleyici Tıp
1943-1944	Kâzım İsmail Gürkan	Sahil Sanatoryumları	Önleyici Tıp
1944-1945	Sedad Tavat	Mutbakta İnkılap	Beslenme

Tablo 1: Üniversite Konferansları'nda Halk Sağlığı ile İlgili Sunumlar

Üniversite Konferanslarının gerçekleştirildiği 10 yıllık süre içerisinde doğrudan veya dolaylı olarak halk sağlığı alanına ilişkin 41 sunum yapılmıştır. Sayıları değişmekle beraber etkinliklerin devam ettiği süre boyunca her yıl halk sağlığına ilişkin sunumların yapıldığı görülmektedir. Bu alan ile ilişkilendirilebilecek en çok sunumun 1936-1937 öğretim yılında (bu yıl içerisinde yedi sunum), en az ise 1940-1941 ile 1944-1945 yıllarında (biri sunum) gerçekleştirildiği görülmektedir.

Çalışmaya dahil edilen konferansların hepsi hıfzıssıhha veya halk sağlığı alanı ile doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olmakla beraber ele aldıkları konulara göre bir sınıflandırma yapmak mümkün görünmüştür. Konferansların konulara göre dağılımı Tablo 1'de sunulmuştur. Yapılan sınıflandırmada tarafımızca 11 kategori belirlenmiştir. Bu kategoriler ve içerdikleri konferans sayıları şöyledir: Hastalıklar (8 konferans), Hıfzıssıhha Disiplini (5 konferans), Madde Bağımlılığı (5 konferans), Beslenme (5 konferans), Anne-Çocuk Sağlığı ve Nüfus (4 konferans), Ruh Sağlığı (3 konferans), Ortopedi (3 konferans), Önleyici Tıp (3 konferans), Engellilik (2 konferans), Yeni Teknik (2 konferans) ve diğer (1 konferans).¹⁷² Bununla birlikte, metinlerin birden fazla kategori içerisinde değerlendirilebileceğine dikkat etmek gerekmektedir. Örneğin Mazhar Osman Uzman'ın "Frengi ve Sinir Hastalıkları" başlıklı sunumu bir hastalığı ele almakla beraber, bu hastalığın bulaşma yolları üzerinde de durulmuş ve bu hastalıkla mücadelede halkın bilinçlendirilmesinin önemini vurgulamıştır. Bu bağlamda, sunumu "önleyici tıp" kategorisine dâhil etmek de mümkündür.

Çalışmada incelenen konferansların konu dağılımı geniş olmakla birlikte belirli alanlarda yoğunlaşmaların olduğu görülmektedir. Konu dağılımı dönemin toplumsal ve siyasal koşulları çerçevesinde anlamlandırılabilir. Üzerinde durulan konular dönemin koşullarında önemli toplumsal sorunlara yol açan hastalıklar, sağlıklı ve güçlü bir nüfus için önemli olan beslenme ve anne-çocuk sağlığı, madde bağımlılığı gibi konulardır. Bunların yanı sıra hıfzıssıhha bilim dalını ve bunun özel uygulama alanlarına dair bilgi veren sunumların da bulunduğu görülmektedir.

Hastalıklar kategorisi içerisinde değerlendirilen sunumların bazıları genel olarak salgın hastalıklar ve bunların yayılmalarını ele alan sunumlardır. Ayrıca salgın hastalıkların hava olaylarıyla ve mevsimle ilişkisini ele alan bir konferans da verilmiştir. Bunların yanı sıra, bu kategori içerisinde, hastalık etmenlerinin zaman içerisinde değişebileceğini belirten bir sunum bulunmaktadır. Hastalıklar kategorisi içerisinde diğer bazı sunumlar ise doğrudan bir hastalık ile ilgilidir. Frengi, difteri ve kanser ele alınan hastalıklar arasındadır.

¹⁷² Sınıflandırmada konferans sunum ve metinlerinin içerikleri esas alınmış, sunum içerisinde halk sağlığı veya hıfzıssıhha konusuna hangi açıdan değinildiğine göre yapılmıştır. Bununla birlikte farklı kategoriler oluşturarak çeşitli sınıflandırmaların yapılabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Konferanslarda bilim dalı olarak hıfzıssıhha disiplinine önem verilmiştir. Söz konusu metinler disiplinin önemini, yöntemini ve alanlarını tanıtmaya yönelik sunumlardır. Ayrıca alanının tarihçesine değinen bir sunum da bulunmaktadır.

Uyuşturucu, alkol ve sigarayı da içeren madde bağımlılığı konusu, üzerinde farklı yıl ve sunumlarda durulan bir diğer konu olmuştur. Çeşitli sunumlarda bu tür maddelerin bireysel sağlık, halk sağlığı, gelecek nesiller üzerine irsi etkisi ve olayın ekonomik ve ahlaki boyutları ele alınmıştır.

Konferanslar arasında nüfus ve bu kapsamda anne ve çocuk sağlığı ve ölümleri üzerinde durulmuş olan başka bir konudur. Bu konu, çeşitli sunumlarda hem genel olarak hem de somut olarak lohusalık humması hastalığı üzerinden ele alınmıştır. Ayrıca, bu kapsamda, çocukların beden eğitimi, günlük yaşantıları ve okul hekimliğinin önemini vurgulayan “Sağlam okul çocuğu” başlıklı sunum da mevcuttur. Nüfus meselesi ile de ilgili olan birtakım sunumlar ise beslenme ile ilgili konferanslardır. Bu konunun sunumlar içerisinde üzerinde çokça durulduğu görülmektedir.

Ayrıca ruh sağlığı, ortopedi ve önleyici tıp kategorileri altında sınıflandırılacak sunumlar da yapılmıştır. Bunların dışında konferans dizisi içerisinde yer alan ve bu çalışmada engellilik ve yeni teknik altında sınıflandırılan sunumların bazıları doğrudan halk sağlığı ile ilgili olmamakla beraber dolaylı olarak halk sağlığı alanı ile ilişkilendirilebileceğinden burada yer verilmiştir. Ayrıca “Diğer” kategorisi içerisinde yer verilen bir sunum bulunmaktadır. Bu sunum, bir hekim tarafından değil bir hukukçu tarafından yapılmıştır. Tıbbi açıdan halk sağlığı konusunu ele almamakla beraber halk sağlığının sigortacılık açısından önemini vurgulamasından dolayı çalışmaya dâhil edilmiştir.

Ancak çevre kirliliği gibi halk sağlığı açısından önemli bir konunun üzerinde durulmadığı görülmektedir. Bu konunun, her ne kadar halk sağlığı açısından önemli olsa da konferansların düzenlendiği dönemin Türkiye’inde henüz öncelikli bir sorun oluşturmadığı ve bundan dolayı da üzerinde durulmadığı değerlendirmesini yapmak mümkün görünmektedir.

Ele alınan konuların dağılımında yıllara göre bir değişim görülmektedir. Üniversite Konferansları çerçevesinde beslenme konusuna değinen ilk konferans, etkinliklerin 6. yılı olan 1940-1941 yılında Felix Haurowitz tarafından yapılan “Harp ve Yeni Gıda Maddeleri İçin Milletlerin Mücadeleleri” başlıklı sunumdur. Sonraki yıllarda da beslenme konusunu ele alan farklı sunumlar yapılmıştır.

Beslenme konusunun ele alınmaya başlanması II. Dünya Savaşı’na denk düşmektedir. Bu durum, ülkenin ve genel olarak dünyanın içinde bulunduğu koşulların işlenen konuları etkilediğini göstermektedir. Savaş ile beraber yaşanan ve yaşanması muhtemel olan yoksulluk ve kıtlıktan kaynaklı beslenme sorunları, bunların sağlık açısından önemi bu bağlamda Üniversite Konferanslarında yer bulmuştur. Yine savaş yılları içerisinde ortopedinin travma yaralanmalarındaki önemini belirten sunum bu noktaya ilişkin bir diğer örnektir.

Üniversite Konferanslarında ele alınan halk sağlığı konularının dağılımı kadar bu konulara yaklaşım da değerlendirilmesi gereken bir noktadır. Konferanslarda öne çıkan konuların önde gelenleri hastalıklar olmakla beraber, Türkiye’de ciddi bir sorun oluşturan verem, trahoma gibi hastalıklara yönelik acil ve somut çözüm önerileri sunan veya bu hastalıklarla doğrudan temas ve mücadele eden kişilere yönelik tıbbi tavsiyeler içeren bildiriler azdır. Somut bilgi ve öneri içeren metinler arasında difteride serum uygulamasına dair bilgiler veren bildiri sayılabilir. Hastalıklarla ilgili diğer sunumlar ise hastalıkları genel olarak ele alan veya çeşitli hastalıkların yayılması veya zaman içerisinde etkenlerinin değişimi gibi daha kuramsal düzeyde inceleyen metinlerdir. Diğer konular ise yine ağırlıklı olarak kuramsal ve genel bir yaklaşım içerisinde işlenmektedir. Bunun nedenleri arasında söz konusu konferansların İstanbul’da gerçekleştirilmesi ve hedeflenen dinleyicilerinin üniversite hoca ve talebelerinden ve ilgi duyan İstanbul halkından meydana gelmesiyle ilişkili olduğu değerlendirilmektedir. Öte yandan hedef kitle sadece hekim veya tıp fakültesi öğrencileri de değildir. Dinleyici kitlesinin bu niteliğinden dolayı sunumların, geniş halk kitlelerini veya yerelerde somut sorunlarla mücadele eden hekim, yerel yönetici gibi kişilerin doğrudan faydalanabileceği bilgiler içermekten ziyade, daha genel ve kuramsal bir düzeye sahip olduğu sonucu çıkarılabilir.

Öte yandan konferansların 1935-1936 öğretim yılı itibarıyla başlamış olması ve bu yıllarda salgın hastalıklarla mücadelede yöntemlerin belirlenmiş ve belirli ölçüde başarıların elde edilmiş olması da konu seçimi ve konulara yaklaşım üzerinde etkili olmuş olabilir. Örneğin çiçek hastalığı ile mücadelede 1930 yılında rutin

aşılama başlamış¹⁷³; sıtma ile mücadelede, sonraki yıllarda devam etmekle beraber, 1935 yılına gelindiğinde önemli bir mesafe kat edilmiştir.¹⁷⁴ Salgın hastalıklarla mücadelede geline nokta 1938 yılında yayımlanmış olan *On Beşinci Yıl Kitabı*'nda ise şu sözlerle dile getirilmiştir: “Bugün yurdumuzda bulaşıcı ve salgın hastalıklar, diğer memleketlerdeki normal seviyesinden yukarı çıkmaması salgın hastalıklarla yapılmakta olan mücadelenin müspet bir neticesidir.”¹⁷⁵ Elde edilmiş olan bu başarılar, konferanslarda anılan hastalıklar veya bunlarla mücadelede takip edilecek yollar üzerinde durulmamasının bir nedeni olabilir.

Üniversite Konferansları kapsamında gerçekleştirilen ve doğrudan veya dolaylı olarak hıfzıssıhha ile ilgili olan sunumlar değerlendirildiğinde bunların devletin sağlık alanındaki mücadelesine hizmet ettiği söylenebilir. Sunumların genel olarak niteliği kişilere yönelik somut öneriler şeklinde olmasa da, devletin üniversiteye yüklediği aydınlatma ve bilgilendirme görevine uygun olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Öte yandan devlet düzeyinde alınabilecek bazı önlemlere de işaret edilmekte, örneğin madde bağımlılığı konusunda somut öneriler yapılmakta, bu yönüyle de sağlık siyasetinin oluşumuna da katkıda bulunmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma 1935-1945 yılları arasında İstanbul Üniversitesi tarafından düzenlenen Üniversite Konferanslarında, devletin önemli bir mücadele sahasını oluşturan hıfzıssıhha veya halk sağlığı konusunun ne ölçüde ve nasıl ele alındığını belirlemeye çalışmıştır. Elde edilen bulgular konferanslarda toplamda 200'ün üzerinde sunum yapıldığını, bunlardan 41 tanesinin ise doğrudan veya dolaylı olarak hıfzıssıhha konularına değinen sunumlar olduğunu göstermektedir. Sayılar değişmekle birlikte halk sağlığı, etkinliklerin devam ettiği her yıl ele alınan bir konu olmuştur. Bu veriler ışığında bakıldığında hıfzıssıhha konusunun Üniversite Konferanslarında önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Bu durum, sağlık meselesine büyük önem veren dönemin devlet siyaseti ve anlayışı ile uyumludur.

Konferanslar içerisinde hıfzıssıhha veya halk sağlığı alanını ilgilendiren çeşitli konulara dair bildiriler sunulmuştur. Burada öne çıkan konular arasında hastalıklar, hıfzıssıhha disiplini, beslenme, madde bağımlılığı ve anne-çocuk sağlığı ve nüfus bulunmaktadır. Ancak halk sağlığı bağlamında önemli sayılabilecek bazı konulara, örneğin çevre kirliliği gibi, hiç yer verilmediği de dikkat çekmektedir.

Konferansların niteliğine bakıldığında sunum konularının ağırlıklı olarak genel ve kuramsal bir düzlemde işlendiği görülmektedir. Pratik öneri sunan bildiriler de bulunmakla birlikte istisna sayılabilecek sayıdadır. Bu durumun nedenini, etkinliklerin ülkenin entelektüel merkezlerinden biri olan dönemin tek üniversitesinde yapılmış olması ve buna bağlı olarak da hedeflenen dinleyici kitlesinin bileşimi ile ilgili olduğunu düşünülmektedir. Söz konusu değerlendirmenin doğruluğunu belirlemek açısından hıfzıssıhha konusunun İstanbul Üniversitesi'nin çeşitli illerde gerçekleştirdiği Üniversite Haftası etkinlikleri kapsamındaki konferanslarda ele alınıp alınmadığı, ele alındıysa Üniversite Konferanslarındaki tutumla karşılaştırılması faydalı olacaktır. Ayrıca aynı yıllarda gerçekleştirilen Milli Türk Tıp Kongrelerinde yapılan sunumlarla karşılaştırmalı bir inceleme de bu çalışmada varılan sonuçları değerlendirmek açısından yararlı olacaktır.

Hedef kitlenin niteliğinin yanı sıra sunumların somut öneri yerine daha genel ve kuramsal düzlemde olmasının bir diğer nedeninin ise etkinliklerin düzenlendiği tarih olduğu düşünülmektedir. Konferansların düzenlendiği tarih itibarıyla ülkede büyük bir sorun olan salgın hastalıklarla mücadele yönteminin belirlenmiş ve belirli ölçüde başarıların elde edilmiş olması da etkili olmuş olabilir.

Konferanslar, Üniversite'nin aydınlatma ve bilgilendirme görevini üstlendiğini göstermektedir. Ele alınan konuların ülkenin ve genel olarak dünyanın içinde bulunduğu koşullara göre değişmesi de bu görevi benimsediğinin bir göstergesidir. Bu durum II. Dünya Savaşı yıllarında beslenme gibi konulara yönelmesinin nedenidir.

Bu çalışma, Üniversite Konferanslarında her ne kadar ağırlıklı olarak kuramsal ve genel bir yaklaşım sergilenmiş olsa da hıfzıssıhha meselesinin geniş ölçekte yer aldığını, devletin bu alandaki mücadelesine Üniversite'nin düzenlediği konferansları aracılığıyla destek verdiğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda çalışma, hem üniversite tarihine hem de halk sağlığı tarihine bir katkı sunmaktadır. Ancak konferanslarda hıfzıssıhha veya halk sağlığı alanına gösterilen yaklaşımın dönemin sağlık politikaları ile ilişkisinin incelenmesi bu

¹⁷³ Özkaya, “Cumhuriyet döneminde”, 82.

¹⁷⁴ Karacaer Çakır, “Cumhuriyet Dönemi Toplum Sağlığı”, 217.

¹⁷⁵ *On Beşinci Yıl Kitabı*, 335.

çalışmanın kapsamını aşmasından dolayı ele alınmamış olmakla beraber dönemin aydınlatılması açısından faydalı olacaktır. Öte yandan Türkiye'deki halk sağlığına yönelik yaklaşımın dönemin diğer ülkelerdeki yaklaşımı ile karşılaştırılması da araştırılması gereken bir konudur.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Telif Eserler

Akagündüz, Ümüt. "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletinin Sağlık Bilgisini Halka Ulaştırma Çabası", *Atatürk Yolu Dergisi*. 73 (2023): 1-24.

Aksakal, Halil İbrahim. "Dr. Refik Saydam Önderliğinde Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetlerini Modernleştirme Çabaları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 27/1 (2017): 219-232.

Alantar, İhsan Hilmi. "Diphterié Tedavisinde Modern Usuller", *Üniversite Konferansları 1938-1939*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1939: 89-95.

Alantar, İhsan Hilmi. "Sağlam okul çocuğu", *Üniversite Konferansları 1943-1944*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945: 75-84.

Arel, Fahri. "Vazife görmeyen bir uzvun yerine bir diğerini aşlamak kabil midir?", *Üniversite Konferansları 1941-1942*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1942: 182-198.

Arıkan, Ayten. *Milli Türk Tıp Kongreleri (1923-1968) ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2005.

Behçet, Hulusi. "Frengi tarihi ve geçirdiği devirler", *Üniversite Konferansları 1935-1936*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1937: 240-277.

Belger, Nihat Reşat. "Gıda, rejim ve hastalık", *Üniversite Konferansları 1942-1943*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1944: 58-84.

Bilsel, Cemil. "Önsöz", *Üniversite Konferansları 1935-1936*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1937: III.

Bilsel, Cemil. "Rektör Cemil Bilsel'in 1937-1938 Ders Yılına Açış Nutku", *Üniversite Konferansları 1937-1938*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1939: 3-11.

Braun. "Hastalık âmillerinin değişme kabiliyeti", *Üniversite Konferansları 1936-1937*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1937: 52-59.

Braun, H. "Haşereler Enfeksiyöz Hastalıkları Nasıl Yayarlar?", *Üniversite Konferansları 1938-1939*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1939: 78-88.

Coşgun Kandal, Sena. "'Çocuklar, gördüğünüz her sivrisineği öldürünüz!' Erken Cumhuriyet Dönemi'nde sıtma ile mücadelede eğitim (1923-1948)", *Turkish History Education Journal*. 11/1 (2022): 74-90.

Çakmak, Fevzi. "Cumhuriyet Türkiye'si'nin Sağlık Politikası ve Uygulamaları (1923-1973)", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. Özel Sayı: Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye (2023): 324-353.

Demir, Remzi. "1920 - 2010 Yılları Arasında Türkiye'de Bilim (Bir Tarihsel Yorum Denemesi)", *Cumhuriyet ve Bilim Kongre Bildirileri, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi Eki*. (2009): 1-59.

Demirden, Süleyman Furkan, Kadir Alptekin, Ilgın Kımız Geboloğlu, Suphi Ş. Öncel. "Dünden bugüne Türkiye'de aşılama ve aşı üretiminin tarihçesi", *Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Dergisi* 52/4 (2022): 247-264.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Yayına hazırlayan: Aydın Sami Güneyçal. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 29. Baskı, 2009.

Diker, Hayrullah. "Heroin ve Esrar", *Üniversite Konferansları 1936-1937*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1937: 245-256.

- Dölen, Emre. *Türkiye Üniversite Tarihi 4 - İstanbul Üniversitesi (1933-1946)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Erdemir Demirhan, Ayşegül. "Türk Tıp Tarihinde 19. Yüzyılda ve Cumhuriyet Döneminde On İki Türk Hekimi ve Bazı Sonuçlar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 122/241 (2019): 281-292.
- Erduran, Behçet Sabit. "Genç ve ihtiyarlarda prostat mevzuu ve telakkileri", *Üniversite Konferansları 1942-1943*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1944: 194-209.
- Gökay, Fahrettin Kerim. "Psişiyatrinin tarih ve tekâmülü", *Üniversite Konferansları 1936-1937*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1937: 30-51.
- Gökay, Fahrettin Kerim. "Felçler ve korunma çareleri", *Üniversite Konferansları 1943-1944*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945: 141-147.
- Güçhan, Muzaffer Esat. "Kriz zamanlarında dar gelir ile kâfi besî", *Üniversite Konferansları 1942-1943*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1944: 223-235.
- Gürkan, Kâzım İsmail. "İnsandan İnsana Kan Nakli", *Üniversite Konferansları 1939-1940*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1940: 187-200.
- Gürkan, Kâzım İsmail. "Sahil sanatoryumları", *Üniversite Konferansları 1943-1944*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945: 148-153.
- Haurowitz, F. "Harp ve yeni gıda maddeleri için milletlerin mücadelesi", *Üniversite Konferansları 1940-1941*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941: 102-114.
- Hellmann, Karl. "İnsan ve Hava Hâdiseleri", *Üniversite Konferansları 1938-1939*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1939: 117-128.
- Hirsch, Ernst E. "İlim Halinde Sigorta", *Üniversite Konferansları 1941-1942*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1942: 74-89.
- Hirsch, Julius. "Anadoluda bir seyahat", *Üniversite Konferansları 1935-1936*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1937: 85-106.
- Hirsch, Julius. "Su hakkında", *Üniversite Konferansları 1938-1939*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1939: 52-68.
- Hirsch, Julius. "İçtimâî Hıfzıssıhha". *Üniversite Konferansları 1939-1940*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1940: 268-283.
- Hirsch, Julius. "Üniversite Gençliği ve Tütün", *Üniversite Konferansları 1941-1942*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1942: 305-314.
- Irmak, Sadi. "Biyoloji vakıalarının millet bünyesinde rolü", *Üniversite Konferansları 1941-1942*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1942: 61-73.
- İgersheimer. "Kör ve Körlük Dünyası", *Üniversite Konferansları 1936-1937*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1937: 169-181.
- İrdelp, Neşet Ömer. "Tedavi Metodları", *Üniversite Konferansları 1943-1944*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945: 28-38.
- İrdelp, Neşet Ömer. "Mektep Hıfzıssıhhatı", *Üniversite Konferansları 1939-1940*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1940: 24-33.
- Kalaycıoğulları, İnan. "Cumhuriyet Dönemi'nde Bilim ve Teknoloji Politikalarının Oluşumunda Alman Bilim Adamlarının Rolü ve Etkisi", *İkinci vatan ve Ankara Üniversitesi (1933-1970)*. Ed. Kasım Karakütük. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2016: 101-130.
- Kalaycıoğulları, İnan. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Bilim – II*. İstanbul: Muhayyel, 2020.
- Kalemli, Hüseyin. "Cumhuriyet Dönemi Hutbelerinde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklar Meselesi", *Düşünce Dünyasında Türkiz*. 11/55 (2022): 45-62.
- Karacaer Çakır, Gül. "Cumhuriyet Dönemi Toplum Sağlığı Politikalarında Bulaşıcı Hastalıklar 1920-1940", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 53 (2021): 202-228.
- Kıcıroğlu, Nuri Fudayl ve Ayşegül Komsuoğlu. "Türk Yükseköğretiminde Üniversite Yeniden Yapılanırken "İlmi Yurda Götürmek": Üniversite Haftaları Örneği", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*. 41 (2022): 1-29.

- Liepmann. "İçtimaî Jinekolojinin mahiyeti ve ehemmiyeti", *Üniversite Konferansları 1937-1938*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1939: 207-215.
- Malche, Albert. *İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor*. İstanbul: Devlet Basımevi, 1939.
- Oberndorfer. "Kanser çıbanları ve kanser araştırmaları", *Üniversite Konferansları 1936-1937*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1937: 60-70.
- On Beşinci Yıl Kitabı*. Yayına Hazırlayan: Cumhuriyet Halk Partisi, 1938.
- Özden, Akil Muhtar. "Açış Dersi", *Üniversite Konferansları 1935-1936*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1937: 14-23.
- Özden, Akil Muhtar. "Afyon, Morfin ve Heroin Manileri", *Üniversite Konferansları 1936-1937*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1937: 293-300.
- Özkaya, Hilal. "Cumhuriyet döneminde bulaşıcı hastalıklarla mücadele", *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*. 20/2 (2016): 77 - 84.
- Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Sağlık Propagandası ve Tıbbi İstatistik Genel Müdürlüğü Yayın No:422. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1973.
- Sarpyener, Münir Ahmet. "Ortopedinin Harpte Önemi", *Üniversite Konferansları 1942-1943*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1944: 210-222.
- Sınmaz Sönmez Cahide, Reyhan Erdenanar. "Atatürk Dönemi'nde Frengi İle Mücadele", *Atatürk Yolu Dergisi* 71 (2022): 256-274.
- Soysal, Şevket Salih. "Harbin çocuk beslenme ve gelişmesi üzerinde olan tesirleri", *Üniversite Konferansları 1942-1943*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1944: 39-57.
- Şakar, Akif Şakir. "Malûl Çocuklarda Beden Terbiyesi", *Üniversite Konferansları 1939-1940*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1940: 80-100.
- Şakar, Akif Şakir. "Harpte Ayağın Önemi", *Üniversite Konferansları 1941-1942*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1942: 199-208.
- Tavat, Sedad. "Tababet İlerliyor mu?", *Üniversite Konferansları 1939-1940*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1940: 297-311.
- Tavat, Sedad. "Mutbakta inkılâp", *Üniversite Konferansları 1944-1945*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1946: 177-193.
- Tekir, Süleyman. "Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1930)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 65 (2019): 407-430.
- Tezel, Ekrem Behçet. "Hayat ve İşıtme", *Üniversite Konferansları 1942-1943*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1944: 236-251.
- Uzman, Mazhar Osman. "Uyuşturucu maddelerin zararları", *Üniversite Konferansları 1936-1937*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1937: 234-244.
- Uzman, Mazhar Osman. "Ruh tıbbının içtimaiyattaki rolü", *Üniversite Konferansları 1937-1938*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1939: 49-59.
- Uzman, Mazhar Osman. "Ruh Hastalıklarında Yeni Tedavi Usulleri", *Üniversite Konferansları 1939-1940*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1940: 149-186.
- Uzman, Mazhar Osman. "Tütün ve bilhassa ruha tesiri", *Üniversite Konferansları 1941-1942*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1942: 315-334.
- Uzman, Mazhar Osman. "Frengi ve sinir hastalıkları", *Üniversite Konferansları 1943-1944*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945: 114-125.
- Üniversite Konferansları 1935-1936*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1937.
- Üniversite Konferansları 1936-1937*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1937.
- Üniversite Konferansları 1937-1938*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1939.
- Üniversite Konferansları 1938-1939*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1939.
- Üniversite Konferansları 1939-1940*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1940.

Üniversite Konferansları 1940-1941. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1941.

Üniversite Konferansları 1941-1942. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1942.

Üniversite Konferansları 1942-1943. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1944.

Üniversite Konferansları 1943-1944. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945.

Üniversite Konferansları 1944-1945. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1946.

İnternet Kaynakları

<https://istanbultip.istanbul.edu.tr/tr/content/dahili-tip-bilimleri/8.halk-sagligi-anabilim-dali>. Erişim 07.01.2025.

<https://sozluk.gov.tr/>. Erişim 05.05.2025.

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/5.pdf>. Erişim 05.05.2025.

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/384.pdf>. Erişim 05.05.2025.

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1489.pdf>. Erişim 05.05.2025.

<https://www.saglik.gov.tr/TR-11492/tarihce.html>. Erişim 07.01.2025.

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 76 (2025), 104-123.

Geliş/Received: 04.01.2025

Kabul/Accepted: 21.05.2025

DOI: 10.46955/ankuayd.1613295

(Araştırma Makalesi/Research Article)

SIYASET BİLİMCİ PROF. DR. SUNA KİLİ’NİN GÖZÜYLE ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK MODERNLEŞMESİ *

TURKISH MODERNIZATION DURING THE ATATÜRK ERA THROUGH THE EYES OF POLITICAL SCIENTIST PROF. DR. SUNA KİLİ*

GÜLNAZ GEZER**

ÖZ

Bu makalenin amacı, Boğaziçi Üniversitesi’nde siyaset bilimi derslerinin yanı sıra Türk Devrim Tarihi dersini okutan, Mustafa Kemal’in önderliğinde Millî Mücadele ile başlayan Türk Devrimi ve beraberinde gerçekleşen Atatürk Dönemi modernleşmesinin teorisi üzerine uzun yıllar çalışan ve bu süreci kendisine has “Atatürk’ün Devrim Modeli” olarak ifade eden Prof. Dr. Suna Kili’nin genel olarak Türk Devrimi, Atatürkçülük ve Cumhuriyet Dönemi modernleşmesi hakkındaki görüşlerini değerlendirmektir. Cumhuriyet Dönemi’nin ilk siyaset bilimci kadınlarından Prof. Dr. Suna Kili üzerinde bugüne kadar çalışılmamıştır. Eserleri, makaleleri, gazete makaleleri tarihsel yöntem kullanılarak değerlendirilirken 1919-1938 dönemi ile sınırlandırılmıştır. Başka disiplinlerden olup Türk Devrim Tarihi üzerine ders kitabı yazan ve Atatürk Dönemi modernleşmesi üzerine çalışan diğer disiplinlerden akademisyenlerle birlikte ele alınarak söz konusu alana ilişkin kullandıkları kavramlarla birlikte değerlendirilecektir. Amerikan Kız Koleji mezunu olan Prof. Dr. Suna Kili, lisans ve lisansüstü çalışmalarını ABD ve İngiltere’de Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler üzerine yapmıştır. Atatürk’ün liderliğindeki Türk Devrimi’ni modernleşmede ulusal, laik, akılcı bir model olarak tanımlarken siyasal birlik, siyasal katılım, karizmatik lider, siyasal örgütlenme, otorite, çoğulculuk gibi siyaset biliminin kavramları üzerinden açıklamaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk Devrim Modeli, Atatürkçülük, Modernleşme, Suna Kili, Türk Devrimi

ABSTRACT

The purpose of this article is to evaluate the views of Prof. Dr. Suna Kili, who taught political science and the History of the Turkish Revolution at Boğaziçi University, on the Turkish Revolution, Atatürkism, and modernization during the Republic period. She dedicated years to studying the theory of the Turkish Revolution, which began with the Turkish War of Independence under Mustafa Kemal’s leadership, and described this process in her unique framework as “Atatürk’s Revolution Model.” Prof. Kili, one of the first female political scientists of the Republic period, has not been studied in-depth until now. Her books and articles are analyzed within the period of 1919-1938 using historical methods. Academics from other disciplines who have written textbooks on the History of the Turkish Revolution and worked on the modernization of the Atatürk Era will be examined together with their concepts and approaches related to this field. A graduate of the American College for Girls, Prof. Kili pursued her undergraduate and graduate degrees in Political Science and International Relations in the US and the UK. She defined the Turkish Revolution under Atatürk’s leadership as a national, secular, and rational model of modernization, explaining it using political science concepts such as political unity, political participation, charismatic leadership, political organization, authority, and pluralism.

Key Words: Atatürk’s Revolution Model, Atatürkism, Modernization, Suna Kili, Turkish Revolution.

* Bu makale, X. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu’nda (ISHE, 4-6 Ekim 2024, Kars) yazar tarafından sunulan “Siyaset Bilimci Suna Kili (1929-2015) Gözüyle Atatürk Dönemi Türk Modernleşmesi” başlıklı bildirinin, yeni kaynaklar ışığında genişletilip gözden geçirilmesiyle üretilmiştir.

* This article is the revised version of the paper titled “Turkish Modernization during the Atatürk Era from the Perspective of Political Scientist Suna Kili (1929-2015)” presented by the author at the 10th International Symposium on History Education (ISHE, October 4-6, 2024, Kars).

**Dr. Gülnaz Gezer, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Antalya, gulnazgezer@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4472-5452

Extended Abstract

Modernization, which can be traced back to the Age of Geographical Discoveries, the Renaissance, and the Reformation, began spreading to non-Western societies from the 18th and 19th centuries onwards. As non-Western societies were exposed to Western imperialism, they initially underwent transformations in the military realm and later entered a process of modernization/contemporization in the political sphere. In these societies, rationality and secular elements began to replace religious/traditional authority, serving as unifying factors. By the 20th century, non-Western societies had entered a phase of political modernization, marked by national independence movements, the establishment of parliaments, and the participation of the people in governance. Over time, national sovereignty replaced individual rule in traditional authority structures.

In the Ottoman Empire, modernization began in the military due to territorial losses against the West. While there were attempts to extend this modernization to the political sphere, they faced resistance from traditional authority and were ultimately unsuccessful. However, under Mustafa Kemal's leadership, a national independence war launched on May 19, 1919, led to a political modernization process based on independence.

One of the Republic's first female political scientists, Prof. Dr. Suna Kili, viewed this process as a kind of enlightenment struggle, conceptualizing it in her unique "Atatürk Revolution Model." She explored this transformation from Ottoman to Republican modernization extensively in her works and articles, analyzing it through the lens of political science and its concepts. She emphasized themes such as nationhood, nationalism, political participation, traditional authority, and charismatic leadership when examining the period from the start of the national movement to Atatürk's passing (1919-1938). Besides political modernization, she addressed cultural, economic, and social modernization, though she prioritized political modernization due to her background as a political scientist.

Prof. Dr. Suna Kili, a graduate of American College for Girls, completed her undergraduate, master's, and doctoral studies in political science and international relations in the United States. Her doctoral thesis focused on political developments in Turkey from 1945 to 1950. After returning to Turkey, she began working at Robert College in 1958 and continued at Boğaziçi University until her retirement.

According to Prof. Dr. Suna Kili, the Atatürk Revolution, a model of modernization, started with a national independence movement and continued through what she called "revolutionary initiatives." These initiatives occurred predominantly during Mustafa Kemal Atatürk's time, persisted despite counter-revolutions, and maintained continuity afterward.

Prof. Dr. Suna Kili divided the Atatürk Revolution Model into three stages: unity, authority, and equality. The unity phase was predominant until the opening of the Grand National Assembly, with public participation fostered through documents like the Havza and Amasya Circulars, as well as the Erzurum and Sivas Congresses. After Mustafa Kemal resigned from the military and was elected head of the representative council, the national movement gained a leader, attempting to establish authority amid a power vacuum. With the assembly's opening, the national movement gained a legitimate foundation, intertwining the unity and authority stages.

This article references Prof. Dr. Suna Kili's works and articles, newspaper articles, and the sources she used, as well as the works of other scholars like Prof. Dr. Ahmet Mumcu and Prof. Dr. Hamza Eroğlu, who have written on Turkish Revolution History from different disciplines while examining their preferred concepts alongside Prof. Dr. Suna Kili's.

Prof. Dr. Suna Kili did not view the Atatürk-era modernization as a continuation of Ottoman modernization, which was frequently interrupted and never fully embraced by society. In this regard, the study draws on the views of scholars like Niyazi Berkes and Daniel Lerner, concluding that, despite sharing the path to national sovereignty with the Ottoman modernization, the Republican modernization took a distinctly different trajectory.

During the Atatürk era in Turkish modernization, the formation of modern political institutions and the establishment of authority occurred despite religious-traditional authority. As a charismatic leader, Mustafa Kemal filled the power void differently from religious-traditional authority. Political modernization reached a significant milestone with the Representative Council, the opening of the Grand National Assembly, and the creation of the 1921 Constitution, facilitating public participation and transitioning from individual to national sovereignty. The abolishment of the sultanate reflected this change, marking the equality phase in the Atatürk Revolution Model through nationwide economic, social, and political inclusion.

Political scientist Prof. Dr. Suna Kili considered significant reforms—such as the abolition of the sultanate, the proclamation of the Republic, the removal of the caliphate, and advancements in education, law, and health—as interconnected steps in the revolution. The Turkish Revolution, which led 20th-century independence movements, not only achieved independence but also initiated modernization efforts.

Prof. Dr. Suna Kili identified six principles underlying the Atatürk Revolution Model, distinct from capitalist and socialist development models: nationalism, republicanism, populism, secularism, statism, and revolutionism. These principles were integrated from the start of the national movement and sought to shape the national consciousness, eventually becoming known as “Kemalism” in the 1927, 1931, and 1935 congresses of the Republican People’s Party. The stages of unity, authority, and equality in the Atatürk Revolution Model were grounded in these six principles, which defined the framework of this model. The goal was to achieve societal progress and transformation to reach the level of contemporary civilization. Prof. Dr. Suna Kili advocated that the revolution should be conveyed chronologically, instilling revolutionary awareness in young generations across all educational institutions.

Giriş

Coğrafi Keşifler, Rönesans, Reform’la birlikte bilgi Avrupa’da teknolojik gelişme ve iletişime yansımıştır. Aklın ve seküler olanın öne çıkarılarak değişim ve dönüşüme yol açması 18. ve 19. yüzyıl düşünürlerince, geçmişi 6. yüzyıl Orta Çağ Latinesine kadar geri götürülebilen “modernus” kavramıyla nitelendirilmiş, diğer Avrupa dillerinde ise “modernity”/(çağdaşlık), “modernization”/(çağdaşlık)¹ sözcükleri kullanılmıştır. “Çağdaşlık” sözcüğü, siyasal, ekonomik, toplumsal ve teknolojik gelişmede en ileri olan devletlerin ortak özelliklerini belirtmek üzere yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Batı dışındaki toplumların, çağdaş olan devletlerin sahip oldukları söz konusu özellikleri elde etme süreci “çağdaşlaşma” olarak ifade edilmiş olmakla birlikte bu süreci ifade eden tek sözcük değildir. “Batılılaşma”², “Yenileşme”³ kavramları da tercih edilmiştir. “Modernlik”, rasyonel düşüncenin ortaya çıkması ve zihniyetin değişmesiyle bir hareket ya da akım olarak ortaya çıkmaya da aklın ve toplumun özgürleşmesine giden yolu açmış, Batılı insanın algısı değişmiştir.⁴ Yeni düşünce ve yaşam tarzı eski olanı geriletmiş, birey odaklı yetkinleşme ve özgürleşmenin önünü açmıştır. Modernlik de milliyetçilik, iş bölümü, siyasal katılım, örgütlenme, artan tüketim, sanat ve edebiyata ilgi, sanayii gibi alanlarda kendini göstermiştir. Zamanla dünyaya yayılan süreç Batılı toplumlarda bireyden devlete doğru bir gelişim gösterirken siyasal, ekonomik ve bilimsel alanda köklü değişikliklere uğratmıştır. Avrupa, Batı dışı toplumlara karşı siyasal üstünlüğünü sömürgecilik ve emperyalizm üzerinden sürdürmüştür. Batı zihniyeti, edindiği tarihsel deneyimin zorunluluğu ile kendi dışındaki toplumları modernleşmeye uyma veya uymama tercihi ile bırakmıştır.⁵

Batı dışı toplumlar, geri kalmışlık ve geç kalmışlık psikolojisi ile hareket etmiştir. Askeri yenilgilere bağlı siyasi egemenlik kaybı Batı dışı toplumları endişelenmiştir. Batılı emperyalizmin çok yönlü saldırısına maruz kaldıkları ölçüde kendilerini korumak ve güçlendirmek adına modernleşme askeri alandan başlamıştır. Osmanlı modernleşmesinde olduğu gibi ordu ve bürokrasi etkin bir rol oynamıştır. Modern eğitim ve teknik donanmış ordu, iç güvenlik kadar dış politikada da üstünlük sağlayacağından yenilgileri sonlandırmak üzere güçlü ordu kurulması yoluna gidilmiştir. Devletin mutlak bir güçle donatılması Cumhuriyet modernleşmesine miras kalmıştır. Dışarıdan uzman getirmek, yurt dışına öğrenci göndermek gibi modernleşme kanallarına başvurulmuştur. Yurt dışından dönenler edindikleri bilgi, görgü ve tecrübeyi yayma yoluna gidince modernleşme sivil alana da yayılmıştır.⁶ Bu durum Tanzimat Dönemi (1839-1876) sürecinde ve hatta sonraları geleneksel-modern çatışmasını başlatmış, ikiliklere yola açmıştır. Osmanlı’da geç kalmışlık, geride kalmışlık dikkati çekerken, Cumhuriyet döneminde bilhassa Atatürk modernleşmesinde siyasal, kültürel, ekonomik ve toplumsal dönüşümü yoğun bir şekilde gerçekleştirmek ön plana çıkmıştır.⁷

Batı dışı toplumlarda modernleşmeye devlet öncülük eder. Batı dışı toplumlar değişime ve dönüşüme maruz kalırken, diğer taraftan da emperyalizme karşı mücadele ederler. Siyasal önderleri, anti-emperyalist, siyasal ve

¹ Cyril E. Black, *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, Çev. Fatih Gümüş, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986, 4-5.

² İlber Ortaylı, “Batılılaşma Sorunu”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt II, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

³ Suna Kili, “Türk Dil Devriminin Yenileşme Çabamızdaki Yeri”, *Bilimsel Bildiriler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1972.

⁴ Halis Çetin, “Geleneksel ve Değişim Arasında Kriz Türk Modernleşmesi”, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, 25 (2003), 11-13.

⁵ Celal Metin, “Bir Tarihsel Süreç Olarak Modernleşme”, *Tarihin Peşinde*, 25 (2021), 75; Black, *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, 7.

⁶ Seyfi Yıldırım, “Atatürk Dönemi Modernleşmesinin Temel Dinamikleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu*, 22-24 Ekim 2008, Isparta, 2008, 43.

⁷ Ortaylı, “Batılılaşma Sorunu”, 137; Black, *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, 59-60; Çetin, “Geleneksel ve Değişim”, 23-24.

milliyetçi bağımsızlığı ön plana çıkaran bir modernleşmeye girerler ve kalkınmayı kendi imkanları ile gerçekleştirirler. Bu noktada Batı dışı toplumlar, tarihsel geçmişi ve değerleri yüceltirken insan kaynağının yeteneklerini ön plana çıkarmışlardır. Üzerinde oturdukları vatan, sahip olunan geçmiş, birlik ve beraberlik ruhu ile harmanlanmış çağdaş uygarlığa ulaşma ideolojisi ile şekillenmiş, toplumsal beklentilerin üzerine çıkmışlardır. Modernleştirici bir lider olarak Atatürk, devletin modernleştirici misyonunu, birlik ve beraberlik ruhunu savunmuştur.⁸

Batı dışı toplumlarda modernleşmenin alt yapısı oluşurken dünyevi hukuk kuralları ön plana çıkmış, siyasal kültür, toplumsal katılım yönünde kökten bir değişikliğe uğramıştır. Din ve gelenek yerine kültürün birleştirici imkân ve söylemlerinden yararlanılmıştır. Sonunda ulusal devlet ideolojisi olan ulusçuluk gündeme gelmiş olur. Batı Avrupa’da modernleşmenin ortaya çıkışı ile ulusal devlet olgusu hemen hemen aynı zamana rastlar. Ulusal devlet, siyasal katılıma bağlı olarak Geç Yeni Çağ’da dönüşerek ya da yıkılarak ortaya çıkan siyasi toplulukların adıdır. Laik ilkeler, seküler yönetim, kutsal ya da soyluluğa dayanmayan siyasal iktidar, modernliğin adıdır. Tarihin bir döneminde etnik olan ulus olma, süreç içerisinde dönüşerek dil, tarih, coğrafya, kültür ortaklığı, siyasal bir olgudur. Vatan sevgisi ve bir millete ait olma duygusu içeren ulusçuluk ise tamamen modern olma ile ilgilidir. Modernleşmenin yönünü ve biçimini belirlemiş, anti-empyralizm ve bağımsızlığı ortaya çıkarmıştır.⁹

Bir değişme ve gelişme kuramı olan modernleşme kuramı, II. Dünya Savaşı sonrası Amerikan sosyal bilim çevrelerince ortaya atılmıştır. Toplumların geleneksellikten modernleşmeye uzanan evrensel bir süreçte muhatap oldukları takdirde gelişeceklerini ifade eder. Batı dışı toplumların nihai olarak modernleşeceğini savunur. 1950’li ve 1960’lı yıllar etkin olduğu yıllardır. Bu geçişin aşamalı olarak gerçekleşeceğine yönelik olarak kavramsallaştırılmıştır.¹⁰ Shmuel Noah Eisenstad, modernleşmeyi 19. yüzyıla kadar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da ortaya çıkan, 19. ve 20. yüzyılda ise Avrupa’nın geri kalan taraflarına ve Asya, Afrika ve Güney Amerika’ya yayılarak siyasal, ekonomik ve sosyal alanlarda ortaya çıkan dönüşümler olarak tanımlamıştır.¹¹ Daniel Lerner, okur-yazarlık oranının artması, şehirleşme, siyasal katılım, kitle haberleşme araçlarının varlığıyla sosyal ve siyasal dönüşüm üzerinde durmuştur. Geleneksel toplum, geçiş toplumu, modern toplum ayrımı yapmıştır.¹² S. Hungtinton ise modernleşmeyi siyasal gelişim ile özdeşleştirir. Bunun özünde ise siyasal katılım yer alır. Siyasal gelişmeyi ilerleten devletler ulus devlet sürecine girerler. Akılcı olması, çoğulculuğa önem vermesi de siyasal gelişimin, modernleşmenin tanımında yer aldığını ifade eder.¹³

Bu çalışma, Mustafa Kemal Atatürk’ün liderliğinde başlayan ulusal eylemin ve peşinden gelen devrimlerin modernleşme kuramının, siyaset bilimci Prof. Dr. Suna Kili’nin tabiriyle Atatürk’ün çağdaşlaşma (modernleşme) modelinin değerlendirilmesine yöneliktir. Prof. Dr. Suna Kili’nin Amerikan Kız Koleji’nde başlayan ortaöğrenim hayatı ve Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) ve İngiltere’de siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler bölümündeki yükseköğrenim hayatı, 1960’lı yıllara doğru başlayan akademik hayatı, Mustafa Kemal Atatürk önderliğindeki Türk Devrimi genelde bir siyaset bilimi, özelde ise modernleşme kuramı çerçevesinden değerlendirilmiştir. Ulusal Kurtuluş Savaşı, devrimler ve Atatürk ilkelerinden oluşan Atatürkçülüğün Suna Kili’nin tabiriyle Atatürk Devrim Modeli’nin bir incelenmesidir. Prof. Dr. Suna Kili ve tarihçiliği hakkında ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. Özellikle Suna Kili’nin Atatürk Dönemi modernleşmesine yönelik yazdığı makaleler, eserleri, gazete makaleleri üzerinden tarihsel yöntem ışığında çalışılırken kaynakçasında yararlandığı eserler de dikkate alınmıştır. Atatürk’ün yaşam süresindeki Türk modernleşmesi üzerine Suna Kili’nin düşünceleri ele alınırken Prof. Dr. Hamza Eroğlu (doğ. 1922) ve Prof. Dr. Ahmet Mumcu (doğ. 1937); ayrıca Suna Kili’nin Osmanlı modernleşmesi ile Atatürk Dönemi modernleşmesi hakkındaki düşünceleri Anglo-Sakson eğitim çevresinden gelen akademisyenlerin görüşleriyle birlikte değerlendirilmiştir.

Suna Kili’nin Ortaöğrenim ve Yükseköğrenim Yılları

1929 doğumlu Suna Kili, yaşam tecrübesinden hareketle tutarlı ve uzun vadeli devlet politikası takip etmek üzere yüksek seciyeli siyasi önderlerin varlığını savunmuştur. Ulus ile yönetim arasındaki saygı ve sevgiye yönelik

⁸ Metin, “Geleneksel ve Değişim”, 80-84.

⁹ Metin, “Geleneksel ve Değişim”, 87-89.

¹⁰ Fahrettin Altun, *Modernleşme Kuramı Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul: Küre Yayınları, 2.Baskı, 2011, 13, 16.

¹¹ S. Noah Eisenstad, *Modernleşme, Başkaldırı ve Değişim*, Çev. Ufuk Coşkun, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2.Baskı 2014, 12, 35.

¹² Turgay Yerlikaya, “Niyazi Berkes ve Daniel Lerner’da Türkiye Modernleşmesi”, *Muhafakâr Düşünce*, 56, Ocak-Haziran 2019, 244.

¹³ Samuel P. Hungtinton, “Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 22, Çev. Ergun Özbudun, 1, 58.

sorunların çözümündeki temel faktör, ulus ile devletin çıkarlarının korunduğuna dair güven ve inancın bireylerde oluşmasıdır.¹⁴

Suna Kili, ortaöğrenimini İstanbul Amerikan Kız Koleji'ni bitirdikten sonra ABD'de Bryn Mawr Kolej'de lisans, yüksek lisans ve doktora yapmıştır. "Party Developments in Turkey, 1945-1950" isimli doktora tezini 1953'te bitirmiştir.¹⁵ Anadal olarak Siyaset Bilimi, yan dal olarak uluslararası ilişkiler aldığı yükseköğrenim hayatında Bryn Mawr Kolej'de 'de Peter Bachrach, Roger H. Wells'den, Berkeley'de ise Leslie Lipson, Frank M. Russel ve Hans Kelsen'den ders almıştır. Lisansüstü eğitimini 1958'de bitirmiş ve Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde kısa bir süre asistanlığın ardından 1958 sonbaharında akademik kariyerine Boğaziçi Üniversitesi'nde devam etmiştir.¹⁶

19. yüzyıl Osmanlı modernleşmesinde eğitim alanında açılan yabancı okullardan birisi ve en uzun soluklusu olanı Robert Kolej ve Arnavutköy Amerikan Kız Kolejleri'dir.¹⁷ Suna Kili, Amerikan Kız Koleji'nin 1946 mezunlarından.¹⁸ Lisansüstü çalışmalarını tamamlayıp Türkiye'ye döndükten sonra bir süre de Robert Kolej'de çalışmak üzere İstanbul'a geçtiğinde ilk öğrencileri mühendislik bölümünden olmuştur. Ardından İş İdaresi ve İktisat Bölümü açılınca her ikisinde de ders vermiş, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin çekirdek kadrosunda açıldığından beri yer almıştır.¹⁹ Söz konusu kurumda sosyal bilimci olarak yalnızca Suna Kili yer almıştır ve 1971'e kadar lisans ve lisansüstü düzeyde Siyaset Bilimi alanında Anayasa Hukukuna Giriş, Demokrasi Teorisi, Siyaset Bilimine Giriş, Siyasal Örgütler, Siyasal Partiler, Siyasal Davranış, Örgütlenme, Siyasal İletişim, Türk Siyasi Kültürü, Türk Anayasal Gelişmeleri, Uluslararası İlişkiler, Ulusal Organizasyonlar derslerinin yanı sıra 1960'lı yılların başından beri Türk Devrim tarihi dersini okutmuştur.²⁰

1962-1963'te Rockefeller Vakfı'ndan doktora sonrası (post-doctorate fellowship) kazandığı burs ile London School of Economics and Political Science, Colombia ve Princeton Üniversitelerinde Türk Anayasa ve Siyaset süreçlerine Batı'nın etkisi üzerine araştırmalar yapmıştır. 1960'tan sonra Türk Anayasa düzeni üzerine kendisine has düşünceleri ile akademisyenler için ilham kaynağı olmuş, erkek egemen akademik hayata girmiştir.²¹

Robert Kolej Yüksekokulu, 1971'de Boğaziçi Üniversitesi adıyla özerk bir devlet üniversitesine dönüşmesinden sonra, önceden Robert Kolej olarak ifade edilen lise kısmı ve Amerikan Kız Koleji kökenli mezunu olup ABD'de lisans ve lisansüstü çalışmalar için giden, doktora çalışmalarını tamamlayıp yurda dönen öğrencilerin öğretim üyesi olarak Boğaziçi Üniversitesi'nin kadrolarında çalışması için özen gösterilmiştir. Bu öğrencilerin hemen hepsi araştırmalarını Türkiye üzerine yapmıştır. Bunlardan birisi de siyaset bilimci Prof. Dr. Suna Kili'dir.²²

Suna Kili, Türkiye İş Bankası Siyasal Bilim Büyük Ödülü (1981)²³, Türk Dil Kurumu Bilim Dil Ödülü (1981)²⁴, Arjantin Tarih Kurumu üyeliğine seçilme (1986), Rockefeller Foundation Bellagio Ödülü (1992), Fullbright

¹⁴ Suna Kili'ye Armağan Cumhuriyet'e Adanmış Bir Yaşam. Ed. Oya Köymen, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 1998, 1.

¹⁵ library@brynmawr.edu.

¹⁶ Suna Kili'ye Armağan, s. 3-4. Bakınız. Ek-2.

¹⁷ 1863'te bir erkek okulu olarak açılmıştır. Amerikalı ve İngiliz birkaç öğrenci ile açılan okula Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayri müslim cemaatin çocukları da ilgi göstermeye başlar. Farklı milletlerin bir arada bulunması hasebiyle din yerine "dil" in birleştiriciliğinden yararlanılmıştır. 1871'de kızlar için Amerikan Kız Koleji (American Girls College) adıyla başka bir okul açmıştır. Kız Koleji'nden mezun olan ilk Türk kızı Halide Edip olmuştur. Gerek Osmanlı gerekse de Cumhuriyet Dönemi'nde sosyal hayatımıza katkı veren pek çok kadın yetiştirmiştir. Her iki okul 1929 Ekonomik Krizi koşullarında 1932'de bağımsız yapıları devam etmek koşuluyla birleştirilmiştir. Robert Academy denilen ortaokul kısmı, 1958'de son öğrencilerini almış ve liseye dönüşmüştür, 4 yıllık olan Robert Kolej denilen lise kısmı da 1959'da yüksekokula dönüşerek yine Robert Kolej denmiştir. [Fatma Acun, "Arnavutköy Amerikan Kız Koleji ve Meşhurları", CTAD, 22 (Güz 2015), 419; Çolakoğlu-Demirci, Boğaziçi'nde Yanan Ateş, 24, 36-39].

¹⁸ Acun, "Arnavutköy Amerikan", 420.

¹⁹ <https://haberler.bogazici.edu.tr/tr/haber/prof-dr-suna-kiliyi-kaybettik>, Prof. Dr. Aysegül Toker'den aktaran.

²⁰ Oya Köymen, ed. Suna Kili'ye Armağan Cumhuriyet'e Adanmış Bir Yaşam, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 1998), 1; Suna Kili, "Devrim Tarihi Dersinin Dünü, Bugünü, Yarını", Cumhuriyet, 2; Bakınız. Ek-1.

²¹ Suna Kili'ye Armağan, 4; <https://haberler.bogazici.edu.tr/tr/haber/prof-dr-suna-kiliyi-kaybettik>, erişim 02.01.2025.

²² Çolakoğlu-Demirci, Boğaziçi'nde Yanan Ateş, 112-115.

²³ Türkiye İş Bankası tarafından 1980-1998 yılları arasında Türk edebiyatına, toplum ve insan bilimlerine, sanatına yapıcı, üretken, destekleyici etkinlikleriyle katkıda bulunan T.C. vatandaşlarını onurlandırmak, özendirmek üzere verilen ödüldür. Suna Kili de siyaset bilimci gözüyle Bir Çağdaşlaşma Modeli: Atatürk Devrimi adlı eseriyile bu ödülü almıştır. https://tr.wikipedia.org/wiki/Türkiye_İş_Bankası_Büyük_Ödülü, erişim 02.01.2025.

²⁴ Türk Devrim Tarihi adlı eserinde Türkçe'nin kullanılmasında mümkün olduğu kadar arılaştırmaya özen göstermiştir.

(Uluslararası Anlayış) Ödülü (1992-1993), Aydınlanmanın Kadını Ödülü (1998)²⁵ gibi pek çok akademik kuruluştan ödül almıştır.

Uluslararası kuruluşlarda da faaliyet göstermiştir: International Association of Constitutional Law (Uluslararası Anayasa Hukuku Derneği) nin faal üyesidir; International Association of Political Science- IPSA (Uluslararası Siyasal Bilimler Derneği) nin Siyasal Eğitim Komitesi'nin 2. başkanıdır; International Association of Political Psychology (Uluslararası Siyasal Psikoloji Derneği) konsey üyesidir, ASSARTI (Arap Bölgesi, Türkiye ve İran Sosyal Bilimler Derneği) nin üyesidir.²⁶

Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünden emekli olan Suna Kili, zatürreden 29 Temmuz 2015'te vefat etmiştir.²⁷

Siyaset Bilimi Çerçevesinden Ulusal Bağımsızlık Mücadelesi Anlatımı: Atatürk'ün Devrim Modeli

Modernleşme kuramı, II. Dünya savaşı sonrasında Batı dışı toplumların kendilerine yönelik bakışını değiştirmek üzere ortaya atılan yaklaşımdır. Batı dışı toplumların nihai olarak modernleşeceğini savunmaktadır. Daha çağdaş bir terminolojiyle ele alınarak ilkel-uygar, yerine geleneksel-çağdaş kavramları tercih edilmiştir.²⁸

20. yüzyılın önde gelen olgusu bağımsızlaşma özlemidir. Asya ve Avrupa'daki devletler, kendilerini sömüren devlete karşı mücadele ederken Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Arap ülkeleri ise Osmanlı İmparatorluğu'ndan koptuktan sonra kaynaklarını sömürmeye çalışan devletlere karşı durmaya çalışmıştır. Anadolu Türklerinin emperyalist devletlere karşı verdiği bağımsızlık mücadelesi ve ona paralel Atatürk Devrimi ise sömürge uluslara rehber olurken bağımsız olmanın "yeni içeriği"²⁹ "tam bağımsızlık"³⁰ olmuştur. Suna Kili, bağımsız kalmanın modernleşme ile sürdürülebileceğini savunarak öncelikle siyasal bağımsızlığı gerçekleştirmek gerektiğini öne sürmüştür.³¹ Bilhassa siyasal modernleşme hususunda Daniel Lerner, Shmuel Noah Eisenstadt, Dankwart A. Rustow ve Samuel P. Huntington'ın modernleşme, siyasal değişime yönelik eserlerinden yararlanmıştır. Kili, modernleşmeye ilişkin görüşlerini *Cumhuriyet Halk Partisi'nde Gelişmeler* adlı eserinin giriş kısmında yer vermiştir. Mustafa Kemal'in önderliğinde başlayan ulusal bağımsızlık ve devrimlere yönelik yaklaşımının bir modernleşme süreci olduğundan hareketle Atatürk Devrimi modernleşmesinin kuramı üzerine çalışmıştır. Çalışmamız diğer disiplinlerden olup Türk Devrim Tarihi ders kitabı yazar Hamza Eroğlu ve Ahmet Mumcu'nun eserleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Hamza Eroğlu, bir kurtuluş ve yenilik hareketi olarak ifade ettiği ulusal bağımsızlık ve ulusal egemenlikle iç içe verilen mücadeleyi devrim kavramı açısından değerlendirmiş, "Atatürk Devrimi", hatta "Büyük Türk Devrimi"³² olarak tanımlamıştır. Devrim, ihtilal, hükümet darbesi üzerinde durmuştur. Türk Devriminin amacını yeni bir devlet kurma fikri olduğunu ileri sürmüştür.³³ Hukuk tarihçisi olarak Ahmet Mumcu ise tarihsel açıdan toplumların yaşadığı değişikliğin uzun ve yavaş seyredenine evrim, kısa süreli olanına ihtilal olarak nitelendirirken ve peşinden de devrimin geldiğini belirtmiştir. Devrim, ihtilal sonucu yıkılan düzenin yerine yenisini koymaktır ve böylece devrim tamamlanır. Mumcu, 20. yüzyıldaki devrimlerin oluşma nedenleri arasına "ileri ülkelerin"³⁴ ekonomik ve siyasi üstünlüğüne son vermenin eklendiğini ve üstesinden gelmenin ön şartını Bağımsızlık Savaşı ile siyasi ve ekonomik bağımsızlığın kazanılması olduğunu ileri sürmüştür. Mustafa Kemal ve kadrosunun önderliğinde gerçekleşen Türk devriminin değişimi gerçekleştirmiş olduğunu ileri sürerken devrim kavramı ile ilişkilendirerek anlatmış, nihai hedefin devlet kurmak olduğunu belirtmiştir.

²⁵ Cumhuriyet Dönemi modernleşmesinde kadın hakları devriminden yararlanan ve bu coşkuyu gelecek kuşaklara aktaranlardan Felsefe alanında Prof. Dr. Bedia Akarsu, Tıp alanında Prof. Dr. Ayhan Çavdar ve Prof. Dr. Olcay Nezyi, İktisat alanında Prof. Dr. Gülten Kazgan, Sosyoloji alanında Prof. Dr. Mübeccel Kıray, Siyaset Bilimi alanında Prof. Dr. Suna Kili ve Prof. Dr. Nermin Abadan Unat, Hukuk alanında Prof. Dr. Nihal Uluocak'a 14 Ekim 1998'de ödül verilmiştir. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/8-bilim-kadinina-aydinlanma-odulu-39042893>, erişim 02.01.2025.

²⁶ <http://kaynakca.hacettepe.edu.tr/kisi/81700/suna-kili>, erişim 02.01.2025.

²⁷ <https://haberler.bogazici.edu.tr/tr/haber/prof-dr-suna-kiliyi-kaybettik>, erişim 02.01.2025. Bakınız Ek-3.

²⁸ Yerlikaya, "Niyazi Berkes", 244.

²⁹ Suna Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*, b.y.y.: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1998, 6.

³⁰ Kili, *Atatürk Devrimi Bir*, 6.

³¹ Suna Kili, "Dünyada ve Türkiye'de Çağdaş Ulusçuluk", 2.

³² Hamza Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 5.Baskı, 1977, 10.

³³ Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, 8-10, 27.

³⁴ Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İstanbul: İnkılap Yayınevi, 9.Baskı, 1984, 5.

Tam bağımsızlık modernleşmeyi başarmak, zafere dönüştürmekse toplumun tamamının kültürel, siyasal, ekonomik, sosyal muhtevasının değişmesiyle olanaklı hale gelir. Suna Kili bu noktada siyasi bağımsızlık sürecinde çıkarları zedelenenlerin, yeni yönetimin başarısızlığı için uğraşacaklarını dile getirmiş, benzer geçişe maruz kalan toplumlar için en büyük üç sorun tespit etmiştir: “Birlik, otorite, eşitlik”³⁵. Bu kavramlarla, çağdaşlaşma mücadelesini ulusal birliği sağlamak, otoriteyi ortaya koymak, eşitliği gerçekleştirmekten ibaret basamaklara ayırmıştır. Böylelikle radikal hamleleri ve devrimin amaçlarına ne boyutta ulaşabildiğini ortaya koymak istemiştir.³⁶ H. Eroğlu’na göre Türk Devrimini üç evrede geliştirmiştir. Yeni bir düzenin tohumlarını ortaya atıldığı fikri evresi, bazı şartların tesiriyle oluşan ihtilal evresi ve yeni düzenin kurulmaya çalışıldığı reformların yapıldığı üçüncü evredir. Eroğlu’na göre Türk Devrimi pragmatik mahiyette gelişmiştir, teorik ve ideolojik hazırlığı yoktur. Mumcu, Türk Devrim sürecini savaş, ihtilal ve devlet kurma süreci olarak üç evreye ayırmıştır.³⁷

Bilhassa II. Dünya Savaşı’nı izleyen yıllarda sömürge halinden kurtulan ve modernleşmek isteyen ülkeler için kendi gelenekleriyle uzlaşmayan Batı tipi ya da Marksist modellerle başarıya ulaşmaları zordu. Söz konusu ülkeler, bu modellerin dışında sömürgeci, mazlum ulusların kaynaklarına el koyanların işgaline uğrayan Osmanlı İmparatorluğu üzerinde Anadolu’da başlayan bağımsızlık mücadelesini, Türkiye Cumhuriyeti’ni örnek aldılar. Mustafa Kemal, henüz 1922’de Millî Mücadele’nin tüm mazlum uluslara örnek olacağını, Doğu uluslarının da bu yolda yürüyeceğine inandığını Türkiye’nin kendi hesabına bir girişim olmadığını savunmuştur. Atatürk Devrimi sömürge halklarına esin kaynağı olmuş, söz konusu ülkelerin seçkinleri Millî Mücadele’yi izleyerek oluşturdukları kadrolarla bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır.³⁸ Mustafa Kemal, ulusal bir model oluşturmuştur. Kişisel yararı toplum yararının üzerinde tutmayan bir çağdaşlaşma modelidir. Atatürk Devriminin, modernleşmeyi hedefleyen toplumlar için örnek alınmış olması onun evrensel ve ayırıcı özelliğidir. Tunus’un ulusal bağımsızlık mücadelesinin önderi Burgiba’nın gözünde Atatürk, bir kahramanıdır. Pakistan’ın önderi Muhammed Ali Cinnah’ın mücadelesine ivme kazandıran bir faktördür. Kenyalı bilim adamı Ali Mazrui de Atatürk’ü yalnız Türklerin değil, tüm mazlum ulusların önderi saymaktadır.³⁹ Fransız Devrimi, Kıta Avrupası ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkan coğrafyasında bağımsız olma, kopma eylemlerine yol açıysa Atatürk Devrim Modeli de sömürgecilğe karşı olduğu için sömürge halinden kurtulmak isteyen, hatta gelişmekte olan ülkelere rol model olmuştur.⁴⁰ Eroğlu’na göre, devlet kurma ve devleti yönetmede Türk Devrimi eskisinden farklı ve orijinal yöntemler getirmiş olmakla hem Türk toplumu, hem de insanlık için bir modeldir.⁴¹ Mustafa Kemal’in eseri Atatürk Devrim Modeli, II. Dünya Savaşı sonuna kadar Türkiye çapında iken II. Dünya Savaşı’ndan sonra dünya çapında bir model olmuştur. Suna Kili’ye göre Kapitalist ve Marksist modeller arasında üçüncü bir modeldir.⁴²

Suna Kili’ye göre bir modernleşme modeli, ülkenin hangi kesiminden olursa olsun toplumun tüm kesimlerini kucaklayabildiği, dahil edebildiği ölçüde, sistemin parçası haline gelebildiği ölçüde, yurttaşlık bilinci edinebildiği, kazançla sorumlulukları ortaklaşa paylaşabildiği, adil, eşitlikçi bir anlayışla imkanları dağıtabildiği ölçüde etkinlik ve devamlılık gösterir. Toplum, bireyleri de sisteme bağlar. Osmanlı İmparatorluğu’nda olduğu gibi başarılı olamadığında bir hanedanın yönettiği imparatorluktan yeni bir ulusal ideoloji ve yeni bir yönetim ortaya çıkar.⁴³

“Atatürk Devrim Modeli”nde Birliği Sağlamak

Her devrimin düşün aşaması vardır. Amerikalı antropolog C.W.H. Hart, toplumu düşünce yönünden hazırlamadan değişim ve devrimin gerçekleşmesinin mümkün olmayacağını, Mustafa Kemal Atatürk hariç hiçbir liderin toplumun hazır olmadığı bir ihtilal ve devrimi başaramayacağını altını çizmiştir.⁴⁴ Kili’ye göre Türk Devrimi kendi şartları içerisinde doğmuş ve gelişmiştir. Benzer bir düşünceyi Eroğlu da dile getirmiş ve Türk Devrimi’nin

³⁵ Kili, *Atatürk Devrimi Bir*, 11.

³⁶ Kili, *Atatürk Devrimi Bir*, 22-23.

³⁷ Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, 5-7, 25.

³⁸ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri (1906-1938), Cilt II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: Divan Yayıncılık, 5.Baskı, 2006, 43.

³⁹ Suna Kili, “Mazlum Uluslar ve Türkiye”, 2.

⁴⁰ Suna Kili, “Atatürk’ün Devrim Modeli”, *Atatürk Ansiklopedisi*, Ankara: Atatürk Dil Tarih ve Yüksek Kurumu Başkanlığı, www.ataturkansiklopedisi.gov.tr, erişim 02.01.2025; Kili, “Mahmut Esat Bozkurt Hukuk Devrimi ve Çağdaşlaşma”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 2/4 (1994), 275, 378; Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt I, b.y.y.: Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık, 2000, 10.

⁴¹ Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, 284.

⁴² Suna Kili, “Atatürk’ün Devrim Modeli”; Kili, “Atatürk ve Bilimsel Gerçek”, *Uluslararası Atatürk Konferansı, 10-11 Kasım 1980*, Cilt II, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1981, 373.

⁴³ Kili, “Atatürk ve Bilimsel, 2; Kili, *Atatürk Devrimi Bir*, 24-25, 58.

⁴⁴ Gürbüz Tüfekçi, *Atatürk’ün Düşünce Yapısı*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1986, 8. [C.W.H.Hart’tan aktaran]

kendi şartları içerisinde geliştiğini, teorik ve ideolojik hazırlığa sahip olmadığını vurgulamıştır.⁴⁵ Bir modernleşme modeli olarak Suna Kili'nin ifade ettiği Atatürk devrim modelinde ön şart bağımsız olmaktır. Ardından, geri kalmışlıkla baş etmek üzere modernleşmeye yönelinmiştir. Kili, "Birlik-otorite-eşitlik" ten oluşan bu üç aşamanın her modernleşme eyleminde başarıyla atlatılması gerektiğini savunmuştur.⁴⁶ Bunlardan birlik ve otorite konusu bazı durumlarda iç içe geçmiş durumdadır. Kili, ulusal eylemin başlangıcı olan birlik aşamasını 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ordu müfettişi sıfatıyla gelmesiyle başlatmıştır.⁴⁷ Hamza Eroğlu, bu süreci Mustafa Kemal Paşa'nın Yıldırım Grubu Ordularının dağıtıp İstanbul'a gelmesi, kendisine Anadolu'da bir vazife araması ve birlikte eyleme katılacağı kadrosunu oluşturmaya yönelik girişimleriyle başlatmış ve fikri hazırlık evresi olarak nitelendirmiştir. 19 Mayıs 1919'da ise ikinci evre olan aksiyon aşamasını başlatmış, 23 Nisan 1920'ye kadar ilk kısmının yaşandığını ve Lozan Antlaşması ile tamamlandığını belirtmiştir.⁴⁸ Ahmet Mumcu'ya göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla fiilen sona ermiş, ihtilal ve devrimi içine alan nihai hedef olan yeni bir devletin kurulması süreci başlamıştır. İzmir'in işgali ve gösterilen tepkiler, padişah ve hükümetin tepkisizliği hazırlık safhasını bitirmiş, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkmasıyla eylem safhası başlamıştır.⁴⁹ Kili, bağımsızlık mücadelesine halkın katılımını, eyleme dahil edilmesini, birlikte yola çıkılmasını göz önünde bulundurarak 19 Mayıs'ı öne çıkarırken, Mumcu ve Eroğlu Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini öne çıkarmaktadır.

Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkması ve Erzurum Kongresi öncesine kadar sürdürdüğü ordu müfettişi sıfatıyla Anadolu ve Trakya'daki örgütlerle iletişim kurabilmesi, Kili'ye göre bir avantajdır. İkinci avantajı, Çanakkale Savaşını kazanmış bir komutan olarak Anadolu'ya geçerek halkın gözünde saygınlık kazanmasıdır. Samsun'a geldikten sonra önde gelen komutanlarla birlik ve otorite sağlamak üzere temasa geçmiştir.⁵⁰ Mustafa Kemal, Kili'nin "*kurtarma örgütleri*"⁵¹ olarak ifade ettiği müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin birleştirilmesi, İstanbul ve işgal kuvvetlerini kontrolünden uzak merkezi bir kuruluş oluşturulmasını sağlamak üzere harekete geçmiştir. Mustafa Kemal'in Ulusal Bağımsızlık Savaşına asıl katkısı, kurtarma örgütleriyle halife-sultan arasındaki bağı kurmayı başarmasıdır.⁵² İkinci aşamada her gittiği yerde sivil-asker önde gelen kişilerle görüşmüş, toplumun önde gelen kişilerine birlik olma çağrısında bulunarak onların zihinsel dokusunu Ulusal Bağımsızlık Savaşına, sosyo-kültürel gelişime hazırlanmıştır.⁵³ Havza Genelgesi'nde dünya kamuoyunun ilgisini çekecek gösteriler, toplantılar yapılmasını istemiştir. Millî Mücadele boyunca and, dua, vaaz gibi öğelere önem vermiştir.⁵⁴

Birliği sağlama, otoriteyi tesis etme konularında Mustafa Kemal'in ilk büyük girişimi olan Amasya Genelgesi, ulusal bir başkaldırı, "*ihtilal bildirisi*" dir. İlk defa olarak Türk anayasal gelişmelerinde "*ulusal irade*" kavramı ortaya atılmıştır. Suna Kili'ye göre uluslararası ilişkilerde Anadolu'da eylemini, önderini, uygulayıcılarını devreye sokmak olarak, Eroğlu ve Mumcu da benzer ifadelerle Amasya Genelgesi ile ulusal girişimin şahsi olmaktan çıkıp ulus adına yapıldığını, milli birlik ve dayanışma mahiyetine büründüğünü dile getirmiştir.⁵⁵ Erzurum Kongresi'ne (7/8 Temmuz 1919) kadar Anadolu'daki eylemin yürütme kurulu, lideri yoktur. Erzurum Kongresi öncesi ordu müfettişliği görevinden istifa etmesi ve sivil hale gelmiş iken kongreye başkan seçilmesiyle ulusal eylem liderini bulmuştur.⁵⁶ Aldığı kararlarla ulusal, delegeleriyle bölgesel olan Erzurum Kongresi ile Anadolu'da birlik sağlanmıştır. Osmanlı Devleti tüm ülkede varlığını duyuramadığı için otorite boşluğu oluşmuştur. Yeni ortaya çıkan bir "*siyasal güç*"⁵⁷ olarak Temsil Heyeti'ni "*Temsil Kurulu*"⁵⁸ olarak tanımlamış ve böylelikle otoritenin tesis edilmeye çalışıldığını ifade etmiştir. Kili, Mustafa Kemal'in ordu müfettişliğinden istifa ettikten sonra bir sıfatı kalmamasından hareketle Erzurum Kongresi'ne bir "*eylemin öncüsü*"⁵⁹ olarak başkan seçilmesini, ulusal irade için güven verici bulmaktadır. Eroğlu da Kili ile bu noktada hemfikirdir, böylece, ulusal eylemin bir başı

⁴⁵ Suna Kili, "Atatürk'ün Devrim Modeli", 35, 54-57.

⁴⁶ Kili, "Atatürk ve Bilimsel", 367.

⁴⁷ Suna Kili, "19 Mayıs 1919, Çağdaşlığa İlk Adım", 2.

⁴⁸ Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, 66-67, 82-83.

⁴⁹ Mumcu, *Tarih Açısından Türk*, 21-22.

⁵⁰ Suna Kili, "Erzurum Kongresi", *Büyük Larousse Ansiklopedisi*, İstanbul: Milliyet Yayınevi, 1972, 6:3801.

⁵¹ Suna Kili, *Atatürk Devrimi Bir*, 60.

⁵² Dankwart A. Rustow, "Devlet Kurucusu Olarak Atatürk", *Abadan'a Armağan*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1965, 579.

⁵³ Tüfekçi, *Atatürk'ün Düşünce Yapısı*, 172.

⁵⁴ Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt I, 40; Kili, *Atatürk Devrimi Bir*, 60-61.

⁵⁵ Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt I, 45; Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, 86; Mumcu, *Tarih Açısından Türk*, 35-36.

⁵⁶ Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt I, 45.

⁵⁷ Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt I, 61.

⁵⁸ Kili, *Atatürk Devrimi Bir*, 66.

⁵⁹ Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt I, 50.

olmuştur.⁶⁰ Mumcu, Karabekir'in kongre öncesi bağlılığını bildirmekle Mustafa Kemal'in önderlik ve çekicilik özelliklerini tartışmasızlığına dikkati çekmiştir.⁶¹

Ardından toplanan Sivas Kongresi'nde (4/11 Eylül 1919) Mustafa Kemal yine Temsil Heyeti'nin başına getirilmiştir. Sivas Kongresi sonuna kadar yapılan eylemler, birlik olmaya çağırma ve birliği yürütecek örgüt olan ve “geçici bir hükümet”⁶² gibi çalışacak Temsil Heyeti ile otoriteyi kurma çalışmalarıdır. Kongrede alınan kararlardan; Temsil Heyeti'nin gücünü “kamuoyuna”⁶³ göstermesi bakımından Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın Batı Anadolu Ulusal Kuvvetler Komutanlığına getirilmesi ile ulusal ve dünya çapında “kitle iletişimi”⁶⁴ ne verilen önemden dolayı *İrade-i Milliye* gazetesinin çıkarılması kararı ulusal birlik ve otorite oluşturmaya yönelik kararlardır. Siyasal gelişim ve siyasal katılımı kitle iletişiminin kanıtlandığından hareketle Kili, ulusal eylemin başından itibaren ciddiye alındığını vurgulamıştır. Yeni bir otorite olan Temsil Heyeti'ni 12 Eylül 1919'da İstanbul Hükümeti ve padişah ile tüm iletişim kanallarını kesmesi, “gücünü saptama ve kanıtlamaya”⁶⁵ yönelik ilk girişimdir ve kamuoyuna gücünü göstermesi bakımından önemli olduğu gibi kamuoyunun da menfaatinedir.⁶⁶

Temsil Heyeti'nin ikinci girişimi, Amasya Görüşmelerine (20/22 Ekim 1919) giden süreci yönetmesidir. Mumcu'ya göre bu eylem, Anadolu İhtilali'nin tanınmasıdır ve siyasal devrimin de başlamasıdır.⁶⁷ Amasya Görüşmelerinde İstanbul Hükümeti Temsilcileriyle Meclisin İstanbul dışında toplanması görüşülmüştür. Kili, Son Osmanlı Mebusan Meclisinde 1918 Mondros Ateşkesinin sınırları dahilinde “oybirliği ile”⁶⁸ kabul edilen Misak-ı Milli kararlarını, Anadolu'daki ulusal eylemin yasama organına egemen olduğunu göstermesi olarak ifade ederken, Mumcu ise ulusal eylemin zaferi olarak nitelendirmiştir.⁶⁹ İstanbul'un işgaline, Damat Ferit'in yeniden sadrazamlığa getirilmesine yol açmıştır. Ardından Anadolu'daki yeni otoriteyi ve lideri olan Mustafa Kemal'i “dinsel silah”⁷⁰ üzerinden yıpratmaya, tehdit etmeye yönelmişlerdir. Buna karşılık Mustafa Kemal'in, Anadolu'daki 153 müftü vasıtasıyla birlik oluşturma uğruna dinsel öğeleri kullanması, ulusal eylemin “aynı silahla”⁷¹ karşılık vermesi, ilk çıkışıdır. İkincisi ise Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması üzerine, Ankara'da yeni bir meclisin açılmasıdır, ki ulusal bir “yasama ve yürütme organı”⁷² oluşmuştur. İşgal kuvvetlerine karşı Ulusal Bağımsızlık Savaşı verilirken, içeride de saltanat yanlılarına karşı ulusal egemenlik savaşı verilmiş, işbirlikçilerin çıkardığı iç ayaklanmalarla mücadele edilmiştir.⁷³ Yeni otoritenin güçlenmesi sürecinde Mustafa Kemal, birlik olmaya ihtiyaç olduğu için ulusal egemenlik, kurtuluş, bağımsızlık, ulusal irade kavramları henüz toplumun çoğunluğu için ses getirmeyeceğinden “yüce padişah”, “yüce halifelik” kavramları kullanılmış, saltanatın kaldırılıp cumhuriyet yönetimine geçilmesini bir sır gibi saklamıştır.⁷⁴ Mumcu da ustalıkla padişah ve halifenin her fırsatta gururlandırıldığını, geleneksel otoritenin üzerinin örtüldüğünü altını çizmiştir.⁷⁵

Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet öncesinde birliği güçlendirmeye yönelik bir adım olduğu gibi aynı zamanda devrimsel bir atılımdır. Bağımsızlık Savaşı kazanıldıktan sonraki süreçte ise geleneksel, dinsel Yüce Halifelik-Sultanlık denen birlik unsuruna gerek kalmamıştır. Cumhuriyet ilan edildikten dört ay sonra halifeliğin kaldırılması, Anayasa ve yasaların laik bir temele oturtulması hususunda önemli bir aşamadır.⁷⁶ Halifeliğe tutunanlar, “birlik” e zarar verici uygulamalara başvurmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra ulusal birliği oluşturmaya eğitim alanında güçleştiren üçlü bir sistemin önüne geçmek üzere tüm eğitim kurumları Tevhid-i Tedrisat Yasasıyla Millî Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır. 20 Nisan 1924'te kabul edilen Cumhuriyetin temel

⁶⁰ Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, 100.

⁶¹ Mumcu, *Tarih Açısından Türk*, 40.

⁶² Dankwart, “Devlet Kurucusu Olarak”, 577.

⁶³ Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt I, 71.

⁶⁴ Kili, *Atatürk Devrimi Bir*, 67.

⁶⁵ Kili, *Atatürk Devrimi Bir*, 69.

⁶⁶ Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt II, 71; Hungtinton, “Siyasal Gelişme”, 87.

⁶⁷ Mumcu, *Tarih Açısından Türk*, 46.

⁶⁸ Rustow, “Devlet Kurucusu Olarak”, 577.

⁶⁹ Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt I, 76; Mumcu, *Tarih Açısından Türk*, 50.

⁷⁰ Rustow, “Devlet Kurucusu Olarak”, 608; Kili, *Atatürk Devrimi Bir*, 72.

⁷¹ Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt I, 83.

⁷² Kili, *Atatürk Devrimi Bir*, 72.

⁷³ Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt I, 89; Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, 8; Mumcu, *Tarih Açısından Türk*, 52.

⁷⁴ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, Cilt 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 9.Baskı, 2012, 1117; Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt I, 37; Kili, *Atatürk Devrimi Bir*, 73.

⁷⁵ Mumcu, *Tarih Açısından Türk*, 53-54.

⁷⁶ Suna Kili, “1961 Anayasası ve Devlet Anlayışı”, 27 Mayıs 1960 Devrimi Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası, Ed. Suna Kili, İstanbul: Boyut Kitapları, 1998, 52; Kili, *Atatürk Devrimi Bir*, 52.

anayasası 1924 Anayasası ile egemenliğin koşulsuz olarak ulusa ait olduğu belirlenmiş, birliğin temelini ulusun oluşturduğu vurgulanmıştır. Kili, sarık, kalpak, külah gibi farklı başlıkların olduğu bir toplumda birlik sağlamak açısından 25 Kasım 1925 tarihli Şapka Kanunu'nun görünüşte şekilsel de olsa devrim için gerekli olduğunu ifade etmiştir.

Ulusal birliği parçalamaya yönelik etki yapacağından ve otoriteyi sağlamak hususunda da tekke, zaviye ve türbeler 30 Kasım 1925'te kapatılmıştır. Takvim, saat ve ölçülerdeki değişim de birliği sağlamaya yöneliktir. İmparatorluk döneminde hukuk düzeninde de birlik yoktu. Her devrimin, her değişimin çağdaş yasal düzenlemelere gitmek zorun olduğunu belirten Kili, hukuk birliğini, laikliği, toplumsal alanda eşitliği sağlamak için 17 Şubat 1929'tan itibaren bir dizi yasa çıkarıldığını, yeni hukukçuların yetiştirilmeye başlandığını dile getirmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonraki ilk dokuz yıldaki atılımlar; Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu'nun açılması, Yeni Türk Alfabesinin kabulü, Millet Mekteplerinin ve Atatürk devrimlerinin halka yayılmasını sağlayan Halkevlerinin açılmasıdır. Bunlar ulusal birliği sağladığı gibi, ulusallaşma ve laikleşmeye de etki yapmıştır.⁷⁷

Bağımsızlık sonrasında asıl sorun; dilde, kültürde, yönetim biçiminde, inançta geleceği inşa edecek yeni ulus bilincini oluşturacak unsurların tümünde “ulusal birliği”⁷⁸, uluslaşmayı sağlama meselesi olarak karşımıza çıkar. Düşman, ülkeden çıkarıldıktan sonra halkı bir araya getiren etkenler yok olabilmektedir. Bütünleştirici uygulama ve yeni değer yargılarıyla modern boyutta ulusal birlik sağlanabilir.

“Atatürk Devrim Modeli”nde Otorite Sağlamak

Bağımsızlaşma temelli modernleşme eyleminde birlik kadar otorite de önemlidir. Yeni yönetim biçiminin gerekli kıldığı çağdaş bir siyasal yapıyı, kurumları oluşturma, siyasal işleyişin nasıl olacağı meselesidir. Bir başka deyişle siyasal kurumlaşmadır. Laik, özgürlükçü, demokratik, cumhuriyetçi bir yapıdır. “Yasal” bir otorite yoksa bağımsızlık, modernleşme ve toplumsal değişimi sağlamak mümkün değildir. Devrimin lideri Mustafa Kemal, en önemli sorunu otorite kurma konusunda yaşamıştır. İstanbul'daki yasal, dinsel otorite; işgalcilerle iş birliği içindedir ve ulusal eylemi desteklememektedir. Yürütme, yasal otoritenin elindedir. Dinsel, geleneksel, toplumsal otorite, yeni otoriteyi kabul etmeye de hazır değildir, sivil-askeri otorite son on yılın savaşlarından yorgun olmakla birlikte, halife-sultandan yanadır, onu korumaya eğilimlidir. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan Müslümanlar, halife-sultanı geleneksel, dinsel otorite olarak kabul etmektedirler. Bu yüzden Mustafa Kemal ülkenin tek kurtarıcısı, kahramanı da denilen karizmatik lideri olma sürecinde halife-sultanlık kavramını kullanmaya özen göstermiştir. Bu ödün vermek değil, Mustafa Kemal'in “aşamalı siyasasının doğal sonucudur”⁷⁹. Karizmatik lider, iyi, gerekli olacağına inanılan toplumun güvendiği siyasal bir figür olarak modernleşme sürecindeki “edilgen” toplumu harekete geçiren, modernleşme sürecini başarıya ulaştıran kişidir. Toplumun ihtiyacı olan ortak duygu ve beklentiyi karşılayan kişidir.⁸⁰ Eroğlu, bu noktada Mustafa Kemal'i “Büyük Kurtarıcı” olarak nitelendirmiştir.⁸¹ Karizma, geleneksel toplumda devrimci tek güç olarak ifade edilmektedir. Karizmatik lider, geleneksel, yasal ve dinsel otoriteden farklı olarak otorite boşluğunun olduğu durumlarda ortaya çıkar. Mustafa Kemal'in başarısının anahtarı akılcı bir siyaset izlemesi, ulusuna güvenmesidir.⁸²

Bazen Mustafa Kemal, otorite konusunu, birlik konusunun önüne alabilmiştir. Çağdaş bir lider olarak Mustafa Kemal'in işgalcilerin Anadolu'ya girmeleri ve parçalamaları sürecinde, orduyu yanına alarak modernleşmekte olan bir toplum için otorite boşluğunu doldurmuştur.⁸³ Yapacağı devrimleri her yönüyle saptayarak gerçekleştirmemiştir. Talep halktan ya da bir örgütten gelmemiş, halkın yararına yapılmıştır. Mustafa Kemal, dünya tarihine olan merakı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu koşulları, çöküşünde etkili olan sosyo-ekonomik, siyasal etmenlerin rolünü, Avrupa devletlerini gelişmesini ve bu gelişmede ulus devletin ve

⁷⁷ Kili, “Devrimler”, *Büyük Larousse Ansiklopedisi*, Cilt V, İstanbul: Milliyet Yayınevi, 1972, 3116; Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt 3, 63; Kili, *Atatürk Devrimi Bir*, 109-112.

⁷⁸ Kili, *Atatürk Devrimi Bir*, 76.

⁷⁹ Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt I, 83; Kili, *Atatürk Devrimi Bir*, s. 82.

⁸⁰ Metin, “Bir Tarihsel Süreç”, 107.

⁸¹ Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, 186.

⁸² Dankwart, “Devlet Kurucusu Olarak”, 577; Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt I, 36-37; Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt II, 22; Suna Kili, “19 Mayıs 1919, Çağdaşlığa İlk Adım”, 2.

⁸³ Suna Kili, “Siyasal Önderlik”, 2.

ulusal birliğin, siyasal otoritenin varlığını; Fransız İhtilali’ni ve Osmanlı’ya yansımaları üzerine okumuş, düşünmüştür. Kongreler vasıtasıyla halkın rızası alınmıştır.⁸⁴

Mustafa Kemal yeni bir örgüt ile toplumu kontrol altına alınabilirdi. Sivil bir lider olarak ulusa dayanan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk örgütüyle birlikte yeni bir otorite oluşturmaya çalıştı. Kongreler dönemi ardından siyasal kurumlaşma sürecinde en önemli aşama Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)’nin (23 Nisan 1920) açılması ve 1921 Anayasası’nın kabulüdür. O güne değin potansiyel olarak çalışan Temsil Heyeti’nin “*yasal uzantısı*”⁸⁵ dir ve ulusal eylem, meşru (yasal) bir temele oturmuştur. Ulusun temsilcileri vasıtasıyla ulusun iradesine dayanarak örgütlenmiş, halkın katılımı sağlanmış ki bu da siyasal gelişmede önemli bir unsurdur.⁸⁶ TBMM açılmasıyla yeni devlet meşru temellere dayanmış⁸⁷, 1921 Anayasasıyla anayasal bir cepheye kavuşmuştur.⁸⁸ Anadolu halkının siyasal katılımının sağlanması yönüyle Anadolu ihtilali büyük oranda halka indirilmiştir.⁸⁹ Amerikalı sosyal bilimci ve modernleşme kuramı üzerine çalışan Daniel Lerner, geleneksel toplumun çoğulcu katılıma dayanmadığını dile getirir ki, bu da geleneksel toplumu, modern toplumdan ayırır.⁹⁰ Bu yüzden modernleşme anlamında bir siyasal kurumlaşmanın ilk büyük aşaması TBMM’nin açılmasıdır. Gelenekselliğin yaygınlaşmış olmasından dolayı siyasal katılım, demokratikleşme, ulusal irade gibi konular Batı dışı toplumlarda sorunlu ilerlemiştir.

Bağımsızlık Savaşı sürecinde siyasal bir otorite de meydana getirilmiş ve üzerinde başka bir güç olmadığı belirtilmiştir. Meclisin içinden çıkan hükümetin de, meclisin de başkanı, Mustafa Kemal’dir. 1921 Anayasasının kayıtsız şartsız ulusal egemenlikten söz etmesi yeni bir sisteme geçildiğinin göstergesidir. Meclisin üstünde başka bir güç olmadığına söylenmesi, halife-sultanın otorite olarak kabul edilmediği anlamına gelir. Ancak aleni olarak dile getirilmemiştir. Saltanatın kaldırılması, ulusal bağımsızlık eyleminin bir sonucudur. Geriye kalan dinsel otorite olan Halifelik 3 Mart 1924’e kadar devam etmiştir.⁹¹ Eroğlu da 1921 Anayasası’nı, dağılan Osmanlı İmparatorluğu’nun yerine yeni devletin kuruluşunun hukuki yönden belgelendiğinin göstergesi olarak ifade eder ve böylece TBMM’nin meşruluğu tanınmıştır.⁹²

24 Temmuz 1924’te yapılan Lozan Antlaşması ile modernleşmenin silahlı savaşım boyutu bitmiş, Cumhuriyetin ilanı ile sosyal, kültürel, ekonomik kurumlaşma süreci başlamıştır. Kili, toplumun bütünüyle değişimini kucaklayan gelişmelere yönelindiğini, Eroğlu ise Türk Devrimini aksiyon aşamasının bittiğini ve yeni kurulan devletin düzenleme evresinin başlaması olarak yorumlamıştır.⁹³ Bu süreçte etkin, güçlü bir siyasal otoriteyi tesis etmek, otorite çatışmasına yol açmamak, modernleşme eyleminin durağanlaşmaması için halifelik kaldırılmıştır. Bu amaçla tekke, zaviye ve türbeler kaldırılmıştır. Çevresel otorite odakları olan ünvanların kaldırılması, soyadı yasasının çıkarılması konusu da otoritenin tesisi ile alakalı olduğu kadar aynı zamanda halkçılık, eşitlik anlayışının da konusudur.⁹⁴ Mumcu da soyadı kanununu, her vatandaşın birbiriyle aynı gözle görülmesi olarak değerlendirir.⁹⁵

“Atatürk Devrim Modeli”nde Eşitliği Sağlamak

Tüm modernleşme eylemlerinde aşılması en güç ve en son sorun eşitlik aşamasıdır. Eğer bir karşı devrimle karşılaşmak istenmiyorsa ekonomik kalkınma aşamasında ulusal gelir adil bir şekilde dağıtılmalıdır. Bunun için de Kili, sınırları belirli bir ulus devlet, ulusal birlik ve otoritenin sürekliliğinin vazgeçilmez konusu ve koşulunun eşitliğin sağlanması ile alakalı olduğunun altını çizmiştir. Aksi takdirde ekonomik büyümenin gereğine yönelmek güçleşir.⁹⁶

⁸⁴ Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma*, 850-83, 101, 130; “Dönüşü Olmayan Yol: Atatürkçülük”, 2.

⁸⁵ Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma*, 85.

⁸⁶ Kili, “Atatürk ve Bilimsel,” 376; Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt I, 105; “Siyasal Önderlik”, *Cumhuriyet*, 2; Huntington, “Siyasal Gelişme”, 57; S. Noah Eisenstad, *Modernleşme, Başkaldırı ve Değişim*, çev. Ufuk Coşkun, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2. Baskı, 2014, 141-142.

⁸⁷ Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, 113.

⁸⁸ Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin*, 56, 59.

⁸⁹ Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin*, 58.

⁹⁰ Kili, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, İstanbul: Çağlayan Basımevi, 1975, 10.

⁹¹ Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma*, 87-88.

⁹² Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, 131.

⁹³ Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt I, b.y.y.: Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık, 2000, 9-10; Kili, “1961 Anayasası”, Ed. Suna Kili, İstanbul: Boyut Kitapları, 1998, 52; Kili, *Atatürk Devrimi Bir*, 85-89.

⁹⁴ Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma*, 120-122.

⁹⁵ Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin*, 169.

⁹⁶ Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma*, 89, 128.

Kili, eşitlik kavramında; siyasal katılımda etken bir vatandaş olma, yasalardan eşit olarak yararlanma ve atamalarda yeteneğe önem vermenin bulunduğu da vurgulamıştır.⁹⁷ Atatürk Devrimi'nde siyasal sistemi ulusal egemenliğe dayandırmak, eğitimde fırsat eşitliği sağlanmak, okullaşmaya gitmek, erkek ve kadına eşit oy hakkı vermek gibi atılımlarla katılım düzeyi yükseltilmiştir. Dolayısıyla çoğulcu düzene, çok partili hayata geçiş ortamı hazırlanmıştır.⁹⁸ Birlik ve otorite sorunları aşılsa dahi sosyal hayatta eşitlik sağlanmazsa ekonomik gönenç eşit olarak dağıtılmazsa, birey ekonomik yönden bağımsız olmazsa, özgürleşemezse birlik, otorite sorunları genel olarak aşılmış olmaz. Modernleşme aşamasındaki toplumların en büyük sorunu kalkınmaktır. Ekonomik büyüme ise elde edilen geliri, vergi düzenlemelerini, ücretleri adil olarak bireylere dağıtmak, eşitliği sağlamaktır. Atatürk Devrimini toplum ve devlet yaşamına uygulanmasında eşitlik sorunu, birlik ve otorite sorunlarından sonra ele alınmıştır. Kili, 1924 Anayasası, modern yasalar, kadın hakları, tekke-zaviye ve türbelerin kapatılması, ünvanların kaldırılması, ölçü-saatlerde değişikliğe yönelik atılımların eşitliği ifade etse de bireyin ekonomik yaşamına katkı vermediğini belirtir. Ekonomik kalkınma basamağını ilki Aşar Vergisi'nin kaldırılmasıdır. Ekonomik içerikli uygulamalar arasında Suna Kili, parasız eğitimi, yabancıların elindeki demiryollarını satın alınması, liman, maden elektrik-su işletmelerinin satın alınması, okullaşma, bulaşıcı hastalıklar ile mücadele, sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması, çiftçiye kredi, tarım kredi ve satış örgütleri, bayındırlık hizmetleri, tarımsal verimi artırma girişimlerinin yer aldığını belirtir. Ekonomik kalkınmadaki en büyük adım olarak 1929 Dünya Ekonomi Bunalımının ardından 1933-1938 yılları arasında uygulanan I. Beş Yıllık Plan, Atatürk Devrim Modelindeki güdümlü ekonomi politikasının özelliği taşır.⁹⁹

Kili, birlik, otorite ve eşitliğin temelinde bulunduğu Atatürk Devrim Modelinde bunlardan başka sorunların bulunduğu söz eder. Yeni siyasal iktidarın siyasal örgütü olan tek parti yönetimlerinin kurulması, yaygın geleneksellik ve bağımlılık şekilleridir. Tek-parti, modern sosyo-ekonomik, kültürel kurumların denetleyicisi ve yöneticisidir. Toplumun siyasallaştırılması sürecinde bir geçiş, bir ara sistemdir. Kili, bunu akılcı bir yöntem olarak ifade eder. Siyasal parti, geleneksel değil, modern toplumun ürünüdür.¹⁰⁰ Çok partili yaşama geçişin ertelenmesine yol açan sorunlarla da karşılaşmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kapatılmasının ardından çıkarılan Tahriri-i Sükûn Kanunu'nun özgürlükleri kısıtlayıcı, sınırlayıcı yasa olarak ifade eder. Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurucuları tarafından 17 Kasım 1930'da kapatılması, karşı devrim ihtimaline karşıdır. Menemen Olayını da bu kapsamda değerlendirmiştir.¹⁰¹ Mumcu, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasının siyasal devrime karşı verilmiş ilk tepki olduğunu altını çizerek Şeyh Said İsyanını, Atatürk'e suikast girişimini, Menemen Olayı'nı (23 Aralık 1930) siyasal devrime karşı tepki olarak yorumlamaktadır.¹⁰²

Devrimsel Atılımlar

Gerek bağımsızlık mücadelesi gerekse de Cumhuriyet'in ilanı sonrasında gerçekleştirilen saltanatın kaldırılması, halifeliğin kaldırılması, cumhuriyetin ilanı, devletin dilinin Türkçe olması gibi yenilikleri Suna Kili, birer devrim değil, "*devrimsel atılımlar*", "*devrimin halkaları*"¹⁰³ olarak kabul eder. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kesintiye uğramadan devam edilmiştir. Süreklilik olduğunu, tamamlanmadığını belirtir. Mustafa Kemal'in ulusal kurtuluş mücadelesini başından itibaren yanında olan silah arkadaşları ile arasının açılmasının temel nedeni Kili, ulusal eylemin devrimci bir eyleme dönüşmesi, bağımsızlığın kazanılması ile yetinilmemesi, Mustafa Kemal'in toplumu modernleştirme yönünde değiştirmek istemesi olarak yorumlamıştır. Mustafa Kemal ve kadrosunun devrimci aşamaları başlatmaları, bağımsızlığın kazanılmasını son durak olarak görmeyip modernleşmeyi hedeflemeleri ayrılıklara neden olmuştur.¹⁰⁴

Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet'in ilanı, halifeliğin kaldırılmasını, ekonomik kaynakların harekete geçirilmesini Kili, öze, alt yapıya yönelik basamaklar olarak kabul eder. Her yeni devrimin alt yapıya, öze dönük devrimsel atılımların yanında biçime, üst yapıya yönelik atılımları da yer alır. Biçime yönelik olarak giysiler simgeleştirilmiştir.¹⁰⁵ Ulusal eylemin simgesi kalpak olmuştur. Mustafa Kemal, giysiyi modernlik, laiklik ile

⁹⁷ Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma*, 128.

⁹⁸ "Kemalizm ve Çağdaşlaşma", *Dünya ve Türkiye Açısından Atatürk Platformu Uluslararası Atatürk Konferansı, 20-21 Nisan 1996*, İstanbul:1996, 26.

⁹⁹ Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma*, 123-124.

¹⁰⁰ Kili, "Atatürk Devrim Modeli", 4; Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma*, 42; Metin, "Tarihsel Bir Süreç", 98-102.

¹⁰¹ Kili, *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma*, 124.

¹⁰² Mumcu, *Tarih Açısından Türk*, 141-143.

¹⁰³ Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt II, 27, 55.

¹⁰⁴ Atatürk, *Nutuk*, 1107-1112; Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt III, b.y.y.: Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık, 2000, 49-50.

¹⁰⁵ Kili, *Ulusal Gücün Ögeleri*, *Cumhuriyet*, 2; Eisenstad, *Modernleşme, Başkaldırı*, 39-140.

ilişkilendirmiştir. 24 Ağustos 1925'te Kastamonu'ya "şems siperli serpuş" ile gitmiştir. 25 Aralık 1925'te çıkarılan bir yasayla şapka yasal bir giyim unsuru haline gelmiştir.¹⁰⁶ Mumcu da uygarlık sembolü olmakla ilişkilendirmiştir.¹⁰⁷

Kurulan her yeni devlet, her devrim kendine has ulusal siyasal bir kültür oluşturmak, geliştirmek ve yaymak üzere siyasal ve kültürel toplumsallaşma yöntemiyle yeni kültürü tüm topluma benimsetmek için çabalar. Çünkü oluşturulan kültürün tüm halk tarafından benimsenmesi, bir yaşam biçimi haline gelmesi de oluşabilecek karşı devrime karşı dirençli bireyler yetiştirmesinde, yeni düzenin topluca savunulmasında ön koşuldur. Siyasal, sosyal, hukuksal atılımlar devam ederken ulus devlet kurma, ulusal bir siyasa takip etme temel amaç olduğu için de ulusal bir kültür meydana getirme ve yayma mücadelesi verilmiştir. Zaten ulus devlet kurma, uluslaşma, ulusal bir siyaset gütmeye modernleşmenin temelidir. Kültürel alanda uluslaşma ve halklaşma mücadelesi 1928-1932 yıllarında yaşanmıştır. Bu alandaki devrimsel gelişmeler; modernleşmenin bir boyutu olarak ve kitle iletişim devriminin önemli bir tamamlayıcısı olarak Latin alfabesini kabulü, yeni alfabe ile okuma-yazmayı hızlandırmak üzere millet mekteplerinin açılması, ilköğretimin zorunlu hale gelmesi, ölçü birimi olarak kilo ve metrenin benimsenmesi, Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumunun açılması, toplumun dönüştürülmesinde önemli bir rolü olan Halkevlerinin açılmasıdır.¹⁰⁸

Modernleşme sürecinde kültürdeki ulusallaşma ve halklaşma, ulusal bilinci geliştirmede itici bir güç olmuştur. Atatürk modernleşmesi, ulusal bir harekettir. O halde modernleşme girişimleri ulusal bir dil ile anlatılmalıdır. Kili, Atatürk modernleşmesinde geleneksel toplumun kurum ve kavramları yerine modern toplumun ulusal kavram ve kurumlarına geçilmesi aşamasında Türk dili üzerindeki çalışmaların anlam kazandığını vurgular. Geleneksel toplumun kavramlarına olan bağlılıktan uzaklaşma, ulusal duygu ve ulusal kimlik bilincine varıştır. Sosyal ve kültürel bir gelişmenin önemli bir parçasıdır.¹⁰⁹

Modernleşme sürecinde devlet yapısının ve toplumsal yapının güçlendirilmesi, toplumsal modernleşmenin zorlaması süreci eğitim ve hukuk alanlarının düzenlenmesini gerektirmiştir. Geleneksel devletin hukuk normları ya dönüşmüş ya da terk edilmiştir. Batı dışı toplumların modernleşmesinin siyasal yönünde anayasacılık hareketleri görülür. Modern toplumlarda hukuk, birey odaklı bir dönüşüm ve değişime geçirmiştir. Bireyin yetkinleşmesi için mücadele verilmiştir.¹¹⁰ Her devrim, modern yasaların düzenlenmesini gerektirir. Yeniliklere geleneksel yasalarla çözüm aramak olanaksızdır. Cumhuriyetin ilk yıllarında toplumun tüm kesimlerini hukuksal ihtiyaçlarını karşılamak üzere 1926-1929 yılları arasında Osmanlı hukuk düzeninin değişmesine yönelik çağdaş yasalar yayınlanmıştır.¹¹¹ Hukuk alanındaki devrimsel atılımlar, Atatürk Modernleşme Modelinin "*çekirdeği ve hareket noktasıdır*".¹¹²

Atatürk Devrim Modeli'nin Çerçevesi: Atatürk İlkeleri

Kili'nin ulusal eylem olarak tanımladığı Ulusal Kurtuluş Savaşı, bağımlılığa, geri kalmışlığa, tutsaklığa karşı verilmiştir. Lozan Barış Antlaşması'na kadar geçen süreçte siyasal bağımsızlık kazanılmıştır. Her ne kadar çağdaş/modern olmanın ilk şartı siyasal bağımsızlıksa da, asıl amaç değişimin, gelişimin, modernleşmenin gerekleri olan devrimsel atılımların uygulamaya geçirilmesidir. Ekonomik kalkınmayla da tam bağımsızlık gerçekleştirilmelidir. Kalkınmak, modernleşmek, gelişmek için o güne kadar kapitalist ve sosyalist olmak üzere iki örnek bulunmaktadır. Mustafa Kemal ve kadrosunun yönü siyasal yapı ve örgütlenme için Batı'ya dönüktür. Bunun temelinde de laik, ulusçu, akılcı halkçı bir toplum ve devlet yönetimi öngörülmüştür. Diğer taraftan sosyalist sistemin kalkınmada devleti ön plana çıkaran yönlendirmelerine de yer verilmiştir.¹¹³ Geliştirilen model hem yeni Türk devletine hem de mazlum uluslara örnek olmuş ulusal bir modernleşme ideolojisi olan Atatürkçülük, Kurtuluş Savaşı ile başlamış, Cumhuriyet Döneminde geliştirilmiş, Türk siyasal sistemini güçlendirmiştir.¹¹⁴ Atatürk'ün tavsiye ettiği, uygulanmasını istediği ideolojinin altı ilkesi vardır. Söz konusu

¹⁰⁶ Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt III, 54-57; Kili, "Devrimler", 3115-3116.

¹⁰⁷ Mumcu, *Tarih Açısından Türk*, 168.

¹⁰⁸ Yerlikaya, "Niyazi Berkes", 246; Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt III, 67-68, Kili, "Devrimler", 3116

¹⁰⁹ Suna Kili, "Türk Dil Devriminin", 58, 61 64.

¹¹⁰ Metin, "Tarihsel Süreç İçinde", 90.

¹¹¹ Kili, "Devrimler", 3116; Kili, *Atatürk Devrimi Bir*, 62-65.

¹¹² Kili, "Mahmut Esat Bozkurt", 282.

¹¹³ Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt III, 89-91.

¹¹⁴ Kili, "Atatürk ve Bilimsel", 377.

düşünceler Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) kurultaylarında biçimlendirilmiş, geliştirilmiş ve “Kemalizim”¹¹⁵ olarak tanımlanmıştır. 1924 Anayasası'nın ikinci maddesinde 1937'de değişiklik yapılarak altı ilke, Türk Devriminin ana nitelikleri arasına girmiştir.¹¹⁶

Atatürk Devrim Modelinde Kili'nin birlik-otorite-eşitlik olarak ifade ettiği aşamalar bir başka ifadeyle eylem ve düşünce, iç içe geçmiş durumdadır ve altı ilkeye dayanır. Kili, birlik aşamasını içinde ulusçuluk, halkçılık, laiklik ve devletçilik ilkelerini; otorite aşaması içinde cumhuriyetçilik, ulusçuluk ve laiklik ilkelerini; eşitlik ilkesini içinde de cumhuriyetçilik, ulusçuluk, halkçılık, devletçilik, laiklik, devrimcilik ilkelerinin yer aldığını belirtmiştir.¹¹⁷ Atatürk Devrim Modeli'ne, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın eylemleri yol vermiştir. Bağımsız olmak, ulus devlet olmaya yetmeyeceği için devrimler başlatılmıştır. Batı'nın pozitif bilime dayalı çoğulcu, özgürlükçü demokrasi anlayışının egemen olduğu devlet ve toplum yapısını amaçlamıştır. Bu da çağdaş uygarlık, çağdaş düşünce olarak ifade edilmiştir. Toplumun yapısını değiştirmek, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmaktır. Çağdaş uygarlığa ulaşmak amaç ise akılcı, laik, ulusal güce dayanan cumhuriyetçi, ulusçu, devletçi, laik, halkçı, devrimci ilkeler de araçtır.¹¹⁸

Bu amaca ulaşmak üzere Atatürk ideolojisinin öngördüğü ilk iki ilkeden biri, toplumda yönetim biçimi Batı'nın demokrasi anlayışı olan cumhuriyetçilik ilkesidir. Söz konusu yönetim anlayışında kişi, aile, sınıf, zümre egemenliği yerine tüm ulusun egemen olduğu düşünce yer alır. İkinci ilke, ulusçuluktur. Ulusçuluk; Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını korumayı amaçlar. Emperyalizme karşıdır, irredentist ve ırkçı değildir, birleştiricidir. Bu yüzden “*Ne mutlu Türk'üm diyene*”, demiş, Türk olana, dememiştir.¹¹⁹ Ulus olarak ve yurttaş olarak yaşamak, modern bir topluma dönüşebilmenin “*en önemli ve zorunlu*”¹²⁰ gereğidir. Modernleştiricidir, dinsel, mezhepsel ayrılıklara karşıdır. Bir başka deyişle ortak tarih ve ortak kültür paydasında ulusal kimlik bilincini oluşturur. Ulusun yeraltı, yerüstü kaynaklarının birlikte işletilmesini, ekonomik bağımsızlığı da önerir.¹²¹

Bunların gelişmesi, olgunlaşması için halkçılık, laiklik, devletçilik ve devrimcilik doğmuştur.¹²² Eroğlu da cumhuriyetçilik ve ulusçuluk ilkeleriyle modern devlet ve hükümet şeklinin kurulmuş olduğunu ifade etmiştir.¹²³ Cumhuriyetçilik; halkın yönetimidir. Cumhuriyetçilik ilkesi ile bireysel egemenlikten ulusal egemenliğe geçilmiştir. Demokratik, çoğulcu ve katılımcı bir toplum hedeflenmiştir.¹²⁴ Halkçılık; modernliğin gerekleriyle doğrudan ilgilidir. Modern halkçılık anlayışının içinde tüm halkın “katılma” olanaklarından yararlanması yer aldığı için kadının da erkeğin yararlandığı haklardan yararlanmasını içermektedir. Tüm halkın kayıtsız şartsız egemen olduğu ilkesini benimser. Atatürk yasallığını devletin otoritesinden değil, halka duyarlı, halka dayalı olmasından almıştır.¹²⁵ Devletçilik; 1929 Dünya Ekonomi Bunalımı koşullarında pragmatik nedenlerden dolayı uygulanmıştır. Özel girişimi reddetmez, mülkiyet haklarına saygılıdır. Ülke kaynaklarının çıkarılması, işlenmesinde devlet olmanın gereği olarak devlet yön verecektir.¹²⁶ Devlet ve toplum yaşamında akıl ve bilim egemen olduğu Laiklik, modernleşmeyi amaçlayan Türk Devrimini zorunlu bir ilkesidir.¹²⁷ Ulusal eylemle dinsel irade yerini ulusun iradesine dayanan ulusal egemenliğe bıraktığı için laik bir toplum düzeni mümkün olmuştur.¹²⁸ Mumcu da laikliğin siyasal devrimin bir parçası olarak Türk devriminin temelinde yer aldığını belirtmiştir.¹²⁹ Türk Devriminin temel amacı modernleşmek olmasına rağmen ilkelerin dogmatlaştırılması, yenilenmez hale getirilmesi modernleşmenin önündeki en büyük engeldir. Sürekliliği olan ilkeler, toplumu

¹¹⁵ Kili, *1960-1975 Döneminde*, 65.

¹¹⁶ Kili, “Kemalizm ve Çağdaşlaşma”, 22; Kili, *Cumhuriyet Halk Partisinde*, 45; Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt III, 91-92.

¹¹⁷ Kili, *Atatürk Devrimi Bir*, 132-133.

¹¹⁸ Suna Kili, “Aydınlanma Devrimini Özü: Atatürkçülük”, *Aydınlanmanın Kadınları*, Yay. Haz. Necla Arat, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1998, 19; Kili, “19 Mayıs 1919, Çağdaşlığa İlk Adım” *Cumhuriyet*, 2; Kili, “Siyasal Önderlik”, *Cumhuriyet*, 2.

¹¹⁹ Kili, “Atatürk, Ulusal Kimlik, Laiklik ve Çağdaşlık Devlet”, *Atatürk'ü Anma Günü Konferansı 10 Kasım 1998*, Düz. Suna Kili, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1998, 12; Kili, “Kemalizm ve Çağdaşlaşma”, 24.

¹²⁰ Kili, “Aydınlanma Devrimini Özü”, 13.

¹²¹ Kili, *Cumhuriyet Halk Partisinde*, 66-67; Kili, “Atatürk, Ulusal Kimlik, 6, 9.

¹²² Kili, “Kemalizm ve Çağdaşlaşma”, 19; Kili, *Atatürk Devrimi Bir*, s. 134-137; Kili, “Dünyada ve Türkiye’de Çağdaş Ulusçuluk”, *Milliyet*, 2.

¹²³ Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, 312.

¹²⁴ Kili, “Kemalizm ve Çağdaşlaşma”, 23; Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt III, 93; *Cumhuriyet Halk Partisinde*, 65-66.

¹²⁵ Kili, “Aydınlanma Devriminin Özü”, 14; Kili, *Cumhuriyet Halk Partisinde*, 67-71.

¹²⁶ Kili, “Kemalizm ve Çağdaşlaşma”, 27; *Cumhuriyet Halk Partisinde ...*, 71-75; *Türk Devrim Tarihi*, Cilt 3, 94.

¹²⁷ Kili, “Kemalizm ve Çağdaşlaşma”, ..., 28-29; *Türk Devrim Tarihi*, Cilt III, 96-97.

¹²⁸ Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, 368.

¹²⁹ Mumcu, *Tarih Açısından Türk*, 141.

geliştirir. Devrimcilik; toplumun çağdaş kalmasını sağlar. Türk Devrimi devrimcilik ilkesi sayesinde durağanlıktan kurtulur.¹³⁰ Devrimcilik, “*bu özelliği ile geleceğe, gençliğe yöneliktir.*”¹³¹

Suna Kili’de Osmanlı Dönemi Modernleşmesi / Atatürk Modernleşmesi Ayrımı

Ulusal eylemi içinden çıktığı toplumun düşünce akımlarından soyutlamak mümkün değilse de Kili, Cumhuriyet Modernleşmesinin Osmanlı modernleşmesini devamı, “*doğal sonucu*”¹³² olmadığını savunmuştur. Batılı ülkelerin akademisyenlerinde bilhassa Atatürk modernleşmesi, Osmanlı Modernleşmesinin devamı olarak gösteriliyorsa da Kili katılmamakta, Cumhuriyet modernleşmesini Osmanlı modernleşmesinden ayrı tutmaktadır.

Kili’nin gözünde Atatürk’ün Devrim Modeli, modernleşmeyi toplumun geneline yansıtmayı hedefleyen, toplumu işe dahil eden ilk Türk modernleşme hareketidir.¹³³ Atatürk devrimi ile gerçek anayasal rejimi, demokratik düzeni yaşatacak düşünce sistemine kararlı bir şekilde kavuşulmuştur.¹³⁴ Atatürk Dönemi modernleşmesini, Osmanlı modernleşmesinin devamı olarak görmeyi, ulusal eylemin kutsallığının fark edilmemesi, anlaşılmaması olarak düşünmektedir. Kili, 18. yüzyıldan I. Dünya Savaşı sonuna kadar devam eden Osmanlı ıslahat girişimlerinin imparatorluğun yıkılmasını önlemeye yönelik olduğu ve tüm alanlarda modernleşmeyi kapsamadığı üzerinde durmuştur. Osmanlı’da yeni kurum ve kavramlarla tanışılmış olmakla birlikte geleneksel kurum ve kavramlar yerinde bırakılmıştır.¹³⁵ Osmanlı ıslahat girişimleri, yarı modernleşme hali yüzünden Osmanlı toplumunu geleneksel toplumdaki kurtaramamış, imparatorluğun çözülmesi ve ardından yıkılmasına engel olamamıştır. Kili, bunun nedenleri arasında ıslahat girişimlerine tüm alanların dahil edilmemesini, ıslahatların süreklilik göstermeyerek istikrarlı olamamalarını, birbirini peşi sıra gelen savaşları ve yabancı devletlerin baskıları ve iç işlerimize karışmalarını, Osmanlı’dan ayrılma amaçlı diğer milletlerin tutumunu, muhafazakâr güçlerin ıslahatlara karşı olmalarını, geniş halk kitlelerinin ülke sorunlarına ilgisiz olmasını, farklı milletlerin geleceğe dair farklı tutum içinde olmalarını göstermektedir. Bütün bu sebeplere rağmen olumsuz sonuçlanan her bir girişimin yenisine ortam hazırladığını vurgulamıştır. Cumhuriyetin kurulması ile bağımsız bir devlet kurulmuş, imparatorluğun kurtarılması söz konusu olmamıştır. Böylece tanımlanan “*milli kimlik*”¹³⁶ in yurt çapında yaygınlaşması, benimsenmesi adına kültür, dil alanında Atatürk devrimleri önemli katkılar yapmıştır.

Ancak geçen yıllar içerisinde Suna Kili, Cumhuriyet modernleşmesini de eleştiri getirmiştir. Mustafa Kemal, rejim değişikliği yaparak Türkiye Cumhuriyeti’ni kurmuş, ulusa bir kimlik kazandırmış, pek çok alanda devrimsel atılımlar yapmış olmakla birlikte geleneksel toplumdaki modern topluma geçişte önemli bir aşama olan köklü sosyo-ekonomik devrimleri yapamadığına yönelik değerlendirme yapmıştır. Yetişmiş uzman eksikliği ve finansman gücünün yetersizliğine dayandırmaktadır.¹³⁷

Kili, Osmanlı İmparatorluğu’nu kurtarma amaçlı ortaya atılan düşünce akımlarından olan Türkçülük, Osmanlıcılık, Batıcılık, Ademi Merkezilik ve İslamcılık’a eleştirel yaklaşmış ve ortak noktalarını tespit etmiş ve onları bir kurtuluş yolu olarak görmemiştir. Söz konusu fikir akımları, amaçlarına ters düşen düşünceleri kabul etmemekte, sorunlara radikal çözüm getirmemekte, çağ dışı kalmış devlet ve toplum yapısını “*yan desteklerle*”¹³⁸ sürdürmeye çalışmakta, modernleşme kavramının içeriğine vakıf değildir. Tüm alanlarda modernleşmeyi düşünmemekte, İslam ve Osmanlı kavram ve kurumlarından kurtulamamaları hususunda bilhassa Türkçülük akımında bu tutumu görmektedir. Türkçülük akımını benimseyen aydınlar, her ne kadar İslamiyet öncesi Türk tarihi, dili ve kültürü üzerine çalışarak Osmanlı İmparatorluğu’nun kurtulacağına inanıyorlarsa da Osmanlı ve İslamla ilişki içerisinde olduklarıdır.¹³⁹ 1980’de ilk baskısını yapan *Türk Devrim Tarihi* isimli eserinde ise söz konusu düşünce akımlarından Türkçülüğün en çağdaş, en tutarlısı olduğunu ve Anadolu’daki eylemin ulusal olmasında, ulusçuluğa dönmesinde etkili olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁰

¹³⁰ Kili, “Kemalizm ve Çağdaşlaşma”, 29-30; *Türk Devrim Tarihi*, Cilt III, 97.

¹³¹ “19 Mayıs 1919, Çağdaşlığa İlk Adım”, *Cumhuriyet*, 2.

¹³² Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt II, 93.

¹³³ “Atatürk’ün Devrim Modeli”, 4.

¹³⁴ Kili, “Aydınlanma Devrimini Özü”, 13, 19.

¹³⁵ “Atatürk’ün Devrim Modeli”, 3; Kili, “Türk Dil Devriminin”, 55; Kili, “Kemalizm ve Çağdaşlaşma”, 30.

¹³⁶ Kili, “Türk Dil Devriminin”, 56.

¹³⁷ Kili, *Cumhuriyet Halk Partisinde ...*, 69-70, 76-77.

¹³⁸ Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt II, 113.

¹³⁹ Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt II, 56; “Siyasal Önderlik”, *Cumhuriyet*, 2.

¹⁴⁰ Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt II, 116-119.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde görülen düşünce akımları ikliminde yetişen kuşaklar, TBMM'de ulus temsilcisi olmuştur. Mecliste farklı düşüncelerin olması normaldir. Ardından gelen ayrılıklar ise kişisel çıkar ve çekememezliktir.¹⁴¹ Mumcu da söz konusu fikir akımlarını ideolojiden yoksun olduğunu belirtmiştir.¹⁴² Hamza Eroğlu, tarihteki süreklilik görüşünden hareketle, devrim tarihi açısından inceleyerek 18. yüzyıldan beri başlayan askeri, teknik, idari ve hukuki yenileşme hareketlerinin devamı olarak kabul etmenin mümkün olmadığını belirtmiştir. Atatürk liderliğindeki modernleşmenin kökleri Osmanlı'ya dayandığını kabul etmekle birlikte, Atatürk devrimlerinin Osmanlı'dan süre gelen bilhassa kurumlardaki derin ikiliğe yasalarla son verdiğinin üzerinde durmuştur. Olağanüstü şartlarda gerçeklerin Ulusal Bağımsızlık Savaşının içerik olarak farklı bir yöne, çağdaş kültür ve uygarlığa erişmek üzere kesintisiz bir süreç girdiğini belirtmiştir. Kili, Osmanlı yenileşme hareketleri dar bir alanda tesirli olurken Türk Devrimi ulusal bağımsızlık için başlamış, henüz bu süreçte iken Osmanlı idari düzenini değiştirmeyi bir diğer değişle ihtilali de içine almış, ardından da ulusal bir devrimin geldiğinin altını çizmiştir. Osmanlı yenileşmesinde devleti ayakta tutmak amaçlanmışken, Atatürk Devriminde yeni, modern ve bağımsız bir devlet kurmak amaçlanmıştır.¹⁴³

Suna Kili ile benzer Anglo-Sakson geleneğinden gelen akademisyenlerce Berkes'in Türk modernleşme tarihinde daha çok Atatürk Dönemi modernleşmesine gösterdiği yakınlık ilgiyle karşılanmıştır.¹⁴⁴ Berkes, modernleşmeyi daha çok sekülerleşme ile kavramsallaştırmıştır. Batı toplumunda modernleşme din-devlet ayrılığı şeklinde başlamış ve zamanla siyasi otorite dinsel otoriteyi oyun dışında bırakmıştır. Osmanlı modernleşmesinde ise din-devlet kaynaşmasına dönüşmüştür. Ancak Cumhuriyet modernleşmesinde radikal modernleşme girişimlerinde siyasi otoritenin kaynağı değişmiş ve farklı bir kulvara yönelmiştir. Geleneksel otoritenin kutsallaşmış boyunduruğundan kurtulma Cumhuriyetle birlikte yaşanmıştır. Ulusal egemenlik ve bağımsızlık kavramı ön plana çıkmıştır. Suna Kili ile benzerlik gösteren Berkes, Atatürk Dönemi modernleşme girişimlerinin kendine özgü bir kulvarda ilerlediğini savunmuştur. Osmanlı modernleşme girişimlerinin Atatürk döneminde doğru yolu bulduğunu, modernleşmede çığır açtığını, ancak tümüyle başarılı olmadığını ifade etmiştir.¹⁴⁵ Eroğlu, Cumhuriyet Dönemi "Batılılaşma"sını devlet ve hükümet şekillerindeki yeniliklerle siyasi hayatta demokrasi ve esaslarını, hukuki hayatta ise yeni düzenlemeleri kazandırmakla Osmanlı batılılaşmasından tamamen ayırmaktadır.¹⁴⁶

Rustow ise Kili'nin devrimsel atılımlar olarak yorumladığı Atatürk Dönemi reformlarından saltanatın kaldırılması ve cumhuriyetin ilanı dışındakilerin zaten 1908 İnkılabından beri savunulduğunun üzerinde durmuştur. Hatta bir kısmının köklerinin 19. yüzyılda yapılan Osmanlı reform hareketlerine kadar uzandığını ifade etmiştir. Mustafa Kemal'in reform programının büyük ölçüde Jön Türklerin özellikle 1912'de yayınlanan "*Çok Uyanık Bir Uyku*" denilen ütopyasının etkisinde kaldıklarını belirtmiştir. Mustafa Kemal, Abdullah Cevdet'in ikinci bir medeniyet yoktur, medeniyet Avrupa medeniyetidir, gülü ve dikenini ile bunu ithal etmelidir, düşüncesine katıldığını üzerinde durmuştur.¹⁴⁷

Mustafa Kemal, sosyo-ekonomik, siyasal, kültürel yönüyle toplumu yenileştirmeyi, değiştirmeyi, modernleştirmeyi, geliştirmeyi gerekli görmüştür. Kili, Atatürk Devrim Modelinin başarısını, devrimin lideri Mustafa Kemal'in akılcı, inançlı, güçlü, cesur olduğu kadar Türk ulusuna güvenmesine, ulusun devlet kurma yeteneği egemen olma düşüncesini tanımasına ve eyleme dönüştürmesine dayandırmaktadır.¹⁴⁸

Daniel Lerner ise "*Modern Türkiye'nin kurucu babası*"¹⁴⁹ olarak nitelendirdiği Atatürk'ün modernleşme hareketlerini şehirleşme, Latin Alfabesine geçiş, siyasal katılım ve taşranın dönüştürülmesi sürecinde halkevleri, köy enstitüleri gibi gündelik hayat pratikleri açısından değerlendirmiş ve geleneksel toplumdan modern topluma geçişte önemli bir kaldıraç olduğunu savunmuştur.¹⁵⁰ Lerner'a katıldığını ifade eden Kili, modernleşmenin yalnızca toplumun modernleşmesini sağlayan koşulların yerine getirilmesi olmadığını, insanın insancıl

¹⁴¹ Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt II, 119.

¹⁴² Mumcu, *Tarih Açısından Türk*, 105.

¹⁴³ Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, 389-393.

¹⁴⁴ Yerlikaya, "Niyazi Berkes", 246.

¹⁴⁵ Yerlikaya, "Niyazi Berkes", 240, 248; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 16. Baskı, 2011, 18, 22, 28.

¹⁴⁶ Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, 341-242.

¹⁴⁷ Rustow, "Devlet Kurucusu Olarak", 611-612.

¹⁴⁸ Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Cilt II, 93-94.

¹⁴⁹ Yerlikaya, "Niyazi Berkes", 246.

¹⁵⁰ Yerlikaya, "Niyazi Berkes", 244-247.

gereksinimlerinin yerine getirilmesi, yeteneklerini ortaya çıkarma fırsatlarının oluşturulduğu bir düzen olduğunun altını çizmiştir.¹⁵¹

Kili, 20. yüzyılın ikinci yarısında modern devletin en belirgin özelliklerinin halkın siyasal katılımın sağlanması, toplumun endüstrileşmiş ve kentleşmiş olması, yabancı ülkelere karşı bağımsızlığını koruyacak olanaklarının olması, yeniliye açık olması, eğitim olanaklarını yaygınlaştırması olarak belirtmektedir.¹⁵²

Sonuç

Batı dışı toplumlar, Batı emperyalizmine maruz kaldıkça güçlenmek, kalkınmak, geleneksel toplumdan modern/çağdaş toplumun niteliklerine ulaşabilmek üzere toplumsal bir dönüşüm sürecine girmiştir. Zaman içerisinde geleneksel otorite zayıflarken öncekinden farklı bir toplumsal örgütlenme biçimi kendini göstermiştir. Batı dışı toplumların modernleşme süreçlerini ifade eden modernleşme kuramı ise II. Dünya Savaşı sonrası Amerikan sosyal bilim çevrelerince ortaya atılmıştır. Batı dışı toplumların nihai olarak modernleşeceğini savunur.

Cumhuriyet Dönemi modernleşmesinin kökleri Osmanlı modernleşmesinde yer almaktadır. Anglo-Sakson kaynaklarla beslenen Prof. Dr. Suna Kili, 19 Mayıs 1919’da başlayan ulusal bağımsızlık eyleminden itibaren kongreler yoluyla siyasal birliğin, katılımın yaşandığı, ümmet halinden ulus devlete geçildiği, aklın ön plan çıkarıldığı, toplumsal değişim ve dönüşümün tüm yönleriyle kucakladığından hareketle Türk modernleşmesinin Atatürk Dönemi ile başladığını savunmuştur.

Kili, yabancı dilde eğitim yapan okulları bitirmesine ve yükseköğrenimine de yine yurtdışında devam etmesine rağmen Türkçenin arılaştırılması hususuna önem vermiştir. Toplumun tüm yönleriyle çağdaş uygarlık seviyesine gelmesine yöneldiği için Atatürk Devriminin bilhassa bir aydınlanma devrimi olduğuna vurgu yapmıştır. 19 Mayıs 1919’dan itibaren yaşanan gelişmeleri siyaset biliminin kavramları ile açıklamıştır. Atatürk dönemi modernleşmesi teorisini değerlendirirken siyasal modernleşmenin kavramları olan siyasal katılım, ulus olma, ulusallaşma, halklaşma, ulusal birlik, karizmatik lider kavramları üzerinden Ulusal Bağımsızlık eylemini, devrimsel atılımları, ilkeleri bir motif gibi dokumuştur. Siyaset bilimci gözüyle Atatürk Devrim Modelini ağırlıklı olarak siyasal ve anayasal açıdan incelemiştir. Siyaset bilimci gözüyle yaklaşırken modernleşme olgusunu temele almıştır.

Kili, Atatürk’ün liderliğindeki ulusal bağımsızlık eylemi ve peşinden gelen modernleşmeyi “*Atatürk Devrim Modeli*” olarak tanımlamıştır. Söz konusu model, ulusal ve sürekli olduğu kadar batı dışı toplumlara model olduğu için de evrenseldir. Atatürk Dönemi modernleşmesi, toplumu tüm yönleriyle çağdaş uygarlık seviyesine çıkarmaya hedeflemiştir. Her ne kadar karşı devrime maruz kaldıysa da kesintiye uğramamıştır. Kili, bütüncül bir yaklaşımla Atatürk Dönemi modernleşmesinin Osmanlı modernleşmesinin devamı olmadığını savunmuştur. Bu çalışmada başta siyaset bilimci Prof. Dr. Suna Kili olmak üzere Prof. Dr. Ahmet Mumcu ve Prof. Dr. Hamza Eroğlu’nun Türk Devrimine kendi uzmanlık alanlarının kavramları ile yaklaşımı ve değerlendirmesine yer verilmiştir. Ortak düşünceleri, ulusal bağımsızlık savaşı ile ulusal egemenlik savaşının birlikte verilmesi ve Osmanlı modernleşmesinin Cumhuriyet modernleşmesinin devamı olmakla birlikte farklı bir kulvarda ilerlemesidir.

Kili’nin Batı’nın toplumsal ve siyasal yapısını hedef alan söz konusu modernleşmeyi disiplinler arası bir yaklaşımla birlik, otorite ve eşitlik aşamalarıyla incelemesi, en göze çarpan özelliğidir. 19 Mayıs 1919’da başlayan ulusal bağımsızlık eylemini modernleşmenin temeline oturtmuştur. Mustafa Kemal Atatürk’ün modern anlamda ulus olmayı başardığının altını çizmiştir. Atatürk Dönemi modernleşmesini daha çok siyasal yönünü ön plana çıkarmıştır. Ulusal bağımsızlık eyleminde siyasal katılımın sağlanması suretiyle siyasal modernleşmenin gerçekleştirildiğinin altını çizmiştir.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

¹⁵¹ Kili, *1960-1975 Döneminde*, 10.

¹⁵² Kili, “Türk Dil Devrimi”, 63.

KAYNAKÇA

Telif Eserler

- “Acı Kaybımız Prof. Dr. Suna Kili”, *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 2015, 15.
- Acun, Fatma. “Arnavutköy Amerikan Kız Koleji ve Meşhurları”. *CTAD*. 22 (Güz 2015): 417-442.
- Altun, Fahrettin. *Modernleşme Kuramı Eleştirel Bir Bakış*. İstanbul: Küre Yayınları, 2. Baskı, 2011.
- Atatürk, Gazi Mustafa Kemal. *Nutuk*. Cilt II, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri (1906-1938)*. Cilt II, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 5. Baskı, 2006.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 16.baskı, 2011.
- Black, Cyril E. *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*. Çev. Fatih Gümü. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986.
- Çetin, Halis. Geleneksel ve Değişim Arasında Kriz; Türk Modernleşmesi. *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*. 25 (2003): 11-40.
- Çolakoğlu, Nuri, Demirci, Aytaç. *Boğaziçi’nde Yanan Ateş*. Remzi Kitabevi, 2022.
- Eisenstad, S. Noah, *Modernleşme, Başkaldırı ve Değişim*. Çev. Ufuk Coşkun. Doğu Batı Yayınları, 2. Baskı, 2014.
- Eroğlu, Hamza. *Türk Devrim Tarihi*. Ayyıldız Matbaası, 5.Baskı, 1977.
- Hungtington, Samuel P. “Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma”. Çev. Ergun Özbudun. *AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22 /1, 1966: 55-107.
- Kili, Suna. “Türk Dil Devriminin Yenileşme Çabamızdaki Yeri”. *Bilimsel Bildiriler*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1972: 55-64.
- Kili, Suna. “Devrimler”, *Büyük Larousse Ansiklopedisi*. Cilt 5, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1972: 3115-3116.
- Kili, Suna. “Erzurum Kongresi”, *Büyük Larousse Ansiklopedisi*. Cilt 6, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1972: 3801.
- Kili, Suna. *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*. İstanbul: Çağlayan Basımevi, 1975.
- Kili, Suna. “Dünyada ve Türkiye’de Çağdaş Ulusçuluk”, *Milliyet*, 30 Mart 1977, 2.
- Kili, Suna. “Dönüşü Olmayan Yol: Atatürkçülük”, *Milliyet*, 10 Kasım 1980, 2.
- Kili, Suna. “Mazlum Uluslar ve Türkiye”, *Milliyet*, 3 Aralık 1981, 2.
- Kili, Suna. “Atatürk ve Bilimsel Gerçek”. *Uluslararası Atatürk Konferansı, (10-11 Kasım 1980)*. Cilt II, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1981: 361-384.
- Kili, Suna. “Atatürkçülüğün Kavramsal Yapısı”. *Dilbilim*, 6, 1981: 1-14.
- Kili, Suna. “Siyasal Önderlik”, *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1991, 2.
- Kili, Suna. “19 Mayıs 1919, Çağdaşlığa İlk Adım”, *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1994, 2.
- Kili, Suna. “Mahmut Esat Bozkurt Hukuk Devrimi ve Çağdaşlaşma”. *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 4, 1994: 275-284.
- Kili, Suna. “Kemalizm ve Çağdaşlaşma”. Haz. Suna Kili. *Dünya ve Türkiye Açısından Atatürk Platformu Uluslararası Atatürk Konferansı, (20-21 Nisan 1996)*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür sanat yayıncılık, 1996: 19-31.
- Kili, Suna. “Ulusal Gücün Öğeleri”, *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1997, 2.
- Kili, Suna. “1961 Anayasası ve Devlet Anlayışı”. Ed. Suna Kili. *27 Mayıs 1960 Devrimi Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1998: 55-65.
- Kili, Suna. Aydınlanma Devrimini Özü: Atatürkçülük. *Aydınlanmanın Kadınları*. Haz. N. Arat. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1998: 11-20.
- Kili, Suna. *Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli*. b.y.y: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1998.
- Suna Kili’ye Armağan Cumhuriyet’e Adanmış Bir Yaşam*. Ed. Oya Köymen. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 1998.
- Kili, Suna. “Atatürk, Ulusal Kimlik, Laiklik ve Çağdaşlık Devlet”. *10 Kasım 1998 Atatürk’ü Anma Günü Konferansı*. Düz. S. Kili, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1998.
- Kili, Suna. *Türk Devrim Tarihi*. Cilt I. b.y.y.: Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık, 2000.

Kili, Suna. *Türk Devrim Tarihi*. Cilt II. b.y.y.: Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık, 2000.

Kili, Suna. *Türk Devrim Tarihi*. Cilt III. b.y.y.: Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık, 2000.

Kili, Suna. "Atatürk'ün Devrim Modeli". *Atatürk Ansiklopedisi*. Erişim 19.01.2025, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/>.

Metin, Celal. Bir Tarihsel Süreç Olarak Modernleşme. *Tarihin Peşinde*, 25, (2021): 71-119.

Mumcu, Ahmet. *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*. İnkılap Yayınevi, 9.baskı, 1984.

Ortaylı, İlber. "Batılılaşma Sorunu". *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt II, İletişim Yayınları, 1985: 134-138.

Rustow, Dankwart A. "Devlet Kurucusu Olarak Atatürk". *Abadan'a Armağan*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1965: 573-634.

Tüfekçi, Gürbüz. *Atatürk'ün Düşünce Yapısı*. Turhan Kitabevi, 1986.

Yerlikaya, Turgay. "Niyazi Berkes ve Daniel Lerner'da Türkiye Modernleşmesi". *Muhafakâr Düşünce*, 56 (Ocak-Haziran 2019):235-250.

Yıldırım, Seyfi. "Atatürk Dönemi Modernleşmesinin Temel Dinamikleri". *Süleyman Demirel Üniversitesi, Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu, (22-24 Ekim 2008)*, Isparta, 2008: 41-47.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet

Milliyet

İnternet Kaynakları

<https://haberler.bogazici.edu.tr/tr/haber/prof-dr-suna-kiliyi-kaybettik>, erişim 02.01.2025.

<http://kaynakca.hacettepe.edu.tr/kisi/81700/suna-kili>, erişim 02.01.2025.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Türkiye_İş_Bankası_Büyük_Ödülü, erişim 02.01.2025.

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/8-bilim-kadinina-aydinlanma-odulu-39042893>, erişim 02.01.2025.

library@brynmawr.edu, erişim 02.01.2025.

EKLER

Ek-1

Boğaziçi Üniversitesi'nin ilk mezuniyet töreninde öğretim üyesi olarak yer alan Suna Kili, önde ortada oturuyor.
Kaynak: Boğaziçi'nde Yanan Ateş, 112.

Ek-2

Kaynak: Suna Kili'ye Armağan kitabının kapağı.

Ek-3

Kaynak: Vikipedi, "Suna Kili", Erişim: 02.01.2025.

İNGİLİZ ARŞİV BELGELERİNE GÖRE, MUDANYA MÜTAREKESİ ÖNCESİNDE, MÜTTEFİKLER ARASINDAKİ DOĞU TRAKYA'NIN TBMM'YE DEVRİ TARTIŞMALARI

DISCUSSIONS BETWEEN THE ALLIANCES ON THE TRANSFER OF EASTERN THRAKIAN TO TURKEY'S GRAND NATIONAL ASSEMBLY BEFORE THE MUDANIA ARMISTICE ACCORDING TO THE BRITISH ARCHIVE DOCUMENTS

FATMA EYLEM ÇOBAN*

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin Sevr'i imzalamasını hızlandırmak için Yunan ordusu Doğu Trakya'yı işgal etmiştir. Oysaki Doğu Trakya bir Türk yurdudur, misak-ı milli sınırları içerisinde ve İzmir'in kurtuluşundan sonra sıra Trakya'ya gelmiştir. Fransa ve İtalya'ya göre Çanakkale'ye doğru ilerleyen Mustafa Kemal'in birliklerinin Avrupa'ya geçmesini engellemenin yegâne yolu, Trakya'nın Meriç'e kadar olan bölümünün Türklere verilmesidir. Bu nedenle acilen Mudanya'da bir konferans düzenlenmeli ve Doğu Trakya Türklere verilerek, ordular arasında meydana gelebilecek olası bir çatışma önlenmelidir. İngiltere'ye göre ise Doğu Trakya'nın Türk hakimiyetine bırakılması söz konusu bile değildir. Çünkü bu müttefiklerin Dünya Savaşı'nda elde ettikleri başarının yok sayılması, Gelibolu'da gömülü yüzlerce müttefik askerinin Türk topraklarında bırakılması demektir.

İngiltere bu süreçte hem sömürgelerindeki Müslüman nüfusu sakin tutmak hem de isteklerini maksimum seviyede Türklere kabul ettirmek için kararlı bir duruş sergilemeye çalışmıştır. İçine düştüğü bu çoklu denge oyununda bir taraftan müttefik güçler arasındaki görüş ayrılıklarını yok etmek için diplomatik görüşmeler yaparken, bir taraftan da olası bir savaş durumunda dominyonlarının desteğini almak için çabalamıştır. Çabaları sonuçsuz kalan İngiltere, TBMM Hükümetinin Mudanya'ya gelmesini sağlamak için Doğu Trakya'dan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Mudanya Mütarekesi öncesinde müttefikler arasında geçen bu diplomatik savaş süreci İngiliz Arşiv Belgeleri ışığında, tüm detaylarıyla incelenmiştir. Doğu Trakya sorununa müttefiklerin gözünden bakarak, Mudanya Mütarekesine gidiş süreci farklı bir boyutuyla ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mudanya Mütarekesi, Doğu Trakya, TBMM, Müttefik Devletler, İngiliz Arşiv Belgeleri

ABSTRACT

The Greek army occupied Eastern Thrace to accelerate the Ottoman Empire's signing of the Treaty of Sèvres. However, Eastern Thrace is a Turkish homeland, it is within the National Pact borders, and after the liberation of Izmir, the focus was to shift to Thrace. For France and Italy, the only way to prevent Mustafa Kemal's forces from advancing towards the Dardanelles and entering Europe was to grant the section of Thrace up to the Meriç River to the Turks. Therefore, an urgent conference should be held in Mudanya to hand over Eastern Thrace to the Turks and prevent any potential conflict between the armies. However, according to Britain, it was out of the question to leave Eastern Thrace under Turkish control. This would mean disregarding the Allies' success in the World War and leaving hundreds of Allied soldiers buried in Gallipoli on Turkish soil.

During this process, Britain aimed to maintain calm among the Muslim population in its colonies and to secure maximum acceptance of its demands from the Turks. In this complex balancing act, Britain sought to eliminate differences of opinion between the Allied powers through diplomatic talks, while also striving to gain the support of its dominions in the event of potential war. As these efforts proved fruitless, Britain was ultimately forced to relinquish Eastern Thrace in order to ensure that the Turkish Grand National Assembly (TBMM) government would come to Mudanya. This diplomatic struggle among the Allies before the Mudanya Armistice has been examined in detail in light of British archival documents. By viewing the Eastern Thrace issue from the Allies' perspective, the process leading to the Mudanya Armistice has been explored from a different dimension.

Key Words: Mudania Armistice, Eastern Thrakian, Grand National Assembly, Alliances

* Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, fatmaeylemcoban@aydin.edu.tr; Ankara Üniversitesi, fecoban@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8339-8795

Extended Abstract

In order to accelerate the signing of Sevres by the Ottoman Empire, which was defeated in the First World War, the Greek army began to occupy Eastern Thrace. The defeat of the Greeks in Western Anatolia, who dominated the whole of Eastern Thrace, on July 27, 1920, led to the questioning of their dominance in Thrace among the allies. The Turks had expressed at every opportunity that Eastern Thrace was a Turkish homeland and that the national liberation struggle would not end unless it was liberated from the occupation. After the liberation of Izmir, the turn would come to Çanakkale and Thrace. According to France and Italy, the only way to prevent Mustafa Kemal's troops, who were advancing towards Çanakkale, from crossing the strait defense and crossing into Europe, was to give the part of Thrace up to the Maritsa to the Turks. The Allied powers lack sufficient military capacity to mount an effective deterrent against such an advance. Consequently, a conference should be held in Mudania urgently, and a possible conflict between the allied forces and Mustafa Kemal's army should be prevented by giving Eastern Thrace to the Turks at this conference. According to England, leaving Eastern Thrace under Turkish rule should not have been out of the question; because this would mean ignoring the success of the Allies in World War I and leaving hundreds of Allied soldiers buried in Gallipoli on Turkish lands.

It was very important for England to take a determined stance in this process. The slightest sign of weakness could cause an uproar among the Muslim population. This was the last thing wanted by Britain and France, which had Muslim colonies. Numerous telegrams congratulating Mustafa Kemal on his victory were sent from France's Muslim colonies, including Tunisia, Morocco, Algeria, and Syria. Similarly, Britain faced the issue of Muslim opinion in its colonies such as Egypt, India, and Mesopotamia. Nevertheless, it was believed that the Turks should not be allowed to gain territory in Europe. On the other hand, the situation in Eastern Thrace which England preferred continued Greek control was increasingly complex. Greek civil and military administrations were completely dissolved. A large number of Turkish officers and envoys were able to enter the region in disguise. In an effort to prevent Eastern Thrace from being ceded to the Turks, Britain initially considered the possibility of transforming the region into a kind of autonomous buffer state under the auspices of the League of Nations. In this way, the final status of the territory could be determined in the years to come. However, the positions of France and Italy would remain unchanged throughout the negotiations. They made it clear that they supported the Maritsa River as Turkey's future western border and expressed their intention to inform Mustafa Kemal of their support for Edirne remaining under Turkish sovereignty.

In all this game of multiple balances, England was engaged in diplomatic negotiations to eliminate the differences of opinion between the allied powers, on the one hand, and on the other hand, it was trying to get the support of its dominions in case of a possible war. England had not found the unconditional support she had hoped for from her Dominions. At the same time, he was left alone against the allies who did not want to risk fighting against the Turks so that Thrace would remain with the Greeks. Therefore, England had to accept the expulsion of the Greek soldiers from Eastern Thrace in order to bring the Turkish Grand National Assembly Government to an armistice in Mudania. This diplomatic war process between the allies regarding the situation of Eastern Thrace before the Armistice of Mudania has been examined in all details in the light of British Archive Documents. By looking at the Eastern Thrace problem from the eyes of the allies, the process of going to the Mudania Armistice was handled with a different dimension.

Giriş

30 Ağustos'ta bozguna uğrayan Yunan ordusu, İzmir ve Bursa yönüne doğru kaçarak geri çekilmeye başlamıştır. İçine düştüğü durumdan en az zararla kurtulmaya çalışan Yunan Hükümeti, üç yıl boyunca tüm ekonomik kaynaklarını akıttıkları ordularının bozguna uğramış olmasının verdiği çaresizlikle 2 Eylül'de mütareke talep etmiştir.¹ İngiltere, Yunanlıların bu talebini ilk etapta gizlemeyi düşünecektir. Çünkü Yunan ordusunun alması olduğu bu yenilgi aynı zamanda müttefik güçlerin bir yenilgisidir. Elde edilen zafer Doğu'nun Batı'ya karşı zaferi, emperyalizme karşı bir kazanım, tüm Dünya'daki Müslümanların Hristiyanları alt etmesidir.² Nitekim zafer sonrasında Irak, Afganistan ve Hindistan Müslümanlarının göndermiş oldukları tebrik telgrafları, Asya'da Avrupalı istemediklerinin göstergesidir.³ 18 Eylül'de Batı Anadolu Yunan askerlerinden tamamen temizlenmiş,

¹ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989, 191.

² Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.2, Ankara: TTK, 1986, 269.

³ Bilal Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981,

bundan sonra Türk ordusu İzmit hattından İstanbul'a, Balıkesir hattından da Çanakkale'ye doğru harekete geçmiştir.⁴ Böylece dikkatler Anadolu'dan Boğazlar, İstanbul ve Trakya üçgenine kayacaktır.⁵

Ankara Hükümeti, Doğu Trakya'nın Ana atanın ayrılmaz bir parçası ve bir Türk Yurdu olduğu gerçekliğini, Milliyetçi İstanbul basınından da destek alarak, Sakarya Savaşı sonrasında yapılan Paris Konferansı döneminden itibaren belgelerle ispat ve ilan etmeye çalışmaktaydı.⁶ Anadolu'da kazanılan büyük zafer ve Yunan askerinin hezimet, Türk ordularını sıradaki hedefi olan Doğu Trakya'ya yöneltmiştir. Bir İngiliz ajanının raporuna göre Mustafa Kemal'in stratejik planı hiçbir aksaklık olmadan başarıya ulaşmıştır. Sıradaki hedefler önce Trakya ve İstanbul'u, daha sonra da Musul'u ele geçirmektir. İkinci hedef birincisi gerçekleşinceye kadar ertelenecektir.⁷

Doğu Trakya Sorunsalı Odaklı Çanakkale Krizi

Doğu Trakya'yı Yunanlılardan temizlemek amacıyla Türk ordusu, yönünü Çanakkale istikametine çevirmiştir. Sıradaki hedef Trakya'nın Yunan işgalinden kurtarılıp ana yurda bağlanmasıdır. Keza Yunanlılar da Anadolu'dan gelen asker ve jandarmaları, önce Sakız, Sisam ve Midilli adalarında toplayıp teşkilatlandırılarak Trakya ve Makedonya ya göndermeyi planlamaktaydılar.⁸ Fakat Trakya'ya uzanan yolda, hâlâ Çanakkale, Boğazlar ve İstanbul'u işgalleri altında tutan müttefikler büyük bir engel teşkil etmekteydiler. Buna rağmen Mustafa Kemal'in askerleri Çanakkale ve İzmit sınırına gelerek müttefikler için tehlikeli bir durum yaratmakta, İngiltere için son derece kritik kararların alınacağı bir dönemi başlatmaktadır.⁹

İngilizler, her gelişme sonrasında nelerin yaşanabileceğini aylarca öncesinden öngörebilmişlerdir. Bunun dayanağı, İngiliz gizli ajanları, askeri komutanlar ve komiserlerin her gün İngiliz Hükümeti'ne çekmiş oldukları telgraflarda yatmaktadır.¹⁰ Buna istinaden General Harington, Büyük Taarruz olmadan bir ay önce Yunan ordusunun Anadolu'yu boşaltma ihtimaline karşılık Çanakkale ve Boğazlar bölgesindeki savunma planlarını yenilemiştir.¹¹ İzmir'in Türk orduları tarafından ele geçirilmesinin ardından Müttefik Yüksek Komiserleri ve Generalleri bir araya gelerek tarafsız bölgelere takviye kuvvetler yerleştirilmesi konusunda ortak bir karara varmışlardır.¹² Fakat Fransa ve İtalya'nın birliklerine Asya'dan Avrupa'ya geri çekilme emrini vermeleri fazla uzun sürmeyecektir. Çünkü Fransa, İngiltere'nin Boğazlar ve çevresini milliyetçi güçlere vermemek için onlarla savaşmayı göze alabileceğini düşünmektedir.¹³ Ayrıca Fransa, Marmara Denizi'nin Güneyinde asker bırakacak kadar İngilizlere güvenmemektedir. Çünkü ateşkes döneminde bölgede belli bir asker dağılımı yapılmış fakat tehlike anında bu dağılım şekli Fransız askerini kurşuna maruz bırakacak şekilde İngilizler tarafından değiştirilmiştir. Fransa ile aynı fikirde olan İtalya'da, Türkiye'ye karşı savaşmayacak veya İtalyan birliklerinin Türk birlikleri tarafından saldırıya uğrama riskini göze almayacaktır.¹⁴ Öte yandan Mustafa Kemal'in Asya yakasındaki hiçbir tarafsız bölgeyi ve daha önce Yunan birlikleri tarafından işgal edilmiş hiçbir yeri, özellikle de Çanakkale'yi tarafsız olarak tanımadığını, Paris'teki Ankara ajanı, Fransa Dış İşleri Bakanlığı'na bildirmiştir. Fransa iki tarafın kararlılığı arasında kalmışlıkla, İngiltere ve Mustafa Kemal'in askerlerinin savaş kararı alması durumunda, bir tek Fransız askerini bile bu çatışmada kaybetmeyi göze almayacaktır. Fransa yönetimi,

⁴ Bilge Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*, Ankara: TTK, 1994, 162.

⁵ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı*, 269.

⁶ Tefik Bıyıkoglu, *Trakya'da Milli Mücadele*, Ankara: TTK, C.1, 1992, 420.

⁷ Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar, Gizli Belgelerle Kurtuluş Savaşı'nın Perde Arkası (1918-1923)*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012, 376.

⁸ İsmail Eyyupoğlu, *Mudanya Mütarekesi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2002, 132.

⁹ Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara: TTK, 1995, 268, 269.

¹⁰ İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği elemanlarından Andrew Ryan'ın, 9 Şubat 2022'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın "Yunanlılar yakın bir gelecekte Küçük Asya'yı boşaltırlarsa bunu ne izleyecektir?" sorusu üzerine kaleme aldığı görüşleri şöyledir: "Bursa ve İzmit bölgeleri Kemalist yönetiminin doğrudan doğruya yönetimi altına girecek... Ankara, Asya Türkiye'sindeki zaferinden çok sevinecek ve Müttefikleri çok ilgilendiren Trakya gibi sorunlarda, Müttefiklerin koşullarını kabullenmeye pek gönüllü olmayacak; yerel Rum halkı tehlike içinde olacak; Müttefiklerin İstanbul'daki durumları ciddi surette tehdit edilecek; bu Yunan boşaltması, Müttefiklerin İstanbul'u boşaltmalarının başlangıcı olacak; bu da muhtemelen İstanbul yönetiminin ve şimdiki padişahın sonu olacak ve Trakya'da Türklerle Yunanlılar arasında yeni bir savaşın başlamasına yol açacaktır. Bir anlaşmaya varılması için gayret gösterilmeden Yunanlıların Küçük Asya'yı aceleyle boşaltmaları İngilizlerin Yakın Doğu'daki durumları için oldukça tehlikeli olacak ve Misak-ı Milli dışında herhangi bir barış antlaşması imzalanmasını olanaksız kılacaktır... Yunanlıların Küçük Asya'yı ani olarak boşaltmalarını engellemek için elden gelen her şey yapılmalıdır. Sonuçta Küçük Asya'nın boşaltılmasına yol açacak genel bir antlaşmaya varılmasını süratlendirmek için her tür gayret gösterilmelidir." Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 327, 328.

¹¹ Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Milli Hareket (1918-1922)*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2021, 389.

¹² A. L. Macfie, "The Chanak Affair (September-October 1922)", 313.

¹³ Fransa'nın bu şekilde düşünmesinde, 16-17 Eylül tarihlerinde, İngiltere Başbakanı Lloyd George ile Sömürgeler Bakanı Winston Churchill'in İngiliz dominyonlarını Boğazların savunmasına katılmaları için çağırması etkili olmuştur. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı*, 269.

¹⁴ *İngiltere Ulusal Arşivi, (The National Archives (TNA) Foreign Office and Documents on British Foreign Policy (FO) TNA/FO424/254. (Toplantının 2. Oturumu) Alıntılanma Yeri, Bilal Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, C.4, Ankara: TTK, 1984, 465.*

kamuoyuna bunun hesabını veremeyeceğini bilmekle beraber, İngiliz General Harington ile tam bir anlaşma halinde birliklerini güvenli bölgeye çekmeyi istemektedir. Fakat bu durumun müttefik güçler arasındaki birliğin bozulduğu imajını yaratabilecek olması ve Mustafa Kemal'i müttefiklerle savaşmak için cesaretlendirebilme ihtimali İngiltere'yi tedirgin etmiştir.¹⁵ Öte yandan İngiltere, o ana kadar Fransız Hükümeti'nin kendisine tam destek verdiğine inandığı için, Çanakkale'de ki birliklerini çekme talimatı vermesine de çok şaşmıştır. Bu noktada İngiltere ya Tarafsız bölgeyi tek başına savunacak, ya da geri çekilip Mustafa Kemal'in yolunda ilerlemesine izin verecekti.¹⁶ İngiliz Hükümeti ikinci yolu tercih etmiş ve Mustafa Kemal'in Asya'dan Avrupa'ya geçişini engelleme işini Bakanlar Kurulu Kararı ile donanmanın sorumluluğuna vermiştir. Donanma komutanı Amiral Brock, 18 Eylül'de yazmış olduğu bir telgrafla durumu İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'a bildirmiştir. Fakat Rumbold, alınan bu kararın Mustafa Kemal'e savaş ilan etmek ile eşdeğer olacağını, bunun biraz daha yumuşatılarak, *"barış için bir konferans yapılana kadar, Türk birliklerinin Avrupa'ya geçişine müttefik askerler tarafından izin verilmeyeceği"* şeklinde ifade edilirse muhtemel gerginliğin önüne geçilebileceğini düşünmektedir.¹⁷ Bazı çevreler de Rumbold ile aynı görüşü paylaşmaktadır. İçinde bulunulan gerginlik diplomasi ile kolayca çözülebilecek iken İngiltere Hükümeti'nin aldığı bu zorlayıcı tedbirleri gereksiz ve hatta biraz da tehlikeli bulmaktadırlar. Fakat İngiltere'ye göre bu kez diplomasi zafer kazanmış olan Mustafa Kemal'in ordusunu durdurmakta yeterli olmayabilirdi. En ufak bir zayıflık emaresi Mustafa Kemal'in bu sorunu silah gücüyle çözmesi için bir davet olarak algılanabilirdi. Eğer Mustafa Kemal'in Boğazlar ve Çanakkale'ye ilerlemesine izin verilirse, akabinde gelecek ateşkes veya barış görüşmeleri esnasında Mustafa Kemal'in görüşmelerini bozup kendi şartlarını dayatmak için müttefiklere silah çekmesini kim engelleyebilirdi.¹⁸

Çanakkale krizi devam ederken İngiliz istihbarat ajanlarının Fransa'dan Ankara'ya giden telgrafları ele geçirerek edindikleri bilgilere göre Mustafa Kemal ve onun tarafında olan askerler, müttefikler ile görüşme yapmaksızın İstanbul ve Boğazlara saldırmak istiyorlardı. Fakat Rauf Bey (Orbay) ve onun yandaşları, Fransa'nın taahhüt ettiği desteğe istinaden hiç savaşmadan, diplomatik yollarla bu krizin aşılabileceğini düşünmekteydiler. Fransız General Pelle, Rauf Bey'den Kemal ve yandaşlarının İngilizlere karşı daha ılımlı olmalarını talep etmiş, buna karşın Rauf Bey, İngilizlerin Balkan Devletlerini Türkler aleyhine kışkırtma ve yanlarına çekme çabaları devam ettikçe Ankara'nın tutumunun değişmeyeceğini ve asıl isteklerinin Trakya'nın geri alınması olduğunu, bu konuda Fransa'nın destek vermesi gerektiğini belirtmiştir. Yine İngilizler, ele geçirdikleri telgraflar aracılığıyla İtalya'nın da diplomatik yollarla bu krizin çözülmesi gerektiğine inandığını, Trakya'nın Yunan askerlerinden arındırılıp Türklere teslim edilmesinin en doğru çözüm olacağını düşündüğünü bilmekteydiler.¹⁹ Bu nedenle General Harington'a göre asıl önemli olan, İngiltere'nin Doğu'daki konumu için tek başına hareket edip etmeyeceğine karar vermesiydi. Tabi bu savaş demektir.²⁰

İki taraf arasında ipler iyice gerilmiştir. İngiliz basını da bir taraftan hükümeti sıkıştırıyor, İngiltere'de devlet işlerinin *"Doğu hakkında hiçbir şey bilmeyen bir başbakan ile her şeyi bilip de nasıl halledeceğini bilmeyen bir Dışişleri Bakanı'nın elinde olduğu"* eleştirileri yazılıyordu.²¹ Lord Hardinge'e göre Mustafa Kemal ile İngiltere arasındaki herhangi bir düşmanlık ihtimaline kesin olarak son vermek ve Çanakkale krizini bitirmek için en iyi yol, Mustafa Kemal'i bir veya iki gün içinde bir konferansa davet etmektir. Fransa Konsey Başkanı M. Poincare da aynı fikirdedir fakat Ankara delegelerinin yapılacak olan konferansa gelmeyi kabul etmesi için, talep ettikleri şekilde Meriç'in doğusundaki toprakların ve Boğazlar üzerindeki egemenliğin kendilerine verileceği bir ön müzareke ile netleştirilmesi gerekmektedir. Boğazların hakimiyeti konusunda ise Türklerin Milletler Cemiyeti veya bir müttefikler arası komisyonun kontrolünü de kabul edebilecekleri tahmin edilmektedir. Öte yandan da Türkler'in Bolşevikler ve Bulgarlar ile yakın ittifak içerisinde bulundukları, bunun yanı sıra İtalyanlar ve Sırp'ların da Türklerin toprak taleplerinin kabul edilmesi gerektiği görüşünde oldukları bilgisi M. Poincare tarafından General Harington'a aktarılmıştır. Harington, Meriç'in doğusundaki topraklar Türklere verildiği takdirde Gelibolu'da yatan yüzlerce İngiliz askerlerinin Türk topraklarında kalmasının kabul edilir olmadığını, siyasi

¹⁵ TNA/FO424/254. (Lord Hardinge'den Kedleston Markisi Curzon'a, 19 Eylül 1922 No:469, Telgraf) Alıntılanma Yeri: Şimşir, *İngiliz*, 445.

¹⁶ Behçet Kemal Yeşilbursa, "Behind Closed Doors: The Paris Meetings of the Allies on the Turco-Greek War (20-23 September 1922)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 71 (2022), s.342.

¹⁷ TNA/FO424/254. (Sir H. Rumbold'dan Kedleston Markisi Curzon'a, 19 Eylül 1922), Alıntılanma Yeri: Şimşir, *İngiliz*, 443.

¹⁸ Yeşilbursa, "Behind Closed Doors:", s. 342.

¹⁹ Sonyel, *İstihbarat Servisi*, 269.

²⁰ TNA/FO371/7893/E.9845. (General Harington'dan Millî Savunma Bakanlığı'na, 20.09.1922) Alıntılanma Yeri: Şimşir, *İngiliz*, 449.

²¹ Ergün Aybars, "Millî Mücadele'de İngiliz Basını II-1920-1923, Sevr'den Lozan'a", XI. Türk Tarih Kongresi, 5-9 Eylül 1990, Bildiriler, C I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1990, 61.

sebeplerden çok öte duygusal nedenlerle de bunun olmaması gerektiğini söylemiştir.²² Lord Curzon'da aynı düşüncededir. Yarımada 25.000 mezarı olan İngilizlerden daha fazla Gelibolu'da olmaya kimin hakkı vardır? ²³ M. Poincare ise Fransız askerleri için de aynı durumun söz konusu olduğunu, mezarlıkların Fransız ve İngiliz toprağı olarak kabul edilebileceğini söyleyerek konuyu çözmeye çalışmıştır. ²⁴

Kemalistlerin Fransa'daki temsilcisi Ferit Bey'in 20, 22 ve 25 Eylül'de Dışişleri Bakanlığına gönderdiği telgraflarda, Mustafa Kemal'in Çanakkale'deki baskıyı arttırmasını fakat tarafsız bölgeyi işgal etmemesi ve Boğazlardan geçmeye çalışmaması gerektiğini söylemiştir. Aksi taktirde Fransa'nın, Doğu Trakya topraklarının Yunanlılardan alınıp Türklere verilmesi için İngiltere'yi ikna etmesi zorlaşacaktır. Son gönderdiği telgraftaki söylediği söz dikkate değerdir. İngilizlerin her noktada ödün verdiğini ve Mudanya'da bir konferansın önerilme nedeninin İngilizlerin onurunu kurtarmak olduğunu not düşecektir.²⁵ İngilizlerin onuru, General Harington'un Türk askerlerinin tarafsız bölgeden çekilmesi için 48 saatlik süre verdiğini söyleyip, bu sürenin dolduğu 27 Eylül günü hiçbir Türk askeri geri çekilmediğinde bir kez daha ayaklar altına alınmış olacaktır.²⁶ Türkler yapılacak bir toplantı ile Çanakkale ve Trakya'nın kendilerine teslim edilmesini istiyorlardı. Aksi taktirde savaşılacaksa da ilk ateş açan tarafın İngilizler olması için tarafsız bölgeyi aşarak baskı uyguluyorlardı. Artık İngiliz Hükümetinin ne yapılacağına dair kesin bir karar vermesini isteyen İstanbul Yüksek Komiseri General Rumbold, 28 Eylül'de Lord Curzon'a çektiği telgrafta, Çanakkale'den gelen General Marden'den aldığı bilgiye göre Ankara Hükümeti'nin Çanakkale'ye sürekli takviye kuvvet gönderip tarafsız bölgeyi dikkate almadığını, bu durumun bölgedeki komutanların sabrını taşırdığını söyleyerek durumun hassasiyetini anlatmaya çalışmıştır. ²⁷

İngilizler ile Milliyetçi güçler arasında neredeyse yeni bir savaş çıkmasına neden olacak olan Çanakkale krizi, General Harington'un İngiltere Başbakanı Lloyd George'un emrini dinlememesi, Mustafa Kemal'in sabırlı tutumu, Franklin Bouilyon'un diploması becerisiyle, Eylül ayı sonlarında ancak çözümlenmiştir. ²⁸

Müttefikler Arasında Trakya'nın Taksimi Tartışmaları

Yunanlıların Trakya ile ilgili planlarını Mustafa Kemal büyük taarruzdan bir ay önce anlamış, Trakya'ya yapmış oldukları askeri yığınaklar ile olur da İzmir'den çıkmak zorunda kalırlarsa Trakya'dan vazgeçmeyecekleri sinyallerini vererek barış konferansı üzerinde etkili olmak isteyeceklerini düşünmüş ve bunu TBMM'ye bildirmiştir.²⁹ Nitekim Mustafa Kemal öngörülerinde haklı çıkacaktır. Yunan orduları Batı Anadolu'da yenilgiler aldıkça, Aydın ve çevresindeki askerlerini Çeşme'de, Marmara kıyılarındakileri ise Mudanya'da toplayıp buralardan gemilerle Trakya'ya yeni bir savaş için sevk etmeye başlamıştır. Trakya için yaptıkları hazırlıkları perdelemek için de İzmir yangınına kullanmışlardır. Yangını Türklerin çıkarttığını söyleyip müttefiklerin desteğini almaya çalışmışlardır.³⁰ Müttefikler bu iddialara inanmadıkları gibi Sir H. Rumbold'un, Lord Curzon'a çektiği telgrafta, Yunanlıların geri çekilmeleri sırasında ciddi yıkımlar yaptıklarını da itiraf etmiştir.³¹ 17 Eylül tarihinde son Yunan birliği gemilere binip Anadolu'yu terk ederken, aynı gün yayınlanan Atina gazetelerinde, İzmir'i kaybettikten sonra Yunan Hükümeti'nin bütün dikkatini şimdi Trakya'ya vermesi gerektiği, bölgedeki halkın Yunan askerlerini Trakya'dan atmak için örgütlenerek isyan ettiğine dair haberler yer almaya başlamıştır.³² Yunan Hükümeti'nin de planları o yönde idi. Küçük Asya da yaşadığı mağlubiyeti Trakya'da tekrarlamak istemiyor, bölgeyi Türklere bırakmamak için direnmeyi planlıyordu. Fakat askeri kanat ise savaştan bıkmış, taarruz edebilecek güç ve moralden yoksun bir durumdaydı.³³ Ayrıca Türkler, askeri olarak Trakya'ya geçememiş olsalar bile bölgedeki örgütler aracılığıyla kontrolü elden bırakmıyorlardı. Yunan diplomatı Rafael'in İngiltere'nin Sofya ataşesine söylediğine göre Türk ajanları Bulgaristan'a gelip tamamen Bulgarlardan oluşan çeteler örgütleyerek bunları Trakya'nın Yunanlılara karşı savunmasında mücadele etmek için

²² TNA/FO424/254. (Lord Hardinge'den Kedleston Markisi Curzon'a, 19 Eylül 1922 No:469, Telgraf) Alıntılanma Yeri: Şimşir, *İngiliz*, 445.

²³ TNA/FO424/254. Alıntılanma Yeri: Şimşir, *İngiliz*, 464.

²⁴ TNA/FO424/254. (Lord Hardinge'den Kedleston Markisi Curzon'a, 19 Eylül 1922 No:469, Telgraf) Alıntılanma Yeri: Şimşir, *İngiliz*, 446.

²⁵ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı*, 275.

²⁶ Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden*, 422.

²⁷ TNA/FO424/254. (Sir H. Rumbold'dan Kedleston Markisi Curzon'a, 28 Eylül 1922) Alıntılanma Yeri: Şimşir, *İngiliz*, 573.

²⁸ Sonyel, *İstihbarat Servisi*, 269.

²⁹ Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 13. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004, 163.

³⁰ Orhan Koloğlu, "Batı Basınındaki Haber ve Yorumlarla İzmir Yangınıının Ardındaki Gerçek", *Popüler Tarih*, (2003), 52-57.

³¹ TNA/FO424/254/E.9440/27/44. (Sir. Horace Rumbold'dan Lord Courzon'a Gönderilen 12 Eylül 1922 Tarihli Telgraf); TNA/E.9148/27/44. (Sir. Horace Rumbold'dan Lord Curzon'a Gönderilen 11 Eylül 1922 Tarihli Telgraf)

³² İkdâm, 17 Eylül 1922, "Trakya'yı Müdafaa Edecek Bir Halde Midirler"

³³ TNA/E. 9144/27/44. (Sir. Horace Rumbold'dan Lord Curzon'a Gönderilen 11 Eylül 1922 Tarihli Telgraf)

yetiştirmektedirler. Bulgar hükümeti de bu durumun farkında olmasına karşın engellemek için herhangi bir çaba sarf etmemektedir. ³⁴

Türkler ile Yunanlılar arasında mücadele bu şekilde devam ederken İngiltere, Fransa ve İtalya içinde bulundukları koşulları değerlendirmek ve barış konferansı öncesinde Trakya'nın durumunu görüşerek ortak bir karara varabilmek için kendi aralarında toplantılar düzenlemişlerdir. Oysaki Mustafa Kemal önderliğindeki Ulusalçıların barışın sağlanması için öne sürdükleri şartlar ilk günden bellidir.³⁵ Bu şartları kabul etmeyi reddeden İngilizler ile Türkler arasında bir uzlaşma sağlamak için General Pelle, Mustafa Kemal ile İzmir'de 19 Eylül günü bir görüşme yapmıştır. Yaptığı uzun görüşmeden aldığı notları ertesi gün M. Poincare telgrafla göndermiş ve o da bu telgrafi aynı gün Lord Curzon ile yapmış oldukları toplantılarında okumuştur. Telgrafta General Pelle, Mustafa Kemal'in askerlerinin Ulusal Paktın (Misak-ı Milli) kapsadığı tüm toprakları işgal etmelerine engel olamayacağını, bununla beraber Trakya'da, ulusal paktta belirtilenden daha fazla toprak işgal etmeye niyetlerinin olmadığını açıkça belirttiğini söylemiştir. Ayrıca Mustafa Kemal'in müttefik güçlerin İstanbul'u terk etmeye gerçekten niyetlerinin olup olmadığı konusunda tedirgin olduğunu görüşme notlarına eklemiştir.³⁶ Mustafa Kemal, görüşme esnasında Doğu Trakya'dan çokça bahsederken Batı Trakya'dan hiç bahsetmemiştir. Doğu Trakya'da düzeni sağlamak için belirli sayıda asker göndereceğini, bir konferans yapılsa ona katılacağını ancak birliklerinin ilerleyişini durdurmayacağını çünkü İngiltere'nin Trakya'daki politikasını pek fazla değiştirmeyeceğine inandığını ve bu nedenle meseleyi askeri yollarla çözmesi gerekeceğini söylemiştir.³⁷ General Pelle'nin bu görüşmeden vardığı sonuç, Mustafa Kemal'e gelecekte yapılacak olan konferansta, Trakya'yı Meriç'e kadar alabileceğine dair hemen bir söz verilirse boğazlara doğru ilerleyişinin durdurulmasının ancak mümkün olabileceğidir. İçinde bulunulan koşullara bakarak daha garantici hareket etmeyi tercih eden Fransa, Trakya'nın bir an önce Türkiye'ye teslim edilmesi gerektiği tezini görüşmeler boyunca savunacaktır.

İngiltere Dış İşleri Bakanı Lord Curzon ile Fransa Konsey Başkanı M. Poincare'in 20 Eylül'de Quai d'Orsay'de yaptığı toplantıda, M. Poincare, General Pelle'den aldığı bilgiler ışığında mümkün olan en kısa sürede bir konferans düzenlenmesinin gerekli olduğunu ve bu konferansa mutlaka Türklerin de katılması gerektiğini belirtmiştir. Eğer Türklere Boğazlardan geçmeleri ve Boğazlar etrafındaki bölgeleri işgal etmelerine müttefik güçlerin kesinlikle engel olacağı söylenirse, konferansa gelmeyi reddetme ihtimallerinin yanı sıra Fransa'ya saldırma ihtimalinin bile söz konusu olduğunu ilave etmiştir. Fransa böyle bir saldırıya karşı hem ahlaki olarak hem de ekonomik olarak hazırlıklı değildir. Çünkü Fransa'nın Tunus, Fas, Cezayir, Suriye gibi Müslüman kolonilerinden Mustafa Kemal'in zaferini tebrik eden sayısız telgraflar gönderilmiş,³⁸ Çinhindi Valisi, Fransa ile Türkiye arasında bir savaşın, o bölgede çok sıkıntılı sonuçlar doğurabileceğini, Suriye'ye gönderilen Annamite birliklerinin Türkiye ile savaşmak zorunda kalmayacaklarına dair kendilerine söz verildiği takdirde gitmeyi kabul edecekleri şartını koştuklarını söylemiştir. Öte yandan Temsilciler Meclisi Maliye Komisyonu, Fransız Hükümeti'nin Doğuya gönderilecek ek kuvvetlerin masraflarını karşılamak için istediği küçük krediyi bile vermek istememiş; ancak Fransız askerlerinin Konstantinopolis'i Yunanlılara karşı savunması ve hiçbir koşulda Türkiye'ye saldırılmaması şartıyla ödemeyi kabul etmişlerdir. M. Poincare'e göre Türklere, sizi Boğazlardan geçirmeyeceğiz diye bildiri gönderilmesi yeterli değildir. Ya onları Boğazlardan geçirmeyecek kadar güçlü bir askeri güce sahip olmak gereklidir ya da Türkleri bir anlaşmaya varmaya ikna etmek gerekmektedir. Fransızlar,

³⁴ Her ne kadar bilgiyi veren kişinin güvenilirliği sorgulanabilir ise de Trakya o sıralar komitacı eylemleri için çok uygun durumdaydı ve Sofya Ataşesinin gizli bir kaynaktan aldığı bilgiye göre, Makedonya'daki Türk jandarmasının eski albaylarından olan Aziz Yüzbaşı, Trakya'daki casusluk hizmeti için adam toplamak amacıyla kısa bir süre önce Bulgaristan'ı ziyaret etmiş fakat Bulgar polisinin sıkı takibi nedeniyle görevini yerine getiremeden İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştı. Edinmiş olduğu bu bilgi Yunan diplomat Rafael'in söylediklerini doğrular niteliktedir. TNA/E.9466/27/44. (Sofya Ataşesi Mr. Erskine'den Kedleston Markizi Curzon'a Gönderilen 12 Eylül 1922 Tarihli Telgraf.)

³⁵ Ankara Hükümeti'nin gönderdiği ve 11 Eylül Tarihli ikdam gazetesinde yayınlanan telgrafta göre: Yunanlıların mevcut haliyle ordularının tüm silah, mühimmat ve erzaklarıyla koşulsuz bir şekilde teslim olmaları ve tüm taleplerinden vazgeçmeleri; Hem Anadolu'da hem de Trakya'da son üç yılda verdikleri tüm zararları ve savaşın Türklere maliyetini tazmin etmeleri; savaş sırasında zulümden ve yıkımdan sorumlu kişilerinde yargılanmak üzere Kemalistlere teslim edilmeleri gerektiği şartını koşmuşlardır. Behçet Kemal Yeşilbursa. "The Armistice of Mudanya according to British Documents", Selcan Koçaslan (Yay. Haz.) Mudanya Mütarekesi'nden Günümüze Bursa Uluslararası Sempozyumu 26-28 Eylül 2013, Bildiriler. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2015; TNA/E.9440/27/44. (Sir. Horace Rumbold'dan Lord Courzon'a gönderdiği 12. Eylül 1922 tarihli genel durumu anlatan telgraf); "Turkish Armistice Terms", *The Guardian*, 16 Eylül 1922; *Vakit*, 11 Eylül 1922, 1.

³⁶ TNA/FO424/254. Alıntılanma Yeri: Şimşir, *İngiliz*, 454.

³⁷ TNA/FO371/7891/E. 9711. (Sir H. Rumbold'dan Kedleston Markizi Curzon'a İstanbul, 21 Eylül 1922, 01.10) Alıntılanma Yeri: Şimşir, *İngiliz*, 483; Ayrıca Bkz: "İzmir'de Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan İstanbul'da Hamid Bey'e", (19 Eylül 1922 Tarihli Telgraf), Şimşir, *Yazışmalar*, 277, 279.

³⁸ Telgraflar İçin Bakınız: Şimşir, *Yazışmalar*, 238, 257, 258, 259.

Türklerin Boğazlardan geçmelerine engel olabilecek sayıda deniz kuvvetini Boğazlarda bulunduramadığı için onurlu bir barışın imzalanmasından yana bir tutum sergilemişlerdir.³⁹

Lord Curzon’a göre ise Fransızlar yapılacak olan konferansla Mustafa Kemal’in tüm istediklerini vermeye hazırlardı. Hatta konferans öncesinde Kemal’i konferansa gelmeye ikna etmek için, herhangi bir anlaşma imzalanmadan dahi Trakya’nın, Yunan askerleri tarafından boşaltılması talebini bile kabul edebilirlerdi. ⁴⁰ Fransızların Ulusal Paktın (Misak-ı Milli) tüm şartlarının peşinen kabul edilmesi gerektiğini düşünmeleri ona göre çok gariptir. Majesteleri Hükümeti de bir konferans istemektedir, ancak konferans olaksa makul başarı şansı olan bir konferans olmalıdır. Elbette dikkate alınması gereken bir Müslüman görüşü sorunu vardır.⁴¹ Bu Majesteleri Hükümeti’nin Mısır, Hindistan ve Mezopotamya’da uğraşması gereken bir faktördür. Tıpkı Fransız Hükümeti’nin Çin’inde, Fas ve Tunus’ta uğraşması gerektiği gibi. Fakat buna rağmen bile Türklerin Avrupa’dan toprak almasına izin verilemezdir. Konferans bir an önce yapılmalıdır fakat hepsinden önemlisi, müttefikler konferansa bölünmüş olarak girmemelidirler. Onun için önceden kendi aralarında, Trakya, Çanakkale ve İstanbul’un durumu konusunda anlaşmalıdırlar. Barış sağlandıktan sonra Konstantinopolis’ten vazgeçmeye tamamen istekli oldukları ve Trakya’da kabul edilebilir bir sınırın bulunacağı konusunda hemfikir olacakları, ayrıca Boğazlar ve Gelibolu ile ilgili olarak özgürlüklerinin tam olarak tanımlanması konularında ortak karara varmalıydılar. ⁴² Toplantıya katılanlardan Lord Hardinge’de, Lord Curzon ile aynı düşüncededir. Fransa’nın söylediği gibi Meriç sınırının müttefikler tarafından tanınması ve Doğu Trakya’nın Yunanlılar tarafından derhal tahliye edilmesini kabul etmek çok erken verilmiş bir karar olacaktır. Bu ancak yapılacak olan konferansta görüşülüp kararlaştırılmalıdır. Fakat bunun yerine Mustafa Kemal’e, İzmit Yarımadası’nda tarafsız bölgeye saygı göstermesi halinde Yunan kuvvetlerinin Mart konferansında belirtilen Enez-Istranca hattının Batısına çekilmesi sözü verilebilirdi.⁴³

Lord Curzon’a göre barış konferansında azınlıklar ve anlaşmanın askeri hükümleri gibi konularda tartışılması gereken birkaç nokta vardı. Fakat müttefik devletlerin önerdiği gibi Trakya, Boğazlar, Konstantinopolis ve Gelibolu gibi tüm toprak sorunlarının konferanstan önce Türklerle görüşülüp çözülmesinin gerekli olduğunu düşünmüyordu. Trakya’nın sınırı Mart görüşmelerinde belirlenen sınır hattı⁴⁴ olmayacaktı ve Türklerin lehine yeni bir sınırın belirlenmesi gerekirdi. Ayrıca Gelibolu’da nominal Türk egemenliğine izin verilmesi bile mümkündü ancak bunların hepsi gelecekteki konferansta konuşulabilecek hususlardı.⁴⁵ Bölgedeki nüfus da ayrıca bir tartışma konusuydu. Ateşkesten bu yana Doğu Trakya Yunanlıların elinde olduğu için onlar kuvvetle muhtemel bölgedeki nüfuslarını arttırmak için çalışmalar yapmışlardır. Bölgedeki Türklerin Anadolu’ya göç ettiği ve yerli nüfusa ek olarak Yunan askeri de hesaba katılırsa, bölgedeki Rum nüfusunun Türk nüfusunun üzerinde olması mümkündü. Bu nedenle Doğu Trakya Türklere bırakılırsa buradaki Rum halkın akıbetinin ne olacağı da tam olarak belirlenmeliydi.⁴⁶

Bölgenin Milletler Cemiyeti altında bir tür özerk tampon devlet haline getirilmesi söz konusu olursa, ilerleyen yıllar içerisinde akıbetine karar verilebilirdi. Trakya bölgesi de Milletler Cemiyeti altındaki Saar Komisyonu gibi olabilirdi. Yunanistan, Türkiye ve Bulgaristan’ın -belki Romanya ve Sırbistan’ın- temsil edilebileceği bir yönetim komisyonu burada oluşturulabilirdi. Komisyona bağlı böyle bir rejim Trakya’nın olası tahliyesini denetleyebilir, azınlıklara bakabilir, Bulgaristan ve Yunanistan arasında bir tampon oluşturarak Konstantinopolis’in savunması olarak hareket edebilirdi.⁴⁷ Nitekim İngiltere, bulmuş olduğu bu çözüm yolunu hayata geçirmek için

³⁹ TNA/FO 424/254. Alıntılanma Yeri: Şimşir, *İngiliz*, 455.

⁴⁰ Behçet Kemal Yeşilbursa, “İngiliz Belgelerine Göre Mudanya Mütarekesi”, Timuçin Faik Ertan-Kadri Unat (Yay. Haz.), *V. Uluslararası Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Sempozyumu*, 3 - 04 Eylül 2016, *Bildiriler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, No: 55, s. 317.

⁴¹ *İngiliz New Statesman Dergisi*, 16 Eylül sayısında, Mustafa Kemal’in büyük zaferinin İslam dünyasında uyandırdığı coşkudan bahsedip, Hindistan ve Mısırda, İngiliz Hükümeti’nin nasıl davranması gerektiği konusunda uyarılarda bulunmuştur. Aybars, *İngiliz Basını*, 61.

⁴² TNA/FO 424/254. Alıntılanma Yeri: Şimşir, *İngiliz*, 457, 458.

⁴³ TNA/E. 9680/27/44. (Lord Hardinge’den (Paris)- Kabine Adına Lord Curzon’a Telefon Mesajı -21 Eylül 1922)

⁴⁴ Trakya sınırının, Tekirdağ Türklere, Kırklareli, Babaeski ve Edirne Yunanlılara bırakılacak şekilde çizilmesi kararlaştırılmıştır. Eyyupoğlu, *Mudanya*, 27.

⁴⁵ TNA/FO424/254. (20 Eylül 1922 Toplantı Notları) Alıntılanma Yeri: Şimşir, *İngiliz*..., s. 459.

⁴⁶ TNA/FO424/254. Alıntılanma Yeri: Şimşir, *İngiliz*, 498.

⁴⁷ TNA/FO424/254. Alıntılanma Yeri: Şimşir, *İngiliz*, 499.

Bulgaristan'da “*Trakya'nın muhtariyetinden başka çare olmadığına dair bir muhtıra*” hazırlayarak Milletler Cemiyetine gönderecektir.⁴⁸

Lord Curzon, Yunanistan'a Doğu Trakya toprakları karşılığında herhangi bir tazminat veya Trakya'daki Yunanlılar için herhangi bir uygun koruma teklif etmeden, Yunanlıların bölgeyi boşaltmaya razı olmayacakları düşüncesinde idi.⁴⁹ Yunanlılara karşı pek de pozitif duygular beslemeyen Fransa⁵⁰ ve İtalya ise Yunanistan'a destek vermedikleri gibi İngiltere'nin de bu sorunu aşabileceği görüşünde idiler. M. Poincare, Lord Curzon'un söylemlerine karşın Trakya'nın kendilerine geri verileceğini Türklere bildirmenin gerekli olduğunu, bu noktada İngiltere'nin Yunanlılar üzerinde sahip olduğu nüfuzu kullanmasının gerekliliğini dile getirmiştir. Kont Sforza ise Trakya'da bir kargaşa tehlikesi olup olmadığını telgrafla soruşturmasını önermiştir. Toplantı esnasında gönderilen telgrafla cevaben gelen telgrafları Sforza yüksek sesle okumuştur. Telgraflarda, bölgede hırsızlık, cinayetler ve isyanlarla büyüyen bir kaos durumunun hâkim olduğu, Yunan ordusunun bölgede düzeni korumadaki yetersizliği ve bu nedenle de çok ciddi bir moral bozukluğu içerisinde oldukları yazmaktadır. Hatta Yunan askerleri birbirleri ile savaşa tutuşmuş, Kral taraftarları ile Venizelos yanlısı askerler arasında çıkan çatışmalar bir türlü bastırılmamıştır.⁵¹ Kont Sforza'ya göre bu durum bahane edilerek Trakya, Sultan'ın nominal egemenliği altına alınabilir ve Yunan birlikleri çıkartılarak müttefik güçler tarafından işgal edilebilirdi.⁵² Aslında toplantının yapıldığı gün (23 Eylül) İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na Roma'dan gönderilen bir telgrafla, asıl tehlike noktasının Trakya olduğu, çünkü orada bulunan Yunan sivil ve askeri yönetimlerin tamamen dağıldıkları ve Türklerin zaten bölgeye çok sayıda kılık değiştirmiş subay ve elçiyi getirmeyi başarabildiği bilgisi verilecektir.⁵³

Lord Curzon, görüşmeler boyunca Trakya'nın Türklere bırakılması durumunda meydana gelebilecek sıkıntılardan bahsederek uzlaşmaz bir tavır takındıkça, M. Poincare, çözüm yolları üreterek bir an önce ortak bir karara varmak için çabalıyordu. Bunlardan biri de Meriç'in Doğusu Türklere verildiği takdirde Trakya'daki sınırın Türk tarafında bir askerden arındırılmış bölge sağlanabilir düşüncesi idi. Versay anlaşmasında yer alan Rheinland örneğinde olduğu gibi⁵⁴ Avrupa'da emsal örnekleri de mevcuttu. Tabi bu durumda Yunan tarafında da aynı şekilde böyle bir bölgenin oluşturulması da gerekecekti. Ancak bu, gelecekte yapılacak konferansın konularından biri olabilirdi. Bundan daha önce M. Poincare, Türklere Müttefik Hükümetler olarak Trakya'nın sınırları hakkında şu karara vardık demek istiyordu ve eğer müttefikler olarak ortak bir sınır çizgisinde mutabık kalamazlarsa Fransa tek başına bir karar verip kararını Mustafa Kemal'e bildirecekti.⁵⁵

Lord Curzon, Trakya'nın Türklere verilmesi konusunda uzlaşmaz olmak gibi bir niyetlerinin olmadığını, İngiliz Hükümeti'nin anlayışlı olmaya hazır olduğunu, ancak önceden taahhütte bulunmaktan hoşlanmadıklarını, karar vermeden önce Trakya için farklı olasılıklar üzerinde düşünüp bir değerlendirme yapabilmek için biraz zamana ihtiyaçları olduğunu söylemiştir. M. Poincare de bunun üzerine Fransız Hükümeti'nin Türkiye'nin gelecekteki sınırının Meriç olmasını ve Edirne'yi de içermesini istediğini Kemal'e söyleyeceklerini belirtmiştir. Son olarak Kont Sforza ise Türkiye'nin şu anki ruh halini dikkate almanın ve dolayısıyla kendisine Meriç hakkında kesin bir güvence vermenin elzem olduğunu öne sürmüştür.⁵⁶

⁴⁸ “Trakya İçin İngilizler Bulgarları Kışkırtıyor.”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Eylül 1922.

⁴⁹ TNA/FO424/254. Alıntılanma Yeri: Şimşir, *İngiliz*, 499.

⁵⁰ Fransız birliklerinin Atina sokaklarında vurulmasından sorumlu olan Kral Konstantin'in tekrar Yunanistan'ın başına geçirilmesi, her ne kadar bir süre müttefik olsalar bile, Fransa'yı Yunanistan'a karşı soğutmuştur. TNA/FO424/254. Alıntılanma Yeri: Şimşir, *İngiliz*, 455.

⁵¹ Bandırma'dan Trakya'ya nakledilen Yunan Alayı'nın 3. Fırkası içinde isyan çıkmış, Yunan askerleri arasında çıkan bu isyanda Anadolu'daki yenilgiden sorumlu tuttukları Yunan Kralı taraftarlarının, zabıtlarce kötü muameleye tutuldukları, kavga ettikleri hatta bir yüzbaşının öldürüldüğü haberi Paris'ten gelen, Rumca bazı gazetelerde verilmiştir. Venizelos yanlısı olan bu askerler “Yaşasın Venizelos ve Yaşasın Cumhuriyet” diye bağırıp havaya silah atmışlardı. Kral Konstantin ile şu anki Yunan Hükümeti'ne tepki göstermişler, “Bizi perişan bir hale sokanlar ve bize ihanet edenler kahrolsun” diye bağırılmışlar, programsız bir şekilde başlayan bu isyanda askerler bir türlü kontrol altına da alınamamışlardır. “Trakya'daki Yunan Ordusu Ne Haldedir”, *İkdam*, 18 Eylül 1922.: TNA/FO413/E. 9680. (Lord Hardinge'den (Paris)- Kabine Adına Lord Curzon'a Telefon Mesajı -21 Eylül 1922)

⁵² TNA/FO424/254. Alıntılanma Yeri: Şimşir, *İngiliz*, 473. İlaveten, Kont Sforza'nın önerisine karşı, M. Poincare, Padişahın yetki sorununun Barış Konferansı ile ilgili bir husus olduğunu hatırlatacaktır.

⁵³ TNA/FO371/7894/E.9916.; TNA/FO424/254. (Sir R. Graham'dan (Roma)- Lord Hardinge'e (Dışişleri Bakanlığı'na) 23 Eylül 1922'de Gönderilen Telgraf.) Alıntılanma Yeri: Şimşir, *İngiliz*, 544.

⁵⁴ Belçika ve Hollanda sınırında yer alan, askerden arındırılmış Rhineland bölgesine asker konuşlandırmasını yasaklamıştı. Antlaşma, Amerika Birleşik Devletleri de dahil olmak üzere—Müttefik birliklerin bölgeyi işgal etmesini öngörmektedir.

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/film/remilitarization-of-the-rhineland>

⁵⁵ TNA/FO 424/254. Alıntılanma Yeri: Şimşir, *İngiliz*, 505.

⁵⁶ TNA/FO 424/254. Alıntılanma Yeri: Şimşir, *İngiliz*, 508.

Müttefik ülkelerin temsilcilerinin 20 Eylül tarihinde Quai d'Orsay da yaptıkları birkaç oturumlu toplantılarda sadece Lord Curzon, Kont Sforza ve M. Poincare, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya ve Türkiye'nin temsil edileceği ve geleceğin barış şartlarının belirleneceği bir barış konferansının acilen toplanması, ayrıca bu konferansın diplomatlar tarafından yürütülen teknik bir karakter taşıması gerektiği üzerinde anlaşmışlardır.⁵⁷ Bununla beraber konferansın Venedik gibi bir Avrupa kentinde olması önerisi müttefikler arasında kabul görmüş fakat Anadolu'dan çok uzak olması nedeniyle Mustafa Kemal'in bunu kabul edip etmeyeceği ise tartışma konusu olmuştur. ⁵⁸ Müttefikler pek çok konuda, en önemlisi de Doğu Trakya konusunda ortak bir karara varamadıkları için 23 Eylül'de tekrar bir araya gelmeye karar vermişlerdir.

23 Eylül'de yapılan toplantının başlarında, Müttefiklerin görüşlerinde değişen hiçbir şeyin olmadığı görülmüştür. M. Poincare, Mustafa Kemal ile savaşmamak için Edirne'de dahil olmak üzere Trakya'nın Türklere verilmesi gerektiğini savunmuş, Lord Curzon ise Mustafa Kemal'e konferansa gelmesi için rüşvet vermeye niyetinin olmadığını, zaten istediği her şeyi önceden vermeyi taahhüt edeceklerse barış konferansının yapılmasına pek te gerek kalmayacağını, o nedenle daha ihtiyatlı olunması gerektiğini savunmuştur. Curzon ile Poincare arasında tartışma iyice gerilmiş; Curzon, Fransız askerlerini Mustafa Kemal'e karşı savaşmaktan kaçmakla suçlamış, Poincare de 1915'te Gelibolu'da İngilizlere uymalarının nelere mal olduğunu hatırlatmıştır. Yükselen tansiyonu indirmek amacıyla toplantıya kısa bir süre ara verdikten sonra nihayet Lord Curzon, Meriç'e kadar Doğu Trakya'nın Türklere verilmesine razı olmuştur.⁵⁹ Toplantı sonunda müttefikler bir nota hazırlamışlar ve Ankara hükümetinin yanı sıra ilgili tüm devletlere hazırladıkları bu notayı göndermişlerdir.⁶⁰ Fakat bu notada Doğu Trakya'nın Türkiye'ye verileceğine dair herhangi bir söz bulunmamaktadır.⁶¹ Bu nedenle Mütareke görüşmeleri için Mudanya'ya müttefik generalleri geldiğinde 2. Türk Ordusu, tarafsız bölgeyi aşır Çanakkale'deki İngiliz tel örgülerine kadar gelmiş, Biga, Ezine ve Bayramiç'te konuşlanmıştır. 1. Ordu ise Gebze – İzmit arasına konuşlanmış, görüşmelerden gelecek kararı beklemeye koyulmuşlardır.⁶² Böylece konferans, askerî harekât tehdidi altında yapılacaktır. Mustafa Kemal'in tarafsız bölgeyi işgal etmesi Mudanya Mütarekesi esnasında Türk tarafının elini güçlendirecektir. Mudanya görüşmeleri esnasında Türklerin derhal Trakya'nın kendilerine teslim edilmesi talebi İngilizlerin asla kabul etmeyecekleri bir durum olmasına karşın, Fransa ve İtalya'nın bu talebi kabul etmezlerse Mustafa Kemal'in askerlerinin durmayacağı ve bu durumun yeniden bir savaşın kıvılcımı olabileceği korkusunu hissetmelerine neden olacaktır. ⁶³

Paris görüşmeleri sonucunda Müttefik devletler hazırladıkları notanın bir nüshasını da Yunanistan Hükümeti'ne verilmek üzere (ancak hiçbir şekilde yorumda bulunmadan) Atina'da ki Fransız Konsolosluğuna göndermişlerdir.⁶⁴ Venizelos, Trakya'yı kaybetmemek için Avrupa'da gezip temaslar kurmaya çalışsa da başarılı olamamıştır. ⁶⁵ Başka çaresi kalmadığını gören Venizelos, Mudanya Konferansı sürecinde Paris'te Fransız Hariciye Nazırı Poincare ile yaptığı görüşmede, Trakya'yı boşaltmaya razı olduklarını, Türkiye'ye Meriç'in ötesinde 1914 sınırının geri verilmesini bile kabul etmeye hazır olduklarını söyleyecektir.⁶⁶

⁵⁷ TNA/FO 424/254. Alıntılanma Yeri: Şimşir, *İngiliz*, 471, 473.

⁵⁸ M. Poincare, konferans yerinin Ankara Hükümetine gönderilecek davetiye de belirsiz bırakılmasını, bu konunun Mudanya'da toplanıldığında karar verilmesini önermiş; Kont Sforza, Fethi Bey'in konferansın Venedik'te yapılmasından yana olduğunu belirtmiş; Lord Curzon ise, Mustafa Kemal'in Anadolu dışında herhangi bir yerde bir konferans düzenlemeyi reddetmesi halinde, konferansın yapılmasının tamamen imkânsız olacağını söylemiştir. TNA/FO424/254. Alıntılanma Yeri: Şimşir, *İngiliz*, 507

⁵⁹ TNA/FO424/254, Alıntılanma Yeri: Şimşir, *İngiliz*, s.517-524.; A. Öner Pehlivanoglu, *Barış Yolunda Mudanya Mütarekesi*, İstanbul: Kastaş Yayınları, 2002, 128.

⁶⁰ Davet Metni İçin Bakınız Ek.1. TNA/FO 371/7892/ E.9756. Alıntılanma Yeri: Şimşir, *İngiliz*, 510, 511.; Nota tam metin halinde The Guardian gazetesinde de yayınlanmıştır. "Angora Government Invited To Conference", *The Guardian*, 25 Eylül 1922, 7.

⁶¹ Bıykoğlu, *Trakya'da*, 437-438.

⁶² Bıykoğlu, *Trakya'da*, 442, 443.

⁶³ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Behçet Kemal Yeşilbursa, "Mudanya Mütarekesi Üzerine Müttefiklerin Paris Toplantıları, 6-7 Ekim 1922", *Mudanya Mütarekesi'nin 100. Yılı Uluslararası Sempozyumu*, 11-13 Ekim, Bursa, *Bildiriler Kitabı*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2023, ss. 389-416. ; Behçet Kemal Yeşilbursa, "Behind Closed Doors: The Paris Meetings of the Allies on the Armistice of Mudanya, 6-7 October 1922", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt.10, Sayı.33, 2022. ss.221-250.

⁶⁴ TNA/FO 424/254. Alıntılanma Yeri: Şimşir, *İngiliz*, 524.

⁶⁵ Aybars, *İngiliz Basını*, 63.

⁶⁶ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşiv: 4: 2175 98 9 354 10/10/1920 (Ali Seyfi Tülümen, 9 Ekim 1922, 1732 Sayılı Vak.); Konferans süreci ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Behçet Kemal Yeşilbursa (Editör), *Barışın Yolunu Açan Mütareke: 100. Yılında Mudanya Mütarekesi*, Ankara: Sentez Yayıncılık, 2022.

Balkan Devletlerinden ve Dominyonlardan Destek Talepleri

Fransa ve İtalya ile yapmış olduğu görüşmelerde her iki devletinde yeni bir savaş istemediklerini, bu minvalde Türklerin Çanakkale ve Trakya ile ilgili isteklerini kabul etmeye hazır olduklarını gören İngiliz Hükümeti kendine yeni yandaşlar arama çabasına girmiştir. Boğazları öne sürerek Romanya, Yunanistan ve Sırbistan'ın desteğini alabileceğini düşünmüş, Doğu Avrupa'nın Türklere karşı birleşmesi hayalini kurmuştur.⁶⁷ Bu hayalini gerçekleştirmek için de Romanya Dış İşleri Bakanı M. Duca ile görüşüp Marmara Denizi'nin güneyine doğru ilerleyen Milliyetçi güçlerin İstanbul'a saldırması söz konusu olduğunda, İstanbul'un korunması için Romanya'nın askeri destek verip vermeyeceğini öğrenmek istemiştir. M. Duca, Romanya'nın, özellikle Dinyester'deki doğu sınırlarının ve ayrıca Bulgaristan ile olan sınırlarının güvenliğiyle fazlasıyla meşgul olduğu için birliklerinden küçük bir kısmını ancak verebileceğini söylemiştir. Onu da İngiliz Hükümeti'nin isteğini geri çevirmek istemediği için verebileceğini, yoksa her iki bölgenin de savunmasız kalmasının Romanya için güvenli olmayacağını belirtmiştir. İlaveten Yugoslavya'nın sınır güvenliği ile ilgili bir durum söz konusu olmadığı için ondan daha büyük askeri birlik desteğinin temin edilebileceğini hatırlatmıştır.⁶⁸ Ankara hükümeti, İngilizlerin Romanya'dan destek talep etmek amacıyla yaptığı görüşmelere karşılık Ukrayna Hükümeti'ne bir nota göndererek Ukrayna ile Ankara Hükümeti'nin yapmış olduğu Ocak-Mart 1922 tarihli anlaşmayı hatırlatmıştır. Romanya'nın herhangi bir askeri müdahaleye girişi durumunda, Ukrayna'nın Romanya'ya karşı bir girişimde bulunup bulunulmayacağını sormuş fakat 18 Eylül'e kadar herhangi bir cevap alamamıştır.⁶⁹ Romanya'nın herhangi bir saldırıya geçmesi halinde Rus orduları Baserabya'yı işgal edeceklerdir. Ankara Hükümeti ise Bulgarlar ile direkt anlaşma yoluna gidecek, Sırların da kendileri ile birleşip Selanik'i işgaline destek vermeleri için Batı Trakya Derneği başkanı aracılığıyla görüşme yapılacaktır. Ukrayna'nın Romanya'ya bir girişimde bulunması halinde ise Mustafa Kemal tarafsız bölgeyi işgal edecektir.⁷⁰ İngiliz istihbaratının Ankara ile Rusya arasında geçen yazışmaları ele geçirmesi nedeniyle İngiliz Hükümeti tüm bu planlardan haberdardır.

İngiltere, Romanya'ya yaptığı çağrının bir benzerini aynı günlerde Yugoslavya'ya da yapmıştır. Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Lord Hardinge aracılığıyla, Yugoslav Dış İşleri Bakanı M. Nitchitch'e, İstanbul'daki İngiliz General Harington'un emrine bir birlik göndermesi talebinde bulunmuştur.⁷¹ Yugoslav Hükümeti ise İngiltere'nin farklı kanallardan ilettiği askeri destek taleplerine hep kaçamak cevaplar vererek geçiştirmiş ve İngiltere'nin istediği destek kuvvetini hiçbir şekilde göndermemiştir. Burada Rusya'nın, Yugoslavya üzerindeki baskısı önemlidir.⁷² Ankara Hükümeti, Rusya ile yaptığı gizli yazışmalarda, Balkan devletlerinden herhangi bir askeri müdahale olursa Rusya'nın harekete geçmesini ondan resmen talep etmiştir. Rus yönetimi bu talep üzerine Kafkaslarda Türkler için bir ordunun hazırda bekletildiğini söyleyip İstanbul ve Boğazların bağımsızlığı için Türkler savaşmaya karar verirlerse Rus ordularının sonsuz destek vereceğini de ilave etmiştir.⁷³

Balkan devletlerinin Trakya sınırı ile ilgili görüşlerini almak amacıyla Fransa Konsey Başkanı M. Poincare, Yugoslav Dış İşleri Bakanı M. Nitchinch ve Sırbistan Kralı ile kahvaltı yapmış, burada Kral ve Dışişleri Bakanı ona Kemal'le ilişkilerinin mükemmel olduğunu ve Türklerin Trakya'ya dönüşü konusunda hiçbir korkularının olmadığını söylemişlerdir. Dolayısıyla Fransız Hükümeti'nin Rumen, Yugoslav ve Sırlarla yaptığı görüşmelerden sonra herhangi bir endişesi kalmamış, Meriç'in doğusunu Türklere vermeyi kabul edeceklerine dair emin olmuş, bunu da 20 Eylül'de Paris'te yaptıkları toplantıda müttefiklere söylemiştir.⁷⁴ Ayrıca Poincare'e göre, mevcut askeri koşullarda, dünya geneline bakıldığında, Çanakkale'de savaşacak hiçbir asker de yoktur. Çünkü Mustafa Kemal isterse ertesi gün Avrupa Yakasına geçebilecek bir güce sahiptir. Buna rağmen müttefikler, Türklerin Avrupa'ya geçmesine engel olmak için savaşlar bile bu kez de Türkler tekrar Suriye ve Mezopotamya'yı almak için saldıracak, Bulgaristan Yugoslavya'ya, Rusya da Polonya'ya ve Romanya'ya saldıracak ve bitmiş olan savaş yeniden başlayacaktı. Oysaki Yugoslavya Dışişleri Bakanı M. Nitchitch, Trakya'da ortak bir Türk-Bulgar sınırının çizilmesini kabul etmiş ve bunu Paris'teki basında kamuoyuna açıklamıştır.⁷⁵

⁶⁷ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı*, 270.

⁶⁸ TNA/FO 424/254. pp. 322-323, No. 598 (Bay Dering'den Kedleston Markisi Curzon'a, Bükreş, 18 Eylül 1922.) Alıntılanma Yeri: Şimşir, *İngiliz*, 446.

⁶⁹ Sonyel, *İstihbarat Servisi*, 270.

⁷⁰ Sonyel, *İstihbarat Servisi*, 272.

⁷¹ TNA/FO 424/254. (Hardinge'den Lord Curzon'a 16 Eylül 1922 Tarihli Telgraf)

⁷² Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden*, 395.

⁷³ Sonyel, *İstihbarat Servisi*, 270.

⁷⁴ TNA/FO 424/254. Alıntılanma Yeri: Şimşir, *İngiliz*, 506, 507.

⁷⁵ F.O. 424/254. Alıntılanma Yeri: Şimşir, *İngiliz*, 463

İngiltere Balkan devletleri dışında ayrıca dominyonlarından da askeri destek talebinde bulunmuştur. Kolonilerden Sorumlu Devlet Bakanı Wilson Churchill’in 10 Eylül 1922’de Kanada Genel Valisine, Avustralya Topluluğu Genel Valisine, Yeni Zelanda Genel Valisine, Güney Afrika Birliği Genel Valisine, Newfoundland Hükümetinin Yöneticisine ve Irak Yüksek Komiserine, manevi desteklerinin yanı sıra gerektiğinde birlik göndermelerini de talep eden açıklamalı bir telgraf göndermiştir. Ayrıca 18 Eylül’de Kanada Genel Valisine özel olarak gönderdiği telgrafta, Kemalistlerin Boğazları geçmelerini ve İstanbul’a girmelerini önlemek, Boğazların özgürlüğünü etkin bir şekilde güvence altına alacak barış Konferansına güçlü ve kararlı bir şekilde gidebilmek için Kanada hükümetinden de destek talep etmiştir. Gerçek bir savaş çıkması tehlikesi olmadığını fakat her ihtimale karşı ihtiyaç duyulduğunda bir birlik göndererek destekte bulunup bulunmayacaklarını sormuştur. Böyle bir durum ortaya çıkarsa İngiliz Hükümeti’nin Kemalistlerle kesin olarak savaşma kararı alacağını, bu durumda Kanada’nın kararının İngiltere için önemli olduğunu söyleyip Avusturalya ve Yeni Zelanda’nın zaten olumlu bir şekilde yanıt verdiğini de ilave etmiştir.⁷⁶ Oysaki 20 Eylül tarihinde Avusturalya Genel Valisi’nden gelen telgrafta Vali, Yakın Doğu’daki son gelişmeler hakkında kendilerine hiçbir bilgilendirme yapılmadığını, İngiliz Kabinesinin Kemalistlere karşı derhal harekete geçme kararı aldığını bildiren telgrafın birdenbire geldiğini, İngiliz Hükümeti’nin bu kararı Milletler Topluluğuna danışmadan aldığını fakat bunun tam tersinin yapılması gerektiğini net bir üslupla belirtmiştir. Avustralya halkının savaştan bıktığını, onlara göre savaşın, hayati ulusal çıkarların savunulması dışında sadece bir gaf değil, aynı zamanda bir suç teşkil ettiğini, Boğazların özgürlüğünün önemini tam olarak kabul ederken, Gelibolu’daki Anzak mezarlarının kutsallığının ihlal edilmesi durumunda üzülecek ve öfkelenecek olsalar da Kral Konstantin’in iddialı projelerine hiçbir şekilde sempati duymadıklarını söylemiştir. Böyle bir durumda Milletler Cemiyeti’ni göreve çağırıştır. Yine de Boğazların bağımsızlığı ve Gelibolu’nun korunması için İngiltere ile iş birliği yapacağını fakat İngiltere, Fransa ve İtalya’nın ne düşündüğünü tam olarak bilmek istediğini belirtmiştir. İngiltere savaş için haklı bir sebep ortaya koymadıkça Konstantin’in planlarını gerçekleştirmek için bir tek askerini bile feda etmeye niyetinin olmadığını da ayrıca ilave etmiştir. Vali’ye göre savaştan kaçınmak için her türlü çaba gösterilmelidir.⁷⁷

Sonuç

Müttefikler arasında yapılan görüşmeler boyunca Fransa ve İtalya’nın barış odaklı tutumlarının hiç değişmediği, İngiltere’nin ise Mart ayında Paris’te aldıkları kararı mümkün olduğunca korumaya çalıştığı görülmüştür. Gelibolu ve Boğazlardan vazgeçmek istemeyen İngiltere, Trakya’nın da Yunanlılarda kalması için müttefikleri ikna yolları aramıştır. Fakat Yunanlıların Trakya’da kalmasını sağlamak için Türkler ile savaşmayı doğru bulmayan Fransa ve İtalya, askerlerini Asya’dan Avrupa’ya geri çekince, İngiltere Balkanlardaki uluslardan ve dominyonlarından askeri destek talebinde bulunmuştur. Onlardan da aradığı koşulsuz desteği bulamayınca, İngiliz halkının savaşa karşı olması, Müslüman sömürgelerinin Türk direnişine destek vermeleri, Yunan ordusunun Trakya’yı savunabilecek askeri güçten mahrum olması ve en önemlisi de müttefik birliğinin bozulmasını istememesi gibi pek çok neden İngilizleri Ankara Hükümetinin koşullarını kabul etmeye mecbur bırakmıştır. Müttefiklerin bu sonuca varmalarında Mustafa Kemal’in diplomatik ve askeri yeteneklerinin etkisi de çok önemlidir.

Tarihi olayları anlamak için olayların perde arkasını bilmek, sonuca giden yolun taşlarının nasıl döşendiğini öğrenmek çok daha kıymetlidir. Bu nedenle Doğu Trakya’nın durumu hakkında müttefiklerin Paris’te yaptığı gizli görüşmeler, Mudanya Mütarekesi ve hatta Lozan Barış Anlaşmasında elde edilen başarıların daha iyi kavranması açısından oldukça kıymetlidir.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

⁷⁶ F.O. 371/7892/E. 9774. Alıntılanma Yeri: Şimşir, *İngiliz*, 534,535,536,537.

⁷⁷ F.O. 371/7892/E. 9774, Alıntılanma Yeri: Şimşir, *İngiliz*, 538, 539.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) İngiltere Ulusal Arşivi (The National Archives (TNA), Foreign Office and Documents on British Foreign Policy.

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi

Telif Eserler

“Angora Government Invited To Conference”, *The Guardian*, 25 Eylül 1922.

“Trakya İçin İngilizler Bulgarları Kışkırtıyor.”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Eylül 1922.

“Trakya'daki Yunan Ordusu Ne Haldedir”, *İkdam*, 18 Eylül 1922.

“Trakya'yı Müdafaa Edecek Bir Halde Midirler”, *İkdam*, 17 Eylül 1922.

“Turkish Armistice Terms”, *The Guardian*, 16 Eylül 1922.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 13. Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.

Aybars, Ergün, “Milli Mücadele’de İngiliz Basını II-1920-1923, Sevr’den Lozan’a”, *XI. Türk Tarih Kongresi*, 5-9 Eylül 1990, *Bildiriler*, C I, Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1990, 45-73.

Bıykoğlu, Tefik, *Trakya’da Milli Mücadele*, Cilt I, Ankara: TTK, 1992.

Bozkurt, Abdurrahman, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Milli Hareket (1918-1922)*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2021.

Eyyupoğlu, İsmail, *Mudanya Mütarekesi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2002.

Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.

Koloğlu, Orhan “Batı Basınındaki Haber ve Yorumlarla İzmir Yangınının Ardındaki Gerçek”, *Popüler Tarih*, Eylül (2003), 52-57.

Macfie, A. L. “The Chanak Affair (September-October 1922)”, *Balkan Studies* 20 (2), 1979, 313.

Pehlivanoğlu, A. Öner, *Barış Yolunda Mudanya Mütarekesi*, İstanbul: Kastaş Yayınları, 2002.

Şimşir, Bilal, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981.

Sonyel, Salahi R., *Kaygılı Yıllar, Gizli Belgelerle Kurtuluş Savaşı’nın Perde Arkası (1918-1923)*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012.

Sonyel, Salahi R., *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri*, Ankara: TTK, 1995.

Sonyel, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt 2, Ankara: TTK, 1986.

Yavuz, Bilge, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*, Ankara: TTK, 1994.

Yeşilbursa, Behçet Kemal, “İngiliz Belgelerine Göre Mudanya Mütarekesi”, Timuçin Faik Ertan-Kadri Unat (Yay. Haz.), *V. Uluslararası Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Sempozyumu, 3 - 04 Eylül 2016, Bildiriler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, No: 55, ss. 313-330.

Yeşilbursa, Behçet Kemal, “Behind Closed Doors: The Paris Meetings of the Allies on the Turco-Greek War (20-23 September 1922), *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 71 (2022), ss.337-373.

Yeşilbursa , Behçet Kemal, “Mudanya Mütarekesi Üzerine Müttefiklerin Paris Toplantıları, 6-7 Ekim 1922”, *Mudanya Mütarekesi’nin 100. Yılı Uluslararası Sempozyumu ,11-13 Ekim, Bursa, Bildiriler Kitabı*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2023, ss. 389-416.

Yeşilbursa, Behçet Kemali, “Behind Closed Doors: The Paris Meetings of the Allies on the Armistice of Mudanya, 6-7 October 1922”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt.10, Sayı.33, 2022. ss.221-250.

Yeşilbursa, Behçet Kemal, “The Armistice of Mudanya according to British Documents”, Selcan Koçaslan (Yay. Haz.) *Mudanya Mütarekesi’nden Günümüze Bursa Uluslararası Sempozyumu 26-28 Eylül 2013, Bildiriler*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2015.

Yeşilbursa, Behçet Kemal, (Editör), *Barışın Yolunu Açan Mütareke: 100. Yılında Mudanya Mütarekesi*, Ankara: Sentez Yayıncılık, 2022.

Sürelî Yayınlar

Hâkimiyet-i Milliye

İkdam

The Guardian

Vakit

İnternet Kaynakları

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/film/remilitarization-of-the-rhineland> Erişim Tarihi :13.04.2022.

EKLER

EK:1

Ankara Hükümeti Davet Taslağı

İngiliz ve Fransız Dışişleri Bakanları ve Paris'teki İtalyan Büyükelçileri, Hükümetleri adına, Mustafa Kemal'i veya Ankara Büyük Millet Meclisi'nin tam yetkilendirileceği bir temsilciyi, Fransa, Büyük Britanya, İtalya, Japonya, Yugoslavya, Romanya ve Yunanistan'ın tam yetkili temsilcilerinin de katılacağı Venedik'te veya başka bir yerde yapılacak bir toplantıya gelmesi için davet etmekten onur duyarlar. Toplantı, İtalyan Hükümeti ve ilgili diğer Hükümetler tarafından gerekli düzenlemeler tamamlanınca yapılacaktır. Amacı, Müttefik Kuvvetler ile Türkiye arasında nihai barış antlaşmasını müzakere etmek ve hazırlamak ve böylece diğer şeylerin yanı sıra Yunanistan ile Türkiye arasındaki ihtilaflı konuların çözümüne aracılık etmek olacaktır.

İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetleri, aynı zamanda, sempatiyle gördüklerini kayıt altına alma fırsatını da değerlendirmeyi arzu etmektedirler. Gelecek konferansta Ankara Hükümetinin Trakya'nın büyük bir bölümünün Türk egemenliğine geri dönmelerini sağlama arzusunu iyi niyetle incelemeye hazırlar. Konferansta, ilgili ülkelerin tüm hayati çıkarları dikkate alındıktan sonra, hükümle uzlaştırılabilir şekilde sadece Müttefik Devletlerin zaruri olarak gördükleri Karadeniz ile Akdeniz arasındaki suların özgürlüğünün sürekli olarak korunmasına ilişkin garantileri değil, ama aynı zamanda, Ankara Hükümeti'nin prensipte kabul etmeye hazır olduğunu beyan etmiş olduğu, Milletler Cemiyeti'nin himayesi altındaki, ırksal ve dini azınlıkların korunmasına yönelik, Türk çıkarlarını bu yönde tatmin etmenin mümkün olacağını umuyorlar. Müttefik Hükümetler, barış antlaşmasının yürürlüğe girmesiyle birlikte, birliklerini Konstantinopolis'ten geri çekmek için en son mart ayında vermiş oldukları teminatlarını tüm ciddiyetiyle teyit etmektedirler.

Venedik Konferansı için düzenlemeler yapılırken, Müttefik Güçler, iyi niyetlerinin bir taahhüdü olarak ve her zaman Ankara Hükümeti'nin, barış konferansı sırasında tarafsız bölgelere girmemeye veya Marmara Denizi'ni geçmemeye hazır olduğunu ilan etmesi şartıyla, Yunan kuvvetlerinin Doğu Trakya'da Türk ve Yunan askeri makamları ile İstanbul'daki Müttefiklerin Komutanı arasında mutabık kalınabilecek bir çizgiye çekilmesini sağlamak için tüm nüfuzlarını kullanmaya hazırdırlar. Yukarıda belirtilen amaçlar doğrultusunda, Müttefik generaller ile Mustafa Kemal arasında Mudanya veya İzmit'te bir toplantı düzenlenebilir.⁷⁸

⁷⁸ Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C.4, Ankara: TTK, 1984, 525.; *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Eylül 1922, No:618, s.1.

ATATÜRK YOLU DERGİSİ

JOURNAL OF ATATÜRK YOLU

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 76 (2025), 137-155.

Geliş/Received: 04.01.2025

Kabul/Accepted: 21.05.2025

DOI: 10.46955/ankuayd.1613009

(Araştırma Makalesi/Research Article)

İNGİLİZ KÜLTÜR HEYETİNİN (BRITISH COUNCIL) ANKARA HALKEVİ'NDEKİ FAALİYETLERİ

THE ACTIVITIES OF THE BRITISH COUNCIL AT ANKARA PUBLIC HOUSE

DÖNDÜ SENA GÖNDÜRÜ*

ÖZ

İngiltere, II. Dünya Savaşı boyunca kültürel propagandayı yoğun bir şekilde kullanmıştır. Bu doğrultuda İngiliz kültürünü tanıtmayı ve farklı topluluklarla kültürel alışveriş yapmayı hedefleyen İngiliz Kültür Heyeti (British Council), bilhassa “dost ve müttefik” ülkelerdeki faaliyetleri ile İngiltere’nin çıkarlarına hizmet etmiş ve İngiliz hükümetine dış politikada katkıda bulunmuştur. Savaş yıllarında önemli bir konuma sahip olan Türkiye’yi kendi yanına çekmeye ve Alman propagandasını etkisiz kılmaya çalışan İngiltere için İngiliz Kültür Heyeti önemli bir araç olmuştur. Heyet, Türkiye’deki ilk temsilciliğini Ankara’da açmıştır. Ankara Halkevi hem Ankara’nın en gözde kültür merkezi olması ve okur yazar kesimi çatısı altında toplaması hem de iktidar partisi CHP ile organik bağları dolayısı ile İngiliz Kültür Heyeti’nin faaliyetleri için elverişli bir mekan olmuştur. Bu çalışmada İngiliz Kültür Heyeti’nin 1940-1950 yılları arasında Ankara Halkevi’nde düzenlediği sergi, konferans, İngilizce kursu, film gösterileri gibi faaliyetleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ankara Halkevi, İngiliz Kültür Heyeti, Türk-İngiliz ilişkileri

ABSTRACT

Throughout World War II, Britain intensively used cultural propaganda. In this context, the British Council, which aimed to promote British culture and foster cultural exchange with various communities, served Britain's interests through its activities, particularly in “friendly and allied” countries, contributing to British foreign policy. For Britain, which sought to align Turkey—a strategically significant country during the World War II—on its side and to counteract German propaganda, the British Council became an important instrument. The Council opened branches and carried out activities in various cities across Turkey, especially in Ankara. The Ankara People's House (Ankara Halkevi), being the most prominent cultural center in Ankara, attracting the literate elite, and having organic ties with the ruling People's Republican Party (CHP), provided a suitable venue for the British Council's activities. This study examines the exhibitions, conferences, English courses, and film screenings organized by the British Council at the Ankara Public House between 1940 and 1950.

Key Words: Ankara Public House, British Council, Turkish-English Relations

* Öğr. Gör. Dr. Yozgat Bozok Üniversitesi, Ortak Dersler Bölümü, sena.arslan@yobu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9768-4589.

Extended Abstract

Propaganda, which was actively used during World War I, continued to grow in significance after the war. In an effort to protect its own interests, Britain decided to carry out propaganda activities. Within this scope, the British Council was established in November 1934 under the jurisdiction of the Foreign Office. Its main goal was to promote the British way of life and culture in other countries while encouraging mutual exchange of ideas with different societies. Over time, the British Council expanded its influence both within the country and abroad. During World War II, its activities became even more prominent. The Council served British interests, particularly in “friendly and allied” countries, through various means such as English language courses, conferences, publications, and film screenings, thus contributing to Britain’s foreign policy.

For Britain, which sought to align Turkey with its interests and neutralize German propaganda during the war years, the British Council played a crucial role. Wanting to conduct propaganda in Turkey without causing a negative reaction among the Turkish public, Britain found the British Council to be one of the most suitable institutions for this purpose. On the other hand, for the Turkish government, which aimed to establish closer ties with Britain, engaging with the British Council rather than the British Embassy was seen as a more appropriate approach to maintain neutrality.

The British Council opened its first official representation in Turkey in 1940 in Ankara, receiving support from the Turkish government. Following the opening of the Ankara office, branches were established in cities such as Istanbul, Izmir, Mersin, Samsun, and Bursa. The Council carried out its activities mainly through institutions like Halkevleri (People’s Houses). Although the Turkish government supported the British Council, it also felt the need to monitor its activities closely. At this point, Halkevleri provided the government with an easier means of supervision. The British Council had to obtain permission from the General Secretariat of the People’s Republican Party (CHP) for each event it organized.

Ankara Public House was a particularly suitable venue for the British Council’s activities due to its status as the leading cultural center in Ankara, its ability to bring together the literate population, and its organic ties with the ruling CHP. Moreover, the physical facilities of Ankara Public House provided extensive opportunities for the Council’s events. Between 1940 and 1950, the British Council organized numerous activities in Ankara Public House, including exhibitions, conferences, English courses, and film screenings. Among these, English language courses were the most prominent. These courses, taught free of charge by British Council instructors, attracted significant interest from the people of Ankara.

The British Council also held a large number of conferences at Ankara Public House. Initially, these conferences focused on education, but in later years, their scope expanded to include topics such as health, literature, urbanization, architecture, and sports. Through exhibitions organized at Ankara Public House, the British Council aimed to introduce different aspects of British culture—including language, art, social life, education, and architecture—as well as Britain’s achievements in these fields using photographs, paintings, books, and maps. Additionally, with the approval of the CHP General Secretariat, the Council arranged various film screenings on different topics at Ankara Public House.

This study examines in detail the exhibitions, conferences, English language courses, and film screenings organized by the British Council at Ankara Public House between 1940 and 1950. It aims to highlight the Council’s efforts to introduce British culture to the Turkish public, particularly the people of Ankara, and to explore their response to these initiatives.

Giriş

I. Dünya Savaşı’nda propaganda savaşan devletlerce yaygın olarak kullanılmıştır. İngilizler I. Dünya Savaşı’nda propagandayı etkin kullanmakla birlikte propaganda esnasında kullanılan yöntemler ve bu doğrultuda verilen vaatlerin havada kalması İngiltere’nin aleyhine olmuştur. Bu nedenle İngiltere, I. Dünya Savaşı sonrası propaganda faaliyetlerine ara vermiştir.¹ Ancak 1930’ların başında, Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği’nin

¹ Sezer Akarcalı, *İkinci Dünya Savaşında İletişim ve Propaganda*, Ankara: İmaj Yayıncılık, 2003, s.217-219.

propagandalarının İngiltere'nin çıkarlarına zarar vermesini önlemek ve İngiliz çıkarlarını korumak adına propaganda faaliyetlerine yeniden başlanmasına karar verilmiştir.²

Bu süreçte, Britanya'nın yurt dışında kendini tanıtmak için adımlar atması gerektiği fikri daha çok taraftar bulmaya başlamıştır. British Council (İngiliz Kültür Heyeti)³ bu ihtiyaç ve değişimin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İngiliz Hükümeti adına “denizaşırı ülkelerde kültürel propaganda yürütmek için özel olarak tasarlanmış bir organ kurma kararı saldırgan yabancı propagandanın İngiliz çıkarları üzerindeki zararlı etkilerine karşı koymak için daha olumlu önlemlerin gerekli olduğunun giderek farkına varılması için barış zamanında en yapıcı yanıt” olarak görülmüştür.⁴

British Council, bu amaç doğrultusunda, İngiliz halkının yaşam tarzının ve kültürünün başka ülkelerde tanınmasını sağlamak ve diğer toplumlar ile karşılıklı fikir alışverişini desteklemek için 1934 Kasımında, dışişleri bakanlığına (Foreign Office) bağlı olarak “The British Council for Relations with Other Countries” adı ile kurulmuştur.⁵ Kısa zamanda adı “The British Council” olarak kısaltılmıştır.⁶ Kurumun ilk başkanı Lord William Tyrell'dir. Fransa, Almanya, Rusya gibi diğer aktörlerin propaganda için ayırdığı milyonluk bütçelere karşın British Council 6.000 sterlin gibi oldukça mütevazı bir bütçe ile çalışmalara başlamıştır.⁷ Bu nedenle kurumun ilk yılları bir idari yapı oluşturmak ve bütçeyi artırma çabaları ile geçmiştir.⁸ British Council başkanı Tyrell, modern savunmanın sadece silahlardan ibaret olmadığını, aynı zamanda yanlış anlamaları ortadan kaldırma ve anlayışı teşvik etmeyi de içerdiğini bu nedenle İngiliz Kültür Heyetinin ulusal savunmaya yardım eden kuruluş olarak görülmesi gerektiğini savunmuştur.⁹

1936 yılında Lord Eustace Percy bayrağı William Tyrell'den devralmış ve onun başkanlığında Heyet genişlemeye devam etmiştir.¹⁰ Lord Loyd'un 1937 yılında British Council'in başkanlığına gelmesi, heyet için bir dönüm noktası olmuştur. Lord Loyd ile birlikte heyetin mali imkanları artmıştır. Buna bağlı olarak heyet genişleme sürecini sürdürmüştür. 1938 yılında, heyetin deniz aşırı ilk temsilciliği Mısır'da açılmıştır. İngiliz Kültür Heyeti kısa zamanda Avrupa, Balkanlar ve Yakındoğu başta olmak üzere pek çok yerde açılan temsilcilikler ile çalışmalarına devam etmiştir.¹¹ Diğer taraftan, Foreign Office çatısı altında çalışmalarını devam ettiren heyet 1940 yılında verilen Kraliyet Beyannamesi ile bağımsız bir statüye kavuşmuştur.¹² Lord Loyd'un 1941 yılında vefatının ardından British Council başkanlığını Sir Malcolm Robertson (1941-1945), onun ardından da Ronald Adam üstlenmiştir.¹³

İngiliz Kültür Heyeti, başlangıçta deniz aşırı ülkelere gönderilecek öğretim görevlileri ve kitaplar ayarlayarak ve Birleşik Krallık'a ziyaret düzenleyerek Britanya'nın anlaşılmasına destek vermeye çalışmıştır.¹⁴ Heyet, diplomatik temsilciliklerden gelen talepler doğrultusunda icra komitesine bağlı olarak oluşturulan komiteler üzerinden çalışmalarını sürdürmüştür. Öğrenci komitesi, konuşmacılar komitesi, güzel sanatlar komitesi, müzik komitesi, kitaplar ve süreli yayınlar komitesi İngiliz kültürünü diğer topluluklara tanıtmak için faaliyette bulunmuştur.¹⁵

British Council çalışmalarına ilk olarak İskandinavya'da başlamış ve gelen talepler üzerine dikkatini yavaş yavaş Avrupa'ya ve diğer bölgelere doğru genişletmiştir.¹⁶ Mısır, Portekiz İtalya, Polonya, Romanya, Yunanistan gibi

² Philip Taylor, “Cultural Diplomacy and the British Council”, *British Journal of International Studies*, Cilt:4, Sayı:3(Ekim 1978), s.245; Alice Byrne, “The British Council and the British World, 1939-1954”, *Graat On-Line Issue*, s.21; Akarcalı, *İkinci Dünya Savaşında İletişim*, s.219.

³ Dönem içerisindeki resmi yazışmalarda “İngiliz Kültür Heyeti” ifadesi kullanılmıştır. Bu nedenle çalışmamızda Türkçe çeviri olan bu isim esas alınmıştır.

⁴ Tylor, “Cultural Diplomacy and the British Council”, s.244.

⁵ Byrne, , “The British Council”, s.21

⁶ Ali Fisher, *A story of Engagement: the British Council 1934-2009*, Londra: British Council, 2009, s.19; Frances Donaldson, *The British Council, The First Fifty Years*, London: Jonathan Cape Ltd, 1984, s.1.

⁷ İngiltere'nin I. Dünya Savaşı yıllarında propagandaya ayırdığı bütçe ile kıyaslandığında da British Council'in ilk yıllardaki bütçesi çok sembolik düzeydedir. Bkz. Tylor, “Cultural Diplomacy and the British Council”, s.245.

⁸ Byrne, “The British Council”, s.22;

⁹ Fisher, *A story of Engagement*, s.21.

¹⁰ Tylor, “Cultural Diplomacy and the British Council”, s.251-252; Ali Fisher, *A story of Engagement*, s.18.

¹¹ Byrne, “The British Council”, s.22; Tylor, “Cultural Diplomacy and the British Council”, s.62; Fisher, *A story of Engagement*, s.22.

¹² *The British Council 1934-1955*, London: 1955, s.21; Tylor, “Cultural Diplomacy and the British Council”, s.263; Donaldson, *The British Council, The First Fifty Years*, s.71; A.J.S. White, *The British Council, The First Fifty Years 1934-1959*, London: 1965, s.33.

¹³ Tylor, “Cultural Diplomacy and the British Council”, s.18.

¹⁴ Fisher, *A story of Engagement*, s.14.

¹⁵ Frances Donaldson, *The British Council, The First Fifty Years*, s.33-43; Tylor, “Cultural Diplomacy and the British Council”, s.256-257; White, *The British Council, The First Fifty Years 1934-1959*, s.6.

¹⁶ Tylor, “Cultural Diplomacy and the British Council”, s.258.

ülkelerde kimi yerlerde temsilcilikler, kimi yerde okul ve enstitüler aracılığı ile çalışmalarını devam ettirmiştir. Council faaliyetlerini diğer ülkelerin yetkilileri ile özellikle eğitim yetkilileri ile yakın işbirliği içerisinde gerçekleştirmiştir.¹⁷

II. Dünya Savaşı'nın başlaması British Councilin çalışmalarını da etkilemiştir. Council; İtalya, Polanya, Romanya, Yunanistan başta olmak üzere Avrupa'da geniş bir alanda faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır. Bununla birlikte savaş propagandaya duyulan ihtiyacı ve İngilizler açısından Council'in faaliyetlerinin önemini artırmıştır. İngilizler çalışmalarını Türkiye, İspanya, İsveç ve Güney Amerika'da sürdürmüştür.¹⁸

1. İngiliz Kültür Heyetinin Türkiye'deki Faaliyetleri'ne Başlaması

II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile birlikte savaşan taraflar Türkiye'nin kendi yanlarında savaşa girmesi için çaba sarf etmeye başlamıştır. Türkiye, 1939 yılından itibaren bilhassa İngiliz ve Alman propagandasının hedefinde yer almıştır. Her iki taraf da Türk kamuoyunu etkilemek ve Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa girmeye ikna etmek amacıyla propaganda faaliyetine girişmiştir. Yunanistan'ın işgali ve Almanya'nın Balkanlarda etkinliğini artırması Türkiye'yi daha önemli hale getirmiş bu da söz konusu devletlerin Türkiye üzerindeki propaganda faaliyetlerine hız kazandırmıştır.¹⁹

Güçlü Alman propagandasına karşı İngiltere, Türkiye'yi yanına çekmeyi ve Türkiye'deki Alman propagandasını etkisiz kılmayı hedeflemiştir. Türk hükümeti açısından, söz konusu propaganda faaliyetlerini kontrol altına almak, tarafsızlığını korumak adına önemli idi. Türkiye'nin tarafsız kalma konusundaki kararlı ve temkinli tavrına karşılık İngiltere de temkinli ve yumuşak bir propaganda yaklaşımı ortaya koymuştur.²⁰ İngilizler bir taraftan Türkiye'deki siyasi çevreler üzerinde etkili olmaya çalışırken bir taraftan da Türk kamuoyunu etkileme çabasına girişmişlerdir. Bu ise İngiltere açısından hassasiyet gerektirmiştir. Türk Hükümetinin yakın tavrına karşılık halkta ve ordunun genç subayları arasında durum Almanlar lehine idi.²¹ Bu tutumda, I. Dünya Savaşı'nda, Millî Mücadele yıllarında ve hemen sonrasında İngilizler ile olan kötü tecrübelerin hâlâ hafızalarda canlı olması ve Almanların Türkiye'de sürdürdükleri propaganda çalışmalarının etkili olduğu söylenebilir. Dolayısı ile İngilizlerin yapacağı en ufak bir yanlışlık, hükümet nezdinde olmasa da Türk kamuoyunda İngiliz karşıtlığını harekete geçirebilirdi.²² İngiliz Kültür Heyeti, Türkiye'de propaganda yapmak isteyen ancak Türk kamuoyu üzerinde olumsuz etkiye yol açmaktan çekinen ve farklı kurumlar aracılığı ile propaganda faaliyetlerine girişen İngiltere için en uygun kurumların başında yer almıştır.²³ Diğer taraftan İngiltere ile yakın ilişki kurmak isteyen Türk Hükümeti için İngiliz Büyükelçiliği yerine İngiliz Kültür Heyeti aracılığı ile bunu gerçekleştirmek tarafsızlığı korumak adına daha uygun görülmüş olabilir.²⁴

İngiliz Kültür Heyeti, 1936 yılından itibaren Türkiye'deki İngiliz çocuklarının eğitimini desteklemek amacıyla İstanbul'daki iki İngiliz lisesine yıllık burs sağlamış, heyetin Mısır temsilciliğinin kurulmasının ardından, heyetin Orta Doğu temsilcisi Dundas temaslarda bulunmak, bilgi sağlamak ve daha fazla çalışma potansiyelini araştırmak için düzenli olarak Türkiye'ye ziyaretlerde bulunmuştur.²⁵ Heyet, 1939 yılı yazında 6 Türk gazeteciyi Londra'ya davet etmiştir.²⁶ Gezide gazeteciler, British Council tarafından özenle ağırlanmış, önemli devlet adamları ve tanınmış ailelerle bir araya getirilmiş, önemli yerler gezdirilmiştir.²⁷ İngiltere'den dönen gazetecilerin

¹⁷ Fisher, *A story of Engagement*, s.15.

¹⁸ *The British Council 1934-1955*, s.33-40; Fisher, *A story of Engagement*, s.21-22.

¹⁹ Kamuran Gürün, "Türkiye'yi II. Dünya Savaşı'na Sokma Çabaları", *Belleten*, Cilt:52, Sayı:204, s.1461-1463.

²⁰ Sezer Akarcalı, *İkinci Dünya Savaşında İletişim ve Propaganda*, s.22.

²¹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, Cilt:1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s.25-26.

²² Süleyman Seydi, *1939-1945 Zor Yıllar! İkinci Dünya Savaşında Türkiye'de İngiliz-Alman Propaganda ve İstihbarat Savaşı*, Ankara: Asil Yayınları, 2006, s.5; Tekeli-İlkin, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle*, s.26.

²³ II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de propaganda ve istihbarat faaliyetleri yürüten kurumlar için bkz. Seydi, *1939-1945 Zor Yıllar*; Edward Corse, "To accustom Turkish minds to a state of belligerency": The Delicate Balance of British Propaganda in Turkey during the Second World War", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Volume 23, September 2021.

²⁴ Donaldson, *The British Council, The First Fifty Years*, s.84.

²⁵ G.A.F Dundas's *Raport on His Tour of Turkey*, British Council Arşivi, Ağustos 1940 tarihli TUR/8/2 nolu belge; White, *The British Council, The First Fifty Years 1934-1959*, s.21

²⁶ Heyette, Cumhuriyet gazetesinden Abidin Daver, Ulus gazetesinden Falih Rıfkı Atay ve Burhan Belge, Vakit gazetesinden Asım Us, Yeni Sabah gazetesinden Hüseyin Cahid Yalçın ve Anadolu Ajansından Muvaaffak Menemencioğlu yer almıştır. Erol Yüksel - Sevgi Satı, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Gazetecilerin Londra ve Berlin Gezileri ve İzlenimleri (1939-1942)", *History Studies*, 12/6, Aralık 2020, s.3404.

²⁷ Asım Us, "İftihara Değer Müşahadeler", *Vakit*, 14 Şubat 1939, s.1,3; Falih Rıfkı Atay, "Umumi Hava", *Ulus*, 23 Haziran 1939, s.1; Burhan Belge, "Londra'ya Varış", *Ulus*, 23 Haziran 1939, s.2; Falih Rıfkı Atay, "Donanma ve Gazeteler", *Ulus*, 30 Haziran 1939, s.1; Burhan Belge, "Bulduğumuz Dostluk Havası", *Ulus*, 5 Temmuz 1939, s.2.

gözlemlerinin Türk kamuoyunu İngilizler lehine etkilediği söylenebilir. Lord Loyd, dış işlerine sunduğu raporunda *“Türk Editörlerin geçen yaz bu ülkeye yaptıkları ziyaret, daha sonra bu ülke hakkındaki kamuoyunu etkilemesi yoluyla, hiç şüphesiz, Müttefik davasına sempati duyan bir tutumun oluşmasına katkıda bulunmuştur.”* değerlendirmesini yapmıştır.²⁸ Diğer taraftan İngiltere seyahatine katılan gazetecilerden Burhan Belge gezi sonrası yazdığı yazılardan birinde, *“Office, bir nevi propaganda nezaretidir. Şu var ki, resmi değildir; hükümetle doğrudan doğruya bir alakası yoktur; fakat böyle bir nezaretin yapabileceği her şeyi, ne üniformanın kılıç ucunu ne de propagandanın cüzi bir kokusunu hissettirmeden, ustalıklı ve İngilizlere mahsus olan kolaylık ve tabilik ile yapmaktadır”* tespitinde bulunmaktadır.²⁹

İngiliz Kültür Heyetinin Türkiye’deki asıl çalışmaları Kasım 1940 yılında heyetin Türkiye temsilciliğinin açılması ile başlamıştır. Michael Grant kalıcı bir İngiliz Kültür temsilciliği kurmak ve *“Türkiye ile İngiltere arasında derin ilişkiler gerçekleştirmek”* üzere Ankara’ya gelmiştir.³⁰ Grant’ın bu görev için tercih edilmesinde Türkçe biliyor olmasının önemli bir etken olduğu söylenebilir.³¹ Grant ilk günden itibaren Türk yetkililerle yakın ilişki içerisinde çalışmış ve destek görmüştür. Bilhassa millî eğitim ve iç işleri bakanlıkları ve CHP Genel Sekreterliği ile yoğun temas halinde bulunulmuştur.³² Ankara’da İngiliz Kültür Heyeti temsilciliğinin kurulmasının ardından İstanbul, İzmir, Mersin, Samsun ve Bursa’da şubeler açılmıştır.³³

Türk Hükümeti, İngiliz Kültür Heyetine destek vermekle birlikte heyetin tüm çalışmalarını kontrol altında tutma ihtiyacı hissetmiştir. Heyetin Türkiye’de çalıştıracağı kişiler hükümetin verdiği izinle çalışabilmıştır. Heyet yapacağı tüm faaliyetleri önce Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Sekreterliğine sunmuş, onun onayından sonra gerçekleştirebilmiştir. CHP Genel Sekreterliği, gerek İngiliz Kültür Heyeti yetkililerinden gerekse etkinliğin gerçekleştirildiği kurum üzerinden, etkinliği kimin verdiği, katılımın ne ölçüde olduğu ve katılımcılar üzerindeki etkisi gibi hususlar ile ilgili aldığı bilgilerle kontrolünü sürdürmüştür. Bu noktada CHP’ne bağlı kuruluşlar olan halkevlerinin, İngiliz Kültür Heyetinin çalışmalarını kontrol etmek adına da imkan sunduğu söylenebilir.

Michael Grant, Türkiye’deki çalışmalarında yalnız Türk makamlarından değil İngiliz Kültür Heyeti başkanlarından da önemli destek görmüştür. Lord Loyd’un ölümünün ardından başkanlığa getirilen Sir Malcolm Robertson, Grant ile doğrudan temas kurmuştur. Robertson, Heyetin Türkiye’deki çalışmalarını yakından görmek için 1943 yılında Türkiye’ye gelmiştir.³⁴ Ayrıca heyetin Türkiye’deki faaliyetleri için hatırı sayılır bir bütçe ve eleman sağlanmıştır. İngiliz Kültür Heyeti Türkiye temsilciliğinin II. Dünya Savaşı sonunda bütçesi 300.000 sterlindir.³⁵ Micheal Grant de Savaş zamanındaki tüm zorluklara rağmen merkezin kendisinin öğretmen, kitap, süreli yayınlar konusundaki taleplerine *“muhteşem bir şekilde”* yanıtlandığını belirleterek söz konusu desteğe dikkat çekmektedir.³⁶

Micheal Grant İngiliz Kültür Heyeti Türkiye temsilciliği başkanlığını 1945 yılına kadar sürdürmüştür. Görevi devr alan J. Bostock bir yıl bu görevde kalmış, ardından 1946-1949 yılları arasında Dr. L.R. Philips, 1949-1952 yılları arasında R.G.C. McNab İngiliz Kültür Heyeti Türkiye temsilciliğine başkanlık yapmıştır.³⁷

İngiliz Kültür Heyeti faaliyetlerini yüksek öğrenim kurumları, halkevleri, milli eğitim bakanlığı, dışişleri bakanlığı, bankalar, hastahaneler gibi farklı kurumlar üzerinden sürdürmüştür. Özellikle halkevleri, heyetin çalışmalarına ev sahipliği yapmıştır. Halkevleri 1940’lı yıllarda yurt çapına yayılmış örgüt yapısı ile cumhuriyet yönetiminin halka açılan kapısı ama aynı zamanda da halkla kültürü buluşturma noktası olarak geniş halk kesimlerine ulaşmak adına en elverişli mekanlardı. İngiliz Kültür Heyeti, Türk halkına ulaşmak hususunda başta Ankara

²⁸ White, *The British Council, The First Fifty Years 1934-1959*, s.130. İngiltere’ye Türk gazetecilerinin ziyaretleri 1942 yılında tekrarlanmıştır.

²⁹ Burhan Belge, “Londra’ya Varış”, *Ulus*, 23 Haziran 1939, s.2.

³⁰ Michael Grant-Edmund Marsden, *The British Council in Turkey 1940-1990*, Ankara: British Council and Cultural Affairs, 1990, s.1. Aynı yıl Londra’da da bir Halkevi açılmıştır. Bkz. Hakan Yaşar, “Yurt Dışında Bir Kültür Kurumu: Londra Halkevi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt:12, Sayı:45, Bahar 2010, s.177-215.

³¹ Corse, “To accustom Turkish minds”, s.900.

³² Grant-Marsden, *The British Council in Turkey 1940-1990*, s.1,7; Seydi, *1939-1945 Zor Yıllar*, s.14; White, *The British Council, The First Fifty Years 1934-1959*, 37; Donaldson, *The British Council, The First Fifty Years*, s.97. Grant, İngiliz Kültür Heyeti’nin Türkiye temsilciliğinin kuruluş süreci anlatırken, Council başkanı Lord Loyd’a Türk makamları tarafından temsilcilik açılması konusunda öneride bulunulduğunu, ancak bu kadar ilgi ve destek göreceklelerini beklemediklerini anlatmaktadır. Bkz. Grant-Marsden, *The British Council in Turkey*, s.1.

³³ Grant-Marsden, *The British Council in Turkey 1940-1990*, s.4.

³⁴ Corse, “To accustom Turkish minds”, s.900.

³⁵ White, *The British Council, The First Fifty Years 1934-1959*, s.37.

³⁶ Grant-Marsden, *The British Council in Turkey 1940-1990*, s.4-5.

³⁷ Grant-Marsden, *The British Council in Turkey 1940-1990*, s.13.

Halkevi olmak üzere İstanbul, İzmir, Bursa, Mersin gibi çeşitli şehirlerdeki halkevlerinden yararlanmıştır.³⁸ Ayrıca İngiliz Kültür Heyetinin çabaları ile İstanbul ve Ankara'daki üniversitelerde görevlendirilen İngiliz profesörler de Heyet için çalışmalarda bulunmuşlardır.³⁹

2. Ankara Halkevi

1930 yılında yaşanan Serbest Fırka tecrübesi ve Menemen Hadisesi inkılapların ve rejimin geniş kesimlere ulaşmadığını, Cumhuriyet Halk Fırkası ile halk arasında önemli bir mesafe olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte inkılapların yaygınlaştırılmasının, dolayısı ile de rejimin devamlılığının sağlanmasının kendiliğinden gerçekleşmeyeceği de anlaşılmıştır.⁴⁰ Bu noktada eğitim önemli bir araç olarak görülse de halkın önemli bir kısmının köylerde yaşıyor olması, okullaşma oranının yetersizliği, okul çağı dışındaki yetişkinlerin eğitimi önemli bir sorundur. Diğer taraftan, geniş halk kesimlerinin, rejimin hedefleri doğrultusunda eğitilmesi ve kaynaştırılması konusunda aydınlar etkin değildir. "Gençlere müşterek meşguliyet duygusu aşılamak", kültür seviyelerini yükseltmek de istenmektedir.⁴¹

CHP, inkılapları ve parti prensiplerini halka benimsetmek ve bu sayede kalıcı olmalarını sağlamak amacıyla halkevlerinin açılmasına karar vermiştir. 19 Şubat 1932 tarihinde, 14 şehirde Halkevi açılmıştır. Halkevlerinin sayısı aynı yıl 34'e çıkmıştır. Bu rakam, 1938 yılında 210'a halkevlerinin kapandığı yıl ise 479'a ulaşmıştır. Halkevleri faaliyette bulundukları 19 yıllık süre zarfında dil, tarih ve edebiyat, güzel sanatlar, temsil, spor, sosyal yardım, köycülük, halk dershaneleri ve kurslar, kütüphane ve neşriyat, müze ve sergi şubesi olmak üzere dokuz kol üzerinden çalışmalarını sürdürmüştür. Kısa sürede sayıları artarak yurdun her tarafına yayılan halkevleri, toplumda büyük bir eksikliği gidermiştir. Halk, çağdaşlaşmaya yönelik devrimlerin anlamını, içeriğini ve getirdiği yenilikleri, Halkevlerinin faaliyetleriyle hissetmiş, kültür, edebiyat ve sanatla ilgili birçok konu halkevleri bünyesinde hayat bulmuş, çağdaş yaşama ilişkin tüm etkinlikler Halkevleri çatısı altında organize edilmiştir.

İlk açılan halkevlerinden biri olan Ankara Halkevi de 1932'den 1951'e kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Ankara Halkevi başkent halkevi olması dolayısı ile evlerin en faali olduğu gibi merkezi olmayan Halkevleri için de örnek ve yol gösterici olmuştur. Talimatnamelere göre halkevi başkanları, yöre fırka örgütünün yönetim kurulu tarafından seçilirdi.⁴² Bu noktada Ankara Halkevi yönetim açısından da ayrı bir statüye sahip olmuştur. Halkevleri talimatnamesine göre Ankara Halkevi başkanını Parti Umumi İdare Heyeti belirlerken bütçesi de yine Parti Umumi Heyeti tarafından karşılanacaktır.⁴³ Söz konusu ayrıcalıkta, "ülkedeki tüm Halkevlerine kusursuz bir örnek olmasının istenmesi kadar yabancı diplomatlara ve liderlere örnek bir ulusal kuruluş olarak tanıtmak istenmiş olabilir."⁴⁴ Ankara Halkevinin başkentte bulunuyor olması dolayısıyla devleti ve Partiyi temsil ettiği düşüncesi de bunda olabilir. Bu nedenlerle Ankara Halkevi başkanının seçimi titizlikle yapılmıştır. Kurumun ilk başkanı Çanakkale mebusu Ziya Gevher Etili olmuştur. Daha sonra Erzurum milletvekili Nafi Atuf Kansu onun ardından İçel mebusu Ferit Celal Güven ve son olarak CHP Ankara il yönetiminin önemli isimlerinden ve Ankara belediye başkanı Ragıp Tüzün Ankara Halkevi başkanlığını üstlenmişlerdir.⁴⁵

Eski Türk Ocakları merkez binası 1932-1951 yılları arasında Ankara Halkevi binası olarak hizmet vermiştir. Namazgah Tepesi'ne inşa edilen bu yapı hem eski Ankara'ya hem de Çankaya'ya doğru uzanan yeni Ankara'ya hâkim bir noktaya inşa edilmiştir. Türk Ocakları faaliyetlerine göre inşa edildiği için binada, derslikler, atölye, toplantı ve konferans salonları, tiyatro ve sinema salonu, kütüphane ve idare odaları yer almıştır.⁴⁶ Bu durum Ankara Halkevine çalışmaları için önemli bir avantaj sağlamıştır.

³⁸ İngiliz Kültür Heyeti'nin Halkevlerindeki faaliyetleri için bkz. İsmail Özer, "İngiliz Kültür Heyeti(British Council) ile Halkevleri Arasındaki Kültürel Münasebetler (1939-1950)", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:14, Sayı:2, Ağustos 2010, s.95-137; Eminağ Malkoç, "1940'lı Yıllarda British Council/İngiliz Kültür Heyeti'nin Halkevleri Üzerinden Türkiye Etkinlikleri", *Türk İnkılap Tarihi Yıllığı*, Sayı:91, 2019, s.1-21.

³⁹ White, *The British Council, The First Fifty Years 1934-1959*, s.38.

⁴⁰ Kemal Karpaz, "The People's Houses in Turkey: Establishment and Growth", *Middle East Journal*, Vol. 17, No:1/2(Winter-Spring, 1963), s.58-59.

⁴¹ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Halkın Evi*, Ankara: Ulus Basımevi, 1950, s.29-30.

⁴² İsmail Özer, *Türk Modernleşmesinde Halkevleri ve Diyarbakır Halkevi Örneği*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2021, s.89.

⁴³ C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi, Ankara: Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1932, s.5.

⁴⁴ Sefa Şimşek, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932-1951*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002, s.73.

⁴⁵ Döndü Sena Gündürü, *Ankara Halkevi ve Ülkü Dergisi*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2024, s.88-91.

⁴⁶ Oğuzhan Bozdağ, *Türk Ocakları İdeolojisi ve Mimarisi (1913-1931)*, Ankara: Türk Ocakları Yayını, 2014, s.151-152;

Ankara Halkevi, ilk açıldığı günden itibaren kentin durağan sosyal yaşamına renklilik katmış, kentteki sosyo-kültürel yaşamın en gözde mekânı olmuştur. Başta aydınlar ve gençler olmak üzere Ankaralıların önemli bir uğrak yeri olmuştur. Ankara Halkevinin başkent halkevi olması dolayısı ile kentte bulunan her düzeyde partili de Halkevinin üyeleri arasında yer almıştır. Tek parti yönetiminin hâkim olduğu bir dönemde ve Halkevlerinin iktidar partisinin bir uzantısı olduğu süreçte, başkentteki çok sayıda bürokrat, aydın ve sanatçı da yine Ankara Halkevi çatısı altında toplanmıştır. Bunun yanı sıra Ankara Halkevinin gerek yönetiminde gerekse faaliyetlerinde yer alan isimlere bakıldığında dönemin CHP milletvekillerinin, Gazi Terbiye Enstitüsü ve Dil, Tarih Coğrafya Fakültesinin akademisyenlerinin, Türk Tarih ve Türk Dil Kurumu üyeleriyle, pek çok üst düzey bürokratın yanı sıra gazeteci ve aydının görev aldığı görülmektedir.⁴⁷ Ankara Halkevinin bu özelliği, diğer halkevlerinden farklı olarak, bu kurumun cumhuriyet ideolojisinin oluşmasında ve yayılmasında etkin rol oynamasını sağlamıştır.

Ankara Halkevi, 1932- 1951 yılları arasında kesintisiz ve yoğun bir şekilde çalışmalarını sürdürmekle birlikte bilhassa sosyal faaliyetlerin daha kısıtlı olduğu, sosyal mekanların ve sosyal hareketliliğin az olduğu ilk yıllarında (1932-1938) kurumun faaliyetleri başkentlilerin hayatında oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Devrim heyecanının canlı olduğu bu dönemde temsiller ve konferanslar ön planda yer almıştır. Devletin resmî tören kutlamalarının düzenleyicisi ve törenlerin mekânı Ankara Halkevi olmuştur. 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı, 30 Ağustos Zafer Bayramı, 27 Aralık Atatürk'ün Ankara'ya gelişi Ankara Halkevinde kutlanan başlıca törenler olmuştur.

Ankara Halkevi, sanatın merkezi olmaya aday Ankara'nın resim galerisidir. Spor merkezinin olmadığı Ankara'da başta güreş, boks, jimnastik ve eskrim olmak üzere Ankara Halkevi'nin spor salonu Ankaralıların spor çalışmalarına ev sahipliği yapmıştır. Edebiyat çalışmaları, yabancı dil kursları, sosyal yardım faaliyetleri, köycülük çalışmaları ve müze çalışmaları ile kurum yoğun bir mesai ortaya koymuştur.⁴⁸

İsmet İnönü Dönemi'nde Ankara Halkevi, çalışmalarını II. Dünya Savaşı'nın gölgesinde, görece daha sönük olmakla birlikte kentin sosyokültürel yaşamındaki ağırlığını sürdürmüştür. Bunda hiç şüphesiz II. Dünya Savaşı'nın ekonomik olumsuzluklarının yanı sıra Ankara'nın yeni tiyatro salonlarına, sanat galerilerine, konferans salonlarına kavuşmasının da etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Ankara Halkevi, İnönü Dönemi'nde de sayısız konferansa, toplantıya, tiyatro gösterilerine, konserlere ve sergilere ev sahipliği yapmıştır. Köycülük şubesinin ulaştığı köylerin sayısında büyük bir artış olmuştur. Güzel sanatlar şubesi yalnız batı müziğini değil Türk halk müziğini de halka tanıtmaya ve sevdirmeye misyonunu üstlenmiştir. Bu dönemde edebiyat, resim ve fotoğrafçılık alanlarında düzenlenen yarışmalar ile genç sanatçı ve edebiyatçılar desteklenmeye çalışılmıştır. Sosyal yardım faaliyetleri, II. Dünya Savaşı'nın olumsuz ekonomik etkilerinin yoğun hissedildiği yıllarda daha öne çıkmıştır. Yine Atatürk Dönemi'nde olduğu gibi törenlerin başlıca mekanlarından biri olmaya devam etmiştir. Bilhassa Atatürk'ü anma törenlerinin Ankara'daki merkezi Atatürk'ün geçici kabrinin bulunduğu Etnoğrafya Müzesi yanı başındaki Ankara Halkevi olmuştur. İnönü Günü ve Lozan Günü önceki dönemdeki resmi kutlamalara eklenmiştir.⁴⁹ Sergiler yine Ankara Halkevinin öne çıkan etkinlikleri içerisinde yer almıştır.

Ankara Halkevinin başkent sosyokültürel yaşamında etkisi 1951 yılına kadar devam etmekle birlikte Sergievi, Büyük Tiyatro, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Devlet Konservatuarı gibi kurumlarının da kentin sosyo kültürel yaşamında yer almaya başlamaları ile azalmaya başlamıştır. 1946 yılında çok partili yaşama geçişin ardından muhalefetin halkevlerine yönelik eleştirileri halkevlerine verilen maddi desteklerin azalmasına neden olurken çok partili yaşama geçilmesi ile birlikte halkın, özellikle aydınların bir kısmı halkevlerinden uzaklaşmaya başlamıştır.⁵⁰

Söz konusu değişimlere rağmen 1950 yılı ortalarına kadar Ankaralıları için önemli bir kültür merkezi olma özelliğini koruyan Ankara Halkevi için 1950'de yapılan seçimler dönüm noktası olmuştur. Seçimlerde CHP'nin iktidarı kaybetmesi ile CHP ve onun maddi desteğine bağlı olan halkevleri önemli bir maddi sıkıntı sürecine girmiştir. Bütçesinin önemli bir kısmı CHP parti merkezinden gönderildiği için Ankara Halkevi de 1950

⁴⁷ Göndürü, *Ankara Halkevi ve Ülkü Dergisi*, s.343.

⁴⁸ Bkz. *Ankara Halkevi Bir Yıl İçinde 300.000 Yurttaş Çatısı Altında Topladı*, Ankara: 1936; *Ankara Halkevi Bir Yıl İçinde 384.793 Yurddaşı Çatısı Altında Topladı*, Ankara: 1937; *Ankara Halkevi Bir Yıl İçinde 475.651 Yurddaşı Çatısı Altında Topladı*, Ankara: 1938; *Ankara Halkevi Bir Yıl İçinde 408.673 Yurddaşı Çatısı Altında Topladı*, Ankara: 1939; *Ankara Halkevi İçtimai Yardım Şubesinin 1934 Çalışma Raporu*, Ankara: 1935.

⁴⁹ Bu değişiklik hiç şüphesiz İnönü Savaşlarına ve Lozan Barış Antlaşması'na imza atan kişinin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmasından kaynaklanmaktadır.

⁵⁰ Halim Baki Kunter, *Kuruluşlarının 32. Yıldönümünde Halkevleri*, İstanbul: Halkevleri Genel Merkezi Yayınları, 1964, s. 121.

haziranından itibaren giderek artan maddi zorluk içerisinde girmiştir.⁵¹ Bu durum Ankara Halkevinin çalışmalarının daha da azalmasına neden olmuştur. Hiç şüphesiz, Ankara Halkevinin CHP'ne ait görülmesi ve iktidarı devralan DP'nin halkevlerinin faaliyetlerini engellemeye yönelik tutum ve davranışları da söz konusu gidişatta etkili olmuştur. Halkevlerine ve CHP'ye ait malların hazineye intikaline dair kanunun 11 Ağustos 1951 tarihinde yayınlanmasının ardından Ankara Halkevine ait bina ve malların hazineye intikali gerçekleşmiş ve Ankara Halkevi 19 yıllık hizmet sürecini tamamlamıştır.

3. İngiliz Kültür Heyetinin Ankara Halkevindeki Faaliyetleri

İngiliz Kültür Heyeti'nin Türkiye temsilciliğinin Ankara'da açılmış olması ve 1940 yılı itibari ile Ankara'nın en önemli kültür merkezinin Ankara Halkevi olması dolayısı ile heyet faaliyetlerini öncelikli olarak Ankara Halkevi üzerinden gerçekleştirmiştir. Ankara Halkevi Türk kamuoyunu etkilemek isteyen İngiliz Kültür Heyeti için de en uygun mekanlardan biridir. Hem ülkenin önde gelen aydın ve bürokratları hem de her kesimden Ankaralıyı çatısı altında birleştiren bir kurumdur. Diğer taraftan halkın kültür seviyesini ve yabancı dil bilirliliğini artırmak isteyen Türk hükümeti için de İngiliz Kültür Heyetinin faaliyetleri mühim bir fırsat olarak da değerlendirilmiş olabilir. Bu çalışmaların büyük bir kısmının ücretsiz olması da bu anlamda kayda değerdir. Ayrıca savaş yıllarında azalan faaliyetlerine canlılık kazandırmak adına CHP Genel Sekreterliği ve Ankara Halkevi yönetimi açısından da cazip görülmüş olabilir.

İngiliz Kültür Heyeti, 1940-1950 yılları arasında Ankara Halkevinde, CHP Genel Sekreterliğinin izni, bilgisi ve kontrolü altında başta İngilizce dersleri olmak üzere konferans, sergi, film gösterileri gibi etkinlikler düzenlemiştir.

3.1 İngilizce Kursları

Dil, kültürün tanıtımında ve kültür alışverişinde en etkin araçlardan biridir. İngiliz kültürünü anlatmak ve yaymak gayretindeki İngiliz Kültür Heyeti için de İngilizce kursları en öncelikli faaliyeti teşkil etmiştir. Kurum, diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'deki faaliyetlerine dil kursları ile başlamıştır. İngilizce kurslarının yalnız Ankara'da değil, İngiliz Kültür Heyetinin Türkiye genelinde yürüttüğü faaliyetler içerisinde en öne çıkan etkinliği olduğu söylenebilir. Halkevleri için de yabancı dil kursları önemli bir çalışma alanı oluşturmuştur.

Esasında yabancı dil kursları Ankara Halkevinin de kurulduğu günden itibaren, öne çıkan faaliyetleri içerisinde yer almıştır. Halkevinin yabancı dil kursları, İngilizce, Fransızca ve Almanca olmak üzere üç dil üzerinden verilmiştir. 1939 yılına gelindiğinde halkevlerinde düzenli ders verecek İngilizce öğretmeni bulmakta zorlandığını dile getirmiş, 1940 yılı şubat ayında CHP Genel Sekreterliği maarif vekaletine gönderdiği yazısında bakanlığın okullarda İngilizce dersi için getireceği öğretmenden halkevlerinin de yararlanması talebini iletmıştır. Bakanlık da cevap yazısında Türk Maarif Cemiyeti Kolejinde ders vermek üzere *British Council* aracılığı ile iki öğretmenin getirildiği, eğer istenirse Halkevleri ve okullarda ders vermek üzere öğretmenlerin ücretinin bir kısmının bakanlıkça karşılanması koşulu ile *British Council*'in daha fazla sayıda öğretmen ayarlamaya hazır olduğu bilgisine yer verilmiştir.⁵² Nitekim, Ankara Halkevinin 1940 yılı faaliyetleri anlatırken İngilizce dersinin "*dost memleketi temsil eden sayın İngilizlerden biri tarafından*" verildiği belirtilmektedir.⁵³ Böylece İngiliz Kültür Heyetinin Ankara Halkevindeki faaliyetleri daha heyetin Türkiye'deki temsilciliği resmen kurulmadan başlamıştır.

1940 yılı Kasım ayında, İngiliz Kültür Heyeti'nin başkent Ankara'da temsilcilik açmasının ardından heyetin Türkiye başkanı Grant, İngilizce dersleri için Ankara Halkevi ile temasa geçmiştir. Grant'in ücret ödenip ödenemeyeceği sorusuna Ankara Halkevinin İngilizce öğretmenleri için ücret ödeyemeyeceğini bildirmesi üzerine, "*dost ve müttefik bir memleketin*" Ankara Halkevi gibi önemli bir kurumuna bu hizmeti ücretsiz sunabilecekleri teklifinde bulunmuştur.⁵⁴

Yabancı dil kursları, Ankara Halkevinin kurulduğu 1932 yılından itibaren İngilizce, Fransızca ve Almanca olmak üzere üç dil üzerinden verilmiştir. Ancak 1941 yılına gelindiğinde Almaca ve Fransızca kursları açılmamış, yalnızca İngilizce kursu verilmiştir. Bunun CHP Genel Sekreterliğinin insiyatifi ile gerçekleşmiş olması büyük ihtimal gözükmemektedir. Zira, 1940 yılında düzenlenen yabancı dil kursunda İngilizce ve Fransızca dersi haftada

⁵¹ Nurcan Toksoy, *Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak Halkevleri*, Ankara: Orion Yayınları, 2007, s. 109; Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 2000 s. 196.

⁵² T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) 490.1.0.0/1018.922.1.

⁵³ *Ankara Halkevine 1940 Yılı İçinde 635.501 Yurddaş Gelmiştir*, Ankara: Ulus Basımevi 1941, s.36.

⁵⁴ BCA, 490.1.0.0/1018.922.1.

bir gün, Almanca dersi 2 gün verilmiştir.⁵⁵ Bu da Almanca dersine daha yoğun ilgi olduğunu göstermektedir.⁵⁶ Bu nedenle katılım olduğu halde sonraki sene yalnız İngilizce dersinin verilmesinin parti yönetiminin kararı sonucu olduğu ileri sürülebilir.⁵⁷

Ankara Halkevinde İngilizce dersleri yaz dönemi (öğrenciler için) ve kış dönemi (yetişkinler için) olmak üzere iki dönem olarak tertip edilmiştir.⁵⁸ Zamanla her iki dönem için de mevcut sayılar (öğretmen, sınıf ve öğrenci bazında) artmıştır., 1940 yılında İngiliz Kültür Heyetinden gelen bir öğretmen ile İngilizce dersi üç sınıfta sürdürülürken bu sayı 1941 yılında 2 öğretmene ve 6 sınıfa çıkmış⁵⁹, Ekim 1944-Mayıs 1945 döneminde İngiliz Kültür Heyetinden 5 öğretmen 19 sınıfta 523 kişiye ders vermiştir.⁶⁰

1942 yılına gelindiğinde İngiliz Kültür Heyetinin gerek Ankara Halkevinde gerekse diğer Halkevlerindeki kurs faaliyetleri daha da yoğunlaşmıştır. CHP Genel Sekreterliği, İngiliz Kültür Heyeti tarafından verilen İngilizce derslerini daha fazla kontrol etme ihtiyacı hissetmiştir. Haziran 1942'de İngiliz Kültür Heyetinin ders verdiği Halkevlerinden İngilizce dersler hakkında izahat almıştır. Halkevlerine gönderilen bir başka yazıda İngilizce dersi için kendilerine parti yönetimince bildirilen isimler dışında kimsenin görevlendirilmemesi istenmiştir. Ankara Halkevi yönetiminden de Halkevindeki İngilizce dersleri hakkında rapor istenmiştir.⁶¹

Ankara Halkevi yönetiminin CHP Genel Sekreterliğine verdiği rapora göre heyet tarafından verilen İngilizce derslerinde çalışacak öğretmenler hakkında tetkik yapıldığı, Halkevinin Halk Dershaneleri ve Kurslar şubesi başkanının denetimine verildiği ayrıca İngilizce bilen Emniyeti Umumiye Müdürlüğü arşiv memuru Kemal Somer kurslar şefi olarak ders zamanlarında kurslara nezaret ederek dersleri kontrol etmiş ve yönetime bilgi vermiştir. Aynı rapora göre dersler hiç bilmeyenler, az bilenler ve daha iyi bilenler olmak üzere 3 seviyeye göre verilmiştir. İngilizce derslerini takip eden öğrencilerin çoğu memur ve bankacılardan oluşmaktadır. İçlerinde mühendis, doktor ve öğretmenler de vardır.⁶²

Aynı günlerde İngiliz Kültür Heyeti tarafından halkevlerindeki İngilizce dersi için kullanılan ders materyali de yine parti yönetimince kontrol edilmiştir. Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi hocalarından İrfan Şahinbaş'tan İngiliz Kültür Heyeti'nin İngilizce dersleri için kullandığı Essential English for Foreign Students kitabını incelemesi istenmiştir. Şahinbaş raporunda söz konusu kitapta propaganda niteliğinde bir veriye rastlanmadığını bildirmiştir.⁶³

1942 yılı ortalarından itibaren heyetin Ankara Halkevindeki tüm faaliyetleri CHP Genel Sekreterliğinin onayı ve kontrolü altında olmuştur. İngilizce kursu da bu doğrultuda gerçekleşmiştir. İngiliz Kültür Heyeti dersi verecek hoca/hocaların isimlerini CHP Genel Sekreterliğine sunmuş, Genel Sekreterlik de Ankara Halkevi yönetimine bildirmiştir. Daha sonra da Genel Sekreterlik, bildirilen isimlerin Halkevinde ders verip vermediği, hangi öğretmenin hangi sınıflarda ders verdiği ve derslerin seyri hakkında Ankara Halkevi yönetiminden bilgi vermesini istemiştir.⁶⁴

CHP Genel Sekreterliği, Temmuz 1942'de de Maarif Vekaletinden halkevlerinde verilen İngilizce kurslarının denetimini rica etmiştir. Bu talep üzerine Maarif Müfettişlerinden Muhittin Akdik, Ankara Halkevinin yaz dönemi

⁵⁵ "Halkevinde Yabancı Diller Kursu", *Ulus*, 14 Mart 1940, s.2.

⁵⁶ Verilen rakamlara göre 1939 yılında Ankara Halkevinde verilen İngilizce dersine 3192, Almanca dersine 4210, Fransızca dersine 4913 kişi devam etmiştir. "Ankara Halkevi'nin Senelik Çalışmaları", *Ulus*, 25 Şubat 1940, s.7.

⁵⁷ Ankara Halkevi'nde yalnız İngilizce dersi verilmesine karşılık İstanbul'da bazı Halkevlerinde Almanca dersi verilmeye devam edilmiştir. Bkz. *BCA*, 490.1.0.0/1018.922.1.

⁵⁸ "Halkevlerinde İngilizce Kursları", *Ulus*, 27 Mart 1942, s.4; "Ankara Halkevi İngilizce Kursları", *Ulus*, 16 Birinciteşrin 1942, s.6.

⁵⁹ 15 Şubat 1941 tarihli *Ulus* gazetesinde yer alan haberde kursa yoğun ilginin olduğu ve pek çok öğrencinin bundan yararlanmadığı bu nedenle ilave sınıflar açabilmek için yeni bir öğretmen temin edildiği bildirilmektedir. "Halkevinde İngilizce Kursu", s.2.

⁶⁰ *BCA*, 490.1.0.0/1017.920.1; *BCA*, 490.1.0.0/1018.922.1. İngiliz Kültür Heyeti'nin Ankara Halkevi'nde başlayan İngilizce kursları zamanla İstanbul ve İzmir'deki Halkevleri ile Mersin, Samsun, Çanakkale, Manisa Halkevleri başta olmak üzere 18 Halkevinde sürdürülmüştür. Ayrıca heyet, Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi, Gazi Terbiyesi Enstitüsü, bakanlıklar gibi farklı kuruluşlara da İngilizce desteği sağlamıştır. Micheal Grant'in verdiği rakamlara göre İngiliz Kültür Heyeti, Mart 1942 itibari ile Türkiye genelinde 3.000, 1943 yılında 4510 kişiye İngilizce dersi vermiştir. Bu sayı sonraki yıllarda 8.013 kişiye ulaşmıştır. Bkz. Grant-Edmond, *The British Council in Turkey 1940-1990*, s.2.

⁶¹ *BCA*, 490.1.0.0/1017.920.1; *BCA*, 490.1.0.0/1017.921.1; *BCA*, 490.1.0.0/1018.922.1; *BCA*, 490.1.0.0/735.8.1.

⁶² *BCA*, 490.1.0.0/1018.922.1.

⁶³ *BCA*, 490.1.0.0/1018.922.1; Özer, "İngiliz Kültür Heyeti(British Council) ile Halkevleri Arasındaki", s.109.

⁶⁴ *BCA*, 490.1.0.0/1017.920.1; CHP Genel Sekreterliği, İngiliz Kültür Heyeti'nin faaliyette bulunduğu tüm Halkevlerinde bu uygulamayı gerçekleştirmiştir. Bkz. *BCA*, 490.1.0.0/1018.922.1.

İngilizce kursunu teftiş etmiştir. Akdik'in raporunda Ankara Ticaret Mektebi binasında yapılan derslerin dört seviyeye ayrılarak verildiği, daha çok öğrencilere yönelik olan kursta Naci Kenter'in tercümanlık yaptığı, bilhassa gramer anlatımında öğretmene yardımcı olduğu ve öğretmenlerin ders verme konusunda başarılı olduklarına yer verilmektedir.⁶⁵ Maarif vekaletinin tespit edebildiğimiz bir diğer teftişi 1944 yılında gerçekleşmiştir. Aynı müfettiş tarafından yapılan teftişte Ankara Halkevinin kış dönemi incelenmiştir. Rapora göre; 590 kişinin kayıt yaptırdığı derslere devam sayısı 257 ye sınıf sayısı dönem başında 18'iken bu rakam 15'e düşmüş, öğrenciler içerisinde çoğunluğu subaylar, askeri doktorlar, memurlar ve bankacılar teşkil etmekte, derslerde Essential English for Foreign Students kitabı kullanılmaktadır. Ayrıca İngilizce derslerinin verildiği Ankara Halkevinin üst katındaki 4 küçük odanın elverişsiz olduğu daha elverişli bir ortama ihtiyaç olduğu, kursa ait ve kursu yürüten hocalarca oluşturulan 104 kitaptan oluşan bir kütüphane bulunduğu kaydedilmiştir.⁶⁶

Ankara Halkevindeki İngilizce dersleri için zaman zaman halkevi binası kullanılmakla birlikte daha çok Ticaret Lisesi binasından faydalanılmıştır.⁶⁷ Kursun lise binasındaki yakıt, elektrik gibi giderleri Ankara Halkevi tarafından karşılanmıştır. Ayrıca Ticaret Lisesindeki idari memurların ve hizmetlilerin İngilizce dersleri dolayısı ile yaptığı mesaipleri için de ödemeler yapılmıştır.⁶⁸ İngiliz Kültür Heyeti, İngilizce kursunu önemli bir süre ücretsiz olarak vermiştir.⁶⁹ 1942-1949 yılları arasında İngiliz Kültür Heyetine İngilizce dersleri verilmesine karşılık bir ücret ödendiğine dair bir kayda ulaşılamamıştır. Muhtemeldir ki öğrencilere verilen ders materyalleri de Heyet tarafından karşılanmıştır. Dolayısı ile ilk yıllarda halkevi yönetimince öğrencilerden de herhangi bir ücret talep edilmemiştir.

Halkevinin İngilizce kurslarında 1940 yılından 1947 yılına kadar İngiliz Kültür Heyeti üyesi İngiliz öğretmenler çalışmıştır. Ankara Halkevinde İngilizce derslerini yürüten İngiliz Kültür Heyeti üyeleri aynı zamanda Ankara'da bulunan diğer eğitim kurumlarında İngilizce öğretmenliği yapan kişilerdir.⁷⁰ 1942 senesinde Halkevinde ders veren Lucas ve Piddok Harp okulunda, Mr. Leech ve Mr. Crous Maarif Kolejinde öğretmenlik yapmıştır.⁷¹ Mr. Bell Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesinde, Profesör Gatenby Gazi Terbiye Enstitüsü'nde görevde bulunmuştur.⁷² 1941-1942 devresinde İngiliz Kültür Heyeti, 4 İngilizce öğretmeni ile Ankara Halkevindeki İngilizce derslerini sürdürmüştür: Roland Lucas, Maurice Vincent Piddok, Cliford Edmond Leech ve Mrs. Crous. Kursların 1942-1943 devresine bu isimlerle başlanmış ancak 1943 yılında Roland Lukas, Mr ve Mrs. Parkhause, Mr. Zinley kadroyu oluşturmuştur. 1943-1944 kurs devresinde Miss Campien, Miss Hawlett, Mr. Naylor ve Mr Bell görev almıştır. Bu kurs döneminde mevcut dil kurslarına ilaveten İngiliz edebiyatı dersleri de vermeye başlanmıştır.⁷³ 1944-1945 devresinde Ankara Halkevinde ders veren İngilizce öğretmenlerinin sayısı 5 çıkmıştır. Bu devrede A.J. Tucker, H.R. Tucker, E. Casey, J. Bell ve G. H. Seaton görev alan isimlerdir. 1945-1946 kurs döneminin ilk yarısında İngiliz Kültür Heyeti'nin görevlendirdiği öğretmen sayısı tekrar 4'e düşmüştür. G. Close-Brooks, H. Risely Tucker, A.J. Tucker ve E.S. Ragg İngilizce derslerini yürütmüştür.⁷⁴ Yılın ikinci yarısında öğretmen sayısı tekrar beşe çıkmış, G. Close-Brooks, E.S. Ragg, Percy Gordon Wimberly, P.M.K. Sweeting ve Falcia Hare İngiliz Kültür Heyeti adına dersleri sürdürmüştür.

1940'ların sonlarına doğru İngiliz Kültür Heyetinin, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Avrupa'da yeniden yapılanma sürecine girmesi, yaşadığı finansal sorunlar ve eleman sıkıntısı heyetin Türkiye'deki faaliyetlerini de etkilemiş, Mersin, Adana ve İzmir ofisleri kapatılırken, Ankara ve İstanbul ofisleri varlığını sürdürmüştür.⁷⁵ Söz konusu durum İngiliz Kültür Heyetinin Ankara Halkevinde sürdürdüğü İngilizce derslerine de yansımıştır. 1947 yılına kadar yoğun olan ve yalnız İngiliz hocalar tarafından verilen İngilizce kursundaki öğretmen sayısı 1947 yılında ikiye düşmüş ve heyet ilk defa Türk bir İngilizce öğretmeni görevlendirmiştir. 1947 senesinde Ankara Halkevindeki İngilizce dersi için İngiliz Kültür Heyeti tarafından CHP Genel Sekreterliğine Mr.

⁶⁵ BCA, 490.1.0.0/1018.922.1.

⁶⁶ BCA, 490.1.0.0/1018.922.1.

⁶⁷ Ticaret Lisesi Ankara Halkevi binasının karşısında yer almaktadır. Giderek artan yabancı dil sınıfları için yer ihtiyacı evin yakınındaki bu bina ile karşılanmıştır.

⁶⁸ BCA, 490.1.0.0/803.193.1; "İngilizce Yaz Kurslarına Devam Eden Küçüklere", *Ulus*, 16 Temmuz 1941, s.2.

⁶⁹ 1942-1949 yılları arasında İngiliz Kültür Heyetine İngilizce dersleri verilmesine karşılık bir ücret ödendiğine dair bir ödeme kaydına ulaşılamamıştır.

⁷⁰ BCA, 30.10.0.0/201.375.23; BCA, 30.18.1.2/108.26.11; BCA, 490.1.0.0/1018.922.1.

⁷¹ BCA, 490.1.0.0/1018.922.1.

⁷² BCA, 30.10.0.0/201.375.23.

⁷³ BCA, 490.1.0.0/1018.922.1.

⁷⁴ BCA, 490.1.0.0/1018.920.1.

⁷⁵ Grant-Marsden, *The British Council in Turkey 1940-1990*, s.7-8.

Anagnan ve Mahire Kuran'ın isimleri bildirilmiştir.⁷⁶ 1949'a gelindiğinde Heyetin Ankara Halkevinde verdiği İngilizce dersleri yalnız bir hoca tarafından verilmiştir.

Diğer taraftan, İlk defa 1947 yılında, bir defaya mahsus olmak üzere kurs ücretlerine karşılık 5 lira alınmaya başlanmıştır.⁷⁷ İktidarın el değiştirdiği 1950 yılında İngiliz Kültür Heyetine, İngilizce dersleri için Ankara Halkevi tarafından ödeme yapıldığı görülmektedir. Söz konusu ödeme öğrencilerden toplanan para ile karşılanmıştır.⁷⁸ Bu değişimlerde Avrupa'da yeni şubeler açan heyetin eleman ihtiyacı kadar Türkiye'de Türk siyasetinde yaşanan değişim ve halkevleri üzerinden başlayan tartışmanın da etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca Ankara'da başta üniversiteler olmak üzere farklı kurumlar üzerinden İngilizce derslerinin veriliyor olması da hiç şüphesiz Ankara Halkevinde verilen derslerin azalmasında etki etmiş olmalıdır. Bunlara ek olarak halkevine verilen maddi desteğin azalması, iktidarın Demokrat Parti'ye geçmesi ile birlikte Ankara Halkevinin ciddi maddi sıkıntılar yaşaması da etkili olmuştur.

Ankara Halkevi yönetimi, İngiliz Kültür Heyeti üyelerinin halkevinde verdiği derslere karşılık heyet üyelerine Türkçe dersi verilmesini sağlamış ve bunun ücreti Ankara Halkevinin bütçesinden karşılanmıştır. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi hocalarından İrfan Şahinbaş, İngiliz Kültür Heyeti üyelerine Türkçe dersleri vermiş ve buna karşılık halkevinden ücret almıştır.⁷⁹

3.2. Konferanslar

Konferanslar İngiliz Kültür Heyetinin ilk kurulduğu günden itibaren geniş kitlelere ulaşmada başvurduğu etkinliklerden biridir. Aynı şekilde Ankara Halkevi de konferansları geniş halk kitlelerinin kültür seviyesini yükseltmek adına etkin şekilde kullanmaya çalışmıştır. Ankara Halkevi 1.000 kişilik konferans salonu ve Ankara'nın en gözde mekanlarından biri olması nedeni ile heyetin konferanslarına ev sahipliği yapmıştır. Halkevinin gerek geniş kesimlere hitap eden yapısı gerekse halkevindeki konferansların en önemli müdaviminin münevverler olması İngiliz Kültür Heyetinin konferanslarını Ankara Halkevinde gerçekleştirmesinde etkili olduğu öne sürülebilir.

Yabancı dil kurslarında olduğu gibi Ankara Halkevinde düzenlenecek konferans için CHP Genel Sekreterliğinden izin alınmıştır. Konferans programı Genel Sekreterliğin izin ve onayına sunulmuş, Genel Sekreterlik de Ankara Halkevine bu konuda görev ve müsaade vermiştir. Yine halkevinden ve İngilizlerden konferanslar için rapor istenmiştir.⁸⁰ Bunların yanı sıra verilecek konferansta yapılacak konuşma metnin de CHP Genel Sekreterliğine etkinlik öncesinde Türkçe ve İngilizce olarak sunulduğu da anlaşılmaktadır.⁸¹

İngiliz Kültür Heyetinin Ankara Halkevinde düzenlediği konferanslar ilk yıllarda eğitim üzerine sonraki yıllarda eğitim, sağlık, edebiyat, kentleşme, mimari, spor gibi daha geniş yelpazedeki konulardan oluşmuştur. Yine İngiliz Kültür Heyetinin konferansları ilk zamanlarda ya İngiltere'den misafir gelen İngiliz Kültür Heyeti mensubu ya da Türkiye'de bulunan İngiliz Kültür Heyeti üyesi profesörler tarafından verilirken sonraki süreçte heyetin Ankara temsilciliğinde bulunan öğretmenlerce verilmiştir. Herkese açık olan bu konferanslar İngilizce verilmiş, konferansta hazır bulunan bir tercüman aracılığı ile dinleyiciler için tercüme edilmiştir.⁸² Bunların yanı sıra heyet üyeleri halkevinde verdikleri konferansların pek çoğunda projeksiyondan da faydalanmış ve konuya dair resim ve fotoğraflar ile konuşmalarını pekiştirmişlerdir. Kimi zaman da konferansa dair film gösterilmiştir.

İngiliz Kültür Heyetinin Ankara Halkevindeki ilk konferansının C.A.F. Dundas tarafından "*Yakın Şarkın İktimai ve İktisadi Hayatı*" üzerine 29 Ocak 1941 tarihinde yapılması planlanmıştır. Dundas, İngiliz Kültür Heyetinin Ortadoğu sorumlusudur. Heyetin Ankara'da, dolayısı ile Türkiye'de ilk konferansının, İngiliz Kültür Heyetinin Ortadoğu sorumlusu tarafından verilmesi kararı anlamlıdır. Ancak bahsi geçen etkinlik gerçekleştirilememiştir.⁸³

⁷⁶ BCA, 490.1.0.0/1018.922.1. Yine 1949 yılında İngilizce öğretmenini Ahmet Uysal, Ankara Halkevi'nin İngilizce kurslarında görev almıştır. BCA, 490.1.0.0/810.213.1; BCA, 490.1.0.0/810.214.1; BCA, 490.1.0.0/810.215.1; BCA, 490.1.0.0/810.216.1; BCA, 490.1.0.0/810.217.1.

⁷⁷ "İngilizce Kurslarına Namzet Kaydolanları Çağrı", *Ulus*, 5 Ekim 1947, s.2.

⁷⁸ Ankara Halkevi, İngiliz Kültür Heyetine İngilizce kurs masraflarına karşılık olmak üzere Şubat 1950'de 1.500 lira, Aralık 1950'de de 3.700 lira ödeme yapmıştır. Bkz. BCA, 490.1.0.0/814.225.1; BCA, 490.1.0.0/817.235.1

⁷⁹ BCA, 490.1.0.0/1017.920.1.

⁸⁰ BCA/490.1.0.0/1017.920.1.

⁸¹ BCA, 490.1.0.0/735.8.1.

⁸² Tercüme etme görevini genelde üniversite hocaları tarafından üstlenmiştir.

⁸³ Dundas bahsi geçen tarihte Ankara'ya gelmiş ancak rahatsızlığı sebebi ile konferans ileri bir tarihe ertelenmiştir. Konferansın gerçekleştirilmesine dair bir kayda rastlanmamıştır.

İngilizlerin Ankara Halkevindeki ilk konferansı Londra Üniversitesi pedagoji profesörü H.R. Hamley'in 9 Mayıs 1941 tarihinde verdiği "*İngiliz terbiyesinin ruhu*" konulu konuşmasıdır. Konferans, doçent İrfan Şahinbaş tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁸⁴ Profesör Hamley'in daha sonra Haziran ayı içerisinde "*İlk çocukluk*" (2 Haziran 1941), "*Çocukluk*" (3 Haziran 1941), "*Gençlik*" (4 Haziran 1941) ve "*Harp zamanında Çocuklar*" (5 Haziran 1941) başlıklı konferanslar gerçekleştirilmiştir.⁸⁵ Yine 1941 yılı Ekim ve Kasım ayları içerisinde Ankara Halkevinde İngiliz profesörler Symes, C.E. Bazzel, Curgenvin, Crews, Tomlin'in katılımlarıyla "İngiliz Edebiyatı'nın Geçirdiği Devirler" hakkında bir dizi konferans düzenlenmiştir⁸⁶

İngiliz Kültür Heyeti, 1942 yılında Ankara Halkevinde yalnız bir konferans düzenlemiştir. Tanınmış futbolculardan W. J. Bagget "*İngiliz sporu*" üzerine bir konuşma yapmış, ardından konu ile ilgili film gösterilmiştir.⁸⁷ Heyetin 1943 yılındaki ilk konferansı, 19 Mart 1943 tarihinde Leigh Astor tarafından İngiliz resim sanatı hakkında verilmiştir. Bu etkinlik Ankara Halkevinde bir gün önce açılan "*İngiliz Resim ve Grafik Sanatları*" sergisi doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.⁸⁸ Aynı yıl Ankara Halkevi'nde Profesör Hamley'in çocuk psikolojisi üzerine üç konferansı olmuştur.⁸⁹ Profesör İfor Evans da eğitim üzerine konuşma yapmıştır.⁹⁰ Yine aynı yıl profesör Gatenby dil öğrenme üzerine iki konferans vermiştir.⁹¹

Heyet konferanslarına 1944 yılında da devam etmiştir. Londra Üniversitesi hukuk profesörü Clive Perry İngiliz adli sistemi hakkında 23 ve 24 Martta iki konferans vermiştir.⁹² Bunu İstanbul Üniversitesi profesörü Thomas Royds'un nisan ayındaki yıldızlar konulu konferansı takip etmiştir.⁹³ Temmuz 1944'te İngiliz Kültür Heyeti öğretmenlerinden John Bell modern ziraat ve sanayide teknik öğretim konularında konuşmuştur.⁹⁴ Bir başka İngiliz Kültür Heyeti öğretmeni Charles Plume da ağustos ayında İngiltere'de sosyal yardım hizmetleri konulu iki konferans vermiştir.⁹⁵

1945 yılında heyetin, konferanslar açısından daha aktif olduğu görülür. Bu yıldan itibaren İngiliz Kültür Heyeti'nce Ankara Halkevinde düzenlenen konferanslarda görev alan konuşmacılar yalnız İngiliz Kültür Heyeti öğretmenleridir. İngiliz Kültür Heyetinin 1945 yılında Ankara Halkevinde verdiği konferansları şöyle sıralayabiliriz:

- S.C. Plume, "*İngiltere'de Mülki İdare Tarihi ve Teşkilatı*" (10 Ocak 1945)⁹⁶
- S.C. Plume, "*İngiltere'de Mülki İdarenin Gördüğü Hizmetler*" (17 Ocak 1945)⁹⁷
- "Pamuğun Bükülmesi ve Dokuma" (24 Ocak 1945)⁹⁸
- İ.E. Jago, "*İskoçya*" (31 Ocak 1945)⁹⁹
- Livingston, "*Boks*" (8 Şubat 1945)¹⁰⁰
- A.J. Tucker, "*İngiliz Aile Ocağı*" (14 Şubat 1945)¹⁰¹

⁸⁴ "Halkevinde İngiliz Terbiyesi'nin Ruhu Mevzulu Konferans", *Ulus*, 9 Mayıs 1941, s.2; "Prof. Hamley'in Halkevinde Verdiği Değerli Konferans", *Ulus*, 14 Mayıs 1941, s.2.

⁸⁵ "Profesör H.R. Hamley'in Halkevindeki Konferansları", *Ulus*, 30 Mayıs 1941, s.1.

⁸⁶ Özer, "İngiliz Kültür Heyeti(British Council) ile Halkevleri Arasındaki"s.106; *BCA*, 490.1.0.0/1019.924.3.

⁸⁷ "Halkevinde Konferans (İngiliz Spor)", *Ulus*, 21 Mayıs 1942, s.4.

⁸⁸ "İngiliz Resim Sanatı Hakkında M. Leigh Astor'un Dün Halkevinde Verdiği Konferans", *Ulus*, 20 Mart 1943, s.2.

⁸⁹ "Halkevinde Konferans", *Ulus*, 12 Mayıs 1943, s.2; "Profesör Hamley'in Konferansları", *Ulus*, 13 Mayıs 1943, s.2.

⁹⁰ "Profesör İfor Evans Bugün Konferans Verecek", *Ulus*, 26 Mayıs 1943, s.2.

⁹¹ "Dil Öğrenimine Dair Halkevimizde İki Konferans Verilecek", *Ulus*, 15 Kasım 1943; "Halkevimizde Profesör Gatenby bugün Bir Konferans Verecek", *Ulus*, 17 Kasım 1943, s.2.

⁹² "Halkevinde Konferans", *Ulus*, 23 Mart 1944, s.2; "Halkevinde Konferans", *Ulus*, 24 Mart 1944, s.2.

⁹³ "Halkevinde Konferans", *Ulus*, 27 Nisan 1944, s.2. *BCA*, 490.1.0.0/735.8.1.

⁹⁴ "Halkevinde Modern Ziraat Hakkında Konferans", *Ulus*, 16 Temmuz 1944, s.2; "Halkevinde Sanayide Teknik Öğretim Hakkında Konferans", *Ulus*, 23 Temmuz 1944, s.2.

⁹⁵ "Halkevinde Konferans", *Ulus*, 12 Ağustos 1944, s.2; "Halkevinde Üçüncü İngilizce Konferans", *Ulus*, 28 Ağustos 1944, s.2.

⁹⁶ "Halkevinde Konferans", *Ulus*, 10 Ocak 1945, s.2.

⁹⁷ "Halkevinde Konferans", *Ulus*, 17 Ocak 1945, s.2.

⁹⁸ "Halkevinde Dün Verilen Konferans", *Ulus*, 25 Ocak 1945, s.2.

⁹⁹ "Ankara Halkevinde İskoçya Hakkında Verilen Konferans", *Ulus*, 3 Şubat 1945, s.2.

¹⁰⁰ "Ankara Halkevinde Boks Hakkında Konferans", *Ulus*, 9 Şubat 1945, s.2.

¹⁰¹ "Halkevinde Konferans", *Ulus*, 13 Şubat 1945, s.2; "Ankara Halkevinde Bir Konferans", *Ulus*, 15 Şubat 1945, s.2.

- John Bell, "Mühendisliğin Geişimi ve Organizasyonu" (21 Şubat 1945)¹⁰²

- Profesör Gatenby, "Fonetik" (28 Şubat 1945)¹⁰³

- D. Brander, "İngiltere'de Harpten Önceki Ziraat" (15 Mart 1945)¹⁰⁴

- John Bell, "Modern Sanayide İş Bölümü" (21 Mart 1945)¹⁰⁵

- Profesör Gatenby, "Konuşma Dili olarak İngilizce" (28 mart 1945)¹⁰⁶

- C. Plume, "Hükümet Merkezi Halkı ve Londra İdare Teşkilatı" (4 Nisan 1945)¹⁰⁷

- W. J. Mc. Callien, "Jeoloji" (18 Nisan 1945)¹⁰⁸

- G. M. Seaton, "İngiliz Üniversite Talebeleri" (25 Nisan 1945)¹⁰⁹

- Profesör B.E.C. Davies, "Kitaplar" (2 Mayıs 1945)¹¹⁰

- John Bell, "Gemi İnşaatı" (16 Mayıs 1945)¹¹¹

İngiliz Kültür Heyeti, 1945 yılındaki konferans yoğunluğuna karşın savaşın geride bırakıldığı 1946 yılında yalnız iki konferans düzenlemiştir. Bu durumun yaşanmasında II. Dünya Savaşı sona ererken Avrupa'da yeni temsilcilikler açmaya başlayan heyetin artan eleman ihtiyacının da etkili olduğu ileri sürülebilir. Profesör Royds, Ankara Halkevinde 6 Mart 1946 tarihinde "Yıldızlar ve Yıldız Kümeleri" konulu bir konferans vermiştir.¹¹² 18 Aralık 1946 tarihinde Profesör E. V. Gatenby de "Yabancı Bir Dili Öğrenmekteki Güçlükler" üzerine bir konuşma yapmıştır.¹¹³

1947 yılında İngiliz Kültür Heyeti, Ankara Halkevindeki konferanslarına devam etmiştir. Önceki yıla oranla daha yoğunluk söz konusudur. Heyet, 1947 yılı içerisinde ilk olarak yine Ankara Halkevinde açılan Britanya şehircilik sergisi çerçevesinde 3 konferanstan oluşan bir seri düzenlenmiştir. Bu konferanslarda A.M. Chitty "Büyük Britanya'da Planlaşma: Londra Vilayet Planı", "Büyük Britanya'da Planlaşma II: Teferruat ve küçük şehir planı" ve "Büyük Britanya'da Planlaşma III: Mesken" başlıklı konuşmaları yapmıştır.¹¹⁴ Aynı yılın sonlarında İngiliz Kültür Heyeti spor işleri müdürü J.D. Meintyre futbol öğretimine dair bir konferans vermiştir.¹¹⁵ Ankara Halkevinde, 1948 yılında İngiliz Kültür Heyeti tarafından düzenlenen yalnız bir konferans vardır. İngiltere büyükelçisinin eşi Lady Kelly "Modern İngiltere'de Halk Sanatı" konulu bir konferans vermiştir. Konferans Ankara Halkevinin konferans salonu tadilatı olduğu için Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi konferans salonunda gerçekleştirilmiştir.¹¹⁶ İngiliz Kültür Heyeti, sonraki yıllarda Ankara Halkevinde konferans düzenlememiştir.

3.3. Sergiler

Sergiler, İngiliz Kültür Heyetinin Türk kamuoyunu etkilemek amacıyla başvurduğu etkinliklerden biri olmuştur. Başkent olmasının yanı sıra Türk aydınlarının toplandığı kentlerden biri olması dolayısı ile İngiliz sergilerinin büyük bir kısmı Ankara'da açılmıştır. Ankara Halkevi hem şehrin en gözde kültür merkezi olması hem de 1940'lı yılların başında Ankara'nın en gözde resim galerisi işlevine sahip olduğu için İngiliz sergilerine de ev sahipliği yapmıştır. Söz konusu sergilerin İngiliz Kültür Heyeti ile Türk hükümetinin yakın ilişkilerinin bir yansıması olduğu söylenebilir.

¹⁰² "Halkevinde Dün Verilen Konferans", *Ulus*, 22 Şubat 1945, s.2.

¹⁰³ "Halkevimizde Profesör Gatenby'nin Konferansı", *Ulus*, 1 Mart 1945, s.2.

¹⁰⁴ "Halkevinde Konferans", 13 Mart 1945, s.2; "Halkevinde M. Brander'ın Verdiği Konferans", *Ulus*, 16 Mart 1945, s.2.

¹⁰⁵ "Halkevinde Konferans", *Ulus*, 21-22 Mart 1945, s.2; *BCA*, 490.1.0.0/1017.921.1

¹⁰⁶ "Halkevinde Dün Akşamki Konferans", *Ulus*, 29 Mart 1945, s.2

¹⁰⁷ "Halkevinde Konferans", *Ulus*, 3 Nisan 1945, s.2.

¹⁰⁸ "Halkevinde Bugün Bir Konferans Verilecek", *Ulus*, 18 Nisan 1945, s.2.

¹⁰⁹ "Halkevinde Bugünkü Konferans", *Ulus*, 25 Nisan 1945, s.2; "İngiliz Üniversitelerine Dair Halkevinde Konferans", *Ulus*, 27 Nisan 1945, s.2.

¹¹⁰ "Halkevinde Kitaplar Konulu Bir Konferans", *Ulus*, 3 Mayıs 1945, s.2.

¹¹¹ "Halkevinde Konferans", *Ulus*, 16 Mayıs 1945, s.2.

¹¹² *BCA*, 490.1.0.0/735.8.1; "Prof. Royds Halkevinde Bir Konferans Verecek", *Ulus*, 5 Mart 1946.

¹¹³ *BCA*, 490.1.0.0/735.8.1; "Konferans", *Ulus*, 18 Aralık 1946, s.4.

¹¹⁴ "Britanya Şehircilik Sergisi", *Ulus*, 24 Ocak 1947, s.4; "Şehircilik Konferansı", *Ulus*, 7 Şubat 1947, s.2; *BCA*, 490.1.0.0/735.1.

¹¹⁵ "Futbol Öğretimine Dair Konferans", *Ulus*, 9 Aralık 1947, s.2; *BCA*, 490.1.0.0/1017.921.2.

¹¹⁶ "Byn Kelly'nin Konferansı", *Ulus*, 14 Ocak 1948, s.2; "Konferans", *Ulus*, 26 Ocak 1948, s.4.

İngilizler, 1940'lı yıllarda Ankara'da farklı mekanlarda da sergi açmakla birlikte ağırlıklı olarak CHP'ne bağlı olarak çalışan Ankara Halkevinin tercih etmiştir.¹¹⁷ Diğer taraftan Ankara Halkevinin, 1932'den 1951 yılına kadar 19 yıllık ömründe ilk defa yabancı bir kuruluşun bu kadar yoğun faaliyetlerine müsadde edilmektedir. Bunun yanı sıra heyetin sergi açılışlarına üst düzey katılım sağlanmıştır. Özellikle Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel heyetin sergilerine yakın ilgi göstermiş, pek çok serginin açılışında bulunmuştur.

İngiliz Kültür Heyeti, Ankara Halkevinde açtığı sergiler aracılığı ile dil, sanat, sosyal yaşam, eğitim, mimari gibi İngiliz kültürünün farklı yönlerini ve İngilizlerin bu alanlardaki başarılarını fotoğraf, resim, kitap ve haritalar aracılığı ile tanıtmaya çalışmıştır. *"Heyet, İngiltere'yi savaşın sancılarını yaşayan bir ülke olarak değil, toplum üzerinde olumlu imaj yaratabilecek sergiler, müzik konserleri gibi etkinliklerle İngiliz kültürü ve yaşam tarzına, İngiltere'nin başarılarına ve çekici yönlerini göstermeye odaklandı."*¹¹⁸ İngiliz Kültür Heyetinin Ankara Halkevinde düzenlediği sergilerin açılışları sadece davetlilerin katılımı ile gerçekleştirilirken sergiler tüm Ankaralıların ziyaretine açık olmuştur. Heyetin diğer etkinlikleri gibi sergiler de ücretsiz olarak gezilebilmiştir.

İngiliz Kültür Heyetinin Ankara Halkevindeki ilk sergisi, İngiltere'deki okulları tanıtan fotoğraflardan oluşmuştur. Serginin açılışını Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel yapmış, İngiltere büyük elçiliği ve İngiliz Kültür Heyeti üyeleri ile maarif vekilliği ileri gelenleri katılmıştır. Hasan Ali Yücel açılışta yaptığı konuşmada *"... Bugün burada İngiliz dostlarımızın, İngiliz üniversiteleri ve kültür hayatlarının diğer safhaları hakkındaki numunelerle vücuda getirdikleri sergi bu bakımdan bizim için büyük bir değer taşımaktadır. Bunu hazırlamak zahmetinde bulunan dostlarımıza ve onlara sıcak kucaklarını açan halkevimize çok teşekkür ederim..."* sözlerine yer vermiştir.¹¹⁹ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de aynı gün sergiyi ziyaret etmiş ve fotoğrafları incelemiştir.¹²⁰

Sergi iki kısımdan oluşmuştur. Serginin ilk kısmında İngiltere'deki farklı okul kategorilerine ait 90 fotoğraf yer almıştır. Burada, İngiliz eğitim sisteminin farklı aşamalarını oluşturan ilkokullar, devlet liseleri, 'public school'lar, teknik okullar ve üniversitelere ait görseller ve görsellere ait bir takım bilgiler paylaşılmıştır. Serginin ikinci kısmını İngiltere'nin meşhur yer ve binaları, ülkenin farklı yerlerinden manzaraların fotoğrafları oluşturmuştur.¹²¹ Ankara Halkevinin haftalarca sergiye evsahipliği yapmış olması hiç şüphesiz Ankaralıların sergiye olan ilgisini ortaya koymaktadır.¹²²

İngiliz Kültür Heyetinin Ankara Halkevi'ndeki ikinci sergisi, 18 Mart 1943 tarihinde açılan İngiliz Resim ve Grafik Sanatları Sergisidir. Sergiyi, Ankara Halkevi başkanı Ferit Celal Güven ve Türkiye'yi ziyarete gelen İngiliz Kültür Heyeti Başkanı Sir Malcom birlikte açmıştır.¹²³ Açılışa kültür bakanı da katılmıştır.¹²⁴ Sergi, resim ve grafik olmak üzere iki bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde 50 ressamın 76 eseri, 6 afiş sanatçısının 8 afiş çalışması; grafiklerden oluşan ikinci bölümünde ise 140 grafik eser sergilenmiştir.¹²⁵ Sergi dolayısı ile İngiliz Büyükelçiliği Basın Ateşesi M. Leigh Ashtor da bir konferans vermiştir.¹²⁶ Sergi 4 Nisan'a kadar devam etmiştir.

İngiliz Kültür Heyeti 1944 senesinde İngiltere'nin tarihi binaları ile modern mimarisinden örnekleri ihtiva eden bir sergi açmıştır.¹²⁷ Açılışı Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel yapmıştır. Törene Hariciye ve Nafia vekilleri ile İngiliz Kültür Heyeti Türkiye Temsilciliği Başkanı Micheal Grant, bay ve bayan Covington, R. F. Lucas, basın temsilcileri ve seçkin bir kalabalık katılmıştır. Hasan Ali Yücel açılış konuşmasında İngiliz Kültür Heyetinin açtığı sergilerin iki milletin arasındaki kültürel bağların ve münasebetlerin gelişmesinde büyük rol oynadığını dile getirmiştir.¹²⁸ Sergi iki kısımdan oluşmuştur. Birinci kısımda İngiltere'nin tarihi binaları tanıtılırken ikinci kısımda

¹¹⁷ İngiliz Kültür Heyeti'nin 1940'lı yıllarda Ankara'da açtığı diğer sergiler için bkz. Esra Özkan Koç-Raziye Çiğdem Önal, "1940'lı Yıllarda İngiliz Kültür Heyeti'nin Ankara'da Açtığı Kültürel Propaganda Sergileri", *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 9(1), Haziran 2021.

¹¹⁸ Koç - Önal, "1940'lı Yıllarda İngiliz Kültür Heyeti'nin", s.126.

¹¹⁹ "İngiliz Sergisini Hasan Ali Yücel Bir Hitabe ile Açtı", *Ulus*, 7 Haziran 1942, s.1.

¹²⁰ "Milli Şef'imiz Halkevinde Açılan Sergiyi Ziyaret Ettiler", *Ulus*, 7 Haziran 1942, s.1.

¹²¹ Koç-Önal, a.g.m., s.127; "Ankara Halkevinde İngiliz Üniversiteleri ve Maarif Kurumları Sergisi", *Ulus* 5 Haziran 1942, s.1; "İngiliz Üniversiteleri Sergisi", *Ülkü Milli Kültür Dergisi*, Cilt:2, Sayı:18, 16 Haziran 1942, s.23.

¹²² "Ankara Halkevinde Açılan İngiliz Sergisi", *Ulus*, 27 Haziran 1942, s.2.

¹²³ Sir Malcolm İngiliz Kültür Heyeti'nin Türkiye'deki çalışmalarını yakından görmek amacıyla Türkiye'ye gelmiştir.

¹²⁴ İngiliz Resim ve Grafik Sergisi Dün Açıldı", *Ulus*, 19 Mart 1943, s.1,2.

¹²⁵ Koç-Önal, "1940'lı Yıllarda İngiliz Kültür Heyeti'nin", s.127; "İngiliz Resim ve Grafik Sanatlar Sergisi Ankara Halkevinde Dün Açıldı", *Ulus*, 19 Mart 1943, s.2.

¹²⁶ "İngiliz Resim Sanatı Hakkında M. Leigh Ashtor'un Dün Halkevinde Verdiği Konferans", *Ulus*, 20 Mart 1943, s.2.

¹²⁷ "İngiliz Mimari Sergisi Halkevinde Yarın Açılacak", *Ulus*, 4 Haziran 1944, s.2; Koç-Önal, a.g.m., s.129.

¹²⁸ "Maarif Vekilimiz Dün Halkevinde İngiliz Mimari Sergisini Açtı", *Ulus*, 6 Haziran 1944, s.1.

modern İngiliz mimarisinden örneklerle yer verilmiştir.¹²⁹ Modern hükümet binaları, okullar, fabrikalar ve modern İngiliz evlerinin detaylı planlarından oluşan ikinci kısım ziyaretçilerin daha çok ilgisini çekmiştir.¹³⁰ Sergi 25 Haziran'a kadar devam etmiştir.¹³¹

Ankara Halkevi, 1945 yılında iki İngiliz sergisine ev sahipliği yapmıştır. 19 Ocak 1945 tarihinde Harpte Büyük Britanya sergisi açılmıştır.¹³² Sergi aynı gün başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından da ziyaret edilmiştir.¹³³ Sergiye Ankaralıların yoğun ilgi gösterdiği anlaşılmaktadır. *"Hava koşullarının kötü olduğu"* günlerde açılan sergiyi, 5.000 kişi ziyaret etmiştir. İngilizler sergi vesilesi ile CHP Genel Sekreteri Mahmut Şevket Esendal'a gönderdiği teşekkür yazısında *"sergiyi resmi bir binada açabilmemiz imkânı ona başka türlü haiz olamayacağı bir hususiyet bahşetmiştir"* denilerek Ankara Halkevi binasının önemi vurgulanmaktadır.¹³⁴

Aynı yılın ikinci sergisi İngiliz Sosyal Yardım İşleri Faaliyet Sergisi'dir. Sergi 18 Aralıkta Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel tarafından ziyarete açılmıştır. Açılış törenine çok sayıda milletvekili, sağlık ve sosyal yardım bakanlığı müsteşarı Ekrem Tok, milli eğitim bakanlığı ileri gelenleri, Harp okulu komutanı, Kızılay genel müdürü, doktorlar, Ankara'daki fakültelerin dekan ve profesörleri ile İngiliz Kültür Heyeti mensupları ve davetliler katılmıştır.¹³⁵ Sergide, İngiltere'deki hastaneleri ve hasta bakım süreçlerini konu alan 144 fotoğraf ve kitaplar ile *"Britanya vatandaşının doğumundan ölümüne kadar geçirdiği safhalarda hükümetinin, kendisini hastalıkta ve sağlıkta nasıl korunduğu"* anlatılmaktadır.¹³⁶

İngiliz Kültür Heyeti, 1946 yılında sergi düzenlemezken 1947 yılının ocak ayında Ankara Halkevinde açılan İngiliz şehircilik sergisi ile Ankara'da etkin olma çabasını sürdürmüştür. Serginin açılışını bayındırlık bakanı yapmıştır. Sergide, Britanya'nın karşılaştığı şehircilik sorunları, şehir ve köy arazisinin faydalı bir şekilde planlama çalışmalarını anlatan grafik, harita ve fotoğraflar yer almıştır.¹³⁷ Serginin açılışı öncesinde bir kokteyl verilmiştir. 26 Ocakta halkın ziyaretine açılan sergiyi Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve eşi Mevhibe İnönü de gezmiştir.¹³⁸ Sergi programı çerçevesinde film gösterileri ve konferanslar da düzenlenmiştir.

İngiliz Kültür Heyeti yılın sonunda da Halkevinde bir sergi düzenlemiştir. Sergi manzaralar, portreler, durgun hayat incelemelerinin modern tekniklerle fotoğraflara yansımaları içeren 70 fotoğraftan oluşmuştur.¹³⁹ Heyetin daha önce Ankara Halkevi'nde düzenlediği tüm sergiler Halkevinin kendi binasında yer alırken bu sergi, halkevinin İller Bankası altında yer alan sergi salonunda açılmıştır.

Halkevindeki bir diğer sergi İngiliz dantel ve elişleri üzerinedir. İngiliz Kültür Heyeti tarafından düzenlenen serginin açılışını milli eğitim bakanlığı teknik öğretim müsteşarı yapmıştır.¹⁴⁰ Açılışa Ankara Halkevi başkanı ve aynı zamanda Ankara Belediye Başkanı Ragıp Tüzün, milli eğitim bakanlığı ileri gelenleri, İngiltere büyükelçiliği ileri gelenleri ve *"sanat sever Ankaralılarından bir grup"* katılmıştır. Sergi açılışını bildiren gazete haberinde serginin büyük ilgi ile karşılandığı bilgisine de yer verilmektedir.¹⁴¹

Heyet 1949 yılında düzenlenen Türk-İngiliz Müzik Festivali dolayısı ile Ankara Halkevinde Müzik ve Bale Sergisi'ni açmıştır. 26-28 Nisan 1949 tarihlerinde düzenlenen sergi çerçevesinde her gün saat 17 ve 18'de müzik ve bale ile ilgili birer film de yine Ankara Halkevi ev sahipliğinde Ankaralılara gösterilmiştir. Sergi gördüğü yoğun ilgi üzerine 4 Mayıs'a kadar uzatılmıştır.¹⁴²

3.4. Film Gösterileri

¹²⁹ "Maarif Vekilimiz Dün Halkevinde İngiliz Mimari Sergisini Açtı", *Ulus*, 6 Haziran 1944, s.2.

¹³⁰ "İngiliz Mimarlık Sergisini Gezenler", *Ulus*, 15 Haziran 1944, s.2.

¹³¹ Ekrem Akurgal, "İngiliz Mimarlık Sergisi", *Ulus*, 19 Haziran 1944, s.2; "İngiliz Mimarlık Sergisi Bu ayın 25'inde Kapanıyor", *Ulus*, 24 Haziran 1944, s.2.

¹³² "Halkevinde Bir Sergi", *Ulus*, 19 Ocak 1944, s.2.

¹³³ "Ankara Halkevinde Açılan İngiliz Sergisi", *Son Posta*, 20 Ocak 1945, s.3.

¹³⁴ *BCA*, 490.1.0.0/1017.921.2.

¹³⁵ "Büyük Britanya'da Sosyal Yardımlar", *Ulus*, 19 Aralık 1945, s.1.

¹³⁶ "İngiliz Sosyal Yardım İşleri Faaliyet Sergisi", *Ulus*, 17 Aralık 1945, s.2.

¹³⁷ "Büyük Britanya Şehircilik Sergisi", *Ulus*, 24 Ocak 1947, s.4.

¹³⁸ Koç-Önal, "1940'lı Yıllarda İngiliz Kültür Heyeti'nin", s.133-134.

¹³⁹ "İngiliz Fotoğraf Sergisi", *Ulus*, 25 Kasım 1947, s.2.

¹⁴⁰ "İngiliz Dantel ve El İşleri Sergisi Bugün Açılıyor", *Ulus*, 18 Mayıs 1948, s.4.

¹⁴¹ "İngiliz Dantel ve El İşleri Sergisi Açıldı", *Ulus*, 19 Mayıs 1948, s.3.

¹⁴² "Müzik ve Bale Sergisinde", *Ulus*, 30 Nisan 1949, s.2.

İngiliz Kültür Heyetinin Ankara Halkevinde düzenlediği etkinliklerden biri de film gösterileridir. Heyet film gösterilerini kimi zaman konferans, sergi gibi başka bir etkinliğini desteklemek amacıyla, kimi zaman da başlı başına bir etkinlik olarak yapmıştır. Heyetin diğer etkinliklerinde olduğu gibi film gösterileri için de CHP Genel Sekreterliğinden izin alınması suretiyle gerçekleştirilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında tarafsızlığını korumaya çalışan Türkiye gerek müttefik gerekse miğfer devletlerin ülke içerisindeki propaganda faaliyetlerini kontrol altına almaya çalışmıştır. Bu doğrultuda yabancı devletlere ait filmler önemli bir sansür sürecine tabi tutulmuştur.¹⁴³ Türk hükümetinin bu tutumu İngilizlerin Türk kamuoyunu etkileme konusunda film gibi etkili bir araçtan faydalanamamasında etkili olmuştur. İngilizlerin savaşın sona ermesi ile birlikte film gösterilerinden etkin bir şekilde faydalanmaya başladıkları söylenebilir. İngiliz Kültür Heyeti, İngiltere'yi tanıtan filmlerle Türk kamuoyunu etkilemeyi hedeflerken Ankara Halkevi yönetimi de halkevinde gösterilen filmlerde çeşitlilik elde etmiştir.

İngiliz Kültür Heyetinin Ankara Halkevindeki ilk film gösterisi Pygmalion adlı romantik komedi filmidir. Film Ekim 1942'de İngilizce kursuna katılan Halkevi üyelerine izlettirilmiştir.¹⁴⁴ Zaman zaman konferansları desteklemek için de İngilizler film etkinliğini kullanmışlardır. Örneğin İngiliz sporu üzerine verilen konferans sonrası konu ile ilgili film gösterilmiştir. 1944 yılında İngiliz Kültür Heyeti-CHP Genel Sekreterliği-Ankara Halkevi arasında yapılan yazışmalarda heyetin 1945 yılında "sabit sinema gösterileri" yapacağı bildirilmektedir. Bu çerçevede *İskoçya*, *Ziraat*, *İngiliz Evi*, *İngiliz Lisansiyeleri*, *Gemi İnşaata*, *Büküm* filmlerinin gösterimi için mücadele alınmıştır.¹⁴⁵ Bu filmler aynı zamanda Heyet tarafından 1945 yılında Ankara Halkevinde gerçekleştirilen konferanslar ile de ilgilidir.

Heyet, 8 Ocak 1947 tarihinden itibaren Ankara Halkevinde düzenli film gösterileri gerçekleştirilmiştir. Yine İngiliz Kültür Heyetinin talebi ve CHP Genel Sekreterliği'nin müsadesi ile Ankara Halkevinde 15 günde bir film gösterisi başlamıştır. Söz konusu süreçte heyet tarafından gösterilecek filmlerin listesi CHP Genel Sekreterliğine sunulmuş verilen onayın ardından film gösterimleri gerçekleştirilmiştir.¹⁴⁶ 8 Ocak'ta gerçekleştirilen ilk film gösterisinde Londra Türk Halkevi, 1942'de Londra, Ritmik Danslar, Radyo ile ders ve Yaşamayı Öğrenmek filmleri gösterilmiştir.¹⁴⁷ İlk izlettirilen filmin Londra Halkevi olması dikkat çekicidir.

24 Ocak 1947 tarihinde açılışı yapılan Britanya Şehircilik Sergisi çerçevesinde de filmler gösterilmiştir. Sergi programı çerçevesinde *Yeni Maden*, *İngiltere'de İç İşleri*, *İngiltere Mimarları*, *Vakarlı Şehir*, *Ümitler Diyarı* filmleri izlenmiştir.¹⁴⁸ 19 Şubat'taki gösterimde Maden İşçilerinin Tedavisi, Çelik Dişler(renkli), İngiliz Şehirlerinin İnkişafı ve Ziraat Makinaları filmlerine yer verilmiştir.¹⁴⁹

Bir sonraki film gösterisi 5 Mart 1947 tarihinde yapılmıştır. Yine İngiliz Kültür Heyeti ve Halkevi işbirliği ile gerçekleştirilen bu etkinlikte *Londra'da Hayat Sigortası*, *Anavatana Doğru*, *Morsey Vadisi*, *Türkiye İş Heyeti Londra'da* ve *Dokumacılık*; 6 Martta ise *Arjantin* ve *Akordion* filmleri gösterilmiştir.¹⁵⁰ 18 Martta da *Telefon Nasıl Basılır*, *Ada Halkı*, *Kent Eyaletinde Meyve Bahçeleri*, *Gün Doğarken*, *Yeni Maden* ve *Çelikten Dişler* filmleri izlettirilmiştir.¹⁵¹

Ankara Halkevinde İngiliz Kültür Heyeti'nin film desteği ile, kültür filmi etkinlikleri sonraki yıl da devam etmiştir. 16 Mart 1948 tarihinde *Radyo ile Ders* (Türkçe), *Ankara Halkevinde İngiliz Şehircilik Sergisi*, *Panayır Kasabası* (Türkçe), *Kürek Çekme* (Türkçe yazılı), *İngiltere Bahçeleri* (Renkli) gösterilen kültür filmleridir.¹⁵² 16 Nisanda *Musiki Aletleri* (müzikli), *Suyun Devir Daimi* (Türkçe yazılı), *Ana Yurt* (renkli) Türkçe, *Oyun Zamanı* (Türkçe yazılı), *Su işleri* (Türkçe), *Dünya Bahçeleri* (renkli, Türkçe) filmleri izleyicilere sunulmuştur.¹⁵³ Mayıs

¹⁴³ Bkz. Seydi, 1939-1945 Zor Yıllar, s.184-187.

¹⁴⁴ "Ankara Halkevi İngilizce Kursları", *Ulus*, 16 İlkteşrin 1942, s.4.

¹⁴⁵ *BCA*, 490.1.0.0/1017.920.1.

¹⁴⁶ *BCA*, 490.1.0.0/ 735.8.1.

¹⁴⁷ "Halkevinde Sinema", *Ulus*, 7 Ocak 1947, s.2; *BCA*, 490.1.0.0/ 735.8.1.

¹⁴⁸ *BCA*, 490.1.0.0/ 735.8.1; "Büyük Britanya Şehircilik Sergisi", *Ulus*, 24 Ocak 1947, s.4.

¹⁴⁹ "Kültür Filmleri", *Ulus*, 19 Şubat 1947, s.4.

¹⁵⁰ "Bu Hafta Gösterilecek Kültür Filmleri", *Ulus*, 4 Mart 1947, s.2.

¹⁵¹ "Kültür Filmleri", *Ulus*, 18 Mart 1947, s.2.

¹⁵² "Kültür Filmleri", *Ulus*, 15 Mart 1948, s.2.

¹⁵³ "Kültür Filmleri", *Ulus*, 15 Nisan 1948, s.2.

ayında *Şehre Doğru* (Türkçe yazılı), *Londra Terminüsü* (Türkçe), *Bugünden Yarına* (Türkçe), *Tipik Bir Afrika Nehri* (müzikli) filmleri Ankara Halkevi salonunda gösterilmiştir.¹⁵⁴

İngiliz Kültür Heyeti tarafından 1949 yılı için hazırlanan çalışma planında kasım ayında başlamak üzere çarşamba günleri Ankara Halkevinde Büyük Britanya hayatına dair film gösterilerinin yapılacağı belirtilmiştir.¹⁵⁵ Ancak söz konusu etkinliklerin gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği konusunda herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.

İngiliz Kültür Heyeti, İngilizce kursu, konferanslar, sergiler ve film gösterilerinin yanı sıra kitaplar aracılığı ile de İngiliz kültürünü tanıtmaya çalışmıştır. Heyet, Ankara Halkevinde tarih ve edebiyat alanları başta olmak üzere 104 İngilizce kitaptan oluşan bir kütüphane oluşturmuştur.¹⁵⁶ Bunun yanı sıra, tıp, ekonomi, ziraat ve edebiyat gibi alanlardan oluşan 44 kitaplık bir set de armağan edilmiştir.¹⁵⁷

Sonuç

II. Dünya Savaşı ile birlikte kültürel propaganda savaşan tarafların güçlerini takviye etme konusunda kullandıkları bir araç olmuştur. İngiliz Kültür Heyeti de savaş yıllarında İngiliz kültürünü tanıtmaya ve yayma konusunda yoğun bir faaliyet içerisinde olmuş, İngiliz Hükümetinin kültürel propaganda çalışmalarına önemli katkılarda bulunmuştur. Bilhassa Türkiye gibi stratejik öneme sahip ülkelerle iyi ilişkilerin sürdürülmesinde İngiliz Kültür Heyeti gibi siyasi olmayan bir kuruluşun çalışmaları öne çıkmıştır. Türkiye açısından ise tarafsızlığını korumak bununla birlikte de İngiltere ile yakın ilişkiler sürdürmek adına İngiliz Kültür Heyeti elverişli bir kanal oluşturmuştur.

Ankara Halkevi başkentin en gözde kültür mekânı olarak İngiliz Kültür Heyeti'nin faaliyetlerine kapılarını açmıştır. Başta İngilizce kursu olmak üzere konferans, sergi gibi faaliyetler aracılığı ile Türkiye'deki okur-yazar kesim üzerinden Türk kamuoyunu etkilemeyi hedeflemiştir. Ankara Halkevi gerek başkent Ankara'daki aydınların ve üniversite gençliğinin gerekse devlet bürokrasisinin buluşma noktası olması dolayısı ile İngiliz Kültür Heyeti için elverişli bir mekân olmuştur. Halkevinin kurs, sergi, konferans gibi faaliyetlere uygun binası düşünüldüğünde bu durum daha öne çıkmaktadır. Ankara Halkevinin diğer halkevlerine öncülük eden bir kurum olması nedeni ile, faaliyetlerini Türkiye'de daha geniş kesimlere ulaştırmayı hedefleyen İngilizler için Ankara Halkevi başlangıç noktası teşkil etmiştir. İngiliz Kültür Heyeti, burada tatbik ettiği pek çok faaliyeti zamanla diğer halkevlerine de taşımıştır.

Ankara Halkevi açısından ise İngilizlerin sunduğu ücretsiz İngilizce kursu ile düzenli ders verecek öğretmen bulma sorununa çözüm bulunmuştur. Diğer taraftan II. Dünya Savaşı yıllarının olumsuz koşulları nedeniyle faaliyetlerinde durgunluk yaşayan Halkevi yönetimi açısından heyetin faaliyetleri memnuniyetle karşılanmıştır.

İngiliz Kültür Heyetinin etkinlikleri savaş yıllarında yoğunluk göstermiş, savaşın sona ermesi ile birlikte heyetin Ankara Halkevindeki faaliyetleri azalmaya başlamıştır. Söz konusu değişimde bilhassa Avrupa'da şubeler açan heyetin eleman ihtiyacı kadar CHP ile organik bağları olan halkevlerinin tartışması konusu olması ve daha sonraki süreçte iktidarın Demokrat Partiye geçmesi etkili olmuştur. Ayrıca Heyetin, Ankara'da Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Milli Kütüphane gibi tarafsız kuruluşlarda da faaliyetlerini sürdürmeye başlamasının da bunda etkili olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak İngiliz Kültür Heyetinin Ankara Halkevinde yürüttüğü faaliyetler 1950 yılında sona ermekle birlikte heyet buradaki çalışmaları ile başta Ankaralılar olmak üzere Türk halkı nezdinde İngiliz kültürüne dolayısı ile İngiltereye karşı bir sempatinin oluşmasını, İngiliz dilinin görece yaygınlık kazanmasına katkı sunmuştur.

¹⁵⁴ "Kültür Filmleri", *Ulus*, 12 Mayıs 1948, s.3.

¹⁵⁵ *BCA*, 490.1.0.0/1018.922.1.

¹⁵⁶ *BCA*, 490.1.0.0/1018.922.1.

¹⁵⁷ İngilizler bahsi geçen setin aynısından 28 Halkevine daha hediye etmiştir. "İngiliz Kültür Heyeti tarafından Halkevine Hediye Edilen Kitaplar", *Ulus*, 3 Haziran 1944, s.2.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmi Yayınlar

Ankara Halkevi İçtimai Yardım Şubesinin 1934 Çalışma Raporu, Ankara: 1935.

Ankara Halkevi Bir Yıl İçinde 300.000 Yurttaş Çatısı Altında Topladı, Ankara: 1936.

Ankara Halkevi Bir Yıl İçinde 384.793 Yurddaşı Çatısı Altında Topladı, Ankara: 1937;

Ankara Halkevi Bir Yıl İçinde 475.651 Yurddaşı Çatısı Altında Topladı, Ankara: 1938.

Ankara Halkevi Bir Yıl İçinde 408.673 Yurddaşı Çatısı Altında Topladı, Ankara: 1939.

Ankara Halkevine 1940 Yılı İçinde 635.501 Yurddaş Gelmiştir, Ankara: Ulus Basımevi 1941.

C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi, Ankara: Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1932, s.5.

Telif Eserler

Akarcalı, Sezer, *İkinci Dünya Savaşında İletişim ve Propaganda*, Ankara: İmaj Yayıncılık, 2003, s.217-219.

Baltacıoğlu, İsmail Hakkı, *Halkın Evi*, Ankara: Ulus Basımevi, 1950.

Bozdağ, Oğuzhan, *Türk Ocakları İdeolojisi ve Mimarisi (1913-1931)*, Ankara: Türk Ocakları Yayını, 2014.

Byrne, Alice, "The British Council and the British World, 1939-1954", *Graat On-Line Issue*.

Corse, Edward, "To accustom Turkish minds to a state of belligerency': The Delicate Balance of British Propaganda in Turkey during the Second World War", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Volume 23, September 2021.

Çeçen, Anıl, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 2000.

Donaldson, Frances, *The British Council, The First Fifty Years*, London: Jonathan Cape Ltd, 1984.

Fisher, Ali A *Story of Engagement: the British Council 1934-2009*, Londra: British Council, 2009.

Grant, Michael - Marsden, Edmund, *The British Council in Turkey 1940-1990*, Ankara: British Council and Cultural Affairs, 1990.

Göndürü, Döndü Sena, *Ankara Halkevi ve Ülkü Dergisi*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2024.

Gürün, Kamuran, "Türkiye'yi II. Dünya Savaşı'na Sokma Çabaları", *Belleten*, Cilt:52, Sayı:204.

Kemal Karpat, "The People's Houses in Turkey: Establishment and Growth", *Middle East Journal*, Vol. 17, No:1/2(Winter-Spring, 1963).

Koç, Esra Özkan - Önal, Raziye Çiğdem, "1940'lı Yıllarda İngiliz Kültür Heyeti'nin Ankara'da Açtığı Kültürel Propaganda Sergileri", *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 9(1), Haziran 2021.

Kunter, Halim Baki, *Kuruluşlarının 32. Yıldönümünde Halkevleri*, İstanbul: Halkevleri Genel Merkezi Yayınları, 1964.

Malkoç, Eminalp, "1940'lı Yıllarda British Council/İngiliz Kültür Heyeti'nin Halkevleri Üzerinden Türkiye Etkinlikleri", *Türk İnkılap Tarihi Yıllığı*, Sayı:91, 2019, s.1-21.

Özer, İsmail, "İngiliz Kültür Heyeti(British Council) ile Halkevleri Arasındaki Kültürel Münasebetler (1939-1950)", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:14, Sayı:2, Ağustos 2010.

Özer, İsmail *Türk Modernleşmesinde Halkevleri ve Diyarbakır Halkevi Örneği*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2021.

Seydi, Süleyman, *1939-1945 Zor Yıllar! İkinci Dünya Savaşında Türkiye’de İngiliz-Alman Propaganda ve İstihbarat Savaşı*, Ankara: Asil Yayınları, 2006.

Şimşek, Sefa, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932-1951*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002.

Taylor, Philip, “Cultural Diplomacy and the British Council”, *British Journal of International Studies*, Cilt:4, Sayı:3(Ekim 1978).

Tekeli, İlhan - İlkin, Selim, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si*, Cilt:1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

The British Council 1934-1955, London: 1955

White, A.J.S., *The British Council, The First Fifty Years 1934-1959*, London: 1965.

Toksoy, Nurcan, *Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak Halkevleri*, Ankara: Orion Yayınları, 2007.

Yaşar, Hakan, “Yurt Dışında Bir Kültür Kurumu: Londra Halkevi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt:12, Sayı:45, Bahar 2010.

Yüksel, Erol - Satı, Sevgi, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Gazetecilerin Londra ve Berlin Gezileri ve İzlenimleri (1939-1942)”, *History Studies*, 12/6, Aralık 2020, s.3404.

Süreli Yayınlar

Hakimiyet-i Milliye

Vakit,

Ulus,

Ülkü Milli Kültür Dergisi

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 76 (2025), 156-177.

Geliş/Received: 30.12.2024

Kabul/Accepted: 21.05.2025

DOI: 10.46955/ankuayd.1610138

(Araştırma Makalesi/Research Article)

YENİ İSTANBUL GAZETESİNDE 1950 YILI MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMİ

1950 GENERAL PARLIAMENTARY ELECTION IN YENİ İSTANBUL NEWSPAPER

BEHRİN YALÇIN*

ÖZ

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında demokrasi değerlerinin hâkim olduğu anlayışı benimsemiş ve 1946-1950 döneminde aşamalı olarak daha adil, güvenli ve emniyetli bir seçim ortamının sağlanmasına yönelik tedbirler almıştır. Bu gayretlerin bir sonucu olarak; Türkiye’de tek dereceli, çoğunluk usulü, gizli oy, açık sayım ve yargısal denetim esaslarının bir arada uygulandığı ilk milletvekili genel seçimi 14 Mayıs 1950’de yapılmıştır. Türk demokrasi tarihinde önem arz eden 1950 yılı milletvekili genel seçimine giden süreçte, “*siyasi, iktisadi, müstakil günlük gazete*” sloganıyla 1 Aralık 1949’da yayım hayatına başlayan Yeni İstanbul Gazetesi; yeni seçim kanununun kabulü, seçim propagandası ve seçimin icrası sürecini farklı bir bakış açısı ve ciddi bir habercilik anlayışıyla yansıtmış, eleştiriden çekinmeyen, tarafsız olma gayreti içindeki haber ve yorumlarıyla dikkat çekmiştir. Yeni İstanbul; bu dönemde özellikle seçim güvenliği, partiler arası uzlaşma ve partilerin seçim beyannamelerinin önemi konularını gündeme getirmiş, haberlerinde daha çok Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Demokrat Parti (DP)’nin faaliyetlerine öncelik vermiş, Millet Partisi (MP)’nin uzlaşmaz tavrını tenkit etmiş, siyasi anket ve yabancı gazetecilerin gözüyle seçim propagandasının değerlendirilmesi gibi farklı uygulamaları hayata geçirmiştir. Bu makalede; yeni, farklı ve kendini basın hayatına kabul ettirme gayreti içinde olan bir gazetenin, 1950 yılı milletvekili genel seçimi sürecini nasıl gördüğü ve değerlendirdiği düşüncesiyle Yeni İstanbul’un 1950 yılı milletvekili genel seçimi sürecine bakış açısı, gazetede 1 Aralık 1949-3 Haziran 1950 dönemini kapsayan haber ve yorumlardan istifade ile incelenmiş ve dönemin siyasi durumu hakkında bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 1950 Milletvekili Genel Seçimi, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Demokrat Parti (DP), Milletvekili Seçim Kanunu, Yeni İstanbul Gazetesi.

ABSTRACT

Türkiye adopted a policy based on democratic values after the Second World War and gradually took measures to ensure a fairer, more secure, and trustworthy electoral environment between 1946 and 1950. As a result of these efforts, the first general parliamentary election in Türkiye, in which the principles of a single-stage and majority vote electoral system, secret ballot, open counting, and judicial oversight were implemented simultaneously, was held on May 14, 1950. On the road to the 1950 general parliamentary election, which holds significant importance in Turkish democratic history, Yeni İstanbul newspaper, which began its publication on December 1, 1949, with the motto “*political, economic, and independent daily newspaper*,” covered the adoption of the new election law, electioneering, and the execution of the general parliamentary election from a unique perspective with a strict journalistic approach and stood out with its impartial news and commentaries, unafraid of criticism. Yeni İstanbul particularly brought issues such as election security, reconciliation among political parties, and the importance of party election manifestos to the agenda, prioritized coverage of the activities of Republican People’s Party (CHP) and Democrat Party (DP), criticized the uncompromising stance of Nation Party (MP), and introduced unique practices such as political survey and analyses of the election campaign from the perspective of foreign journalists. The article aims to evaluate how a new and distinct newspaper strives to establish itself in the press in 1950 parliamentary election process, Yeni İstanbul’s perspective on the 1950 parliamentary election process has been examined based on news articles and commentaries published in the aforementioned newspaper between December 1, 1949, and June 3, 1950 and has been aimed to draw conclusions about the political climate of the period.

Key Words: 1950 General Parliamentary Election, Republican People’s Party (CHP), Democrat Party (DP), Parliamentary Election Law, Yeni İstanbul Newspaper.

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, behrinyalcin@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8194-772X.

Extended Abstract

Türkiye transitioned to a multi-party system in the aftermath of the Second World War, driven by the increasing global dominance of democratic values and the social, economic, and political transformations within the country.

Between 1945 and 1950, Türkiye witnessed the establishment of new political parties, most notably Democrat Party (DP), which was founded by dissidents who had split from the ruling Republican People's Party (CHP). During this period, significant steps were taken to expand fundamental rights and freedoms, while gradual measures were implemented to create a fairer, more secure, and safer electoral environment.

The first general election in Türkiye's transition to a multi-party system was held on July 21, 1946, based on a single-stage and majority vote electoral system with open ballot and secret vote counting. The election, whose results were controversial, was won by CHP. However, DP strongly criticized the process, alleging electoral fraud and highlighting deficiencies in election security and judicial oversight.

Following these developments, DP held its first congress from January 7 to 11, 1947, where it issued a declaration demanding the repeal of undemocratic laws and provisions, amendments to the electoral law, and the separation of the roles of the president and the party chairman.

In response to these demands, CHP introduced several measures, including the election of a deputy party chairman in cases where the party leader also served as president and the repeal of certain anti-democratic provisions in the legislation. Additionally, on February 16, 1950, the Parliamentary Election Law, which included the principles of single-stage and majority vote electoral system with secret ballot, open vote counting, and judicial oversight, was adopted. In accordance with the new Election Law, the general parliamentary election held on May 14, 1950, was won by DP, bringing an end to the 27-year rule of CHP. Yeni İstanbul newspaper, with the motto "political, economic, and independent daily newspaper," began its publication on December 1, 1949, during the ongoing preparations for the new Election Law.

With its news coverage and commentaries, Yeni İstanbul established itself as a serious newspaper and closely followed the entire process—from the drafting and implementation of the election law to the decision to hold elections, election campaigns, the execution of the election, and the subsequent change of government—with the aim of gaining recognition within the press community.

This article examines how Yeni İstanbul, as a newly founded newspaper striving for recognition, covered the 1950 general parliamentary election process in Türkiye through its news reports and commentaries. Additionally, it aims to assess the political climate of the period from the newspaper's perspective.

In this article, firstly, the political developments in Türkiye between 1945 and 1950 have been summarized to provide context for understanding the news and commentaries published in Yeni İstanbul. Subsequently, news and commentaries related to the election process, featured in the newspaper between December 1, 1949, and June 3, 1950, have been analyzed and evaluated.

It has been determined that during this period, Yeni İstanbul particularly emphasized the importance of ensuring election security, fostering interparty consensus, and highlighting the importance of political parties' election manifestos. Additionally, the newspaper implemented various practices aimed at informing the public, such as conducting political survey and presenting assessments of the election campaign from the perspective of foreign journalists.

As a result of the analysis, it has been concluded that Yeni İstanbul: Reflected the political atmosphere of the period effectively through its news and commentaries, carrying the excitement and responsibility of being a newly established newspaper; however, its content primarily appealed to the more educated segments of society. Prioritized coverage of the activities of the CHP and DP in its election-related news and commentaries, offering constructive criticism of both parties' policies while disapproving of Nation Party's (MP) uncompromising, debate-driven stance. Acted to inform and raise public awareness, and conveyed messages emphasizing the preservation of national unity and solidarity. Supported new Election Law with the aim of achieving political and social consensus. Advocated for a political struggle based on party programs rather than mutual disputes. Highlighted the need for improving and effectively operating the state's administrative mechanisms. Did not refrain from criticism and strived to maintain impartiality in its reporting, yet demonstrated a relatively closer alignment with CHP policies.

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrasında demokrasi değerlerinin dünya genelinde etkili olmaya başlaması ve Birleşmiş Milletler Anayasası'nın kabul edilmesi gibi gelişmeler yanında; ülke içinde yaşanan sosyal, ekonomik ve siyasal değişimlerin etkisiyle Türkiye'de daha demokratik bir siyasal ve toplumsal yapının oluşturulması gayretleri artırılmış¹ ve 1945-1950 döneminde çok partili hayata geçilmesine yönelik önemli adımlar atılmıştır.

Bu süreçte; çoğunluk usulü, açık oy, gizli sayım ve idare sorumluluğuna dayanan tek dereceli seçim sistemi benimsenerek, uygulama şekli ve sonucu tartışmalı 1946 yılı milletvekili genel seçimi gerçekleştirilmiştir.

Seçim sistemine yönelik eleştiriler neticesinde; Milletvekili Seçim Kanunu muhalefetin de talep ve desteğiyle tek dereceli, çoğunluk usulü, genel, eşit, gizli, şahsi ve serbest oy, açık sayım, yargısal denetim ve gözetim esasları dâhilinde yeniden düzenlenmiş ve 1950 yılı milletvekili genel seçimi emniyet, adalet ve güven ortamı içerisinde yapılmıştır.²

Türkiye'de 1950 yılı milletvekili genel seçiminin; seçim emniyetinin ve yargısal denetimin ilk kez uygulanması, 1946 yılı milletvekili genel seçimine göre katılımın daha fazla olması (1946'de %75, 1950'de %88.88), halkın özgür iradesiyle 27 yıllık Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarının sona ermesi ve iktidarın sorunsuz bir biçimde el değiştirmesi bakımından demokratikleşme sürecinde kaydedilen önemli bir aşama olduğu ifade edilebilir.³

Bu yönüyle, 1950 yılı milletvekili genel seçimi gerek yurt içinde gerekse yurt dışında ilgiyle takip edilmiş, seçimlerin sükûnet ve emniyetle yapılması ve iktidar değişiminin büyük bir olgunlukla gerçekleştirilmesi Türk demokrasi tarihi için başarılı bir sınav olmuştur.

Bu dönemde, 1 Aralık 1949'da yayım hayatına başlayan İstanbul merkezli Yeni İstanbul Gazetesi'nin, 1950 yılı milletvekili genel seçimi sürecini yakından takip ettiği görülmektedir. Henüz yayım hayatının başında olması sebebiyle 1950 yılı genel seçimine yönelik haber ve değerlendirmelerin etkili bir şekilde yapılabilmesinin Yeni İstanbul için de kritik bir sınav olacağı aşikârdır. Bu sebeple, ilk sayısından itibaren kendisini seçime hazırlık ortamı içinde bulan Yeni İstanbul'un 1950 yılı genel seçimine bakışının ilgi çekici olacağı düşünülmektedir.

Bu makalede, öncelikle Yeni İstanbul Gazetesi'nde yer alan haberlerin ve değerlendirmelerin anlaşılması bakımından, Türkiye'de 1945-1950 döneminde çok partili hayata geçiş sürecinde yaşanan kritik gelişmeler özetlenerek, Yeni İstanbul'un; 1950 yılı milletvekili genel seçimi kapsamında, yeni seçim yasasını, seçim hazırlıklarını ve propaganda sürecini, seçimin icrasını ve hemen sonrasında yaşanan iktidar değişimine ilişkin gelişmeleri nasıl yansıttığı ve yorumladığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu maksatla, Gazete'nin ilk sayısından (1 Aralık 1949) başlayarak, 1950 yılı milletvekili genel seçimini kazanan Demokrat Parti (DP) Hükümeti'nin güvenoyu alması (2 Haziran 1950) sürecine uzanan yaklaşık altı aylık dönem incelenmiştir.

1. Çok Partili Hayata Geçiş ve 1950 Yılı Milletvekili Genel Seçimine Kadar Yaşananlar

1.1. Çok Partili Hayata Geçiş Dönemi

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru demokrasi değerlerinin güç kazanması ve sosyal, ekonomik ve siyasal değişimlerin etkisiyle Türkiye'de çok partili hayata geçiş süreci başlatılmış; Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım

¹ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 11. Baskı, 2021, 233.

² Bülent Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 33. Baskı, 2020, 347-348.

³ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (1. Bölüm) Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, 2019, 230, 278-279; Cezmi Eraslan, "Onuncu Bölüm-Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Editör Durmuş Yalçın, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 9. Baskı, 2012, 547-548.

1944⁴, 19 Mayıs 1945⁵ ve 1 Kasım 1945⁶ tarihli konuşmalarında daha demokratik bir ortamın sağlanacağına dair vaatlerde bulunmuştur.⁷

Türkiye'nin, San Francisco'da düzenlenen konferans (25 Nisan–26 Haziran 1945) sonucunda Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na katılımı, iç politikada demokratikleşme yönünde adımların atılmasını da zorunlu kılmıştır.⁸

Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi hedef alan yayılmacı politikalarının yarattığı güvenlik kaygıları nedeniyle Batı ittifakına dâhil olma düşüncesi yanında, CHP içindeki muhalefet hareketi de demokratikleşme ve çok partili hayata geçiş sürecinde etkili olmuştur.⁹

Cumhurbaşkanı İnönü'nün 19 Mayıs 1945'teki konuşmasının ardından; önce 21 Mayıs 1945'te başlatılan bütçe görüşmelerinde beş milletvekili ret oyu kullanmış,¹⁰ sonra söz konusu milletvekillerinden dördü (*Emin Sazak hariç; Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü*) CHP Grup Başkanlığına sundukları "Dörtlü Takrir (Önerge)" ile daha fazla demokrasi ve özgürlük talep etmiştir (7 Haziran 1945). Ancak önerge, CHP Parti Grubu tarafından reddedilmiş (12 Haziran 1945), ihraç yetkisi kullanılmayarak muhaliflere karşı ılımlı davranılmıştır.¹¹

Dönemin Dâhiliye Vekili Hilmi Uran, Dörtlü Takrir'e ilişkin düşüncelerini; "Benim kanaatim odur ki...bu takriri verenler, mensup bulundukları partide ileriye sürdükleri böyle bir ıslahatı istemekten ziyade, aslında o partiden ayrılmayı kararlaştırmış bulunuyorlardı ve takrirdeki istekleri de bir bahane olarak kullanıyorlardı..." sözleriyle ifade etmektedir.¹²

Diğer taraftan, boşalan altı milletvekilliği için yapılan ara seçimde (17 Haziran 1945), CHP merkezinin aday göstermemesi dikkat çeken diğer bir gelişme olmuştur.¹³

Bu dönemde, 1950 yılı milletvekili genel seçimine kadar CHP haricinde 23 yeni parti kurulmuş, bu partilerden ilki Millî Kalkınma Partisi (MKP) olmuştur.¹⁴

Yaşanan süreçte, 1945 yılı bütçe görüşmeleri, Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'nun kabulü (11 Haziran 1945) ve Dörtlü Takrir'in reddedilmesini takiben Eylül ayı içerisinde, önce Celal Bayar CHP milletvekilliğinden çekilmiş, ardından eleştirilerini sürdüren Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan partiden ihraç edilmiştir. Bunun üzerine, söz konusu milletvekillerinin katılımıyla CHP'den istifa eden Bayar'ın liderliğinde demokrasi ve liberalizmi savunan Demokrat Parti (DP) kurulmuştur (7 Ocak 1946).¹⁵

⁴ Turan, *Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (1. Bölüm)*, 207; Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nin 1 Kasım 1944'teki yeni toplantı yılı açılışında, "...Bu idare, demokrasi prensiplerini Türkiye'nin bünyesine ve hususi şartlarına göre tekâmül ettirmektedir...Türkiye'de halk idaresi, kesiksiz bir tekâmül yolunda yürüyerek durmadan yükselecektir..." ifadelerine yer vermiştir. [Bakınız (Bkz.) İsmet İnönü, *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973 İkinci Cilt (1939-1960)*, Derleyen Ali Rıza Cihan, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ekim 1993, 53].

⁵ Cemil Koçak, "Siyasi Tarih (1923-1950)", *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, Yayın Yönetmeni Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi, 6. Baskı, Nisan 2020, 175; Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 19 Mayıs 1945'te yaptığı konuşmada, "...Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyasi ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir..." ifadelerine yer vermiştir. (Bkz. "Millî Şef Gençliğe Öğütlerle Dolu Bir Hitabede Bulundu", *Vakit*, 20 Mayıs 1945, 1, 4).

⁶ Cumhurbaşkanı İnönü, 1 Kasım 1945'te yaptığı TBMM açılış konuşmasında, "...Bizim tek eksiğimiz, Hükümet Partisi'nin karşısında bir parti bulunmamasıdır...Hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır..." ifadelerine yer vermiştir. (Bkz. İnönü, *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları*, 60).

⁷ Faruk Ataay, *Türk Demokrasi Tarihi 1789'dan Günümüze*, Ankara: Nika Yayınevi, 2. Baskı, 2020, 164.

⁸ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, Ankara: İmge Kitabevi, 6. Baskı, 2019, 446; Ensar Yılmaz, *Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Yılları 1946-1950*, İstanbul: Birey Yayıncılık, 1. Baskı, Aralık 2008, 93-95.

⁹ Mustafa Çufalı, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)*, Ankara: Babil Yayıncılık, 1. Baskı, 2004, 13-37.

¹⁰ Gürhan Kınalı, Aynur Soydan Erdemir, "Demokrat Parti'nin Kurulmasında Refik Koraltan'ın Rolü", *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (Aralık 2017), 52-53, Erişim 18.12.2024.

¹¹ Turan, *Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (1. Bölüm)*, 212-214; Koçak, "Siyasi Tarih (1923-1950)", 177; Girayalp Karakuş, *Soğuk Savaşta Ara Kesit İsmet İnönü Dönemi (1938-1950)*, Çanakkale: Paradigma Akademi, 2. Baskı, Ekim 2021, 77-78; Dörtlü Takrir'de; TBMM denetiminin Anayasa'nın yalnız şekline değil ruhuna da uygun olması, vatandaşların Anayasa'dan kaynaklanan siyasi hak ve özgürlüklerini ihtiyaç duyulan seviyede kullanmalarının sağlanması ve parti çalışmalarının belirtilen esaslara göre düzenlenmesi talep edilmiştir. [Bkz. Turan, *Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (1. Bölüm)*, 213].

¹² Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1959, 435.

¹³ Çufalı, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi*, 45; "CHP Tarafından Aday Gösterilmemesi Kararlaştı", *Ulus*, 8 Haziran 1946, 1.

¹⁴ Turan, *Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (1. Bölüm)*, 216; Kadri Unat, "On İkinci Bölüm-Atatürk Sonrası Türkiye", *Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Editör Temuçin Faik Ertan, Ankara: Siyasal Kitabevi, 8. Baskı, Ekim 2020, 263; Çufalı, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi*, 51-54.

¹⁵ Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, Ocak 1994, 11-15; Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ekim 1998, 27, 31-32; Unat, "On İkinci Bölüm-Atatürk Sonrası Türkiye", 263-264;

Gazeteci Metin Toker, Bayar'ın DP programını hükümete iletmeden önce Cumhurbaşkanı İnönü'ye sunduğunu belirterek, bu görüşmeyi;

"...İnönü programı aldı ve sordu:

'Terakkiperverlerde olduğu gibi, itikadını diniyeye (dini inançlara) biz riayetkârız diye madde var mı?'

Celal Bayar, 'Hayır Paşam, laikliğin dinsizlik olmadığı var' dedi.

'Ziyarı yok. Köy Enstitüleriyle ilkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız?'

'Hayır.'

'Dış politikada ayrılık var mı?'

'Yok!'

'O halde, tamam...' ".¹⁶

ifadeleriyle anlatmaktadır. Bu görüşme, İnönü'nün de DP'nin kurulmasını istediğini ve onayladığını kanıtlamaktadır.

DP'nin kurulması, Türk toplumu ve CHP tarafından olumlu karşılanmıştır. Böylelikle CHP, aslında bünyesindeki en etkili muhalif gruptan kurtulmuş; ancak DP'nin örgütlenmesini genişleterek etkinliğini artırmaya başlaması CHP'de endişe yaratmıştır.¹⁷ Gazeteci Altan Öymen bu süreci, "*İki parti arasındaki ilişkiler başlangıçta iyi gitti. Fakat bunu iki partide de yadırgayanlar vardı. Partilerinin yönetiminde tutum değişikliği istiyorlardı...*" sözleriyle ifade etmektedir.¹⁸

Bu arada, CHP 2'nci Olağanüstü Kurultayı'nda (10-11 Mayıs 1946); "Değişmez Genel Başkanlık" ve "Müstakil Grup" uygulamasına son verilmesi, seçimlerin tek dereceli olarak yapılması ve sınıf, ırk ve bölge ayırımına dayalı dernek kurulması yasağının kaldırılması kararlaştırılmıştır.¹⁹

Ardından DP, örgütlenmesini tamamlayamadığı ve koşulların seçim özgürlüğüne ve tarafsızlığa uygun olmadığı gerekçesiyle 26 Mayıs 1946'da yapılan belediye seçimine katılmamış; MKP seçim günü yaşanan usulsüzlük iddiaları nedeniyle seçimden çekilmiş, böylelikle söz konusu seçime yalnızca CHP katılmıştır.

Bu gelişme, partiler arası gerginliği artırmış ve CHP'nin çok partili hayata bakışını olumsuz yönde etkilemiştir. Nitekim CHP'li Nihat Erim, Ulus gazetesinde yayımlanan yazılarında gerekirse çok partili demokrasiden vazgeçilebileceğini vurgulamıştır (29-30 Mayıs 1946).²⁰

Diğer taraftan, 5 Haziran 1946 tarihli seçim yasası değişikliğiyle tek dereceli seçim sistemine geçiş yapılarak, açık oy, gizli sayım, çoğunluk sistemi esası benimsenmiş, ancak seçime yönelik yargısal denetim getirilmemiştir.

Aynı gün, ayrıca Cemiyetler Kanunu'nda yapılan düzenlemeyle meslek ve sınıf esaslı derneklerin kurulmasına izin verilmiştir.²¹

Turan, *Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (1. Bölüm)*, 218-219, 221; Eraslan, "Onuncu Bölüm-Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası", 533-534; Ataay, *Türk Demokrasi Tarihi*, 166.

¹⁶ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, Genişletilmiş 2. Baskı, Şubat 1990, 83.

¹⁷ Unat, "On İkinci Bölüm-Atatürk Sonrası Türkiye", 264; Koçak, "Siyasi Tarih (1923-1950)", 181; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çeviren Yasemin Saner, İstanbul: İletişim Yayınları, 4. Baskı, 2018, 247; Osman Akandere, *Millî Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler (1938-1945)*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Baskı, 2016, 422.

¹⁸ Altan Öymen, *Bir Dönem Bir Çocuk*, İstanbul: Doğan Kitap, 2. Baskı, 2002, 509-510.

¹⁹ Koçak, "Siyasi Tarih (1923-1950)", 181-182; Çufalı, *Türkiye'de Demokrasi'ye Geçiş Dönemi*, 69-70; "Değişmez Genel Başkanlık" ve "Müstakil Grup" uygulaması hakkında bilgi için bkz. Turan, *Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (1. Bölüm)*, 20-21, 33-35, 226.

²⁰ Yılmaz, *Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Yılları*, 211-214; Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-IV 1946-1950 Demokrasiye Geçiş*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2021, 48-49; Nihat Erim, Ulus gazetesinde 29 Mayıs 1946'da yayımlanan "Gözlerimizi ufuklardan ayırmayalım" başlıklı yazısında, "...Fert olarak ve millet olarak gayemiz, şerefli bir ömür sürmektir. Demokrasi de hürriyet de bize bu neticeyi sağladığı nispette değerlidir..." ve 30 Mayıs 1946'da "Demokrasi gaye midir vasıta mıdır?" başlıklı yazısında "...Sosyal bünyede derin rahatsızlıklar müşahade edildiğinde bunu gidermenin yolu bir müddet için hürriyet ilahının üzerine şal örtmek ve yukarıdan aşağı bir otorite tesis etmektir..." ifadesine yer vermiştir. (Bkz. Nihat Erim, "Gözlerimizi Ufuklardan Ayırmayalım", *Ulus*, 29 Mayıs 1946, 1, 3; Erim, "Demokrasi Gaye midir Vasıta mıdır?", *Ulus*, 30 Mayıs 1946, 1, 3).

²¹ Ataay, *Türk Demokrasi Tarihi*, 166; Koçak, "Siyasi Tarih (1923-1950)", 182; Turan, *Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (1. Bölüm)*, 227; 5 Haziran 1946 Tarih ve 4918 Sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (Resmi Gazete 6.6.1946/No: 6326); 5 Haziran 1946 Tarih ve 4919 Sayılı Cemiyetler Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun (Resmi Gazete 10.6.1946/No: 6329).

1.2. 1946 Yılı Milletvekili Genel Seçimi ve Sonrasında Yaşananlar

CHP; DP'nin kısa sürede halk desteğini artırması üzerine, 1947 yılı Ekim ayında yapılması planlanan genel seçimin 21 Temmuz 1946'ya alınmasını sağlamıştır (10 Haziran 1946).²²

Ardından, 13 Haziran 1946 tarihli düzenlemelerle üniversitelere daha fazla özerk yönetim imkânı sağlayan Üniversiteler Kanunu onaylanmış ve Matbuat Kanunu'nun 50'nci Maddesi'ndeki değişikliklerle hükümete ait olan gazete ve dergi kapatma yetkisi mahkemelere devredilmiştir.²³

21 Temmuz 1946'da yapılan tek dereceli genel seçimde, hile ve baskı yoluyla usulsüzlük yapıldığına dair iddialar ve itirazlar dikkate alınmayarak, CHP'nin 403, DP'nin 54 ve Bağımsızların 8 milletvekilliği kazandığı ilan edilmiştir. Bu durum; seçimin meşruiyetini zedelemiş, DP'nin daha sert muhalefet yapmasına yol açmıştır.²⁴

CHP Milletvekili ve Gazeteci Asım Us, seçim sonucuna ilişkin değerlendirmesinde;

“...Demokrat Parti'nin iddiası budur: Yekûn itibarıyla Halk Partisi büyük ekseriyet almış olmakla beraber hakikatte seçimi Demokrat Parti kazanmıştır. Muhalif gazetelere gelince, onlar Demokrat Parti kazanamadı, Halk Partisi kaybetti diyorlar. Bu ifade tarzı ancak kısmen doğrudur...Seçimin gayrimeşruluğu iddia edilemez. Şu veya bu seçim bölgesinde seçime karşı fesat karışmış olduğu ileriye sürülebilir. Şu veya bu bölgenin seçimi iptal olunarak yeniden seçim istenebilir...Fakat seçimin umumunu iptal etmek davası olamaz.”²⁵

ifadelerine yer vermektedir.

Seçimi müteakip, sertlik yanlısı Recep Peker'in Başbakan olması ve uygulamaları, iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Yaşanan gerginliği; DP'nin baskı yapıldığı gerekçesiyle birçok ilde il genel meclisi seçimine katılmaması (1 Eylül 1946), hükümetin devalüasyon kararı (7 Eylül 1946), Matbuat Kanunu'nda yapılan kısıtlayıcı değişiklikler (20 Eylül 1946), sosyalist düşüncedeki bazı parti, kuruluş ve yayım organlarının kapatılması (16 Aralık 1946), Başbakan Peker'in bütçe görüşmeleri sırasında Adnan Menderes'i eleştirmesinin ardından, DP milletvekillerinin Meclis Genel Kurulu'nu terk etmesi (18-27 Aralık 1946) ve devam eden sıkıyönetim uygulaması daha da artırmıştır.²⁶

DP, bu gelişmelerin ardından düzenlediği ilk kongresinde (7-11 Ocak 1947), “Hürriyet Misakı (Sözleşmesi)” olarak bilinen bildirgeyi yayımlamıştır. Bildirgede; anayasaya aykırı kanun hükümlerinin kaldırılması, seçim yasasında değişiklik yapılması ve devlet başkanlığı ile parti başkanlığı görevlerinin aynı kişide bulunmaması esasının getirilmesi talep edilerek, aksi takdirde Meclis'in terk edileceği vurgulanmıştır.²⁷

Gazeteci Metin Toker, Hürriyet Misakı'nı, “İnönü bu karardan zerrece memnun olmadı. DP, Meclis'i bir nevi baskı altında tutmak, ondan kendi arzuladığı kanunları ve değişikliklerini çıkartmak istiyordu...”²⁸ şeklinde yorumlamaktadır.

²² 10 Haziran 1946 Tarih ve 1498 Numaralı Türkiye Büyük Millet Meclisi Seçiminin Yenilenmesine Dair Karar (Resmi Gazete 12.6.1946/No: 6331); Çufalı, *Türkiye'de Demokrasi'ye Geçiş Dönemi*, 74; “Meclis, Seçimi Yenileme Kararı Verdi”, *Ulus*, 11 Haziran 1946, 1, 4.

²³ 13 Haziran 1946 Tarih ve 4935 Sayılı Matbuat Kanununun 50'nci Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun (Resmi Gazete 18.6.1946/No: 6336); 13 Haziran 1946 Tarih ve 4936 Sayılı Üniversiteler Kanunu (Resmi Gazete 18.6.1946/No: 6336); Turan, *Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (1. Bölüm)*, 228.

²⁴ Unat, “On İkinci Bölüm-Atatürk Sonrası Türkiye”, 264-265; Ataay, *Türk Demokrasi Tarihi*, 167-168; Koçak, “Siyasi Tarih (1923-1950)”, 183; Turan, *Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (1. Bölüm)*, 226, 230; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, 459-460; Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çeviren Yavuz Alogan, İstanbul: Kaynak Yayınları, 18. Baskı, Kasım 2020, 130; Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Çeviren Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayın, 6. Baskı, Mart 2020, 37; Çetin Yetkin, *Karşı Devrim 1945-1950*, Ankara: Kilit Yayınları, 11. Baskı, Haziran 2019, 289-293.

²⁵ Asım Us, *Hatıra Notları*, İstanbul: Kitabevi, 1. Baskı, 2012, 609-610.

²⁶ Yılmaz, *Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Yılları*, 244-245; Turan, *Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (1. Bölüm)*, 235-237; Koçak, “Siyasi Tarih (1923-1950)”, 183-184; Ataay, *Türk Demokrasi Tarihi*, 168-169; 20 Eylül 1946 Tarih ve 4955 Sayılı Matbuat Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun (Resmi Gazete 24.9.1946/No: 6416); Türk demokrasi tarihinde “Psikopat Olayı” olarak bilinen hadisede; Başbakan Peker, 18 Aralık 1946 günü yapılan bütçe görüşmelerinde, Adnan Menderes'in konuşmasını eleştiren hitabı esnasında, “Demokrat Parti adına dinlediğiniz Adnan Menderes'in sesinde kötümser ve psikopat bir ruhun mariz karanlıklar içinde...şanlı bir milletin ve...kudretli bir devletin hayatını bir boşluk hâlinde ifade eden ruh haletinin akislerini dinledik...” ifadelerini kullanmıştır. (Bkz. Çufalı, *Türkiye'de Demokrasi'ye Geçiş Dönemi*, 93; TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem:8, Birleşim:18, Cilt:3, 18 Aralık 1946, 23-24); Sıkıyönetim uygulaması hakkında bilgi için bkz. Dipnot 33.

²⁷ Turan, *Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (1. Bölüm)*, 238-239; Unat, “On İkinci Bölüm-Atatürk Sonrası Türkiye”, 265; Koçak, “Siyasi Tarih (1923-1950)”, 184; Ataay, *Türk Demokrasi Tarihi*, 169.

²⁸ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*, 169.

Cumhurbaşkanı İnönü, demokrasinin devam ettirilmesinde Celal Bayar'ın da önemli bir rol oynayacağını düşünmüştür. Nitekim CHP Milletvekili Nihat Erim, günlüğünün 26 Haziran 1947 tarihli bölümünde, *"İnönü, Celal Bayar'ı teşvik etmiş. 'Bu iş yürür. Güzel bir muhalefet teessüs ederse şerefi sana ait olacaktır' demiş."*²⁹ ifadelerine yer vermektedir.

İnönü; CHP ve DP arasında uzlaşma sağlama girişimlerinin ardından, 12 Temmuz 1947'de yayımladığı bir beyanname ile tarafsızlık vurgusu yaparak, her iki partiye de eşit mesafede bulunduğunu, muhalefet partisinin de iktidar partisi koşullarında çalışabilmesi gerektiğini ve iki parti arasında emniyetin sağlanmasını hedeflediğini belirtmiştir.

"12 Temmuz Beyannamesi" ile DP'ye iktidar partisi ile eşit koşullarda hareket etme imkânı tanınmış, böylelikle gerginliğin azaldığı bir siyasi istikrar ortamı sağlanarak, çok partili hayatın kalıcı olduğu mesajı verilmiştir. Bu gelişmeler ve parti içi muhalefetin etkisiyle Başbakan Peker istifa etmiş (9 Eylül 1947) ve yerine ılımlı yapıdaki Hasan Saka Hükümeti kurulmuştur.³⁰

Gazeteci Ahmet Emin Yalman, 12 Temmuz Beyannamesi'ni;

"Ben kendi hesabıma beyannameyi memlekette bir tolerans, eşitlik ve huzur devrinin başlangıcı diye karşıladım...Halk partililerin müfritleri (aşırıları) bundan hiç hoşlanmadılar, bunu İnönü'nün partiyi bir tarafa bırakıp millete dayanmaya teşebbüs etmesi şeklinde karşıladılar...İttidal taraftarı demokratlar, Devlet Başkanı'na kredi açmakta tereddüt etmediler. Diğer birçokları fiilî neticenin belirmesini beklemeyi daha doğru buldular..."³¹

sözleriyle yorumlamaktadır.

1.3. Hasan Saka Hükümetleri Döneminde Yaşananlar

Birinci Hasan Saka Hükümeti döneminde, Hürriyet Misakı'ndaki talepler doğrultusunda düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda, CHP 7'nci Kurultayı'nda (17 Kasım-4 Aralık 1947), Cumhurbaşkanlığı ve parti başkanlığı görevlerinin aynı kişide bulunması uygulamasında düzenleme yapılarak, parti başkanının Cumhurbaşkanlığı olduğu durumlarda bir Genel Başkan Vekili seçilmesi kararlaştırılmıştır.³² Ayrıca, savaş döneminden itibaren altı ilde uygulanmakta olan sıkıyönetim de 23 Aralık 1947 itibarıyla sona erdirilmiştir.³³

Tavizkâr politika izlediği ve yeterince liberal olmadığı eleştirileriyle istifa eden (8 Haziran 1948) Saka Hükümeti'nin yerine kurulan İkinci Saka Hükümeti döneminde, Milletvekili Seçim Kanunu'nda değişiklik yapılarak (9 Temmuz 1948) gizli oy, açık sayım ilkesi kabul edilmiş, ancak seçim güvenliğine yönelik teminat tam manasıyla sağlanamamış ve çoğunluk sistemi devam ettirilmiştir.³⁴

Bu arada, DP içindeki sertlik yanlıları, 12 Temmuz Beyannamesi'nin ardından iktidarla uzlaşmacı bir tutum sergilediği gerekçesiyle parti yönetimini eleştirmeye başlamıştır. Bu durum, DP Küçük Kongresi'nde belirgin hâle gelmiş (22-24 Temmuz 1947)³⁵ ve parti içinde gruplaşmalara yol açmıştır. Bazı milletvekillerinin partiden ayrılması ve ihraç edilmesi sonrasında, eski DP milletvekillerinden bir bölümü Mayıs 1948'de TBMM içinde

²⁹ Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979 I. Cilt*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, Mayıs 2005, 144.

³⁰ Turan, *Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (1. Bölüm)*, 247-248; Unat, "On İkinci Bölüm-Atatürk Sonrası Türkiye", 265; Koçak, "Siyasi Tarih (1923-1950)", 184-188; Ataay, *Türk Demokrasi Tarihi*, 169; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 249; Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, Çeviren Sedat Cem Karadeli, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 7. Baskı, Nisan 2022, 108; Çufalı, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)*, 105-109.

³¹ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1945-1971) Cilt 4*, İstanbul: Yenilik Basımevi, 1971, 115-116.

³² Turan, *Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (1. Bölüm)*, 250-251; Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-IV*, 239-240; Koçak, "Siyasi Tarih (1923-1950)", 188-189.

³³ Bakanlar Kurulu Kararı ile 20 Kasım 1940'da İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli'de bir ay süre ile başlatılan sıkıyönetim uygulaması; TBMM tarafından 25 Kasım 1940'ta 23 Kasım 1940'dan itibaren başlatılmak üzere onaylanmış, zaman içerisinde on beş kez uzatılmayı müteakip yaklaşık 7 yıl 1 ay sonra, yeni bir süre uzatım yapılmadığından 22 Aralık 1947 saat 24.00 itibarıyla kendiliğinden sona ermiştir. (Bkz. Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, 349; Zafer Üskül, *Siyaset ve Asker*, İstanbul: İmge Kitabevi, Genişletilmiş 2. Baskı, Nisan 1997, 101-111, 119-121).

³⁴ Koçak, "Siyasi Tarih (1923-1950)", 189-190; Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-IV*, 297-300; 9 Temmuz 1948 Tarih ve 5258 Sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun (Resmî Gazete 14.7.1948/No: 6957).

³⁵ Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-IV*, 214; DP'nin 22-24 Temmuz 1947'de Ankara'da yapılan istişari mahiyetteki Küçük Kongresi'ne 30 milletvekili ve 115 delege katılmış; kongre esnasında iktidar ve DP yönetimi eleştirilmiştir. Kongre bildirisinde; uygulanan muhalefet şeklinin mevcut gidişatı ıslahtan ziyade devam ettireceği, Anayasa değişikliğinin yeni bir meclis tarafından yapılması gerektiği ifade edilmiştir. (Bkz. Yılmaz, *Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Yılları*, 271).

bağımsız “Müstakil Demokratlar Grubu”nu oluştururken, diğer bir bölümü ise Millet Partisi (MP)’ni kurmuşlardır (20 Temmuz 1948).

Bu gelişmelerin ardından, 20 Haziran 1949’da toplanan DP 2’nci Büyük Kongresi’nde, ihraç edilen üyelerin partiye dönüşü engellenmiş ve “Millî Teminat Andı” başlıklı bir bildiri yayımlanmıştır (25 Haziran 1949). “Millî Teminat Andı”nda, seçimlerin güvenli bir ortamda yapılmaması hâlinde vatandaşların direnme hakkına sahip olacağı, aksine hareket edenlerin milletin husumetiyle karşılaşacağı ifade edilmiştir. İfadeedeki “husumet” tabiri, bildirinin karşıt partiler ve basın tarafından “Millî Husumet Andı” olarak da adlandırılmasına yol açmıştır. Bu süreçte, DP’ye dönüş imkânını kaybeden “Müstakil Demokratlar Grubu” da 1949 yazında MP’ye katılmıştır.³⁶

“Millî Teminat Andı”, CHP’nin tepkisine yol açmış ve DP politikalarına yönelik eleştirilerde sıklıkla gündeme getirilmiştir. Nitekim, Gazeteci Metin Toker, “Millî Teminat Andı” ve sonrasında yaşanan süreci;

“...Başlangıçta ‘Millî Husumet Andı’ değil, ‘Millî Tesevüt (Dayanışma) Andı’ adını taşıyordu...Metinde bir ihtar havası vardı, ama maksat daha ziyade DP’li kitleye bir heyecan aşılardı...Çıktı ve tabii, CHP kıyameti kopardı. İşte, Demokratlar halkı kanunlara karşı gelmeye davet ediyorlardı. Anarşi peşinde koştuklarının bundan güzel delili olabilir miydi? DP gerçekten çok müşkül bir vaziyette kalmıştı...Sular ancak, pek uzun bir süre geçtiğinde duruldu...”³⁷

ifadeleriyle değerlendirmektedir.

1.4. Şemsettin Günaltay Hükümeti ve Yeni Seçim Kanunu’nun Kabulü

İkinci Saka Hükümeti’nin 14 Ocak 1949’da istifasının ardından kurulan Şemsettin Günaltay Hükümeti döneminde, iktidar ve muhalefet ilişkileri daha ılımlı bir hâl almış ve seçim kanunu yeniden gündeme getirilmiştir.

Bu maksatla oluşturulan Bilim Kurulu, 19 Eylül 1949’da başlattığı çalışmalarını 1 Aralık 1949’da tamamlayarak hazırladığı tasarıyı Başbakanlığa sunmuştur. 16 Aralık 1949’da TBMM Başkanlığı’na iletilen tasarı, Geçici Komisyon’da incelenmeye başlanmıştır.

Bu çalışmalar yapılırken, DP’nin 7 Ocak 1950’de başlayan ve üç gün süren istişare kongresi sonunda yayımlanan bildiride; baskı ve tehditlerin devam etmesi hâlinde seçimlere katılmama veya katılım olsa dahi Meclis’ten çekilme durumlarının gündeme alınabileceği ifade edilmiştir.

Diğer taraftan, Meclis’te Geçici Komisyon’un 2 Şubat 1950 tarihli raporuna ilişkin yapılan görüşmelerin ardından, yeni Milletvekili Seçim Kanunu kabul edilerek (16 Şubat 1950),³⁸ iktidar ve muhalefet arasındaki önemli bir anlaşmazlık konusu çözüme kavuşturulmuştur. Nitekim, Başbakan Yardımcılığı ve CHP Grup Başkan Vekilliği görevlerinde bulunmuş olan Faik Ahmet Barutçu, Seçim Kanunu’nun kabulünü, “...Demokrat Parti ile ilkeler üzerinde anlaşarak, Seçim Yasası’nı çıkartmamız büyük başarı oldu...Seçim Yasası üzerindeki tartışmaların kalkması iktidar için bir başarıdır. Bu İnönü’nün başarısıdır, yasa onun eseridir...”³⁹ sözleriyle ifade etmektedir.

Seçimlerin yargı denetimi altında daha güvenli bir şekilde gerçekleştirilmesine imkân tanıyan Yeni Seçim Kanunu’nda dikkat çeken konular olarak;

- Milletvekili seçiminin çoğunluk usulüne göre, tek dereceli, genel, eşit ve gizli oy, açık sayım ve tasnifle yapılması, oyların serbest ve şahsi olması,
- Her 40.000 kişi için bir milletvekili seçilmesi,
- Bir kimsenin en çok iki seçim çevresinde milletvekili adayı gösterilebilmesi,
- Her ilin bir seçim çevresi, nüfusu 150’den yukarı olan her köy ile kasaba ve şehirlerdeki mahallelerin seçim bölgesi olması,

³⁶ Koçak, “Siyasi Tarih (1923-1950)”, 190-192; Turan, *Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (1. Bölüm)*, 255-263, 266-268; Ataay, *Türk Demokrasi Tarihi*, 170; Goloğlu *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-IV*, 291-296.

³⁷ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*, 242-243.

³⁸ Koçak, “Siyasi Tarih (1923-1950)”, 192; Unat, “On İkinci Bölüm-Atatürk Sonrası Türkiye”, 265; Turan, *Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (1. Bölüm)*, 269-270; Eraslan, “Onuncu Bölüm-Atatürk’ten Sonra Türkiye’nin İç Politikası”, 545; Cemil Koçak, *Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) Cilt 6 CHP İktidarının Sonu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2017. 358-360, 379; Eroğlu, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 81; Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-IV*, 375-376.

³⁹ Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Anılar 1939-1954*, İstanbul: Milliyet Yayınları, Mart 1977, 387.

- Seçim sürecini yönetmek üzere Yüksek Seçim Kurulu (YSK)'nın teşkil edilmesi,
- 22 yaşını bitirenlerin seçmen, 30 yaşını bitirenlerin milletvekili olabilmesi,
- Partilerin sandık kurullarında temsilci bulundurabilmesi,
- İl ve ilçe seçim kurullarına hâkimlerin başkanlık etmesi,
- Partilerin radyodan seçim propagandası yapabilmesi,
- Emniyet ve ordu mensuplarına seçme hakkının tanınmaması kararlaştırılmıştır.⁴⁰

Söz konusu Kanun'un kabulünün ardından, 14 Mayıs 1950'de yapılan milletvekili genel seçimine, CHP ve DP ülke genelinde, MKP üç ve MP 22 ilde; Türk Sosyal Demokrat Partisi, İşçi ve Çiftçi Partisi, Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi birer ilde katılım sağlamıştır.

Seçim neticesinde; DP 408, CHP 69, Bağımsızlar 9 ve MP 1 milletvekilliği kazanmış,⁴¹ böylelikle DP'nin iktidarı devralmasıyla 27 yıl süren CHP yönetimi sona ermiştir.

2. Yeni İstanbul Gazetesi'nin Tanıtılması

İş adamı Habib Edip Törehan tarafından kurulan Yeni İstanbul Gazetesi, "*siyasi, iktisadi, müstakil günlük gazete*" sloganıyla 1 Aralık 1949'da İstanbul'da yayım hayatına başlamıştır. Diğer gazetelerden farklı olarak mavi bir başlık kullanan Gazete, merkez olarak Cağaloğlu yerine Beyoğlu-Tünel bölgesini seçmiştir.

Seçkinlere hitap eden ciddi bir gazete hüviyetindeki Yeni İstanbul, kadrosuna Mehmet Nermi Haskan, Fikret Adil, Muzaffer Soysal, Reşat Nuri Darago ve Hüseyin Avni Şanda'yı dâhil etmiş; Ankara muhabirliğini Mehmed Kemal Kurşunluoğlu yürütürken, Beyoğlu muhabiri Abdi İpekçi yabancılarla röportajlar yapmıştır. Merkez-sol çizgide bir yayım politikası benimseyen Gazete'de, 1950'li yıllarda Bedii Faik, Refik Halit Karay, Falih Rıfkı Atay ve Ömer Sami Coşar gibi yazarlar da yer almıştır.

Altan Öymen, anılarında Yeni İstanbul Gazetesi'ne ilişkin olarak;

"Seçim öncesinde Türk basınına bir gazete daha katıldı. Bu öteki gazetelerin hepsinden değişikti. Adı Yeni İstanbul'du. Başlığı maviydi. Galiba Türkiye'nin ilk mavi başlıklı gazetesiydi...Satış metotları da ilginçti. Büyük şehirlerde onu, sokaklarda, üniforma gibi giysiler içinde ciddi tavırlı adamlar satıyordu...Sadece Yeni İstanbul'u satmak için oradaydılar. Elllerinde bir miktar gazete bulunuyordu. Öteki bayiler gibi çılgık çılgına koşuşmuyorlardı...Görünüşlerine dikkat ettikleri belliydi. Saçları sakalları tıraşlıydı. Üniformaları ütülüydü. Belli ki, bir eğitimden geçmişlerdi..."

ifadeleriyle gazetenin dikkat çeken farklı yönlerini vurguladıktan sonra, Yeni İstanbul Gazetesi'nin içeriği hakkında; "*Yeni İstanbul'un sahibi Habip Edip Törehan'dı...Çok zengindi. Avrupa'da gördüğü bir gazete tipini ve gazete yayımlayıp okurlara ulaştırma metotlarını Türkiye'ye getirmek istemişti...Az resim, çok yazı kullanılıyordu. Yazıların çoğu uzmanlık yazılarıydı. Dış politikaya ağırlık veriliyordu...Yeni İstanbul, ilgi çekti ama, fazla satmadı. Onun 1950'den sonra daha da iddialı hamlelerini görecektik.*" sözlerine yer vermektedir.

Yeni İstanbul, 1950'lerin sonunda el değiştirmesinin ardından merkez-sağ çizgide yayım yapmaya başlamış; 1960'lı yıllardaki değişikliklerle Necip Fazıl Kısakürek, Peyami Safa, Arif Nihat Asya, Tarık Buğra, Cemal Kutay, Orhan Koloğlu, Galip Erdem, Ali Fuat Başgil, Nurettin Topçu, Cevdet Perin ve Kamil Turan gazete kadrosunda yer almıştır.

1960-1961'de anti-komünist, mukaddesatçı-maneviyatçı bir yaklaşımla yayım yapan Gazete; DP seçmenini hedefleyerek Adalet Partisi (AP)'nin DP'nin devamı olduğu yönünde bir politika izlemiş, böylelikle AP'nin 1965 yılındaki genel seçimin ardından iktidara gelmesinde etkili olmuştur.

⁴⁰ 16 Şubat 1950 Tarih ve 5545 Sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu (Resmi Gazete 21.2.1950/No: 7438); Koçak, "Siyasi Tarih (1923-1950)", 192; Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-IV*, 376-380; Turan, *Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (1. Bölüm)*, 270.

⁴¹ Turan, *Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (1. Bölüm)*, 272, 278; Eraslan, "Onuncu Bölüm-Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası", 547-548; Çufalı, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi*, 150, 157.

Resim 1: Yeni İstanbul Gazetesi'nin birinci sayısı (Yeni İstanbul, 1 Aralık 1949).

Siyasal ve toplumsal alanda muhafazakârlığı, ekonomide liberal kapitalizmi savunan Yeni İstanbul, Türk basın tarihinde AP'nin destekçisi ve muhafazakârların gazetesi olarak tanımlanmıştır.

1973'de ismini "İstanbul" olarak değiştiren Gazete, yeniden "Yeni İstanbul" adını aldığı 1981 yılında kapanmıştır.⁴²

Gazete'nin, günümüzde "İstanbul" adıyla yerel bir gazete olarak yayım hayatına devam ettiği görülmektedir.⁴³

3. Yeni İstanbul Gazetesi'nde 1950 Yılı Milletvekili Genel Seçimi

3.1. Yeni İstanbul'un Yeni Seçim Kanunu'na Bakışı

Yeni İstanbul, yayım hayatına yeni Seçim Kanunu'nun hazırlandığı süreçte başladığından, haber ve yorumlarında öncelikle bu konuya odaklandığı görülmektedir. Gazete'deki haberlerde;

- Bilim Kurulu'nun, çoğunluk sistemini ve 70.000 kişiye bir milletvekili esasını benimsediği,⁴⁴
- Seçim yasası tasarısının 16 Aralık'ta Meclis'e sunulduğu,⁴⁵ tasarının incelenmesi için Meclis'te geçici bir komisyonun kurulduğu,⁴⁶
- Başbakan Yardımcısı Nihat Erim'in tasarı hakkında basını bilgilendirerek, Bilim Kurulu'nun tekliflerine ufak değişikliklerle sadık kalındığını, ancak 40.000 nüfus için bir milletvekili olması, itirazların YSK yerine Meclis'e yapılması, 150.000 ve üstü nüfuslu ilçelerin seçim çevresi olmaması gerektiği fikrini taşıdıklarını belirttiği⁴⁷ ifade edilmiştir.

Hükümet'in, Bilim Kurulu'nun teklifini genel olarak uygun görmekle birlikte, aslında hedeflediği esasların Kanun'a dâhil edilmesini istediği anlaşılmaktadır. Nitekim, CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran, anılarında "...İlim

⁴² Hıfzı Topuz, *100 Soruda Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 2. Baskı, 1996, 161; Altan Öymen, *Değişim Yılları*, İstanbul: Doğan Kitap, 10. Baskı, Şubat 2010, 400-401; Diren Çakmak, "Yeni İstanbul Gazetesi Gözünden 27 Mayıs'ın Anlamı", *Akademik Bakış*, 4/8 (Yaz 2011), 113-117, Erişim 18.12.2024.

⁴³ İstanbul Gazetesi İnternet Sitesi, <https://www.istanbulgazetesi.com.tr/kurumsal>, Erişim 18.12.2024.

⁴⁴ "Seçim Kanunu", *Yeni İstanbul*, 1 Aralık 1949, 1.

⁴⁵ "Yeni Seçim Tasarısı Meclis'e Sunuldu", *Yeni İstanbul*, 17 Aralık 1949, 2.

⁴⁶ "Seçim Kanunu İnceleniyor", *Yeni İstanbul*, 24 Aralık 1949, 1.

⁴⁷ "Seçim Kanunu Tasarısı BM Meclisine Verildi", *Yeni İstanbul*, 18 Aralık 1949, 1.

Heyeti Reisi Halil Özyörük tarafından kanunun hazırlanışında hâkim olacağı belirtilen zihniyet, tamamen Hükümet'in zihniyeti idi..." ifadelerine yer vermektedir.⁴⁸

Gazete'de, Geçici Komisyon'daki görüşmeler kapsamında;

- Muhalefetin nispi temsil sistemini savunurken, çoğunluk sistemini ve adli teminata ilişkin eksiklikleri eleştirdiği,⁴⁹
- 40.000 nüfus için bir milletvekili olması,⁵⁰ mazbatalara ilişkin son kararın Meclis'te verilmesi ve Yüksek Seçim Mahkemesi (YSM) yerine YSK'nın teşkil edilmesi esasının itirazlara rağmen kabul edildiği⁵¹ ifade edilmiştir.

Gazete'nin, Meclis'teki görüşmelere ilişkin haberlerinde;

- MP'nin ordu ve emniyet mensuplarının oy kullanmalarını engelleyen 9'uncu Madde'ye itiraz ederken, DP'nin bu konuda iktidarı desteklediği,⁵²
- Muhalefetin YSM'ye ilişkin teklifin YSK olarak değiştirilmesini eleştirdiği, DP'nin kapalı yerlerde toplantı yapılmasını zorlaştıran hükümleri uygun görmediği,⁵³
- Seçim Kanunu'nun, MP'nin aleyhte oyuna karşın DP'nin desteğiyle 16 Şubat 1950'de kabul edildiği⁵⁴ belirtilmiştir.

Gazete'deki değerlendirmelerde;

- Nispi seçim sistemi savunulurken, Başbakan Yardımcısı Erim'in seçim esnasında işbaşında bir koalisyon kabinesinin bulunmasına yönelik düşüncesi⁵⁵ ve kanun hakkında basını bilgilendirmesi uygun görülmüş,⁵⁶
- CHP'nin "Millî Husumet Andı"nı "Millî Muhabbet" taktiği ile karşılayarak seçim kanunu çalışmalarını başlattığı, DP'nin "Hürriyet Misakı" hedefinin devam ettiği, MP'nin iki büyük partinin etkisini azaltmaya çalıştığı ifade edilmiş,⁵⁷
- Seçim Kanunu görüşmelerindeki ahenkli ortam övülerek, bu durumun Türk demokrasisinde bir ilk olduğu vurgulanmış; iktidarın tasarımı hazırlaması, itirazların serbestçe yapılabilmesi, DP'nin ısrarcı ve yapıcı tavrı olumlu gelişmeler olarak nitelendirilmiş,⁵⁸
- DP'nin kabul oyu müspet karşılanırken, MP'nin itirazları yeterli bulunmamış; kanunun temel hedeflerinin (seçim emniyeti ve yargı güvencesi) sağlandığı, nispi temsil sisteminin reddinin ise bir eksiklik olarak değerlendirilemeyeceği belirtilmiştir.⁵⁹

Gazete yazarlarından İsmet Giritli ise;

- YSM'nin kurulmasına ilişkin teklifin değiştirilerek, karar verme yetkisinden mahrum olan YSK'nın kabul edildiğini,⁶⁰
- Emniyet ve ordu mensuplarının oy kullanmasını yasaklayan 9'uncu Madde'nin Anayasa'ya aykırı olmadığını, 31 Mart olayında ve Balkan felaketinde orduda yaşanan siyasetin olumsuz etkilerinin ardından 1912'den beridir uygulamanın bu şekilde yapıldığını, 1942 ve 1946 seçim kanunlarında da devam ettirilen bu esasın doğal karşılanması gerektiğini ifade etmiştir.⁶¹

⁴⁸ Uran, *Hatıralarım*, 553.

⁴⁹ "Seçim Kanunu Tasarısı Yine Tenkitlere Uğradı", *Yeni İstanbul*, 11 Ocak 1950, 1.

⁵⁰ "Geçici Komisyonunda Seçim Kanunu Tasarısının İncelenmesine Devam Edildi", *Yeni İstanbul*, 12 Ocak 1950, 2.

⁵¹ "Yüksek Seçim Kurulu Tesisi Kabul Edildi", *Yeni İstanbul*, 24 Ocak 1950, 2.

⁵² "Seçim Kanunu Tasarısının Müzakeresine Başlandı", *Yeni İstanbul*, 8 Şubat 1950, 1-2.

⁵³ "Heyet Kurulmadan Yapılan Toplantıların Men'ini İsteyen Madde Münakaşa Doğurdu", *Yeni İstanbul*, 10 Şubat 1950, 2.

⁵⁴ "Seçim Kanunu Kabul Edildi", *Yeni İstanbul*, 17 Şubat 1950, 1; "Yeni Seçim Kanunu, Meclis'te Büyük Ekseriyetle Kabul Edildi", *Yeni İstanbul*, 17 Şubat 1950, 2.

⁵⁵ "İç ve Dış Politika-Koalisyon Hükümeti ve Nispi Seçim", *Yeni İstanbul*, 30 Ocak 1950, 1.

⁵⁶ "İç ve Dış Politika-Seçim Kanunu", *Yeni İstanbul*, 24 Aralık 1949, 1.

⁵⁷ "İç ve Dış Politika-1949-1950", *Yeni İstanbul*, 1 Ocak 1950, 1.

⁵⁸ "İç ve Dış Politika-Demokrasimizde Muvaffakiyetli Bir Merhale", *Yeni İstanbul*, 13 Şubat 1950, 1.

⁵⁹ "İç ve Dış Politika-Yeni Seçim Kanunu Geçtikten Sonra", *Yeni İstanbul*, 18 Şubat 1950, 1.

⁶⁰ İsmet Giritli, "Yüksek Seçim Mahkemesi", *Yeni İstanbul*, 4 Şubat 1950, 2.

⁶¹ Giritli, "Seçim Tasarısı ve Anayasaya Aykırılık", *Yeni İstanbul*, 11 Şubat 1950, 2.

3.2. Yeni İstanbul'un Seçim Hazırlıklarına Bakışı

Yeni İstanbul'un, seçim hazırlıklarını yakından takip ettiği; haberlerinde daha çok CHP ve DP'nin il ve ilçe kongrelerine, partilerin birbirlerine yönelik tutumlarına ve seçim politikalarına yer verdiği görülmektedir.

Gazete'de, seçim hazırlıkları kapsamında;

- CHP'nin 7 Ocak'taki DP ara kongresinde "Millî Teminat Andı"nın kaldırılmasını beklediği, DP'nin ise alınan hiçbir kararın değiştirilmeyeceğini ifade ettiği,⁶²
- CHP İzmir İl Kongresi'nde, "Millî Teminat Andı"nın Türk demokrasisine indirilmiş en ağır darbe olduğunun belirtildiği,⁶³
- Bayar'ın, DP Kırşehir İl Kongresi'nde; seçimlerin dürüst, emniyetli yapılmasını ve iktidarın 1946 seçimindeki usullere başvurmaması gerektiğini vurgulayarak, haksızlığa göz yummayacaklarını ifade ettiği,⁶⁴
- MP İzmir İl Kongresi'nde, DP'nin bir muvazaa (danışıklı anlaşma) partisi olduğunun vurgulandığı,⁶⁵
- YSK'nın 4 Mart 1950'de teşkil edildiği,⁶⁶ tahminen 13 milyon seçmen kartının dağıtımının başlatıldığı ve 25 Mart'a kadar seçmen kütüklerinin tamamlanacağı⁶⁷ haberleri yer almıştır.

Yeni İstanbul'daki, DP'nin 7-9 Ocak 1950'ta yapılan istişari mahiyetteki ara kongresine ilişkin haberlerde;

- İlk gün, Bayar'ın; Bilim Kurulu'nda yapılan seçim kanunu çalışmasının DP'nin görüşüne uygun olduğunu belirttiği,⁶⁸
- İkinci gün; seçime yönelik propaganda ve mali kaynak durumunun görüşüldüğü, mitinglerin şehirlerden ziyade köylerde yapılmasının talep edildiği,⁶⁹
- Kongre'nin son gününde Adnan Menderes'in, *"...Eğer iktidar seçim arifesinde memlekette huzursuzluk yarattırsa, DP şeraiti (şartları) vahim görerek seçimlere iştirak etmeyebilir de..."* ifadesini kullandığı,⁷⁰
- Kongre sonunda yayımlanan bildiride; CHP'nin "Millî Husumet Andı" söylemli girişimlerine karşılık verilmeyeceği, seçimlerin huzur ve siyasi emniyet ortamında gerçekleştirilmesinin gerektiği, baskı ve tehdit durumunda DP'nin seçime katılmayabileceği veya usulsüz bir seçimle teşekkül eden Meclis'te yer almayabileceğinin vurgulandığı⁷¹ ifade edilmiştir.

Gazete'nin, uygun bulmadığı parti uygulamalarını da ifade etmekten çekinmediği görülmektedir. Nitekim, yapılan değerlendirmelerde;

- CHP'nin son dört yılda yoğun eleştirilerle karşılaştığı, ancak hem bu dört yılın hem de öncesindeki 20 yılın hesabını vermesi gerektiği belirtilmiş,⁷²
- Menderes'in seçimlere iştirak edilmeyebileceği fikrinin uygun olmadığı, bu kararın halkı cezalandırmak anlamına geleceği ifade edilmiş [Gazete, bu durumu "obstruction" (obstrüksiyon-engelleme) stratejisi olarak tanımlamıştır].⁷³
- Gazete yazarlarından Burhan Apaydın ise *"...partiler, programlarıyla çarpışmaktan ziyade, söz düelloları ile vakit geçirmektedirler."* tespitinde bulunarak, partilerin halkın huzuruna programlarıyla çıkmaları gerektiğini vurgulamıştır.⁷⁴

⁶² "D. Parti'nin 7 Ocak Toplantısı", *Yeni İstanbul*, 28 Aralık 1949, 2.

⁶³ "Demokrat Parti'ye Ağır Hücumlarda Bulunuldu", *Yeni İstanbul*, 8 Ocak 1950, 2.

⁶⁴ "D. Parti Başkanı Seçim Kanunu'ndan Memnun", *Yeni İstanbul*, 18 Ocak 1950, 1.

⁶⁵ "Millet Partisi İzmir İl Kongresi Toplandı", *Yeni İstanbul*, 13 Şubat 1950, 2.

⁶⁶ "Yüksek Seçim Kurulu Nihayet Teşekkül Etti", *Yeni İstanbul*, 5 Mart 1950, 2.

⁶⁷ "İçişleri Bakanlığı, Seçim Hazırlıklarını Tamamlıyor", *Yeni İstanbul*, 8 Mart 1950, 2.

⁶⁸ "D. Parti Genel Başkanı'nın Hücumlara Mukabelesi", *Yeni İstanbul*, 8 Ocak 1950, 1-2.

⁶⁹ "Bazı Delegeeler Genel Kurul'un Pasif Oluşundan Şikâyet Ettiler", *Yeni İstanbul*, 9 Ocak 1950, 1.

⁷⁰ "DP Sözcüsü, Hükümete Şiddetle Hücum Etti", *Yeni İstanbul*, 10 Ocak 1950, 1.

⁷¹ "D. Parti Merakla Beklenen Tebliği Dün Gece Neşretti", *Yeni İstanbul*, 13 Ocak 1950, 1-2.

⁷² "İç ve Dış Politika-Karşılıklı Nutukların Tahlili", *Yeni İstanbul*, 27 Aralık 1949, 1.

⁷³ "İç ve Dış Politika-DP Toplantısı", *Yeni İstanbul*, 11 Ocak 1950, 1.

⁷⁴ Burhan Apaydın, "Vatandaşın Rey İsteyen İktidar ve Muhalefet Partilerinin Durumu", *Yeni İstanbul*, 12 Ocak 1950, 2.

3.3. Yeni İstanbul'un Seçim Kampanyası Dönemine Bakışı

3.3.1. Yeni İstanbul'da Yer Alan Haberler

Yeni İstanbul, öncelikle seçimlerin 14 Mayıs'ta yapılmasının kararlaştırıldığını⁷⁵ ve Meclis'in seçim kararı alarak 24 Mart'ta kendisini feshettiğini⁷⁶ belirtmiştir.

Resim 2: İnönü'nün İstanbul Nutku haberi (Yeni İstanbul, 10 Mayıs 1950).

Seçim kampanyasına ilişkin haberlerde, Cumhurbaşkanı İnönü'nün;

- 24 Mart'taki Polatlı nutkunda, Anayasa'nın tadili ve şiddet politikasının tasfiyesi üzerinde çalışılacağını belirttiği,⁷⁷
- 25 Mart'taki Kırıkkale nutkunda, yeni bir Anayasa ve ikinci bir meclisin kurulması düzenlemelerinden bahsettiği,⁷⁸
- 4 Nisan'daki Konya nutkunda, siyasi havanın yatışması lüzumu üzerinde durduğu,⁷⁹
- 3 Mayıs'ta İzmir'de gazetecilere yaptığı konuşmada, "...Bir hafta sonra cereyan edecek büyük seçimlerin neticesi ne olursa olsun, kadere boyun eğmek lazım gelecektir..." ifadesini kullandığı,⁸⁰
- 6 Mayıs'taki Biga nutkunda, "Benim, şahsi ve resmi mevzularda Demokrat vatandaşlarla münasebetimi kesen, onların meşhur kongrelerinde verdikleri meşhur kararlarıdır." sözleriyle DP'yi eleştirdiği,⁸¹
- 9 Mayıs'taki İstanbul nutkunda; her ülkede görülebilecek antidemokratik yasaların hürriyet ve demokrasinin olmadığı anlamına gelmeyeceğini, Türkiye'de yalnızca komünizm faaliyetlerinin yasaklanmasının ve dinin

⁷⁵ "Meclis 24 Mart'ta Fesholunuyor", *Yeni İstanbul*, 22 Mart 1950, 1.

⁷⁶ "Büyük Millet Meclisi Dün Fesih Kararı Verdi", *Yeni İstanbul*, 25 Mart 1950, 1-2.

⁷⁷ "Devlet Başkanı'nın İrat Ettiği Seçim Nutku", *Yeni İstanbul*, 25 Mart 1950, 2.

⁷⁸ "Devlet Başkanı 2'nci Seçim Nutkunu İrat Etti", *Yeni İstanbul*, 26 Mart 1950, 2.

⁷⁹ "Devlet Başkanı'nın Konya Seçim Nutku", *Yeni İstanbul*, 5 Nisan 1950, 2.

⁸⁰ "İnönü İzmir'de Gazetecilerle Konuştu", *Yeni İstanbul*, 4 Mayıs 1950, 1.

⁸¹ "Cumhurbaşkanı Dün Bigalılara Hitap Etti", *Yeni İstanbul*, 7 Mayıs 1950, 3.

siyasete alet edilmesinin engellenmesine yönelik kanunların antidemokratik sayılabileceğini, ancak bu kanunların da gerekli olduğunu ifade ettiği⁸² vurgulanmıştır.

Gazete’de, DP Genel Başkanı Bayar’ın ise;

- 26 Mart’taki Konya nutkunda, seçimlerin emniyetle yapılması için seçim öncesi bir koalisyon kabinesinin kurulabileceğini belirttiği,⁸³

(Ancak, Gazete’nin 28 Mart tarihli haberinde; CHP’nin Seçim Kanunu ile seçim emniyetinin sağlandığını düşündüğünden, Bayar’ın koalisyon hükümeti teklifine sıcak bakmadığı vurgulanmıştır.)⁸⁴

- 30 Mart’taki DP İstanbul İl Kongresi’nde, “Yeni kanun seçim emniyetini yüzde doksan temin etmiştir.” ifadesini kullandığı,⁸⁵

Resim 3: Bayar’ın Bolu Nutku haberi (Yeni İstanbul, 30 Nisan 1950).

- 29 Nisan’daki Bolu nutkunda, yeni Seçim Kanunu’nun “seçim emniyetini sağlayacak kuvvette olduğunu ve kanun bakımından endişeye mahal olmadığını...” belirttiği,⁸⁶
- 9 Mayıs’taki Bursa nutkunda, seçimde manevi baskıların yaşanabileceğini, ancak yeni Seçim Kanunu’nun mazbata yolsuzluklarını önleyeceğini vurguladığı⁸⁷ ifade edilmiştir.

Gazete’de, MP’nin 22 ilde,⁸⁸ DP’nin tüm illerde (63 il) aday gösterdiği belirtilmiş ve aday listeleri kapsamında; CHP’nin kuvvetlerini 63 ile taksim ederek “sathı müdafaa”, DP’nin büyük şehir ve kasabalara odaklı “kuvvet teksifi” ve MP’nin Ankara ve İstanbul’a yoğunlaşan “iki şehir” taktiklerini uyguladığı yorumu yapılmıştır.⁸⁹

Seçim propagandasına ilişkin haberlerde ise;

⁸² “İnönü, Dün Şehrimizde Propaganda Nutkunu Söyledi”, *Yeni İstanbul*, 10 Mayıs 1950, 1, 3.

⁸³ “D. Parti Genel Başkanı Konya’da Dün Bir Nutuk Söyledi”, *Yeni İstanbul*, 27 Mart 1950, 2.

⁸⁴ “Bayar’ın Koalisyon Teklifini, CHP Mahfili (Mahfili) İyi Karşılıyor”, *Yeni İstanbul*, 28 Mart 1950, 2.

⁸⁵ “DP Genel Başkanı Bir Nutuk Söyledi”, *Yeni İstanbul*, 1 Nisan 1950, 1.

⁸⁶ “DP Başkanı, Başbakan’ın Seçim Emniyeti Teminatından Memnun”, *Yeni İstanbul*, 30 Nisan 1950, 1.

⁸⁷ “DP Başkanı’nın Bursa Nutku”, *Yeni İstanbul*, 10 Mayıs 1950, 1.

⁸⁸ “Millet Partisi Adayları Dün Akşam Belli Oldu”, *Yeni İstanbul*, 24 Nisan 1950, 3.

⁸⁹ “Demokrat Parti de Nihayet Seçim Listesini Yayınladı”, *Yeni İstanbul*, 25 Nisan 1950, 1, 3.

- MP tarafından, İnönü'nün Ankara ilçelerinde yaptığı konuşmaların propaganda dönemi öncesinde radyoda yayınlanmasının suç olduğunun iddia edildiği,⁹⁰
- Partilerin İstanbul ve Ankara radyolarından istifadeyle 4-10 Mayıs döneminde yapacakları seçim konuşmalarının saatlerinin belirlendiği,⁹¹
- Dört siyasi partinin (CHP, DP, MP, MKP) 4 Mayıs 1950'de ilk kez ve tamamen serbest bir şekilde radyodan seçim propagandasına başladığı⁹² ve faaliyetin 10 Mayıs'ta sona erdiği⁹³ belirtilmiştir.

Altan Öymen, anılarında Cumhurbaşkanı ve Başbakan tarafından yapılan konuşmaların her zaman radyodan yayımlanabildiğini belirterek, *"...Ama muhalefet sözcülerinin işi devlet görevi sayılmadığı için onlar bu imkândan faydalanamıyordu. Ülkenin tek radyosunda muhalefetin de sesini duyurabilmesi geleneği daha yerleşmemişti. Bunun ilk uygulaması, uzun tartışmalardan sonra 1950 seçimi öncesinde CHP iktidarınca başlatılacaktı..."* ifadelerine yer vermektedir.⁹⁴

Nitekim, 16 Şubat 1950 tarihli Milletvekili Seçim Kanunu ile oy verme gününden önceki onuncu gün sabahından üçüncü gün sabahına kadar devam edecek şekilde, en az beş seçim çevresinde aday gösteren siyasi partilere günde bir kez 10 dakikayı aşmayacak şekilde (*yirmiden fazla seçim çevresinde aday gösterilmesi durumunda günde iki kez azami 10 dakika*) radyo üzerinden propaganda yapma hakkı tanınmıştır.⁹⁵ İlk kez yapılan bu uygulamanın, siyasal hak ve özgürlükler bakımından önemli bir adım olduğu düşünülmektedir.

Diğer taraftan, Yeni İstanbul'un seçime kısa bir süre kala yaptığı dikkat çekici değerlendirmede, iki büyük partinin (CHP ve DP); *"irticaya haddini bildirmek"*, *"inkılabın esaslarını her tecavüze karşı masun bulundurmak (korumak)"*, *"komünizmi alargada (uzakta) tutmak ve içeri sokmamak"*, *"partiler arasında karşılıklı hürmet hissini sağlamak"* ve *"şahsiyat yapmamak"* konularında uzlaştığı ifade edilmiştir.⁹⁶

Yeni İstanbul'un, böylelikle dönemin güvenlik hassasiyetlerini açıkça belirterek, iktidar ve ana muhalefet partisinin seçim mücadelesine rağmen ülke çıkarları konusunda fikir birliği içinde bulunduklarını, millî birlik ve beraberliği destekleyici bir mesaj olarak vurgulamak istediği anlaşılmaktadır.

3.3.2. Yeni İstanbul'un Seçim Sürecindeki Farklı Uygulamaları

Yeni İstanbul'un, seçmeni bilgilendirmek maksadıyla iki farklı girişimde bulunduğu dikkat çekmektedir.

Gazete; ilk olarak, halkın oy kullanmadan önce büyük partilerin iktidara gelmeleri durumunda nasıl hareket edeceklerini öğrenmelerine ihtiyaç olduğu düşüncesiyle *"Büyük siyasi anketimiz"* adıyla belirlediği soruları CHP, DP ve MP'nin ilgili siyasetçilerine ileterek aldığı cevapları yayımlamayı hedeflemiştir.⁹⁷ Bu kapsamda; 18-21 Nisan döneminde sırasıyla Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal,⁹⁸ Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Nihat Erim,⁹⁹ Ekonomi ve Ticaret Bakanı Vedat Dicleli¹⁰⁰ ve Millî Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'nun¹⁰¹ anket sorularına ilişkin cevapları yayımlanmış, ayrıca 22 Nisan'da DP ve MP'nin cevaplarının beklendiği ve gönderilmesi durumunda yayımlanacağı belirtilmiştir.¹⁰² Ancak Gazete'de yayımlanmadığı tespit edildiğinden, DP ve MP'nin söz konusu ankete katılmadıkları anlaşılmaktadır. Bu durumun, Yeni İstanbul'a yönelik tepkisel bir tavır olduğu değerlendirilmektedir.

Gazete'de, ayrıca 12-14 Mayıs döneminde *"Yabancı gazetecilerin gözüyle Türkiye'de seçim kampanyası"* başlıklı köşe yazıları yayımlanmıştır. Bu kapsamda; yabancı gazetecilerden Marc Marceau seçim mücadelesindeki

⁹⁰ "İnönü'nün Radyo'da Yayınlanan Nutukları Bir Seçim Suçu mu?", *Yeni İstanbul*, 30 Mart 1950, 2.

⁹¹ "Partilerin Radyo'da Yapacakları Konuşma Saatleri Tespit Edildi", *Yeni İstanbul*, 26 Nisan 1950, 2.

⁹² "Seçim Mücadelesinin En Önemli Safhasına Girdik", *Yeni İstanbul*, 5 Mayıs 1950, 1-3.

⁹³ "Partiler ve Müstakil Adaylar Son Propagandalarını Yaptılar", *Yeni İstanbul*, 11 Mayıs 1950, 1.

⁹⁴ Öymen, *Bir Dönem Bir Çocuk*, 534.

⁹⁵ 16 Şubat 1950 Tarih ve 5545 Sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu Madde 45-48 (Resmi Gazete 21.2.1950/No: 7438).

⁹⁶ "Seçimler Arifesinde Ankara'daki Hava", *Yeni İstanbul*, 2 Mayıs 1950, 1.

⁹⁷ "Büyük Siyasi Anketimiz", *Yeni İstanbul*, 17 Nisan 1950, 1.

⁹⁸ "Büyük Siyasi Anketimiz-Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal'ın Cevapları", *Yeni İstanbul*, 18 Nisan 1950, 2.

⁹⁹ "Büyük Siyasi Anketimiz-Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı N. Erim'in Cevapları", *Yeni İstanbul*, 19 Nisan 1950, 2.

¹⁰⁰ "Büyük Siyasi Anketimiz-Ekonomi ve Ticaret Bakanı Vedat Dicleli'nin Cevapları", *Yeni İstanbul*, 20 Nisan 1950, 2.

¹⁰¹ "Büyük Siyasi Anketimiz-Millî Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'nun Cevapları", *Yeni İstanbul*, 21 Nisan 1950, 2.

¹⁰² "Büyük Siyasi Anketimiz-Demokrat Parti ve Millet Partisinden Müracaat Ettiğimiz Zevatin Cevaplarına İntizar Hâlindeyiz", *Yeni İstanbul*, 22 Nisan 1950, 1.

ciddiyet ve sakinlik hâlinin Türk Milleti'nin siyasi olgunluğunu ve sağduyusunun gösterdiğini,¹⁰³ Arthur M. Sitierli seçimlerin Türk demokrasisinin gelişmesinde önemli bir aşama olacağını,¹⁰⁴ P. Paleologos ise seçim mücadelesinde yaşanan tartışmaların hiçbir şekilde çirkinleşmeden şahsiyata indirgenmemiş olmasının Türk Milleti için gurur verici olduğunu¹⁰⁵ ifade etmiştir.

3.3.3. Yeni İstanbul'da Seçim Propagandalarının ve Beyannamelerinin Değerlendirilmesi

Gazete yazarlarından;

- Mehmet Nermi Haskan; seçim propagandasının millî davalar yerine sadece heyecanlara yönlendirilmesinin demokrasiinin ruhuyla bağdaşmadığını,¹⁰⁶ propagandanın fikir mücadelesi olduğunu, halkın seçim öncesinde partilerin ne yapmak istediğini bilme ihtiyacı duyduğunu,¹⁰⁷
- Burhan Belge, mevcut hükümetin hürriyeti engellediği fikrinin artık geçerli olamayacağını,¹⁰⁸
- Habib Edib Törehan ise seçim konuşmalarının, Türkiye'de en demokratik ülkelerde görülmeyen ölçüde serbestlik olduğunu gösterdiğini belirtmiştir.¹⁰⁹

Yeni İstanbul, partilerin seçim beyannamelerini de titizlikle takip etmiştir. Seçim beyannamesini ilk yayımlayan parti MP olmuştur. Gazete'de, 8 Nisan'da yayımlanan MP seçim beyannamesinde;

- CHP'nin son dört yıldır baskıya dayalı kanunlarla iktidarda kaldığı ve seçimleri kazanması durumunda baskı rejimini sürdüreceği, CHP ile anlaşılanlar dışındaki tüm partilerle çalışılabileceği vurgusu yanında, Anayasa'da değişiklik yapılması, demokratik hürriyetin, insan hakları dokunulmazlığının ve güvenin sağlanması üzerinde durulduğu ifade edilerek,¹¹⁰
- Beyanname'nin peşin hükümler içerdiği, MP'nin ne yapacağından ziyade muhalif partilerin hedef alındığı belirtilmiş, kullanılan şiddetli polemik üslubu eleştirilmiştir.¹¹¹

Gazete'de, 27 Nisan'da yayımlanan CHP seçim beyannamesinde, özetle; Anayasa'nın değiştirilmesi, ikinci bir meclisin oluşturulması, köylü ve çiftçilerin medeni vasıtalarından yararlanması, karayollarının yapılması, Doğu'nun kalkındırılması, petrol işletmesi kurulması, liman ve küçük iskele yapımı, adalet işlerinin iyileştirilmesi, sosyal dayanışmanın kuvvetlendirilmesi, büyük teşebbüslerin devletçe yürütülmesi, özel teşebbüs ve yabancı sermayenin teşvik edilmesi, tasarruf ve vergi ıslahatının yapılması, Türk parasının kıymetinin korunması, millî savunmanın kuvvetlendirilmesi, İngiltere ve Fransa ile ittifaka önem verilmesi, ABD ile askerî, ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi konularının yer aldığı belirtilerek,¹¹² CHP'nin vazifesini layıkıyla yaptığı ve Avrupalı bir seçim beyannamesi hazırladığı ifade edilmiştir.¹¹³

DP'nin, 8 Mayıs'ta yayımlanan seçim beyannamesi kapsamında;

- Beyanname'nin büyük bir kısmının CHP'nin eleştirilmesine ayrıldığı,
- Beyanname'de, adalet sisteminin tam bağımsızlığa kavuşturulması, devlet hizmetlerinin rasyonel olarak tanzim edilmesi, kalkınma için dışarıdan gelecek teşebbüs, sermaye ve tekniğe büyük yer verilmesi, millî ziraat ve ekonominin köylüye dayandırılması, millî savunmaya önem verilmesi ve dış siyasette değişiklik yapılmaması konularının vurgulandığı ifade edilmiştir.¹¹⁴

Burhan Belge, değerlendirmesinde, muhalefetin iktidarı şiddetle eleştirirken, iktidarın demokratik mevzuat konusundaki iyi niyetini ispat etmeye çalıştığını ve seçim beyannamesi ile yeni bir program sunduğunu belirtmiş;

¹⁰³ Marc Marceau, "Yabancı Gazetecilerin Gözüyle Türkiye'de Seçim Kampanyası", *Yeni İstanbul*, 12 Mayıs 1950, 2.

¹⁰⁴ Arthur M. Sitierli, "Yabancı Gazetecilerin Gözüyle Türkiye'de Seçim Kampanyası", *Yeni İstanbul*, 13 Mayıs 1950, 2.

¹⁰⁵ P. Paleologos, "Yabancı Gazetecilerin Gözüyle Türkiye'de Seçim Kampanyası", *Yeni İstanbul*, 14 Mayıs 1950, 2.

¹⁰⁶ Mehmet Nermi Haskan, "Seçim Propagandası Karşısında Türk Vatandaşı", *Yeni İstanbul*, 2 Mart 1950, 2.

¹⁰⁷ Haskan, "Seçim Propagandasından Ne Anlamalıyız?", *Yeni İstanbul*, 8 Nisan 1950, 2.

¹⁰⁸ Burhan Belge, "İç ve Dış Politika-Seçim Mücadelesi Hareketlenirken", *Yeni İstanbul*, 5 Mayıs 1950, 1.

¹⁰⁹ Habib Edib Törehan, "İç ve Dış Politika-Seçimlerin Yaklaşması Bize Neler Öğretti?", *Yeni İstanbul*, 9 Mayıs 1950, 1.

¹¹⁰ "MP Beyannamesini Dün Ankara'da Neşretti", *Yeni İstanbul*, 9 Nisan 1950, 2.

¹¹¹ "İç ve Dış Politika-Millet Partisi'nin Beyannamesi", *Yeni İstanbul*, 11 Nisan 1950, 1.

¹¹² "Halk Partisinin Seçim Beyannamesi", *Yeni İstanbul*, 28 Nisan 1950, 3.

¹¹³ "İç ve Dış Politika-Seçim Beyannamelerini Bekliyoruz", *Yeni İstanbul*, 3 Mayıs 1950, 1.

¹¹⁴ "D. Parti'nin Merakla Beklenen Beyannamesi Yayımlandı", *Yeni İstanbul*, 9 Mayıs 1950, 1.

MP'nin his politikasına dayalı beyannamesinin ve DP'nin seçim beyannamesini geç yayımlamasının kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁵

3.4. Yeni İstanbul'un Seçim Sürecine Bakışı

Yeni İstanbul'da seçim günü yayımlanan haberde; Türk Milleti'nin ikinci defa tek dereceli seçim için sandığa gittiği, partilerin Seçim Kanunu'ndan genel itibarıyla memnun olduğu, seçim emniyetinin sağlandığı, idari baskının olmayacağı ve millet iradesi karşısında herkesin boyun eğeceği belirtilmiştir.¹¹⁶

Gazete'deki diğer haberlerde;

- Devam eden oy sayımına göre DP'nin 47 ilde 401 milletvekilliği kazanmasının kamuoyunda hayretle karşılandığı (16 Mayıs 1950),¹¹⁷

Resim 4: Seçim sonucuna ilişkin haber (Yeni İstanbul, 16 Mayıs 1950).

- Adalet Bakanlığı Seçim Bürosu'ndan alınan kesin sonuca göre, DP'nin 417, CHP'nin 69, MP'nin 1 milletvekili kazandığı, DP milletvekillerinden 9'unun bağımsız olduğu¹¹⁸ belirtilmiştir.

Yeni İstanbul'un seçimin yurt içindeki etkilerine ilişkin haberlerinde;

- Başbakan Yardımcısı Nihat Erim'in, "...Demokratik rejime girince, kazanmak kadar kaybetmek de tabii karşılanmak lazımdır..." ifadesini kullandığı,¹¹⁹
- Cumhurbaşkanı İnönü'nün, kendisini ziyaret eden Hukuk Fakültesi öğrencilerinden sükûnetli olunmasını isteyerek, "...Muhalefet olarak, karşı parti olarak iyi çalışmanın ve murakabenin (denetlemenin) esaslarını koyacağım..." vurgusunu yaptığı,¹²⁰

¹¹⁵ Belge, "İç ve Dış Politika-Seçim Tabiyelerinin Tahlili", *Yeni İstanbul*, 10 Mayıs 1950, 1.

¹¹⁶ "Millî İradenin Tecellisi İçin, Millet Bugün Oyunu Kullanıyor", *Yeni İstanbul*, 14 Mayıs 1950, 1.

¹¹⁷ "DP Büyük Ekseriyet Kazandı", *Yeni İstanbul*, 16 Mayıs 1950, 1.

¹¹⁸ "Sabaha Karşı Kati Rakamlar Belli Oldu", *Yeni İstanbul*, 20 Mayıs 1950, 1.

¹¹⁹ "Halk Partisi İleri Gelenleri Neticayı Nasıl Karşıladılar?", *Yeni İstanbul*, 16 Mayıs 1950, 1.

¹²⁰ "İnönü Dün Kendisini Ziyaret Eden Talebelere; 'Muhalefet Olarak Çalışmanın ve Murakabenin Esaslarını Koyacağım' Dedi", *Yeni İstanbul*, 18 Mayıs 1950, 1.

- DP'nin, 18 Mayıs 1950 tarihli tebliğinde; seçimlerin yapılmasında CHP'nin kaderini millî iradeye teslim etmesinin etkili olduğu, ilk ve zorunlu şart olarak millî birliğin tam hürriyet nizamı ile sağlanacağı ifade edilmiştir.¹²¹

Bu dönemde; CHP'nin seçim yenilgisini olgunlukla karşıladığı, DP'nin ise öncelikle asayiş ve güvenlik endişeleriyle “millî birlik ve beraberlik” vurgusu yapma ihtiyacı duyduğu değerlendirilmektedir.

Habib Edib Törehan, sürece ilişkin değerlendirmelerinde;

- Oy verme esnasındaki teşkilatı ve düzeni överek, seçilen milletvekillerinden idareye ve millete örnek olmalarının beklendiğini,¹²²
- Herkesin seçimlerin serbest ve bağımsız yapıldığını kabul ettiğini, ülkede demokrasinin gerçekleşmesinin ve iktidar partisinin yönetimi medeni şekilde devretmesinin iki önemli konu olduğunu, yapılması gereken işlerin başında idarenin düzeltilmesi ve iltimasın kaldırılmasının geldiğini, eğitim, kültür ve iktisat politikaları ile seviyenin yükseltilmesinin gerektiğini, dış politikada ise değişim ihtiyacının bulunmadığını belirtmiştir.¹²³

Resim 5: Liderlerin Yeni İstanbul Gazetesi'ni incelemesi (Yeni İstanbul, 18 Mayıs 1950).

Mehmet Nermi Haskan, seçmenin davaların çözümü için güçlü bir cephenin oluşturulmasını tercih ettiğini vurgulayarak; CHP'nin zor durumların üstesinden gelememesi, kritik anlardaki kararsızlığı, önleyici tedbirlerde gecikmesi, aldığı kararları sonuçlandıramaması, devletçilik politikasını sürdürmesi ve 7 Eylül (malî) kararlarını almasının seçmenlerin tepkisine yol açtığını belirtmiştir.¹²⁴

Yeni İstanbul'da, seçimlere yönelik yurt dışı tepkiler kapsamında;

- ABD Dışişleri Bakanlığı'nın “14 Mayıs'ta Türkiye'de yapılan seçimler, demokrasi için cesaret verici bir zafer teşkil etmektedir...” vurgusunu yaptığı,¹²⁵
- Türkiye'deki yabancıların, seçim sürecinin işleyişini ve sonuçlarının olgunlukla kabul edilmesini takdirle karşıladığı,¹²⁶

¹²¹ “Demokrat Parti'nin Yayınladığı Tebliğ”, *Yeni İstanbul*, 19 Mayıs 1950, 1.

¹²² Törehan, “Seçilenlerden Seçmen Sıfatıyla Bir Dileğimiz”, *Yeni İstanbul*, 15 Mayıs 1950, 1.

¹²³ Törehan, “İç ve Dış Politika-Yeni İktidar Partisi İşe Başlamazdan Evvel”, *Yeni İstanbul*, 16 Mayıs 1950, 1.

¹²⁴ Haskan, “İç ve Dış Politika-Demokrat Parti'nin Seçim Zaferi”, *Yeni İstanbul*, 17 Mayıs 1950, 1.

¹²⁵ “ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Türk Seçimleri Hakkında Tebliği”, *Yeni İstanbul*, 18 Mayıs 1950, 3.

¹²⁶ Memleketimizdeki Yabancıların Seçimlere Dair Düşünceleri”, *Yeni İstanbul*, 18 Mayıs 1950, 2.

- Amerikan ve İngiliz basınında Türkiye'deki iktidar değişimine yönelik geniş ve olumlu yorumların yapıldığı,¹²⁷
- Brezilya basınının seçim sonucunu demokratik bir zafer olarak nitelendirdiği,¹²⁸
- Fransız basınında, Türkiye'nin Merkez ve Doğu Avrupa'da tek demokrat devlet olduğunun vurgulandığı belirtilmiştir.¹²⁹

3.5. Yeni İstanbul'un Seçim Sonrası Gelişmelere Bakışı

Yeni İstanbul'da, seçim sonrasına ilişkin haberlerde;

- DP Meclis Grubu'nun, Celal Bayar'ı Cumhurbaşkanlığı ve Refik Koraltan'ı Meclis Başkanlığına aday gösterdiği,¹³⁰
- 22 Mayıs günü Bayar'ın Cumhurbaşkanı seçildiği ve Adnan Menderes'in hükümeti kurduğu; İnönü'nün aynı gün Meclis'e gelerek Bayar'ı tebrik ettiği ve yayımladığı mesajda, *"Yeni vazifem, şimdiye kadar aldığım vazifelerden daha az ehemmiyetli değildir..."* ifadesine yer verdiği,¹³¹
- İnönü'nün, ayrıca CHP Genel Başkanlığı görevini fiilen yürüttüğüne ilişkin açıklama yaptığı¹³² belirtilmiştir.

Gazete'nin, DP Hükümet Programı'na ilişkin haberlerinde;

- Menderes Kabinesi'nin 29 Mayıs'ta okunan programının, *"1. Devlet hizmetlerinde azami tasarruf, muvazeneli (dengeli) bütçe. 2. İktisadi cihazları süratlendirmek. 3. Bunu bir plana bağlamak. 4. İstihsal (üretim) hayatını devletin zararlı müdahalelerinden kurtarmak"* olmak üzere dört esasa dayandığı,

Program'da; işletmelerin özel teşebbüse devredilmesi, grev hakkının tanınması, Anayasa'daki kuvvetlerin denge esasına göre tadil edilmesi konularının dikkat çektiği,¹³³

- Program'ın, ekonomik alanda olumlu karşılandığı, devlet müdahalesinin asgariye indirilmesi ve özel teşebbüse gelişme imkânı sağlanmasına yönelik ifadelerin umut verici olduğu,¹³⁴ ancak muhalefetin Program'daki birçok bölümü açıklıktan yoksun bulduğu,¹³⁵

- Menderes Hükümeti'nin 2 Haziran 1950'de güvenoyu aldığı belirtilmiştir.¹³⁶

Habib Edib Törehan yaptığı değerlendirmelerde; Hükümet Programı'nda en çok, ekonomide serbestlik, devletçiliğe veda ve şahsi teşebbüsün desteklenmesi konularının memnuniyet verici olduğunu, tasarruf vaadinin gerçekleşmesi için idare mekanizmasında ıslahat yapılması gerektiğini vurgulamıştır.¹³⁷

Sonuç

Yayın hayatına 1950 yılı milletvekili genel seçimine hazırlık ortamında başlayan Yeni İstanbul'un, seçim sürecinde yeni bir gazete olmanın sorumluluğuyla hareket ederek, kendisini kamuoyuna kabul ettirme gayreti içinde olduğu dikkat çekmektedir.

Ağırlıklı olarak Ankara, İstanbul ve İzmir ile Ege Bölgesi'ne odaklandığı görülen Gazete'nin, haber ve yorumlarıyla daha çok eğitim seviyesi yüksek olan halk kesimine hitap ettiği ve dönemin politik ortamını başarıyla yansıttığı düşünülmektedir.

Gazete'nin, yeni Seçim Kanunu'nun hazırlanması sürecinde; Siyasi ve toplumsal mutabakatın sağlanmasına yönelik yapıcı mesajlar verdiği,

¹²⁷ "Türkiye'deki Son Seçimler Karşısında Yabancı Basın", *Yeni İstanbul*, 18 Mayıs 1950, 3.

¹²⁸ "Türk Seçimlerinin Dışarıdaki Akisleri", *Yeni İstanbul*, 20 Mayıs 1950, 3.

¹²⁹ "Fransız Umumi Efkarı ve Basını Memleketimizle Yakından İlgileniyor", *Yeni İstanbul*, 21 Mayıs 1950, 3.

¹³⁰ "D. Parti Meclis Grubu, Celal Bayar'ı Cumhurbaşkanlığı İçin Aday Seçti", *Yeni İstanbul*, 21 Mayıs 1950, 1.

¹³¹ "DP İktidarı Fiilen Ele Alarak Bayar'ı Cumhurbaşkanı Seçti", *Yeni İstanbul*, 23 Mayıs 1950, 1.

¹³² "İnönü Dün Bir Tebliğ Neşretti", *Yeni İstanbul*, 24 Mayıs 1950, 1.

¹³³ "A. Menderes Kabinesi Programını Okudu", *Yeni İstanbul*, 30 Mayıs 1950, 1, 3.

¹³⁴ "Hükümetin Programı İktisadi Sahada Müspet Karşılandı", *Yeni İstanbul*, 31 Mayıs 1950, 1.

¹³⁵ "Dün, Muhalefet, Hükümet Programını Tenkit Etti", *Yeni İstanbul*, 1 Haziran 1950, 1, 3.

¹³⁶ "A. Menderes Hükümeti Dün Ekseriyetle Güvenoyu Aldı", *Yeni İstanbul*, 3 Haziran 1950, 1.

¹³⁷ Törehan, "İç Politika-Yeni Hükümet Programı", *Yeni İstanbul*, 31 Mayıs 1950, 1; Törehan, "İç Politika-Yeni Hükümetin Programında Tasarruf Düşünceleri", *Yeni İstanbul*, 1 Haziran 1950, 1.

Müzakerelerin serbestçe yapılabilmesini, CHP ve DP arasındaki iş birliği çabalarını olumlu karşılarken, MP'nin uzlaşmaz tutumunu eleştirdiği,

Kanun'u seçim güvenliği ve adli teminat bakımından yeterli bularak desteklediği görülmektedir.

Seçim sürecine ilişkin olarak, Gazete'deki haber ve yorumlar incelendiğinde;

Partilerin doğru ve yanlış uygulamalarının serbestçe ele alındığı ve siyasi uzlaşmaya ihtiyaç duyulan konuların gündeme getirilmesine gayret edildiği,

Siyasal ve toplumsal huzuru bozan parti politikalarının uygun görülmediği,

Partilerin karşılıklı münakaşadan ziyade programlarıyla mücadele etmelerinin ve parti programlarının fikirlere ve millî davalara dayandırılması gerektiğinin vurgulandığı,

Daha çok CHP ve DP'nin faaliyetlerine öncelik verildiği, söz konusu partilerin izledikleri politikaların nispeten yapıcı tarzda eleştirildiği,

Temel bir ilke olarak, partilerin seçim beyannamelerine önem vermeleri gerektiği düşüncesinin vurgulandığı,

Seçim hazırlıkları, propaganda süreci ve seçimlerin yapılması aşamalarının serbestlik ortamında ve demokratik esaslara uygun olarak yapıldığı mesajının verildiği,

CHP'nin, yeni Seçim Kanunu'nu desteklemesi, demokratik uygulamalarını artırması ve ayrıntılı bir seçim beyannamesi hazırlamasının uygun bulunduğu, ancak takip ettiği devletçi politikalar ve devletin idari yapısındaki problemler sebebiyle eleştirildiği,

DP'nin, Seçim Kanunu'nun kabulüne yönelik tutumunun olumlu karşılandığı, ancak seçim beyannamesini geç yayımlamasının ve seçime katılmama tehdidini kullanmasının tenkit edildiği,

MP'nin, seçim beyannamesinin yetersiz görüldüğü ve uzlaşmadan uzak, münakaşaya dayalı politikalarının uygun bulunmadığı,

Seçimin düzen içinde yapılmasının ve iktidar değişikliğinin halkın talebi doğrultusunda olgunlukla gerçekleştirilmesinin memnuniyet verici bir gelişme olarak yorumlandığı,

Devletin idari yapısının iyileştirilmesi ve ekonomide özel girişime destek verilmesi konularının gündeme getirildiği dikkat çekmektedir.

Yeni İstanbul'un, seçim öncesinde halkın bilgilendirilmesi maksadıyla başlattığı *"Büyük siyasi anketimiz"* uygulamasının faydalı olduğu, ancak sadece CHP'nin cevap verdiği söz konusu ankete davet edilmelerine rağmen DP ve MP'nin katılmamasının, Yeni İstanbul'un yayım politikasına yönelik tepkisel bir tutum olduğu değerlendirilmektedir.

Diğer taraftan, Gazete'de yayımlanan *"Yabancı gazetecilerin gözüyle Türkiye'de seçim kampanyası"* başlıklı değerlendirmelerin, okuyucuya farklı bir bakış açısı kazandırması bakımından farklı ve dikkat çekici bir uygulama olduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak, Yeni İstanbul Gazetesi'nin, 1 Aralık 1949 ile 3 Haziran 1950 arasındaki dönemde; 1950 yılı milletvekili genel seçimi sürecini haber ve yorumlarıyla ayrıntılı olarak incelediği, gündemi yakından takip ettiği, toplumu bilgilendirme ve bilinçlendirme düşüncesiyle hareket ettiği, millî birlik ve beraberliğin muhafaza edilmesine ilişkin mesajlar verdiği, demokrasi değerlerinin hâkim olduğu yapıcı ve uzlaştırıcı politikaları desteklediği, eleştiriden çekinmediği, tarafsız haber verme gayretinde olmakla birlikte CHP politikalarına nispeten daha yakın olduğu değerlendirilmektedir.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA**Resmi Yayınlar**

TBMM Zabıt Ceridesi.

Telif Eserler

Ahmad, Feroz. *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. Çeviren Sedat Cem Karadeli. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 7. Baskı, Nisan 2022.

-----, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*. Çeviren Ahmet Fethi. İstanbul: Hil Yayın, 6. Baskı, Mart 2020.

-----, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Çeviren Yavuz Alogan. İstanbul: Kaynak Yayınları, 18. Baskı, Kasım 2020.

Akandere, Osman. *Millî Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler (1938-1945)*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Baskı, 2016.

Ataay, Faruk. *Türk Demokrasi Tarihi 1789'dan Günümüze*. Ankara: Nika Yayınevi, 2. Baskı, 2020.

Barutçu, Faik Ahmet. *Siyasi Anılar 1939-1954*. İstanbul: Milliyet Yayınları, Mart 1977.

Çakmak, Diren. "Yeni İstanbul Gazetesi Gözünden 27 Mayıs'ın Anlamı", *Akademik Bakış*, 4/8 (Yaz 2011): 113-126. Erişim 18.12.2024.

Çavdar, Tevfik. *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*. Ankara: İmge Kitabevi, 6. Baskı, 2019.

Çufalı, Mustafa. *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)*. Ankara: Babil Yayıncılık, 1. Baskı, 2004.

Eraslan, Cezmi. "Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası". *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*. Editör Durmuş Yalçın. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 9. Baskı, 2012.

Erim, Nihat. *Günlükler 1925-1979 I. Cilt*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, Mayıs 2005.

Eroğlu, Cem. *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ekim 1998.

Goloğlu, Mahmut. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-IV 1946-1950 Demokrasiye Geçiş*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2021.

İnönü, İsmet. *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973 İkinci Cilt (1939-1960)*. Derleyen Ali Rıza Cihan. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ekim 1993.

Karakuş, Girayalp. *Soğuk Savaşta Ara Kesit İsmet İnönü Dönemi (1938-1950)*. Çanakkale: Paradigma Akademi, 2. Baskı, Ekim 2021.

Karpat, H. Kemal. *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 11. Baskı, 2021.

Kınalı, Gürhan, Aynur Soydan Erdemir. "Demokrat Parti'nin Kurulmasında Refik Koraltan'ın Rolü", *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (Aralık 2017): 51-67. Erişim 18.12.2024.

Koçak, Cemil. "Siyasi Tarih (1923-1950)". *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye (1908-1980)*. Yayın Yönetmeni Sina Akşin. İstanbul: Cem Yayınevi, 6. Baskı, Nisan 2020.

-----, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) Cilt 6 CHP İktidarının Sonu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2017.

Öymen, Altan. *Bir Dönem Bir Çocuk*. İstanbul: Doğan Kitap, 2. Baskı, 2002.

-----, *Değişim Yılları*. İstanbul: Doğan Kitap, 10. Baskı, Şubat 2010.

Tanör, Bülent. *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 33. Baskı, 2020.

Timur, Taner. *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı, Ocak 1994.

Toker, Metin. *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, Genişletilmiş 2. Baskı, Şubat 1990.

Topuz, Hıfzı. *100 Soruda Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 2. Baskı, 1996.

Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (1. Bölüm) Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, 2019.

Unat, Kadri. "On İkinci Bölüm-Atatürk Sonrası Türkiye". *Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Editör Temuçin Faik Ertan. Ankara: Siyasal Kitabevi, 8. Baskı, Ekim 2020.

Uran, Hilmi. *Hatıralarım*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1959.

Us, Asım. *Hatıra Notları*. İstanbul: Kitabevi, 1. Baskı, 2012.

Üskül, Zafer. *Siyaset ve Asker*. İstanbul: İmge Kitabevi, Genişletilmiş 2. Baskı, Nisan 1997.

Yalman, Ahmet Emin. *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1945-1971) Cilt 4*. İstanbul: Yenilik Basımevi, 1971.

Yetkin, Çetin. *Karşı Devrim 1945-1950*. Ankara: Kilit Yayınları, 11. Baskı, Haziran 2019.

Yılmaz, Ensar. *Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Yılları 1946-1950*. İstanbul: Birey Yayıncılık, 1. Baskı, Aralık 2008.

Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çeviren Yasemin Saner. İstanbul: İletişim Yayınları, 4. Baskı, 2018.

Süreli Yayınlar

Ulus

Vakit

Yeni İstanbul

İnternet Kaynakları

Ankara Üniversitesi Akademik Arşiv Sistemi Yeni İstanbul Gazetesi (SBF Koleksiyonundan), 1 Aralık 1949-3 Haziran 1950 dönemi (Sayı 1-185), <https://dspace.ankara.edu.tr/handle/20.500.12575/1140>. Erişim 18.12.2024.

İstanbul Gazetesi İnternet Sitesi, <https://www.istanbulgazetesi.com.tr/kurumsal>. Erişim 18.12.2024.

TBMM İnternet Sitesi Kanunlar ve Kararlar Erişim Ekranı, https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_erisim.Giris. Erişim 18.12.2024.

YUNUS NADİ BEY'İN (ABALIOĞLU) II. YASAMA DÖNEMİNDEKİ MECLİS FAALİYETLERİ

PARLIAMENTARY ACTIVITIES OF YUNUS NADİ BEY (ABALIOĞLU) DURING THE SECOND LEGISLATIVE PERIOD

CANAN SARIYAR SEZAN*

ÖZ

1920-1923 yılları arasında görev yapan I. TBMM, Milli Mücadeleyi başarıyla sonuçlandırmıştır. Gerek anayasal zorunluluklar gerekse Büyük Taarruz sonrasında TBMM'de I. ve II. Grup arasında yaşanan siyasi gerginliklerin etkisiyle 1 Nisan 1923 tarihinde seçimlerin yenilenmesi kararı alınmıştır. Gerçekleştirilen II. Yasama dönemi seçimleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin desteklediği adaylar tarafından kazanılmıştır. 11 Ağustos 1923 tarihinde çalışmalarına başlamış olan II. TBMM, başta Cumhuriyetin ilanı olmak üzere 1923-1927 yılları arasında atmış olduğu adımlar nedeniyle tarihe "Devrimci Meclis" olarak geçmiştir. I. TBMM'de İzmir milletvekili olarak görev yapan Yunus Nadi Bey II. TBMM'ye ise Menteşe (Muğla) milletvekili olarak seçilmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra İstanbul'a giderek Zekeriya Sertel ve Nebizâde Hamdi ile birlikte Cumhuriyet Gazetesi'ni kuran Yunus Nadi Bey hem gazeteçilik mesleğini sürdürmüş hem de milletvekilliğini devam ettirmiştir. Yunus Nadi Bey (Abalıoğlu) yeni Türk devletinin yeniden şekillendirildiği ve önemli devrimlerin yapıldığı II. Yasama döneminde Kanun-i Esasi Encümeni (Anayasa Komisyonu) Reisliği gibi son derece önemli bir görevde de bulunmuştur. Bu çalışmada, dönemin tanınmış gazetecilerinden olan Yunus Nadi Bey'in hayatı hakkında bilgi vermek ve Türk siyasi tarihinin Devrimci Meclis'i olarak kabul edilen II. Yasama döneminde yeni Türkiye'nin inşasında takdir, teklif, sual takriri, söz alma, komisyon üyelikleri vd. ne gibi katkılar sağladığı ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Çalışmanın ana kaynağını TBMM Zabıt Cerideleri oluşturmaktadır. Ayrıca çeşitli tez, kitap ve makalelerden de istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 1924 Anayasası, Komisyon, TBMM, Yasama, Yunus Nadi (Abalıoğlu).

ABSTRACT

The first Turkish Grand National Assembly (TGNA), which served between 1920 and 1923, successfully accomplished the War of Independence. After not only the constitutional obligations but also Great Attack, on April 1, 1923, the decision of renewing the elections was taken due to the effect of political tensions experienced in the TGNA between the first and second group. The election held in the second legislative period were won by the candidates supported by Anatolian and Rumelian Defense of Rights Association. The second TGNA had started its activities on August 11, 1923 was recorded as "Revolutionary Assembly" in the history since it took the crucial steps especially the proclamation of the Republic from 1923 to 1927.

Yunus Nadi Bey, who served as İzmir deputy in the first TGNA, was elected as the deputy of Menteşe (Muğla) in the second TGNA. After the proclamation of the Republic, Yunus Nadi Bey, who went to İstanbul and founded the Cumhuriyet Newspaper together with Zekeriya Sertel and Nebizâde Hamdi, both maintained his profession as a journalist and as a member of the parliament. Yunus Nadi Bey (Abalıoğlu) also conducted a highly crucial duty as the Presidency of Constitution Council during second Legislative period when the Turkish state was being reshaped and important revolutions were being made. In this study, it will be tried to give information about the life of Yunus Nadi Bey, one of the well known journalists of the period, and to reveal what kind of contributions he made in the construction of the new Türkiye during the second Legislative Period, which is accepted as the Revolutionary Assembly of Turkish political history, such as his memorandums, proposals, motions for questions, taking the floor, commission memberships, etc.. TGNA Minutes make the main source of the study. In addition, various theses, books and articles were benefited from.

Key Words: Constitution of 1924, Commission, TGNA, Legislative, Yunus Nadi (Abalıoğlu),

* Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, canan.sezan@batman.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5374-7103

Extended Abstract

The First Turkish Grand National Assembly (TGNA), established on April 23, 1920, brought the National Struggle to a victorious conclusion and laid the foundations of the New Turkish State. The First Assembly carried out successful works in an environment of significant solidarity and cooperation in its early years. With the end of the military phase of the National Struggle and the beginning of the diplomatic phase, the competition between the deputies in the TGNA increased. Sharp differences of opinion on many issues, especially the abolition of the Sultanate and the Lausanne Peace Conference, led to the idea of renewing the elections. Thus, it was decided to renew the elections on April 1, 1923 and the First Grand National Assembly period ended. Mustafa Kemal Pasha was closely involved in determining the candidates in order to have a harmonious assembly in order to realize the radical changes in the new period in which he would start the revolutionary process.

The second Legislative Period elections were held in two stages in June-July and 287 deputies in total were elected. Although it was announced that the opening of the second TGNA would take place on August 2, 1923, this date was postponed because the quorum was not reached, and the TGNA convened on August 11, 1923, and the second legislative period began. The Assembly's work began with the speech of Abdurrahman Şeref Bey (the oldest member). Abdurrahman Şeref Bey stated that the second TGNA would enact laws to ensure the development and peace of the country, establish state order and make efforts to rebuild the country that was destroyed by war. The second TGNA, which covered the years 1923-1927, played an important role as a revolutionary assembly; and by approving the Lausanne Peace Treaty, it laid the foundations of the Republic of Türkiye, carried out the declaration of the Republic and accepted the 1924 Constitution. In addition, important reforms were carried out in a wide range of areas such as education, law, economy, culture and art. The second TGNA carried out the important and profound changes of the Turkish Revolution and became the founding power of the revolution that aimed to carry the Turkish nation beyond the level of contemporary civilization.

As a result of the elections held for the second Legislative Period, Yunus Nadi Abaloğlu, Şükrü Kaya and Mehmet Esat İleri were elected as deputies from Menteşe (Muğla). This study examines the life of Yunus Nadi Abaloğlu, who played an important role in Turkish political and press life, and his activities in the second Assembly. What kind of legislative activities did Yunus Nadi Bey carry out on behalf of both the country and the electoral district of Menteşe during his time as a member of parliament? What kind of responsibilities did he undertake in the parliament? Answers to these questions were sought. In this study, the document scanning method, one of the qualitative research methods, was used; and the main source of the study is the second Legislative Period TGNA Minutes (TBMM ZC).

Yunus Nadi personally witnessed the Autocracy Period of Abdulhamid II, the Second Constitutional Monarchy and the Republic Periods, in other words, he actively played a role in the collapse of an Empire and the establishment of a new state. Yunus Nadi's life consists of three important elements: press, politics and thought. He served as a deputy for Aydın in the Ottoman Chamber of Deputies in the second and third terms, and as a deputy for İzmir in the first TGNA. Although Yunus Nadi Bey came to the forefront as a journalist, he was also a lawyer and offered his knowledge in this field to the TGNA.

The most important reason why Mustafa Kemal Pasha gave special importance to the second term TGNA elections was that he wanted to realize the transformation of the New Turkish State in every field through the new parliament to be established. Therefore, every step to be taken required a constitutional and legal arrangement. During the second Legislative Period, Yunus Nadi Bey's election to a critical position such as the Presidency of the Constitutional Commission reveals how important a task he undertook in the construction of the New Türkiye. Yunus Nadi Bey, as the head of the Constitutional Commission, went down in history as the person who read from the parliament rostrum the amendments made to the 1921 Constitution regarding the declaration of the Republic on October 29, 1923, and was also extremely influential in the preparation of the 1924 Constitution. Yunus Nadi Abaloğlu, in addition to his presidency of the Kanun-i Esasi Council during the second Legislative Term, also served as a member of the Foreign Affairs Council and the Guidance Council. In addition to his commission duties, he made significant contributions to the work of the Assembly by making 11 speeches, 2 memoranda, and 1 proposal in the context of legislative and auditing activities. It has been determined that Yunus Nadi Bey made the majority of the 11 speeches he made as the Chairman of the Kanun-i Esasi Council during the discussions that took place during the preparation of the 1924 Constitution.

Giriş

23 Nisan 1920'de kurulan I. TBMM, Millî Mücadele'yi zaferle sonuçlandırmış ve Yeni Türk Devleti'nin temellerini atmıştır.¹ Birinci Meclis, ilk yıllarında önemli bir dayanışma ve iş birliği ortamı içerisinde başarılı çalışmalar gerçekleştirmiştir. Millî Mücadele'nin askeri safhasının sona ererek diplomasi safhasının başlaması üzerine TBMM'deki milletvekilleri arasındaki rekabet daha da artmıştır². Başta Saltanatın kaldırılması ve Lozan Barış Konferansı olmak üzere birçok konuda yaşanan keskin görüş ayrılıkları, seçimlerin yenilenmesi düşüncesine yol açmıştır. Böylece 1 Nisan 1923 tarihinde seçimlerin yenilenmesine karar verilmiş ve I. TBMM dönemi sona ermiştir. Mustafa Kemal Paşa, devrim sürecini başlatacağı yeni dönemde köklü değişikliklerin gerçekleştirilmesi için uyumlu bir meclis olması adına adayların belirlenmesi ile yakından ilgilenmiştir.

II. Yasama dönemi seçimleri iki dereceli olarak Haziran-Temmuz aylarında yapılmış ve toplam 287 milletvekili seçilmiştir³. II. TBMM'nin açılışının 2 Ağustos 1923 tarihinde gerçekleştirileceği duyurulmuşsa da yeterli çoğunluk sağlanamadığı için bu tarih ertelenmiş ve TBMM 11 Ağustos 1923 tarihinde toplanarak ve II. Yasama dönemi başlamıştır⁴. Meclis çalışmaları, Abdurrahman Şeref Bey'in (en yaşlı üye) konuşmasıyla başlamıştır. Abdurrahman Şeref Bey, II. TBMM'nin ülkenin kalkınmasını ve huzurunu sağlamak için yasalar çıkaracağını, devletin düzenini tesis edeceğini ve savaş nedeniyle yıkıma uğramış olan ülkenin yeniden inşası için çaba göstereceğini belirtmiştir⁵.

1923-1927 yıllarını kapsayan II. TBMM, devrimci bir meclis olarak önemli bir rol oynamış; Lozan Barış Antlaşması'nı onaylayarak Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini atmış, Cumhuriyetin ilanını gerçekleştirmiş ve 1924 Anayasası kabul edilmiştir. Ayrıca, eğitim, hukuk, ekonomi, kültür ve sanat gibi geniş bir yelpazede önemli reformlar gerçekleştirilmiştir. II. TBMM, Türk Devrimi'nin önemli ve derin değişimlerini gerçekleştirerek, Türk milletini çağdaş uygarlık seviyesinin ötesine taşımayı amaçlayan devrimin kurucu iktidarı olmuştur⁶.

II. Yasama Dönemi için yapılan seçimler neticesinde Menteşe (Muğla)'dan Yunus Nadi Abalıoğlu, Şükrü Kaya ve Mehmet Esat İleri milletvekili olarak seçilmişlerdir⁷. Bu çalışmada Türk siyasi ve basın hayatında önemli bir rol oynayan Yunus Nadi Abalıoğlu'nun hayatı ile birlikte II. Meclis'teki faaliyetleri incelenmektedir. Yunus Nadi Bey milletvekilliği esnasında gerek ülke gerekse seçim bölgesi olan Menteşe adına ne gibi yasama faaliyetlerinde bulunmuştur? Mecliste ne gibi görevler almıştır? Sorularına cevap aranmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden belge tarama yöntemi kullanılmış olup; çalışmanın ana kaynağını II. Yasama dönemi TBMM Zabıt Cerideleri (TBMM ZC) oluşturmaktadır.

1.Yunus Nadi Bey'in (Abalıoğlu) Hayatı

Yunus Nadi Bey, bugünkü adı Fethiye olan Mekri'de 1 Temmuz 1879 tarihinde dünyaya gelmiştir⁸. Annesi Ayşe Hanım ve babası Hacı Halil Efendi'nin beşinci çocuğudur. Soyadı Kanununun çıkmasıyla birlikte Abalıoğlu soyadını almıştır⁹.

Yunus Nadi çocukluğunda ilk olarak annesinden etkilenmiştir. Çocukluk hayalinde “büyük adam olmayı” düşünen Nadi, okumaya düşkünlüğü ile tanınmış, kendisine örnek olarak Hacı Hafız Ahmed Efendi'yi seçmiştir¹⁰.

¹ Selim Özcan, “I. ve II. Dönem TBMM'deki Gümüşhane Milletvekilleri ve Yaptıkları Çalışmalar”, *Journal of International Social Research*, 13 (2020), 324.

² Yavuz Aslan, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001, 93.

³ Kemal Zeki Gençosman, *Devleti Kuran Meclis*, İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1981, 86.

⁴ Tekin İdem, “II. Dönem Urfa Milletvekillerinden Mehmet Refet (Ülgen) Bey'in Hayatı ve Meclis Faaliyetleri”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 4 (2018), 58-59.

⁵ TBMM ZC., D. 2, C. 1, s. 2.

⁶ Fevzi Kaçer, *Devrimin Kurucu İktidarı II. Meclis (1923-1927)*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, 1.

⁷ Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem 1923-1927*, C. III, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1994, 1001., Kaçer, Devrimin Kurucu, 26.

⁸ Yunus Nadi Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, D. 2, Sicil No: 230; Ali Abalı, *Cumhuriyet ile Özdeşleşmiş Bir Hayat Yunus Nadi Abalıoğlu*, 1. Basım, Ankara: Telgrafhane Yayınları, 2015, 9.

⁹ Yunus Nadi, “Abalıoğlu” soyadını fazla benimsememiş; Türkçede “söz ert” anlamına gelen “Nadi” soyadını kullanmış ve yazılarında 4 Şubat 1939'a kadar “Abalıoğlu” imzasını kullanmamıştır. Vefatından sonra eşi ve çocukları iki soyadını da kullanmışlardır. Bkz. Emine Uşaklıgil, *Benim Cumhuriyet'im*, 1. Baskı, İstanbul: Everest Yayınları, 2011, 21- 22., Ferhat Eroğlu, *Yunus Nadi Hayatı ve Eserleri (1879-1984)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, 26.

¹⁰ Uşaklıgil, *Benim Cumhuriyetim*, 21.

İlköğrenimini Rodos İptidai Mektebi'nde tamamladıktan sonra İstanbul'a gelen Yunus Nadi Mekteb-i Sultani, ardından da Hukuk Mektebi'nde eğitimine devam etmiştir. Öğrenciliği sürerken 1900 yılında Malumat Dergisi'nde yazılar yazarak gazeteciliğe ilk adımını atmıştır¹¹.

1904'te Sultan Abdülhamit idaresine karşı gizli dernek kurduğu gerekçesiyle tutuklanmıştır. Üç yıl kalebentliğe hüküm giyerek cezasını çekmek üzere Midilli'ye gönderilmiştir. Sürgün cezasının sona ermesinin ardından doğduğu yer olan Fethiye'ye dönmüş ve burada Nazime Hanım ile evlenmiştir. II. Meşrutiyetin ilanıyla (1908) İstanbul'a geri dönerek İttihat ve Terakki Fırkasına katılmış, "İkdam" ve "Tasvir-i Efkâr" gazetelerinde çalışmıştır¹². Ayrıca 1912 yılının Nisan-Ağustos ayları aralığında Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Aydın Milletvekilliği yapmıştır¹³. Birinci Dünya Savaşı sırasında, *Tasvir-i Efkâr*'ın yazı işleri müdürlüğünü üstlenmiş ve gazeteciliği, beraber çalıştığı Ebüzziya Tevfik'ten öğrendiğini söylemiştir. Ebüzziya Tevfik'in vefatının ardından ise gazetenin başyazarlığı görevini üzerine almıştır. *Tasvir-i Efkâr*'dan ayrıldıktan sonra İstanbul'da "Yeni Gün" adıyla kendi gazetesini yayımlamaya başlamıştır¹⁴. "Yeni Gün" gazetesi, Millî Mücadele'yi desteklemesi nedeniyle sıkça kapanmış ancak bir süre sonra "Eski Gün" adıyla yeniden yayınlanmıştır¹⁵.

Mondros Mütarekesi ve İstanbul'un İtilaf Devletlerince işgali sonrasında tutuklanan Yunus Nadi, yaklaşık 7 ay Bekir Ağa Bölüğü'nde kalmıştır. Bu süreçte yayına ara veren *Yeni Gün* gazetesi, Yunus Nadi Bey'in 11 Ekim 1919 tarihinde serbest bırakılması ile yeniden yayın hayatına başlamışsa da Yunus Nadi Bey'in Ankara'ya geçişine kadar istikrarlı bir şekilde okuyucuya ulaştırılamamıştır. Yunus Nadi'nin Millî Mücadele'ye katılımı sonrasında 10 Ağustos 1920'den itibaren, gazetenin adı *Anadolu'da Yeni Gün* olarak değiştirilmiş ve yayın hayatına yeniden başlamıştır. Gazete Sakarya Savaşı günlerinde Kayseri'de basılarak okuyucuya ulaştırılmıştır¹⁶. Yunus Nadi Bey, Halide Edip Adivar ile birlikte halkın bilgilendirilmesi amacıyla 6 Nisan 1920 tarihinde Anadolu Ajansı'nı kurarak Millî Mücadele'ye destek olmuştur. Aynı zamanda Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Genel Merkez üyeleri arasında yer alan Yunus Nadi Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine 18 Ekim 1920 tarihinde kurulan Türkiye Komünist Fırkasının da kurucuları arasında yer almıştır¹⁷.

I. TBMM'de İzmir milletvekili olarak görev yapan Yunus Nadi Bey bu dönemde çeşitli encümenliklerde görev almakla birlikte Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grup Başkanvekilliği gibi son derece önemli bir görev üstlenmiştir¹⁸. Meclis içerisindeki kritik görevleri II. Yasama döneminde de devam eden Yunus Nadi Bey Teşkilat-ı Esasiye Encümeni sıfatı Cumhuriyetin ilanını bildiren Anayasa değişikliğini Meclis kürsüsünden okumuştur¹⁹.

Yunus Nadi Bey *Anadolu'da Yeni Gün* gazetesinden sonra Nebizade Hamdi ve Zekeriya Sertel'le beraber İstanbul'da, 7 Mayıs 1924 tarihinde Türk basın tarihinin en önemli gazetelerinden birisi olan *Cumhuriyet* gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Yunus Nadi, vefat edene kadar bu gazetenin başyazarlığını yapmıştır²⁰. Gazetenin isminin Cumhuriyet olmasında en etkili olan kişi Mustafa Kemal Paşa olmuştur. Yunus Nadi, *Cumhuriyet* gazetesinin ne Hükûmet ne de parti gazetesi olduğunu; gazetenin amacının Cumhuriyet ve demokrasiyi savunmak olduğunu açıkça vurgulamıştır²¹.

Yunus Nadi Bey 16 Temmuz 1923 tarihinde II. Yasama dönemi Mentеше sancağı için yapılan milletvekili seçiminde 319 oy alarak milletvekili seçilmiştir²². Yunus Nadi Bey'in seçim mazbatası TBMM tarafından 11

¹¹ Bengül Bolat, "Yunus Nadi Abaloğlu (1879-1945)", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/yunus-nadi-abalioglu-1879-1945/> Erişim: 02.02.2025.

¹² Öztürk, Türk Parlamento, 530.

¹³ Bengül Bolat, "Yunus Nadi Abaloğlu (1879-1945)", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/yunus-nadi-abalioglu-1879-1945/> Erişim: 02.02.2025.

¹⁴ Pınar Aydoğan, *Kemalizm'in Muhafazakâr Bir Yorumu: Yunus Nadi*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, 117.

¹⁵ Bengül Bolat, "Yunus Nadi Abaloğlu (1879-1945)", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/yunus-nadi-abalioglu-1879-1945/> Erişim: 02.02.2025.

¹⁶ Mukaddes Canpolat, "Millî Mücadele Yıllarında Anadolu'da Yeni Gün Gazetesi'nde Cumhuriyet, Cihan İnkılabı ve Millî Komünizm Meseleleri," *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, (2020), 379.

¹⁷ İhsan Güneş, "Türkiye Komünist Fırkası", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-komunist-firkasi/> Erişim: 02.02.2025.

¹⁸ Eroğlu, Yunus Nadi, 448.

¹⁹ Bengül Bolat, "Yunus Nadi Abaloğlu (1879-1945)", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/yunus-nadi-abalioglu-1879-1945/> Erişim: 02.02.2025.

²⁰ Öztürk, Türk Parlamento, 531.

²¹ Aydoğan, Kemalizm'in, 123.

²² Yunus Nadi Bey'in Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi, D. 2, Sicil No: 230.

Ağustos 1920 tarihinde onaylanmıştır²³. II. Yasama döneminden sonra da milletvekilliğine devam eden Yunus Nadi Bey VI. Yasama döneminin sonuna kadar bu görevi sürdürmüştür. Ayrıca 23 Mart 1925 tarihinde TBMM tarafından Yeşil Şeritli İstiklâl Madalyası ile ödüllendirilmiştir²⁴.

Atatürk'ün ölümünden sonra fırtınalı günler yaşamaya başlayan Yunus Nadi'nin 1943 yılında sağlık durumu bozulmaya başlamıştır. Birtakım ameliyatlar geçirdikten sonra 28 Haziran 1945 tarihinde, Cenevre'de, böbrek taşı ameliyatı sırasında hayatını kaybetmiştir²⁵. Yunus Nadi'nin vefatı *Cumhuriyet* gazetesinde "Büyük Kaybımız" manşeti ile duyurulmuştur. Gazete, Yunus Nadi'nin vefatı üzerine 29 Haziran'dan 1 Temmuz'a kadar yas ilan etmiştir²⁶.

2.Yunus Nadi Bey'in Meclisteki Faaliyetleri

2.1.Meclis Çalışmalarına Katkısı

Yunus Nadi Bey, II. Yasama döneminde hem şube üyeliği hem de encümen üyeliği bağlamında aktif olarak görevlerde bulunmuştur. Yunus Nadi Bey'in II. Yasama dönemi boyunca şube ve encümen üyeliklerine baktığımızda;

TBMM'nin I. Yasama yılında 3. Şube²⁷, II. Yasama yılında 5. Şube²⁸, III. Yasama yılında 4. Şube²⁹ ve IV. Yasama yılında 1. Şube'de görev almıştır³⁰. Encümen üyeliği olarak ise; TBMM'nin II. Yasama dönemi içerisinde Kanun-i Esasi Encümeni Reisi³¹, Hariciye Encümeni³² ve İrşat Encümeni üyelikleri yapmıştır³³.

Yunus Nadi Bey, 1923-1927 yılları arasında sadece bir defa, Meclisin 15 Kasım 1926 tarihli toplantısında kişisel sebeplere binaen 1,5 ay izin kullanmıştır³⁴. Bu durum Yunus Nadi Bey'in yasama dönemi boyunca düzenli olarak Meclis çalışmalarına katkı sağladığını ve O'nun hem anayasa çalışmaları hem de dış politika ve kamuoyu bilgilendirme gibi alanlardaki meclis faaliyetlerine katkı sunduğunu ortaya koymaktadır.

2.2.Yasama ve Denetim Faaliyetlerine Katkısı

Yunus Nadi Bey'in II. Yasama dönemi boyunca yasama ve denetim faaliyeti bağlamında 11 konuşma, 2 takdir, 1 teklifte bulunduğu ayrıca diğer milletvekillerinin yapmış olduğu 5'i teklif ve 1'i takdir olmak üzere 6 tane imzası tespit edilmiştir.

2.3.Konuşmaları

Yunus Nadi Bey'in II. Yasama dönemi boyunca Meclis genel kurulunda 11 konuşma yaptığı; bu konuşmaların büyük çoğunluğunu Kanun-i Esasi Encümeni Reisi sıfatıyla özellikle de 1924 Anayasası hazırlanırken yaşanan tartışmalar esnasında yaptığı tespit edilmiştir.

2.3.1.Cumhuriyetin İlanı ile İlgili Anayasa Değişikliği Hakkında Sözleri

Meclis'in 29 Ekim 1923 tarihli oturumunda Cumhuriyetin ilanı, Cumhurbaşkanının seçim usulü, Hükûmetin nasıl kurulacağı konuları ile ilgili 1921 Anayasasının bazı maddelerinde değişiklik teklif edilmiştir. Cumhuriyetin ilanı hakkındaki anayasa değişikliği ile ilgili Kanun-i Esasi Encümeni Reisi sıfatıyla ilk olarak Yunus Nadi Bey söz almıştır. Yunus Nadi Bey sözlerine Mondros Mütarekesi'nin imzalanması sonrasında ortaya çıkan tablo ile başlamıştır. İtilaf Devletlerinin Mondros sonrasında Osmanlı topraklarını nasıl işgal ettiğinden, İstanbul'daki Hükûmetin bu duruma itiraz etmemesine karşın Türk milletinin Ankara'da yeni bir devlet ve Hükûmet kurarak işgalcilerin planlarını nasıl bozduğundan bahsetmiştir. Birinci TBMM'yi Hükûmet kurma şerefine nail olmuş bir Meclis olarak tanımlayan Yunus Nadi Bey; II. TBMM'nin de bu getirilen kanun teklifi ile Hükûmeti daha da takviye edeceğini iddia etmiştir. Meclise getirilen anayasa değişikliği teklifinin maddelerine açıklık getiren Yunus Nadi

²³ TBMM ZC., D. 2, C. 1, s. 4.

²⁴ TBMM ZC., D. 2, C. 16, s. 126.

²⁵ Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 3. Baskı, 1979, 258.

²⁶ Eroğlu, Yunus Nadi, 435.

²⁷ TBMM ZC., D. 2, C. 1, s. 6.

²⁸ TBMM ZC., D. 2, C. 7, s. 14.

²⁹ TBMM ZC., D. 2, C. 10, s. 9.

³⁰ TBMM ZC., D. 2, C. 27, s. 8.

³¹ TBMM ZC., D. 2, C. 1, s. 71.

³² TBMM ZC., D. 2, C. 1, s. 72.

³³ TBMM ZC., D. 2, C. 1, s. 73.

³⁴ TBMM ZC., D. 2, C. 27, s. 42-43.

Bey 1. madde vasıtasıyla tüm devletlerin kendilerini bir rejim ile tanımladıklarını, bu değişiklik doğrultusunda Türkiye Devletinin de Cumhuriyet rejimini kabul ettiğini dile getirmiştir Yunus Nadi, Anayasanın ikinci maddesinde Türkiye Devletinin dininin İslâm, resmi dilinin Türkçe olduğunu belirtmiştir. Yeni düzenlemeler üzerine anayasanın 4. maddesinde daha önce var olan “TBMM Hükûmeti” tabirinin kullanılmasına gerek kalmadığını bildiren Yunus Nadi, 4. madde ile Meclis Hükûmeti sistemi yerine Kabine sistemine geçilerek yeni bir Hükûmet tarzının benimsendiğini dile getirmiştir. 10. maddede Cumhurbaşkanı’nın seçim usulü ve görev süresi, 11. maddede; Cumhurbaşkanı’nın görevi hakkındaki düzenlemelerden bahseden Yunus Nadi Bey 12. maddede ise Başbakanın göreve nasıl getirildiğini anlatmıştır. Bu maddelerin tümü, Cumhuriyet rejiminin sadece sembolik bir ilanla sınırlı kalmayıp, yürütme organının yapısal çerçevesini de yeniden tanımladığını göstermektedir. Bu bağlamda bakıldığında Yunus Nadi Bey’in sadece bir milletvekili değil, aynı zamanda rejim inşası sürecine yön veren bir fikir adamı olarak öne çıktığı görülmektedir³⁵.

2.3.2. Kanun-i Esasi Encümeni’nin 1924 Anayasası ile İlgili Görüşmeleri Sırasındaki Sözleri

TBMM’nin 16 Mart 1924 tarihli oturumunda Kanun-i Esasi Encümeni tarafından yeni bir anayasanın yürürlüğe girmesi hususunda teklifte bulunulmuştur. Yeni anayasa taslağının TBMM’de görüşüldüğü sırada anayasanın 14. maddesinin görüşmelerine geçilmiştir. 14. maddedeki “Meclis Kasım ayı başında çağrısız toplanır” ve “Meclis üyelerinin yılda 6 aydan daha fazla izin kullanamazlar” ibareleri milletvekilleri arasında ciddi bir tartışmaya neden olmuştur. Yunus Nadi Bey, milletvekillerinin eleştirilerine ve sorularına Kanun-i Esasi Encümeni Reisi sıfatıyla yanıt vermiştir. 14. madde hakkında ilk söz alan Dersim Milletvekili Feridun Fikri Bey olmuştur. Milletvekillerinin en fazla 6 ay izinli sayılabileceği şeklindeki bir maddenin doğal olarak TBMM’yi de 6 ay tatile sokacağını, geri kalan 6 aylık zamanın ise milletin ihtiyaçlarının karşılanması için son derece yetersiz bir zaman olacağını dile getirerek 14. maddeye süre itibarıyla karşı çıkmıştır³⁶. Yunus Nadi Bey ise Feridun Fikri Bey’in bu eleştirilerinin yanlış olduğunu; bir yasama yılı içinde 6 ay Meclisin kapalı tutulmasından daha ziyade özellikle seçimler ve Ramazan ayı başta olmak üzere Meclisin azami 6 ay kapalı kalabileceğini dile getirmiştir. Yunus Nadi Bey sözlerinin devamında I. TBMM’deki Nisab-ı Müzakere Kanunu ile milletvekillerine 3 ay izin verildiğini; bu durumun kanunların çıkarılmasına ve Meclisin çalışmasındaki uyumu ortadan kaldırıldığını ifade etmiştir. Yunus Nadi Bey milletvekillerine verilen azami izin süresinin Meclisin 12 ay çalışmasına mâni olmadığını beyan etmiştir³⁷. Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Bey ise Yunus Nadi Bey’e Meclisin kasım ayının başında davet çağrısı yapılmadan açılmasının ne anlama geldiği ile ilgili bir soru sormuştur. Yunus Nadi Bey kasım ayı başında Meclisin çağrısız açılır denmesindeki maksadın tatil ya da seçimler nedeni ile Meclis kapalı ise Meclisin kasım başında bir çağrı gelmeksizin açılacağı şeklinde olmuştur³⁸. Ergani Milletvekili Kazım Vehbi Bey ise Meclis’in görev süresinin sürekli olarak tanımlanmasına rağmen 14. maddede geçen 6 ay ibaresi nedeniyle sanki 6 ay izin kullanmak zorundaymış gibi algılanacağını; bunun yerine seçim vb. zorunluluk söz konusu olursa en fazla 6 ay izinli olunacağını belirtilmesinin mümkün olup olmadığını sormuştur. Yunus Nadi Bey; bu soruya karşılık Kazım Vehbi Bey’e fiiliyatta bu 6 aylık zamanın lazım olması halinde sürenin daha da uzatılarak suiistimal edilmesini engellemek istedikleri cevabını vermiştir³⁹. Vehbi Bey bir başka maddede; “yasama ve yürütme yetkisi Meclis tarafından sürekli kullanılır” kararı olmasına rağmen Meclisin 6 ay kapalı tutulmasına akıl sır erdiremediğini, ayrıca Meclisin haftanın bir günü çalışması halinde yine 6 aylık süreyi tecavüz etmiş olacağını iddia etmiştir. Bu iddia üzerine Yunus Nadi Bey ise 6 ayın kesintisiz kullanılmasının kastedildiğini beyan etmiştir⁴⁰.

Yeni anayasanın maddelerinin oylanmasına 23 Mart 1924 tarihli Meclis oturumunda devam edilmiştir. Meclisin o günkü oturumunda anayasanın 19. maddesinin görüşmeleri sırasında Trabzon Milletvekili Rahmi Bey; Cumhurbaşkanı’nın, Meclis tatilde iken milletvekillerini toplantıya çağırması söz konusu olursa toplantıya çağrı gerekçesini açıklamak zorunda olup olmadığını sormuştur. Yunus Nadi Bey, Rahmi Bey’in sualine cevaben; toplantıya çağrının gerekçesinin belirtilmek zorunda olmadığını beyan etmiştir⁴¹. Eskişehir Milletvekili Arif Bey’in Cumhurbaşkanı’nın toplantı çağrısını yazılı mı yoksa sözlü mü yapacağı sorusuna ise yazılı olarak cevabını vermiştir. Maddenin görüşülmesi devam ederken Edirne Milletvekili Rıfki Bey; milletvekillerini toplantıya davet talebinin müşterek olmasının şart olup olmadığını sormuştur. Yunus Nadi Bey ise Rıfki Bey’e cevaben böyle bir

³⁵ TBMM ZC., D. 2, C. 3 s. 90-93.

³⁶ TBMM ZC., D. 2, C. 7, s. 550, 551.

³⁷ TBMM ZC., D. 2, C. 7, s. 551.

³⁸ TBMM ZC., D. 2, C. 7, s. 552

³⁹ TBMM ZC., D. 2, C. 7, s. 552.

⁴⁰ TBMM ZC., D. 2, C. 7, s. 552.

⁴¹ TBMM ZC., D. 2, C. 7, s. 982.

zorunluluk olmadığını Meclisin 1/5'ine bu çağrıyı yapmasının yeterli olacağını söylemiştir. Rıfkı Bey'in tekrar toplantının ne zaman olacağı konusunda çağrıyı yapan milletvekillerinin yetki sahibi olup olmadığını sorması üzerine ise Yunus Nadi Bey; bir süre sınırı olmadığını, seçim bölgelerindeki milletvekillerinin derhal Meclis'e gelmeleri gerektiğini ifade etmiştir⁴². Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Bey'in Meclisi toplantıya çağrı hakkı Cumhurbaşkanına tanınmışken Meclis Başkanına böyle bir hakkın niçin verilmediğini sormuştur. Yunus Nadi Bey, bu soruya ise; Meclisin tatilde iken toplantıya çağrılmasının yürütmenin beklentileri üzerine mümkün olabileceğinden çağrı yetkisinin Cumhurbaşkanına verildiğini beyan etmiştir⁴³.

Daha önce 25. madde olarak Meclise arz edilen madde uzun tartışmalar sonucunda 127 ret oyuna karşılık 2 kabul ve 1 çekimser oy ile reddedilmişti⁴⁴. Bu maddenin reddi üzerine taslaktaki 26. madde 25. maddeye dönüşmüştür. Meclisin 30 Mart 1923 tarihli oturumunda yeni anayasanın maddelerinin oylanması görüşmelerine devam edilmiştir. 25. madde görüşmeleri sırasında Yunus Nadi Bey söz almıştır. Reddedilen 25. maddeden sonra bu maddenin görüşülmesine gerek olmadığını, Meclisin kendi kendini yenileme süresine (seçim dönemi) kadar görevini devam ettirmesinde milletvekillerinin ısrar etmeleri halinde bu maddenin açıklığa kavuşturulması gerektiğini beyan etmiştir⁴⁵. Yunus Nadi Bey'den sonra söz alan Karesi Milletvekili Ahmet Süreyya Bey de Yunus Nadi Bey ile aynı fikirde olduğunu; Cumhurbaşkanına süresi gelmeden Meclisi yenileme hakkının reddedilmesi nedeniyle artık 26. maddeye gerek kalmadığını; I. TBMM'nin seçimleri yenileme sürecini örnek vererek bu maddenin de reddedilmesi gerektiğine dair bir konuşma yapmıştır. Ahmet Süreyya Bey'den sonra tekrar söz alan Yunus Nadi Bey; I. TBMM'de seçimlerin yenilenmesine oy birliği ile karar verildiği için bazı tartışmalardan uzak kaldığını, oy çokluğu ile Meclisin yenilenmesi kararı alınmış olsaydı bu durumun birçok tartışmayı beraberinde getireceğini iddia etmiştir. Bu nedenle bazı konuların üzerinde oluşan muğlaklıkların kaldırılmasının zaruri olduğunu, modern anayasalarda bu karışıklıklara fırsat verilemeyeceğini beyan etmiştir⁴⁶.

Anayasanın 31. maddesinin görüşmelerine geçildiğinde Karesi Milletvekili Ahmet Süreyya Bey söz almıştır. Ahmet Süreyya Bey 31. maddede Cumhurbaşkanının görev süresini 7 yıl olarak belirtilmiş olsa da *"Türkiye Reisicumhuru, Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi tarafından ve kendi âzası meyanından bir intihap devresi için intihap olunur"* maddesi doğrultusunda Cumhurbaşkanının görev süresinin 4 yıl olduğunu; burada birbiri ile çelişen durumun Meclis tarafından ortadan kaldırılması gerektiğine dair bir konuşma yapmıştır⁴⁷. Ahmet Süreyya Bey'in konuşmasından sonra söz alan Yunus Nadi Bey; Süreyya Bey'e hak vererek daha önce Cumhurbaşkanının görev süresinin Meclisin görev süresi ile aynı olduğunu dolayısıyla Cumhurbaşkanının görev süresinin 4 yıl olduğunu kabul etmiştir. Fakat, bu madde ile Cumhurbaşkanına 7 yıl görev süresi tanınmasındaki amacın bir vesile ile seçimlerin yenilenmemesi halinde devletin kurumsallığına zarar vermemek olduğunu ve bu konuda son sözün Meclise ait olduğunu ifade etmiştir⁴⁸. Milletvekillerinin Cumhurbaşkanının görev süresi hakkındaki görüşlerinden sonra Encümenin sunduğu 31. madde oylanmış ve 66 kabule karşılık⁴⁹ oy çokluğu ile reddedilmiştir. Encümenin teklifinin reddinden sonra Cumhurbaşkanının görev süresinin ve seçilme şartlarının nasıl olacağı hususunda milletvekilleri teklifler sunmaya başlamışlardır. Karesi Milletvekili Ahmet Süreyya Bey tarafından *"Türkiye Reisicumhuru Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi tarafından bir intihap devresi için intihap olunur. Tekrar intihap olunmak caizdir."* biçiminde bir teklifte bulunulmuştur. Bu teklif üzerine söz alan Yunus Nadi Bey, Ahmet Süreyya Bey'in teklifinin bazı eksiklikleri olduğunu; Cumhurbaşkanının görev süresinin bu teklifte net olmadığını, daha önceki maddede Cumhurbaşkanının yeni Cumhurbaşkanı seçilene kadar görevine devam ettiğini dolayısıyla bu belirsizliklerin ortadan kaldırılması gerektiğini dile getiren bir konuşma yapmıştır⁵⁰. Ahmet Süreyya Bey, Yunus Nadi'nin eksik bulduğu hususun da teklife eklenmesini istemiştir. Daha sonra anayasanın 32. maddesinin görüşmelerine geçilmiştir. İlk sözü Kanun-i Esasi Encümeni adına Yunus Nadi Bey almıştır. Önceki maddedeki değişikliklerle eski maddeye dönüldüğünü bu durumda prensip olarak Cumhurbaşkanının Meclis içerisinde seçilmesinin uygun olacağını *"Reisicumhur Büyük Millet Meclisi Azası arasından intihap olunur"* denerek 32. maddenin düzeltilmesini Kanun-i Esasi Encümeni adına teklif etmiştir⁵¹.

⁴² TBMM ZC., D. 2, C. 7, s. 982.

⁴³ TBMM ZC., D. 2, C. 7, s. 984.

⁴⁴ TBMM ZC., D. 2, C. 7, s. 1010.

⁴⁵ TBMM ZC., D. 2, C. 8, s. 93.

⁴⁶ TBMM ZC., D. 2, C. 8, s. 94.

⁴⁷ TBMM ZC., D. 2, C. 8, s. 105, 106.

⁴⁸ TBMM ZC., D. 2, C. 8, s. 106.

⁴⁹ Kaç kişinin ret oyu verdiği tutanaklardan tespit edilememiştir.

⁵⁰ TBMM ZC., D. 2, C. 8, s. 110.

⁵¹ TBMM ZC., D. 2, C. 8, s. 111.

Ahmet Süreyya Bey'in; Cumhurbaşkanının Meclis içerisindeki milletvekillerinden seçilmesi halinde milletvekilliğinin devam edip etmeyeceği sorusu üzerine Yunus Nadi Bey; bu meselenin daha sonra gündeme geleceğini, fakat Cumhurbaşkanı seçilecek şahsın milletvekilliğinin devam edeceğini buna karşılık görüşmelere iştirak edemeyeceğini ve oy kullanamayacağını dile getirmiştir. Bu cevap üzerine Ahmet Süreyya Bey; Meclis dışından Cumhurbaşkanı seçilmesini milli egemenliğe aykırı bulup bulmadığını sorması üzerine Yunus Nadi Bey bu durumu milli egemenliğe uygun bulmadığını beyan etmiştir⁵².

Meclisin 6 Nisan 1924 tarihli oturumunda Anayasanın maddelerinin görüşülmesine devam edilmiştir. Anayasanın 40. maddesinin görüşmeleri sırasında birçok milletvekili madde hakkında söz alıp görüş beyan etmiştir. Kanun-i Esasi Encümeni adına söz alan Yunus Nadi Bey; şimdiye kadar görüş beyan eden milletvekillerinin konuyu çok yanlış aktardıklarını, Cumhurbaşkanına ordunun başkumandanı denmesindeki amacın kendisinin Hükûmetin başı olmasından kaynaklandığını iddia etmiştir. Yunus Nadi Bey, Arif Bey'in maddenin aleyhine söz söylerken dile getirdiği savaş, seferberlik vb. olağanüstü durumlarda Başkumandanın Meclis tarafından seçilmesinin fiiliyatta uygulanacak bir durum olmadığını; millet adına iyi bir şey yapalım derken Meclisin bir felakete neden olacağını dile getirmiştir⁵³.

Meclisin 13 Nisan 1924 tarihli oturumunda Anayasanın 44. maddesinin görüşmelerine başlandığında Dersim Milletvekili Feridun Fikri Bey söz almıştır. Hükûmet'in kuruluş süreci ile ilgili başta Fransa olmak üzere dünyadan bazı örnekler veren Feridun Fikri Bey 29 Ekim 1923 tarihinde kabul edilen madde ile teklif olunan maddeyi kıyaslamıştır. Eski maddenin Hükûmetin onayı açısından daha uygun bir yöntem olduğunu; yeni teklif edilen madde yerine eski maddenin geçerliliğini koruması yönünde bir konuşma yapmıştır⁵⁴. Feridun Fikri Bey'den sonra söz alan Kütahya Milletvekili Recep Bey ise Hükûmetin kuruluş sürecinde takip edilmesi gereken yöntemler üzerinde durmuş ve kendi bakış açısıyla 3 öneride bulunmuş; bu önerilerin olumlu yönlerini dile getirdiği gibi eksikliklerine de vurgu yapmaktan kaçınmamıştır⁵⁵. Recep Bey'den sonra söz alan Saruhan Milletvekili Abidin Bey; Hükûmetin oluşturuluş biçiminde Cumhurbaşkanı tarafından Hükûmeti kurmakla görevlendirilen Başbakanın bir Hükûmet programı okumadan, iç ve dış siyasette ne gibi bir yöntem izleyeceğini açıklamadan doğrudan Meclis'ten onay almasının devlet yönetiminde zafiyet yaratacağını iddia etmiştir. Ayrıca Anayasanın bazı maddeleri ile Meclisin Hükûmeti denetleme yetkisine sahip olması ile 44. maddenin karıştırılmaması gerektiğini iddia eden Abidin Bey; Meclisin bu madde ile egemenlik hakkına zarar verdiğini dile getirmiştir. Abidin Bey de Feridun Fikri Bey gibi 29 Ekim 1923 tarihinde 12. madde olarak kabul edilen Hükûmetin oluşturuluş biçiminin daha doğru olduğunu savunarak sözlerini sonlandırmıştır⁵⁶. Milletvekillerinin 44. madde hakkındaki görüşlerini belirtmeleri üzerine Yunus Nadi Bey Kanun-i Esasi Encümeni adına söz alarak hem milletvekillerinin eleştirilerini cevaplamış hem de encümen tarafından maddenin niçin bu şekilde yazıldığını anlatmaya çalışmıştır. Yunus Nadi Bey öncelikle milletvekillerinin eleştirilerine neden olan "tasvip" kelimesinin neden 44. maddede yer almadığı üzerinde durmuştur. Daha önceki uygulamaları itibarıyla Hükûmetin kurulmasında Meclis'in güvenoyu vermesi halinde tasvip kelimesinin sorun yaratmadığını, buna karşılık Meclisin Hükûmetin kurulmasına güvenoyu vermemesi halinde bu kelimenin amacının dışına çıktığı için 44. maddede kullanılmadığını beyan etmiştir. Aynı şekilde Hükûmetin göreve başlamadan önce güvenoyu alması meselesine de değinen Yunus Nadi Bey; Meclisin açık olduğu bir zamanda bu duruma kendisinin de taraftar olduğunu; lakin Meclis kapalı iken bir Hükûmet değişikliği esnasında Meclisin 30 gün içerisinde toplanacak olmasının yeni Hükûmete ve aldığı kararlara bir gayrimeşruluk kazandıracağını dile getirmiştir. Anayasanın 7. maddesinde zaten Meclise Hükûmeti denetleme yetkisi verilerek milletvekillerinin ortaya koydukları çekincelerin bertaraf edildiğini iddia etmiştir. Cumhurbaşkanlığının yeni Hükûmet hakkındaki tezkeresinden hemen 3-4 gün sonra Meclisin toplanarak Hükûmete güvenoyu verip vermeme konusunda yetki sahibi olduğunu; aradaki zaman içerisinde Hükûmetin gayrimeşru görülmesinin son derece yanlış olduğunu belirterek sözlerini tamamlamıştır. Yunus Nadi Bey'in 1924 Anayasası'nın değiştirilmesi için yaptığı konuşmalardaki tutumu genel olarak anayasal düzenlemelerin açıklığa kavuşturulması, meşruiyet krizlerinin önlenmesi ve yürütmenin sürekliliğinin sağlanması yönünde olmuştur. 1924 Anayasası'nın şekillendiği bu dönemde, onun rolü hem teknik açıklamalarla Meclis'i bilgilendirmek hem de anayasal sistemin kurumsal işleyişini inşa etmek yönünden belirleyici olmuştur⁵⁷.

⁵² TBMM ZC., D. 2, C. 8, s. 111.

⁵³ TBMM ZC., D. 2, C. 8, s. 350, 351.

⁵⁴ TBMM ZC., D. 2, C. 8, s.614-617.

⁵⁵ TBMM ZC., D. 2, C. 8, s.617-618.

⁵⁶ TBMM ZC., D. 2, C. 8, s.618-620.

⁵⁷ TBMM ZC., D. 2, C. 8, s.626-629.

2.3.3. Musul Meselesi Hakkında Başbakan İsmet Paşa'nın Beyanatı Hakkında Sözleri

Meclisin 18 Ekim 1924 tarihli oturumunda İngiltere ile Musul Meselesinin ne aşamada olduğu hakkında Başvekil İsmet Paşa milletvekillerine bir beyanatta bulunmuştur. İsmet Paşa'nın bu beyanatı, Meclis'te konunun uluslararası boyutu ve Türkiye'nin dış politika stratejileri bağlamında değerlendirilmesinin önünü açmıştır⁵⁸. İsmet Paşa'nın beyanatından sonra Saruhan Milletvekili Sabri Bey söz alarak Hükûmetin haklı davamız olan Musul Meselesinde yürüttüğü politikalar için teşekkürde bulunmuştur. Bununla beraber sorunun çözümü için Cemiyet-i Akvam'a götürülecek olmasına kuşku ile baktığını; henüz bu teşkilatın yeterince kurumsallaşmadığını ve yanlış kararlar alabileceğini iddia etmiştir. Cemiyet-i Akvam'ın Musul hakkında aleyhimize alacağı bir kararın ise Türkiye tarafından kabul edilmemesi halinde bu durumun bizi bir savaşın içine çekeceği öngörüsünde bulunmuştur. Sabri Bey olası bir savaş halinde uzun yıllardır savaştan yorulmuş Dünya toplumlarına bu savaşın nasıl başladığını, Musul konusundaki haklılığımıza ait delillere yer verilerek bir kitap yayınlanarak anlatılması gerektiğini, bu nedenlerle Musul üzerindeki haklılığımıza dair bir kitap yayınlanması için Hükûmetten ricacı olduğunu beyan etmiştir⁵⁹. Sabri Bey'den sonra söz alan Yunus Nadi Bey; Sabri Bey'in sadece Musul konusundaki haklılığımızı ele alan bir kitap yayınlanmasına itirazının olmadığını fakat Sabri Bey'in sözlerinin Meclis tarafından kabul edilemeyeceğini dile getirmiştir. Musul Meselesinin ister Cemiyet-i Akvam kararıyla isterse başka bir şekilde çözülsün sonuçta milli talebimize uygun bir şekilde çözüleceğine inandığını, konu hakkında Hükûmetin beyanatının yeterli görülerek gündeme geçilmesini istemiştir. Meclis içerisindeki tartışmalarda ölçülü bir tutum sergileyen Yunus Nadi Bey'in, burada da Hükûmetin çizdiği dış politika çerçevesine güçlü bir destek verdiği görülmektedir⁶⁰.

2.3.4. Hükûmetten Açıklama Yapılmasının İstenmesi Nedeniyle Yapılan Görüşmelerdeki Sözleri

Meclisin 5 Kasım 1924 tarihli oturumunda Mentеше Milletvekili Esat Bey İmar ve İskân Vekâlet'inden mübadillerin durumu ile ilgili bir istizah takriri vermiş, bu takrir daha sonra Başbakan İsmet Paşa'nın da isteği üzerine Hükûmet'ten genel istizaha dönüştürülmüştür. 5 Kasım 1924 tarihinde başlayan tartışmalar Meclis gündemini uzun bir süre meşgul etmiş, birçok milletvekili bu süreçte söz almış ve gündem hakkında değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu süreç, özellikle muhalefetin şekillenışı ve iktidar-muhalefet ilişkilerinin dinamiklerini anlamak açısından dikkat çekicidir.

Meclisin 8 Kasım 1924 tarihli oturumunda tartışmalar devam ederken Yunus Nadi Bey de söz almıştır. Yaklaşık bir haftadır devam eden tartışmalar esnasında milletvekillerinin gerçek gündem hakkında konuşmadığı iddiasıyla söze başlayan Yunus Nadi Bey, her ne kadar Esat Bey tarafından İmar ve İskân Vekâleti hakkında bir istizah takriri verilerek tartışmalar başlatılmışsa da geline nokta itibarıyla rejimin sorgulandığı son derece hassas bir sürece gelindiğini dile getirerek Meclis'te tüm milletvekillerinin dikkatini çekmiştir. Rauf Bey'in bir gün önce yaptığı konuşmada ve bir gazeteci olarak kendisinin aldığı duyumlara göre Rauf Bey'in Halk Fırkasından ayrılacağını hatta yanındaki bazı isimler vasıtasıyla "dörtler", "beşler" oluşumu içerisine girdiğini iddia etmiştir. Aynı şekilde Refet Paşa'nın da İstanbul'da *Akşam* gazetesine verdiği bir mülakatta "*Çin'deki gibi generallerin yönettiği bir Hükûmet kurmak istediği*" sözlerinin ne anlama geldiğini sormuştur. Kendisinin mübadillerin iskân meselesinden dolayı aslında Hükûmete güvenoyu vermeyeceğini, kararının başlangıçta bu yönde olduğunu ifade eden Yunus Nadi Bey, geline noktada ise sonuna kadar Hükûmetin yanında olduğunu ve Hükûmete güvenoyu verilmesi gerektiğini belirttiği oldukça uzun bir konuşma yapmıştır Yunus Nadi Bey'in, bu tavır gelişen siyasi atmosfer nedeniyle bu kararından vazgeçerek Hükûmete açık destek vermesi, siyasi bağlılıkların ve pozisyonların tartışmaların seyri içinde değişebildiğini de açık bir şekilde göstermektedir⁶¹.

Yunus Nadi Bey'in konuşmasından sonra söz alan İstanbul Milletvekili Refet Bey kendisinin sözlerinin çarpıtıldığı, saltanata karşı verdiği mücadele nedeniyle daha önce idam cezaları aldığını; kendisinin ne Cumhuriyet rejimine karşı olduğu ne de Çin tipi bir yönetim biçimi kurmak istemediği hakkında uzun bir konuşma yapmıştır. Refet Bey'in konuşması çok defa milletvekilleri tarafından kesilerek kendisine yönelik ağır ithamlarda bulunulmuştur⁶². Milletvekillerinin Refet Bey'e bu şekilde davranmasının temelinde şüphesiz ki Refet Bey'in Cumhuriyet karşıtı olmadığı bilinmesine rağmen diğer konularda Meclis içindeki ortaya çıkan

⁵⁸ TBMM ZC., D. 2, C. 9, s. 5-20.

⁵⁹ TBMM ZC., D. 2, C. 9, s. 20.

⁶⁰ TBMM ZC., D. 2, C. 9, s. 20-21.

⁶¹ TBMM ZC., D. 2, C. 10, s. 127-131.

⁶² TBMM ZC., D. 2, C. 10, s. 131-134.

kutuplaşmadan kaynaklanmaktadır. Genel olarak bu tartışmalar, Cumhuriyet rejiminin ilk yıllarında yaşanan siyasal gerilimleri, iktidar-muhalefet ilişkilerini ve özellikle rejim karşıtı olduğu düşünülen söylemlere karşı nasıl bir siyasal refleks geliştirildiğini göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır. İskân politikaları gibi teknik bir gündem üzerinden başlayan tartışmaların kısa sürede rejim tartışmasına evrilmesi, erken Cumhuriyet döneminin siyasal kırılğanlığının ve ideolojik hassasiyetlerinin bir göstergesidir.

2.3.5.Vakıflar Genel Müdürlüğü 1925 Yılı Bütçesi ile İlgili Sözleri

Meclisin 6 Nisan 1925 tarihli oturumunda Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 1925 yılı bütçesi görüşülürken Vasıf ve Hakkı Tarık Beyler birbirinden farklı olarak 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kapatılan medreselere ait bina ve arazilerin Maarif Vekâlet'ine veya İdare-i Hususiyelere devredilmesi hakkında kanun teklifinde bulunmuşlardır. Bu tekliflerin görüşülmesi esnasında söz alan Yunus Nadi Bey öncelikle eğitime yaptıkları katkılar nedeniyle bu iki milletvekilini de tebrik etmiş ve daha önceki çalışmaları sebebiyle yapılan bu tekliflerin Meclis tarafından kabul edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bazı milletvekillerinin bu sözlere itirazı üzerine medreselerin yeniden açılmasını düşünenler dışında tüm milletvekillerinin ilgili kanun tekliflerini desteklemesi gerektiğini; ilköğretimde ihtiyaç duyulan arazi ve bina ihtiyacının karşılanabilmesi için başka bir yol bulunmadığını ifade etmiştir. Yunus Nadi Bey; Vasıf ve Hakkı Tarık Beylerin yaptıkları teklifler içerisinde medreselerin gelirlerinin İdare-i Hususiyelere aktarılmasını talep etmesi nedeniyle Hakkı Tarık Bey'in teklifinin daha kapsamlı olduğunu, bu teklifin kabulünün daha isabetli olacağını söyleyerek sözlerini tamamlamıştır⁶³. Yunus Nadi Bey'den sonra söz alan Malatya Milletvekili Reşit Ağa, virane duruma gelmiş bir medresenin arazisine okul yaptırılmak istenmesine Evkaf Müdüriyetinin bir itirazının olamayacağını ifade ederek sözlerine başlamıştır. Reşit Ağa teklifi yapan Vasıf Bey'in iyi niyetli olmadığını; daha önce Millî Eğitim Bakanlığı görevini yürütürken kanuna aykırı olarak medreselerin satılması ve gelirlerinin İdare-i Hususiyelere aktarılması yönünde bir emir verdiğini iddia etmiştir. Reşit Ağa, Vasıf Bey'in bu teklifte ısrarcı olmasının nedenini bakanlığı döneminde uygulamadığı bir konudaki ısrarcı tutumu olarak dile getirmiştir. Reşit Ağa'nın bu sözleri Meclis'te kısa süreli bir gerginliğe neden olmuştur. Gerginliğin yatışmasından sonra sözlerine devam eden Reşit Ağa medreselerin satışı ve elde edilecek gelirler ile Milli Eğitim bütçesine ciddi bir katkı sağlanamayacağını; siyaseten bu teklifin kabulünün mümkün olmadığını belirterek sözlerini tamamlamıştır⁶⁴. Reşit Ağa'dan sonra söz alan Konya Milletvekili Musa Kazım Efendi ise teklif sahiplerinin "Vakıflara dokunulmamaktadır" yönündeki söylemlerinin gerçekçi olmadığını; medreselerin vakıflardan alınarak satışının yapılması halinde vakıf diye bir şeyden bahsetmenin mümkün olmayacağını belirtmiştir. Musa Kazım Efendi konuşmasının devamında ise İdare-i Hususiyelere medreselerin satışı yolu ile yardım etmenin de yanlış olduğunu; İdare-i Hususiyelere devlet bütçesinden yardım yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Konuşmasının sonunda Yunus Nadi Bey'i hedef alan Musa Kazım Efendi; Yunus Nadi Bey'in "Medreselerin geri canlandırılması mı arzuluyor?" sözlerini tehditkâr bulduğunu ve bu sözlerden ötürü kırıldığını dile getirmiştir. Musa Kazım Efendi vakıf mallarının yağmalanırcasına başka kurumlara aktarılmasının doğru olmayacağını bu nedenle kanun teklifine karşı olduğunu belirterek sözlerini tamamlamıştır⁶⁵.

2.3.6.Askerlik Mükellefiyeti Hakkında Kanun Tasarısı ile İlgili Sözleri

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Türk siyasi hayatında köklü dönüşümler yaşanırken kadın hakları da dönemin önemli tartışma başlıkları arasında yer almıştır. Bu dönüşüm sürecine dair dikkat çekici örneklerden biri, 21 Haziran 1927 tarihli Meclis oturumunda Askerlik Mükellefiyeti Kanun Tasarısı'nın görüşmeleri sırasında ortaya çıkan kadın-erkek eşitliği tartışmalarıdır. Görüşmeler esnasında konu kadınların seçme seçilme haklarına getirilmiştir. Bu konunun açılması üzerine Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Bey hayatın her alanında kadın-erkek eşitliği oluşturulmaya çalışılırken bu durumun askerliği de kapsayıp kapsamayacağı yönünde bir soru sormuştur. Hakkı Tarık Bey'in sorusu üzerine söz alan Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey; Türk kadınının Millî Mücadele günlerinde vatan savunmasına her alanda iştirak ettiğini, bugün hala sağlıklı fertler yetiştirerek vatan savunmasına katkı sağlayarak kadınlarımızın zaten vatan savunmasına ortak olduklarını belirterek söze başlamıştır. Askerlik Mükellefiyeti hakkındaki kanun tasarısı ile askere alımların hangi usule bağlı olarak yapılacağını, bu meselenin vatan savunması ile bir ilgisinin bulunmadığını dile getirmiştir⁶⁶.

⁶³ TBMM ZC., D. 2, C. 17, s. 118-119.

⁶⁴ TBMM ZC., D. 2, C. 17, s. 119-120.

⁶⁵ TBMM ZC., D. 2, C. 17, s. 120.

⁶⁶ TBMM ZC., D. 2, C. 33, s. 385.

Recep Bey'den sonra söz alan Yunus Nadi Bey kadınlara seçme ve seçilme hakkına taraftar olduğunu, bu hakkın er ya da geç kadınlarımıza verilmesi gerektiğini belirterek söze başlamıştır. Hakkı Tarık Bey tarafından sorulan soruyu ise anlamsız bulduğunu, Türk kadınının Millî Mücadele günlerinde bu ülkenin bağımsızlığı adına her türlü katkıyı verdiğini; bundan daha fazlasını istemenin ise Türk kadınına hakaret olacağını belirterek sorusundan ötürü Hakkı Tarık Bey'i sert biçimde eleştirdiği bir konuşma yapmıştır⁶⁷. Yunus Nadi Bey'den sonra tekrar söz alan Hakkı Tarık Bey ise sözlerinin yanlış anlaşıldığını; bu soruyu sormadaki maksadının kanun önündeki kadın-erkek eşitliğinden kaynakladığını belirterek konuya açıklık getirmiştir⁶⁸. Hakkı Tarık Bey'in sözleri, Cumhuriyet'in hukuk sisteminde eşit yurttaşlık ilkesinin nasıl işlerlik kazanacağına dair bir sorgulama olduğunu düşündürmektedir. Bu tartışmalarda görüldüğü gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarında kadınlara yönelik hak talepleri desteklenmekte, diğer yandan bu hakların uygulanabilirliği ve kapsamı konusunda belirgin sınırlar çizilmektedir. Kadınların askerlik gibi erkek egemen alanlara dahil edilmesi meselesi, dönemin zihniyet dünyasında henüz geniş bir kabul görmemekle birlikte, bu konunun gündeme taşınması dahi erken Cumhuriyet döneminin kadın erkek eşitliği konusundaki çelişkilerini de ortaya koymaktadır.

2.4.Takrir (Önerge) ve Teklifleri

Mustafa Kemal Paşa Tarafından Okunan Nutkun Basımı ve Yayınlanmasına Dair Takriri

II. Yasama döneminin başlamasından sonra 13 Ağustos 1923 tarihinde yapılan oylama neticesinde Mustafa Kemal Paşa 197 oyun 196'sını alarak Meclis Başkanlığına seçilmiştir. Meclis Başkanı seçilen Mustafa Kemal Paşa hem kendisine bu görevi layık gören milletvekillerine teşekkür etmek hem de II. TBMM'nin hangi saiklerle çalışacağını açıkladığı bir konuşma yapmıştır⁶⁹. Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasının basılıp yayımlanması hakkında Yunus Nadi Bey ve Celal Nuri Bey tarafından şu takrir verilmiştir⁷⁰;

Riyaseti Celileye

İrat buyurulan nutku Riyaset penahinin tabı ve neşrini Heyeti Celileye teklif ederiz.

13 Ağustos 1339

Menteşe Mebusu

Gelibolu Mebusu

Yunus Nadi

Celâl Nuri

Ankara İstiklâl Mahkemesi Tarafından Mahkûm Edilen Bazı Gazetecilerin Affı Hakkındaki Takriri

12 Mart 1925 tarihli beyanname ile çalışmalarına başlayan II. Dönem Ankara İstiklâl Mahkemesi Ankara, İzmir, Sivas, Tokat, Erzurum, Rize ve Giresun gibi yerlerde başlangıçta askerlikten firar edenleri yargılamışken; ilerleyen zamanlarda muhalif gazetecilerin davaları, İzmir Suikastı ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile ilgili davalar, Şapka Kanunu'na muhalefet davaları ile ilgili de yargılamalar yapmıştır. Bu çerçevede dönemin muhalif gazetecilerinden olan ve *Doğruöz* gazetesi sahibi, Konyalı Ata Çelebi Bey, "Hıyanet-i vataniyede bulunmaktan" dolayı bir yıl; *Tanin* gazetesi Mesul Müdürü İstanbullu Muammer Bey ile *Tanin* gazetesi yazarı İstanbullu Nuri Bey, hakkında "Takrir-i Sükûn Kanununa aykırı biçimde *Tanin* gazetesinde 'Terakkiperver Fırkası basıldı' başyazısıyla halkı korkuya sevk etmekten ikişer yıl; *Tanin* gazetesi imtiyaz sahibi Hüseyin Cahit Bey aynı haber nedeniyle Çorum'a sürgün ve *Resimli Hafta* gazetesinin imtiyaz sahibi Zekeriya Bey gazetenin 13 Nisan 1925 Tarihli 35. sayısında "İdama mahkûm olanlar bile bile idama nasıl gidiyorlar" başyazısıyla halkı korkuya sevk etmekten 3 yıl kalebentlik cezalarına çarptırılmışlardır⁷¹.

Yunus Nadi Bey tarafından 26 Ekim 1925 tarihinde Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından mahkûm edilen gazeteci Hüseyin Cahit, Muammer, Nurettin, M. Zekeriya Beyler ve Ata Çelebi'nin affı ile ilgili bir takrir vermiştir. Yunus Nadi Bey'in takriri Adliye Encümeni'ne havale edilmiştir⁷². Yunus Nadi Bey, Meclisin 4 Kasım 1925 tarihli oturumunda ise takririn bazı yerlerinde düzenlemeler yapmak amacıyla takririn iadesi ile ilgili yeni bir takrir

⁶⁷ TBMM ZC., D. 2, C. 33, s. 386.

⁶⁸ TBMM ZC., D. 2, C. 33, s. 386.

⁶⁹ TBMM ZC., D. 2, C. 1, s. 36-42.

⁷⁰ TBMM ZC., D. 2, C. 1, s. 42.

⁷¹ *İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi (1925-1927)*, C. 7/1, Yay. Haz. Ömer Kesikbaş vd., Ankara: TBMM Basımevi, 2020, IX, X, 29.

⁷² TBMM ZC., D. 2, C. 19, s. 3.

vermiştir. Yunus Nadi Bey'in talebi üzerine gazetecilerin affı ile ilgili takriri iade edilmiştir. Bu durum, Nadi Bey'in gazetecilere yönelik affın sağlanması adına gösterdiği hassasiyetin bir örneğidir⁷³.

Kastamonu Milletvekili Halit Bey ve Arkadaşlarının Milletvekillerine 1 Ay İzin Verilmemesi Hakkındaki Takriri Münasebetiyle Yaptığı Konuşma ve Teklifi

Meclisin 1 Mart 1924 tarihli oturumunda Kastamonu Milletvekili Halit Bey ve arkadaşları tarafından yeni anayasa çalışmaları tamamlanana kadar TBMM iç tüzüğü gereğince milletvekillerinin oy çokluğunun Mecliste hazır bulunması zorunluluğu nedeniyle 1 ay boyunca milletvekillerine izin verilmemesi hususunda bir önerge verilmiştir. Teklifin görüşülmeye başlanması üzerine Saruhan Milletvekili Vasıf Bey söz alarak yapılan teklifin usule aykırı olduğunu, böyle bir karar alınacaksa dahi öncelikle Kanun-i Esasi Encümeni'nde görüşülmesi gerektiğini, encümenden çıkacak bir karar neticesinde ancak Meclis gündemine alınabileceğini; bu sebeplerle görüşmelerin hemen sonlandırılması gerektiğini ifade etmiştir. Vasıf Bey'den sonra söz alan Yunus Nadi Bey; Vasıf Beyin sözlerine katıldığını, bu önergenin ancak Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun bazı maddelerinde değişiklik olarak kabul edilebileceğini; önerge bu yönde ise ilgili encümene gönderilmesi gerektiğini beyan etmiştir. Kendisinden sonra bazı milletvekilleri konu hakkında görüşlerini beyan ettikten sonra Yunus Nadi Bey, Siirt Milletvekili Mahmut Bey ve Gelibolu Milletvekili Celal Nuri Beylerle birlikte Nisab-ı Müzakere Kanunu'nda düzenleme teklif eden bu önergenin kanuna uygun olarak verilmesi şartıyla encümenlere havalesi hakkında bir teklifte bulunmuşlardır.

Yapılan görüşmeler neticesinde Yunus Nadi Bey ve arkadaşlarının teklifi kabul edilmiştir.

Sonuç

1923-1927 yılları arasında görev yapan II. TBMM yeni Türk Devletin her alanda dönüşümünü sağlayan, çıkarmış olduğu kanunlar ile Türk milletinin asri medeniyetler seviyesine erişme hedefine hizmet eden "Devrimci" bir meclis olmuştur. Bu mecliste Mentеше vilayetini sadece yöre halkının değil; aynı zamanda yapmış oldukları hizmetler nedeniyle Türk toplumunun yakından tanıdığı önemli isimler temsil etmiştir. Bu isimlerden birisi de I. Dönem TBMM İzmir milletvekilliğinin yanında devrin önemli yazarlarından biri olarak da tanınan Yunus Nadi Bey'dir.

Usta bir kalem erbabı olarak anılan Yunus Nadi, 2. Abdülhamid'in İstibdat Dönemi, 2. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemlerine bizzat tanıklık etmiş yani bir İmparatorluğun çöküşü ile yeni bir devletin kuruluş sürecinde aktif bir şekilde rol almıştır. Yunus Nadi'nin hayatını basın, siyaset ve düşünce olmak üzere 3 önemli unsur oluşturmaktadır. Osmanlı Mebusan Meclisinde II. ve III. dönem Aydın milletvekilliği, I. TBMM'de ise İzmir milletvekilliği yapmıştır. Yunus Nadi Bey gazeteci kimliği ile ön plana çıkmış olsa da kendisi aynı zamanda bir hukukçu olduğundan bu yöndeki birikimini TBMM'nin istifadesine sunmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın II. dönem TBMM seçimlerine özel önem vermesinin altında yatan en önemli sebep; kurulacak olan yeni meclis vasıtasıyla Yeni Türkiye Devletin her alanda dönüşümünü gerçekleştirmek istemesinden kaynaklıydı. Dolayısıyla atılacak olan her adım anayasal ve kanuni bir düzenleme gerektirmekteydi. II. Yasama döneminde Yunus Nadi Bey'in Kanun-i Esasi Encümeni Reisliği (Anayasa Komisyonu Başkanlığı) gibi kritik bir göreve seçilmesi Yunus Nadi Bey'in Yeni Türkiye'nin inşası sürecinde ne derece önemli bir görev üstlendiğini ortaya koymaktadır. Yunus Nadi Bey Anayasa Komisyonu başkanı olarak 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı ile ilgili 1921 Anayasası'nda yapılan değişiklikleri meclis kürsüsünden okuyan kişi olarak tarihe geçtiği gibi 1924 Anayasası'nın hazırlanmasında da son derece etkili olmuştur.

Yunus Nadi Abaloğlu, II. Yasama Dönemi esnasında Kanun-i Esasi Encümeni Reisliğinin yanında Hariciye Encümeni ve İrşat Encümeni üyelikleri de yapmıştır. Komisyon görevlerinin dışında yasama ve denetim faaliyeti bağlamında 11 konuşma, 2 takrir, 1 teklifte bulunarak Meclis çalışmalarına da önemli katkılar sağlamıştır. Yunus Nadi Bey'in yapmış olduğu 11 konuşmanın büyük çoğunluğunu Kanun-i Esasi Encümeni Reisi sıfatıyla 1924 Anayasası hazırlanırken yaşanan tartışmalar esnasında yaptığı tespit edilmiştir.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

⁷³ TBMM ZC., D. 2, C. 19, s. 26.

KAYNAKÇA**Resmi Yayınlar**

TBMM Zabıt Cerideleri

Resmî Gazete

Telif Eserler

(ABALIOĞLU), Nadir Nadi. *Perde Aralığından*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 3. Baskı, 1979.

Abalı, Ali. *Cumhuriyet ile Özdeşleşmiş Bir Hayat Yunus Nadi Abalıoğlu*, Ankara: Telgrafhane Yayınları, 1. Basım, 2015.

Aslan, Yavuz. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001.

Atatürk, Kemal. *Nutuk (1919-1927)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2002.

Aydoğan, Pınar. *Kemalizm'in Muhafazakâr Bir Yorumu: Yunus Nadi*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

Böke, Pelin. *Yeni Gün'den Cumhuriyet'e Yunus Nadi*, Doktora Tezi, DEÜAİİTE, 1994.

Canpolat, Mukaddes. "Millî Mücadele Yıllarında Anadolu'da Yeni Gün Gazetesi'nde Cumhuriyet, Cihan İnkılabı ve Millî Komünizm Meseleleri," *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (2020):377-409.

Eroğlu, Ferhat. *Yunus Nadi Hayatı ve Eserleri (1879-1984)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

Gençosman, Kemal Zeki. *Devleti Kuran Meclis*. İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1981.

Güneş, İhsan. *Birinci Dönem TBMM'nin Düşünce Yapısı (1908-1923)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009.

İdem Tekin. "II. Dönem Urfa Milletvekillerinden Mehmet Refet (Ülgen) Bey'in Hayatı ve Meclis Faaliyetleri", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 4 (2018): 55-74.

İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi (1925-1927), C. 7/1, Yay. Haz. Ömer Kesikbaş vd., Ankara: TBMM Basımevi, 2020

Kaçer, Fevzi. *Devrimin Kurucu İktidarı II. Meclis (1923-1927)*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Karaören, Sami. *Cumhuriyet Yolunda Yunus Nadi*, İstanbul: Cumhuriyet Yay., 1999.

Öztürk, Kazım. *Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem 1923-1927*, Cilt. I, III. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1994.

Selim, Özcan. "I. ve II. Dönem TBMM'deki Gümüşhane Milletvekilleri ve Yaptıkları Çalışmalar". *Journal of International Social Research*, 13 (2020): 324-336.

Uşaklıgil, Emine. *Benim Cumhuriyet'im*, İstanbul: Everest Yayınları, 1. Baskı, 2011.

Uyar, Hakkı. *100 Soruda CHP Tarihçesi*. Ankara: Anka Yayınları, 2012.

İnternet Kaynakları

Bengül Bolat, "Yunus Nadi Abalıoğlu (1879-1945)", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/yunus-nadi-abalioglu-1879-1945/> Erişim: 02.02.2025.

İhsan Güneş, "Türkiye Komünist Fırkası", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-komunist-firkasi/> Erişim: 02.02.2025.

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 76 (2025), 193-210.

Geliş/Received: 17.01.2025

Kabul/Accepted: 21.05.2025

DOI: 10.46955/ankuayd.1622368

(Araştırma Makalesi/Research Article)

FRANSA'NIN GAZİANTEP'İ İŞGALİNİN YENİ BELGELERLE DEĞERLENDİRİLMESİ (9 ŞUBAT 1921-05 OCAK 1922)

EVALUATION OF FRANCE'S OCCUPATION OF GAZİANTEP WITH NEW DOCUMENTS (FEBRUARY 9, 1921-JANUARY 5, 1922)

CELAL PEKDOĞAN*

ÖZ

Büyük Britanya adına, Mark Sykes, Fransa adına, François Georges-Picot tarafından 16 Mayıs 1916 tarihinde imzalanan ve aynı yılın Ekim ayında Rusya tarafından onaylanan Sykes-Picot-Sazonov gizli antlaşması ile Adana, Ayntâb, Urfa, Mardin, Diyarbakır, Musul ile Suriye kıyıları, Fransa'ya bırakılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'na, Almanya'nın müttefiki olarak giren Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesini imzalamış ve tarih sahnesinden fiilen çekilmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti, resmen işgallere açık bir hale gelmiş ve İngiltere 17 Aralık 1918'de Ayntâb'ı işgal etmiş, 5 Kasım 1919'da da Fransa'ya devretmiştir. İşgalin ilk günlerinde sakin giden günler, 18. Cezayir Avcı Alayı'ndan üç er tarafından, annesini korumaya çalışan Kâmil'in, 23 Ocak 1920'de şehit edilmesi, kentteki tansiyonu birden bire fırlatmış ve hazır haldeki direnişin fitilini ateşlemiştir. 28 Mart 1920'de Elmalı Köprüsü'nde Şahin Bey (Dülgerzâde Mehmed Said) şehit edilmiş, 1 Nisan 1920'de sıcak savaş başlamıştır. 9 Şubat 1921'de kent merkezinin düşmesi ile kentçi savaşları sona ermiş ve Fransızlar, kent merkezinin yönetimine el koymuşlardır. Bu dönem zarfında TBMM Hükümeti, 10 Şubat'tan itibaren kent merkezi ile olan ilgisini hiç aksatmadan aralıksız sürdürmüş, Kılıç Ali'yi, işgali sona erdirmek için ikinci kez görevlendirmiştir. Kılıç Ali Bey ve arkadaşları sunmuş oldukları yazılı istemlerinde, TBMM'ye veda ederek, beraberinde, Abdurrahman Lâmi Efendi, Ergani Milletvekili Rüşti Bey, Karahisarî Şarkî Milletvekili Memduh Bey olduğu halde, seçkin ve tam donanımlı otuz altı erle birlikte, 14 Şubat 1921'de ayrılmışlar, harcırah ve tahsisatlarını da alarak Gaziantep'e hareket etmişlerdir. TBMM Hükümeti, her zaman olduğu gibi, Gaziantep'e her türlü maddi ve manevi yardımı yapmıştır. Dahası, TBMM Hükümeti ile Fransa arasında, karşılıklı fikir teatisinde bulunulmuş ve 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Gaziantep, yapılan antlaşma gereği 25 Aralık 1921'de özgürlüğüne kavuşmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gaziantep, Ayntâb, Ankara, Mustafa Kemal.

ABSTRACT

With the secret Sykes-Picot agreement signed by Mark Sykes on behalf of Great Britain and François Georges-Picot on behalf of France on May 16, 1916 and ratified by Russia in October of the same year, Adana, Ayntâb, Urfa, Mardin, Diyarbakır, Mosul and the Syrian coast were ceded to France. The Ottoman Empire, which entered World War I as an ally of Germany, signed the Armistice of Mudros on October 30, 1918 and effectively withdrew from the stage of history. In this context, the Ottoman Empire officially became open to invasions and England occupied Ayntâb on December 17, 1918 and handed it over to France on November 5, 1919. The first days of the occupation were calm, but when Kamil was killed by three soldiers from the 18th Algerian Hunter Regiment on January 23, 1920, while trying to protect his mother, the tension in the city suddenly escalated and ignited the fuse of the ready resistance. Şahin Bey (Dülgerzâde Mehmed Said) was killed on the Elmalı Bridge on March 28, 1920, and the hot war began on April 1, 1920. The urban wars ended with the fall of the city center on February 9, 1921, and the French seized control of the city center. During this period, the TBMM government continued its interest in the city center without interruption from February 10, and assigned Kılıç Ali for the second time to end the occupation. In their written requests, Kılıç Ali Bey and his friends bid farewell to the TBMM and, accompanied by Abdurrahman Lâmi Efendi, Ergani Deputy Rüşti Bey, Karahisarî Şarkî Deputy Memduh Bey, they left on February 14, 1921 with thirty-six distinguished and fully equipped soldiers, and set off for Gaziantep, taking their travel allowances and allowances. The TBMM Government, as always, provided Gaziantep with all kinds of material and moral assistance. Furthermore, a mutual exchange of ideas was made between the TBMM Government and France, and the Ankara Agreement was signed on October 20, 1921. Gaziantep gained its freedom on December 25, 1921, in accordance with the agreement.

Key Words: Gaziantep, Ayntâb, Ankara, Mustafa Kemal.

* Dr. Öğretim Üyesi, Sanko Üniversitesi, celpek44@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6207-7383.

Extended Abstract

While World War I was ongoing, with the secret Sykes-Picot-Sazonov agreement signed by Mark Sykes on behalf of England and François Georges-Picot on behalf of France on May 16, 1916, Adana, Ayntâb, Urfa, Mardin, Diyarbakır, Mosul and the Syrian coast were ceded to France in October of the same year. The Ottoman Empire, which entered World War I as an ally of Germany, signed the Armistice of Mudros on October 30, 1918 and the Ottoman Empire virtually became an area of occupation. In this context, England occupied Ayntâb on December 17, 1918. In the face of this seriousness, Mustafa Kemal landed in Samsun on May 19, 1919 and from there he went to Havza and Amasya. Ayntâb Mayor Lütfü and Celal İbtidai on behalf of the Ayntâb Turkish Hearth sent a telegram dated 20 October 1919 to Mustafa Kemal in Amasya stating that French forces would come instead of the British, how to act in this case and what kind of struggle would be carried out. Mustafa Kemal replied to the Mayor's Office on the same day and stated that what was necessary would be done. On 23 October 1919, Doctor Hamid Bey sent a telegram to Mustafa Kemal in Sivas stating that the "Central Ayntâb Committee of the Society for the Defense of National Rights of Anatolia and Rumelia" had been established under Mustafa Kemal. In his reply telegram dated 25 October 1919, Mustafa Kemal wished success for the established Central Committee and stated that they should inform the Representative Committee frequently and that they should combine their work with Celal Bey.

In accordance with Mustafa Kemal's instructions, resistance and organization were initiated. In the meantime, England handed Ayntâb over to France on November 5, 1919. The first days of the occupation were calm, but when Kamil, who was trying to protect his mother, was killed by three soldiers from the 18th Algerian Hunter Regiment on January 23, 1920, the tension in the city suddenly escalated and ignited the fuse of the ready resistance. Şahin Bey (Dülgerzâde Mehmed Said) was killed on the Elmalı Bridge on March 28, 1920, and a hot war began between the two countries on April 1, 1920. During the war, French military units consisting of Senegalese and Algerian hunters and a large number of Armenian and Syrian legions burned and destroyed 90% of Ayntâb and turned the city into ruins. The National Forces and the people of Ayntâ carried out a heroic resistance, the TBMM Government provided all its moral and material support, but the "Sulh ve Selâmet Cemiyeti" negotiated with the French authorities and signed a "surrender agreement" on February 9, 1921. With the fall of the city center on February 9, 1921, the urban wars ended and the French seized control of the city center. According to French documents, on February 10, French officers accompanied by Turkish officers and a member of the government visited the bunkers in the Turkish sector and decided which ones would be demolished by February 20 ; on the same day, a batch of weapons was delivered to the French officers on duty. The demolition of the bunkers began on February 11, and the delivery of weapons continued. On February 12, the conditions for the return of the prisoners of war were discussed with the Governor. The castle and two inns where the prisoners of war could be kept were occupied by the army. 2000 kilos of bulgur were delivered to the Turkish authorities. On February 13, Ayntâb natives were given a square piece of cloth with their identification numbers on it, which they were required to sew onto their clothing. They were told that they could move freely around the city but were under the surveillance of French authorities and that they must appear before them as soon as they were summoned.

The terms of surrender continued to be applied, the city was searched in great detail and between February 14-23, some Turkish officers and the chief prosecutor were arrested. Since the people were docile and the government was honest, the siege was lifted on the morning of February 28, and talks were permitted between Ayntâb and its surroundings, between the Armenian and Turkish neighborhoods. The declaration was sent to the Mutasarrıf on the same day, with the request that it be made public.

In the meetings held in the Turkish Grand National Assembly, a letter of thanks was written to the heroic people of Gaziayntâb on behalf of the Turkish Grand National Assembly, appropriate gifts were sent to those in the hospital who had lost some of their valuable limbs upon Mustafa Kemal's request, and again upon Mustafa Kemal's suggestion, it was unanimously accepted that a portion of the money allocated for the Western Front, or if this was not sufficient, the necessary money be sent to Ayntâb by a decision of the Assembly. On the other hand, health supplies that could not be procured in Ayntâb, 25,000 pieces of underwear and 5,000 pieces of household

goods were sent to Ayntâb from the Istanbul warehouse of the Red Crescent. Immediately after the delegation arrived in Ayntâb, the buildings allocated by the Municipality were turned into a perfect dispensary with a clinic, surgery room and pharmacy, and due to the approach of the holiday, 4,000 people were helped through a commission established by the local government, with laundry, household goods and five or six items for each person.

The TBMM Government, as always, provided all kinds of material and moral assistance to Gazıayntâb. Furthermore, a mutual exchange of ideas took place between the TBMM Government and France, and the Ankara Agreement was signed on October 20, 1921. Gazıayntâb gained its freedom on December 25, 1921, in accordance with the agreement.

Giriş

Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) bağlamında, “.... Halep ve çevresindeki ordularını beslemek için İskenderun’dan faydalanmak istemelerini”² bahane ederek, 17 Aralık 1918’de Ayntâb’ı işgal eden İngiliz kuvvetleri, kenti, Sykes-Picot antlaşması gereği,³ 5.10.1919 tarihinde, Senegalli, Cezayirli avcı erlerinden ve çok sayıda Ermeni ve Suriye lejyonlarından oluşan, Fransız askerî birliklerinden oluşan, Fransız işgal güçlerine devr etmişlerdir. Bu durum karşısında, Ayntâb Mutasarrıf Vekili Sabri, Sivas’ta bulunan Heyet-i Temsiliye’ye 16.10.35 (1919) tarihinde gönderdiği yazıda, İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı’nın, kendisinden, Mustafa Kemal’in gönderdiği telgraf hakkında bilgi sorduğunu, kendisinin bu konuda haberinin olmadığını, Mustafa Kemal’in siyaseti nedir sorusuna da, onun bizi bölme düşüncesinde olmadığını, ülkesinin paylaşılması konusunda, hiçbir Türk’ün kayıtsız kalamayacağını cevaben verdiğiinden bahisle, teşkilata başlamak için kapsamlı bir programın acilen gönderilmesini ister.⁴

Ayntâb Belediye Başkanı Lütfü (Güceylioglu), Amasya’da bulunan Mustafa Kemal’e gönderdiği, 20.10.35/1919 tarihli telgrafta, “beş on güne kadar İngilizlerin çekileceğinin ve yerine Fransız işgal kuvvetlerinin geleceğinin söylendiği, bu durumda nasıl hareket edileceğinin bildirilmesine”⁵ dair talimat isteğinde bulunur. Mustafa Kemal, aynı gün, Belediye Başkanlığı’na gönderdiği cevabi yazıda, “telgrafınız alındı icâbının icrâsı hükûmetden ricâ edilmiştir efendim” beyanında bulunur.⁶ Aynı bağlamda, 20.10.35 (1919)’da Ayntâb Türk Ocağı adına Celal İbtidai, Amasya’da bulunan Mustafa Kemal’e gönderdiği telgrafta, “...Ayntâb [ın] daimi ve ilelebet Türk kalması için en yüksek düzeyde yapacağınız mücadeleyi büyük bir istek ve heyecanla bekleriz büyük kumandan”⁷ bildiriminde bulunur. 23.10. 1335/1919’da Doktor Hamid Bey, Sivas kongresinde alınan karara binaen, cemiyetlerin birleştirilmesi sonucu oluşturulan, “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk-u Milliye Cemiyetinin” adına izafeten, “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk-u Milliye Cemiyeti Ayntâb Heyet-i Merkeziyesi”nin, kurulduğuna dair telgrafi⁸, Sivas’ta bulunan Mustafa Kemal’e gönderir.

Mustafa Kemal, gönderdiği cevabî 25.10.35 (1919 tarihli telgrafında, kurulan Heyet-i Merkeziye için başarılar dileyerek, Heyet-i Temsiliyeyi sık sık haberdar etmelerini ve Ayntâb Türk Ocağı reisi Celal Bey ile çalışmalarını birleştirmeleri gerektiğini bildirir.⁹

Ayntâb’da bu hengâme devam ederken, Mustafa Kemal hareketi karşıtları, “Kuvâ-yı Milliye’yi” “eşkiya” olarak nitelendirerek, “dostluk ve kardeşlik (!)” adı altında ‘Ayntâb Mutasarrıflık Makamına’ verdikleri şikâyet dilekçesinde, “Hükümet-i Seniyyemizin [Osmanlı Hükümetinin], ezici bir kuvvetle burada bulunan işgal kuvvetleriyle iş birliği yaparak dağlarda ve yollarda türeyen eşkiyanın tepelenerek liva asayişini temin eylemek çok

² Celal Bayar, *Ben De Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş*, I. Cilt, İstanbul: Sabah Kitapçılık San. ve Tic. A.Ş., 1997, 73.

³ Joseph V. Fuller (Editor), Tyler Dennett, (General Editor), *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919*, Volume VIII, United States Government Printing Office, Washington, 1946, p. 216-217.

⁴ Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE), Kol.: İST., Kls.: 255, Dos: 6-2, Fih: 7.

⁵ ATASE, Kls.: 255, Dos.: 6-2, Fih.: 14-3.

⁶ ATASE, Kol.: İST. Kls.: 255. Dos.: 6-2 Fih.: 14; s. 38; Paul du Vêou, *La Passion de la Cilicie 1919-1922*, Librairie Orientaliste, Paul Geuthner, Paris, 1937, s. 38; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II (Açıklamalı Kronoloji) Erzurum Kongresi’nden TBMM’ye (23 Temmuz 1919-22 Nisan 1920)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 108.

⁷ ATASE, İSH. 270-12.

⁸ ATASE, Kol.: İST. Kls.: 255, Dos.: 6-2, Fih.: 7.

⁹ ATASE, İSH, 270-20AA.

önemli ve en lüzumlu görülmüştür"¹⁰ ifadeleri kaleme alır. Ayntâb Mutasarrıfı Celâl, makamına sunulan bu dilekçeyi, adı geçenlerin istirhamı olduğundan bahisle, istemin yerine getirilmesi için, 11 Mart 1336/1920'de Dâhiliye Nezâreti'ne iletir¹¹. Bu arada, Fransız işgal kuvvetleri, Ayntâb'ı kuşatma harekâtını sürdürmektedir.

Mustafa Kemal'in emir ve talimatları ile işgal güçlerine karşı, Kemalistler tarafından gerçekleştirilen savunmaya binaen, 27.03.1920'de Ayntâb'a doğru yürüyüşünü sürdüren Fransız işgal kuvvetlerinden Andréa Kol'u ile Kilis-Kazıklı'da çatışma başlar. 28 Mart'ta Kilis-Elmalı'da devam eden çatışmada, 29 Mart 1920'de Andréa Kolu, dayanıklı, örgütlenmiş, Antep köylülerinden oluşan, Birecik ve Maraş'tan gelen düzensiz çetelerce desteklenen halk ile karşı karşıya gelir. Bu çeteler Şahin Bey mahlasıyla anılan Said Efendi komutasındadır, çeteler ağır kayıplar verirler. Liderleri de aralarında olmak üzere geride seksen dokuz şehit bırakmışlardır. Birçok ölüyü ve yaralıyı da beraberlerinde götürürler. İçerden gelen söylentilere göre ölü ve yaralı sayısı bini aşmıştır.¹²

3 Nisan 1920'de Andréa Kol'u Kilis'e girer, 16 Nisan 1920'de Normand, Mutassarıf'a yangını durdurması ve Fransız kampına elçi göndermesi hususunda ultimatom gönderir.¹³ 17 Nisan 1920'de Flye Sainte-Marie Amerikan Koleji'ne varır, 18 Nisan 1920'de de General De Lamothe uçakla Ayntâb'a gelir. Albay Debuievre, kuşatma birliklerinin komutasını üstlenir ve öncelikle işgal güçlerinin iâsesinin sağlanması konusu gündeme taşınır. Fransız belgelerine göre, *"Debieuvre Askeri Kol'u, 18 Nisan 1920'de Ayntâb'a varıyor ve Normand Askeri Kolu'nun başlattığı kuşatmayı tamamlıyor. Atışlar aralıklarla devam ediyor. Kent yönetimi, sözdinlerliğini gösteriyor. Müslüman Komitesi [Cemiyet-i İslamiye] askerlerimizi ikmal etmeyi kabul ediyor"*.¹⁴ Bu bağlamda Flye Sainte-Marie, Mutasarrıfa yemek meselesiyle ilgili bir mektup gönderir. Buna binaen, Mutasarrıf, kaleme aldığı, *"Bay Albay, dün Flye Sainte-Marie'den yemek meselesiyle ilgili bir mektup aldım ve ona doğrudan cevap verdim. Size yemek meselesini görüşmek için tam yetkiye sahip üç kişi gönderiyorum. Selamlarımı kabul edin, Albay"*¹⁵ ifadelerini içeren cevabi bir mektup gönderir.

Mutasarrıfın görevlendirdiği, Belediye kontrol şefi, Ahmet Efendi Oğlu Ahmet Efendi, tüccardan hatırı sayılır, Bazzade Ali Efendi, bir polis memuru ve bir Türk jandarmasından oluşan delege heyeti, 18 Nisan 1920 günü saat 11: 30'da, Fransız karargâhına giderek Mutasarrıfın 18 Nisan tarihli mektubunu teslim ederler. Aynı gün, Fransız Askerî Kol'ları için, *"25 Öküz, 100 koyun, 3000 kilo yeşil sebze (Fasulye, havuç, patates, şalgam.) 25 ton arpa, 20 ton saman, 12 ton odun, 2 rulo beyaz bez, 4 adet kandil, bir top beyaz kâğıt, 12 defter, 1 şişe siyah mürekkep, 1000 yumurta, 100 tavuk, 12 iyi at, 10 koşumlu taşıma at arabası, 200 paket balmumu, 100 paket kibrit, 5 Ton un, 1500 kilo ekmek, 500 kilo şeker, 300 kilo kahve, 100 kilo çay ve 200 kilo tuz"*¹⁶dan oluşan gıda maddeleri listesini, aynı gün karşılanmak üzere delege heyetine verir.

Mutasarrıf, listenin gereğini yerine getirir ancak Askerî Kol Komutanı Normand, bu esnada "çete"nin [Kemalistler]'in, askerlerini rahatsız ettiğinden bahisle şehri vurduklarını ve çok sinirlenen askerlerinin derhal sakinleştirilmesi için tedariklerinin sağlanması ve bu tür eylemlerin bir daha olmaması için Mutasarrıfı'ya talimat gönderir. Mutasarrıflık, hemen öğleden sonra, *"70 kilo nohut, 50 kilo tuz, 90 kilo kuru üzüm, 80 kilo incir, 60 kilo fasulye, 70 kilo sabun, 5 kilo patates, 250 zarf, 4 kandil, akşam da 800 kilo arpa, daha sonra 100 kilo nohut ve yine 700 kilo arpa"*¹⁷ daha gönderir.

19 Nisan 1920'de, Ayntâb Mutasarrıfı'lığı tarafından, *"önce 1200 kilo arpa, ardından ikinci bir arpa kafilesi, 150 balmumu, 500 adet kibrit, tuvalet kâğıdı, 827 yumurta, 140 kilo şeker, 40 kilo yeşil kahve, 2 buzağı"*¹⁸, 22 Nisan

¹⁰ BOA. HR. SYS. 2544-15/33. İmzalar: Ayntâb Cemiyet-i İslâmiye Reîsi Edib, Livâ Müftüsü Mehmed Arif, Mevlevî Şeyhi Mustafa, Milletbaşı Mari Bedros, Mu'teberândan Leonyan Ohannes, Mu'teberândan Kendirciyan Ohannes, Doktor Oseb, Mu'teberândan Yeremyan, Mu'teberândan Erikliyan Oseb, Mu'teberândan Leylekyan Kevork.

¹¹ BOA. HR. SYS. 2544-15/33. Bâb-ı Alî Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsus, Suret, 11 Mart 1336.

¹² Service Historique de la Défense Archives, Chateau de Vincennes Archives (SHD), France, Levant, Journal des Marches et Opérations (JMO), 20 Novembre 1919-29 Juin 1920, 77-78.

¹³ SHD, Levant, Journal des Marches et Opérations, 21 Novembre 1919-29 Juin 1920, 94.

¹⁴ SHD, Levant, Journal des Marches et Opérations, 96.

¹⁵ SHD, Retrait du Journal de Marche de la Colonne d'Aintab, 18 Avril.

¹⁶ SHD, Retrait du Journal...

¹⁷ SHD, Extrait du Journal de Marche de la Colonne, 19-26 Avril.

¹⁸ SHD, Extrait du Journal...

1920'de öğle saatlerinde, "47 tavuk, 240 kilo sabun, 60 kilo incir, 70 kilo şeker, 180 kilo fasulye, 60 kilo tuz, 50 kilo yeşil kahve, öğleden sonra: 10 kilo çay, 80 kilo fasulye, 160 kilo şeker, 100 kilo yeşil kahve, 60 kilo kuru kayısı, 80 kilo incir, 500 kilo ekmek, 240 kilo arpa"¹⁹ Fransız karargâhına gönderilir.

Aralıksız devam eden Türk-Fransız savaşı, 31 Ocak ile 6 Şubat tarihleri arasında ilginç bir sürece girmiştir ki, bu süreç, 9 Şubat 1921'de, kent merkezinin düşme sürecinin temelini teşkil etmektedir.

Savunma, bütün dehşetiyle devam ederken, Cephe Komutanı Özdemir Bey, 31 Ocak 1921 tarihli yazısında, üst kademeyi suçlayıcı bir dil kullanır:

"...İş bu taarruzda: Düşmanın yetiştirdiği takviyeler, arka taraftan kesif topçu ateşi açması ve karşıda vücuda getirmiş olduğu tel örgü mâniaları efradı hareketten alıkoymuştur. Ve mütebaki fedakârlığı da hariçten beklemek mecburiyeti hâsıl olmuştu. Fakat heyhat! Hangi va'dınız kuvveden fiile çıkmış idi ki: Bu da çıksın. Fakat ne çare ki: İster istemez bu va'de kendimizi inandırmak mecburiyetinde idik. İşte aç ve sefil kalmış şu on sekiz bin mazlumnun ah ve enîni ve size karşı beslemiş oldukları nefreti tarif mümkün değil!.. Bütün ahval-i ruhiye şu merkezdedir. Mademki hariç bizi bu kadar aldattı ve şu felakete ilka eyledi. Hakikat hiç bir vakit saklanmamalı idi. Mademki koca bir Anadolu ve onun Büyük Millet Meclisi şu kadar fedakârlık gösteren bir memleketi bir avuç düşman elinden kurtaramadı veyahut kurtarmak istemedi. Hiç olmazsa bizim bu kadar maddi ve manevi felaketimize sebep olmamalı idi diyorlar. Biz Aynâtâblar vazife-i vataniyemizi yaptığımız için bir hıyanet irtikâp etti isek, biz bu hıyanetle yine iftihar ederiz".²⁰

İkinci Kolordu Komutanı Selahattin Adil, Özdemir Bey'e hitaben yazdığı cevabi yazısında, şu ifadeleri dile getirir:

"...Yalnız şunu bildireyim ki yetenek ve değerini sizden saklamayarak birçok zaman evvel yazdığım gibi kolorduda 70 gün içinde 15 subay ve 600 ere ulaşan kayıplara 31 Ocak günü de Hacı Baba'da üç subay ve sayıları henüz belli olmayan erler eklenmiştir. Düşmandan Antep'i kurtarmaya uğraşan az sayıdaki topluluğun erinden kumandanına kadar herkesin en son gücünü harcadığına emin olunuz. Bir kısmı sizce bilinmeyen çeşitli sebeplerden dolayı ne yazık ki millet, Antep'in gösterdiği fedakârlığa arzu ettiği derecede hizmet ve karşılıklı yardıma zaman ve saha bulamamıştır. Bu sonuçtan suçlu tutulabilecek şahıslar ve erler değildir. Şehrin düşmesi, Türklük adına pek acı ve üzücüdür. Ne çare ki kaderi değiştirme imkânı yoktur. Millet bugün yapamadığını yarın yapmaya azmetmiştir. Direnmeyi uzatmak ve savunmadan dolayı sizi ve arkadaşlarınızı suçlamaya kalkışacak belirli sayıdaki kişilere mukabil sizleri takdir ve yücelten koca bir millet; ölmez bir tarih olduğunu unutmayınız"²¹ diye bildirmiştir.

Direnışı yürütenlerden, bir grup, "müşterek imza"²² ile 31 Ocak 1921 tarihinde, İkinci Kolordu Kumandanlığına gönderdikleri yazıda, yenilginin sorumluluğunu İkinci Kolordu Komutanına yüklemişlerdir:

".... Şimdiye kadar dökülen Türk kanı yetişmemişçesine mühim ve kıymetli kanlar ilave etmek suretiyle memleket pazartesi sabahından itibaren matemlere, felaketlere maruz kaldı. Geldik, geliyoruz, biraz sabır ediniz sizi felaketten kurtaracağız diye öteden beri ve alehusus son muhasaranın birinci gününden itibaren 75 gün içinde verdiğiniz va'dlerden büyük bir teessüfle diyebiliriz ki velev cüz'i bir semere olsun iktidaf edemedik. Cephanesizlikten bahsettik inanmadınız! Açlığın mevcudiyetimizi bir kat daha ezmeğe başladığını arz ettik, şahısları bizce muayyen bir kaç denînin adamların kizb ve bühtanlarına inanarak aldırmadınız! Günlerce, haftalarca açlığa katlanarak ve düş mes'uliyetimize büyük acılıklar alarak tekâlifiniz üzerine mehl-i adide verdiğimiz halde büyük bir ümit ile beklediğimiz şu Pazartesi gecesi bizi kurtarmaktan ziyade felakete attı..."²³

¹⁹ SHD, Extrait du Journal... . Bu bilgiler, Fransız askerî yazışmalarından aynen alınmıştır. Belgelerden anlaşılacağı üzere, bu işlemler, Fransız komutanının talimat ve tehditleri sonucu gerçekleşmiştir.

²⁰ Mustafa Nureddin Lohanizâde, *Hubb-ı İstiklâlîn Abidesi Gaziyantâb Müdafaası Gazi Aynâtâb*, İstanbul: Bâb-ı Âli Çağaloğlu Yokuşu, 1340-1342, 346-348.

²¹ Selahaddin Adil, *Hayat Mücadeleleri, Selahattin Adil Paşa'nın Hatıraları*, İstanbul: Zafer Matbaası, 1982, 363-364.

²² Bu grup şu kişilerden oluşmaktadır: Kepkepzâde Abdullah, Hocaizâde Mustafa, Hacı Ömerzâde Mehmet Ali, Raîfzâde Kâmî, Fazlızâde Nuri, Yüzbaşızâde Hacı Ömer, Ali-Velizâde Alî, Zebirzâde Kâzım, Söylemezzâde Abdülkadir, İmamzâde Halil, Ulemadan Rifat, Ulemadan Bayramzâde Hacı Mehmet, Mutaftzâde Abdülkadir, Samlızâde Hacı Ökkeş, Hancızâde Ali. Bkz. Lohanizâde, *Hubb-ı İstiklâlîn*, 352.

²³ Lohanizâde, *Hubb-ı İstiklâlîn*, 351.

Bizzat savaşın içinde yer alan Lohânizâde Mustafa Nureddin, hatıratında, Kolordudan beklenen yardımın zamanında gelmemesini gerekçe göstermektedir.²⁴ İkinci Kolordu Komutanı Selahaddin Adil hatıratında, "Antep Halkına" hitaben yazdığı cevabında:

"... durumunu ve gücünü Özdemir Bey'in pek iyi bildiği kolordum, her girişimini istediğiniz kesin bir karar ve en son gücü ile yapmıştır, Araç azlığı, zaman yetersizliği, hava şartlarının müsaitsizliğine rağmen mevcudu bazen şehir savunucularının sayısını bulmayan kolordum, şehrin kuşatmada kaldığı 70 gün içinde üçü tabur kumandanı olan beş şehit, ikisi bölük kumandanı olmak üzere 15 subay yaralı vermiş ve erat kayıpları ise 150'si şehit ve 400'den fazlası yaralı olmak üzere 600'ü bulmuştur. Yapılan hareketlerin gösterişten ibaret olmadığına ve hatta kuşatmayı yarmak için bütün gücü ile çalıştığına şu sayılar en açık birer belgedir. Esef olunur ki kısmen sizce bilinen ve kısmen bilinmeyen çeşitli sebeplerden dolayı millet Antep'in fedakâr evlatlarına layık olduğu hizmet ve yardımı yapmaya vakit bulamamış ve yapamamıştır. Bundaki kusurun Kolorduya ait olmadığını zaman ve durum ispatlayacaktır....".²⁵

İleri sürülen bu görüşler karşılaştırıldığında, İkinci Kolordu Komutanı Selahaddin Adil'in görüşlerinin, Türk Genelkurmayı tarafından onaylandığı anlaşılmaktadır.²⁶

İşgal Döneminde Fransızların Tutumu

Fransız belgelerine göre, 31 Ocak 1921'de gerçekleştirilen Türk taarruzu, Fransız gözü ile aşağıda açıklandığı şekilde rapor edilmiştir: Saat 1.45'e doğru ay daha doğmadan, gece karanlığından faydalanarak sessizce Sacur vadisinde, Alibaba köyünün kuzey yamaçlarında ve Malatya yolu üzerinde toplanmış ve her biri 300 kişiden oluşan 3 düşman grubu Faivet ve Lambert bölüklerine taarruz etmişlerdir. Gerçekten Faivet Bölüğünün önünde aniden bir akın harekâtı ortaya çıkmıştır. Kanatlardaki düşman askerleri, yan ateşine rağmen durmadan ilerlemektedir, kaldı ki yan ateşin tesiri çok hareketli olan ve düşmanın en ince ayrıntısına kadar bildiği arazideki çok sayıda korunak yüzünden azalmaktadır. Marabut'daki²⁷ birlikler ateş altındadır. Bu birlikler oldukları yerde canla başla dayanmaya çalışmışlardır. El bombaları atılmaya başlanmış, göğüs göğüse şiddetli çarpışmalar meydana gelmiş, süngüler kullanılmıştır. Güneydeki grubumuz birkaç saniyede korkunç kayıplar vermiştir. Takım komutanı ve iki astsubay çarpışmaya devam edemeyecek durumdadır, esir düşmemek için ihtiyat takımının bulunduğu taş ocaklarına çekilmişlerdir. (...) Güney grubunun geri çekilmesi, düşmanın ilerleyişini hızlandırmasına imkân vermiştir. 250, 300 kişilik bir grup açılan gedikten "Allah Allah" sesleri içinde hücum etmiştir. Komutanlığını paylaştıkları ihtiyat takımıyla, Yüzbaşı Faivet ve Astsubay Kıdemli Üstçavuş Massoni sahada, Üsteğmen Chairiot ise geçite doğru karşı taarruza geçmişlerdir. Şiddetli bir çarpışma meydana gelmiştir. Üsteğmen Chairiot'un atılan el bombasından başı parçalanarak ölmüş, Yüzbaşı Faivet ve Astsubay Kıdemli Üstçavuş Massoni yaralanmışlardır. Savunanların yiğitliğine rağmen düşmanın sayı üstünlüğü karşısında etkisiz kalmışlar ve karşı taarruz grupları ölü ve yaralılarını da beraberinde götürerek taş ocaklarındaki grubun yanına geri çekilmişlerdir. Düşman, taş ocaklarındaki grubu da etkisiz hale getirerek ikinci hatta doğru ilerlemiştir. Lambert Bölüğü sorumlu olduğu arazinin bir kısmını bile kaybetmeden taarruza karşılık verebilmiştir. İkinci hattaki karşı taarruzlar aniden meydana gelmiştir. Bir Sipahi mangası ve Knall Demars Taburundan bir manga, takviye kuvvet olarak gelmişler ve ihtiyat kuvvetlerine katılmışlardır; çok hızlı sevk ve idare edilen hareketlerle düşman ilerleyişini durdurmaya katkıda bulunmuşlardır. Birkaç ufak grup kuşatma çemberini geçmeyi başarmış olsa da düşman durdurulmuştur; düşmanın taarruzu birliklerimizin yiğitliği karşısında yerle olmuştur. Troussard Taburunun cephesi önünde, saat 2.30'dan itibaren on beş kişilik bir düşman grubu, dış cepheye paralel bir sel vadisinden içeri sızmayı başarmıştır. Bir ihtiyat takımı derhal karşı taarruza geçmiştir. 7 Türk öldürülmüş, 2 yaralı da esir alınmıştır. Kuşatma dışında yapılan taarruz nedeniyle Guy taburu ile bağlantı kopmuştur. Üsteğmen Le Douhet, irtibatı yeniden sağlamak üzere gönderilmiştir. Daha henüz elli metre kadar ilerlemiş ve bir müfreze ile karşı karşıya gelmiş bu müfrezenin komutanı çok düzgün bir Fransızca ile kendisine "Fransız ...

²⁴ Lohanizâde, Hubb-ı İstiklâlin, 340-343.

²⁵ Adil, *Hayat Mücadeleleri*, 365.

²⁶ Adil, *Hayat Mücadeleleri*, 367-369.

²⁷ Kuzey Afrika'da dervişlere verilen ad; murabıt. Marabut: Şeyh'in evi, Şeyh'in bağı.

bana doğru yaklaş" diye seslenmiştir. Le Douhet birden Türkleri tanımış, kısa bir boğuşmanın ardından kurtulmuş ve geri çekilmiştir. Gün ağarmak üzeredir. Türkler hâlâ Guy Taburu'nun iki bölümü arasındaki tepeyi işgal etmektedirler. Onları oradan mutlaka çıkarmak gerekmektedir. Troussard Taburu'na takviye kuvvet olarak gönderilmiş olan, Knall Demars Taburunun Fabron Bölümü saat 6.10'a doğru karşı taarruza geçmiştir; kanatları, 2 makineli tüfek takımının ve 37'lik bir topun açtığı ateşle korunmaktadır. Harekât son derece başarılı bir biçimde yönetilmektedir. Bütün arazi geri alınır ve süngü taarruzu karşısında saldırgan, makineli tüfeklerimizin yoğun ateşi ve topçularımızın isabetli atışları altında alelacele şehre doğru geri çekilir. Güney cephesinde (Şeyh'in evine) gece bir aldatma taarruzu denenmiştir. 150 kişilik güçlü bir müfrezenin şiddetli bir el bombalı taarruzuna uğrayan Viellesermet Bölümünün Remede Takımı, Üsteğmen Party komutasındaki dağ takımının isabetli atışlarının da sayesinde taarruza cesurca karşı koymuştur. Saat 7'de, piyade çarpışması son bulmuştur. Düşman bu mücadeleyi kaybetmiştir. Bu yenilginin verdiği hiddetle düşman, büyük çaplı toplarla, savunmanın kolay hedef olan hassas noktalarına var gücüyle saldırmıştır. Kolej Mevkiine Almanlar'ın stilinde, çok şiddetli bir ateş açılmıştır. Top mermileri önce ikişer ikişer, sonra dörder dörder durmaksızın atılmaya başlanmıştır. Ara sıra 150'likler atılmıştır. Bunlardan biri Kolej'in binalarının arasından geçerek mağarada patlamış ve orada bir yangın başlatmıştır. Diğerleri ise, telefon santralinin yerleştirildiği Kol komutanının evinde büyük gedikler açmıştır. Küçük bir benzin deposunun bulunduğu hafif bir korunak ateş aldı ve yoğun bir duman yayıldı buradan; Kolej'deki topların birkaç mühimmat kasası açıldı ve alev aldı. Cihazlarımızda ciddi maddi hasarlar meydana geldi. Kurtarma çalışmalarını örgütlemeye çalışırken iki adamımız öldü, üçü de yaralandı. İçeride konuşlanmış olan düşman; meydandaki garnizonu tüfek ateşiyle taciz ediyor ve Ermenilere, hepsi katledilmek istemiyorlarsa teslim olmalarını emrediyor. 155'lik toplarımız düşman toplarına anında karşılık vermeye çalışıyor. Ancak atış tanzimi yapmak olanaksız. Bir uçak olsa iyi olurdu. Saat 11'de bir motor sesi duyuluyor. Yüksekten bir uçak geçiyor ve Dülük Baba tepesine doğru yol alıyor, birkaç bomba atıyor ve gözden kayboluyor. Garnizonla bağlantı kurmaya olanak yok. Saat 14'de ağır topların açtığı ateş sona eriyor; şehirde de tüfekler susuyor. Yeniden sükûnet hâkim. (El yazısı ile eklenmiş: 15.30'a doğru, dışarıda bulunan düşman bizim toplarımızın ateşi altında tepelere doğru geri çekildi.) Düşman büyük risk alarak saldırdı. Yaralı düşman esirlerin sorgulanmasında kuşkusuz niyetleri hakkında istihbarat alınacaktır. Ancak şimdiden, düşmanın ne pahasına olursa olsun kuşatmayı delmeye kararlı olduğunu söylemek ve saldırının endişe verici bir azimle yürütüldüğünü kabul etmek gerekir. Çok ağır zayıat verdik. Düşman zayıatı bizden daha ağır; zayıatının 100'den fazla olduğunu düşünüyoruz. 7 askerin cesedi Troussard Taburunun cephesinde, 30 kadarı Guy Taburunun önündeki arazide toprağa verildi, bazı cesetler de götürüldü. Düşman, kuzey-doğu cephesi üstüne 77'lik yaklaşık 300 top mermisi attı. Bunun yanı sıra, 155'lik 105 top mermisi, 105'lik 30 top mermisi ve 77'lik 50 top mermisi de Kolej'e atıldı. Zayıat: 22 nci Cezayir Avcı Alayı'ndan Üsteğmen Chairot, ölü ; 22 nci Cezayir Avcı Alayı'ndan Yüzbaşı Faivet, yaralı (yaraları çok ciddi değil.), 16 asker, ölü, 21 asker, yaralı, 1 yaralı asker kayıp²⁸ olarak kaydedilmiştir.

Taarruzlar aralıksız devam ederken, Andréa, raporunda, şunları kaydetmiştir:

"6-7 Şubat gecesi, güneydoğu cephesinde çok şiddetli bir Türk taarruzu gerçekleşmiştir; bu saldırı da ani ve çok şiddetli olmuştur, her yönden kuşatılmak üzere olan karakollarımızdan biri en yakın komşu karakola çekilmiştir; 100, 150 kişilik bir Türk Grubu bu durumdan faydalanıp dışarı çıkmış ancak; erzak yüklü 200 katırlık konvoy şehre sokulmamıştır. Erzak bakımından şehrin durumu günden güne kötüleşmiş; bazı tutuklular, açlıktan ölenlerin olduğunu doğrulamışlardır; erzak konvoyları geçememişlerdir, açıkça sona yaklaşıldığı görülmüştür. 7 Şubat tarihinde, saat 20.00 sularında topçularımızın açtığı ani bir ateş, cephede Türklerin şiddetli bir yayılım ve makineli tüfek ateşini tetiklemiştir. Ertesi gün, 8 Şubat'ta, her taraf sessizliğe bürünmüştür".²⁹

Bu arada kentten bir "huruç hareketi-kent merkezi dışına çıkma" başlamıştır:

"Gözyaşlarıyla memleketi terk eden bu kuvvetten memurin-i hükümet ile polis, jandarmalar Rumkale'de bulunan Ayntâb Hükümeti'ne, diğerleri de evvelce harice çıkan ailesi nezdine ve bazıları da İkinci Kolordu'ya iltihak etmek üzere Maraş'a gittiler!... Huruçtan sonra dâhilde pek az miktarda müsella

²⁸ SHD, Rapport du Lieutenant-Colonel Andréa Commandant la Colonne sur l'attaque du 31 Janvier 1921.

²⁹ SHD, Rapport du Lieutenant.

kaldığından bunların bir kısmı terk-i silah ile hanelerine savuşmuş, mütebaki vatanını seven demir kollu mücahidin cephelerde sabaha kadar nöbet bekleyerek düşmana hallerini kat'iyen bildirmemişlerdir".³⁰

Olayı bizzat yaşayan Lohânizâde'ye göre:

"müdafinin en büyük kısmının harice çıktığını sonradan haber alan (Sulh ve Selamet Cemiyeti) erkânı gece bir araya toplanıp müzakere ederek bazı şerait ile düşmana teslim olmağa karar verir ve keyfiyetini Fransız Kumandanlığı'na yazarlar. Fransız Kumandanı Andréa derhâl kabul ederek evvelen şehre karşı ateş edilmemesi için bütün cephelere evamir-i lazime verir. Bunun üzerine ateş kesilir."³¹

Fransız Genelkurmayı'nın görüşü ise şöyledir:

"8 Şubat günü sabah saat 10.00'da Ayntâb'ın sivil halkından iki delege, ellerinde beyaz bayraklarla saflarımızın önüne çıktı. Ellerinde, ileri gelenlerden gelen ve şehrin teslim edilmesi konusunda bir toplantı yapılmasına karar verildiğini bildiren bir mektup taşıyorlardı. Saat 15.00'te altı ileri gelen geldi ve tüm şartlarımızı kabul etti. Ancak bu heyette herhangi bir askeri liderin ya da milliyetçi komite üyesinin bulunmadığını da belirtmek gerekiyor. 9 Şubat sabahı Ayntâb'ın teslimi imzalandı ve tüm şartlarımız kabul edildi".³²

Nitekim "8 Şubat 1921'de Fransız Komutanlığı'nın, yerel düzeyde yaptığı ilk görüşmeleri gerçekleştiriyor: Şehir düşüyor, teslim anlaşması imzalanıyor".³³

Gaziyantâb'da yeni bir dönem başlamıştır. Kent merkezindeki Fransız yönetimi tarafından, 9 Şubat öğleden sonra dört ton un ve bir ton tuz, hükümet binasına götürülmüş ve ilgililere teslim edilmiştir. Kuşatma çemberindeki nöbetçiler, Gaziyantâb kökenli olmayan askerlerin kaçışını olabildiğince engellemek için takviye edilmişlerdir.

Fransız belgelerine göre, 10 Şubat tarihinde, Türk subaylarının eşlik ettiği Fransız subayları ve hükümetten bir kişi Türk kesimindeki koruganları gezip 20 Şubat'a kadar hangilerinin yıkılacağına karar vermişlerdir; aynı gün, bir parti silah, görevli Fransız subaylarına teslim edilmiştir. Bu bağlamda, 1.484 piyade tüfeği, 413 avcı tüfeği, 178 tabanca ve revolver, 71.000 fişek (68.500 Alman fişegi, 2. 500 Fransız fişegi), 17.000 fişeklik teslim edilmiştir.³⁴ Fransız nöbetçiler, kuvvet komutanı tarafından imzalanmış izin belgesi olmayan Askeri Kol mensupları ve Ermenilerin Türk kesimine girişini yasaklamışlardır.

11 Şubat tarihinde, koruganların yıkımına başlanmış, silahların teslimine devam edilmiştir. Mutasarrıfın isteği üzerine, bir grup kadın, çocuk ve yaşlının çevre köylere gitmesine izin verilmiştir; kontrolünü bir Fransız karakolu yürütmektedir.

12 Şubat tarihinde, Mutasarrıf ile savaş esirlerinin iade şartları görüşülmüştür. Kol kuvvetleri tarafından; kalenin ve savaş esirlerinin muhafaza edilebileceği iki han işgal edilir. Türk otoritelerine 2000 kilo bulgur teslim edilir. Etraf-ı şehir cepheler komutanı Özdemir'in evinde arama yapılmıştır ve bazı belgeler ele geçirilmiştir.

13 Şubat tarihinde, saat 9'dan itibaren savaş esirleri Hükümet Konağı'na getirilmiş ve orada Fransız subaylardan oluşan bir komisyon kimlik tespiti yapmıştır. Gaziyantâb'ın yerlisi tutuklulara, üzerinde künye numarası bulunan ve giysilerine dikmeleri gereken kare şeklinde bir bez parçası verilmiştir. Bunlara şehirde serbestçe dolaşabilecekleri ancak Fransız otoritelerin gözetimi altında oldukları ve çağrılır çağrılmaz bu otoritelerin karşısına çıkmaları gerektiği söylenmiştir.

Sancak içinde ve Sancak dışında olan esirler bir gün önce keşfi yapılan hanlara gönderilmişlerdir; orada bir Fransız bölüğü onların beslenmesinden ve disiplininden sorumludur. Türk subayları, birliklerindeki askerleri

³⁰ Lohanizâde, *Hayat Mücadeleleri*, 370-371.

³¹ Lohanizâde, *Hayat Mücadeleleri*, 370-372.

³² SHD, Bulletins de renseignements.

³³ SHD, Rapport du Lieutenant. (Bkz. Ek: 1).

³⁴ SHD, Armée du Levant, 2. Division Colonne d'Aintab, État-Major, Comte rendu des heures, 26-27 Février 1921. Fransız komutanı, Maurice Jean Joseph Abadie'ye göre, bu tarihte, yaklaşık 1.400 tüfek, 10 makineli tüfek, bazı revolver ve tabancalar, yaklaşık 70.000 fişek, Fransız kurmay heyetine teslim edilir. Bkz. Br. M. Abadie, Maurice, *Les quatre sièges d'Aintab (1920-1921) : opérations au Levant / lieutenant-colonel*, Paris, 1922, 133.

komisyona getirecekleri yerde; onları silahsızlandırmış ve terhis etmişlerdir; hemen hemen hepsi Gaziyantâb'ın yerlisi olan kişiler mahalle yöneticilerince sayım komisyonuna teslim edilmişlerdir.

Mutasarrıfa, şehri teslim şartlarının 2.nci maddesinin artık uygulanamayacağı belirtilmiştir; nizami askerler; silahlarını teslim etmeyeceklerdir. Bu avantajlardan yararlanabilmek için; nizami birlikler başlarında subayları ve astsubayları hazır bulunarak komisyonun karşısına çıkmaları gerekirdi, ne var ki bu olay gerçekleşmemiştir. Mutasarrıf bunu kabul etmiş ve yapılan ihtarı yerinde bulmuştur.

Bir başka hadise daha yaşanmıştır: Fransızca konuşan ve sayım komisyonuna tercümanlık eden bir Türk subayı yalan söylerken suçüstü yakalanmıştır; bazıları Gaziyantâb'lı olmadığı halde, komisyon karşısına çıkan askerlerin kimliklerinde "Ayntâb" yazdığını söylemiştir, adı tespit edilemeyen bu subay derhal tutuklanmıştır.

Üçüncü bir hadise: Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin, Gaziyantâb'ın yerlisi olan dört üyesi teslim şartlarının 10.ncu maddesi ile tanınan aftan yararlanıyorlardı. Onları daha iyi gözetim altında tutabilmek için yönetim, onlara hastanede kalacak yer göstermişti. Gönüllü bir Türk ise yan odada kalmaktaydı ve Doktor Mecit'i söz konusu milliyetçilerin [Kemalistlerin] hareketlerinden haberdar edecekti.

13-14 Şubat gecesi bazı Türk subaylar, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Ferit Efendi ile sohbet etmeye gelmişlerdir; kendisine bir mektup vermişler ve bu mektup okunur okunmaz sivil ve askerler giyinmiş ve çıkmaya yeltenmişlerdir; yan odadaki gözetmen, milliyetçi taraftarları ayaklandırmaktan söz edildiği bir konuşmaya ansızın tanık olmuş; zamanında haberdar edilen Doktor Mecit, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanının çıkışına engel olan bir jandarma birliği göndertmiştir. Mutasarrıfın uyardığı Yarbey Andréa ½ piyade bölüğü göndermiş ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin dört üyesi ile orada bulunan subayları tutuklatmıştır. 10. madde artık kendileri için geçerli değildir ve subayların kötü niyetli tutumlarından dolayı, kendilerine tanınan ayrıcalıklar geri alınmıştır.

14 Şubat'ta, bir gün önce alınan karar gereği ilgili subaylar tutuklanmıştır. 15 Şubat'ta ve müteakip günlerde teslim şartları uygulanmaya devam etmiştir; her birinin kimliğini çok dikkatli kontrol etme zorunluluğumuzdan ötürü, tutukluların sayımı çok vakit almaktadır; silahların teslimi de çok ağır gerçekleşmektedir çünkü jandarma sivillerin evinde de arama yapmak zorundadır. Bunun yanı sıra, her gün yeni gelişmeler meydana gelmektedir.

19 Şubat'ta, mutasarrıfın isteği üzerine, Gaziyantâb'ın yerlisi olan ve ılımlı olmakla bilinen beş yedek subay, her gün saat 9'da harp esirlerinden sorumlu yüzbaşıya görünmek koşuluyla salıverilmişlerdir.

22 Şubat'ta, harp esirlerinin sayımı sona ermiştir; mutasarrıf ertesi günü, yabancı memur olsun olmasın, toplantıya davet etmiştir.

23 Şubat'ta yabancılar kontrolden geçirilmiştir, bir tek başsavcı kendini milliyetçi hareketin en ateşli liderlerinden biri olarak tanıttığı için tutuklanmıştır.

26 Şubat'ta, saklanmış silahları ortaya çıkarmak ve özellikle de sayıma gelmeyen nizami askerleri ve çete mensuplarını tutuklamak amacıyla şehirde arama yapılmıştır.

Şehir 8 bölgeye ayrılmıştır; her bölgede aramayı bir Fransız subayı yapmaktadır. (Kendilerine ılımlı davranmaları önerilmiş ve subay seçimi de o yönde yapılmıştır). Fransız subaya hükümetten bir üye ya da Türk jandarmasından bir subay eşlik etmektedir; her dört yol ağzına, gidiş geliş engel olmaları için nöbetçiler yerleştirilmiştir. Faaliyet, sabah saat 07: 00 den akşam 18.00'e kadar sürmüş hiçbir hadise yaşanmamıştır; şehir halkı, arama yapanları kadınların oturdukları evlere bizzat götürerek iyi niyetlerini ve güvenlerini göstermişlerdir; bu aramada görevli subaylar sempatik yüzlerle karşılaştıkları konusunda hemfikirlerdir. Aramalar pek büyük sonuçlar vermemiştir. Bin kadar kurşun ve birkaç tüfeğe el konulmuştur, 200 kişi tutuklanmıştır, bunların 2/3 ise kimlik kontrolünden sonra salıverilmiştir. Bu arama şunu kesinleştirmiştir: 1- Büyük depolar bulunmamaktadır; 2- Sayımdan kaçmaya çalışan nizami asker ya da çete mensubu yoktur.

28 Şubat'ta, kötü hava şartlarından dolayı kesintiye uğramış olan koruganların yıkımı dışında, teslim şartları yerine getirilmiştir. Halk uysal, hükümet de dürüst davrandığından, kuşatma 28 Şubat 1921 sabahı kaldırılmıştır,

Gaziyantâb ve çevresi arasında, Ermeni mahalleleri ve Türk mahalleleri arasında görüşmeye izin verilmiştir. Beyanname, aynı gün, halka duyurulması rica edilerek mutasarrıfa gönderilmiştir.

28 Şubat günü hükümet üyeleri; öğle yemeğinde Yarbay Andréa ile birlikte olmuşlardır. Davet gayet sıcak geçmiş, Mutasarrıf, halk adına konuştuğunu belirterek, şehir ve çevre köylerin halkının arzularının Fransız koruması altında yaşamak olduğunu ifade etmiştir; zira kendilerine iyi, özellikle de adil davranılacağını biliyorlarmış. Herkes kendisini bir kez daha milliyetçi boyunduruğun altında bulmaktan gerçekten korkuyor³⁵ demiştir.

Fransız komutanının görüşlerine göre, tesliminden bu yana Antep şehri yeniden hayata döndü; çevre köylerdeki mülteciler evlerine dönüyor; Halep'te yaşayanlar geri dönmek zorunda kalıyor; bunlar, şehrin ve Sancak'ın idaresinin onlarsız kurulamayacağı zenginler, ileri gelenlerdir; Görevlerini anlamalarını ve onları Antep'e katılmaya zorlamanın bir nedeni var. Halk, bu kadar zarar veren milliyetçiliğin boyunduruğundan kurtulmanın mutluluğunu yaşıyor; insanlar açık sözlü ve sonunda özgür olmaktan duydukları büyük memnuniyeti ifade ediyorlar. Bunun yanı sıra, okumuş kesimde hâlâ bir endişe hâkim, Londra konferansı bu ülkenin kaderini tayin edecektir ve kesin bir şey olana kadar şehrin ileri gelenleri kararsız kalacaklardır. Fransız belgelerine göre, *"halk, Maraş ve Karadağ'daki nizami askerî birliklerin tehditleri yüzünden biraz endişelidir. Ancak yine, kesin bir dille denilebilir ki halk da, şehrin ileri gelenleri de Fransa'nın desteğini arzulamaktadır"*.³⁶

Ayntâb'ın "teslimi", Londra Konferansı'ı başladığı sırada meydana gelmiştir, "orada kesin bir dille konuşabiliriz" diyen Fransa'nın görüşüne göre, Gaziyantâb sancağı Fransa'nın mandası altında kalmalıdır:

"1. Çünkü halkı bizim korumamızı istemektedir.

2. Çünkü bu ülkede yaptığımız muazzam fedakârlıklar, hayranlık uyandıran kuvvetlerimizin burada canla başla elde ettiklerini teslim etmemize imkân vermemektedir; Fransız bayrağı Ayntâb'ta gömülü cesetlerimizin mezarlarında dalgalanmaya devam etmelidir, bunu, davamız uğruna yaşamını yitirmiş olanlara borçluyuz.

3- Çünkü burada söz konusu olan bizim itibarımızdır; Gaziyantâb'la kıyaslayınca Maraş ve Urfa önemsiz kalır; eğer Ayntâb'tan çekilsek Türkler bizim hakkımızda kötü düşünür, geri çekilişimizi aleyhimize değerlendirir ve Suriye'deki manevi durumumuz bundan uzun süre kötü etkilenir.

4- Askeri bakımdan Gaziyantâb sancağı bizim için son derece önemlidir; kuzeydeki dağlar, çok fazla asker gerektirmeyen doğal bir hat oluşturur ve Kilis, Halep, demiryolu ve Suriye'nin tamamını iyice koruma altına almamız için gereklidirler; güneydeki başka hiçbir hat bunu gerçekleştiremez.

5- Gaziyantâb Sancağı; Mezopotamya ile olan bağlantımız için son derece önemlidir. Bu bağlantı kaçınılmaz olarak Cerablus'tan geçen demiryolu olacaktır; Gaziyantâb, Nizip ve Birecik bizim elimizde olmazsa, Fırat'ın sol kıyısındaki işgalimiz son derece geçici olacaktır. Osmaniye-Katma demiryolunu kullanmamıza engel olmuş ve hâlâ engel olmakta olan muazzam güçlüklerle mücadele etmemiz gerekmektedir.

6- Gaziyantâb bölgesi zengin ve verimlidir, çok miktarda bağ mevcuttur, kuru üzümü dünyaya ihraç edilmektedir, Gaziyantâb'ın fıstıkları çok ünlüdür, incirleri de öyle, arpa ve buğday iyi yetişir; öküz, koyun ve keçi yetiştiriciliği önemli miktarda yapılmaktadır. Anadolu'dan ve Mezopotamya'nın kuzeyinden gelen kervanların geçiş noktasıdır. Gaziyantâb önemli bir ticari merkezdir. Son olarak da dantel sanayi ülkenin zenginliklerindendir. Bu manevi, askeri ve maddi sebeplerden dolayı, Gaziyantâb sancağı bizde kalmalıdır: Başka yerlerden ödün verebiliriz ancak Gaziyantâb söz konusu olduğunda kesinlikle olmaz".³⁷

Oysa bu gerekçelerin hiçbir hukuksal temelini bulunmadığı, işgal süreci boyunca anlaşılmıştır. Fransa'ya göre, gerçekleştirilen anlaşma, *"tamamen askeri açıdan değerlendirildiğinde, hem insan gücü hem de malzeme açısından maliyetli bir kuşatmanın ağır yükünden kurtulmayı sağlamış, Levant Ordusu, gerekli kuvvetlerini Gaziyantâb'ın muhafızlarına ayırırken artık, düşmanın darbelerini savuşturmakla yetinmek yerine düşmanı uyarmasına olanak tanımıştır"*.³⁸

³⁵ SHD, Rapport du Lieutenant.

³⁶ SHD, Rapport du Lieutenant.

³⁷ SHD, Rapport du Lieutenant, Aintab le 2 Mars 1921. Le Lt. Colonel Andréa Cdt. la Colonne.

³⁸ SHD, Bulletins et rapports périodiques provenant du haut commissariat sur la situation en Syrie et en Cilicie.

Her şeye rağmen, 21 Şubat 1921 Pazartesi günü Londra, Hyde Park Otelinde saat 15:00'te, Konsey Başkanı olarak Fransa adına konuşan Briand, Fransa'nın, Kilikya'da Mustafa Kemal'in ordusu ile 60.000 kişilik bir kuvvetle uğraşmak zorunda kaldığını, bunların çok iyi birlikler olduğunu ortaya çıktığını ve Fransız kuvvetlerinin 2.000'den fazla kayıp verdiklerini ve büyük zorluklar yaşandığını ifade eder.³⁹ Aynı gün saat 16.00'da Londra St. James Sarayı'nda düzenlenen Müttefik Konferansı'nda, Suriye'deki Fransız Yüksek Komiserliği ve Levant Ordusu Başkomutanı General Gouraud, yaptığı konuşmada, *"Fransızlar, Türk birliklerini cesur, çılgınca dövuşen ve her karış toprağı için mücadele eden askerler olarak bulmuşlardır"*⁴⁰ şeklinde tanımlar. Aynı konferansta saat 11.30'da konuşan Fransız temsilci, *"herkesin Kilikya'daki Fransız askeri pozisyonunun son derece tehlikeli olduğunu bildiğini, birliklerini çıkarmak ve uzun bir seferin muazzam harcamalarından kaçınmak için Mustafa Kemal ile barış yapmak zorunda olduklarını"*⁴¹ dile getirir.

Fransız istihbaratının Maraş'tan aldığı bir habere göre, Özdemir, Arslan Bey ve Kartal Bey, operasyonlara yeniden başlamayı planlıyorlarmış. Söylentilere göre bu operasyon, 15 Mart tarihinde gerçekleşecekmiş.⁴² Özdemir, Arslan ve Kartal 28 Şubat'tan beri Maraş'talar. Bu şehirde hâlihazırda Ankara'dan ve Elbistan'dan gelenler ve Maraş'takilerle birlikte 7-8 bin nizami asker var. Şehirde ayrıca ikisi 150, yedisi 125, dördü 105, beşi 77'lik, ikisi ise sahra topu olmak üzere 20 adet top var. Kalede çok büyük bir cephane deposu oluşturulmuş. Gazıayntâb reislerinin gelişinden bu yana, Maraş'ta yük hayvanlarına el konulur. Yiyecek ve mühimmat konvoyları, bu noktanın kuzeybatısındaki köylere gönderilmek üzere Bahçe'ye yönlendirilir. Birkaç gündür beklenen Kılıç Ali, ayın 25'i sabahı şehre gelir. İleri gelenler onu karşılar. Maraş'ta, milliyetçi reislerin çok sayıdaki topçu silahlarını Gazıayntâb'ı (mahalle ayrımı olmaksızın) bombalamak ve yok etmek için kullanmayı teklif edecekleri söylenir. Arslan Bey, Maraş'taki Gazıayntâb'ı bir sakine, bu nedenle Gazıayntâb'a dönmemesini tavsiye eder. Bir olasılıkla, 15 Mart tarihi yeni operasyonların başlangıcı olabilir.⁴³

Bu bağlamda, Kazıklı 28 Şubat 1921'de, Ambarcık 1 Mart 1921'de, İbrahimköy, Arıl, Çak Kuyu, Magora Dökere, 3 Mart 1921'de, Körkün, Kılıccacık, Hacı, Şanbay, Bebirge, Nurgana köyleri, 4 Mart 1921'de, kentteki Fransız yöneticilerine itaatlerini bildirirler.⁴⁴

Londra Konferansı görüşmeleri sırasında, Bölge Başkanları, İlçe Başkanları ve ileri gelenlerin imzalarından oluşan 253 kişi, şu görüşleri gerekçe göstererek bir talepte bulunurlar:

"Ayntâb şehri, coğrafi açıdan hayatı ve refahı, ticaret ve transit geleceğı açısından Halep'in İskenderun limanına bağlıdır. O'nun hayatının kaynağı olan bu şehirden ayrılması mantık ve ekonomik açıdan doğru değildir. Bu bölgede sanayi ve ticarete büyük ilerleme kaydeden ve varlığını tüm dünyaya duyuran güzel şehrimizin kaderinin sebepsiz yere denizden ayrılması doğru değildir; bu işin bilincinde olanlar bunu kabul etmezler. Bu nedenle biz Ayntâb halkı, şehrimizin şanlı Fransa'nın mandası altında kalmasını oybirliğiyle dua ediyor ve arzu ediyoruz ve çok yetkin İtilaf Devletleri'nin yukarıda belirttiğimiz kararımızı hayata geçirmesini güvenle bekliyoruz".⁴⁵

Londra Konferansı'nda bir sonuç alınamamakla beraber, 9/11 Mart'ta⁴⁶ Fransa Hükümeti adına, Aristide Briand ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına, Bekir Sami Bey arasında bir anlaşma imzalanmıştır. 10 Mart 1921'de, öğlen 12'de, düzenlenen bir Müttefik Konferansında, Briand, Bekir Sami Bey ile Kilikya konusunda yaptığı görüşmelerde Bekir Sami'nin, Türklerin Hristiyan ve Ermeni nüfusa ilişkin mümkün olan tüm garantileri vermeye hazır olduğunu bildirdiğini söylemiştir. Dahası, Kilikya'da Fransız subayları ile karma bir kuvvet ve karma bir belediye oluşturulması konusunda, Türklerin gerekli tüm garantileri vereceğini dile getirmiştir. Fakat,

³⁹ *Documents on British Foreign Policy (DBFP)*, First series, Volume XV, London: Her Majesty's Stationery Office, Volume XV, 1967, 129.

⁴⁰ DBFP, 1967, Volume XV, 154.

⁴¹ DBFP, 1967, Volume XV, 143.

⁴² SHD, Renseignements du 27 Février 1921.

⁴³ SHD, Renseignements du 27 Février 1921.

⁴⁴ SHD, Armée du Levant, État-Major, Comte rendu des heures, 26-27 Février 1921.

⁴⁵ SHD, Bulletins et rapports. Annexe au rapport hebdomadaire du 26 Mai au 1er Juin.

⁴⁶ *L'Europe nouvelle*, 1921-03-26, 407-408. "L'Accord Franco-Turc, Politique, Militaire, Économique, sur les frontières entre la Turquie et la Syrie. (9 Mars 1921)."

Briand'a göre, "*Kilikya, kafamın derisidir. Bunun sahibi benim. Bu benim*"⁴⁷ diyen Mustafa Kemal'e de bazı kolaylıklar sağlanmalıydı. Öte yandan, Briand, Fransız vergi mükelleflerinin Fransızların Kilikya'da durmasına izin vermeyeceğini de belirtmiştir".⁴⁸

TBMM, Misak-ı Milli'ye aykırı olduğu gerekçesiyle, Bekir Sami ile Briand arasında imzalanan anlaşmayı onaylamamıştır. 4 Nisan'da Genel sekreter Berthelot, İstanbul ve Beyrut'a telgraf çekerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin anlaşmayı reddettiğini bildirmiş ve [Henri] Gouraud ve Pellé'den, "*orada neler olup bittiği ve ne tür eylemler yapılabileceği hakkında kendisini bilgilendirmek için Ankara ile iletişime geçmelerini istemiştir*".⁴⁹ Hükümetler tarafından onaylanmayan anlaşma, ilk etapta durumu iyileştirmenin ardından, Dört Yol'da, Cebel-i Bereket'in tahliye edileceği haberini duyan Ermenilerin, Türklere tacizde bulunmasına yol açar.

25 Mayıs 1921, General Dufieux subaylarına, Kemalistlerin, Bekir Sami-Briand anlaşmasını kabul etmediklerini bildirmiştir. Ancak, Fransa ile Türkiye arasında barış yapılacağı haberleri yayılmaya devam etmiş, ortam sessizliğe bürünmüştür. 17 Eylül'de Kemalist yetkililer, son Fransız esirlerinin ülkelerine geri gönderilmek üzere Maraş ve Bozantı'da (Pozantı) toplandığını duyurmuş, 28 Eylül'de üç subay ve 150 asker Fransızlara teslim edilmiştir. 29'unda 50 Türk mahkûm ülkelere geri gönderilmiştir.⁵⁰

Nihayet 20 Ekim 1921 tarihinde, Fransa ile TBMM Hükümeti arasında, Ankara İtilâfname / "Franco-Kemalist Agreement"⁵¹ imzalanmış ve her iki ülkenin hükümetleri, meclislerinde, 20 Ekim 1921'de İtilâfnâme'yi onaylamıştır.⁵² Mustafa Kemal, yayınladığı manifestoda, "*Fransa artık İşgal Ordusu için gerekli kredilere oy vermek istemiyor. Fransız halkı artık kanının akmasını istemiyor*"⁵³ düşüncesini dile getirir. 4 Kasım'da uygulama dönemine giren antlaşmaya göre, Fransa'nın iki ay içinde Kilikya'yı tahliye etmesi gerçeği ortaya çıkmıştır. Ancak, Hristiyan azınlıkların güvenliği milliyetçiler tarafından sağlanmalıdır. Çünkü Fransa'ya göre, Fransızlar için kendilerini feda eden, Fransız davasına hizmet edenler, ama aynı zamanda Rum Ortodokslar ya da Katolikler, Ermeniler, her mezhepten Hristiyanlar, geçmişteki katliamların anısına ya da belki bir slogana uyarak, bu ülkeyi terk etmeyi düşünmemeliydiler.⁵⁴ Oysa bu görüş, uluslararası hukuka uygun değildir.

11 Kasım 1921'de General Dufieux birlikleri denetlemiş, tümeninin yerinden ayrılmasından dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirerek, 12 Kasım'da, General Gouraud'un ileri gelenlere sakin olmalarını ve göç etmemelerini tavsiye eden bir mesajını okumuştur. İskenderun'a giderek artan sayıda, günde 200 ila 300 Ermeni göçmen gelmiş ve yerleştirilmişlerdir. Aynı gün, 15 Türk mahkûm, Adana'da serbest bırakılmıştır.⁵⁵

Fransız müzakereci Henry Franklin-Bouillon, 22 Kasım 1921'de, Kilikya'nın tahliyesiyle ilgili karma komisyon başkanı Albay Pettelat, 24 Kasım'da, Kilikya'nın yeni Türk komutanı Muhiddin Paşa, aynı ayın 30'unda yeni vali Hilmi Bey ve 600 Türk jandarma da Adana'ya gelmiştir. Bu arada, Hristiyanların Kilikya'dan göçü devam etmiş, en zenginler Kıbrıs'a, Mısır'a ya da Filistin'e gitmişler, ancak, İngilizler en yoksullar için hareketi durdurmuştur. Mersin ve İskenderun limanları tamamen tıkanmış. Fransa, Suriye sınırını açmış, Fransız birliklerinin Kilikya'dan tahliyesine aralıksız devam edilmiş, 30 Aralık'ta Ayntâb askerî mezarlıkları aranmış ve tahrip edilen Fransız mezarları nedeniyle, Fransız yetkililer tarafından tazminat talep edilmiştir.⁵⁶

Ankara Antlaşması'nın ardından 1 Ocak 1922'de, 54.000 Hristiyan Türklere teslim edilen toprakları terk etmiş, 5.000'i Ayntâb kentinde olmak üzere 3.760'ı Kilis'de, 31.035'i Suriye'de kalmıştır. 1921 yılı, Suriye'nin tüm

⁴⁷ DBFP, *Documents on British*, XV, 363-364.

⁴⁸ DBFP, *Documents on British*, XV, 378.

⁴⁹ MAE, . Nos. 786-790; 1149-1153, 931-935; DDF. 1921, Tome I, 2004, 425-426.

⁵⁰ SHD, JMO.

⁵¹ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States* (FRUS), 1922, Volume II, United States Government Printing Office, 2017, 867.77/395, [Document 863], July 6 1922, No. 201, 1727. (Franco-Turkish Agreement, Cmd. 1556).

⁵² *Documents diplomatiques français* (DDF) 1920-1932. 1920, Tome II, 19 mai-23 septembre / Ministère des affaires étrangères, Commission de publication des documents diplomatiques français, Paris: Imprimerie Nationale, 430-432; T.C. Ministère des Affaires étrangères, 2022, 141.

⁵³ SHD, Bulletins et rapports.

⁵⁴ SHD, JMO.

⁵⁵ SHD, JMO.

⁵⁶ SHD, CVA, Son excellence Munir Bey mutessarif du sandjak d'Aintab.

noktalarında neredeyse mutlak bir sakinlikle sona ermiştir. Kilikya, Fransız birlikleri tarafından tamamen boşaltılmıştır.⁵⁷

Fransız askerî belgelerine göre, bazı Ermenilerin "Yakın Doğu Yardımı"nı memnuniyetle kabul ettikleri Halep'e sığınırken, diğerlerinin Ayntâb ve Kilis'e dönerek oradaki eski yerlerine yerleştikleri ifade edilmiştir. Bu arada, Ayntâb'dan ayrılma kararına ramak kalmıştı ki, şehirde ve çevresindeki Fransız askerî mezarlıklarının arandığı, haçlar ve mezar taşlarının kırıldığı, birkaç mezarın açıldığı bildirilmiş ve bu durumdan Tahliye Alt Komisyonu ve yetkililer haberdar edilmiştir. Suçlu Müslüman fanatikler derhal tutuklanmış, maddi onarımlar yapılmış ve son olarak 5 Ocak'ta ana Fransız mezarlığında ölümler için dostça saygı duruşu şeklinde resmî bir tören düzenlenmiştir. Fransız delegelerinin huzurunda, Türk sivil ve askerî yetkilileri, bir subayın önderliğindeki 30 Türk askerinden oluşan bir grup, bir rahip ve bir imam tarafından dualar edilerek tören icra edilmiş⁵⁸ ve Kilikya, Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Fransız kaynaklarında, "...Mustafa Kemal'in kendi ifadesiyle, 'etimizin bir parçası' dediği Kilikya'dan asla vazgeçmeyecekler"⁵⁹ şeklinde kayda geçmiştir. Fransız yazar Pierre Loti'ye göre, "...Kilikya, Türk anavatanının en vazgeçilmez parçasıdır, tam da kalbidir".⁶⁰

Fransız İşgalindeki Gazıayntâb ile İlgili TBMM Hükümetinin Tutumu (9 Şubat 1921-25 Aralık 1921)

Fransızlar kent merkezini işgal etmişler ancak, karargâhı, Gazıayntâb'a 25 kilometre uzaklıkta bulunan 2. Kolordu, ilerlemeye çalışan işgal kuvvetlerini, geriye püskürtmüştür. Öte yandan, Ayntâb Müdâfaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi, 12 Şubat 1921'de ve 16 Şubat 1921'de hem Mustafa Kemal Paşa'ya, hem de Londra Konferansındaki genel temsilcilere ve Türk temsilcilerine çektikleri telgraflarda, Fransız işgalini ve egemenliğini hiçbir zaman kabul etmeyeceklerini, bağımsızlıklarının kesinlikle sağlanmasını, anavatanından ayrılmak istemediklerini bildirmişlerdir.⁶¹ Bu bağlamda, Mustafa Kemal de, Batı Cephesi (Eskişehir)'den, Ankara'da Bakanlar Kurulu Başkanı Fevzi Paşa'ya gönderdiği 13 Şubat 1921 tarihli telgrafta, "*Muhafız Birliğinden ayrılacak otuz altı erin her türlü donatımı ile birlikte Ayntâb Milletvekili Kılıç Ali Bey'in komutasına verilmesi [hususunun] Ankara'da Muhafız Birliği Komutanı Yüzbaşı Faik Efendi'ye buyrulduğunu*"⁶² bildirmiştir.

TBMM'nin 14 Şubat 1337/1921 Pazartesi günü yapılan 'Gizli Toplantısında', Gazıayntâb kent merkezinin düşme gerekçelerini, incelemiş, tartışmış ve bunlara çözüm çareleri aramıştır. Toplantıda, Gazıayntâb'a, her koşulda gerekli yardımın yapıldığı, kentin kesinlikle şehit olmadığı, yalnızca yaralandığı, Ayntâb'ın kahraman evlatlarının mutlaka Ayntâb'ı kurtaracakları, bu konuda TBMM'nin daha önce olduğu gibi üzerine düşecek her türlü görevi eksiksizce yerine getireceği ifade edilerek, Gazıayntâb Milletvekillerinden Kılıç Ali Bey'in, Abdurrahman Lâmi Efendi'nin, Ergani Milletvekili Rüştü Bey'in, Karahisarî Şarkî Milletvekili Memduh Bey'in mezuniyetleri kabul edilerek Kılıç Ali Bey Gazıayntâb'daki teşkilâta ikinci kez memur edilmiş ve diğerlerinin de beraber gitmesi kararlaştırılmıştır.⁶³

14 Şubat 1921 günü TBMM'nin alenen yapılan bir başka toplantısında da, Gazıayntâb Milletvekili Kılıç Ali Bey ve arkadaşları sunmuş oldukları yazılı istemlerinde, TBMM'ye veda ederek ayrılmışlar, harcırah ve tahsisatlarını da alarak Gazıayntâb'a hareket etmişlerdir.⁶⁴

Söz konusu milletvekilleri, Fransızların etkisi altına giren Gazıayntâb'a, seçkin ve tam donanımlı otuz altı erle birlikte gelerek tebdil-i kıyafetle halkı örgütlemeye devam etmişlerdir. Anlaşılmaktadır ki, Mustafa Kemal Hükümeti, her ne sebeple olursa olsun, Gazıayntâb'ı düşman işgalinden kurtarmaya karar vermiştir.

TBMM'nin 5 Mart 1921 Cumartesi günkü toplantıda, kahraman Gazıayntâb ahalisine TBMM namına bir teşekkür nâme yazılması, hasta hanede bulunan ve bazı kıymetli âzalarını gaib etmiş bulunanlara da uygun hediyelerin, Mustafa Kemal'in talebine binaen, daha önce olduğu gibi hususi bir heyetle gönderilerek takdim edilmesi ve yine

⁵⁷ SHD, Historique de la prévôté du détachement français de Palestine-Syrie et de l'armée française du Levant.

⁵⁸ CVA, Bulletin périodique n° 39, 5 décembre 1921-5 janvier 1922, 7.

⁵⁹ Gontaut-Biron, Comte R. De., *Comment la France s'est Installée en Syrie 1918-1919*, Paris : Plon-Nourrit, 1922, 337-338.

⁶⁰ Pierre Loti, *La Mort de Notre Chère France en Orient*, Paris: Calmann-Levy, 1920, 80.

⁶¹ Sahir Üzel, *Gaziantep Savaşının İç Yüzü*, Ankara : Doğu Matbaası, 1952, 323-326.

⁶² *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi* (HTV), 1964, sayı. 54, belge no. 1245.

⁶³ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları* (TBMMGCZ), C. 1, 1985, 424-433.

⁶⁴ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri* (TBMMZC), Devre : I, İçtima Senesi : 1, Yüz Ellinci İçtima, 14.II.1337 (1921) Pazartesi, Celse : 2, C. 8, 1945, 218-219.

Mustafa Kemal'in talebi ile Batı Cephesi için ayrılan paranın bir kısmının, şayet bu kâfi gelmez ise Meclis kararıyla Ayntâb'a gerekli paranın gönderilmesi hususu oy birliği ile kabul edilmiştir.⁶⁵ TBMM'nin bu yardımları şehre ulaşmış ve Gaziayntâb Heyet-i Merkeziye Reisi Vekili Ahmet, Büyük Millet Meclisi Başkanlığına gönderdiği telgrafta, böylesine olağanüstü bir zamanda ve çok ağır şartlar altında TBMM'nin gösterdiği ilgiye ve "maaşlarından bağışta bulunan mebuslara"⁶⁶ teşekkür etmiştir.

Fransızların işgali altındaki Gaziayntâb'daki Türk halkının son derece sefalette bulunduğu Milli Savunma Bakanlığı tarafından haber alınmış ve acilen bir İmdat-ı Sıhhiye Heyeti gönderilmesi gündeme gelmiştir. TBMM Hükümeti ile Fransa arasında yapılan görüşmeler sonucu Anadolu'daki Fransız esirlere ve Türk esirlere karşılıklı olarak yardım yapılması kabul edilmiştir.

Bu bağlamda Gaziayntâb'daki Türk esirler için 25.000 lira ödenek ayrılmış ve üç tabip, dört memurdan oluşan bir yardım heyeti, Kilisli Emin Bey başkanlığında, Nisan 1921 sonlarında yola çıkarılmıştır. Gaziayntâb'da tedarikine imkân olmayan sağlık malzemesi ile 25.000 parça çamaşır ile 5.000 parça ev eşyası Hilâl-i Ahmer (Kızılay)'ın İstanbul deposundan Gaziayntâb'a gönderilmiştir. Heyetin Gaziayntâb'a ulaşmasından hemen sonra belediye tarafından tahsis edilen binalar, muayenehane, ameliyathane ve eczane tertibatıyla mükemmel bir dispanser haline konulmuştur. 20 Mayıs 1921'den itibaren hizmete başlamış olan dispanserde, 3000'i aşkın hasta parasız tedavi edilmiş ve ilaç verilmiştir. Diğer taraftan bayramın yaklaşması nedeniyle yerel hükümet tarafından oluşturulan komisyon vasıtasıyla ihtiyacı olanlara çamaşır, ev eşyası, her kişiye beş-altı parça çeşitli eşya isabet etmek üzere 4.000 kişiye yardım edilmiştir. Kuşatma esnasında etraftan çeşitli gıda yardımı gelememesi nedeniyle ahalinin aylarca 3/4 oranında zerdali çekirdeği unu ile karışık bir undan yapılan ekmeği yemeye mecbur olması bünyeyi oldukça zayıflatmış bundan dolayı halkta meydana gelen uyuz, frengi, trahom, ateşli hastalıklar ve Ayntâb veya şark çıbanı gibi hastalıklar tedavi edilmiştir. Heyet, fakir halkın gıda ihtiyacını temin için altı ay müddetle bir aşhane kurmaya teşebbüs etmişse de, siyasî durumun aldığı şekil üzerine kentteki Fransız işgal kuvvetlerinin tutumu nedeniyle ne yazık ki, kurum faaliyetini sürdürme olanağı bulamamıştır. Sağlık heyeti, Amerikan Koleji'nin alt katında ikamet ettirilen subaylar ve sivil esirler ile o civarda bir mağara içinde tutuklu kişilerle görüşmek için Fransızlardan izin alınarak bu yerler gezilmiş ve bunlardan özellikle pek sefil bir halde görülen 78 esir askere ikişer kat çamaşır, birer kat yazlık elbise, ikişer battaniye ve üç çift çorap ile birer serpuş ve çamaşır yıkayabilmek üzere gerekli malzeme, sabun ve yeterli odun verilmiş ve meskenlerinde bir hayli tadilat yapılarak sağlık şartları bir dereceye kadar ıslah edilmiştir. Zabitan ve sivillere dahi birer paket çamaşır dağıtılmış ve aileleriyle görüşmeleri yasak edilen bu kişilerin, Fransız memurlarının denetiminde haftada bir defa görüşmeleri sağlanmıştır.⁶⁷

1921 Nisan ayı içinde düşmanın önemli bir hareketi görülmemiştir. Ancak Fransızlar, Gaziayntâb'ı tahkim etmeye devam etmişlerdir. Bu nedenle 2. Kolordu, Gaziayntâb'ın kısmen nizamiye ve mahallî kuvvetleriyle gözetlenerek 2. ve 5. Tümenlerle Cerablus üzerinden Ayntâb-Kilis yoluyla demir yolu arasından güney batıya doğru ve 2. Kolordu ile de İslâhiye üzerinden Kırıkhan-Katma istikametlerinden birbirine yaklaşacak şekilde harekete geçilmesi ve harekâtın Elcezire Cephesi Komutanlığı tarafından verilecek talimata göre yönetilmesinin uygun olacağını Genelkurmay'a arz etmiştir. Verilen cevapta, Misak-ı Millî sınırlarımız elde edilmedikçe, görev bitmiş olmayacağından, ilk fırsatta Elcezire cephesinin de katılımıyla Fransızlara karşı genel taarruza geçileceği göz önünde bulundurularak hızla teşkilatın ikmaline önem verilmesi bildirilmiş ve bu bağlamda, 26 Temmuz 1921'de karargâhı Maraş'ta bulunmak üzere Yarbay Talât emrinde Ayntâb Bölge Komutanlığı kurulmuştur.⁶⁸

Genelkurmay'ın Ayntâb'a ilişkin bu stratejisine paralel olarak TBMM de Gaziantep'e yardım göndermeye aralıksız devam etmiş ve bunun için özel bir kanun dahi çıkarmıştır.⁶⁹ Kanun, 120.000 liralık bir girdi ile gerçekten Gaziantep'e büyük yararlar sağlamıştır.⁷⁰

⁶⁵ TBMMZC., Devre: I, İçtima Senesi : 2, Üçüncü İçtima, 5.III.1337 (1921) Cumartesi, Celse : 1, C. 9, 1954, 23-25.

⁶⁶ TBMMZC., Devre: I, İçtima Senesi : 2, On Altıncı İçtima, 4.IV.1337 (1921) Pazartesi, Celse : 1, C. 9, 1954, 337.

⁶⁷ *Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti*, 1335-1338, 84-86.

⁶⁸ Mümtaz Ulusoy, *İstiklal Harbi'nde 2 nci Kolordu*, Hazırlayan: Ahmet Tetik, Şeyda Büyükcın, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı, 2006, 104-105, 114, 123.

⁶⁹ TBMMZC., Devre: I, İçtima Senesi : 2, Yüz Yirmi İkinci İçtima, 5.12.1337 Pazartesi, Celse : 1, C. 15, 21-26; Yüz Yirmi Dördüncü İçtima, 8.12.1337 (1921) Perşembe, Celse : 1, C. 15, 61; *Açıksöz*, 7 Kânun-ı evvel 1337-7 Aralık 1921, sayı : 253, 2.

⁷⁰ Başbakanlık, Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı (BCA), Dosya: 137-15, Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 4.41.2

Anlaşılmaktadır ki, Gaziantep'e, 1921 yılı içerisinde, 1336/1920 senesi bütçesinin 87 nci faslında kayıtlı bulunan 200.000 liranın kalan kısmının, Batı Cephesi ve Ticaret İdadisi için ayrılan paranın dışında ki, ne kadar olduğu tespit edilememiştir, TBMM'den, toplam 160.000 lira nakit⁷¹ yardım yapılmıştır.

Eğitim hususunda da çok hassas davranan TBMM Arabistan, Suriye ve Akdeniz'den akıp gelecek bir takım cereyanlara karşı koyabilmek için Adana'da, Gaziyantâb'daki yabancı kurumlara karşı direnebilmek için de Ayntâb'da ilim ve irfanî kurumlar kurmayı kutsal bir görev olarak kabul etmiştir. Onun için, Adana Leylî Sultanisi ile Gaziantep'teki Ticaret İdadisinin yeniden tesisi için bir kanun neşretmiştir.⁷² Oylamaya katılan milletvekillerinin %98'i tarafından kabul edilmiş olan Kanun'un⁷³ amacı, Merkezî Türkiye Misyonunun ya da önceki adıyla Güney Ermenistan Misyonu'nun başkenti durumuna gelen Ayntâb'daki⁷⁴ 'ecnebi müessesesine', yani misyoner faaliyetlerine karşı, şehirde, eğitim kurumları tesis etmektir.

Vatan ve hürriyet uğruna iki yılı aşkın bir mücadeleden sonra, 9 Şubat 1921'de Fransızların etkisi altına giren Gaziyantâb, Mustafa Kemal'in diplomatik alandaki siyasi zaferi olan ve 20 Ekim 1921'de Fransızlarla imzalanan Ankara İ'tilâfnamesine binaen, 25 Aralık 1921'de düşman işgalinden kurtulmuştur.

Sonuç

Mondros Mütarekesi bağlamında, Senegalli, Cezayirli avcı erlerinden ve lejyonlardan oluşan Fransız askerî birlikleri, 5 Kasım 1919'da, Ayntâb'ı İngilizlerden devr alarak işgal etmişlerdir. İşgalin hemen akabinde, sivil halka zulüm etmeye ve öldürme eylemlerine başlayan bu karma askerî birliklerle sıcak savaş, 1 Nisan 1920 başlamıştır. Mustafa Kemal'in talimatlarına göre örgütlenen Aynâb halkı, Kuva-yı Milliye kuvvetleri ile birlikte, uluslararası hukuka ve insanlık hukukuna aykırı olarak, topraklarını işgal eden emperyalistlere karşı kahramanca ve göğüs-göğüse bir mücadele vermişlerdir. 21 Şubat 1921'de Fransa adına konuşan Briand, Fransa'nın, Kilikya'da Mustafa Kemal'in ordusu ile 60.000 kişilik bir kuvvetle uğraşmak zorunda kaldığını, Fransız kuvvetlerinin 2.000'den fazla kayıp verdiklerini ve büyük zorluklar yaşandığını itiraf etmiştir. Levant Ordusu Başkomutanı General Henri Joseph Eugène Gouraud, Müttefik Konferansı'nda yaptığı konuşmada, Türk birliklerini cesur ve her karış toprağı için savaşan askerler olarak nitelendirmiştir.

Ne var ki, TBMM Hükümeti'nin, maddi-manevi tüm desteğine rağmen, halk adına hareket ettiklerini ileri süren "Sulh ve Selâmet Cemiyeti", Fransız yetkilileri ile görüşerek, 9 Şubat 1921'de "teslim anlaşması" imzalamışlardır. Fakat anlaşmada "halk tarafından seçilen ve halk adına tam yetkiye sahip olan üyeler" ibaresini destekleyen hiçbir imza bulunmamaktadır. Savaşın diğer tarafını temsil eden Kuva-yı Milliye'nin, anlaşmanın altında, hiç bir imzası yoktur. Yapılan anlaşmanın uluslararası hukuk bakımından hiç bir geçerliliği de yoktur. Çünkü anlaşmayı onaylayan hiç bir hükümet yoktur. Mustafa Kemal, Gaziyantâb'ın kurtarılması için 14 Şubat 1921'de Kılıç Ali'yi ikinci kez görevlendirmiş ve o kente göndermiştir. Ankara Hükümeti, "teslim anlaşması" imzalanmadan bir gün önce, Ayntâb'ın şehit olmadığını, yaralandığı vesilesiyle "Gazi" unvanı ile taltif etmiştir. Ayntâb/Gaziyantâb/Antep/Gaziantep ile hiç bir zaman ilişkisini kesmeyen Mustafa Kemal, Fransız işgali döneminde her türlü girişimde bulunarak, Fransız askerî belgelerinde yer alan bir manifesto dahi yayınlamıştır. Mustafa Kemal'in politik dehası sonucu, 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması/"Franco-Kemalist Agreement" imzalanmış ve Mustafa Kemal'in deyişi ile 'etimizin bir parçası' dediği Kilikya, Türkiye sınırlarına dâhil edilmiştir.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

⁷¹ TBMMZC, Devre: I, İctima Senesi: 1, Yüz Otuz Birinci İctima, 8.I.1337 (1921) Cumartesi, Birinci Celse, C.7, s. 218; Yüz Kırk Yedinci İctima, 8.II.1337 Salı, Celse: 1, C. 8, 1945, 131.

⁷² BCA, Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 4.40.8.

⁷³ TBMMZC., Devre : I, İctima Senesi : 2, Yüz Otuz İkinci İctima, 22.12.1337 (1921) Perşembe, Celse : 1, C. 15, 193, 204, 213-16

⁷⁴ Celâl Pekdoğan, "Ayntâb'ta Türk-Ermeni İlişkileri", Şenol Kantarcı ve diğerleri (Yayına Hazırlayanlar), *Ermeni Araştırmaları 1.Türkiye Kongresi Bildirileri*, III. Cilt. Ankara: Ermeni Araştırmaları, 2003, 143-162.

KAYNAKÇA

Arşivler

Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE).

ATASE, Kls.: 255, Dos.: 6-2, Fih.: 14-3.

ATASE, Kol.: İST. Kls.: 255. Dos.: 6-2 Fih.: 14;

ATASE, İSH. 270-12.

ATASE, Kol.: İST. Kls.: 255, Dos.: 6-2, Fih.: 7.

ATASE, İSH, 270-20AA.

Başbakanlık, Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı (BOA).

BOA. HR. SYS. 2544-15/33. Bâb-ı Alî Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsus, Suret, 11 Mart 1336.

Başbakanlık, Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı (BCA).

BCA, Dosya: 137-15, Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 4.41.2

BCA, Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 4.40.8.

Ministre des Affaires Étrangères (MAE), France.

Service Historique de la Défense Archives, Chateau de Vincennes Archives (SHD), France.

SHD, Rapport du Lieutenant-Colonel Andréa Commandant la Colonne sur l'attaque du 31 Janvier 1921.

SHD, Rapport Sur les Organisation Turques.

SHD, Armée du Levant, État-Major, Comte rendu des heures, 26-27 Février 1921.

SHD, Bulletins et rapports périodiques provenant du haut commissariat sur la situation en Syrie et en Cilicie.

SHD, Historique de la prévôté du détachement français de Palestine-Syrie et de l'armée française du Levant.

SHD, Bulletins de renseignements.

SHD, Chateau de Vincennes archives (CVA), Journal de marche et d'opérations de la prévôté de l'armée du Levant (JMO) (novembre - décembre 1921).

SHD, Chateau de Vincennes archives, Zone Aintab-Sadour, Renseignements du 27 Février 1921.

SHD, Chateau de Vincennes Archives, Armée du Levant, État-Major, Comte rendu des heures, 3-4 Mars 1921.

Resmî Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (TBMMZC), 1337-1921, Devre: I, C. 8, Ankara: Büyük Millet Meclisi, 1945.

TBMMZC., Devre : I, C. 15, Ankara : Büyük Millet Meclisi, 1945.

TBMMZC., Devre : I, C. 8, Ankara : Büyük Millet Meclisi, 1945.

TBMMZC., Devre : I, C. 9, Ankara : Büyük Millet Meclisi, 1954.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMMGCZ), Cilt: 1, Ankara: Büyük Millet Meclisi, 1985.

Telif Eserler

Accord signé à Angora le 20 octobre 1921 entre M. Franklin-Bouillon, ancien ministre et Youssouf Kemal Bey, Ministre des Affaires Étrangères de la Grande Assemblée Nationale d'Angora, Angora, 20 octobre 1921.

Adil, Selahaddin, *Hayat Mücadeleleri, Selahattin Adil Paşa'nın Hatıraları*, İstanbul: Zafer Matbaası, 1982.

Bariéty, J. (sous la dir) ; réd. Hogenhuis-Seliverstoff, A., Bibes, G., Defrance, C., de Lespinois J. (2004). *Commission de publication des documents diplomatiques français. Documents diplomatiques français (DDF) 1921*, Tome I, 16 janvier-30 juin / Ministère des affaires étrangères, Commission de publication des documents diplomatiques français, Bruxelles : P.I.E.-Peter Lang S.A. Presses Inter Universitaires Européennes.

Bariéty, J. (sous la dir) ; réd. Hogenhuis-Seliverstoff, A., Defrance, C., Sandu, T. (1999). *Commission de publication des documents diplomatiques français. Documents diplomatiques français (DDF) 1920-1932. 1920*, Tome II, 19 mai-23 septembre

/ Ministère des affaires étrangères, Commission de publication des documents diplomatiques français, Paris: Imprimerie Nationale.

Butler, Rohan, M.A., Edited by, Fellow of All Souls College, Oxford and Bury, J.P.T. M.A., Fellow of Corpus Christi College, Cambridge, Assisted by Lambert, M.E. M.A. (1967). *Documents on British Foreign Policy (DBFP)*, First series, Volume XV, London : Her Majesty's Stationery Office.

Centenaire de l'accord d'Angora (1921) Documents des Archives Diplomatiques Françaises et Turques. (2022). Ankara: T.C. Ministère des Affaires étrangères.

Comte R. De. Gontaut-Biron, *Comment la France s'est Installée en Syrie 1918-1919*, Paris: Plon-Nourrit, 1922.

Despatch from His Majesty's Ambassador at Paris, enclosing the Franco-Turkish Agreement signed at Angora on October 20, 1921. Presented to Parliament by Command of His Majesty, Cmd. 1556, London, 1921.

Fuller, Joseph V. (Editor), Tyler Dennett, (General Editor), *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919*, Volume VIII, United States Government Printing Office, Washington, 1946.

Lohanizâde, Mustafa Nureddin. *Hubb-ı İstiklâl Abidesi Gaziyantâb Müdafaası Gazi Ayntâb*, İstanbul: Bâb-ı âli Cağaloğlu Yokuşu, 1340-1342.

Loti, Pierre. *La Mort de Notre Chère France en Orient*, Paris: Calmann-Levy, 1920.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States (FRUS), 1922, Volume II, United States Government Printing Office, Washington U.S. Department of State Office of the Historian Bureau of Public Affairs This ebook was generated on September 1, 2017. 867.77/395, [Document 863], The Secretary of State to the High Commissioner at Constantinople (Bristol) Washington, July 6, 1922. No. 201.

Pekdoğan, Celâl, "Ayntâb'ta Türk-Ermeni İlişkileri", Şenol Kantarcı ve diğerleri (Yayına Hazırlayanlar), *Ermeni Araştırmaları 1.Türkiye Kongresi Bildirileri*, III. Cilt. Ankara: Ermeni Araştırmaları, 2003.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II (Açıklamalı Kronoloji) Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye (23 Temmuz 1919-22 Nisan 1920)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından 1339 Senesi Hilâl Ahmer Meclis-i Umumisi'ne Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor. [İstanbul] : Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1339.

Ulusoy, Mümtaz, *İstiklal Harbi'nde 2 nci Kolordu*, Hazırlayan: Ahmet Tetik, Şeyda Büyükcan, Ankara : Genelkurmay Başkanlığı, 2006.

Üzel, Sahir, *Gaziantep Savaşının İç Yüzü*, Ankara : Doğu Matbaası, 1952.

Véou, Paul du, *La Passion de la Cilicie 1919-1922*, Librairie Orientaliste, Paul Geuthner, Paris, 1937.

Süreli Yayınlar

Açıksöz, 7 Kânun-ı evvel 1337(7 Aralık 1921), sayı: 253.

Bulletin périodique n° 39, 5 décembre 1921-5 janvier 1922.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTV), 1964, Sayı 54, Belge: 1245.

L'Europe nouvelle : revue hebdomadaire des questions extérieures, économiques et littéraires. 1921-03-26.

EKLER

Ek No: 1 Tutanak

Ayntâb Şehrinin Fransız Askerî Yetkililere Teslim Edilmesi:

Ayntâb Şehri geçici Hükümetinden aşağıda imzası olan ve halk tarafından seçilen ve halk adına tam yetkiye sahip olan üyeler Fransız yetkililerine bağlı kalacaklarını ve aşağıdaki koşulları kabul ettiklerini beyan ederler:

1- Şehir kayıtsız şartsız teslim olacak ve Ayntâb Sancağı'na ilişkin Sevr'de 10 Ağustos 1920 tarihinde Türkiye ile imzalanan Barış Antlaşması ile tanınan Fransız mandası kesin olarak kabul edilecektir.

2- Türk nizami kuvvetleri ve Türk jandarması savaş esiri sayılacak fakat askerlik şereflerinin iadeleri ile serbest bırakılacaklar ve Kemalistlerin elinde bulunan Fransız esirler tamamen serbest bırakıldıktan sonra yukarıdakiler silahlarını teslim edecekler. Öte yandan, Ayntâb menşeli düzenli kuvvetler ve başıbozuklar veya ikameti burada olanların kimlik

kontrolleri yapıldıktan sonra serbest bırakılacaklar. Ayntâb Sancağı'na bağlı köylerdeki başıbozuklar savaş esiri sayılacak fakat köylerinin itaat beyanlarından hemen sonra serbest bırakılacaklar. Askerlik şerefleri ancak düzenli kuvvetlerin komutanlarıyla birlikte teslim olmaları halinde iade edilecektir, başka bir deyişle, tam birlik halinde teslim olmaları durumunda iade edilecektir.

3- Her türlü tüfek, makineli tüfek, top ve cephaneye Fransız yetkililerine teslim edilecek. Her türlü silah ve cephaneye tamamen teslim edilirse, Türk şehrinde herhangi bir tutuklama olmayacak. Eğer Fransız yetkililer bazı silahların saklandığından şüphelenirse, Türk yetkililerin huzurunda tutuklamalar olacak. 20 Şubat tarihinden sonra cinsi ne olursa olsun herhangi bir silah bulunursa, bunları elinde bulunduranlar şiddetli cezalara çarptırılacak. Türk subayları silahlarını muhafaza edecekler.

4- Türk kesiminde bulunan tabyalar ve barikatlar derhal yıkılacak. Yıkım çalışmaları Fransız yetkililerinin belirlediği önemli tabyalar için en geç 20 Şubatta, diğer tabya ve barikatlar içinse 28 Şubatta bitmiş olacak.

5- Savaş tazminatı istenmeyecek. Savaş tazminatları ve zararları daha sonra tespit edilecek bir karma komisyon tarafından belirlenecek.

6- Şehrin düzenini korumak ve olup bitene hâkim olmak maksadıyla Fransız yetkilileri gerekli her noktayı işgal edecek; kale, Konak bölgesi, Kürttepe ve çıkışlar. Hiçbir Ermeni Türk bölgesine girmeyecek. Silahlı hiçbir Türk Ermeni kesimine girmeyecek.

7- Fransızların kontrolünde çalışacak ve Fransız yetkililerinin atayacağı Osmanlı memurlarından oluşacak Türk yönetimi yeniden belirlenecek.

8- Şehirde ve yakın çevresinde düzeni sağlayacak bir jandarma gücü ile polis gücü oluşturulacak.

9- Eğer yukarıdaki koşullara harfiyen uyulmazsa şehre altın lira cinsinden ceza kesilecek, ileri gelenlere yönelik tutuklamalar gündeme gelecek ve şehre yapılan ikmal askıya alınacak.

10- Milliyetçi liderler, Ayntâb menşeli kışkırtıcılar ve hâlihazırda şehirde oturanlar affedilecek. Kişilere, mülkiyete ve dinlere mutlak itaat gösterilecek.

11- Bu koşullar bu belgenin imzalandığı tarihte, yani bugün 9 Şubat 1921 tarihinde yürürlüğe girecek.

[İmzalar]

Konferansa katılanlar şunlardır:

Fransız Kuvvetleri Komutanı Yarbey Andréa

Bölge Komutanı Yarbey Abadie

İstihbarat servisinden Yüzbaşı Renaud

Ve aşağıdaki isimlerin yer aldığı Türk heyeti:

Doktor MecitBaşkan

Nuri Bey İleri gelenlerden

Fahrettin..... Müftü

MecideddinHükümet Tercümanı

Doktor İbrahim

Kâmil Külekçi.⁷⁵

⁷⁵ SHD, Rapport du Lieutenant.

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 76 (2025), 211-231.

Geliş/Received: 30.12.2024

Kabul/Accepted: 21.05.2025

DOI: 10.46955/ankuayd.1610315

(Araştırma Makalesi/Research Article)

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ ÇALIŞMALARI AÇISINDAN İSPANYA ARŞİVLERİ

SPANISH ARCHIVES IN TERMS OF THE HISTORY STUDIES OF THE REPUBLIC OF TÜRKİYE

BERKSAN GÜLSOY*

ÖZ

Geçmiş ile bugün arasında bağlantı sağlamak için mühim bir görev üstlenen arşivler devletlerin ve milletlerin en kıymetli belleği olarak işlev görmektedir. Ülkeler arası ilişkilerin yazımında arşivlerin önemi de zaman geçtikçe artmaktadır. Bu çalışma Türkiye-İspanya ilişkileri bağlamında daha önce üzerinde çok durulmayan İspanya arşivlerini tanıtmayı amaçlamaktadır. Cumhuriyet Dönemi Türk-İspanyol ilişkilerine dair belgeleri içeren İspanyol arşivlerin hepsi Madrid ve Madrid'e yakın mesafedeki şehirlerde yer almaktadır. Öte yandan arşivlerin Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından sahip oldukları fonlar çalışmada anlatılmıştır. Diğer taraftan arşivlerin tarihçesine, özelliklerine ve sistemlerine değinilmiştir. Araştırmacıların bahsedilen arşivlerde rahat çalışma yapmaları için de kullanışlı bilgiler paylaşılmıştır. Çalışma oluşturulurken nitel araştırma yöntemleri tercih edilmiştir. Öncelikle arşivlerden edinilen deneyimler ve gözlemlerden yola çıkılarak nitel veriler toplanmıştır. Daha sonrasında elde edilen nitel veriler analiz edilmiş ve konu hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşılmıştır. Son aşamada Türkiye Cumhuriyeti tarihi bağlamında İspanyol arşivleri hakkında önemli bilgiler yazıya dökülmüştür. Ayrıca Türkiye-İspanya ilişkilerini inceleyecek araştırmacılar için çalışmanın bir rehber olması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arşiv, Cumhuriyet Dönemi, İspanya, Türkiye, Türkiye-İspanya ilişkileri.

ABSTRACT

Archives, which undertake a crucial role in establishing a connection between the past and the present, serve as the most valuable memory of states and nations. The importance of archives in documenting international relations has grown over time. This study aims to introduce Spanish archives, which have not been extensively explored before, in the context of Turkey-Spain relations. All Spanish archives containing documents on Turkish-Spanish relations during the Republican Period are located in Madrid and nearby cities. Moreover, the collections within these archives, significant to the history of the Republic of Turkey, are discussed in the study. Additionally, the history, characteristics, and systems of the archives are examined. Practical information is shared to help researchers work more effectively in these archives. Qualitative research methods were preferred in the preparation of this study. Initially, qualitative data were collected based on experiences and observations gathered from the archives. Subsequently, the collected qualitative data were analyzed, leading to detailed insights on the topic. In the final stage, important information about Spanish archives in the context of the history of the Republic of Turkey was documented. Furthermore, the study aims to serve as a guide for researchers examining Turkey-Spain relations.

Key Words: Archive, Republican Period, Spain, Türkiye, Türkiye-Spain Relations.

*Dr, İstanbul/Türkiye, E-Posta: gulsoyberksan@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6101-4770

Extended Abstract

Archives, which play a crucial role in establishing a connection between the past and the present, serve as the most valuable memory of states and nations. The importance of archives in documenting international relations has grown over time. This study aims to introduce Spanish archives, which have not been extensively explored before, in the context of Turkey-Spain relations. All Spanish archives containing documents on Turkish-Spanish relations during the Republican Period are located in Madrid and nearby cities. Moreover, the collections within these archives, significant to the history of the Republic of Turkey, are discussed in the study. Additionally, the history, characteristics, and systems of the archives are examined. Practical information is shared to help researchers work more effectively in these archives. Qualitative research methods were preferred in the preparation of this study. Initially, qualitative data were collected based on experiences and observations gathered from the archives. Subsequently, the collected qualitative data were analyzed, leading to detailed insights on the topic. In the final stage, important information about Spanish archives in the context of the history of the Republic of Turkey was documented. Furthermore, the study aims to serve as a guide for researchers examining Turkey-Spain relations.

Archives, which function as primary sources in historical studies, are of great importance. On the other hand, the use of foreign archives while writing about the relations between countries increases the value of the study. When writing about Turkey-Spain relations during the Republican Era, it is absolutely necessary to use the archives in Spain. In this context, six Spanish archives are of great importance for the study of the history of the Republic of Turkey. Especially the reports prepared by Spanish diplomats on the relations during and after the National Struggle are valuable. They conveyed the developments in Turkey to Madrid from the first years of the Republic. On the other hand, Spanish diplomats conveyed information to the center not only on Turkey's diplomacy and foreign policy but also on economic, cultural and sporting issues.

On the other hand, it is possible to access many news articles about Turkey remotely through the digital newspaper archives in Spain. Turkish researchers should use newspaper archives to analyze political, social, military and cultural developments from a Spanish perspective. Newspaper archives are needed to write about Turkey-Spain relations by referring to primary sources. Digital newspaper archives can be used to establish a connection with the events of the period.

In addition, the General Archive of the Ministry of Foreign Affairs, European Union and Cooperation has been closed for many years, which increases the importance of the National History Archive and the General Archive of Administration under the Ministry of Culture. However, documents after 1960 cannot be accessed due to confidentiality or the lack of transfer of folders from the Archives of the Ministry of Foreign Affairs to the General Archive of Administration. It should also be noted that until 2024 it was very difficult to conduct research in the Spanish archives of the Ministry of Culture. Thanks to changing legislation, researchers can now access archival documents more easily. In addition, it is anticipated that new documents on the Republic of Turkey will emerge after the reopening of the General Archive of the Ministry of Foreign Affairs, European Union and Cooperation. On the other hand, the documents in the General Military Archive of Avila and the General Military Archive of Guadalajara, which operate under the Spanish Ministry of Defense, shed light on Turkish and Spanish relations during the Spanish Civil War. In this context, the importance of these two archives increases in terms of studies on the history of the Republic of Turkey.

However, the fact that archives other than the newspaper archives mentioned in the study do not digitize their documents and make them accessible to researchers can be expressed as the biggest drawback of the Spanish archives. For this reason, researchers need to go to Spain themselves. As a result, the archives in Spain offer original documents to researchers who conduct academic studies on Turkey-Spain relations. In addition, it should not be forgotten that works written only by utilizing Turkish sources without using Spanish archives will be one-sided. In this context, the Spanish archives become valuable for studies on the history of the Republic of Turkey.

Giriş

Tarihsel süreç içerisinde Türkler ile İspanyollar arasındaki ilk ilişkiler çatışmalar şeklinde başlamıştır. 1492 yılında siyasi birliğini tamamlayan İspanya, Osmanlı Devleti'nin karşısında kuvvetli bir rakip olarak yer almıştır.¹ XVI. yüzyıldan itibaren Orta Avrupa ve Akdeniz'de iki devlet mücadelesi vermiş ve savaşlar yapmışlardır.² Osmanlı Devleti ile İspanya arasındaki rekabetin sona ermesi 1782 yılında imzalanan barış antlaşması ile gerçekleşmiştir.³ Barış antlaşmasının ardından iki ülke arasında diplomatik yakınlaşma başlamıştır. 1857 yılında Madrid'de ilk daimî elçilik yapısı kurulmuş ve Kerkhove (Kerhof) Efendi elçi olarak buraya atanmıştır.⁴ 1898 yılından itibaren iki devlet kendi iç sorunları ile uğraşmış ve aralarındaki temaslar azalmıştır. Hatta İspanya, I. Dünya Savaşı'nda tarafsız bir rol benimsemiş ve savaşın dışında kalmayı tercih etmiştir.⁵

I. Dünya Savaşı yıllarında ve Millî Mücadele Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin durumu İspanyol arşiv belgelerine yansımıştır. Bu açıdan İspanya arşivlerinin önemi ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra iki devlet arasındaki ilişkilerin nasıl devam ettiğini anlamak için arşiv belgelerine başvurmak gerekmektedir. Ülke çalışmalarında arşivler geçmişle günümüz arasında bağlantı kurma işlevini üstlenmektedir.⁶ Türkiye Cumhuriyeti tarihi araştırmaları için İspanya arşivlerinin büyük değeri bulunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma Türkiye ve İspanya arasındaki ilişkilerin yazımında ve anlaşılmasında önemli yer tutan İspanya arşivlerini tanıtmayı amaçlamaktadır.

Öte yandan Türkiye'de Cumhuriyet tarihi alanında gerçekleştirilen akademik çalışmalarda İspanyol arşivlerinden ne kadar ve nasıl yararlanıldığına dair genel bir değerlendirme yapılması yerinde olacaktır. Yasemin Türkkkan Tunali'nin kaleme aldığı *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına göre I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'de Türkiye*, adlı doktora tezinde Archivo de Ministerio de Asuntos Exteriores (Dışişleri Bakanlığı Arşivi) kullanılmış ve kaynak değeri yüksek bir çalışma oluşturulmuştur. Arşivden elde edilen belgelerde 1914-1923 yılları arasında tematik bütünlük bulunduğu ifade edilerek çalışma bu yıllar arasında sınırlandırılmıştır. İspanyol diplomatların yazdıkları raporlar kullanılarak İspanya perspektifinden 1914-1923 yılları arasında Türkiye'de yaşanan gelişmeler aktarılmıştır.⁷ Esin Tüylü Turan tarafından yazılan *İspanyol Basınında Türk Millî Mücadelesi (1918-1923)*, adlı doktora tezinde çok sayıda İspanyolca gazete kullanılarak değerli bir çalışma ortaya çıkarılmıştır. Biblioteca Nacional de España (İspanya Millî Kütüphanesi) ve Ministerio de Cultura y Deporte de España (İspanya Kültür ve Spor Bakanlığı) bünyesinde yer alan dijital gazete arşivlerinden İspanyol basına ulaşılmış ve Türkiye ile ilgili çok sayıda haber tezde kullanılmıştır. 1918-1923 yılları arasındaki Millî Mücadele Dönemi'nde yaşanan siyasi, askerî ve diplomatik gelişmelerin İspanyol basınında nasıl yankı bulduğu, İspanyol kamuoyundaki Türk ve Türkiye imajlarının nasıl görüldüğü ve bu imajda zaman içerisinde farklılıklar yaşanıp yaşanmadığı saptanmak istenmiştir.⁸

Berksan Gülsoy'un kaleme aldığı *Türkiye-İspanya İlişkileri (1923-1960)*, başlıklı doktora tezinde çok sayıda İspanyol arşiv belgelerine ve gazetelerine başvurulmuştur. Çalışmada kullanılan İspanyolca kaynaklar Archivo Histórico Nacional (Millî Tarih Arşivi), Archivo General de la Administración (İdare Genel Arşivi), Archivo General Militar de Guadalajara (Guadalajara Askerî Genel Arşivi), Archivo General Militar de Ávila (Ávila Askerî Genel Arşivi) ve Biblioteca Nacional de España'dan (İspanya Millî Kütüphanesi) elde edilmiştir. İlaveten Biblioteca Virtual de Prensa Histórica'dan (Tarihsel Basın Sanal Kütüphanesi) dijital gazeteler taranmıştır. Türkiye-İspanya ilişkileri siyasi, diplomatik, ekonomik, kültürel ve sportif yönleriyle incelenmiştir. Kaynak değeri yüksek bir çalışma meydana getirilmiştir.⁹

¹Andrew C. Hess, *Unutulmuş Sınırlar: 16. Yüzyıl Akdeniz'inde Osmanlı -İspanyol Mücadelesi*, Çev. Özgür Kolçak, İstanbul: Küre Yayınları, 2010, 189-190.

²Özlem Kumrular, *Yeni Belgeler Işığında Osmanlı-Habsburg Düellosu*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011, 53, 56, 203.

³Pablo Martín Asuero, "İspanyol Seyyahların Gözüyle İstanbul (1784-1915)", *Las Relaciones Turco-Españolas a lo Largo de la Historia-Tarih Boyunca Türk İspanyol İlişkileri*, Yay. Haz. Zeynep Kaleli, vd., Madrid: Editorial Tam, 2008, 73.

⁴Sinan Kunalalp, "Madrid'de İlk Osmanlı Daimi Temsilcisi (1857-1860)", *Las Relaciones Turco-Españolas a lo Largo de la Historia- Tarih Boyunca Türk İspanyol İlişkileri*, Yay. Haz. Zeynep Kaleli, vd., Madrid: Editorial Tam, 2008, 61-62.

⁵María Jesús Horta "İspanya ve I. Dünya Savaşı: Sorunlu Bir Tarafsızlık", *Birinci Dünya Savaşı Odağında Tarih Boyunca Savaş*, Ed. Metin Ünver, Mustafa Tanrıverdi, İstanbul: Hiper Yayınları, 2018, 71-73.

⁶E. Semih Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2015, 37.

⁷Yasemin Türkkkan Tunali, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'de Türkiye*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2016, I, 1-6.

⁸Esin Tüylü Turan, *İspanyol Basınında Türk Millî Mücadelesi (1918-1923)*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, 11-14.

⁹Berksan Gülsoy, *Türkiye-İspanya İlişkileri (1923-1960)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2025, V, VI.

Diğer taraftan İspanyol dijital gazete arşivlerini kullanarak hazırlanan yüksek lisans tezleri de bulunmaktadır. Ayşe Tomar'ın yazdığı *İspanyol kaynaklarına göre Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti* isimli yüksek lisans tezinde 1914-1918 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin yaşadığı gelişmeler İspanyol basını gözünden aktarılmıştır.¹⁰ Beatriz Lozoya Hortelano'nun kaleme aldığı *İspanyol Basınında Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu* başlıklı yüksek lisans tezinde Biblioteca Nacional de España bağlı Hemeroteca Digital (Dijital Gazete) arşivinden yararlanılmıştır. 1919-1923 yılları arasında Türkiye'de meydana gelen gelişmeler hakkında İspanyol basınında çıkan haberler incelenmiştir.¹¹ Tezler dışında İspanyol dijital gazete arşivlerini kullanarak Türkiye Cumhuriyeti tarihini ilgilendiren spesifik olayları aktaran makaleler vardır.¹²

Yukarıda bahsedilen çalışmalardan anlaşıldığı üzere Türkiye-İspanya ilişkilerini anlatan metinlerde genellikle İspanyol dijital gazete arşivlerinin kullanıldığı görülmektedir. İlave 1923 yılı sonrası Türk-İspanyol ilişkilerini anlatan akademik çalışmaların yalnızca birinde asli nitelikte olan İspanyol arşivlerinden yararlanılmıştır. Diğer tezlerde çoğunlukla ikinci el kaynaklardan ya da Türkçe araştırma eserlerinden ve gazetelerinden faydalanıldığı anlaşılmaktadır.¹³ Dolayısıyla İspanyol arşivlerinin Türk araştırmacılar için tanıtılması bu konuda yapılacak araştırmaların niteliğini artıracaktır. Türkiye ve İspanya arasındaki ilişkilerin yazımında ve anlaşılmasında önemli yer tutan İspanya arşivlerini anlatmayı hedefleyen bu çalışmada öncelikle İspanyol arşiv sistemi ve arşivleri hakkında genel bilgiler aktarılmıştır. Sonrasında Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından önemli kataloqlara sahip olan İspanya arşivlerine metin içerisinde yer verilmiştir. Türkiye-İspanya ilişkileri bağlamında yeterince kaynağı bulunmayan İspanyol arşivlerine değinilmemiştir.

1. Archivo General del Ministerio de Asuntos Exteriores, Unión Europea y Cooperación [Dışişleri, Avrupa Birliği ve İş Birliği Bakanlığı Genel Arşivi (AMAE)]

İspanyol arşivleri içerisinde Türkiye Cumhuriyeti tarihine dair en çok dokümana sahip olan arşivdir. XVIII. yüzyılda temeli atılan arşiv, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Devlet Bakanlığı Arşivi, 1938 yılından itibaren Dışişleri Bakanlığı Genel Arşivi, 2004'ten 2018'e kadar Dışişleri ve İş Birliği Bakanlığı Arşivi, 2018 yılından günümüze kadar Dışişleri, Avrupa Birliği ve İş Birliği Bakanlığı Genel Arşivi olarak adlandırılmıştır. Fiziksel konumu da zaman içinde değişen arşiv 1901 yılına kadar Kraliyet Sarayı'nda yer almıştır. Bu tarihten itibaren bakanlığın merkezi olarak donatılan Santa Cruz Sarayı'na taşınmıştır. 1950'li yıllarda tüm arşiv Santa Cruz Sarayı'na eklenen ve yeni bina olarak adlandırılan kısımda muhafaza edilmiştir.¹⁴

1984 yılında çıkarılan bir kararname ile arşiv belgelerinin erişime açılma tarihi yeniden belirlenmiştir. Kararnameye göre üzerinden yirmi beş yıl geçmiş olan arşiv belgelerinin incelenmesine izin verilmiştir.¹⁵ Ancak 2010'lu yıllara gelindiğinde İspanyol Hükûmeti tarafından birtakım erişim engelleri araştırmacılara getirilmiştir. Gizlilik konusunda bazı endişeler nedeniyle hükûmetin böyle bir karar aldığı İspanyol basınında belirtilmiştir.¹⁶ İspanyol kamuoyunda tarihçiler tarafından dile getirilen tepkiler neticesinde 2012 yılında Dışişleri Bakanlığı ile Eğitim, Kültür ve Spor Bakanlığı arasında bir antlaşma yapılmıştır. Eğitim, Kültür ve Spor Bakanlığına bağlı olan arşivlere belgelerin gönderilmesine karar verilmiştir. 1931 yılı öncesi belgeler Archivo Histórico Nacional'e, [Millî Tarih Arşivi (AHN)] 1931-1980 yılları arasındaki belgeler ise Archivo General de la Administración'a [İdare

¹⁰Ayşe Tomar, *İspanyol Kaynaklarına Göre Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti*, Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2024, IV, VI.

¹¹Beatriz Lozoya Hortelano, *İspanyol Basınında Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, III, V.

¹²Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Gündüz, "İspanyol Basınında Çanakkale Savaşları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 43 (2023); Mehmet Gündüz, "İspanyol Gazetelerinde Türk Millî Mücadelesi ve Bu Dönemde Yaşanan Gelişmeler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 103 (2021); Yasemin Türkkan Tunalı, "Saltanat ve Hilafetin Kaldırılışının İspanya Basınındaki Yankıları", *Bilig*, Sayı 103 (2022); Esin Tüylü Turan, "İspanyolların Gözünden Atatürk'ün Vefatı ve Cenaze Merasimi", *Tarih Okulu Dergisi*, XXXIX (2019).

¹³Ayrıntılı bilgi için bkz. Eyüp Uyanık, *Türkiye-İspanya İlişkileri (1923-1939)*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006; Seçil Aladağ, *İspanya İç Savaşı ve Türkiye*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011. Merve Aydın, *Türk basınında Franco ve İspanya İç Savaşı*, Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2020. Bu tezler dışında David Salinas'ın *Las relaciones hispano-turcas durante la Segunda Guerra Mundial 1939-1945 a través de sus documentos* (Belgeler aracılığıyla 1939-1945 İkinci Dünya Savaşı sırasında İspanya-Türkiye ilişkileri) kitabından yararlanılarak yazılan bir çalışma bulunmaktadır. Bkz. Murat Yüksel, *İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye- İspanya ilişkileri (1939- 1945)*, Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

¹⁴<http://censoarchivos.mcu.es/CensoGuia/archivodetail.htm?id=37061> - Erişim 04.12.2024.

¹⁵Elisa Carolina de Santos Canalejo, "Consideraciones Sobre el Acceso a los Archivos Diplomáticos", *Boletín de la ANABAD*, 3-4 (1991), 198-200.

¹⁶https://www.elconfidencial.com/espana/2013-07-16/el-gobierno-cierra-los-archivos-historicos-de-defensa-y-exteriores_10112/ - Erişim 04.12.2024.

Genel Arşivi (AGA)] taşınmıştır. 1980 yılı ve sonrasındaki belgeler Dışişleri ve İş Birliği Bakanlığı Arşivi'nde kalmaya devam etmiştir.¹⁷

Belgelerin bahsedilen arşivlerde erişime açılması da bir süre almıştır. Bu nedenle araştırmacılar belgelere ulaşmak için sıkıntılar çekmiştir. Daha önce yaptığımız bir çalışma için Dışişleri, Avrupa Birliği ve İş Birliği Bakanlığı Genel Arşivi ile iletişime geçilmiştir. Depolardaki ve araştırmacılar odasındaki devam eden çalışmalar nedeniyle arşivin araştırmacılara kapalı olduğu belirtilmiştir. Diğer taraftan 2013 yılından itibaren bakanlığın tarihi belgelerinin Kültür ve Spor Bakanlığına bağlı AHN ve AGA arşivlerinde muhafaza edildiği ifade edilmiştir. Belgelere erişim sağlamak için bu arşivlere gidilmesi gerektiği aktarılmıştır.

2024 yılında tekrar AMAE ile iletişime geçilmiş ve arşivin ne zaman araştırmacılara açılacağı sorulmuştur. Çalışmalar henüz tamamlanmadığı için AMAE'nin halka açık olmadığı ve yeniden açılış tarihi konusunda bir planlama bulunmadığı söylenmiştir. Ancak AGA'da yapılan araştırmalarda Türkiye hakkında 1960-1985 yılları arasındaki belgelerde tematik ve kronolojik bütünlük görülmemiştir. Bu nedenlerden ötürü AMAE'nin tekrardan açılması Türkiye ile ilgili yeni belgelerin çıkmasına fayda sağlayacaktır. İspanyol diplomatik belgelerinde 1960 yılından sonra Türkiye'de yaşanan gelişmelerin nasıl görüldüğünü analiz etmek için Türk araştırmacıların arşive ihtiyacı vardır.

2. Archivo Histórico Nacional [Millî Tarih Arşivi (AHN)]

1866 yılında çıkarılan bir kararname AHN kurulmuş ve XIX. yüzyılın sonuna kadar Real Academia de la Historia'nın (Kraliyet Tarih Akademisi) bünyesinde kalmıştır. XIX. yüzyılın sonunda arşiv merkezini Akademi'den, Palacio de Bibliotecas y Museos Nacionales'e (Millî Kütüphane ve Müzeler Sarayı) taşımıştır. 1953 yılında arşiv günümüzdeki adresine geçerek devletin arşiv sistemi içinde nihai bir arşiv olarak belgeleri toplamaya ve düzenlemeye devam etmiştir.¹⁸ Arşivde araştırma yapmak için öncelikle kayıt olmak gerekmektedir. Kayıt için de şahsen arşivin referans sekreterliğine müracaat etmek ya da arşivin resmî internet sitesinde yer alan pdf formatındaki kullanıcı kayıt formunu doldurup ahn.referencias@cultura.gob.es e-posta adresine göndermek lazımdır.¹⁹

Arşive kayıt olduktan sonra Türkiye Cumhuriyeti tarihi hakkındaki belgelere ulaşmak için bizzat arşivin araştırmacı bölümüne gitmek gerekmektedir. Her ne kadar Portal de Archivos Españoles [İspanyol Arşivleri Portalı (PARES)] vasıtasıyla internet üzerinden belge araması yapılırsa da bu portal üzerinden Türkiye hakkında detaylı arşiv belgelerine ulaşılamamaktadır. PARES ile sadece uzaktan temel bazı bilgilere erişim sağlanmaktadır. Zaten site üzerinden çevrim içi elde edilen belgelerin çoğu dijitale aktarılmamıştır.²⁰

Diğer taraftan arşive girmeden önce kapıdaki güvenliğe tüm araştırmacılar kimlik kartı, pasaport ya da oturum kartını göstermek zorundadır. Çalışma odasında sadece kurşun kalem, tükenmez kalem, dizüstü bilgisayar ve not defterine izin verilmektedir. Bunun dışındaki nesnelerin araştırma alanına girmeden önceki kilitli dolaplara bırakılması gerekmektedir.²¹ Kitap, sözlük vb. materyallere güvenlik endişesinden ötürü müsaade edilmemektedir. Kurallar konusunda arşiv memurları çok katı davranmaktadır. Öte yandan çalışma odasına girildiğinde öncelikle ilgili memura bir kimlik belgesi gösterilmelidir. Sonrasında araştırmacıya bir koltuk numarası verilmekte ve orada çalışması istenmektedir.

Belge talep etmek için arşiv içi bilgisayarların kullanılması gerekmektedir. Türkiye ile ilgili hangi klasörlerin olduğu arşivde yer alan katalog kitabından bulunabilmektedir. Daha sonra ilgili klasörlerin tasnif numaraları arşiv bilgisayarlarındaki programa girilmekte ve belgeler talep edilmektedir. Yapılan belge isteğinin çıktısı alınmakta ve görevliye verilmektedir. Klasörler hazır olunca araştırmacıya teslim edilmektedir.²² Belgelerin yıl-konu-içeriklerine göre tasniflenmesi de iyi yapılmamıştır. Klasörün başlığına göre bir tasnif vardır. Dahası o klasörü istediğinizde size kırmızı bir kurdele ile bağlanmış belge yığını gelmektedir. Araştırma konunuz

¹⁷Juan Carlos Pereira, Carlos Sanz Díaz, "«Todo secreto». Acuerdos secretos, transparencia y acceso a los documentos históricos de Asuntos Exteriores y Defensa.", *AYER*, 97 (2015), 247.

¹⁸<https://www.cultura.gob.es/cultura/areas/archivos/mc/archivos/ahn/quienes-somos/historia.html> - Erişim 05.12.2024.

¹⁹<https://www.cultura.gob.es/cultura/areas/archivos/mc/archivos/ahn/servicios/consulta-en-sala.html> - Erişim 05.12.2024.

²⁰<https://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/find?nm=&texto=turquia&dia1=01&mes1=01&anio1=1923&fechaInicio=1923-01-01&dia2=01&mes2=01&anio2=2000&fechaFin=2000-01-01> - Erişim 06.12.2024.

²¹<https://www.cultura.gob.es/dam/jcr:be33ff51-538a-4496-b5f4-d829e7f91eed/tr-ptico-normas-de-sala-2022--amarillo.pdf> - Erişim 06.12.2024.

²² https://www.youtube.com/watch?v=vBu-0P9rUWA&ab_channel=MinisteriodeCultura - Erişim 06.12.2024.

hakkındaki belgeyi yığının tamamını inceleyerek içinden bulmanız gerekmektedir. Sonunda Türkiye ile ilintili olan o belgenin araştırma konusuyla alakalı olup olmadığını anlamak için dokümanın hepsinin okunması gerekmektedir. Türkiye’de bulunan arşivlerdeki gibi belgelerin ayrıntılı künye bilgisi AHN’de verilmemektedir.

Ayrıca 2022 yılının kasım ayına kadar belgelerin fotoğraflarının çekilmesine izin verilmemiştir. Yalnızca istenilen belgeler için araştırmacıların ücreti mukabilinde kopyalama talebinde bulunma imkânı vardır. Ancak bu isteklerin sonuçlanması çok uzun sürmekte ve araştırmacıların çalışmalarının aksamasına neden olmaktadır. 2022 yılının kasım ayından itibaren bu kural biraz esnetilmiş ve prosedürlere uygun biçimde günlük belli miktarda bireysel poz çekimi izni araştırmacılara verilmiştir. 2024 yılından itibaren kullanıcılar, bir gün boyunca danıştıkları belgelerin tamamından sınırsız sayıda fotoğraf çekme hakkına sahip olmuşlardır. Bu işlem, merkez personelinin gözetimi altında ve uygun alanlarda yapılmalıdır. Araştırma veya eğitim amaçlı olduğu sürece ücretsiz fotoğraf çekme hakkından kullanıcılar yararlanmaktadır.²³

Arşive giriş için kısıtlama yoktur, araştırmacı odasında yer olduğu sürece randevusuz kullanılabilir. Diğer taraftan Madrid dışından arşive gelen araştırmacılar için önceden yer ayırtma hizmeti tasarlanmıştır. Eğer Madrid’e uzak bir şehirden arşive gidiliyorsa bu hizmetin kullanılması önerilmektedir. Öte yandan arşivin çalışma saatleri ve ulaşım bilgileri hakkında bilgi verilmesi araştırmacılar için yararlı görülmektedir.²⁴

Öte yandan AHN’de Türkiye Cumhuriyeti tarihi hakkında beş adet klasör bulunmaktadır. AMAE’den, AHN’ye devredilen klasörlerin son tarihi 1931 yılına aittir. Bu klasörlere ait künye bilgileri şöyledir:

1-Mº_EXTERIORES_H,1785 isimli klasör 1923-1931 yıllarını kapsamakta ve İspanya’nın Türkiye Elçiliği ile İspanya Dışişleri Bakanlığı arasındaki yazışmaları içermektedir. 1923-1925 yılları arasındaki belgelerde Türkiye’de meydana gelen iç ve dış politikaya dair önemli bilgiler vardır. 1926-1927 yıllarından sonra kaleme alınan belgelerde İspanya Elçiliğinin personel meseleleri ve muhasebe kayıtları bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti tarihini ilgilendiren az sayıda evrak bu yıllardan sonra yazılmış²⁵,

2-Mº_EXTERIORES_H,1786 başlıklı klasör 1854’ten 1931 yılına kadar gelmektedir. Elçilik tarafından kaleme alınan diplomatik notlar vardır. Türkiye hakkında önemli belgeler içermemekte²⁶,

3- Mº_EXTERIORES_H,1877 serisindeki belgeler 1911-1931 yılları arasını kapsamaktadır. Siyasi bilgilerden ziyade elçiliğin muhasebe kayıtları tutulmuş²⁷,

4- Mº_EXTERIORES_H,2703 klasörü 1920-1925 yıllarını anlatmaktadır. İspanya’nın Türkiye Elçiliği ile İspanya Dışişleri Bakanlığı arasındaki yazışmaları ihtiva etmektedir. Birkaç belge dışında klasör Türkiye Cumhuriyeti tarihini ilgilendirmemekte²⁸,

5- Mº_EXTERIORES_H,2704 isimli klasör İspanya’nın Türkiye Elçiliğinden, İspanya Dışişleri Bakanlığına gönderilen siyasi yazışmaları kapsamaktadır. 1926-1929 yılları içerisinde Türkiye’de meydana gelen önemli siyasi gelişmelere dair belgelere klasörde rastlanılmaktadır.²⁹

AHN’de bulunan klasörler 1923-1929 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti tarihi hakkında çok önemli belgeler içermektedir. Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye’de yapılan devrimler hakkında, 1924 yılında imzalanan

²³ <https://t.co/ChVI1vCSly>. Erişim 06.12.2024; <https://x.com/ArchivosEst/status/1768600532946756008> -. Erişim 06.12.2024; <https://www.cultura.gob.es/cultura/areas/archivos/mc/archivos/ahn/servicios/consulta-en-sala/autocopia.html> -. Erişim 06.12.2024.

²⁴ <https://www.cultura.gob.es/cultura/areas/archivos/mc/archivos/ahn/servicios/consulta-en-sala/cita-previa.html> -. Erişim 06.12.2024. 2024 yılı itibarıyla araştırmacı odası 16 Eylül’den 15 Haziran’a kadar Pazartesi’den Perşembe’ye 09.00 – 19.00 arası, Cuma günleri 09.00-15.00 saatleri içerisinde kullanılabilir. 16 Haziran’dan 15 Eylül’e kadar araştırmacı odası Pazartesi’den Cuma’ya 09.00’dan 15.00’e kadar açıktır. Belge talep servisi ise bahar ve kış aylarında Pazartesi’den Perşembe’ye 09.00 – 17.00, Cuma günleri 09.00-14.00 arası açıktır. Yaz aylarında Pazartesi’den Cuma’ya 09.00’dan 14.00’e kadar belge talep edilebilir. Ağustos ayında, özel günlerde ve resmi tatillerde arşivin çalışma saatleri değişebilmekte ya da kapalı olabilmektedir. Arşive gitmeden önce web sitesinden açılış ve kapanış saatlerinin kontrol edilmesi önerilir. Ayrıca arşive ulaşmak için tren, metro ve otobüs kullanılabilir. RENFE Cercanías: C-1, C-2, C-7, C-10 banliyö tren hatları ile Nuevos Ministerios durağında inip arşive varılabilir. Metro: 7 ve 10 numaraya binip Gregorio Marañón durağında, 6 numaraya binip República Argentina istasyonunda inilebilir. Otobüs: 16, 19 ve 51 numaralı hatları kullanıp Residencia de Estudiantes durağına ulaşılabilir. Otobüs dışındaki araçlar ile gelindiğinde arşive 10-15 dakika yürümek gerekmektedir. Bkz. <https://www.cultura.gob.es/dam/jcr:1e5963bf-dda4-4b1d-9847-e9c74a179a6a/ahn-matriz.pdf> -. Erişim 06.12.2024.

²⁵ Archivo Histórico Nacional (AHN), Signatura: Mº_Exteriores_H,1785.

²⁶ AHN, Signatura: Mº_Exteriores_H,1786.

²⁷ AHN, Signatura: Mº_Exteriores_H,1877.

²⁸ AHN, Signatura: Mº_Exteriores_H,2703.

²⁹ AHN, Signatura: Mº_Exteriores_H,2704.

Türkiye-İspanya Dostluk Antlaşması ile ilgili bilgilere arşivden erişilmektedir. Diğer taraftan Türkiye ile İspanya arasında kurulan ilk diplomatik ilişkilere dair belgeler de vardır. Ayrıca klasördeki belgeler için Türk arşivlerindeki gibi yer numarası verilmemiştir. Öte yandan 1929 yılından sonrasındaki belgelere ulaşmak için AGA'ya gidilmesi gerekmektedir.

3. Archivo General de la Administración [İdare Genel Arşivi (AGA)]

AMAE'nin kullanıcılara kapalı olması ve AHN'deki belgelerin 1929 yılına kadar Türkiye Cumhuriyeti tarihini ilgilendirmesi nedeniyle AGA önemli bir arşiv olarak yerini almaktadır. 1969 yılında kurulan arşivin resmî açılışı İspanya'nın siyasi yaşamında meydana gelen olumsuzluklardan ötürü 1976 yılında gerçekleşmiştir. Günümüzde AGA'nın temel gayesi, Devlet Genel İdaresi tarafından üretilen belgeleri düzenli olarak toplamak, idari merkez arşivlerinde kullanımı azalan ve ara arşive aktarılması tavsiye edilen belgeleri saklamaktır.³⁰ Öte yandan arşivde araştırma yapabilmek için öncelikle Devlet Arşivleri İç Yönetim sistemine kayıt olmak gerekmektedir. Kayıt için şahsen tercihen sabah saatlerinde arşivin sekreterliğine başvurulması veya arşivin resmî internet sitesinde yer alan pdf formatındaki kullanıcı kayıt formunu doldurup aga@cultura.gob.es e-posta adresine gönderilmesi önerilmektedir. Ayrıca başvuru formu ile pdf ya da jpg formatında kimlik kartı/oturum kartı/pasaport ve fotoğrafın dijital kopyaları aga@cultura.gob.es e-posta adresine iletilmelidir.³¹

Kayıt işleminin ardından arşivde çalışma yapabilmek için randevu alınması gerekmektedir. 2024 yılı itibarıyla <https://innovacionsg.simplybook.it/v2/#client/sign-in> internet sitesi üzerinden randevu alınabilmektedir. Online randevu sistemi vasıtasıyla en az 48 saat ya da en fazla 3 hafta öncesine kadar rezervasyon yapmak mümkün olabilmektedir. Tam gün veya sadece öğleden sonra oturum seçeneği sistemde bulunmaktadır. Tam gün oturum seçeneğinde 09.00-19.00 saatleri arasında çalışma yapılabilmektedir. Araştırmacıların günlük en fazla on beş kutu/klasör talebinde bulunma hakkı vardır. Ayrıca saat 13.30'a kadar referans bölümünden dosyalar istenebilmektedir. Öte yandan yalnızca öğleden sonra oturumunu tercih edenler 15.00-19.00 saatleri içerisinde araştırmalarını yapabilmektedirler. Ancak öğlen oturumunda en fazla beş kutu seçilebilmekte ve en az 48 saat öncesinden aga.citaprevia@cultura.gob.es e-posta adresine ilgili dosyaların referans numaraları bildirilmelidir. Randevu alınan günlerde arşive gidilememesi durumunda randevunun iptal edilmesi beklenmektedir. Rezervasyon yapılan günlerde erişim sağlayamayacak araştırmacıların iptallerini randevudan en az 48 saat önceye kadar randevu sistemi üzerinden yapmaları istenilmektedir. Randevuya 48 saatten daha az zaman kaldıysa araştırmacıların, aga.citaprevia@cultura.gob.es e-posta adresine iptal işlemini bildirmeleri gerekmektedir. İptal edilmeyen randevu nedeniyle arşiv yönetimi tarafından kullanıcılara ceza verilebilmektedir. Bu nedenle randevuya gidilememesi durumunda iptal işleminin yapılması önerilmektedir.³²

Diğer taraftan arşivin çalışma saatleri ve ulaşım bilgileri hakkında bilgi verilmesi araştırmacılar için yararlı görülmektedir.³³

Öte yandan AGA'da 1923 yılı sonrası Türkiye Cumhuriyeti tarihi ilgilendiren fonlar şunlardır:

³⁰ <https://www.cultura.gob.es/cultura/areas/archivos/mc/archivos/aga/presentacion/historia.html> -. Erişim 08.12. 2024.

³¹ <https://www.cultura.gob.es/cultura/areas/archivos/mc/archivos/aga/servicios/consulta-en-sala/acceso-sala-consulta.html> -.Erişim 08.12.2024.

³² <https://innovacionsg.simplybook.it/v2/#client/sign-in> -. Erişim 09.12.2024;

<https://www.cultura.gob.es/cultura/areas/archivos/mc/archivos/aga/servicios/consulta-en-sala/acceso-sala-consulta.html> -. Erişim 09.12.2024.

³³ 1 Temmuz- 31 Ağustos tarihleri dışında arşiv Pazartesi'den Perşembe'ye 9.00-19.00 saatleri arasında, Cuma günleri 09.00-14.30 saatlerinde açıktır. Ayrıca yukarıda bahsedildiği gibi belge talep saatlerine dikkat edilmesi önemlidir. Verimli bir araştırma yapabilmek için yaz ayları dışında arşivde çalışılması tavsiye edilmektedir. İlaveten AHN'de geçerli olan kurallar başka bir devlet arşivi olan AGA'da da geçerlidir. Resmî tatillerde, özel günlerde ve bayramlarda arşivin çalışma saatleri değişebilmekte ya da kapalı olabilmektedir. Bu nedenle arşive gitmeden önce web sitesinden açılış ve kapanış saatlerinin kontrol edilmesi önerilmektedir. İlaveten arşive ulaşmak için tren ve otobüs kullanılabilir. RENFE Cercanías: C-2, C-7, C-8 banliyö tren hatları ile Alcalá de Henares durağında inip arşive varılabilmektedir. Şehirlerarası Otobüs: Avenida de América İstasyonu'ndan 223 veya 229 numaralı hatlara binerek Alcalá de Henares durağına gidilebilmektedir. Alcalá de Henares durağına gelindiğinde arşive 10-15 dakika yürümek gerekmektedir. Arşiv Madrid'in merkezine uzak olduğu için tren ya da otobüs ile yolculuk 40-50 dakika sürebilmektedir. Bkz. <https://www.cultura.gob.es/dam/jcr:f72b89b4-8a5e-4730-aed4-9ce9a9d130af/aga-matriz.pdf> .Erişim 09.12.2024; <https://www.cultura.gob.es/cultura/areas/archivos/mc/archivos/aga/servicios/consulta-en-sala/horarios-calendario-laboral.html> -. Erişim 09.12.2024.

1-(10)088.000 numaralı fon İstanbul'daki İspanya Konsolosluğuna ait yazışmaları içermektedir. 1922-1947 yıllarına ait altı kutu klasör fonda bulunmakta³⁴,

2- AMAE'den buraya aktarılan "Archivo Renovado'da (Yenilenmiş Arşiv)" Türkiye Cumhuriyeti tarihini ilgilendiren çok sayıda klasör vardır. Bu fon, alfabetik ve kronolojik bir manuel dosya sistemi kullanılarak "Türkiye" gibi spesifik terimler üzerinden araştırılabilir. Yaklaşık olarak 1931-1983/1986 yıllarına ait belgeler fonda yer almaktadır. Fondaki 1930-1960 yıllarına ait belgelerin klasör numaralarına danışma odasında bulunan elle yazılmış fişler üzerinden erişilebilir. 1960-1986 yıllarını kapsayan dosyalarla ilgili referans numaralarına yalnızca araştırma salonunda yer alan bilgisayarlar üzerinden ulaşılabilir.³⁵

Öte yandan daha önce arşivde araştırma yaptığımız sırada "Yenilenmiş Arşiv" fonunda birtakım kısıtlamalar vardı. 27.963 ile 29.620 arasındaki klasörler AGA'ya gönderilmemiş, AMAE'de saklanmıştı. Diğer taraftan 1972 ve sonrasındaki yıllara ait belgelerin bazılarında kanunlar gereği kısıtlamalar bulunmaktaydı. Bu belgeler için Genel İdare Arşivi Değerlendirme ve Erişim Bölümü tarafından hazırlanan bir erişim raporunun onaylanması gerekliydi. Rapor hazırlanma süresi, genelde 30 iş günüyü ancak hizmet yoğunluğuna bağlı olarak bu süre uzayabilmekteydi.

Neticede "Yenilenmiş Arşiv" klasöründe Türkiye Cumhuriyeti tarihine dair İspanyol diplomatlar tarafından kaleme alınmış önemli raporlar bulunmaktaydı. Türkiye'nin bu yıllarda sürdürdüğü iç ve dış politikayla ilgili bilgiler vardı. Cumhuriyet Dönemi Türkiye-İspanya ilişkilerini anlatan evraklar yer almaktaydı. Sadece siyasi değil aynı zamanda ekonomik, kültürel ve sportif ilişkileri ilgilendiren belgeler fonda muhafaza edilmekteydi. Türk ve İspanyol devlet adamlarının gerçekleştirdikleri ziyaretler hakkında bazı klasörlerde değerlendirmeler yapılmıştı. Örneğin Başbakan Adnan Menderes'in 1959 yılında İspanya'ya gerçekleştirdiği ziyaret hakkında orijinal belgeler arşivde vardır.³⁶ Her ne kadar değerli belgeler arşivde bulunsun da 2022 yılının kasım ayına kadar belgelerin fotoğrafının çekilmesine izin verilmemişti. Arşivden talep edilen belgelerin kopyalanma işlemi de bir yıldan uzun sürmekteydi. Bu nedenle o yıllarda İspanya'da araştırmacılar en büyük zorluğu AGA'da çalışma yaptıklarında yaşamışlardır. İlâveten 1960 yılından sonraki klasörlerde Türkiye hakkında yeterince belge yoktur.³⁷ Gizlilik nedeniyle belgelere erişim kısıtlaması getirildiği ya da AMAE'den AGA'ya bu fonların transfer edilmediği öngörülmektedir. Öte yandan, 2024 itibarıyla araştırmacıların belgeleri sınırsız biçimde fotoğraflama hakkına sahip olması, AGA'daki araştırma süreçlerini belirgin şekilde kolaylaştırmıştır.³⁸

4. Archivo General Militar de Ávila [Avila Askerî Genel Arşivi (AGMAV)]

Diğer arşivlerden farklı olarak AGMAV Savunma Bakanlığına ilişik şekilde faaliyetlerini sürdürmektedir. 1993 yılında Askerî Tarih, Arşivler ve Kütüphaneler Alt Direktörlüğü'ne bağlı olarak kurulan arşivin temel amacı İspanyol askerî arşivlerinin kapasitesini artırmaktır. Nitekim o dönemde mevcut olan askerî arşivler kapasitelerini doldurmuş ve yeni bir arşive ihtiyaç vardı. 1994 yılından itibaren AGMAV'a belgeler gönderilmeye başlanmıştı. İspanya İç Savaşı'na ve Sovyetler Birliği'nde savaşan gönüllü İspanyol birliğine ait belgeler başta olmak üzere çok önemli askerî dosyalar arşivde yer almaktadır. Arşiv sahip olduğu koleksiyonlar ile İspanyol askerî tarihinin farklı dönemlerini anlamak için araştırmacılara eşsiz bir kaynak sunmaktadır.³⁹

Arşivde araştırma yapmak için öncelikle archivomilitaravila@et.mde.es e-posta adresine mail atmak gerekmektedir. Bu mail gönderilirken hangi konuda araştırma yapılacağı belirtilmelidir. İlgili konuya dair belgeler arşivde varsa araştırmacılara cevap verilmektedir. Daha sonrasında gelen talebin işleme alınabilmesi için istek formu doldurulmalı ve e-posta yoluyla iletilmelidir. Ayrıca talep sahibinin pasaport bilgilerini gösteren bir resim gönderilmelidir. Neticede belli bir süre sonra arşiv tarafından araştırmacıya hangi belgelerin ve klasörlerin olduğu bildirilmektedir. Arşivde belirtilen dosyaları görmek için randevu alınmalıdır. Randevu talepleri, +34 920 352 521 numaralı telefondan yapılmakta ve e-posta vasıtasıyla onaylanmaktadır. Öte yandan araştırma salonunun kapasitesi az olduğundan günlük belli miktarda klasör incelenmektedir. Bu nedenle arşive

³⁴Archivo General de la Administración (AGA), Signatura: (10)088.000.

³⁵AGA, Signatura: (10)000.000, Legajo R.

³⁶AGA, Signatura: 82/14713.

³⁷AGA, Signatura: (10)000.000, Intercambio Sala > Ministerio de Asuntos Exteriores Renovado > RGE 1148.

³⁸<https://www.cultura.gob.es/cultura/areas/archivos/mc/archivos/aga/servicios/consulta-en-sala/servicio-autocopia.html> -. Erişim 09.12.2024.

³⁹<https://patrimoniocultural.defensa.gob.es/es/centros/archivo-general-avila/historia> -. Erişim 13.12.2024; Manuel Melgar Camarzana, "Fondos Contemporáneos en el Archivo General Militar de Ávila", *Revista de Historia Militar*, 46. Yıl Özel Sayısı 1 (2002), 457.

gitmeden önce birden fazla gün için randevu alınması önerilmektedir. İlâveten araştırmacılar mevcut mevzuata uygun olarak, dijitalleştirilmemiş orijinal belgelerin kişisel veya akademik amaçlarla ücretsiz olarak kendi ekipmanlarıyla kopyalarını alma hakkına sahiptirler.⁴⁰

Araştırmacılar yalnızca görüntülerin uygun kullanımı için bir sorumluluk beyanı imzalayıp ücretsiz şekilde arşivdeki belgelerin fotoğraflarını çekebilmektedir. Belgelerin resimlerinin başkaları ile paylaşılması konusunda arşiv görevlilerinin hassasiyeti bulunmaktadır. Askerî bir arşiv olduğu için belgelerin üçüncü kişilere dağıtılması istenmemektedir. Diğer taraftan arşivin çalışma saatleri ve ulaşım bilgileri hakkında bilgi verilmesi araştırmacılar için yararlı görülmektedir.⁴¹

Öte yandan AGMAV'da bulunan bazı klasörler İspanya İç Savaşı sırasındaki Türkiye-İspanya ilişkilerini anlatmaktadır. İspanya İç Savaşı boyunca mülteciler meselesi ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda İspanya'da yer alan Türk Elçiliğine 1936 ve 1938 yıllarında önemli miktarda mülteci sığınmıştır. Mültecilerin arasında sivillerin yanı sıra Franco yanlısı askerler de vardır.⁴² Türkiye ile İspanya Cumhuriyet Hükûmeti arasındaki ilişkiler bu sebeple zaman içerisinde gerginleşmiştir. Franco yanlısı subayların Türkiye tarafından korunduğu algısı belli bir süre sonra İspanya Cumhuriyet Hükûmeti'nde oluşmuştur.⁴³ Bu nedenle 1938 yılının ocak ayında Türk Elçiliğine bir baskın yapılmış, Türk-İspanyol ilişkileri bozulmuştur.⁴⁴ Arşivde bu konu hakkında orijinal klasörler ve belgeler bulunmaktadır. 1936-1939 yılları arasındaki Türkiye-İspanya ilişkilerini çalışacaklar için arşivin kaynak değeri yüksektir. Türk Elçiliğine sığınan kişiler hakkında detaylı bilgilere AGMAV sayesinde ulaşılmaktadır.⁴⁵ İlâveten her ne kadar arşivde çalışmak için randevu alınması gerekse bile, AGMAV'ın sahip olduğu tasnif sistemi aracılığıyla araştırma yapmak diğer arşivlere göre daha kolaydır. Son olarak arşivle ilgili iletişim bilgilerini paylaşmak isteriz:

Archivo General Militar de Ávila

• Adres: Vallespín, nº 19, 05001, Ávila, İspanya.

5. Archivo General Militar de Guadalajara [Guadalajara Askerî Genel Arşivi (AGMG)]

Türkiye Cumhuriyeti tarihi hakkında belgeler içeren bir başka askerî arşiv daha İspanya'da bulunmaktadır. 1967 yılında AGMG'nin eski bir askerî kışla üzerinde kurulması önerisi onaylanmıştır. Madrid'de yer alan ordu arşivinin kapasitesini rahatlatmak amacıyla AGMG kurulmuştur.⁴⁶ Arşivde özellikle askerî mahkemelerde yargılanan kişilerin dosyaları yer almaktadır. Diğer taraftan İspanya İç Savaşı sırasında ve sonrasında toplama kamplarına gönderilenlerin listelerine arşiv vasıtasıyla ulaşılmaktadır.⁴⁷ İspanya İç Savaşı yalnızca İspanyollar arasında gerçekleşmemiş, farklı ülkelerden çok sayıda yabancı da savaşa katılmıştır. Türkiye'den İspanya İç Savaşı'na gönüllü gitmemesi için Türk Hükûmeti 1937 yılında karar almıştır. Ancak konu hakkında yapılan çalışmalar az sayıda Türk'ün savaşa iştirak ettiğini göstermiştir.⁴⁸ İspanya İç Savaşı sırasında Türk-İspanyol ilişkilerini analiz etmek için arşive başvurulabilir.

AGMG bu yönden Türkiye Cumhuriyeti tarihini ilgilendirmektedir. Toplama kampında yer alan Türklerin dosyalarına arşivden ulaşılmaktadır. Hangi nedenle toplama kampına alındıkları ve künye bilgileri klasörlerde

⁴⁰ <https://patrimoniocultural.defensa.gob.es/es/centros/archivo-general-avila/portada> -. Erişim 30.12.2024.

⁴¹ Araştırma odası önceden alınan randevu ile Pazartesi'den Cuma'ya 09.00-14.30 saatleri arasında açıktır. Millî, bölgesel ve yerel bayramlarda AGMAV kapalıdır. Ayrıca arşiv Ávila'da yer almakta ve Madrid'den kalkan trenler ile bölgeye ulaşılabilir. Bkz. <https://patrimoniocultural.defensa.gob.es/es/centros/archivo-general-avila/portada>, Erişim 13 Aralık 2024; https://venta.renfe.com/vol/buscarTrenEnlaces.do?c=_kyyj -. Erişim 13.12.2024.

⁴² Carmen Uriarte, *Las Relaciones Hispano-Turcas durante la Guerra Civil Española 1936-1939*, Madrid: Ministerio de Asuntos Exteriores Centro de Documentación y Publicaciones, 1995, 40.

⁴³ Berkhan Gülsoy, "İspanya İç Savaşı'nda Türkiye'nin Tavrı ve Savaşta Yer Alan Türk Vatandaşları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 270 (2024), 298-299.

⁴⁴ Archivo General Militar de Ávila (AGMAV), Código de referencia: C.3002, Signatura: 5.

⁴⁵ AGMAV, Código de referencia: C.3008, Signatura: 23; Código de referencia: C.2965, Signatura: 17.

⁴⁶ María Teresa Hermoso de Mendoza y Baztán, "Fondos Contemporáneos en el Archivo General Militar de Guadalajara", *Revista de Historia Militar*, 46. Yıl Özel Sayısı 1 (2002), 417; <https://patrimoniocultural.defensa.gob.es/es/centros/archivo-general-militar-guadalajara/historia> Erişim 14.12.2024.

⁴⁷ <https://patrimoniocultural.defensa.gob.es/es/centros/archivo-general-militar-guadalajara/colecciones> -. Erişim 14.12.2024; https://patrimoniocultural.defensa.gob.es/sites/default/files/2022-11/01_agmg_cuadro_c_h_y_fondos_julio_2022.pdf -. Erişim 14.12.2024.

⁴⁸ Gülsoy, İspanya İç Savaşı'nda, 303-309.

yazmaktadır.⁴⁹ Diğer taraftan arşivde araştırma yapmak için öncelikle agm_guadalajara@et.mde.es e-posta adresine mail atmak gerekmektedir. Bu mail gönderilirken hangi konuda araştırma gerçekleştirileceği belirtilmelidir. Neticede belli bir süre sonra arşiv tarafından araştırmacıya hangi belgelerin ve klasörlerin olduğu bildirilmektedir. Arşivde belirtilen dosyaları görmek için randevu alınmalıdır. Randevu talepleri +34 949 234 375 numaralı telefondan yapılmaktadır. Arşiv araştırma odasında çalışmak için pasaport gibi resmî bir evrakta ibraz edilmelidir.⁵⁰

AGMAV'da olduğu gibi araştırmacılar yalnızca görüntülerin uygun kullanımı için bir sorumluluk beyanı imzalayarak ücretsiz şekilde belgelerin fotoğraflarını alabilmektedirler. AGMG'nin tasnif sistemi çok iyi olduğundan araştırma yapmak Kültür Bakanlığına bağlı arşivlerden daha kolay gerçekleşmektedir. Öte yandan arşivin araştırma salonu Pazartesi'den Cuma'ya 08.30-14.00 saatleri arasında açıktır. Savunma Bakanlığına bağlı askerî arşivlerin çalışma saatleri az olduğundan erkenden arşivde araştırma yapılmasında fayda vardır. İlaveten ağustos ayında ve resmî tatillerde AGMG kapalıdır. Bu nedenle arşive gitmeden önce web sitesinden açılış-kapanış saatlerinin ve duyuruların kontrol edilmesi önerilmektedir. Ayrıca arşive ulaşmak için tren ve otobüs kullanılabilir.⁵¹

6. Biblioteca Nacional de España- Hemeroteca Digital [İspanya Millî Kütüphanesi- Dijital Gazete Arşivi (BNE)]

V. Felipe tarafından 1711 yılının sonunda kurulan kütüphane 1712 yılının mart ayından itibaren faaliyete geçmiştir. 2008 yılından günümüze kadar BNE isminde çalışmalarını sürdüren kütüphane bünyesinde dijital bir gazete arşivi barındırmaktadır.⁵² Kültür Bakanlığına bağlı olan BNE İspanya'nın en önemli koleksiyonlarına sahip kütüphanesidir.⁵³ Kütüphanenin Hemeroteca Digital (Dijital Gazete) arşivinden⁵⁴ İspanyol basınında Türkiye ile ilgili çıkan çok sayıda habere uzaktan erişilmektedir. Bu nedenle dijital gazete arşivinin⁵⁵ önemi Türk araştırmacılar adına artmaktadır. Millî Mücadele Dönemi ve Erken Cumhuriyet Dönemi hakkında çok sayıda İspanyolca habere çevrim içi şekilde arşivden ulaşılabilir. Türkiye'de yapılan akademik çalışmalarda araştırmacıların bu nedenle en fazla tercih ettikleri arşivdir. İspanyol kamuoyundaki Türk ve Türkiye imajlarının nasıl görüldüğünü anlamak için arşive ihtiyaç vardır. Ya da Türkiye'de meydana gelen siyasi, askerî, kültürel ve toplumsal gelişmelerin İspanya'da nasıl yankılandığını analiz etmek için arşiv kullanılabilir. Öte yandan fikri mülkiyet kanunları nedeniyle 1930'lu yıllardan sonra çıkan haberlere uzaktan erişilememektedir. Bu nedenle araştırmacıların BNE'ye üye⁵⁶ olarak fiziken kütüphaneye gitmeleri gerekmektedir. Madrid'in Recoletos ve Alcalá de Henares semtlerinde kütüphanenin merkezleri bulunmaktadır. Hem kütüphanenin ana merkezi hem de çalışma saatlerinin uzun olması nedeniyle Recoletos'a gidilmesi önerilmektedir.⁵⁷

⁴⁹<https://patrimoniocultural.defensa.gob.es/sites/default/files/2023-04/DCME.%20Web.pdf> - Erişim 14.12.2024; Archivo General Militar de Guadalajara (AGMG), Texto Fondo: DCME, UI_Currens: 305385, Expediente: 3; AGMG, Texto Fondo: DCME, UI_Currens: 305279, Expediente: 64.

⁵⁰ <https://patrimoniocultural.defensa.gob.es/es/centros/archivo-general-militar-guadalajara/portada> - Erişim 14.12.2024.

⁵¹ RENFE Cercanías: C-2 banliyö tren hattı ile Guadalajara durağında inip arşive varılmaktadır. Otobüs: Avenida de América İstasyonu'ndan ALSA şirketine ait otobüslere binerek Guadalajara Otobüs Terminali durağında inilmektedir. Sonrasında beş dakika yürüyerek arşive gidilmektedir. Tren ile gelindiğinde arşive daha uzun süre yürümek gerekmektedir. Ya da tekrar kısa mesafe için otobüse binilmek zorunda kalmaktadır. Bu nedenle arşive ulaşılırken ALSA otobüslerinin kullanılması tavsiye edilmektedir. Bkz. <https://patrimoniocultural.defensa.gob.es/es/centros/archivo-general-militar-guadalajara/portada> - Erişim 14.12.2024.

⁵² <https://www.bne.es/es/conocenos/organizacion/historia> - Erişim 14.03.2025.

⁵³ <https://www.cultura.gob.es/ministerio.html> - Erişim 14.03.2025.

⁵⁴ Dijital gazete arşivine <https://hemerotecadigital.bne.es/hd/es/advanced> üzerinden ulaşılmaktadır.

⁵⁵ 2007 yılında araştırmacıların süreli yayınlara erişimini kolaylaştırmak için arşiv kurulmuştur. Arama motorundan ilgili başlıklar filtrelenerek istenilen yayınlara pdf formatında ulaşılabilir. Arşivin tek dezavantajı fikri mülkiyet haklarından ötürü yakın tarihe geldikçe aranan bazı gazetelerin uzaktan ulaşılmasına izin vermemesidir. Bkz. <https://www.bne.es/es/catalogos/hemeroteca-digital> - Erişim 14.03.2025.

⁵⁶ Üye olmak için kütüphanenin internet sitesi üzerinden kart başvuru formunun doldurulması gerekmektedir. Okuyucu ve araştırmacı isminde iki kart tipi bulunmaktadır. Güvenlik veya koruma nedenleriyle danışılması veya kullanılması kısıtlanmış olanlar hariç, kütüphanenin tüm koleksiyonlarına araştırmacı kartı ile erişilebilir. Bu nedenle araştırmacı kartı için başvuru yapılması önerilmektedir. Başvuru sırasında kimlik bilgilerinizi gösteren belgeyi, araştırmacı olarak statünüzü onaylayan belgeyi ve sürekli adresinizi kanıtlayan belgeyi de iletmeniz gerekmektedir. Bkz. https://www.bne.es/SC_web/irSolicitudCarne.do; <https://www.bne.es/es/visitanos/nuevos-usuarios/carnes-biblioteca/investigador> - Erişim 14.03.2025.

⁵⁷ Recoletos ana merkezi hafta içi 09.00-20.00, Alcalá de Henares şubesi 09.00-14.00 arası açıktır. Hafta sonları, özel günler ve bayramlarda her iki merkez kapalıdır. Ayrıca Recoletos şubesinde Sala de Prensa y Revistas Larra'da (Larra Süreli Yayınlar Odası) bulunan bilgisayarlar aracılığıyla tüm gazetelere erişilmektedir. Süreli yayınların fiziksel halini görmek için Alcalá de Henares şubesine gidilmesi gerekmektedir. Öte yandan Madrid'in merkezinde bulunan ana merkeze ulaşmak için otobüs, metro ve banliyö tren kullanılabilir. RENFE

Diğer taraftan BNE'deki gibi dijital bir gazete arşivi daha İspanya'da vardır. İspanya Kültür Bakanlığı bünyesinde yer alan Biblioteca Virtual de Prensa Histórica⁵⁸ (Tarihsel Basın Sanal Kütüphanesi) üzerinden kısıtlama olmaksızın çevrim içi biçimde sürekli yayınlara ulaşılabilmektedir. İspanyol perspektifinden Türkiye hakkında yazılanlara erişmek için arşiv kullanabilmektedir. Arşivin arama motorundan ilgili başlıklar filtrelenecek gazeteler pdf formatında indirilebilmektedir. Hemeroteca Digital'den farklı olarak Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yaşanan olaylarla ilgili İspanyol basınında çıkan birçok habere tarih kısıtlaması olmaksızın kolayca erişilebilmektedir. Bu nedenle Türk-İspanyol ilişkileri hakkında akademik çalışmalar yapan Türk araştırmacılar için arşivin önemi artmaktadır. Öte yandan BNE'nin dijital arşivinde daha fazla gazete koleksiyonu olduğu unutulmamalıdır. Neticede İspanyol gazetelerinde Türkiye ile ilgili çıkan haberlere ücretsiz olarak ulaşmak için her iki gazete arşivinin kullanılması gerekmektedir.

Sonuç

Tarih çalışmalarında birincil nitelikte kaynak olarak işlev gören arşivlerin büyük önemi vardır. Diğer taraftan ülkeler arasındaki ilişkileri yazarken de yabancı arşivlerin kullanılması yapılan çalışmanın değerini artırmaktadır. Cumhuriyet Dönemi Türkiye-İspanya ilişkilerini kaleme alırken mutlaka İspanya'da yer alan arşivlerin kullanılması gerekmektedir. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti tarihi çalışmaları açısından altı İspanyol arşivinin önemi bulunmaktadır. Millî Mücadele Dönemi ve sonrasındaki ilişkilere dair özellikle İspanyol diplomatların hazırladıkları raporlar değerlidir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türkiye'deki gelişmeleri Madrid'e aktarmışlardır. Öte yandan İspanyol diplomatlar yalnızca Türkiye'nin diplomasisi ve dış politikası ile ilgili değil aynı zamanda ekonomik, kültürel, sportif konular hakkında merkeze bilgi iletmışlerdir.

Öte yandan İspanya'da bulunan dijital gazete arşivleri üzerinden Türkiye hakkında yazılan çok sayıda habere uzaktan ulaşmak mümkündür. Siyasi, sosyal, askerî ve kültürel bağlamda yaşanan gelişmeleri İspanyol perspektifinden analiz etmek için Türk araştırmacıların gazete arşivlerini kullanmaları gerekmektedir. Türkiye-İspanya ilişkilerini birincil kaynaklara başvurarak kaleme almak adına gazete arşivlerine ihtiyaç vardır. Dönemin olaylarıyla bağlantı kurmak amacıyla dijital gazete arşivlerine başvurulabilir.

Ayrıca Dışişleri, Avrupa Birliği ve İş Birliği Bakanlığı Genel Arşivi'nin uzun yıllardır kapalı olması Kültür Bakanlığına bağlı olan Millî Tarih Arşivi ve İdare Genel Arşivi'nin önemini çoğaltmaktadır. Ancak 1960 yılından sonraki belgelere gizlilikten ya da Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nden İdare Genel Arşivi'ne klasörlerin transfer edilmemesinden ötürü erişilememektedir. Ayrıca 2024 yılına kadar Kültür Bakanlığına bağlı İspanyol arşivlerinde araştırma yapmanın çok zor olduğu belirtilmelidir. Değişen mevzuatlar sayesinde günümüzde artık araştırmacılar daha kolay arşiv belgelerine ulaşabilmektedir. İlaveten Dışişleri, Avrupa Birliği ve İş Birliği Bakanlığı Genel Arşivi'nin tekrar araştırmacılara açılmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti hakkında yeni belgelerin ortaya çıkacağı öngörülmektedir. Öte yandan İspanya Savunma Bakanlığına bağlı olarak faaliyetlerini sürdüren Avila Askerî Genel Arşivi'nde ve Guadalajara Askerî Genel Arşivi'nde bulunan belgeler İspanya İç Savaşı sırasındaki Türk ve İspanyol ilişkilerine ışık tutmaktadır. Bu bağlamda iki arşivin Türkiye Cumhuriyeti tarihi çalışmaları açısından önemi artmaktadır.

Ancak çalışmada bahsedilen gazete arşivleri dışındaki arşivlerin belgelerini dijital hâle getirip araştırmacıların erişimine açmaması İspanyol arşivlerinin en büyük olumsuzluğu olarak ifade edilebilir. Bu nedenle araştırmacıların bizzat İspanya'ya gitmeleri gerekmektedir. Neticede İspanya'da bulunan arşivler Türkiye-İspanya ilişkileri hakkında akademik çalışma yapan araştırmacılara özgün belgeler sunmaktadır. İlaveten İspanyol arşivleri kullanılmadan sadece Türkçe kaynaklardan yararlanarak yazılan eserlerin tek taraflı olacağı unutulmamalıdır. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti tarihi çalışmaları açısından İspanya arşivleri değerli hale gelmektedir.

Cercanías: C-2, C-7, C-8 ve C-10 banliyö tren hatları ile Recoletos durağında inip arşive varılabilir. Metro: 4 numaraya binip Colón durağında, ya da Serrano istasyonunda inilebilir. Otobüs: 1, 5, 9, 37, 45, 51, 14, 19, 21, 27, 53, 74, 150 ve C03 hatları kullanılarak kütüphaneye ulaşılabilir. Alcalá de Henares şubesine gitmek için otobüs ya da banliyö tren kullanılabilir. Madrid'den 227 numaralı otobüs hattına binerek gidilebilir. RENFE Cercanías: C-2, C-7, C-8 banliyö tren hatları ile Alcalá de Henares durağında ya da C-2, C-8 hatlarını kullanarak Alcalá-Universidad durağında inip arşive erişilebilir Bkz. <https://www.bne.es/es/horarios> -. Erişim 14.03.2025.

⁵⁸Dijital gazete arşivine <https://prensahistorica.mcu.es/es/consulta/busqueda.do> üzerinden ulaşılabilir. 2006 yılından itibaren okuyucular arşive erişebilmektedir. Bu dijital gazete kütüphanesi 103 kurumun koleksiyonlarından 2.485 başlık ve 4.070 makaleden yaklaşık 9 milyon sayfa sunmaktadır. Bkz. <https://prensahistorica.mcu.es/es/cms/elemento.do?id=estaticos/paginas/presentacion2.html> -. Erişim 14.03.2025.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

Archivo General de la Administración (AGA)

Archivo General del Ministerio de Asuntos Exteriores, Unión Europea y Cooperación (AMAE)

Archivo General Militar de Ávila (AGMAV)

Archivo General Militar de Guadalajara (AGMG)

Archivo Histórico Nacional (AHN)

Telif Eserler

Carlos Pereira, Juan, Sanz Díaz, Carlos. “«Todo secreto». Acuerdos secretos, transparencia y acceso a los documentos históricos de Asuntos Exteriores y Defensa.”, *AYER*, 97 (2015): 243-257.

De Santos Canalejo, Elisa Carolina. “Consideraciones Sobre el Acceso a los Archivos Diplomáticos”, *Boletín de la ANABAD*. 3-4 (1991): 195-200.

Gülsoy, Berksan. “İspanya İç Savaşı’nda Türkiye’nin Tavrı ve Savaşta Yer Alan Türk Vatandaşları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 270 (2024): 291-316.

Gündüz, Mehmet. “İspanyol Basınında Çanakkale Savaşları”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 43 (2023): 43-77.

Gündüz, Mehmet. “İspanyol Gazetelerinde Türk Millî Mücadelesi ve Bu Dönemde Yaşanan Gelişmeler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 103 (2021): 35-76.

Hermoso de Mendoza y Baztán, María Teresa. “Fondos Contemporáneos en el Archivo General Militar de Guadalajara”, *Revista de Historia Militar*, 46. Yıl Özel Sayısı 1 (2002): 417-428.

Hess, Andrew C. *Unutulmuş Sınırlar: 16. Yüzyıl Akdeniz’inde Osmanlı -İspanyol Mücadelesi*. Çev. Özgür Kolçak. İstanbul: Küre Yayınları, 2010.

Jesús Horta, María. “İspanya ve 1. Dünya Savaşı: Sorunlu Bir Tarafsızlık”, *Birinci Dünya Savaşı Odağında Tarih Boyunca Savaş*, Ed. Metin Ünver, Mustafa Tanrıverdi. İstanbul: Hiper Yayınları, 2018: 71-80.

Kumrular, Özlem. *Yeni Belgeler Işığında Osmanlı-Habsburg Düellosu*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.

Kuneralp, Sinan. “Madrid’de İlk Osmanlı Daimi Temsilcisi (1857-1860)”, *Las Relaciones Turco-Españolas a lo Largo de la Historia- Tarih Boyunca Türk İspanyol İlişkileri*, Yay. Haz. Zeynep Kaleli, Çağla Işıl Soykan, Cafer Naim Koçtürk. Madrid: Editorial Tam, 2008: 61-71.

Martin Asuero, Pablo. “İspanyol Seyyahların Gözüyle İstanbul (1784-1915)”, *Las Relaciones Turco-Españolas a lo Largo de la Historia- Tarih Boyunca Türk İspanyol İlişkileri*, Yay. Haz. Zeynep Kaleli, Çağla Işıl Soykan, Cafer Naim Koçtürk. Madrid: Editorial Tam, 2008: 73-85.

Melgar Camarzana, Manuel. “Fondos Contemporáneos en el Archivo General Militar de Ávila”, *Revista de Historia Militar*, 46. Yıl Özel Sayısı 1 (2002): 457-500.

Salinas, David. *Las Relaciones Hispano-Turcas durante la Segunda Guerra Mundial (1939-1945) A través de Sus Documentos*. Valladolid: Editorial Spica Siglo XXI, 2011.

Türkkan Tunalı, Yasemin. “Saltanat ve Hilafetin Kaldırılışının İspanya Basınındaki Yankıları”, *Bilig*, Sayı 103 (2022): 119-148.

Tüylü Turan, Esin. “İspanyolların Gözünden Atatürk’ün Vefatı ve Cenaze Merasimi”, *Tarih Okulu Dergisi*, XXXIX (2019): 176-201.

Uriarte, Carmen. *Las Relaciones Hispano-Turcas durante la Guerra Civil Española 1936-1939*. Madrid: Ministerio de Asuntos Exteriores Centro de Documentación y Publicaciones, 1995.

Yalçın, E. Semih. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2015.

Tezler

Aladağ, Seçil. *İspanya İç Savaşı ve Türkiye*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Aydın, Merve. *Türk basınında Franco ve İspanya İç Savaşı*. Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2020.

Gülsoy, Berksan. *Türkiye-İspanya İlişkileri (1923-1960)*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2025.

Lozoya Hortelano, Beatriz. *İspanyol Basınında Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

Tomar, Ayşe. *İspanyol Kaynaklarına Göre Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti*. Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2024.

Türkkan Tunalı, Yasemin. *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'de Türkiye*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2016.

Tüylü Turan, Esin. *İspanyol Basınında Türk Millî Mücadelesi (1918-1923)*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Uyanık, Eyüp. *Türkiye-İspanya İlişkileri (1923-1939)*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006.

Yüksel, Murat. *İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye- İspanya ilişkileri (1939- 1945)*. Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

İnternet Kaynakları

<http://censoarchivos.mcu.es/CensoGuia/archivodetail.htm?id=37061> -. Erişim 04.12.2024.

<https://innovacionsg.simplybook.it/v2/#client/sign-in> -. Erişim 09.12.2024

https://libreria.cultura.gob.es/libro/archivo-general-de-la-administracion_11894/ -. Erişim 14.03.2025.

<https://pares.mcu.es/ParesBusquedas20/catalogo/find?nm=&texto=turquia&dia1=01&mes1=01&anio1=1923&fechaInicio=1923-01-01&dia2=01&mes2=01&anio2=2000&fechaFin=2000-01-01> -. Erişim 06.12.2024.

<https://patrimoniocultural.defensa.gob.es/es/centros/archivo-general-avila/historia> -. Erişim 13.12.2024.

<https://patrimoniocultural.defensa.gob.es/es/centros/archivo-general-avila/portada> -. Erişim 30.12.2024.

<https://patrimoniocultural.defensa.gob.es/es/centros/archivo-general-avila/portada>, Erişim 13 Aralık 2024

<https://patrimoniocultural.defensa.gob.es/es/centros/archivo-general-militar-guadalajara/historia> Erişim 14.12.2024.

<https://patrimoniocultural.defensa.gob.es/es/centros/archivo-general-militar-guadalajara/colecciones>-.Erişim 14.12.2024;

<https://patrimoniocultural.defensa.gob.es/sites/default/files/2017-02/Sala%20de%20Investigadores.JPG>-.Erişim 13.12.2024.

https://patrimoniocultural.defensa.gob.es/sites/default/files/202211/01_agmg_cuadro_c_h_y_fondos_julio_2022.pdf-. Erişim 14.12.2024.

https://patrimoniocultural.defensa.gob.es/sites/default/files/2022-11/01_agmg_cuadro_c_h_y_fondos_julio_2022.pdf-. Erişim 14.03.2025.

https://patrimoniocultural.defensa.gob.es/sites/default/files/2020-06/2020_Cuadro-%C3%81vila.pdf-. Erişim 14.03.2025.

<https://prensahistorica.mcu.es/es/cms/elemento.do?id=estaticos/paginas/presentacion2.html> -. Erişim 14.03.2025.

<https://prensahistorica.mcu.es/es/consulta/busqueda.do> -. Erişim 14.03.2025.

https://venta.renfe.com/vol/buscarTrenEnlaces.do?c=_kyyj -. Erişim 13.12.2024.

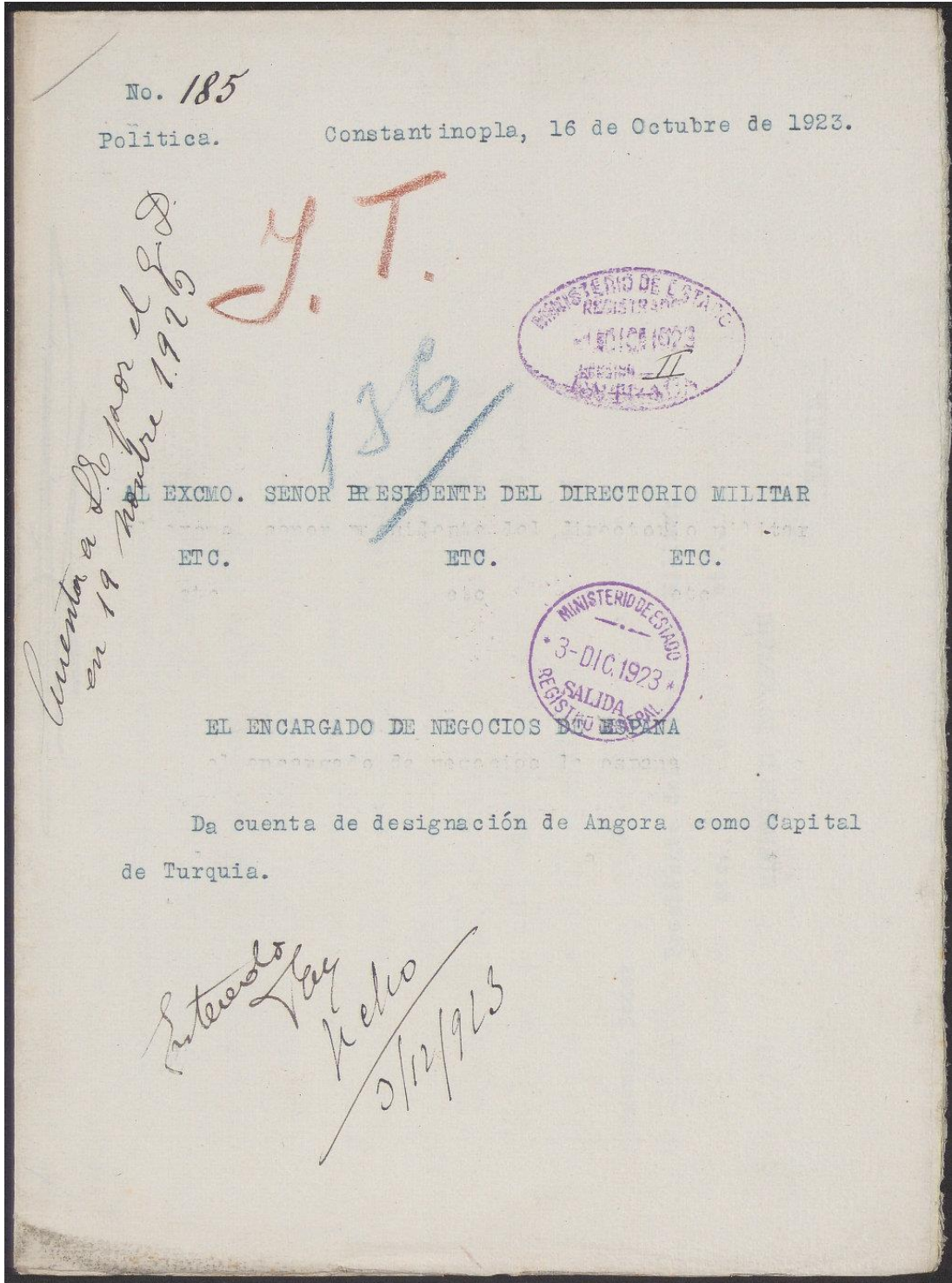
<https://www.bne.es/es/conocenos/organizacion/historia> -. Erişim 14.03.2025.

<https://www.bne.es/es/servicios/consulta-fondos/salas-consulta/sala-prensa-revistas-larra> -. Erişim 14.03.2025.

- <https://www.bne.es/es/visitanos/nuevos-usuarios/carnes-biblioteca/investigador> -, Erişim 14.03. 2025.
- <https://www.cultura.gob.es/.imaging/mte/mcd-theme/contenido-cim-md/dam/mcd/cultura/areas/archivos/mc/red-bibliotecas-archivos-estatales/bibliotecas-rebae/biblioteca-archivo-general-de-la-administracion/jcr:content/biblioteca-archivo-general-de-la-administracion.jpg> -. Erişim 09.12.2024.
- <https://www.cultura.gob.es/cultura/areas/archivos/mc/archivos/aga/presentacion/historia.html> -. Erişim 08.12. 2024.
- <https://www.cultura.gob.es/cultura/areas/archivos/mc/archivos/aga/servicios/consulta-en-sala/acceso-sala-consulta.html> -.Erişim 08.12.2024.
- <https://www.cultura.gob.es/cultura/areas/archivos/mc/archivos/aga/servicios/consulta-en-sala/acceso-sala-consulta.html> -. Erişim 09.12.2024.
- <https://www.cultura.gob.es/cultura/areas/archivos/mc/archivos/aga/servicios/consulta-en-sala/horarios-calendario-laboral.html> -. Erişim 09.12.2024.
- <https://www.cultura.gob.es/cultura/areas/archivos/mc/archivos/aga/servicios/consulta-en-sala/servicio-autocopia.html> -. Erişim 09.12.2024.
- <https://www.cultura.gob.es/cultura/areas/archivos/mc/archivos/ahn/quienes-somos/historia.html> -. Erişim 05.12.2024.
- <https://www.cultura.gob.es/cultura/areas/archivos/mc/archivos/ahn/servicios/consulta-en-sala.html> -.Erişim 05.12.2024.
- <https://www.cultura.gob.es/cultura/areas/archivos/mc/archivos/ahn/servicios/consulta-en-sala/autocopia.html> -. Erişim 06.12 2024.
- <https://www.cultura.gob.es/cultura/areas/archivos/mc/archivos/ahn/servicios/consulta-en-sala/cita-previa.html> -. Erişim 06.12.2024.
- <https://www.cultura.gob.es/dam/jcr:be33ff51-538a-4496-b5f4-d829e7f91eed/tr-ptico-normas-de-sala-2022--amarillo.pdf> -. Erişim 06.12. 2024.
- <https://www.exteriores.gob.es/es/Ministerio/Sedes/Paginas/PalacioSantaCruz.aspx> -. Erişim 05.12.2024.
- https://www.mcu.es/archivos/docs/MC/AHN/folleto_historico_nacional_web.pdf -. Erişim 14.03.2025.
- <https://www.mcu.es/ccbae//es/consulta/registro.cmd?id=101623> -. Erişim 14.03.2025.
- https://www.youtube.com/watch?v=vBu-0P9rUWA&ab_channel=MinisteriodeCultura -. Erişim 06.12.2024.
- <https://x.com/ArchivosEst/status/1017353923034836994> -. Erişim 07.12.2024.
- https://www.bne.es/SC_web/irSolicitudCarne.do -. Erişim 14.03.2025.
- <https://hemerotecadigital.bne.es/hd/es/advanced> -. Erişim 14.03.2025.
- https://www.elconfidencial.com/espana/2013-07-16/el-gobierno-cierra-los-archivos-historicos-de-defensa-y-exteriores_10112/ -. Erişim 04.12.2024.
- <https://t.co/ChVI1vCSIy> Erişim 06.12.2024; <https://x.com/ArchivosEst/status/1768600532946756008> -. Erişim 06.12.2024.
- <https://www.bne.es/es> -. Erişim 14.03.2025.
- <https://www.cultura.gob.es/ministerio.html> -. Erişim 14.03.2025.
- <https://www.cultura.gob.es/dam/jcr:1e5963bf-dda4-4b1d-9847-e9c74a179a6a/ahn-matriz.pdf>-.Erişim 06.12.2024.
- <https://www.cultura.gob.es/dam/jcr:f72b89b4-8a5e-4730-aed4-9ce9a9d130af/aga-matriz.pdf>-. Erişim 09.12.2024.

EKLER

EK-1. Ankara'nın Başkent Yapılması Konusunda Yazılan Rapor⁵⁹

⁵⁹Archivo Histórico Nacional,(AHN), Mº Exteriores_H,1785, 16 de Octubre de 1923.

EK-2. İspanyol-Türk Bursiyer Değişim Programı Hakkında Yazılan Rapor⁶⁰

4486

Embajada de España

DIRECCION GENERAL DE-
RELACIONES CULTURALES

Ankara, 4 de Noviembre de 1959.

10 NOV. 1960

ASUNTO : Estado del intercambio de becarios hispano-turco.

No. 575

Excmo. Señor :

En conformidad con la Orden No. 79, de 14 del pasado mes de Octubre (Ref. 8'002-2(563)), acabo de anunciar a la Señora Birsen que le ha sido concedida una beca de 9 meses de duración para ampliar sus estudios en España. Ello no obstante, me permito observar que sospechando, según los antecedentes que existen en esta Embajada, que la beca no esté más en vigor, paso a resumir, a continuación, el estado en que se encuentra el intercambio de éstas entre España y Turquía :

a) Del Instituto Hispano-árabe de Cultura :

1.- Beca de Verano concedida al Lectorado. No pudo emprender viaje su beneficiaria, la Srta. Mefküre Tamer, y el 9 de Julio último esta Embajada (Despacho No. 366) propuso para sustituirla a la Srta. Hilda Gurdikyan. No se ha obtenido respuesta a este Despacho.

2.- Beca para curso 1959-60. Después de ofrecida (Orden No. 1951, de 20 de Mayo), fué anulada (Orden No. 2086, de 13 de Junio) por haber prorrogado por un año las becas de los Señores Muzzafer Arian y Nurhan Büyük Gönenç, comunicándose así a este Ministerio de Asuntos Exteriores (Nota Verbal No. 129, de 2.7.1959).

b) De la Dirección General de Relaciones Culturales:

1.- Beca de Verano. El Ministerio de Asuntos Exteriores, por Nota Verbal de 8 de Mayo último, agradeció el ofrecimiento hecho en Nota de 14 de Abril por esta Embajada, pero no nombró candidato alguno, con lo que la beca quedó vacante, pero ya ha caducado, pues había de otorgarse antes del 10 de Mayo indicando el curso al que deseaba asistir el candidato.

2.- Beca para "Música en Compostela". El Ministerio de Asuntos Exteriores de Turquía comunicó que ningún candidato se había presentado para optar a estas becas (Nota de 17.7.1959). El curso ya ha tenido lugar.

./..

*Intercambio de becas en
Sección Relaciones*

*Fecha
tel
26-XI-59*

anlyturk

⁶⁰Archivo General de la Administración (AGA), Signatura: 82/15570, 4 de Noviembre de 1959.

EK-3. Türk Elçiliğine Sığınan Mülteciler ⁶¹

SERVICIO DE INVESTIGACIÓN MILITAR
DEMARCAción DEL EJÉRCITO DEL CENTRO
Plaza de MADRID. Núm. 4105 Año 1938.
EXPEDIENTE
seguido contra ELEMENTOS REFUGIADOS EN LA LEGACION DE TURQUÍA
Pertenece _____
Categoría _____
POR
Dieron principio las investigaciones en fecha _____ de _____ de 193_____
En fecha 5 de Marzo de 1938 pasaron a la Jefatura Central
Situación de los encartados. { En prisión preventiva el _____ de _____ de 193_____
En prisión atenuada el _____ de _____ de 193_____
En libertad provisional el _____ de _____ de 193_____
OBSERVACIONES: _____

⁶¹Archivo General Militar de Ávila (AGMAV), Código de referencia: C.3002, Signatura: 5

EK-4. İspanya İç Savaşı Sonrasında Toplama Kampına Alınan İhsan Adalı'nın Kimlik Bilgileri⁶²

(Turco)

Apellidos ADALI

Nombre IHSAN

Naturaleza Turquia Pº Antioquia.

Edad 30 Estado S. Hijos

Residencia Antioquia (Turquia)

Oficio Cocinero

Padres Rasin y Sabriel

~~Prisionero o presentado~~ de tenido fecha 23-9-40

Dónde fué prisionero o se presentó Figuera

Unidad enemiga en que sirvió

Campo donde fué concentrado Cervera

C. Clasificadora que lo clasifica

~~Clasificación~~ ingresó 27-10-40

Salida del Campo

Destino

EK. 5. Dışişleri, Avrupa Birliği ve İş Birliği Bakanlığı Genel Arşivi'nin yer aldığı Santa Cruz Sarayı⁶³

⁶²Archivo General Militar de Guadalajara (AGMG), Texto Fondo: DCME, UI_Currens: 305279, Expediente: 64.

⁶³<https://www.exteriores.gob.es/es/Ministerio/Sedes/Paginas/PalacioSantaCruz.aspx> - Erişim 05.12.2024.

EK- 6. Millî Tarih Arşivi'nin Araştırmacılar Salonu⁶⁴

EK-7. İdare Genel Arşivi'nin Araştırmacılar Salonu⁶⁵

⁶⁴<https://x.com/ArchivosEst/status/1017353923034836994> -. Erişim 07.12.2024.

⁶⁵<https://www.cultura.gob.es/.imaging/mte/mcd-theme/contenido-cim-md/dam/mcd/cultura/areas/archivos/mc/red-bibliotecas-archivos-estatales/bibliotecas-rebae/biblioteca-archivo-general-de-la-administracion/jcr:content/biblioteca-archivo-general-de-la-administracion.jpg> -. Erişim 09.12.2024.

EK-8. Avila Askerî Genel Arşivi'nin Araştırmacılar Salonu⁶⁶

EK-9. Guadalajara Askerî Genel Arşivi'nin Araştırma Salonu⁶⁷

⁶⁶<https://patrimoniocultural.defensa.gob.es/sites/default/files/2017-02/Sala%20de%20Investigadores.JPG> - Erişim 13.12.2024.

⁶⁷Fotoğraf: Kişisel arşivden, 2022.

EK-10. İspanya Millî Kütüphanesi Dijital Gazete Arşivi Arama Sayfası⁶⁸

Hemeroteca Digital
Biblioteca Nacional de España

Q Consulta Resultados Títulos Texto completo Novedades Ayuda

Turquia el texto

o contengan las palabras el texto

y no contengan las palabras el texto

COLECCIÓN	TÍTULO	LUGAR	AÑO
☐ Administración local	☐ 14ª División	☐ Alava	☐ 1574
☐ África	☐ 15/15/15 (Ames)	☐ Albacete	☐ 1637
☐ Agricultura	☐ 1616	☐ Alemania	☐ 1638
☐ Agricultura y ganadería	☐ 25 División	☐ Alicante	☐ 1678
☐ Ajedrez	☐ 3 E (Madrid)	☐ Almería	☐ 1683
☐ Almanagues	☐ 5 (Vitoria)	☐ Argelia	☐ 1684
☐ Anarquismo	☐ 6 75 (Pamplona)	☐ Argentina	☐ 1685
☐ Anuarios e informes	☐ 6 d'octubre	☐ Asturias	☐ 1689
☐ Archivos, bibliotecas y museos	☐ 606 (Úbeda)	☐ Ávila	☐ 1690
	☐ 6 en 1	☐ Badajoz	☐ 1691

Tipos: ☐ Títulos ☐ Ejemplares ☒ Páginas

fecha desde 01.02.1929 hasta 10.12.1929

Resultados por página: 10 Ordenación: de más antiguo a más reciente

BUSCAR SOLO EN TÍTULOS DE ACCESO LIBRE LIMPIAR RECUPERAR GUARDAR CARGAR...

EK-11. Tarihsel Basın Sanal Kütüphanesi Dijital Gazete Arşivi Arama Sayfası⁶⁹

BVPH
Biblioteca Virtual de Prensa Histórica

Busqueda Buscar en el texto completo

Presentación Busqueda Indices Calendario Lugares Colecciones Bibliografías Noticias Estadísticas

Búsqueda de obras

Búsqueda general:
Turquia
☒ Buscar en el texto completo

Por campos

Título:
Biblioteca:
País:
Comunidad Autónoma:
Provincia:

Secciones
☐ Prensa y Revistas
☐ Artículos y capítulos
☐ Revistas Culturales

⁶⁸ <https://hemerotecadigital.bne.es/hd/es/advanced> - Erişim 14.03.2025.⁶⁹ <https://prensahistorica.mcu.es/es/consulta/busqueda.do> - Erişim 14.03.2025.